

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ**

*KAFKAS UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES*

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAÜİİBFD

*KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY*

KAUJEASF

ISSN: 1309-4289

E – ISSN: 2149-9136

HAKEMLİ DERGİ

PEER-REVIEWED JOURNAL

Cilt 14 / Sayı 28 / Ay Aralık / Yıl 2023
Volume 14 / Number 28 / Month December / Year 2023

**DERGİMİZ TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR
THIS JOURNAL IS INDEXED IN ULAKBİM SOCIAL SCIENCES AND
HUMANITIES DATABASE**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAÜİİBFD

KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY
KAUJEASF

ISSN: 1309-4289 / E – ISSN: 2149-9136

Dergi İmtiyaz Sahibi

Journal Executive Owner

Prof. Dr. Erkan TOKUCU

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
*On Behalf of Kafkas University Economics and
Administrative Sciences Faculty*

Editörler

Editors

Doç. Dr. Ömer Uğur BULUT

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Gökhan KERSE

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Editör Yardımcıları

Subeditors

Dr. Öğr. Üyesi Deniz TANIR

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Sultan Ebru BULGURCUOĞLU

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Duygu DEMİROL DUYAR

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. Dr. Cavit Emre AYTEKİN

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. Sevgi KEÇELİ ERCİYAS

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. İmran GÜL

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. Sefa TOPUZ

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Editorial Board Secretary

Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Yayın Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Ali AYATA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Alpaslan YÜCE

Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Canan Nur KARABEY

Atatürk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ercan SARIDOĞAN

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Gulnora ABDURAKHMANOVA

Taşkent Devlet İktisat Üniversitesi, Özbekistan

Prof. Dr. Ionel BOSTAN

Ştefan cel Mare Üniversitesi, Romanya

Prof. Dr. Serkan ADA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Zijad DZAFİC

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek

Doç. Dr. Anukrati SHARMA

Kota Üniversitesi, Hindistan

Doç. Dr. Elmira FAİZOVA

Taraz Devlet Üniversitesi, Kazakistan

Doç. Dr. Fadhel KABOUB

Denison Üniversitesi, ABD

Doç. Dr. Fariz AHMADOV

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDUNOV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Alan Editörleri
Field Editors

Elektronik Ticaret ve Yönetimi
E-Commerce Management

Doç. Dr. Murat AYKIRI
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

İktisat
Economics

Prof. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

İşletme
Business Administration

Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
*Political Science and Public
Administration*

Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler
*Political Science and International
Relations*

Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Uluslararası Ticaret ve Lojistik
International Trade and Logistics

Doç. Dr. Savaş DURMUŞ
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Sosyal Hizmet
Social Work

Doç. Dr. Aykut AYKUTALP
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Yönetim Bilişim Sistemleri
Management Information Systems

Prof. Dr. Ötügen SENGER
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Üretim Editörü
Production Editor

Dr. Öğr. Üyesi Murat AKÇA
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Türkçe Dil Uzmanı
Turkish Language Linguist

Öğr. Gör. Duygu ŞEYDA EROĞLU
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

İngilizce Dil Uzmanı
English Language Linguist

Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

KAÜİİBFD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
KAUJEASF IS A PEER-REVIEWED JOURNAL.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors.

DANIŞMA KURULU
Advisory Board

Prof. Dr. Adnan AKIN	Kırıkkale Üniversitesi/Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Cevat GERNİ	Beykent Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	South Florida Üniversitesi / Florida
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya
Prof. Dr. Eyup AKIN	Aksaray Üniversitesi / Aksaray
Prof. Dr. Gulnora ABDURAKHMANOVA	Taşkent Devlet İktisat Üniversitesi/Taşkent
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
Prof. Dr. Hasan GÜL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun
Prof. Dr. Ionel BOSTAN	Ştefan cel Mare Üniversitesi/Suceava
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof. Dr. Rifat İRAZ	Selçuk Üniversitesi / Konya
Prof. Dr. Tülay YENİÇERİ	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi /Balıkesir
Prof. Dr. Üstün ÖZEN	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof. Dr. Zeliha SEÇKİN	Aksaray Üniversitesi / Aksaray
Prof. Dr. Zijad DZAFİC	Tuzla Üniversitesi / Tuzla
Doç. Dr. Anukrati SHARMA	Kota Üniversitesi / Rajasthan
Doç. Dr. Bobir TURSUNOV	Taşkent Devlet İktisat Üniversitesi/Taşkent
Doç. Dr. Elmira FAİZOVA	Taraz Devlet Üniversitesi / Taraz
Doç. Dr. Fadhel KABOUB	Denison Üniversitesi / Ohio
Doç. Dr. Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi /Bakü
Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDÜNOV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi / Bişkek

İletişim / Correspondence

Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Merkez Yerleşke 36100 KARS

Telefon / Telephone

+90 (474) 225 11 50 / 1842

Belgegeçer / Fax

+90 (474) 225 12 57

e-posta / e-mail

iibfdergi@kafkas.edu.tr / kafkasiibfdergi@gmail.com

İnternet Sayfası / Web Page

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kauiibf>

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD) Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin resmi bilimsel dergisidir. Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.

Kafkas University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences (KAUJEASF) is the official scientific journal of Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences. The publication language of the journal is **Turkish** and **English**.

Derginin amaç ve kapsamı; İktisadi ve İdari Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası Ticaret, Lojistik, Yönetim Bilişim Sistemleri, Elektronik Ticaret, Teknoloji Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Sosyal Hizmet alanlarındaki derinlemesine analiz içeren nitel/nicel araştırma ve derleme makalelerini yılda 2 kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlamayı amaçlamaktadır.

Purpose and scope of the journal; It contributes to the production of scientific knowledge in the fields of economics and administrative sciences. It seeks to publish research and review articles twice a year in the areas of Economics, Business, Political Science, Public Administration, International Trade, Logistics, Management Information Systems, Electronic Commerce, Technology Management, International Relations and Social Work. It does this by conducting qualitative and quantitative in-depth analyses in these fields (in June and December).

Dergimize erişim sağlayabileceğiniz “**indeksler**” şunlardır:

Indexes to access this journal are as follows:

Erişim Yolları	Resim	İnternet Adresi
TR Dizin		https://search.trdizin.gov.tr/journal/detail/1158/kafkas-universitesi-iktisadi-ve-idari-bilimler-fakultesi-dergisi
EconLit		https://www.aeaweb.org/econlit/journal_list.php#K
CEEOL		https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=1573
EBSCO		https://www.ebsco.com/m/ee/Marketing/titleLists/bth-journals.htm
ProQuest		https://tls.search.proquest.com/titles/ListForward?productId=1009063&productName=Turkey+Database&format=html&IDString=1009063&all=all&keyTitle=keyTitle&ft=Y&citAbs=Y&other=Y&pubId=Y&additionalTitle=additionalTitle&ftDetail=Y&citAbsDetail=Y&otherDetail=Y&gaps=Y&subject=Y&language=Y&changes=Y

TEŞEKKÜR *

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak değerli katkıları sunan aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkürlerimizi ve en derin saygılarımızı sunarız.

Yayın Kurulu

ACKNOWLEDGEMENT

We convey our deepest gratitude and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing for articles of this number.

Editorial Board

Prof. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI

Prof. Dr. Cevdet KIZIL

Prof. Dr. Enver BOZDEMİR

Prof. Dr. Erdiñ KARADENİZ

Prof. Dr. Hayrettin USUL

Prof. Dr. Hilal ÖZEN

Prof. Dr. Mesut DOĞAN

Prof. Dr. Muharrem EKŞİ

Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK

Doç. Dr. Abdulkadir BARUT

Doç. Dr. Alper GÜRER

Doç. Dr. Bilal ÇANKIR

Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN

Doç. Dr. Filiz YÜKSEL

Doç. Dr. Gülşen ŞEKERAYDIN

Doç. Dr. Güngör ŞAHİN

Doç. Dr. Halil ŞENGÜL

Doç. Dr. Mehmet Kenan TERZİOĞLU

Doç. Dr. Meltem GÜRÜNLU

Doç. Dr. Meral GÜNDÜZ

Doç. Dr. Metin IŞIK

Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU

Doç. Dr. Mustafa ÇAKIR

Doç. Dr. Mürşit RECEPOĞLU

Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR

Doç. Dr. Oğuz BAL

Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER

Doç. Dr. Rafet BEYAZ

Doç. Dr. Şakir İŞLEYEN

Doç. Dr. Sevgi SEZER

İzmir Demokrasi Üniversitesi

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Düzce Üniversitesi

Mersin Üniversitesi

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Trakya Üniversitesi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Kırklareli Üniversitesi

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Harran Üniversitesi

Kırkkale Üniversitesi

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Atatürk Üniversitesi

Milli Savunma Üniversitesi

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Trakya Üniversitesi

İstanbul Arel Üniversitesi

Uşak Üniversitesi

Bitlis Eren Üniversitesi

Süleyman Demirel Üniversitesi

Samsun Üniversitesi

Gümüşhane Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Kocaeli Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Atatürk Üniversitesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Balıkesir Üniversitesi

<i>Doç. Dr. Şefik ÖZDEMİR</i>	<i>Akşaray Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Turan KOÇABIYIK</i>	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ufuk ALKAN</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Viğar İMANBEYLİ</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Yeşim BAŞARIR</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Yusuf ESMER</i>	<i>Bayburt Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Belma TOKUROĞLU</i>	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Emin DEMİRBAŞ</i>	<i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Erdal BAYAR</i>	<i>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi İbrahim APAK</i>	<i>Akşaray Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi İlker İbrahim AVŞAR</i>	<i>Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Fahriye GÖZGÜ</i>	<i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Fatmanur KAÇAR AŞCI</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÖZBAY</i>	<i>Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Işık ALTUNAL</i>	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami İŞLEK</i>	<i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fahri DANIŞ</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Akif YENİKAYA</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Murat KIRKAĞAÇ</i>	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPCU</i>	<i>İstanbul Gelişim Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Nisa SEÇİLMİŞ</i>	<i>Gaziantep Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BEKTAŞ</i>	<i>KTO Karatay Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Yasin YILDIZ</i>	<i>Sivas Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÇOLAK</i>	<i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>
<i>Dr. Görkem KELEBEK KÜÇÜKARSLAN</i>	<i>Sivas Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Dr. Serhat ŞAMİL</i>	<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

Yıl: 2023, Cilt: 14, Sayı: 28, Ay: Aralık

Year: 2023, Volume: 14, Number: 28, Month: December

ARAŞTIRMA MAKALELERİ (RESEARCH ARTICLES)

İŞLETME (BUSINESS ADMINISTRATION)

Mustafa Bilgehan KUTLU, Nezahat EKİCİ ÖZCAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.022

KÂR AMACI GÜTMİYEN KURULUŞLARDA MARKA İMAJININ İNCELENMESİ ve TÜRK KIZILAY'I BAĞIŞÇILARININ KÜMELENMESİ 542-562
EXAMINATION OF BRAND IMAGE IN NON-PROFIT ORGANIZATIONS AND CLUSTERING OF TURKISH RED CRESCENT DONORS

Serkan TERZİ, İlker KIYMETLİ ŞEN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.023

YÖNETSEL YETENEK, FİNANSAL BAŞARISIZLIK VE SÜREKLİLİĞİN DENETİM ÜCRETİNE ETKİSİ: TÜRKİYE BULGULARI 563-580
THE EFFECTS OF MANAGERIAL ABILITY, FINANCIAL DISTRESS AND GOING CONCERN ON AUDIT FEE: EVIDENCE FROM TURKEY

Ömer ATALAY, Mukadder HORASAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.024

EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE OF TURKISH BANKS BEFORE AND AFTER COVID-19 USING INTEGRATED TOPSIS METHODS 581-602
TÜRK BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI ENTEGRE TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Erdi BAYRAM, Ümit Hasan GÖZKONAN, Selim Baha YILDIZ, Abdelbari El KHAMLIHI

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.025

A HYBRID APPROACH TO FINANCIAL SOLVENCY: A COMPARISON OF CONVENTIONAL AND ISLAMIC BANKING IN TURKEY..... 603-623
FİNANSAL SAĞLAMLIĞA HİBRİT BİR YAKLAŞIM: TÜRKİYE'DEKİ KONVANSİYONEL VE İSLAMİ BANKALARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Özge ÖZKAN, Arif GÜMÜŞ

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.026

MUHASEBE TARİHİ ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK İNCELEME 624-661
A BIBLIOMETRIC REVIEW ON THE HISTORY OF ACCOUNTING

Ahmet Melik SAHABİ, Sacit SARI, Mesut ASLAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.027

THE LONG TERM IMPACT OF DEPOSIT DOLLARIZATION ON STOCK MARKETS IN MIST ECONOMIES 662-685
MİST EKONOMİLERİNDE MEVDUAT DOLARİZASYONUNUN PAY PİYASALARINA UZUN DÖNEM ETKİSİ

Muhammed Bilgehan AYTAÇ, Eyup AKIN, Halit ÖZAL

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.028

HYGIENE ANXIETY AND BRAND LOVE OF CONSUMERS: LESSONS FROM COVID-19 PANDEMIC..... 686-708

TÜKETİCİLERİN HİJYEN KAYGISI VE MARKA AŞKI: COVID-19 PANDEMİSİNDEN DERSLER

Melek YURDAKUL

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.029

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DÖNÜŞÜMÜNDE EKO-İNOVASYON VE EKO-İNOVASYON KARARLARINI TETİKLEYEN İŞLETME İÇİ DİNAMİKLER 709-733

ECO-INNOVATION IN SUSTAINABILITY TRANSFORMATION AND INTERNAL COMPANY DYNAMICS TRIGGERING ECO-INNOVATION DECISIONS

Jülide ERDAL ÜNGÖR, Osman BAYRAKTAR

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.030

MEDIATING ROLE OF WORK ENGAGEMENT AND MODERATING ROLE OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN THE EFFECT OF DARK LEADERSHIP ON PSYCHOLOGICAL CONTRACT..... 734-763

ÇALIŞANLARIN KARANLIK LİDERLİK ALGISİNİN PSİKOLOJİK SÖZLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI, ALGILANAN ÖRGÜT YAPISININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ

İKTİSAT (ECONOMICS)

Halim TATLI

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.031

AR-GE HARCAMALARININ, ENERJİ TÜKETİMİNİN VE BEŞERİ SERMAYENİN BÖLGESEL EKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 764-788

THE EFFECT OF R&D EXPENDITURES, ENERGY CONSUMPTION, AND HUMAN CAPITAL ON REGIONAL ECONOMIC PERFORMANCE

Gülnaz ŞENGÜL GÜNEŞ, Tuğba GÜNEŞ, Sinan GÜNEŞ

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.032

THE IMPACT OF 2023 KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES ON REAL ESTATE RELATED SECTORS: AN EVENT STUDY ANALYSIS..... 789-811

2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN GAYRİMENKUL VE İLGİLİ SEKTÖRLERE ETKİSİ: OLAY ANALİZİ

Ayvaz BARTİK, Kerem KARABULUT

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.033

INTERNATIONAL RESERVE CURRENCIES AND THE FUTURE OF THE CHINESE YUAN 812-846

ULUSLARARASI REZERV PARALAR VE ÇİN YUANIN GELECEĞİ

Cengizhan GÜLER, Başak ÖZARSLAN DOĞAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.034

DO ENVIRONMENTAL POLICY STRINGENCY AND INNOVATION REDUCE CARBON EMISSIONS: EMPIRICAL EVIDENCE FROM G-7 COUNTRIES 847-870

ÇEVRE POLİTİKASI KATILIĞI VE İNOVASYON KARBON EMİSYONLARINI AZALTIYOR MU: G-7 ÜLKELERİNDEN AMPİRİK KANITLAR

SIYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER (*POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS*)

Zübeyda PARLAK

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.035

INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS AFFECTING THE HUMANITARIAN POLICY OF THE USA 871-901
ABD'NİN İNSANİ POLİTİKASINI ETKİLEYEN İÇSEL VE DIŞSAL FAKTÖRLER

Gizem AKŞİT ERGEN, Fulya MEMİŞOĞLU ZAİMOĞLU

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.036

TERRORISM AND REFUGEE PERCEPTIONS: COMPARATIVE ANALYSIS OF GERMANY AND TÜRKİYE 902-932
TERÖRİZM VE MÜLTECİ ALGISI: ALMANYA VE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Niyazi İPEK

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.037

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÖÇ POLİTİKASI: GÜÇ MERKEZİ İNŞASI MI? 933-955
MIGRATION POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION: IS POWER CENTER BUILDING?

Fatmanur KAÇAR AŞCI

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.038

SANAL POTEMKİN KÖYLERİ TAHAYYÜLÜ: POPÜLİST SAĞIN SOSYAL MEDYA GÖRSELLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİ OKUMAK 956-976
IMAGINING VIRTUAL POTEMKIN VILLAGES: READING TURKEY-EU RELATIONS THROUGH SOCIAL MEDIA VISUALS OF THE POPULIST RIGHT

ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK (*INTERNATIONAL TRADE AND LOGISTICS*)

Ömer EMİRKADI, Hüseyin BALCI

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.039

TÜRKİYE'DE KARAYOLU VE DEMİRYOLU YOLCU VE YÜK TAŞIMACILIĞI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ 977-998
THE RELATIONSHIP BETWEEN ROAD AND RAILWAY AND FREIGHT TRANSPORTATION IN TURKEY AND ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS

YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ (*MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS*)

İbrahim YILDIZ, Olcay BESNİLİ MEMİŞ

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.040

TEKNOKENTLER VE BT İŞLETMELERİ: MİSYON VE VİZYON BİLDİRİLERİ ÜZERİNDEN NİTEL BİR ARAŞTIRMA 999-1030
TECHNOPOLES AND IT COMPANIES: A QUALITATIVE RESEARCH THROUGH MISSION AND VISION STATEMENTS

Üzeyir FİDAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.041

**ASSESSMENT OF SUSTAINABILITY COMPLIANCE PERFORMANCE OF
INFORMATION TECHNOLOGY COMPANIES 1031-1050**
BİLİŞİM ŞİRKETLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYUM PERFORMANSLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

DERLEME MAKALELERİ (REVIEW ARTICLES)

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (POLITICAL SCIENCE
AND PUBLIC ADMINISTRATION)**

Arzu MALTAŞ EROL

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.042

YOK-YERDE KÖK SALMAK: FEMİNİST ÜTOPYALARDA EV KURGUSU 1051-1072
PLANTING ROOTS IN NOWHERE: THE CONCEPT OF HOME IN FEMINIST UTOPIAS

KÂR AMACI GÜTMİYEN KURULUŞLARDA MARKA İMAJININ İNCELENMESİ ve TÜRK KIZILAY'I BAĞIŞÇILARININ KÜMELENMESİ^{1,2}

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 24.03.2023 Yayıma Kabul Tarihi: 22.08.2023

Mustafa Bilgehan KUTLU
Dr. Öğr. Üyesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sivas, Türkiye
mkutlu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6081-5154

Nezahat EKİCİ ÖZCAN
Doç. Dr.
Kahramanoğlu Mehmetbey
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Karaman, Türkiye
nezahatekici@kmu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1697-3483

ÖZ | Araştırmanın amacı Türkiye'deki kâr amacı gütmeyen kuruluşların marka imajlarını algı haritası vasıtasıyla ortaya koymaktır. Türk Kızılay'ı özelinde algı haritasındaki çağrışımların bağış yapma niyetine etkilerinin irdelenmesi ve CHAID tekniği ile bağış yapma niyetine sahip olan bireylerin pazar bölümü olarak tanımlanması da amaçlanmaktadır. Bu kapsamda altı kâr amacı gütmeyen kuruluş (Türk Kızılay, LÖSEV, Türk Hava Kurumu, İHH İnsani Yardım Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı ve TEMA) özelinde bir araştırma yürütülmüştür. Veriler çevrimiçi anket formuyla 772 katılımcıdan yargısal örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Sonuçlara göre katılımcıların zihninde en fazla olumlu çağrışım yaratabilen kuruluş LÖSEV ve ardından Türk Kızılay'ı; olumlu çağrışım yaratmakta en yetersiz kalan kuruluş ise Türk Diyanet Vakfıdır. Türk Kızılay'ı özelindeki CHAID analizi sonucuna göre bağış yapma niyetinde faydalı, verimli ve yardımsever çağrışımları etkilidir. Bu çağrışımlara göre Türk Kızılay'ı için dört farklı pazar bölümü tanımlanmıştır. Son olarak katılımcıların cinsiyet ve eğitim düzeyine göre çağrışımların farklılaşmadığı, yaş ve gelir durumuna göre farklılaştığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajı, algı haritası, bağış
JEL Kodları: M31, L31, M39

Alan: İşletme
Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.022

Atıfta bulunmak için: Kutlu, M. B. & Ekici Özcan, N. (2023). Kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajının incelenmesi ve Türk Kızılay'ı bağışçıların kümelemesi. *KAÜİİBFD*, 14(28), 542-562.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

² Bu çalışma, 25. Pazarlama Kongresi'nde sözlü sunuma kabul edilen "Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Bağlamında Marka İmajı: Bir Algı Haritalama Çalışması" başlıklı özet bildirinin kavramsal arka plan, yöntem ve analiz teknikleri açısından geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

EXAMINATION OF BRAND IMAGE IN NON-PROFIT ORGANIZATIONS AND CLUSTERING OF TURKISH RED CRESCENT DONORS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 24.03.2023

Accepted Date: 22.08.2023

Mustafa Bilgehan KUTLU

Asst. Prof. Dr.

Sivas Cumhuriyet University,

Faculty of Economics and

Administrative Sciences,

Sivas, Türkiye

mkutlu@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6081-5154

Nezahat EKİCİ ÖZCAN

Assoc. Prof. Dr.

Kahramanoğlu Mehmetbey

University,

Faculty of Economics and

Administrative Sciences,

Karaman, Türkiye

nezahatekici@kmu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1697-3483

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the status of the brand images of non-profit organizations (NPOs) in Turkey through a perception map. It is also aimed to examine the effects of the brand associations to the donation intention Turkish Red Crescent, and to define the individuals who have the intention to donate as a market segment with the CHAID technique. In this context, a study was conducted for six NPOs (Turkish Red Crescent, LÖSEV, THK, İHH, Turkey Diyanet Foundation and TEMA). The data was collected via online form from 772 participants by using judgmental sampling method. According to the results, LÖSEV and Turkish Red Crescent were the organizations that created the most positive associations, while the Turkish Diyanet Foundation was the organization that failed to create positive associations relatively. To the CHAID analysis specifically for the Turkish Red Crescent, it has been revealed that the associations of useful, efficient, and helpful are effective on donation intentions. According to these associations, four different market segments have been defined for the Turkish Red Crescent. Finally, it has been revealed that brand associations do not differ according to gender and education level of the participants but differ according to age and income status.

Keywords: Brand image in non-profit organization (NPOs), perceptual mapping, donation

JEL Codes: M31, L31, M39

Scope: Business administration

Type: Research

1. GİRİŞ

Küresel sivil toplum kuruluşları (STK) ve hayır kurumları pazarının büyüklüğü 2021 yılında yaklaşık 264,73 milyar ABD doları olarak açıklanmıştır. Bu rakamın 2029 yılı itibariyle 377,34 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (MMR, 2023). Dünya genelinde her ay düzenli bir şekilde herhangi bir bağış programına üye olan bağışçı oranının %45 olduğu, çevrimiçi bağışçılık davranışının %12,1 arttığı (Nonprofit Fundraising Statistics, 2023) ve yalnızca ABD’deki kâr amacı gütmeyen kuruluş sayısının 1.8 milyon olduğu (Chang, 2023) dikkate alındığında, COVID-19’un yıkıcı etkilerine rağmen 2023 yılı itibariyle pazarın büyümeye devam edeceği de öngörülmektedir. Türkiye pazarı özelinde günümüzde çok hassas hesaplamalar yapılmamakla birlikte sivil toplum ekonomisinin Türkiye’nin millî gelirinin %1,5’i civarında olduğu tahmin edilmektedir (Güner, 2020, s. 45). Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik Raporu’na göre (2021) Türkiye’de bir yılda yapılan tüm yardım ve bağışların toplam kişi başı değeri yaklaşık 983 TL olarak hesaplanmıştır. Son bir yıl içerisinde sivil toplum kuruluşlarında aidat dışı bağış, gönüllülük, üyelik ve toplantılara katılma faaliyetlerinde önemli bir artış gözlenmiştir. Yine son bir yıl içerisinde cep telefonundan SMS yoluyla bağış yapma davranışı neredeyse iki kat artarak %19 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bağışçılık davranışında kuruma duyulan güven ve kurumun şeffaflığı ise en başta dile getirilen neden olarak ön plana çıkmaktadır (Aytaç & Çakıroğlu, 2022). Bu rakamlar, gelişmeler ve sıralanan nedenler dikkate alındığında pazardaki aktörlerin daha fazla bağışçı ve bağış miktarına ulaşabilmeleri adına bilhassa pazarlama iletişimi kapsamında yürütecekleri çabalar kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada markalaşmayı başarabilmiş kâr amacı gütmeyen kuruluşlar önemli avantajlara sahiptir. Zira Michel ve Rieunier (2012) ve Michaelidou, Micevski ve Cadogan (2015) yaptığı çalışmalarda da marka imajı kâr amacı gütmeyen kuruluşlara bağışta bulunma niyetine etki etmektedir.

Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş açısından imaj, hedef kitesince nasıl algılandığı, kamuoyunda oluşturduğu genel izlenim, kuruluşa duyulan saygınlık ve itibar, kuruluşun faaliyet alanı/alanlarında sağlanan destek ve oluşturduğu pozitif söylemlere dayalı görüntülerin tamamı olarak tanımlanabilir (Doğanlı, 2015). O halde kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda kuruluşun kendisini nasıl ifade ettiğiyle birlikte hedef kitlesinin ve kamuoyunun kuruluşu nasıl algıladığı, kuruluşu zihinsel olarak nasıl kavradığı son derece kritik bir husustur. Bununla birlikte bu kavrayışın ilgili/benzer faaliyet alanındaki diğer kurum ve kuruluşlar için nasıl olduğu ve dolayısıyla rakipler bağlamında anlaşılması da oldukça önemlidir.

Dolayısıyla, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar açısından kaynak yaratmak

noktasında markalaşmanın rolü ve bağışçılar nezdinde marka imajının önemi göz önüne alındığında, bu araştırmanın üç temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar;

1. Türkiye’de faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen kuruluşların marka imajlarının bağışçılar nezdindeki durumunu markalar arası karşılaştırmaya imkân sunan algı haritası vasıtasıyla ortaya konulması,

2. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan birisi olarak Türk Kızılay’ının algı haritası özelindeki çağrışımlarını karşılaştırarak, hangi çağrışımların bağış yapma niyetinde daha fazla etkiye sahip olduğunun, bağış yapma niyetinde çağrışımları işaretleyen ve işaretlemeyen katılımcılar açısından ve demografik değişkenler açısından bir farklılık olup olmadığının ortaya konulması,

3. CHAID tekniği ile Türk Kızılay’ına bağış yapma niyetine sahip olan bireylerin pazar bölümü olarak tanımlanmasıdır.

Bu çalışma ile altı kâr amacı gütmeyen kuruluş (Türk Kızılay, LÖSEV, Türk Hava Kurumu, İHH İnsani Yardım Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı ve TEMA) özelinde kuruluşların marka imajlarının bağışçılar nezdindeki durumu algı haritası vasıtasıyla ortaya konulmuş olup, Türk Kızılay’ı özelinde ise bağış yapma niyetine sahip olan bireyler pazar bölümü olarak tanımlanmıştır. Söz konusu çalışmanın kâr amacı gütmeyen kuruluşlar özelinde hem literatürde önemli bir boşluğu doldurduğu hem de metodolojik olarak katkı sunduğu düşünülmektedir.

2. TEORİK ARKA PLAN

Sağlıktan eğitime, kültürden sanata, insan haklarından sürdürülebilir kalkınmaya kadar çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, kişilerin yaşamlarını pozitif yönde değiştirmeyi amaç edinen ve bu amaca yönelirken bir karşılık, herhangi bir maddi çıkar beklemeyen kuruluşlar kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations) olarak tanımlanır (Nielsen,1987). Bu kuruluşlar açısından da gönüllülerin maddi ve manevi desteği son derece önemlidir. Bilhassa son yıllarda gönüllülere olan ihtiyaç büyük oranda artmıştır. Bunda kuruluşların sayısının artması ve daha geniş bir sosyal hizmet yelpazesine olan talebin artması gibi hususlar etkili olmaktadır. Daha geniş sosyal hizmet yelpazesi ise daha fazla aktörün pazara dahil olmasına ve dolayısıyla rekabete neden olmaktadır. Pazardaki rekabetin arttığına dair genel kanı, kuruluşları kendilerini rakiplerinden farklılaştırmak için güçlü marka imajı oluşturmaya ve hedef kitleleri tarafından nasıl değerlendirildikleri ve algılandıklarını daha fazla yönetmeye sevk etmiştir (Randle, Leisch & Dolnicar, 2013; Michaelidou, Micevski, & Cadogan, 2015). Bu bağlamda saygınlık ve kurumsal kimlik gibi kavramlarla yakından ilişkili olarak marka imajı ön plana çıkmaktadır. Keller (1993, s. 3) marka imajını “tüketici hafızasında tutulan marka çağrışımlarının

yansıttığı markayla ilgili algılar” olarak tanımlamaktadır.

Literatürde kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve marka bağlamında çalışmalar olmakla birlikte (Henley, 2001; Stride & Lee, 2007; Mort, Weerawardena & Williamson, 2007; Hudson, 2008; Pope, Isely & Asamo-Tutu, 2009; Waters & Jones, 2011; Chapleo, 2013) hayırseverlik ve bağış bağlamında, kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajı çalışmalarının (Bennett & Gabriel, 2003; Stride, 2006; Sargeant & Woodliffe, 2007; Michel & Rieunier, 2012) ise nispeten az olduğu ve henüz gelişmekte olan bir literatüre işaret ettiği söylenebilir.

Kâr amacı gütmeyen kuruluşlardaki yüksek marka imajı bireylerde daha yüksek oranda bağış yapma davranışına yol açmaktadır (Bendapudi, Singh & Bendapudi, 1996; Bennett & Gabriel, 2003). Ayrıca kâr amacı gütmeyen bir kuruluşun yüksek marka imajına sahip olmasının tüketici tercihlerini etkilemek, bağışların artmasına yardımcı olmak ve hayır kurumunun diğer faaliyetleriyle ilişkili olarak “halo etkisi” yaratmak gibi avantajları da söz konusudur (Bennett & Sargeant, 2005, s. 800). Randle vd. (2013) de bireylerin “kahramanlık” gibi belirli marka imajlarıyla ilişkilendirdikleri kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda gönüllü olarak yer alma ve bu kuruluşlara zamanlarını ayırmak konusunda daha motive olduklarını ortaya koymuşlardır. Huand ve Ku (2016) kâr amacı gütmeyen kuruluşların marka imajını, kuruluşların web sitelerinin içerik analizini yaparak değerlendirdikleri çalışmalarında, web sitesi tarafından sağlanan bilgi türlerinin, kâr amacı gütmeyen kuruluşun marka imajının izlenimleri üzerinde farklı etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Elde edilen sonuçlara göre kullanışlılığı ve dinamizmi gösteren marka resimleri, web sitesi izleyicilerinin bağış yapma niyetini artırmaktadır. Michaelidou vd. (2019) ise yürütmüş oldukları çalışmada kâr amacı gütmeyen kuruluşların marka imajı boyutlarının kültürel bağlamda farklılaşmadığını ortaya koymuşlardır.

Konuya ilişkin Türkiye bağlamında yürütülen araştırmaların sınırlı olduğu söylenebilir. Doğanlı (2015) sivil toplum kuruluşları ve vakıfların marka imajı boyutları belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında marka imajını oluşturan faktörleri, ‘samimiyet’, ‘yeterlilik’, ‘çok yönlülük’, ‘dayanıklılık’ ve ‘coşkunculuk’ olarak sıralamışlardır. Uçar, Gülmez, Mutlu, Erbaş ve Gez (2015) çalışmalarında kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda kurumsal itibarı Türk Kızılay’ı özelinde irdelemişler ve kurumsal itibar üzerinde yetkinlik, toplumsal sorumluluk, kurum performansı, çekicilik ve bağış-yardım-gönüllülük gibi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Yapraklı ve Ünalın (2016) ise insani yardım kuruluşları özelinde yürütmüş oldukları çalışmalarında kuruluşun marka imajının bağışta bulunma davranışı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Topuz Savaş ve Suvacı (2021) ise vakıfların kurumsal imajını lider etkisi özelinde

TEMA örneği üzerinden inceledikleri çalışmalarında, lider ile kurum imajı arasında ilişki olduğunu ve liderin kurum imajını etkileyen bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Öte taraftan İşlek (2022) kâr amacı gütmeyen kuruluşların imajı ve bu kuruluşlara duyulan toplumsal güven bağlamında gönüllü katılımı ve dolayısıyla bağışçılığı sağlamak ve sürdürmek gibi mekanizmaları anlamlandırmak üzere nitel bir araştırma ile gönüllülerin deneyim sürecini analiz etmiştir. Gönüllülük tecrübesi elde eden kimselerin sivil toplum kuruluşlarına olan güvenlerinde ve topluma aidiyet hissinde belli düzeyde bir artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Karayel Bilbil ve Şen (2023) ise Türkiye’de faaliyet gösteren çevreci STK’ların kurumsal kimlik ve imaj bileşenlerini içerik analizi yöntemiyle irdeledikleri çalışmalarında iletişim sürecinin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ve olumlu bir imaj yaratılabilmesi açısından, kurum kimliği unsurlarının tamamının dikkate alınarak geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Bu araştırma ile Türkiye’de faaliyet gösteren seçilmiş kâr amacı gütmeyen kuruluş markalarının marka imajları karşılaştırmalı olarak bir algı haritası yardımıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan birisi olarak Türk Kızılay’ının algı haritası özelindeki çağrışımlarını karşılaştırarak, bağış yapma niyetinde çağrışımları işaretleyen ve işaretlemeyen katılımcılar açısından ve demografik değişkenler açısından bir farklılık olup olmadığı ortaya konulmuş; CHAID tekniği ile Türk Kızılay’ına bağış yapma niyetine sahip olan bireyler pazar bölümü olarak tanımlanmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Tasarımı ve Örneklemi

Araştırma amacına ulaşmak üzere nicel yöntemle dayalı kesit analizinin benimsendiği bir alan araştırması yürütülmüştür. Bu kapsamda Türkiye’de faaliyet gösteren altı kâr amacı gütmeyen kuruluş (Türk Kızılay, LÖSEV, Türk Hava Kurumu, İHH İnsani Yardım Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı ve TEMA) özelinde veri toplanmıştır. Veri toplama sürecinde öncelikle araştırmaya dâhil edilecek kâr amacı gütmeyen kuruluşların belirlenebilmesi amacıyla Facebook platformu aracılığıyla bir ön araştırma yürütülmüştür. Herkesin görünümüne açık Facebook paylaşımında katılımcılardan son bir yılda bağış yaptıkları kâr amacı gütmeyen kuruluşu yazmaları istenmiş ve verilen yanıtlarda ön plana çıkan altı kâr amacı gütmeyen kuruluş araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Kapsama dahil edilecek kuruluşların belirlenmesinin ardından, kâr amacı gütmeyen kuruluşların algı haritası elde edilmesine yönelik olarak veriler toplanmıştır. Veriler internet ortamında oluşturulan anket formu aracılığıyla 2020 Aralık ve 2021 Şubat dönemlerinde toplanmıştır. Belirtilen tarihlerin COVID-19 pandemi sürecine

denk gelmesi sebebiyle çevrimiçi ankete katılım oranı nispeten yüksek olmuştur. Bununla birlikte yapılan bir araştırmada (İşlek, 2022) COVID-19 döneminde gönüllülerin kâr amacı gütmeyen kurumların sahada olanlarına yönelik güvenlerinin arttığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla COVID-19'la birlikte artan bu gibi olumlu tutumların da söz konusu araştırmaya katılımı olumlu etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki 18 yaşından büyük ve bağış kararı verebilecek bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada yargısal örnekleme yöntemi benimsenmiş olup, kullanılabilir nitelikte 772 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	30,01 (Ortalama) 8,68 (Standart sapma)
Cinsiyet	%50,50 (Erkek) %49,50 (Kadın)
Eğitim	İlkokul-Ortaokul (%5,20)
	Lise (%23,10)
	Ön Lisans (%13,00)
	Lisans (%51,00)
	Lisansüstü (%7,80)
Aylık gelir	1 asgari ücret ve altı (%42,40)
	1 asgari ücretten fazla 2 asgari ücretten az (%35,90)
	2 asgari ücretten fazla 3 asgari ücretten az (%17,10)
	3 asgari ücret ve üzeri (%4,10)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, katılımcıların cinsiyeti neredeyse eşit oranda dağılmıştır. Katılımcıların yarısından fazlası lisans ve üzerinde eğitime sahiptir. Gelir dağılımları itibarıyla ise, katılımcıların yaklaşık %43'ünün 1 asgari ücretten az, %36'sının ise 2 asgari ücretten az gelire sahip oldukları görülmektedir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Marka imajını kâr amacı gütmeyen kuruluşlar özelinde ölçebilmek amacıyla Michaelidou vd. (2015) tarafından geliştirilen ölçekten faydalanılmıştır. Söz konusu ölçek on sekiz ifadeden oluşmaktadır. Ancak bu araştırma tasarımına göre ölçeğin 6 kâr amacı gütmeyen kuruluş için ayrı ayrı uygulanması halinde anket formundaki soru sayısı çok fazla olacaktır. Bu sebeple ölçek, serbest seçim tipi (free choice, pick any) ölçek şeklinde uygulanmıştır. Algı haritalarının oluşturulmasında serbest seçim tipi ölçeklerle Likert tipi ölçeklerle benzer sonuçlar elde edilmektedir (Eryiğit, 2014). Araştırmada kullanılan serbest seçim tipi ölçek Şekil 1'de paylaşılmıştır.

Aşağıdaki özelliklerin hangi kuruluşlar için geçerli olduğunu düşünyorsanız işaretleyiniz. Birden fazla kuruluşu işaretleyebilirsiniz. (LÖSEV: Lösemili Çocuklar Vakfı, TEMA: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı, İHH: İnsani Yardım Vakfı)

	Türk Hava Kurumu	Diyanet Vakfı	Kızılay	LÖSEV	İHH	TEMA
Faydalı	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Yararlı	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Yardıms sever	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Verimli	☐	☐	☐	☐	☐	☐
İyi Yönetilen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Şekil 1: Araştırmada Kullanılan Serbest Seçim Tipi Ölçeği (kısmi paylaşılmıştır)

Araştırmanın bir diğer değişkeni olan bağış yapma niyeti ise Merchant vd. (2010) tarafından uygulanan beşli Likert tipi (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) ölçekten faydalanılarak ölçülmüştür. Bağış yapma niyeti ölçeği “Bu kuruluşa gelecekte bağışta bulunabilirim”, “Bir daha ki sefere bu kuruluşa bağışta bulunacağım” ve “Gelecekte kesinlikle bu kuruluşa bağışta bulunacağım” ifadelerinden oluşmaktadır.

3.3. Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı = Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi= 02.03.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası= E-75732670-020-60491

4. BULGULAR

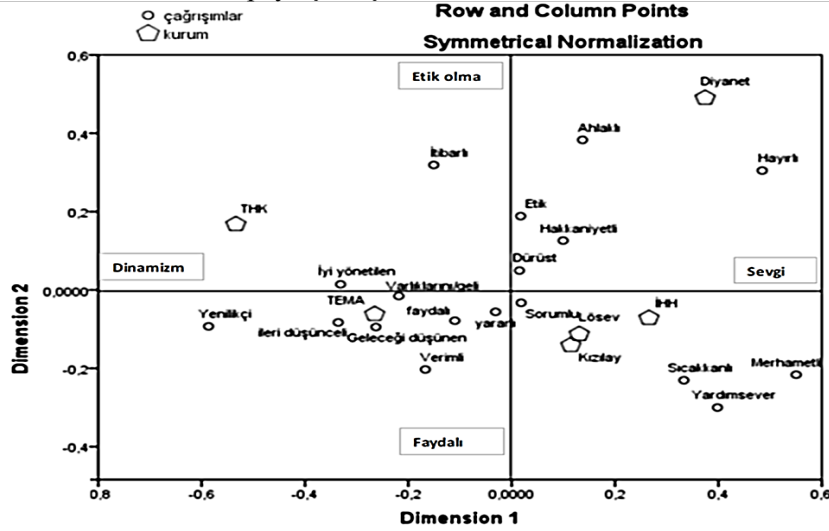
Bulgular kapsamında öncelikle kâr amacı gütmeyen kuruluşların birbirlerine göre konumunu gösteren algı haritası oluşturulmuştur. Ardından marka imajını oluşturan marka çağrışımları ile bağış yapma niyeti arasındaki ilişkiler derinlemesine incelenmiştir. Bu amaçla hangi çağrışımların bağış yapma niyeti üzerinde daha fazla öneme sahip olduğunu belirlemek için CHAID (Chi-square automatic interaction detection) tekniğinden faydalanılmıştır. Veri

analizinde SPSS 22 yazılımı kullanılmıştır.

Analiz aşamasında ilk olarak, serbest seçim tipi ölçeklerle elde edilen veri ile çapraz tablolar oluşturulmuştur. Nominal değişkenlerden elde edilen bu veri, uyum (correspondance) analizi yardımıyla algı haritası oluşturmakta kullanılmaktadır (Hair, 2014). Uyum analizi yürütülürken satır ve sütun kategorileri arasındaki ilişkileri inceleyebilmek amacıyla uzaklık ölçüsü için ki-kare; normalizasyon yöntemi olarak ise simetrik kullanılmıştır.

Algı haritası oluştururken ilk karar verilmesi gereken husus, haritada kaç boyutlu gösterim olacağıdır. Uyum analizi sonucuna göre 1. boyut (dimension 1) inertia değerinin %75,3'ünü, 2. boyut (dimension 2) %14,5'ini açıklamaktadır. Bu iki boyut toplamda inertia değerinin %89,8'ini açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuca göre algı haritasında iki boyutlu gösterim yeterli olarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda ayrıca inertia değerinin sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı ($p < 0,001$) olduğu da ki-kare testi sonucunda belirlenmiştir.

Uyum analizinde ikinci karar verilmesi gereken husus ise, boyutların isimlendirilmesidir. Haritadaki boyutlara isim verilirken, satır ve sütun kategorilerinin boyutlara katkısı dikkate alınmaktadır. Bir analoji yapılacak olunursa, boyutlara katkı (contribution of point to inertia of dimension) değerleri faktör analizindeki faktör yüklerine, boyutlar ise faktörlere benzemektedir (Hair, 2014). Dolayısıyla çağrışımların boyutlara katkısı arttıkça o boyutun analizdeki önemi de artmaktadır. Şekil 2'de algı kâr amacı gütmeyen kuruluşların algı haritasındaki konumları paylaşılmıştır.

Şekil 2: Algı Haritası (Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Birbirine Göre Konumları)

Boyut 1'e en çok katkı sağlayan çağrışımlar incelendiğinde, grafiğin sol tarafında 'merhametli' (0,20) ve 'hayırlı' (0,16) grafiğin sağ tarafında ise 'yenilikçi' (0,19) şeklinde gerçekleşmiştir. Birinci boyutun %55'i bu üç değişken arasında açıklanmaktadır. Michaelidou vd. (2015)'un çalışmasında 'merhametli' ve 'hayırlı' çağrışımları 'sevgi' faktörüne; 'yenilikçi' ise 'dinamizm' faktörüne aittir. Buna göre birinci boyut sol tarafta 'dinamizm', sağ tarafta ise 'sevgi' olarak yorumlanmaktadır.

İkinci boyut açısından durum değerlendirildiğinde ise, 'ahlaklı' (0,21), 'itibarlı' (0,16), 'hayırlı' (0,14) ve 'yardımsever' (0,13) çağrışımları ikinci boyutun toplamda %64'ünü açıklamaktadır. Bu dört çağrışım ise Michaelidou vd. (2015)'un çalışmasında dört ayrı faktör içinde yer almaktadır. Bunlar sırasıyla 'etik olma', 'güvenilir', 'sevgi' ve 'faydalılık' faktörleridir. Buna göre ikinci boyutun alt kısmı 'faydalılık' üst kısmı ise 'etik olma' faktörü olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla algı haritasındaki iki boyut 'dinamizm' ve 'sevgi' (yatay eksen); 'etik olma' ve 'faydalılık' (dikey eksen) olmak üzere bu dört temel faktör özelinde gösterilmiştir.

Faktörlere kuruluşlar açısından bakıldığında ise; birinci boyutun en fazla THK (0,48), Diyanet (0,17) ve TEMA (0,15) arasında açıklandığı görülmektedir. İkinci boyutun ise Diyanet (0,66), THK (0,11) ve Türk Kızılay'ı (0,10) ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Birinci boyutla ilişkileri değerlendirildiğinde, THK ve TEMA 'dinamizm', Diyanet'in ise 'sevgi' faktörleriyle ilişkili olabileceği söylenebilir. İkinci boyut incelendiğinde Diyanet'in ve THK'nin 'etik' faktörü ile Türk Kızılay'ının ise 'faydalılık' faktörüyle ilişkilendirilmesi olasıdır.

Çağrışımların derinlemesine incelenmesi amacıyla katılımcıların kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla ilgili çağrışımları işaretlenme oranları ise Tablo 2'de özetlenmiştir. Buna göre, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar arasında katılımcıların zihninde en fazla olumlu çağrışım yaratabilen kuruluş LÖSEV olmuştur. Nerdeyse tüm çağrışımlarda LÖSEV'i işaretleyenlerin sayısı diğerlerinden fazla olmuştur. Buna karşılık Türkiye Diyanet Vakfı ise katılımcıların zihninde olumlu çağrışım yaratmakta en yetersiz olan kâr amacı gütmeyen kuruluş markası olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı 'merhametli', 'hayırlı' ve 'sıcakkanlı' çağrışımlarının haricinde diğer tüm kuruluşlardan daha düşük çağrışım yaratabilmiştir. Şekil 2'de uyum analizi sonucu elde edilen algı haritasında LÖSEV'e en yakın kuruluşun Türk Kızılay'ı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, LÖSEV gibi Türk Kızılay'ının da tüketicilerin zihninde olumlu bir biçimde konumlandığı görülmektedir. TEMA ise 'dinamizm' faktörü ile ilgili 'yenilikçi', 'geleceği düşünen' ve 'ileri düşünceli' çağrışımlarını katılımcıların zihninde oldukça iyi düzeyde oluşturabilmiştir. Katılımcıların yarısına yakını Türk Hava Kurumu'nu 'itibarlı',

‘faydalı’, ‘yararlı’ ve ‘yenilikçi’ bulunduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Türk Hava Kurumu ‘yardımsever’, ‘merhametli’ ve ‘sıcakkanlı’ olmakla ilgili katılımcılarda düşük düzeyde çağrışım yaratabilmiştir. İHH İnsani Yardım Vakfı ise katılımcılarda en çok ‘yardımsever’, ‘faydalı’ ve ‘merhametli’ çağrışımları yaratabilmiştir.

Tablo 2: Marka Çağrışımlarının İşaretlenme Yüzdesi (%)

Faktör	Çağrışımlar	Kâr amacı gütmeyen kuruluş					
		THK	Diyanet	Kızılay	LÖSEV	İHH	TEMA
Faydalılık	Faydalı	50,43	33,33,	69,66	77,49	43,02	68,95
	Yararlı	44,44	31,77	64,67	68,94	41,03	61,97
	Yardımsever	29,77	28,49	61,54	66,10	43,02	47,29
Verimlilik	Verimli	41,74	24,64	57,98	62,68	35,19	56,84
	İyi yönetilen	42,74	21,79	46,30	55,41	29,34	47,15
	Varlıklarını/gelirlerini iyi kullanan	42,59	22,65	49,00	56,41	33,05	45,73
Sevgi	Merhametli	38,35	31,05	60,83	71,23	42,88	42,31
	Hayırlı	31,91	40,03	59,26	65,81	42,45	48,15
	Sıcakkanlı	29,30	35,93	54,27	62,82	35,47	41,17
Dinamizm	Yenilikçi	44,87	17,24	44,73	49,15	27,64	48,86
	Geleceği düşünen	39,89	24,07	51,14	56,70	32,19	57,98
	İleri düşünceli	39,74	31,37	47,01	53,13	29,49	52,28
Güvenirlilik	Sorumlu	40,46	28,77	57,26	64,81	37,89	52,14
	İtibarlı	50,43	32,76	58,69	63,25	35,75	51,14
	Dürüst	35,90	26,92	50,00	57,83	32,62	47,29
Etik olma	Etik	40,03	30,20	53,28	59,83	34,90	48,01
	Ahlaklı	36,89	34,19	49,57	59,12	35,90	48,86
	Hakkaniyetli	35,33	29,49	50,57	57,83	36,04	48,72

Araştırmanın bu aşamasından itibaren raporlanmış olan analizler yalnızca Türk Kızılay’ı özelinde olup, bağış yapma değişkeniyle ilişkilendirilen analizlere de bu kısımda yer verilmiştir. Buna göre, bağış yapma niyeti ölçeğinin Cronbach alfa güvenirliliği 0,95 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç bağış yapma

niyeti ölçeğinin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Bağış yapma niyeti değişkeni Likert tipi bir ölçek ile ölçüldüğünden toplamı alınarak analizler yapılmasına uygundur. Katılımcıların Türk Kızılay'ına bağış yapma niyetleri toplamının ortalaması 14,66 ve standart sapması 5,80 olarak belirlenmiştir (Bkz. Şekil 3).

Araştırmanın Türk Kızılay'ı özelindeki amaçlarına yönelik, ilk olarak marka çağrışımını işaretleyen ve işaretlemeyen katılımcıların bağış yapma niyetleri karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 3'te paylaşılmıştır.

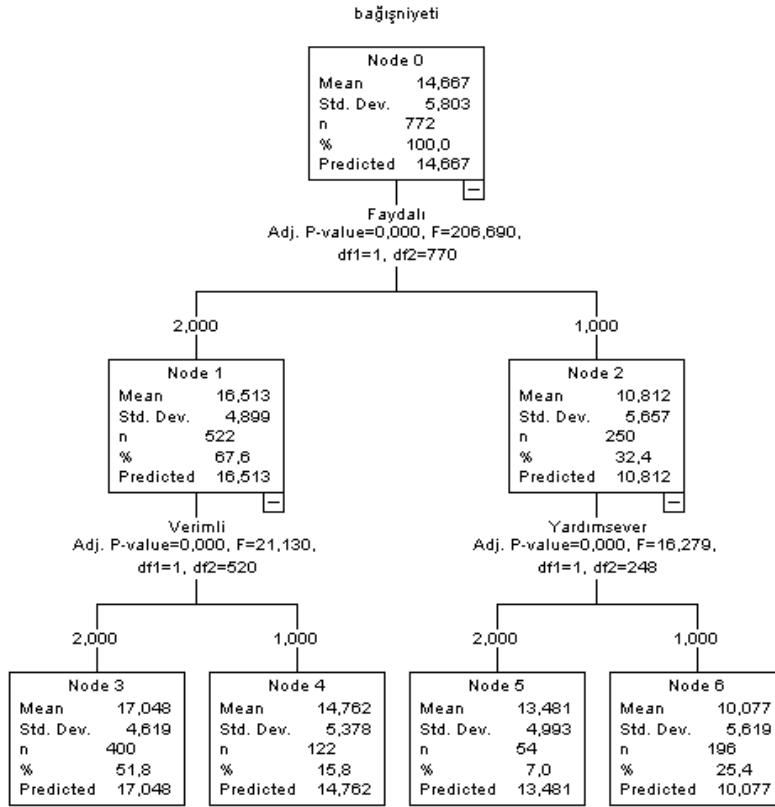
Tablo 3: Marka Çağrışımını İşaretleyen ve İşaretlemeyenlerin Bağış Yapma Niyeti Ortalamaları (Türk Kızılay)

Çağrışım	İşaretlemeyen	İşaretleyen
Faydalı	10,81	16,51
Yararlı	11,85	16,31
Yardımsaver	11,85	16,48
Verimli	12,05	16,68
İyi yönetilen	12,95	16,80
Varlıklarını/gelirini iyi kullanan	12,81	16,74
Merhametli	11,94	16,55
Hayırlı	12,14	16,48
Sıcakkanlı	12,29	16,84
Yenilikçi	13,18	16,65
Geleceği düşünen	12,89	16,47
İleri düşünceli	12,92	16,73
Sorumlu	12,51	16,40
İtibarlı	12,35	16,37
Dürüst	12,78	16,72
Etik	12,76	16,49
Ahlaklı	12,67	16,88
Hakkaniyetli	12,79	16,67

Tablo 3 incelendiğinde tüm çağrışımarda, çağrışımı işaretleyenlerin işaretlemeyenlere göre anlamlı bir biçimde ($p<0,001$) daha fazla Türk Kızılay'ına

bağış yapma niyetine sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında hangi çağrışımların bağış yapma niyeti üzerinde daha fazla öneme sahip olduğunu belirlemek için CHAID (Chi-square automatic interaction detection) tekniğinden faydalanılmıştır. CHAID tekniği pazarlama araştırmasında bağımlı değişken ve onu etkileyebilecek bağımsız değişkenler kullanılarak pazar bölümlerinin ortaya çıkartılmasını sağlayan bir karar ağacı tekniğidir. CHAID tekniğinde yer alan bağımsız değişkenler nominal değişkenler olabilir. On sekiz marka çağrışımı değişkeni CHAID analizinde bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır.

Bağımlı değişken ise Türk Kızılay'ına bağış yapma niyeti toplamıdır. Ayrıca CHAID analizinin geçerliliği çapraz-geçerlilik (cross-validation) yöntemi ile sınamakta ve Şekil 3'te analiz sonucunda elde edilen ağacın geçerli olduğu görülmektedir.

Şekil 3: Türk Kızılay'ı için Karar Ağacı

CHAID analizi sonucunda bağış yapma niyeti üzerinde üç çağrışımın temelde etkili olduğu görülmektedir. Bireylerde ‘faydalı’, ‘verimli’ ve ‘yardımsever’ çağrışımalarının bulunması, Türk Kızılay’ına bağış yapma niyetlerini etkilemektedir. Şekil 3’te yer alan karar ağacı bu üç çağrışımın bireylerde bulunmasına göre dört pazar bölümü göstermektedir.

1. Pazar bölümü (Node3): Türk Kızılay’ın ‘faydalı’ ve ‘verimli’ bulan bireylerden oluşmaktadır. Bu pazar bölümünde en yüksek düzeyde (17,04) bağış yapma niyeti bulunmaktadır. Katılımcıların %51,80’i bu pazar bölümünde yer almaktadır.
2. Pazar bölümü (Node4): Türk Kızılay’ı hakkında yalnızca ‘faydalı’ çağrışımına sahip olan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %15,80’i bu pazar bölümünde sınıflandırılmaktadır.
3. Pazar bölümü (Node5): Türk Kızılay’ının yalnızca ‘yardımsever’ olduğunu belirten bireylerden oluşmaktadır. Bu bölümdeki bireylerde ‘faydalı’ ve ‘verimli’ çağrışımları yer almamaktadır. Bu bireylerin bağış yapma niyeti 2. pazar bölümüne yakın düzeydedir (13,48). Çalışmada ortaya çıkan en küçük pazar bölümüdür (%7,00).
4. Pazar bölümü (Node6): Türk Kızılay’ı bu pazar bölümündeki kişilerin hafızalarında üç önemli çağrışımdan hiçbirini yaratamamıştır. Bağış yapma niyetinin en düşük olduğu (10,07) pazar bölümüdür. Katılımcıların dörtte birinden fazlası (%25,40) bu pazar bölümünde yer almaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde marka çağrışımalarının demografik değişkenlerle bir ilişkisi olup olmadığını ortaya koymak amacıyla çapraz tablolar analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Türk Kızılay’ının marka çağrışımları ile demografik değişkenler arasındaki ilişki Tablo 4’te paylaşılmıştır. Tablo 4’te değişkenler arasındaki ilişkinin gücü Cramer V ve Eta değerleri belirtilerek verilmiştir.

Tablo 4: Marka Çağrışımlarının Demografik Değişkenlerle İlişkisi

Faktör	Çağrışım	Gelir	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi
Faydalılık	Faydalı	*NS	*NS	*NS	
	Yararlı	*NS	*NS	*NS	*NS
	Yardımsever	0,102	*NS	0,098	*NS
Verimlilik	Verimli	*NS	*NS	*NS	*NS
	İyi yönetilen	0,101	*NS	*NS	*NS
	Varlıklarını/gelirlerini iyi kullanan	0,117	*NS	*NS	*NS
Sevgi	Merhametli	*NS	*NS	*NS	*NS
	Hayırlı	*NS	*NS	*NS	*NS
	Sıcakkanlı	0,102	0,300	*NS	*NS
Dinamizm	Yenilikçi	*NS	*NS	0,098	*NS
	Geleceği düşünen	0,106	*NS	*NS	*NS
	İleri düşünceli	*NS	0,297	*NS	*NS
Güvenirlilik	Sorumlu	0,120	0,329	*NS	*NS
	İtibarlı	0,137	0,291	*NS	*NS
	Dürüst	0,146	0,292	*NS	*NS
Etik olma	Etik	0,140	*NS	*NS	0,137
	Ahlaklı	0,126	*NS	*NS	*NS
	Hakkaniyetli	0,112	*NS	*NS	*NS

*NS: Pearson ki-kare testi istatistiki olarak anlamsızdır. ($p > 0,05$)

** Gelir, cinsiyet ve eğitim düzeyleri için Cramer V katsayısı verilmektedir.

*** Yaş için Eta katsayısı verilmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre bireylerin cinsiyet ve eğitim düzeyi ile çağrışımlar arasında ilişkinin olmadığı söylenebilir. Ancak bireylerin yaşı ve gelir düzeyleri bu anlamda birer değişken olarak dikkate alınabilir görünmektedir. Buna göre bireyler yaşlandıkça Türk Kızılay'ı ile ilgili 'güvenirlilik' faktörü altındaki çağrışımları olumsuz etkilenmektedir. Bunun yanında, 'sıcakkanlı' ve 'ileri düşünceli' gibi çağrışımlar bireylerin yaşı ilerledikçe zayıflamaktadır. Bireylerin gelir düzeylerinin artması çok sayıda marka çağrışımının tüketici zihnindeki varlığını zayıf da olsa güçsüzleştirmektedir.

5. SONUÇ

Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bağış çekebilmek ve gönüllü çalışanlar kazanmak için birbirleriyle rekabet etmektedir. Kâr amacı taşımayan kuruluşların sayısının artması ve bağışçıların güven sorunu yaşamaması nedeniyle arzu edilen

konumlandırma hedefleri doğrultusunda, potansiyel bağışçıların ve gönüllülerin zihninde olumlu çağrışımlar yaratmak söz konusu kuruluşlara rekabet avantajı sağlayabilir. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajının bağış yapma ve gönüllü olma davranışına etkisi olumlu olmaktadır. Marka imajı bireylerin para ya da zaman bağışlama niyetiyle yüksek oranda ilişkili bir değişkendir ve daha önceki çalışmalarda bağış yapma niyetinin %31 ini, zaman ayırma niyetinin ise %24 ünü açıkladığı ortaya konulmuştur (Michaelidou vd., 2015; Michel & Rieunier, 2012).

Bu çalışmada kâr amacı gütmeyen kuruluşların marka imajıyla ilgili olumlu çağrışımlar kullanılarak algı haritası oluşturulmuştur. Altı farklı kuruluşun birbirlerine göre konumu ve öne çıkan çağrışımları ortaya çıkartılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların zihninde en fazla olumlu çağrışım yaratabilen kuruluş LÖSEV ve ardından Türk Kızılay'ı olurken, olumlu çağrışım yaratmakta en yetersiz kalan kuruluş ise Türk Diyanet Vakfı olmuştur. Türk Kızılay'ı ve LÖSEV yarattıkları olumlu marka çağrışımlarıyla diğer kuruluşlardan ayrılmaktadır. LÖSEV, Doğan (2015)'in çalışmasında da hakkında en fazla bilgi sahibi olunan ve bilinirliği en yüksek kurum olarak ön plana çıkmıştır. Aytaç ve Çarkoğlu (2019) tarafından yürütülen araştırmada ise bireylerin en çok tanıdıkları sivil toplum kuruluşu olarak LÖSEV ve Türk Kızılay'ını sıraladıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen sonuç literatürle örtüşmektedir. Araştırmada oluşturulan algı haritasında kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajı açısından 'sevgi', 'dinamizm', 'etik olma' ve 'faydalılık' faktörleri öne çıkmaktadır. 'Faydalılık' Yapraklı ve Ünsalan (2016)'ın çalışmasında da ikinci en yüksek ortalamaya sahip faktör olarak belirlenmiştir. Kuruluşlar özelinde THK ve TEMA için 'dinamizm'; Diyanet Vakfı için 'sevgi'; Türk Kızılay'ı için ise 'faydalılık' faktörlerinin ön plana çıktığı gözlenmiştir.

Türk Kızılay'ı özelinde yapılan CHAID analizi sonucuna göre bağış yapma niyetinde 'faydalı', 'verimli' ve 'yardımsever' çağrışımlarının etkili olduğu, dolayısıyla 'faydalılık' ve 'verimlilik' faktörlerinin ön plana çıktığı ortaya konulmuştur. Michel ve Rieunier (2012) 'verimlilik' faktörünün parasal bağış yapma niyetini en fazla etkileyen marka imajı boyutu olduğunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla elde edilen bulgular Türk Kızılay'ı özelinde de literatürle örtüşmektedir. Ayrıca çalışmada 'faydalı', 'verimli' ve 'yardımsever' çağrışımlarına göre de dört farklı pazar bölümü tanımlanmıştır. Buna göre 'verimli' ve 'faydalı' çağrışımlarına sahip bireylerin bağış yapma niyeti en yüksek pazar bölümü olduğu; bu üç çağrışımından hiçbirine sahip olmayan bireylerin ise bağış yapma niyeti en düşük pazar bölümü olduğu ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Türk Kızılay'ı yönetimi ve karar vericilerinin bağış

davranışını teşvik etmek, sürdürmek ve artırmak adına yürütülecekleri iletişim kampanyalarında (web siteleri, sosyal medya hesapları, TV, gazete, dergi, podcast, billboard vb. gibi çeşitli ortam ve mecralarda) bireylerde ‘ faydalı’, ‘verimli’ ve ‘yardımsever’ çağrışımını tetikleyecek ve güçlendirecek mesaj içeriklerine yer vermeleri önerilebilir.

Literatürde demografik değişkenler ve bağış yapma davranışı arasında ilişkiler ortaya konulmuştur. Örneğin yaş (Pharoah & Tanner, 1997) ve cinsiyet (Mesch, Rooney, Chin & Steinberg, 2002; Chrenka, Gutter & Jasper, 2003) bağış yapma davranışını etkileyen önemli demografik değişkenler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada da katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşları ve gelirlerine göre Türk Kızılay’ı çağrışımının farklılaşp farklılaşmadığı irdelenmiştir. Buna göre bireyler yaşlandıkça ‘güvenirlilik’ faktörü altındaki çağrışımın (sorumlu, itibarlı ve dürüst) olumsuz etkilendiği görülmüştür. Bunun yanında, ‘sıcakkanlı’ ve ‘ileri düşünceli’ gibi çağrışım da bireylerin yaşı ilerledikçe zayıflamaktadır. O halde Türk Kızılay’ı yönetici ve karar vericilerine bir önceki aşamada saptanan dört farklı pazar bölümünü iyi tanımlamaları ve özellikle bağış yapma niyeti göreceli olarak düşük olan Node 5 ve Node 6’daki görece yaşı ileri bireylerde bu çağrışımı güçlendirmeleri önerilebilir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre bireylerin gelir düzeylerinin artması çok sayıda marka çağrışımının tüketici zihnindeki varlığını zayıf da olsa güçsüzleştirmektedir. Oysaki ideal olan, geliri göreceli olarak yüksek gruplarda olumlu çağrışımın varlığı ve gücünü artırarak, bağış yapma niyet ve davranışını olumlu yönde teşvik etmektir. Elde edilen bu demografik bulgular da saptanan pazar bölümlerinin iyi bir şekilde tanımlanması ve demografik görünümünün ortaya çıkarılmasının marka imajı ve bağış yapma davranışı arasındaki güçlü bağdan olabildiğince faydalanabilmenin anahtarı olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın birtakım kısıtları söz konusudur. Araştırmanın en önemli kısıtı yargısal örnekleme yönteminde sonuçların belirli bir ana kütleye genelleştirilememesidir. Bir diğer kısıt ise araştırmanın kapsamının bütçe ve zaman dâhilinde altı kâr amacı gütmeyen kuruluşla sınırlı olmasıdır. Son olarak kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajının ölçülmesinde kullanılan ölçek yalnızca olumlu çağrışımı içeren bir ölçektir. Bu kısıtlara bağlı olarak gelecekte yürütülecek çalışmalara ilişkin bir kestirim sunmak mümkündür. İlerleyen dönemlerde yürütülecek olan çalışmalarda olumsuz çağrışımın da ölçeğe dâhil edilmesi daha gerçekçi sonuçlar verecektir. Bunun yanında uyum analizi sonuçları araştırmaya dâhil edilen markalara göre değişiklik gösterecektir. Daha fazla kâr amacı gütmeyen kuruluşun algı haritasında incelenmesi ise daha gerçekçi ve derinlemesine sonuçları beraberinde getirebilir. Araştırma kapsamına

alınan kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve özelde incelenen Türk Kızılay'ı için kritik dönemler (doğal ve doğal olmayan afetler, salgınlar, zorunlu göç hareketleri vb. gibi) sırası ve sonrasında yürütülecek olan boylamsal araştırmalar da daha derinlemesine bilgilerin elde edilmesine olanak tanıyacaktır. Bu çalışmada ortaya konulmuş olan pazar bölümlerinin adlandırılması/kavramsallaştırılması ve daha detaylı bir şekilde pazar bölümü karakteristiklerinin belirlenebilmesi amacıyla yürütülecek olan nitel yöntemle dayalı araştırmalar da önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca marka imajı ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlara bağış yapma niyeti/davranışı üzerine etkisinde kültürün rolü keşfedilmeye açık bir konu olarak araştırmacıların dikkatine sunulmaktadır.

Bu araştırmanın genelde marka; özelde ise kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda marka imajı, marka kimliği ve kişiliği literatürüne katkılar sunması beklenmektedir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

MBK: Fikir;

MBK, NEÖ: Tasarım;

MBK: Denetleme;

MBK, NEÖ: Kaynakların toplanması ve/veya işlemesi;

MBK, NEÖ: Analiz ve/veya yorum;

MBK, NEÖ: Literatür taraması;

MBK, NEÖ: Yazıyı yazan;

NEÖ: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Aytaç, S. E. & Çarkoğlu, A. (2022). *Türkiye’de bireysel bağışçılık ve hayırseverlik raporu 2021*. İstanbul: TÜSEV.
- Bendapudi, N., Singh, S. N. & Bendapudi, V. (1996). Enhancing helping behavior: An integrative framework for promotion planning. *Journal of Marketing*, 60(3), 33-49.
- Bennett, R. & Gabriel, H. (2003). Image and reputational characteristics of UK charitable organizations: An empirical study. *Corporate Reputation Review*, 6(3), 276–289.
- Bennett, R. & Sargeant, A. (2005). The nonprofit marketing landscape: guest editors' introduction to a special section. *Journal of Business Research*, 58(6), 797-805.
- Chang, J. (2023). 46 Nonprofit statistics you should know: 2023 financial, donor & volunteer data. 23 Ocak 2023 tarihinde <https://financesonline.com/nonprofit-statistics/> adresinden erişildi.
- Chapleo, C. (2013). Brand ‘infrastructure’ in nonprofit organizations: Challenges to successful brand building?. *Journal of Marketing Communications*, 3(21), 199-209.
- Chrenka, J., Gutter, M. S., & Jasper, C. (2003). Gender differences in the decision to give time or Money. *Consumer Interests Annual*, 40, 1-4.
- Doğanlı B (2015). STK (Vakıflar) ve marka imajı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 47 - 59.
- Eryiğit, C. (2014). Algılama haritalarının oluşturulmasında farklı ölçüm yöntemlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 247-267.
- Güner, M. F. (2020). Sivil toplum ekonomisi ve genç gönüllülüğü. (Z. Gök Demir ve M. Bayırlı, Ed.) *Gençlik ve gönüllülük bağlamında sivilAnT* içinde (39-54). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hair, J. F. (2014). *Multivariate data analysis* (7. Ed.). Pearson.
- Henley, T. K. (2001). Integrated marketing communications for local nonprofit organizations: Communications tools and methods. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, 9(1–2), 157–168.
- Huang, S., & Ku, H. (2016). Brand image management for nonprofit organizations: Exploring the relationships between websites, brand images and donations. *Journal of Electronic Commerce Research*, 17, 80.
- Hudson, J. (2008). *The branding of charities*. In A. Sargeant, & W. Wymer (Eds.), *The Routledge Companion to Nonprofit Marketing*. New York, NY: Routledge.
- Karayel Bilbil, E. & Şen, T. (2023). Türkiye’de çevreci STK’ların kurumsal kimlik ve imaj bileşenlerinin analizi. *Selçuk İletişim*, 16 (1), 166-201.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57, 1-22.
- Merchant, A., Ford, J. B., & Sargeant, A. (2010). Charitable organizations’ storytelling influence on donors’ emotions and intentions. *Journal of Business Research*, 63(7), 754-762.

- Mesch, D. J., Rooney, P. M., Chin, W. & Steinberg, K. S. (2002). Race and gender differences in philanthropy: Indiana as a test case. *New Directions for Philanthropic Fundraising*, 2002(37), 65-77.
- Michaelidou, N., Micevski, M. & Cadogan, J.W. (2015). An evaluation of nonprofit brand image: Towards a better conceptualization and measurement. *Journal of Business Research*, 68(8), 1657-1666
- Michel, G. & Rieunier, S. (2012). Nonprofit brand image and typicality influences on charitable giving. *Journal of Business Research*, 65(5), 701-707.
- MMR (2023) Nonprofit organizations market: Global industry analysis and forecast 2022-2029. 1 Mart 2023 tarihinde <https://www.maximizemarketresearch.com/market-report/nonprofit-organizations-market/134550/> adresinden erişildi.
- Mort, G. S., Weerawardena, J., & Williamson, B. (2007). Branding in the non-profit context: The case of Surf Life Saving Australia. *Australasian Marketing Journal*, 15(2), 108–119.
- Nielsen, A.W. (1987). *The Third Sector: Keystone of a Caring Society*, Denwer, Publication of Nielsen's Book.
- Nonprofit fundraising statistics [Updated for 2023] (2023). 23 Ocak 2023 tarihinde <https://doublethedonation.com/nonprofit-fundraising-statistics/> adresinden erişildi.
- İşlek, M. S. (2022). Bir dönemsel gönüllülük olarak salgın gönüllülüğü: vefa sosyal destek gruplarına katılan gönüllüler üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 471-510.
- Pope, J. A., Isely, E. S. & Asamoah-Tutu, F. (2009). Developing a marketing strategy for nonprofit organizations: An exploratory study. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, 21(2), 184–201.
- Pharoah, C. & Tanner, S. (1997). Trends in charitable giving. *Fiscal Studies*, 18(4), 427-443.
- Randle, M., Leisch, F. & Dolnicar, S. (2013). Competition or collaboration? The effect of non-profit brand image on volunteer recruitment strategy. *Journal of Brand Management* 20, 689–704.
- Sargeant, A. & Woodliffe, L. (2007). Gift giving: An interdisciplinary review. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 12(4), 275–307.
- Stride, H. (2006). An investigation into the values dimensions of branding: Implications for the charity sector. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 11, 115-124.
- Stride, H. & Lee, S. (2007). No logo? No way. Branding in the non-profit sector. *Journal of Marketing Management*, 23(1–2), 107–122
- Topuz Savaş, A. & Suvacı, B. (2021). Vakıfların kurumsal imajı üzerinde lider etkisi: TEMA Vakfı ve Hayrettin Karaca. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 93-110.

- Uçar, F., Gülmez, E., Mutlu, Ö., Erbaş, S. & Gez, K. (2015). Kâr amacı gütmeyen kurumların kurumsal itibarı: Kızılay örneği. *Selçuk İletişim*, 8 (4), 131-153.
- Waters, R. D. & Jones, P. M. (2011). Using video to build an organization's identity and brand: A content analysis of nonprofit organizations' YouTube videos. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, 23(3), 248-268.
- Yapraklı, Ş. & Ünalın, M. (2016). İnsani yardım kuruluşlarının marka imajı ile bu kurumlara olan bağlılık ve dini ilgilenimin bağışta bulunma niyetine etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 231-258.

YÖNETSEL YETENEK, FİNANSAL BAŞARISIZLIK VE SÜREKLİLİĞİN DENETİM ÜCRETİNE ETKİSİ: TÜRKİYE BULGULARI¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 27.10.2022 Yayına Kabul Tarihi: 13.10.2023

Serkan TERZİ
Doç. Dr.
Çankırı Karatekin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çankırı, Türkiye
serkanterzi@karatekin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0151-8082

İlker KIYMETLİ ŞEN
Prof. Dr.
İstanbul Ticaret Üniversitesi
İşletme Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
ilksen@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6175-3397

ÖZ | Bu çalışmanın amacı; yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ve işletme sürekliliğinin denetim ücreti üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla Borsa İstanbul'da işlem gören 217 şirketle ilgili 433 gözlem üzerinden analiz yapılmıştır. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yönetsel yetenek ve finansal başarısızlık ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın işletmelerin sürekliliği ile finansal başarısızlık ve yönetsel yetenek arasındaki ilişkiyi ölçen katsayı ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca iş karmaşıklığı ve denetçi türünün denetim ücreti üzerinde etkisinin olduğu bulunmuştur. Çalışmanın bulguları, denetim hizmetinin fiyatlandırılmasında denetçiler ve işletme yöneticilerine faydalı olacaktır. Bu çalışma, Türkiye'de yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ve işletme sürekliliğinin denetim ücreti üzerindeki etkisinin ölçülmesine yönelik ilk çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetmel yetenek, finansal başarısızlık, süreklilik, denetim ücreti

JEL Kodları: M40, M41, M42

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.023

Atıfta bulunmak için: Terzi, S. & Kıymetli Şen, İ. (2023). Yönetmel yetenek, finansal başarısızlık ve sürekliliğinin denetim ücretine etkisi: Türkiye bulguları. *KAÜİBFD*, 14(28), 563-580.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

THE EFFECTS OF MANAGERIAL ABILITY, FINANCIAL DISTRESS AND GOING CONCERN ON AUDIT FEE: EVIDENCE FROM TURKEY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 27.10.2022 Accepted Date: 13.10.2023

Serkan TERZİ
Assoc. Prof. Dr.
Çankırı Karatekin University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Çankırı, Türkiye
serkanterzi@karatekin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0151-8082

İlker KIYMETLİ ŞEN
Prof. Dr.
İstanbul Ticaret University
Faculty of Business,
İstanbul, Türkiye
ilksen@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6175-3397

ABSTRACT | The purpose of this study is to examine the effect of managerial ability, financial distress and going concern on audit fee. For this purpose, 433 observations of 217 companies traded in Borsa Istanbul were analyzed. Multiple regression analysis was used in the study. According to the findings, a significant and positive relationship was determined between managerial ability and financial distress and audit fee. On the other hand, a significant and negative relationship was found between going concern and the coefficient of the relationship between financial distress and managerial ability and the audit fee. In addition, business complexity and type of auditor were found to have an impact on audit fee. The findings of the study will be useful to auditors and business managers in pricing of the audit service. This study is the first study on the effect of managerial ability, financial failure and going concern on audit fee in Turkey.

Keywords: *Managerial ability, financial distress, going concern, audit fee*

JEL Codes: *M40, M41, M42*

Scope: *Business administration*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

Denetim ücreti, müşteriye sunulan denetim hizmetinin fiyatlandırılmasıdır (Liu, 2017, s. 52). Denetim ücreti, sunulan denetim hizmetinin maliyetine ve düzenlenen rapordan kaynaklanabilecek gelecekteki olası kayıplara bağlı olarak yapılacak tahminlemeye dayalı olarak belirlenmektedir (Asthana & Noone, 2012, s. 4). Bu işlem üç adımda gerçekleştirilmektedir: İlk adım, denetçi muhakemesinden kaynaklanan gelecekteki zararlara ilişkin değerlendirmedir. İkinci adım, finansal tablolara ilişkin yapılan denetim faaliyetlerinde insan kaynaklarının kullanılmasıdır. Üçüncü adım ise yürütülecek denetim faaliyetinin maliyetini karşılayacak bir fiyatın belirlenmesidir. Bu nedenle denetçinin muhakemesi, denetim hizmetinin fiyatlandırılmasında önemli rol oynamaktadır (Emami, Lashgari, & Moghari, 2022, s. 1263).

Denetim ücreti, denetim hizmeti sunan denetçi ile müşteri işletme arasında bağlantıyı temsil etmekte ve denetim faaliyeti başlamadan önce denetçi ile müşteri arasında belirlenmektedir (Türel, Yılmaz, & Özveren, 2022, s. 46). Bu nedenle denetim ücreti, denetçi kadar müşteri işletmeler açısından da önemlidir. Hasılatı ve likiditesi yüksek olan işletmeler bu ücreti karşılayabilmelerine rağmen, küçük işletmeler veya finansal durumu kötü olanlar için maliyetli olabilmektedir. İşletme yönetimi açısından denetim ücretini etkileyen faktörlerin bilinmesi, denetçi ile ücretin belirlenmesi için müzakere ve pazarlık yapılması ve bu faktörlerin organizasyon içinde kontrol edilmesi yoluyla azaltılabilmekte ve tolere edilebilmektedir (Emami vd., 2022, s. 1261).

Literatürde denetim ücreti ile işletmelerin ve denetçilerin belirli özellikleri (ör. Thinggaard & Kiertzner, 2008; Akçay & Bilen, 2018; Malele, Letsoalo & Mafu, 2021; Terzi, 2011; Kıymetli Şen & Özkan, 2022; Türel vd. 2022), kurulların özellikleri (ör. Duellman, Hurwitz & Sun, 2015; Mitra, Jaggi, & Al-Hayale, 2019), işletmelerin finansal başarısızlık durumları (ör. Krishnan & Wang, 2005; Johnson, Kuhn, Apostolou & Hassell, 2013; Luo & Zhou, 2017; Gul, Khedmati, Lim & Navissi, 2018; Emami vd., 2022), işletmelerin sürekliliği (ör. Krishnan & Wang, 2005; Foster & Shastri, 2016) ve müşteri işletmenin büyüklüğü gibi özellikler (Akçay & Bilen, 2018; Choi, Kim, Kim & Zang, 2010) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda, yöneticilerin yönetsel yetenekleri denetim ücretinin en kritik belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Krishnan & Wang, 2015; Duellman vd., 2015; Mitra vd., 2019; Emami vd., 2022).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Borsa İstanbul’da işlem gören mali kuruluşlar dışındaki işletmeler üzerinde yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ve süreklilik ile denetim ücreti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla

denetim ücretlerinin karşılaştırmalı olarak açıklandığı 2021 ve 2020 yıllarına ilişkin veriler temin edilerek çalışma yürütülmüştür. Türkiye’de yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ve süreklilik ile denetim ücreti arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışma bulunmamaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

2.1. Yönetsel Yetenek ve Denetim Ücreti

Yönetsel özellikler, işletmelerde politika ve strateji belirlemede önemli ve temel faktörlerdir. Yönetsel özelliklerden birisi de yönetsel yetenektir. Yönetsel yetenek, etkin işletme kararları için beceri, bilgi, uzmanlık ve deneyim anlamına gelmektedir (Putra, Mela, & Putra, 2021, s. 1475). Demerjian, Lev, Lewis ve McVay (2013)’ne göre yüksek yetenekli yöneticiler, işletmelerin performansını üst düzeyde tutan, yüksek düzeyde müzakere becerilerine sahip olan ve sektörle ilgili uzmanlıkları bulunanlardır. Baik, Farber ve Lee (2011)’e göre ise yetenekli yöneticiler, gelecekteki işletme performansında beklenen değişimi verimli bir şekilde tahmin edebilenlerdir.

Muhasebe literatüründe yönetsel yetenek, maddi olmayan duran varlıkların unsuru olan beşerî sermayenin boyutlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında yönetsel yetenek, yöneticilerin rakiplerine kıyasla işletme kaynaklarını gelire dönüştürmedeki etkinliği olarak tanımlanmaktadır (Emami vd., 2022, s. 1261). İşletmelerin kaynaklarını gelire dönüştürmede hayati bir rol oynayan insan kaynaklarından (maddi olmayan varlıklar) biri işletme yöneticileridir. İşletme yöneticilerinin yatırım fırsatlarını kullanma, kaynak sağlama, kaynakları optimum şekilde tahsis etme gibi yönetim kabiliyetine ilişkin bilgileri, işletmelerin maddi olmayan duran varlıklarının temel ve değerli boyutlarından birisidir (Emami vd., 2022, s. 1262).

Literatürde yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yönetsel yeteneğin denetim ücreti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Krishnan ve Wang (2005)’in çalışmalarında elde edilen bulgulara göre, daha yetenekli yöneticileri olan işletmelerin daha az denetim ücreti ödediği tespit edilmiştir. Emami vd. (2022) yaptıkları çalışmada, yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasında negatif ilişki tespit etmiştir. Bununla birlikte, yönetim belirsizliğinin denetim ücreti üzerinde oldukça önemli pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Rasaei ve Shiri (2020)’nin yaptıkları çalışmanın sonuçları ise finansal kriz koşullarının yönetsel yetenekler ile denetim ücreti arasındaki ilişkiye katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Duellman vd. (2015) yaptıkları çalışmada yönetsel aşırı güvenle denetim ücreti arasındaki ilişkiyi ve ayrıca güçlü bir denetim komitesinin bu ilişki

üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu çalışmaya göre kendine aşırı güvenen yöneticiler, yeteneklerini ve projelerin gelecekteki ödemelerini abartma eğiliminde olmakta, ancak olumsuz olayların olasılığını ve etkisini hafife almaktadırlar. Bu çalışmada güçlü bir denetim komitesi olmayan işletmeler için yönetsel aşırı güven ile denetim ücreti arasında olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Mitra vd. (2019)'nin çalışmada yönetsel aşırı güvenin potansiyel olarak finansal yanlış bildirim riskini artırdığı, kendine aşırı güvenen yöneticilerin daha düşük kaliteli denetimler satın aldığı ve daha düşük denetim ücreti ödediği ifade edilmektedir. Yapılan çalışmada daha yüksek yönetim becerisine sahip aşırı kendine güvenen işletmelerin, daha düşük yönetim becerisine sahip aşırı kendine güvenen işletmelerden daha düşük denetim ücreti ödediği tespit edilmiştir.

Yukarıda sayılan hususlarla yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki beklenmekte olduğundan aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Yönetsel yeteneğin denetim ücreti üzerinde anlamlı etkisi vardır.

2.2. Finansal Başarısızlık ve Denetim Ücreti

Altman ve Sabato (2007)'ya göre iflas, işletme borçlarının işletme varlıklarını aşmasıdır. Bu nedenle iflas ile finansal başarısızlık kavramları birbirinden farklıdır. İflas, yasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Finansal başarısızlıkta ise işletmeler finansal sıkıntı içinde faaliyetine devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle finansal başarısızlık, iflastan önceki süreci içermektedir (Emami vd., 2022, s. 1263).

Yöneticilerin eğitim, deneyim, yetenek ve inisiyatif kullanma eksiklikleri, işletmelerin rekabet ortamında ve teknoloji alanında hayatta kalmasını zorlaştırmaktadır. İşletme iflaslarının birçoğu yöneticilerin yeterli düzeyde etkin olmamasından kaynaklanmaktadır (Emami vd., 2022, s. 1262).

Blankley, Hurtt ve MacGregor (2012)'ne göre yönetsel yetenek, işletmenin performansını ve dolayısıyla kullanıcıların kararlarını doğrudan etkilemektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar (Terzi, 2011; Terzi & Kıymetli Şen, 2021; Terzi vd., 2012), likidite sorunlarının işletmelerin finansal başarısızlıkları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Blankley vd. (2012)'ne göre yetenekli yöneticiler, işletmelerin finansal raporlama sürecine güvendikleri için denetim kapsamını daraltmaya ve buna bağlı olarak da daha az denetim ücreti ödemek için pazarlık yapmaya çalışmaktadırlar.

Bazı araştırmaların sonuçları (Krishnan & Wang, 2005; Johnson vd., 2013), risk ve denetim ücreti kavramları arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalara göre denetçiler, denetim ücretini belirlerken işletme yöneticilerinin risk özelliklerini dikkate almakta ve ilgili riskleri daha yüksek

tutarlarla ücretlendirmektedir. Bu çalışmalardan Johnson vd. (2013) yönetimin aşırı güveni ile denetim riski tahmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki gözlemlemiştir. Krishnan ve Wang (2015) ise yüksek yönetsel yeteneğin düşük denetim riskine neden olduğunu ve bunun da denetim ücretini düşürdüğünü tespit etmişlerdir. Ayrıca yapılan çalışmada denetim riski arttığında denetçilerin daha yüksek ücretler talep ettiği belirlenmiştir. Buna karşın Emami vd. (2022)'nin yaptıkları çalışmada işletmelerin finansal başarısızlıkları dikkate alınarak yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasındaki ilişki incelenmiş olup negatif ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada yönetsel yeteneğin finansal açıdan başarısız olan işletmelerde denetim ücretini olumsuz etkilediği ve finansal açıdan başarısız olmayan işletmeler üzerinde ters bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Gul vd. (2018)'nin çalışmada daha yüksek yönetsel yeteneğin finansal açıdan sıkıntılı işletmelerde denetim ücretini artırdığı ve finansal açıdan sıkıntılı olmayan işletmelerde denetim ücretini azalttığı tespit edilmiştir.

Luo ve Zhou (2017) yaptıkları çalışmada denetçilerin, daha düşük dava riskleriyle karşı karşıya kaldıklarında, müşteri işletmeyle daha fazla süre çalıştıklarında veya daha yetenekli müşteri yönetimi ekiplerine sahip olanlara daha fazla ücret indirimini sunduklarını ifade etmişlerdir.

Yukarıda sayılan hususlarla yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki beklenmekte olduğundan aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₂: Finansal açıdan başarısızlığın denetim ücreti üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H₃: Finansal başarısızlık ile yönetsel yetenek arasındaki ilişkinin ölçüm katsayısının denetim ücreti üzerinde anlamlı etkisi vardır.

2.3. İşletmelerin Sürekliliği ve Denetim Ücreti

Denetim hizmeti fiyatlandırmasının belirleyicileri ve denetçilerin işletmenin sürekliliği hakkında görüş bildirme eğilimleri hakkında literatürde araştırmalar bulunmaktadır (Simunic, 1980; Hay, Knechel & Wong, 2006; Carson vd., 2013; Foster & Shastri, 2016; Krishnan & Wang, 2015).

Krishnan ve Wang (2015) yaptıkları çalışmada, yönetsel yetenek ile denetim ücreti ve işletmenin sürekliliği arasında negatif ilişki olduğunu ifade etmiştir. Yapılan çalışmada yönetsel yeteneğin, işletmenin süreklilik riski de dahil olmak üzere, finansal başarısızlık riskini azaltacağı belirtilmektedir.

Foster ve Shastri (2016) tarafından yapılan çalışmada, denetçi görüşlerinde bir işletmenin sürekliliği ile ilgili değişiklik olma olasılığını nelerin artırdığı ve denetim ücretini nelerin etkilediği incelenmiştir. Çalışmada negatif işletme sermayesi ile önceki yıla ilişkin denetçi görüşündeki süreklilikle ilgili açıklamaların, işlemlerin sürekliliğiyle ilgili değerlendirmeleri etkilediği tespit

edilmiştir. Ayrıca süreklilikle ilgili açıklamalardaki değişikliğin, denetim ücretini artırabileceği belirtilmiştir.

Yukarıda sayılan hususlarla işletme sürekliliği ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki beklenmekte olduğundan aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₄: İşletme sürekliliği ile denetçi raporunda yer alan açıklamaların denetim ücreti üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Örneklem ve Veri

Araştırmanın örneklemini, Türkiye’de Borsa İstanbul’da işlem gören şirketler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 2020-2021 yıllarını kapsamaktadır. Daha eski yılların analize dahil edilmemesinin nedeni, denetim ücretleriyle ilgili verilerin 2021 yılında, önceki dönemle karşılaştırmalı olarak yayınlanmaya başlamasıdır. Analize dahil edilen şirketlerin verileri Eikon with Datastream Veri Tabanı, Kamuyu Aydınlatma Platformu ve şirketlerin web sitelerinden temin edilmiştir.

Araştırmaya 2020 ve 2021 yıllarında Borsa İstanbul’da kesintisiz işlem gören 363 şirket dahil edilmiştir. Bunlar içerisinde taksonomi ve raporlama sisteminin farklılığı nedeniyle 78 yatırım holdingi, yatırım ortaklıkları ve diğer mali kuruluşlar analizden çıkartılmıştır. Ayrıca 40 şirketin denetim ücreti verilerine ulaşamadığından bu kuruluşlar da analizden çıkartılmıştır. Bunun yanında 28 şirketin verilerine erişilememiştir. Sonuç itibarıyla 217 şirket ve 434 gözlem ile analize devam edilmiştir. Analize dahil edilen gözlemlerin uç değer içerip içermedikleri Cook’s Distance (<1) değeri (Terzi vd., 2022) ile kontrol edilmiş ve 1 gözlemin uç değer içerdiği tespit edildiğinden bu değer analizden çıkartılmıştır. Böylelikle 433 gözlemlerle analize devam edilmiştir.

Araştırmada bağımlı değişken olarak denetim ücreti kullanılmıştır. Denetim ücretinin ölçümünde önceki çalışmalarla (ör. Krishnan & Wang, 2015; Foster & Shastri, 2016; Luo & Zhou, 2017; Gul vd., 2018; Rasaei & Shiri, 2020; Emami vd., 2022) tutarlı olarak, denetim ücretinin doğal logaritması (LNFEET) kullanılmıştır. Çalışmada test değişkenleri olarak yönetsel yetenek skoru (MA) (ör. Krishnan & Wang, 2015; Luo & Zhou, 2017; Gul vd., 2018; Mitra vd., 2019; Salehi vd., 2019; Rasaei & Shiri, 2020; Emami vd., 2022), işletmelerin finansal başarısızlık risk skorları (DISTRESS) (ör. Krishnan & Wang, 2015; Rasaei & Shiri, 2020), yönetsel yetenek ile finansal başarısızlık riski arasındaki katsayı (MA*DISTRESS) (ör. Luo & Zhou, 2017; Gul vd., 2018; Mitra vd., 2019; Rasaei & Shiri, 2020; Emami vd., 2022) ve işletmelerin süreklilik risklerinin değerlendirilmesinde denetçi raporlarındaki süreklilikle ilgili açıklamaların varlığı (GC) (ör. Krishnan & Wang, 2015; Foster & Shastri, 2016; Luo & Zhou,

2017; Mitra vd., 2019) kullanılmıştır. Bunların yanında literatürle (ör. Krishnan & Wang, 2015; Luo & Zhou, 2017; Gul vd., 2018; Mitra vd. 2019; Salehi vd. 2019; Rasaei & Shiri, 2020; Emami vd., 2022) tutarlı olacak şekilde aktif karlılığı (ROA), finansal kaldıraç oranı (LEV), likidite oranı (QUICK), toplam ticari alacak ve stok toplamının toplam aktife oranı (INVREC), işletme faaliyetlerinden nakit akışlarının toplam aktife oranı (CFTA), bilanço tarihi ile denetçi raporunun imza tarihi arasında geçen sürenin doğal logaritması (ARL), denetçi raporunda olumlu görüş dışında verilen görüşler (AOPIN), dönem zararının olup olmaması (LOSS), denetçinin dört büyük denetim şirketinden (PWC, Deloitte, KPMG, E&Y) biri olup olmaması (BIGN) kontrol değişkenleri olarak araştırmaya dahil edilmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmada önceki çalışmalarla (ör. Salehi vd., 2019; Emami vd., 2022) tutarlı olacak şekilde yönetsel yeteneğin ölçümünde Demerjian vd. (2012) tarafından geliştirilen model kullanılmıştır. Demerjian vd. (2012) tarafından geliştirilen model, doğrusal olmayan bir optimizasyon yaklaşımını benimseyen veri zarflama analizine dayanmaktadır ve işletme tarafından çeşitli girdilerden üretilen çıktıya dayalı olarak yönetsel yeteneğin ölçümünü sağlamaktadır.

Çalışmada yönetsel yeteneğin ölçümünde iki aşamalı süreç izlenmiştir. İlk aşamada satış gelirlerinin (SALES) çıktı; satışların maliyetinin (COGS), araştırma-geliştirme giderlerinin (RD), pazarlama ve yönetim giderlerinin (SGA), maddi (PPE) ve maddi olmayan duran varlıkların (INTANG) net defter değerinin ve şerefiyenin (GOODWL) girdi olduğu bir optimizasyon algoritması ile işletme verimliliği hesaplanmıştır. Optimizasyon algoritmaları, genellikle çıktı veya girdiye yönelik oluşturulabilmektedir. Bu çalışmada önceki çalışmalarla (ör. Baik vd., 2011; Demerjian vd., 2013) tutarlı olacak şekilde girdi odaklı oluşturulmuştur. İşletme etkinliğinin ölçümünde eşitlik (1)'deki denklem kullanılmıştır (Salehi vd., 2019).

$$Max \theta = \frac{SALES}{v1COGS+v2SGA+v3PPE+v4RD+v5GOODWL+v6INTANG} \quad (\text{Eşitlik 1})$$

İkinci aşamada ise işletme etkinliğinin hem yönetsel etkinliği hem de işletme özelliklerini yansıttığından dolayı işletme büyüklüğü (toplam aktifin doğal logaritması, LNATA), işletmenin yaşı (doğal logaritması, LNAGE), işletmenin satış gelirlerinin sektör içindeki payı (MSHARE), pozitif serbest nakit akışı olup olmadığı (FCF) ve yabancı para cinsinden satış ve işlemlerinin olup olmaması (FRGN) analize dahil edilmiştir (Demerjian vd., 2012). Böylelikle yönetsel yetenek için işletmenin etkinliği ölçülmüş, daha sonra da işletme

özelliklerini içeren çok değişkenli doğrusal regresyon modeli oluşturulmuştur. Çok değişkenli doğrusal model için eşitlik (2)'deki denklem kullanılmıştır (Salehi vd., 2019).

$$Max \theta = a + \beta_1 LNNTA + \beta_2 LNAGE + \beta_3 MSHARE + \beta_4 FCF + \beta_5 FRGN + e \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Çalışmada dört hipotezin ve kontrol değişkenleriyle denetim ücreti arasındaki ilişkinin testi için aşağıdaki çoklu regresyon modeli (Eşitlik 3) kullanılmıştır.

$$LNFEED = a + \beta_1 MA + \beta_2 DISTRESS + \beta_3 MA * DISTRESS + \beta_4 GC + \beta_5 ROA + \beta_6 LEV + \beta_7 QUICK + \beta_8 INVREC + \beta_9 CFTA + \beta_{10} ARL + \beta_{11} AOPIN + \beta_{12} LOSS + \beta_{13} BIGN + e \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Modele dahil edilen değişkenler;

LNFEED	: Denetim ücretinin doğal logaritması
MA	: Yönetmel yetenek skoru (Demerjian vd., 2012)
DISTRESS	: Finansal başarısızlık için hesaplanan Z skoru (Krishnan ve Wang, 2015)
MA*DISTRESS	: Yönetmel yetenek ile finansal başarısızlık riski arasındaki ilişkinin katsayısı
GC	: Denetçi raporunda süreklilikle ilgili açıklamalar (1: Süreklilikle ilgili açıklama var, 0: Diğer)
ROA	: Aktif karlılık oranı (dönem kar/zararının ortalama aktife oranı)
LEV	: Finansal kaldıraç oranı (toplam borcun aktife oranı)
QUICK	: Likidite oranı
INVREC	: Toplam ticari alacak ve stokların aktife oranı (iş karmaşıklığı oranı)
CFTA	: İşletme faaliyetlerinden nakit akış toplamının aktife oranı
ARL	: Bilanço tarihi ile denetçi raporunun imzalanma tarihi arasındaki sürenin doğal logaritması
AOPIN	: Denetçi raporundaki görüş (1: Olumlu görüş dışı görüşler, 0: Olumlu)
LOSS	: Dönem zararı (1: Dönem zararı var, 0: Diğer)
BIGN	: Dört büyük denetim şirketi (1: Dört büyük denetim şirketi, 0: Diğer)

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı Bilgiler

Analize dahil edilen 433 gözleme ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Bu gözlemlerden yönetsel yeteneğe ilişkin en küçük skorun 111, en büyük skorun 198 olduğu, denetim ücretinin doğal logaritmasının ortalama 12 olduğu, z skorlarının ortalama 8 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std.Sapma
LNFEED	9,95	17,26	12,37	1,40
MA	111,07	198,73	152,78	14,01
DISTR	-5,48	186,70	8,84	17,90
GC	0	1	0,06	0,24
ROA	-0,78	0,72	0,08	0,14
LEV	0,05	1,11	0,55	0,24
QUICK	0,14	25,71	1,77	2,85
INVREC	0,00	0,90	0,34	0,21
CFTA	-0,41	0,41	0,07	0,12
ARL	25,00	98,00	58,80	10,2589
AOPIN	0,00	1,00	0,92	0,27
LOSS	0	1	0,19	0,40
BIGN	0	1	0,56	0,50

Tablo 2’de analize dahil edilen değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olup olmadığına yönelik korelasyon testinin bilgileri sunulmuştur. Korelasyon katsayılarının %80’den küçük olması nedeniyle değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2007).

Tablo 2: Korelasyon Analizi

	LNFEEL	MA	DISTRSL	GC	ROA	LEV	QUICK	INVREC	CFTA	ARL	AOPIN	LOSS
MA	,798**	-										
DISTRSL	-,166**	,299**	-									
GC	-,181**	-,102*	-,056	-								
ROA	-,035	,008	,320**	-,110*	-							
LEV	,180**	,224**	-,415**	,135**	,551**	-						
QUICK	-,080	,158**	,440**	-,093	,330**	,512**	-					
INVREC	-,223**	,150**	-,035	,058	,056	,224**	-,240**	-				
CFTA	,132**	,129**	,129**	-,069	,362**	,024	-,007	-,154**	-			
ARL	-,101*	,151**	-,152**	,072	,230**	-,007	-,087	-,096*	,174**	-		
AOPIN	,070	,058	,036	,477**	-,016	,052	-,048	,086	-,006	,182**	-	
LOSS	-,070	-,112*	-,142**	,073	,611**	,337**	-,171**	-,152**	,226**	,195**	-,013	-
BIGN	,558**	,503**	-,039	,224**	-,060	,238**	,005	-,092	,211**	,201**	,164**	,003

**Korelasyon, 0,01 düzeyinde anlamlı

* Korelasyon, 0,05 düzeyinde anlamlı

Korelasyon analizine göre denetim ücreti ile yönetsel yetenek arasında pozitif yönlü ilişki varken, finansal başarısızlık ve işletmelerin sürekliliği arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Ayrıca finansal başarısızlık ile yönetsel yetenek arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Buna göre finansal açıdan başarısız olan işletmelerde yöneticilerin yönetsel yeteneklerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Kontrol değişkenleri açısından denetim ücreti ile finansal kaldıraç oranı, işletme faaliyetlerinden nakit akışının toplam aktife oranı ve denetim şirketinin dört büyük denetim şirketinden olup olmadığı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilirken, iş karmaşıklığı oranı ve bilanço tarihiyle denetim raporu tarihi arasında geçen süre arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Model ile İlgili Bulgular

Geliştirilen dört hipotezin testi için oluşturulan çoklu regresyon modelinin bulguları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Regresyon Bulguları

	Beta	t	Sig.
MA	,751	20,295	,000
DISTR	1,538	4,181	,000
MA*DISTR	-1,450	-3,985	,000
GC	-,089	-2,802	,005
ROA	-,033	-,743	,458
LEV	-,004	-,096	,923
QUICK	-,049	-1,385	,167
INVREC	-,083	-2,563	,011
CFTA	-,015	-,472	,637
ARL	,046	1,552	,121
AOPIN	-,042	-1,338	,181
LOSS	-,039	-1,121	,263
BIGN	,194	5,726	,000
Sabit	,733	1,082	,280
F değeri	75,864		,000
R	,838		
R kare	,702		
Düzeltilmiş R kare	,693		
Durbin-Watson	1,798		

Bu bulgular, F istatistiğinin ve anlamlılık seviyesinin 0,05'ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sıfır hipotezinin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve mevcut verilere dayanarak bağımlı değişkeni açıklayabilir olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, R kare katsayısına göre, bağımlı değişken değişikliklerinin yaklaşık %70'inin, düzeltilmiş R kare değerine göre %69'unun bağımsız ve kontrol değişkenleri tarafından açıklandığı belirlenmiştir. 1,79'lük Durbin Watson değerinin, regresyondaki artık değerlerin otokorelasyonlu olmadığını göstermektedir.

Yönetmelik yetenek değişkeninin t-istatistik değerinin 20,295 olduğu ve anlamlılık düzeyinin %1'den küçük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yönetmelik yeteneğinin denetim ücreti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu nedenle H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulguya göre işletmelerde yönetmelik

yeteneğin artmasına bağlı olarak daha kapsamlı denetim hizmetinin talep edileceği düşünülmekte ve buna bağlı olarak da denetim ücretinde artış olacaktır. Ancak Krishnan ve Wang (2005), Mitra vd., (2019) ile Emami vd. (2022) yaptıkları çalışmada yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasındaki ilişkiyi negatif yönlü bulmuştur.

Finansal başarısızlık değişkenin t-istatistik değerinin 4,181 olduğu ve anlamlılık düzeyinin %1'den küçük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre işletmelerin finansal başarısızlık risk düzeylerinin denetim ücreti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle H2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulguya göre işletmelerde finansal başarısızlık risklerindeki artışa bağlı olarak denetçinin risk algısı da artacağından gelecekle ilgili olası zararları karşılamak amacıyla talep edilecek denetim ücretinde de artış olacaktır. Emami vd. (2022) yaptıkları çalışmada yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasındaki ilişkiyi negatif yönlü bulmuştur. Krishnan ve Wang (2005) ve Johnson vd. (2013) ise risk ve denetim ücreti kavramları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

Finansal başarısızlık ile yönetsel yetenek arasındaki ilişkiyi belirleyen değişkenin t-istatistik değerinin -3,985 olduğu ve anlamlılık düzeyinin %1'den küçük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre işletmelerin finansal başarısızlık riski ve yönetsel yetenek düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirleyen katsayının denetim ücreti üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu nedenle H3 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre finansal başarısızlık açısından başarısız işletmelerin yöneticilerinin yönetsel yetenek düzeylerinin ters ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca finansal açıdan başarısız ve yönetsel yeteneği düşük olan işletmeler için denetçinin risk algısı da artacağından gelecekle ilgili olası zararları karşılamak amacıyla talep edilecek denetim ücretinde de artış olacaktır.

İşletmelerin denetçi raporunda yer alan süreklilikle ilgili açıklamalarını temsil eden değişkenin t-istatistik değerinin -2,802 olduğu ve anlamlılık düzeyinin %5 olduğu tespit edilmiştir. Buna göre işletmelerin süreklilikleriyle ilgili risklerinin denetim ücreti üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu nedenle H4 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulguya göre denetçi raporunda süreklilikle ilgili açıklama olan işletmelerde denetim ücretinin düşük olduğu bulunmuştur. Süreklilik riskine yönelik açıklama içeren 26 adet denetçi raporunun 3 tanesinin dört büyükler (BIGN) tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca dört büyük denetim şirketi ile denetim ücreti arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu değerlendirildiğinde, dört büyükler dışındaki şirketlerin daha düşük ücretlerle denetim hizmeti verdiği söylenebilir. Luo ve Zhou (2017) yaptıkları çalışmada süreklilik riski ile denetim ücreti arasında pozitif ilişki bulmuştur. Bunun yanında süreklilikle ilgili riski olmayan işletmelerin yöneticilerinin denetim ücretiyle ilgili indirim talep ettikleri ifade edilmiştir. Benzer şekilde

Foster ve Shastri (2016) yaptıkları çalışmada süreklilikle ilgili açıklamalardaki değişikliğin, alınan denetim ücretini artırabileceği ifade edilmiştir. Krishnan ve Wang (2005) yaptıkları çalışmada yönetsel yetenek ile işletme sürekliliği arasındaki ilişkiyi negatif yönlü bulmuştur.

Kontrol değişkenlerinden iş karmaşıklığı oranı (%5 düzeyinde) ve denetim hizmetinin dört büyük denetim şirketi tarafından verilip verilmediği (%1 düzeyinde) ile denetim ücreti arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ancak iş karmaşıklığı riski ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ilişki tespit edilirken, dört büyük denetim şirketi ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Çalışmada, Türkiye’de Borsa İstanbul’da işlem gören 217 şirket üzerinden yönetsel yetenek, finansal başarısızlık ve işletme sürekliliğine ilişkin açıklamaların denetim ücreti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada bu ilişkiyi test etmek amacıyla dört hipotez geliştirilmiş ve bu amaçla da çoklu doğrusal regresyon modeli oluşturulmuştur.

Çalışmada analize dahil edilen değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığının tespiti amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayılarının %80’den az olması nedeniyle çoklu bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca korelasyon analizine göre denetim ücreti ile yönetsel yetenek arasında pozitif yönlü, finansal başarısızlık ve işletmelerin sürekliliği arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Çalışmanın ilk bulgusu olarak yönetsel yetenek ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ancak literatürde Krishnan ve Wang (2005), Mitra vd. (2019) ile Emami vd. (2022) negatif yönlü ilişki bulmuşlardır. Bu açıdan Türkiye’de analize dahil edilen şirketler açısından bu çalışmaların tersine, yönetsel yetenek düzeyinin denetim ücreti üzerinde artırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bulgusu olarak işletmelerin finansal başarısızlık risk düzeyleri ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, Krishnan ve Wang (2005) ve Johnson vd. (2013)’un tespitleri ile uyumludur. Buna göre şirketlerin finansal açıdan risk düzeylerinin artması durumunda talep edilecek denetim hizmetinin de ücreti artacaktır. Çalışmanın üçüncü bulgusu olarak işletmelerin finansal başarısızlık riski ve yönetsel yetenek düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirleyen katsayı ile denetim ücreti arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, Blankley vd. (2012)’un tespitleri ile uyumludur. Çalışmanın dördüncü bulgusu olarak işletmelerin süreklilikleriyle ilgili riskler ile denetim ücreti arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, Krishnan ve Wang (2005)’un tespitleri ile

uyumludur.

Çalışmada tespit edilen bu bulguların denetçiler, işletme yönetimleri, yatırımcılar, düzenleyici kuruluşlar ve diğer paydaşlar için önemli olduğu değerlendirilmektedir. Örneğin denetçiler müşteri seçimi ve kabulü ile denetim hizmetinin fiyatlandırılması kararlarında; yönetsel yetenek, finansal başarısızlık risk düzeyi ile süreklilik risklerine ilişkin kriterleri kullanabilirler. Bu bulgular, denetçilerin denetim hizmetini fiyatlandırma kararları vermesi aşamasında, çeşitli faktörlere karşı duyarlı olmaları gerektiğini göstermektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. İlk olarak yönetsel yeteneğin ölçümü için yalnızca Demerjian vd. (2012) tarafından geliştirilen veri zarflama analizinin etkinlik puanı kullanılmıştır. Literatürde yönetsel yeteneğin ölçümünde başka yöntem veya değişkenler de kullanılabilir (Demerjian vd., 2012). Nitekim Huang ve Sun (2017)'a göre yönetsel yetenek, doğası gereği çok boyutludur ve gözlemlenebilir değildir. Bu nedenle Putra vd. (2021)'ne göre gelecekteki çalışmalarda yönetsel yeteneğin daha sağlıklı tespitinde farklı yöntemlerin (örneğin anket, görüşme vb.) kullanılabilmesi beklenmektedir. İkinci olarak, denetim ücretiyle ilgili verilerin Türkiye'de 2021 yılsonu raporlarında açıklanması nedeniyle gelecekteki çalışmalarda daha büyük veri setleriyle çalışma yapılması, bulguların genelleştirilmesinde daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

ST: Fikir;

ST: Tasarım;

İKŞ: Denetleme;

ST, İKŞ: Kaynakların toplanması ve işlenmesi;

ST, İKŞ: Analiz ve yorum;

ST, İKŞ: Literatür taraması;

ST, İKŞ: Yazıyı yazan;

İKŞ: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmamızda etik kurul izni gerektirecek bilgiler kullanılmamıştır. Çalışmada kullandığımız veriler üniversitemiz veri tabanından elde edilmiştir.

10. KAYNAKÇA

- Altman, E.I., & Sabato, G. (2007). Modelling credit risk for SMEs: Evidence from the U.S. market. *Abacus*, 43(3), 332-357. doi: 10.1111/j.1467-6281.2007.00234.x.
- Akçay, A., & Bilen, A. (2018). Denetim kalitesi ve göstergeleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 227-256.
- Asthana, S. C., & Boone, J. P. (2012). Abnormal audit fee and audit quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(3), 1-22. Doi: 10.2308/ajpt-10294.
- Baik, B., Farber, D.B., & Lee, S.S. (2011). CEO ability and management earnings forecasts. *Contemporary Accounting Research*, 28(5), 1645-1668. doi:10.1111/j.1911-3846.2011.01091.x.
- Blankley, A.I., Hurtt, D.N., & MacGregor, J.E. (2012). Abnormal audit fees and restatements. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(1), 79-96. doi: 10.2308/ajpt-10210.
- Carson, E., Fargher, N.L., Geiger, M.A., Lennox, C.S., Raghunandan, K., & Willekens, M. (2013). Audit reporting for going-concern uncertainty: A research synthesis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(1), 353-384. doi: 10.2308/ajpt-50324.
- Choi, J.-H., Kim, C. F., Kim, J.-B., & Zang, Y. (2010). Audit Office size, audit quality, and audit pricing. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 73-97. Doi: 10.2308/aud.2010.29.1.73.
- Demerjian, P., Lev, B., & McVay, S. (2012). Quantifying managerial ability: A new measure and validity tests. *Management Science*, 58(7), 1229-1248. doi: 10.1287/mnsc.1110.1487.
- Demerjian, P., Lev, B., Lewis, M.F., & McVay, S. (2013). Managerial ability and earnings quality. *The Accounting Review*, 88(2), 463-498. doi: 10.2308/accr-50318.
- Duellman, S., Hurwitz, H., & Sun, Y. (2015). Managerial overconfidence and audit fees. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 11, 148-165. doi: 10.1016/j.jcae.2015.05.001.
- Emami, A., Lashgari, Z., & Moghari, A.E. (2022). Management capabilities, financial distress, and audit fee. *The International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 13(2), 1261-1275. doi: 10.22075/ijnaa.2021.24574.2774.
- Foster, B.P., & Shastri, T. (2016). Determinants of going concern opinions and audit fees for development stage enterprises. *Advances in Accounting*, 33, 68-84. doi: 10.1016/j.adiac.2016.05.001.

- Gul, F.A., Khedmati, M., Lim, E.K., & Navissi, F. (2018). Managerial ability, financial distress, and audit fees. *Accounting Horizons*, 32(1), 29-51. doi: 10.2308/acch-51888.
- Hay, D.C., Knechel, W.R., & Wong, N. (2006). Audit fees: A meta-analysis of the effect of supply and demand attributes. *Contemporary Accounting Research*, 23(1), 141-191. doi: 10.1506/4XR4-KT5V-E8CN-91GX.
- Huanga, X.S., & Sun, L. (2017). Managerial ability and real earnings management. *Advances in Accounting*, 39, 91-104. doi: 10.1016/j.adiac.2017.08.003.
- Johnson, E.N., Kuhn, J.R., Apostolou, B.A., & Hassell, J.M. (2013). Auditor perceptions of client narcissism as a fraud attitude risk factor. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(1), 203-219. doi: 10.2308/ajpt-50329.
- Krishnan, G.P., & Wang, C. (2015). The relation between managerial ability and audit fees and going concern opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 34(3), 139-160. doi: 10.2308/ajpt-50985.
- Liu, S. (2017). An empirical study: Auditors' characteristics and audit fee. *Open Journal of Accounting*, 6, 52-70. doi: 10.4236/ojacct.2017.62005.
- Malele, V., Letsoalo, M.E., & Mafu, M. (2021). Determinants of audit fees: Evidence from compustat database from 2009-2019. *24th International Conference on Information Fusion (FUSION)*, 01-04 November 2021, Sun City-South Africa. doi: 10.23919/FUSION49465.2021.9626872.
- Mitra, S., Jaggi, B., & Al-Hayale, T. (2019). Managerial overconfidence, ability, firm-governance and audit fees. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 52, 841-870. doi: 10.1007/s11156-018-0728-3.
- Putra, A.G., Mela, N.F., & Putra, F. (2021). Managerial ability and real earnings management in family firms. *Corporate Governance*, 21(7), 1475-1494. doi: 10.1108/CG-02-2021-0083.
- Rasaei, I., & Shiri, M.M. (2020). The relationship between management ability and audit fees by considering firm credit and auditor's dependency during financial crises. *The Iranian Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 4(1), 19-34. doi: 10.22067/IJAAF.2020.39256.
- Salehi, M., Mousavi Shiri, M., & Hossini, S.Z. (2020). The relationship between managerial ability, earnings management and internal control quality on audit fees in iran. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(4), 685-703. doi:10.1108/IJPPM-07-2018-0261.
- Simunic, D.A. (1980). The pricing of audit services: theory and evidence. *Journal of Accounting Research*, 18(1), 161-190. doi: 10.2307/2490397.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. USA: Pearson/Allyn ve Bacon.
- Terzi, S. (2011). Finansal rasyolar yardımıyla finansal başarısızlık tahmini: Gıda sektöründe ampirik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1), 118.

- Terzi, S., & Kıymetli Şen, İ. (2022). Finansal başarısızlık tahmininde karınca kolonisi optimizasyon yaklaşımı: Borsa istanbul'da bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 525-541. doi: 10.46928/iticusbe.868360.
- Terzi, S., Kıymetli Şen, İ., & Üçoğlu, D. (2012). Comparison of financial distress prediction models: Evidence from Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 32(4), 607-618.
- Terzi, S., Kıymetli Şen, İ., & Özkan, Ö. (2022). Denetim kalitesi ile denetim ücreti arasındaki ilişki: Türkiye'ye ilişkin bulgular. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(172), 103-116.
- Türel, A., Yılmaz, F., & Özveren, C. (2022). Türkiye'de bağımsız denetim ücretlerinin analizi. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(172), 45-82.
- Thinggaard, F., & Kiertzner, L. (2008). Determinants of audit fees: Evidence from a small capital market with a joint audit requirement. *International Journal of Auditing*, 12, 141-158. doi: 10.1111/j.1099-1123.2008.00377.x.

EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE OF TURKISH BANKS BEFORE AND AFTER COVID-19 USING INTEGRATED TOPSIS METHODS¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 24.07.2023

Accepted Date: 01.11.2023

Ömer ATALAY

Asst. Prof.
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Kars, Türkiye
omeratalay@kafkas.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0616-3663

Mukadder HORASAN

Asst. Prof.
Ataturk University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Erzurum, Türkiye
mukkadder.horasan@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3886-2058

ABSTRACT

The effects of the COVID-19 pandemic on the financial performance of 10 banks operating in Turkey, including five with domestic capital and five with foreign capital, were investigated in this study. 15 criteria obtained with various numerical data related to these 10 banks were determined. Entropy, CRITIC, and Mean Weight methods were used for criteria weighting. The performance rankings were obtained by these three weights scores using the TOPSIS method. A fourth ranking was obtained by taking arithmetic averages of the rankings obtained from these three methods. According to this ranking for 2019, Fibabank was the bank with the best performance. For 2020, Garanti was the bank with the best performance.

Keywords: COVID-19, financial performance, entropy, CRITIC, TOPSIS

JEL Codes: D81, G20, L25

Scope: Business administration

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.024

Cite this article: Atalay, Ö. & Horasan, M. (2023). Evaluation of financial performance of Turkish banks before and after COVID-19 using integrated TOPSIS methods. *KAUJEASF*, 14(28), 581-602.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

TÜRK BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI ENTEGRE TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 24.07.2023 Yayına Kabul Tarihi: 01.11.2023

Ömer ATALAY
Dr. Öğr. Üyesi
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kars, Türkiye
omeratalay@kafkas.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0616-3663

Mukadder HORASAN
Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
mukkadder.horasan@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3886-2058

ÖZ | Bu çalışmada, COVID-19 salgınının Türkiye'de faaliyet gösteren beşi yerli sermayeli, beşi yabancı sermayeli 10 bankanın finansal performansı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu 10 bankaya ilişkin çeşitli sayısal verilerle elde edilen 15 kriter belirlenmiştir. Kriter ağırlıklandırmasında Entropi, CRITIC ve Eşit Ağırlık yöntemleri kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi kullanılarak bu üç ağırlık puanına göre performans sıralamaları elde edilmiştir. Bu üç yöntemden elde edilen sıralamaların aritmetik ortalamaları alınarak dördüncü bir sıralama elde edilmiştir. Bu sıralamaya göre 2019 yılında en iyi performansa sahip banka Fibabank olmuştur. 2020 yılı için ise Garanti bankası en iyi performansa sahip banka olmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, finansal performans, entropi, CRITIC, TOPSIS
JEL Kodları: D81, G20, L25

Alan: İşletme
Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Having entered our lives through the use of tables called ‘bancho’ by merchants who traded money by lending money in open markets in Italy, the bank has become an indispensable part of economic life today (Kılıç, 2020). During its historical development, banks have interacted with money and this has always attracted the attention of investors, creditors, and other interested parties. Today, banks have an important role in the development of the country and the financial markets (Özkan, 2017).

Banks promote economic growth and work as locomotives of the financial system. In addition to the functions, they perform financially, banks constitute an important place in the financial system due to their potential volume. Like many sectors in the economy, performance evaluations are made to determine the competitiveness of banks in the market, whereas the results obtained from these evaluations are an important issue for the relevant parties. Businesses, banks, and other organizations that want to rid themselves of the negative effects of the competitive environment need to implement effective and efficient working conditions to minimize fluctuations in their earnings. This issue is also related to the performance analysis of enterprises. The financial performance of banks always attracts the attention of relevant parties, so banks should constantly analyze and inform their customers (Wanke et al., 2016).

How COVID-19, which entered our country in early 2020, and the various measures taken afterward, positively or negatively affected the performance of banks were examined in this study. An attempt to examine the performances of 10 banks, five with private capital traded in BIST and five with foreign capital established in Turkey, in 2019 and 2020 was conducted in this study. Some of the liquidity ratios, capital adequacy ratios, balance sheets, asset structure, and profitability ratios were obtained by using the ‘Selected Ratios’ section published on the official website of the BRSA. The TOPSIS method was used for performance rankings in the study. While weighting the criteria, objective weighting methods such as Entropy, CRITIC, and Mean Weight were used separately. With these three weighting methods, a fourth ranking was obtained by taking the averages of the rankings. While examining the performances of the banks for the years 2019 and 2020, findings were obtained regarding which objective weighting method would be most appropriate to incorporate while performing performance analysis for banks in the study.

2. LITERATURE REVIEW

In utilizing 2005 data, Keçek and Cinsler (2008) emphasized that studies with multivariate statistical analysis techniques using some financial ratios would also be beneficial in performing performance analysis of commercial banks.

In utilizing the VIKOR method in their study to determine the performance of bank branches Ertuğrul and Karakaşoğlu (2009) stated this method could be used in performance appraisal.

Ustasüleyman (2009) found that bank B had the highest service performance as a result of the study in which he evaluated the service performance of three commercial banks with the analytical Hierarchy Process TOPSIS method of the service quality of the banking sector.

In utilizing the TOPSIS method in his study, Demireli (2010) tested the performance of public banks operating in Turkey. As a result of this study, it was found that the banks were affected by the crises their performance fluctuated and there was not much improvement in the banking.

In their study, Dai and Wang (2011) stated that the TOPSIS method can evaluate the profitability of the company in an integrated way and can be used as a reference in increasing the profitability of the companies.

With the help of the TOPSIS method, Uygurtürk and Korkmaz (2012) analyzed the performance of 13 basic metal industry enterprises. As a result of the study, it was observed that the performance of the enterprises varied during the period in question.

In their study, Bağcı and Rençber (2014) compared the profitability performances of public and private banks utilizing the Promethee Method. In this study, it was seen that Halkbank from the public banks and Denizbank from the private banks were the most profitable, and when all banks were considered, public banks and Halkbank were the most profitable banks.

In their study, Mandic et al. (2014) conducted analyses using the Fuzzy Analytical Hierarchy Process (FAHP) and the Order Performance Technique by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) methods, whereas Banca Intesa obtained the best score in the ranking.

Saldanlı and Sırma (2014) emphasized that the TOPSIS method wouldn't aid investment decisions to be made regarding publicly traded enterprises, but it can be an important evaluation criterion in investment decisions as a result of the development of the method.

Çelen (2014a) suggested that the vector normalization procedure, which is generally used in the TOPSIS method by default, produces the most consistent results. Moreover, instead of relying on only one normalization procedure by

default, this study recommended applying a specific MADM method with different normalization procedures.

In a similar study, Çelen (2014b) argued that the 2001 financial crisis had a negative effect on the Turkish banking sector, but the effects were not devastating despite the ongoing global crisis.

In their study, Kandemir and Karataş (2016) used Gray relational analysis, TOPSIS, and VIKOR methods. As a result, Vakıfbank had the highest performance according to gray relational analysis and TOPSIS methods, while Şekerbank had the lowest performance. According to the VIKOR method, while Denizbank was the bank with the highest performance, Tekstil Bank was the bank with the lowest performance.

Wanke et al. (2016) attempted to determine the performance of Malaysian Islamic banks with the TOPSIS method and found that a slight decrease in equity leverage helped to achieve high efficiency, while variables related to the cost structure had a negative effect on productivity.

Yamaltdinova (2017) utilized the TOPSIS method in her study, whereas the results showed that the banks with the highest performance in Kyrgyzstan were Demir Kyrgyz International Bank and Optima Bank, while the banks with the lowest performance were Dos-Kredobank, FinanceCreditBank KAB, and Amanbank.

Yıldırım and Demirci (2017) revealed that the TOPSIS-Mahalanobis method was the most effective evaluation tool in bank performance evaluation and ranking.

In conducting a performance analysis of seven private and public banks using the TOPSIS method, Gökmen Özkan (2017) concluded that Garanti Bank had exhibited the highest performance and Akbank exhibited the lowest performance.

In their study of performance evaluation of four banks operating in Iran, Beheshtinia and Omidi (2017) observed that while the criteria of return on investment, debt ratio, and low energy consumption were important, brand value, increasing customer loyalty, and environmental awareness bore less importance.

In their study, Kalıntaş and Özarı (2019) examined the capital adequacy ratios of banks using the TOPSIS method, where they tried to emphasize the capital adequacy ratio of state-owned banks was found to be higher than that of private-capital banks.

Kendirli et al. (2019) analyzed the performances of 13 participating banks and commercial banks operating in Turkey with the TOPSIS method in three terms. Divided into periods such as pre-crisis (2005-2008), crisis (2008-

2011), and post-crisis (2011-2015), this study revealed that Turkey showed a good performance by taking the necessary precautions after the 2001 crisis.

Using 2018 annual data, Karakaya (2019) calculated the weights of 18 financial ratios that make up the Camels components by means of the Fuzzy Analytical Hierarchy Process (BAHS), whereupon banks were ranked according to their financial performance with the help of TOPSIS. As a result of said study, the banks were ranked as Kuveyt Türk, Ziraat Participation, Vakıf Katılım, Türkiye Finans Katılım and Albaraka Türk, according to their performance.

Tuba Özkan (2019) examined deposit banks traded on the BIST and found that QNB Finansbank demonstrated the highest performance during the specified term (2013-2017), followed by Türkiye Halk Bankası.

In his study, Yılmaz (2020) utilized the TOPSIS method and noticed that foreign capital deposit banks performed better.

In his study, Gülençer (2020) analyzed the financial performance of deposit banks by incorporating TOPSIS and VIKOR methods, resulting in private banks performing better than public banks between 2013-2017.

In his study, Daver (2020) proposed a performance measurement method by supporting the TOPSIS method with the Camels rating score method. As a result of said study, it was stated the performance ranking model presented wasn't suitable for investment decisions and that different performance measures need to be tried.

In their study, Kaygusuz et al. (2020) used the TOPSIS method with which they tried to examine the Camels valuation system components and bank performance. This study encompassed ten banks with ten years of data, with Denizbank to be the bank with the highest performance, and Halkbank as the bank with the lowest performance.

Gökmen Özkan and Deliktaş (2020) measured the performance of 10 banks operating in our country using the TOPSIS method. In this study, it was determined that Denizbank had the best performance, while Şekerbank was found to be the bank with the lowest performance.

In the study, Sarı (2020) stated that both TOPSIS and Promethee methods could be used in performance evaluation.

Tuba Özkan (2020) ranked the participation banks' performance with the TOPSIS method. As a result of said study, Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş emerged as the bank with the best performance.

In the study in which Unvan (2020) evaluated the performance of banks with TOPSIS and Fuzzy TOPSIS method in the period covering 2014-2018, it was observed that T.C. Ziraat Bankası, T.C. İş Bankası and T.C. Garanti Bankası were the banks with the best performance.

Aydın (2020) used the CRITIC and MAIRCA methods in his study which aimed to evaluate the 2019 performance of state-owned participation, deposit, development, and investment banks in Turkey. As a result of said study, Ziraat Bankası (participation banks), Vakıflar Bankası (deposit banks), and Türk Eximbank (development and investment banks) were found to be the most successful performance-oriented banks.

In his study, Gül (2021), utilized the Entropy, Enhanced Entropy, and TOPSIS methods. In said study, Akbank demonstrated the highest performance and Turkish Bank the lowest.

Gülsün and Erdoğan (2021) attempted to compare bank performances with the help of Fuzzy TOPSIS and Fuzzy AHP methods, whereby it was determined that Ziraat Bankası had the highest and Finansbank had the lowest performance.

In his study, Baydaş (2022) made MCDM-based financial performance measurement of companies. The performance of WSA and FUCA methods was evaluated according to Spearman rho and entropy values, whereas he suggested that FUCA was the method with the highest capacity.

In his study, Türegün (2022) determined that the ranking results made with TOPSIS and VIKOR methods were similar in 2018 and 2019, and slightly different in 2020, using the 2018 data of tourism businesses traded on the BIST. As a result of Türegün's analysis, MARTI was the lowest-ranked alternative, whereas MERIT, KSTUR and PKENT were determined as floating companies.

Finally, in their study, Wanke et al. (2022) incorporated the CAMELS rating system to examine the performance of banks in ASEAN member countries, suggesting that the uncertain effect of ASEAN banking performance on financial difficulty could be addressed as a result.

3. MATERIAL AND METHOD

3.1. Material

In this study, it is necessary to look at how the performance of banks, either positively or negatively, has been affected by the COVID-19 pandemic that entered our country in early 2020, as well as the subsequent measures that were implemented continuously. In our study, we attempted to examine and compare the performance between the years 2019/2020 of 10 banks, five with private capital traded on the BIST and five with foreign capital established in Turkey. Some of the liquidity ratios, capital adequacy ratios, balance sheets, asset structure, and profitability ratios were obtained using the 'Selected Ratios' section published on the official website of the BRSA.

3.2. Method

An attempt is made to solve multi-criteria decision-making problems in a systematic way. As a priority, the information on the alternatives, if any, regarding the criteria is arranged and the initial decision matrix is created. If the alternatives don't have information about the criteria, the alternatives are compared according to the criteria using of various methods, and the scores of the alternatives are obtained according to the relevant criteria, whereby an initial decision matrix is formulated. After the initial decision matrix is created, the appropriate normalization method is determined, whereby a normalized decision matrix is obtained. Thereupon, the weight scores of the criteria are determined according to the objective or subjective weighting method to be used in the study. Unlike the previous studies found in the literature, i.e., Keçek and Cinsler (2008), Ertuğrul and Karakaşoğlu (2009), Ustasüleyman (2009), Demireli (2010), Dai and Wang (2011), Uygurtürk and Korkmaz (2012), Bağcı and Rençber (2014), Mandic et al. (2014), Çelen (2014a), Çelen (2014b), Saldanlı and Sırma (2014), Kandemir and Karataş (2016), Wanke et al. (2016), Beheshtinia and Omidi (2017), Yıldırım and Demirci (2017), Gökmen Özkan (2017), Yamaltdinova (2017), Kalıntaş and Özarı (2019), Arslan (2019), Kendirli et al. (2019), Karakaya (2019), Aydın (2020), Daver (2020), Kaygusuz et al. (2020), Gökmen Özkan and Deliktaş (2020), Gülençer (2020), Sarı (2020), Tuba Özkan (2020), Yılmaz (2020), Gül (2021), Gülsün and Erdoğan (2021), Türegün (2022), Baydas (2022), Wanke et al. (2022), CRITIC-TOPSIS (CRT) was used in this study to calculate the performance scores of the banks, which are the subject of the research, in the pre-2019 and during 2020 year of COVID-19 and to obtain their ranking according to these scores, whereas Mean Weight-TOPSIS (MWT) and Entropy-TOPSIS (ENT) hybrid methods are applied separately.

Finally, the weight scores and normalization decision matrix are used in ordering the alternatives to be used in the study or by using the optimal alternative selection method. The final ranking was found by taking the arithmetic mean (AVR) of the results of the rankings obtained by these three methods. In addition, the similarity of the rankings was interpreted by calculating the Spearman Rank Correlation coefficient for both years of the results of the rankings obtained with the three methods and the average. The definitions of all the methods mentioned in this study are provided in order.

3.2.1. Initial decision matrix

m : number of alternatives and n : number of criteria are provided as the initial decision matrix $[x_{ij}]_{m \times n}$. x_{ij} indicates the i . alternative according to the j . criteria financial performance scores obtained.

3.2.2. Min-Max normalization method

Also referred to as the Weitendorf Linear Normalization Method, both the maximum and minimum values of the performance scores are taken into account in this method. Two different formulae are calculated for the criteria that affect financial performance positively or negatively (Ersoy, 2021; Gardziejczyk & Zabicki, 2017).

The normalization formula $x_{ij}^* = \text{mak}(x_{ij})$ and $x_{ij}^- = \text{min}(x_{ij})$ provide the positively contributing criterion equation (1).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{ij}^-}{x_{ij}^* - x_{ij}^-} \quad i=1, \dots, m; j=1, \dots, n \quad (1)$$

The normalization formula for the negatively contributing criterion is given by equation (2).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}^- - x_{ij}}{x_{ij}^- - x_{ij}^*} \quad i=1, \dots, m; j=1, \dots, n \quad (2)$$

With the help of this method, there are no negative values in the normalized decision matrix, and the criteria scores with negative effects are converted into positive criteria scores (Zardari, Ahmed, Shirazi, & Yusop, 2015).

3.2.3. Mean weight method

This method is an objective weighting method that takes the importance levels of all criteria equally relative to each other when there isn't enough information to reach a decision about the criteria (Odu, 2019). The weight values of the criteria are calculated with the following formula, where n is the total number of criteria.

$$w_j = \frac{1}{n} \quad j=1, \dots, n \quad (3)$$

3.2.4. CRITIC (criteria importance through intercriteria correlation) weighting method

Firstly, Diakoulaki et al. (1995), utilize an objective weighting method that measures the deviation in performance scores with the help of correlation

analysis while determining criteria weights (Zardari et al., 2015). An $n \times n$ -sized symmetric correlation matrix ($[l_{jk}]_{n \times n}$) is obtained by calculating the binary correlations of the criteria in a normalized r_{ij} decision matrix. The value of the matrix l_{jk} is the correlation coefficient between the j . criteria and the k . criteria. σ_j is the standard deviation score of the j . criteria, whereas I_j is calculated by the information amount vector equation (4).

$$I_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad j=1, \dots, n \quad (4)$$

The weights of the criteria are obtained using the formula (5).

$$w_j = \frac{I_j}{\sum_{j=1}^n I_j} \quad j=1, \dots, n \quad (5)$$

3.2.5. Entropy weighting method

Introduced to the literature by Shannon (1948), the Entropy method measures the uncertainty in the information formulated using the probability theory. Using the Entropy method, the information matrix p_{ij} is first normalized with the help of equation (6), then the Entropy information value E_j is calculated with equation (7), whereby the entropy weights w_j are finally obtained through equation (8) (Dai & Wang, 2011; Zardari et al., 2015).

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad i=1, \dots, m; j=1, \dots, n \quad (6)$$

$$E_j = \begin{cases} -\frac{1}{\ln(m)} \left(\sum_{i=1}^m p_{ij} \ln(p_{ij}) \right) & p_{ij} \neq 0 \\ 0 & p_{ij} = 0 \end{cases} \quad j=1, \dots, n \quad (7)$$

$$w_j = \frac{1 - E_j}{\sum_{j=1}^n (1 - E_j)} \quad (8)$$

3.2.6. TOPSIS (technique for order of preference by similarity to ideal solution) method

With the TOPSIS method, which was first developed by Hwang & Yoon (1981), the positive and negative ideal values of the criteria are determined in the weighted normalized decision matrix, and the distances of the criteria scores from the positive and negative ideal values are calculated. The relative closeness of these values is then calculated, whereas the alternatives are ranked according to their values (Dai & Wang, 2011).

$Z = [z_{ij}]_{m \times n}$ which is comprised of the weight vector w_j and the normalized decision matrix r_{ij} is calculated by the weighted normalized decision matrix equation (9).

$$z_{ij} = w_j * r_{ij} \quad i=1, \dots, m; j=1, \dots, n \quad (9)$$

Positive and negative ideal values for criteria are calculated using the formulas

$$\begin{aligned} z_j^+ &= \max(z_{ij}) \\ z_j^- &= \min(z_{ij}) \end{aligned} \quad i=1, \dots, m \quad (10)$$

Since the criteria affecting the result negatively with the help of equation (2) are converted to positive, the criteria are not separated into negative or positive criteria. Afterward, the Euclidean distances of each alternative in the decision matrix weighted with positive and negative ideal values are calculated using the equations (11)-(12).

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_j^+)^2} \quad i=1, \dots, m \quad (11)$$

$$D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_j^-)^2} \quad i=1, \dots, m \quad (12)$$

Finally, the relative proximities of the alternatives to the ideal values are calculated using equation (13), whereas the alternatives are ranked according to their C_i values.

$$C_i = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-} \quad 0 \leq C_i \leq 1 \quad (13)$$

3.2.7. The spearman rank correlation coefficient

The Spearman Rank Correlation coefficient for non-repetitive or non-reciprocal x_i and y_i ($i = 1, \dots, N$) values is obtained through equation (14) (Spearman 1904).

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^N (x_i - y_i)^2}{N(N^2 - 1)} \quad (14)$$

4. FINDINGS

15 criteria were determined as financial performance indicators for the 10 banks, five with private capital which are traded in the BIST, and five with foreign capital, which were selected for this study. The banks studied, their performance criteria and their abbreviations are provided in Table 1.

Table 1: Alternatives and Criteria

Alternatives	Abbreviation	Criteria	Abbreviation
Akbank	AKB	Equity/Total Assets	C1
İş Bankası	İSB	(Equity-Fixed Assets) /Total Assets	C2
Denizbank	DNB	Total Funds/Total Assets	C3
Garanti	GRB	Loans/Total Assets	C4
QNB Finansbank	QNB	Liquid Assets/Total Assets	C5
Yapı Kredi	YPK	Net Term Profit /Total Assets	C6
HSBC	HSB	Net Term Profit /Equity	C7
Şekerbank	SKB	Pre-Tax Profit /Total Assets	C8
ODEA	ODB	Total Liabilities/Total Equity	C9
Fibabank	FIB	Liquid Assets/(Deposits+Non-Deposit Resources)	C10
		Liquid Assets/Short-Term Liabilities	C11
		Financial Assets/Total Assets	C12
		Non-Performing Loans/Loans	C13
		Non-Performing Loans/Total Assets	C14
		Fixed Assets/Total Assets	C15

Initially, the initial decision matrix with values of each of the 10 alternatives belonging to the 15 criteria is created. The initial decision matrix $[x_{ij}]_{m \times n}$ for annual 2019 and 2020 data, including the number of rows (alternative) $m=10$ and number of columns (criteria) $n=15$, is provided in Table 2. According to Table 2, while the first 11 criteria affect financial performance positively, the last four criteria affect financial performance negatively. That is, the highest values of the first 11 criteria are taken as maximum values and these criteria normalized by equation (1), while the highest value of the last 4 criteria is taken as the minimum and these criteria are normalized by equation (2). After this Min-Max normalization process is carried out, this situation will no longer matter as all criteria will be converted to maximum. With the help of equations (1) and (2), the initial decision matrix $[x_{ij}]_{m \times n}$ is transformed into Min-Max normalized decision matrix.

Table 2: Initial Decision Matrix

Term	Criteria																
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15		
2019	AKB	0.1509	0.0993	0.0870	0.5654	0.1490	0.0150	0.0996	0.0189	5.6290	0.1928	0.2398	0.3739	0.0729	0.0412	0.0516	
	ISB	0.1258	0.0511	0.0860	0.6180	0.1486	0.0256	0.2034	0.0147	6.9503	0.1887	0.2350	0.2680	0.0157	0.0097	0.0747	
	DNB	0.1132	-0.0063	0.0918	0.6761	0.1394	0.0085	0.0754	0.0094	8.8307	0.1855	0.2175	0.2080	0.0225	0.0152	0.1195	
	GRB	0.1375	0.0471	0.0642	0.6421	0.1755	0.0157	0.1145	0.0200	7.2751	0.2361	0.2760	0.2460	0.0689	0.0442	0.0904	
	QNB	0.0918	0.0277	0.0843	0.6548	0.1265	0.0147	0.1596	0.0175	10.8888	0.1606	0.2175	0.2382	0.3155	0.2066	0.0641	
	YPK	0.1063	0.0316	0.0984	0.6206	0.1936	0.0086	0.0810	0.0103	9.4081	0.2630	0.3368	0.2748	1.3268	0.8233	0.0747	
	HSB	0.0881	0.0530	0.0009	0.5027	0.4179	0.0134	0.1526	0.0172	11.3476	0.5247	0.5253	0.4988	0.0403	0.0202	0.0351	
	SKB	0.0646	-0.0398	0.0300	0.7132	0.1316	-0.0224	-0.3461	-0.0285	15.4793	0.1543	0.1640	0.1513	0.1305	0.0931	0.1044	
	ODB	0.1010	0.0253	0.0570	0.5911	0.2522	0.0022	0.0216	0.0028	9.9005	0.3310	0.3729	0.3299	0.1391	0.0822	0.0757	
	FIB	0.0761	0.0084	0.0393	0.6615	0.2406	0.0097	0.1273	0.0114	13.1383	0.3120	0.3882	0.3115	0.0636	0.0421	0.0677	
	2020	AKB	0.1410	0.0849	0.0813	0.5679	0.1494	0.0140	0.0996	0.0178	6.0901	0.2008	0.2481	0.3191	0.0683	0.0388	0.0562
		ISB	0.1141	0.0251	0.0681	0.6155	0.1492	0.0220	0.1930	0.0149	7.7620	0.1913	0.2402	0.2680	0.0067	0.0041	0.0891
		DNB	0.1149	-0.0234	0.1173	0.6776	0.1386	0.0090	0.0783	0.0105	8.7054	0.1794	0.2238	0.2185	0.0386	0.0261	0.1383
		GRB	0.1260	0.0736	0.0516	0.6394	0.1731	0.0127	0.1005	0.0175	7.9379	0.2331	0.2653	0.2457	0.0456	0.0292	0.0524
		QNB	0.0846	0.0159	0.0889	0.6572	0.1310	0.0109	0.1294	0.0132	11.8223	0.1666	0.2280	0.2390	0.3022	0.1986	0.0687
YPK		0.0997	0.0110	0.0890	0.6273	0.1541	0.0092	0.0923	0.0114	10.0298	0.1953	0.2735	0.2305	1.2974	0.8139	0.0887	
HSB		0.0804	0.0592	0.0444	0.6041	0.2484	0.0099	0.1231	0.0135	12.4326	0.3076	0.3485	0.4102	0.0237	0.0143	0.0213	
SKB		0.0703	-0.0261	0.0174	0.6913	0.1424	0.0014	0.0200	0.0020	14.2274	0.1674	0.1737	0.1623	0.0991	0.0685	0.0964	
ODB		0.0863	-0.0047	0.0351	0.5310	0.1651	0.0034	0.0388	0.0042	11.5850	0.2121	0.2577	0.3981	0.1015	0.0539	0.0910	
FIB		0.0688	0.0269	0.0424	0.7170	0.1592	0.0084	0.1227	0.0116	14.5285	0.1265	0.2453	0.2233	0.0317	0.0228	0.0419	

4.1. CRITIC-TOPSIS (CRT), Entropy-TOPSIS (ENT), and Mean Weight-TOPSIS (MWT) Methods

In this section, weight calculations for the criteria provided in Table 1 are tabulated using the CRITIC, Entropy, and Mean Weight methods for the annual 2019 and 2020 data.

For the CRITIC method, based on the Min-Max normalized decision matrix, the correlation values $[I_{jk}]_{n \times n}$ and standard deviation scores σ_j of the criteria were calculated for the data of both years. Then the weights of the criteria were obtained by the CRITIC method with equations (4) and (5). According to these results, the most important criteria for both 2019 and 2020 is ‘Total Debts/Total Equity’ and the least important criteria for 2019 is ‘Net Profit for the Year/Total Assets’, and for 2020 is ‘Liquid Assets/Short-Term Liabilities’.

For the Entropy method, the normalization matrix elements obtained by the Min-Max normalization method were re-normalized with the help of equation (6). Entropy values were calculated by applying equation (7) to the elements of the new normalized decision matrix obtained. The point to be noted here is that the entropy values $[0,1]$ are the elements of the set. The weight of each criterion was calculated by substituting the entropy values found in equation (8). The criteria with the highest level of importance for both the years 2019 and 2020 was ‘Liquid Assets/Total Assets’, with the lowest level of importance being ‘Non-Performing Loans/Loans’.

For the Mean Weight method, it is accepted that the importance levels of the criteria equal each other. Thus, the weight value of each criterion was taken as $w_j \cong 0.0667$ ($j=1, \dots, 15$) for $n = 15$ from equation (3).

The criteria weights obtained by CRITIC, Entropy, and Mean Weight methods were substituted in equation (9) respectively and normalized decision matrices for each method and both years are obtained. These normalized decision matrices were substituted in the TOPSIS method and rankings for each weighting method were obtained with the help of equations (10), (11), (12), and (13). The ranking is given in Table 3.

It is seen that the rankings obtained by CRT, ENT, and MWT methods vary. Multi-criteria decision-making methods can render different results when various weighting methods are used. As with many other fields of application, there is no standard approach to ranking banks according to their financial performance scores. In this study, while the TOPSIS method was chosen to rank the alternatives, three different objective weighting methods were used to calculate the weights of the criteria. According to their financial performance scores, the final rankings of the 10 banks in question are calculated by taking the

arithmetic average of the rankings obtained from these three methods. The new rankings obtained by taking the arithmetic mean of the rankings (AVR) are provided in Table 3 with the other ranking scores. Accordingly, in the performance ranking, Fibabank ranked 1st in 2019 while Garanti Bank ranked 1st in 2020. HSBC was ranked 2nd in both years. Şekerbank, which was in the 10th rank in 2019, rose to the 9th rank in 2020, and ODEA bank, which ranked 4th in 2019, regressed to the 10th spot in 2020.

Table 3: Performance Rankings of Banks for 2019 / 2020

Alternatives	2019				Alternatives	2020			
	CRT	ENT	MWT	AVR		CRT	ENT	MWT	AVR
<i>Fibabank</i>	1	3	2	1	<i>Garanti B.</i>	↑ 1	2	1	1
HSBC	7	1	1	2	HSBC	← 3	1	2	2
Garanti	2	5	3	3	Fibabank**	↓ 2	5	5	3
ODEA	6	2	6	4	İş Bankası**	↑ 5	4	3	4
İş Bankası	4	7	4	5	Akbank	↑ 7	3	4	5
Akbank	8	6	5	6	QNB Finans.	↑ 4	9	6	6
QNB Finans.	3	10	7	7	Denizbank	↑ 6	7	7	7
Denizbank*	5	9	8	8	Yapı Kredi	↑ 9	6	8	8
Yapı Kredi*	9	4	9	9	Şekerbank	↑ 8	10	9	9
Şekerbank	10	8	10	10	ODEA	↓ 10	8	10	10

* Banks with equal score for Average ranking in 2019. ** Banks with equal score for Average ranking in 2020.

According to Table 3, while the bank with the best financial performance in 2019 was Fibabank, the one with the worst performance was Şekerbank for AVR. The average scores of Denizbank and Yapı Kredi were found to be equal; they were placed in 8th and 9th place in alphabetical order. While the bank demonstrating the best performance in 2020 is Garanti, the worst-performance bank is ODEA. While Fibabank and İşbank have equal scores and are ranked 3rd and 4th in alphabetical order, HSBC ranked 2nd for both years.

Table 4: Spearman Rank Correlation Coefficients

		2019				2020			
	CRT	ENT	MWT	AVR		CRT	ENT	MWT	AVR
CRT	1	-.04	.56	.64	CRT	1	.55	.82	.92
ENT	-.04	1	.58	.66	ENT	.55	1	.87	.83
MWT	.56	.58	1	.95	MWT	.82	.87	1	.96
AVR	.64	.66	.95	1	AVR	.92	.83	.96	1

Spearman Rank Correlation coefficients of the 2019 and 2020 rankings are provided in Table 4. According to the Table, while it can be said there is a very high similarity between the rankings obtained by the Mean Weight-TOPSIS method (MWT) and the average of the rankings (AVR) in 2019, it is also observed that the rankings obtained through CRT and ENT methods show almost no similarity. Also, while there is a moderate similarity between the rankings obtained through CRT and ENT methods in 2020, it is seen there is a high similarity between the CRT-AVR, CRT-MWT, ENT-MWT, and ENT-AVR rankings.

5. CONCLUSION

After the first COVID-19 virus case was seen in Turkey in March 2020, many people's habits changed with the curfews in the country. During this period, people started to do almost everything at home via the Internet. It is thought that the performance of banks, like many businesses, was affected by restrictions brought about by the COVID-19 pandemic and by the continually implemented measures. For this reason, the performance rankings of the banks for the years 2019 / 2020 were calculated, whereas the impact of the pandemic process on performance rankings was examined.

According to the results obtained with the help of the CRITIC-TOPSIS (CRT) method with the data of 2019, the bank with the highest financial performance score, Fibabank could not maintain its position during the pandemic process and fell to 2nd place in 2020. Garanti, which ranked second in 2019, increased its performance in this process compared to other banks and rose to first place in 2020. According to this method, Garanti was the institution that increased its financial performance the most during the pandemic process, while ODEA was the bank that decreased it the most. ODEA fell from 6th to 10th during the pandemic process.

In the financial performance ranking calculated with the Entropy-

TOPSIS (ENT) method in both 2019 and 2020, HSBC was not affected by the pandemic process and became the bank with the best performance. According to this method, ODEA Bank was the bank most affected by the pandemic. While ODEA was in 2nd spot in 2019 before the pandemic, it fell to 8th place during the pandemic. While Garanti Bank, İşbank, Akbank, QNB Finansbank, and Denizbank rose to the top by increasing their performance during the pandemic process, the rankings of the other institutions decreased.

As the first place in the pre-pandemic financial performance rankings according to the Mean Weight TOPSIS (MWT) method, HSBC left its place to Garanti during the pandemic. According to this method, while Garanti was the bank that best evaluated the pandemic process, the worst-rated bank was ODEA, which fell from 6th place to 10th.

It is seen that the rankings obtained by CRT, ENT, and MWT methods vary from one another. Multi-criteria decision-making methods can give different results when different weighting methods are used. As with many other fields of application, there is no standard approach to ranking banks according to their financial performance scores. Therefore, the final ranking was calculated by taking the arithmetic mean of rankings obtained from these three methods. According to the final ranking, the bank that was positively affected by the pandemic process in terms of financial performance and turned this process into an advantage was Garanti, which rose two places to the top. HSBC has not been affected positively or negatively by the pandemic process as it held 2nd place for both years. ODEA Bank was the institution most negatively affected by the pandemic process. The bank, which was in 4th place in the financial performance ranking prior to the pandemic, fell to 10th place during the pandemic. Another bank adversely affected by the pandemic process was Fibabank, which fell two rows at once. Other banks, on the other hand, rose one place each compared to 2019 and were positively affected by this process.

From the result of the study, as a result of various measures, it is seen that the Covid 19 pandemic has a positive or negative effect on the financial performance rankings of banks. Of course, different factors that impact upon the financial performance of banks. Results obtained in this study can also be utilized as a source when measuring the effects of other factors. These results can be compared with those obtained for different criteria or multi-criteria decision-making methods. Moreover, in evaluating the results obtained in the study, it is seen that the closest rankings to the final ranking are obtained with the Mean Weight TOPSIS method. For this reason, when comparing the financial performance of banks, if the TOPSIS method is to be applied, it is recommended that criteria weights be taken equally.

6. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors.

7. FINANCIAL SUPPORT

No funding or support was used in this study.

8. AUTHOR CONTRIBUTIONS

MH: Idea

ÖA: Design

Ö.A: Supervision

MH: Collecting and processing resources

ÖA: Analysis and interpretation

ÖA, MH: Literature review

ÖA, MH: Writer

ÖA, MH: Critical Review

9. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

While conducting the present study, all the rules within the scope of the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were obeyed and none of the "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" were performed. Ethics committee principles were paid great attention in the study and necessary permissions were taken in accordance with the principles of intellectual property and copyright.

10. REFERENCE

- Arslan, H. M. (2019). Teknoparklarda faaliyet gösteren işletmelerin critic-topsis yöntemi ile finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 144–153.
- Aydın, Y. (2020). Bütünleşik critic ve mairca yöntemleri ile kamu sermayeli bankalarının performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0–1. <https://doi.org/10.29106/fesa.834217>
- Bağcı, H., & Rençber, Ö. F. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların prometee yöntemi ile kârliliklerinin analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 38–47.
- Baydaş, M. (2022). Comparison of the performances of mcdm methods under uncertainty: an analysis on bist sme industry index. *OPUS Journal of Society Research*, 19(46), 1–1
- Beheshtinia, M. A., & Omid, S. (2017). A hybrid mcdm approach for performance evaluation in the banking industry. *Kybernetes*, 46(8), 1386–1407.

- Çelen, A. (2014a). Comparative analysis of normalization procedures in topsis method: with an application to Turkish deposit banking market. *Informatica (Netherlands)*, 25(2), 185–208.
- Çelen, A. (2014b). Evaluating the financial performance of Turkish banking sector: a fuzzy mcdm approach. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 35(2), 43–70.
- Dai, L., & Wang, J. (2011). Evaluation of the profitability of power listed companies based on entropy improved topsis method. *Procedia Engineering*, 15, 4728–4732.
- Daver, G. (2020). Topsis yöntemiyle banka performans analizi: camels bileşenleri temelinde bir önerme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 181–198.
- Demireli, E. (2010). Topsis çok kriterli karar verme sistemi :Türkiye’deki kamu bankaları üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101–112.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the critic method. *Computers and Operations Research*, 22(7), 763–770.
- Ersoy, N. (2021). Normalization procedures for cocoso method: a comparative analysis under different scenarios. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(2), 217–234.
- Ertuğrul, İ., & Karakaşoğlu, N. (2009). Banka şube performanslarının vikor yöntemi ile değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 20(1), 19–28.
- Gardziejczyk, W., & Zabicki, P. (2017). Normalization and variant assessment methods in selection of road alignment variants—case study. *Journal of Civil Engineering and Management*, 23(4), 510–523.
- Gül, Y. (2021). Entropiye dayalı topsis yöntemi ile bankaların performans değerlendirmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1–26.
- Gülençer, S. (2020). Türkiye’deki mevduat bankalarının topsis ve vikor yöntemleriyle analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 1–22.
- Gülsün, B., & Erdoğan, K. N. (2021). Bankacılık sektöründe bulanık analitik hiyerarşi prosesi ve bulanık topsis yöntemleri ile finansal performans değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1–15.
- Hwang, C.L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and applications*. New York: Springer.
- Kalınış, Ş. S., & Özarı, Ç. (2019). Topsis yöntemi ile Türk bankacılık sisteminin incelenmesi. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 7(79), 68–73.
- Kandemir, T., & Karataş, H. (2016). Ticari bankaların finansal performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile incelenmesi: borsa istanbul’da işlem gören bankalar üzerine bir uygulama (2004 -2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766–1776.
- Karakaya, A. (2019). Bulanık karar verme yaklaşımıyla katılım bankaları finansal

- performansi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 99–122.
- Kaygusuz, M., Ersoy, B., & Bozdoğan, T. (2020). Camels değerlendirme sistemiyle bankaların finansal performanslarının topsis yöntemiyle analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 67–95.
- Keçek, G., & Cinsler, V. (2008). Türkiye’de faaliyette bulunan ticaret bankalarının performanslarına göre sınıflandırılmasında etkili olan değişkenlerin belirlenmesi ve bir uygulama denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1-21.
- Kendirli, H. Ç., Kendirli, S., & Aydın, Y. (2019). Küresel kriz çerçevesinde katılım bankalarının ve ticari bankaların mali performanslarının topsis yöntemiyle analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 137–154.
- Kılıç, E. K. (2020) Dünyada bankacılık tarihi ve krizleri: Türkiye'deki bankacılık sektörü. *International Journal of Financial Economics and Banking Practice*, 1(1), 1-31.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S., & Benkovic, S. (2014). Analysis of the financial parameters of Serbian banks through the application of the fuzzy ahp and topsis methods. *Economic Modelling*, 43, 30–37.
- Odu, G. O. (2019). Weighting methods for multi-criteria decision making technique. *Journal of Applied Sciences and Environmental Management*, 23(8), 1449. <https://doi.org/10.4314/jasem.v23i8.7>
- Özkan, G. (2017). Türkiye’de halka açık özel sermayeli ve kamu sermayeli ticaret bankaları’nin performansları’nin topsis yöntemi ile analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 1(1), 47–59.
- Özkan, T. (2019). Bist’te işlem gören mevduat bankalarının topsis yöntemiyle finansal performanslarının değerlendirilmesi bist’te işlem gören mevduat bankalarının topsis yöntemiyle finansal performansları. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 815-835.
- Özkan, G. & Deliktaş, E. (2020). Banka performanslarının topsis yöntemiyle analizi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 31–40.
- Özkan, T. (2020). Türk bankacılık sektöründe finansal performans ölçmede topsis yönteminin kullanımı: katılım bankaları üzerine bir uygulama. *Maliye Finans Yazıları*, 113, 47–64.
- Saldanlı, A., & Sırma, İ. (2014). Topsis yönteminin finansal performans göstergesi olarak kullanılabilirliği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), 185–202.
- Sarı, T. (2020). Banka performans ölçümünde topsis ve promethee yöntemlerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 99–118.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(4), 623–656.
- Spearman, C. (1904). The proof and measurement of association between two things. *American Journal of Psychology*, 15, 72-101.
- Türegün, N. (2022). Financial performance evaluation by multi-criteria decision-making

- techniques. *Heliyon*, 8(5), e09361.
- Unvan, Y. A. (2020). Financial performance analysis of banks with topsis and fuzzy topsis approaches. *Gazi University Journal of Science*, 33(4), 904–923.
- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: ahs-topsis yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33–43.
- Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal performansın topsis çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 95–115.
- Wanke, P., Azad, M. A. K., Yazdi, A. K., Birau, F. R., & Spulbar, C. M. (2022). Revisiting camels rating system and the performance of Asean banks: a comprehensive mcdm/z-numbers approach. *IEEE Access*, 10, 54098–54109.
- Wanke, P., Azad, M. D. A. K., & Barros, C. P. (2016). Predicting efficiency in Malaysian islamic banks: a two-stage topsis and neural networks approach. *Research in International Business and Finance*, 36, 485–498.
- Yamaltdinova, A. (2017). Kırgızistan'daki bankaların finansal performanslarının topsis yöntemiyle değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 59–78.
- Yıldırım, B. F., & Demirci, E. (2017). Banka performansının topsis-m uygulaması ile değerlendirilmesi. *Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35–48.
- Yılmaz, N. (2020). Türkiye'deki özel bankaların topsis yöntemiyle performans analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 1–13.
- Zardari, N. H., Ahmed, K., Shirazi, S. M., & Yusop, Z. Bin. (2015). Weighting methods and their effects on multi-criteria decision making model outcomes in water resources management. In *SpringerBriefs in Water Science and Technology*. Springer.

A HYBRID APPROACH TO FINANCIAL SOLVENCY: A COMPARISON OF CONVENTIONAL AND ISLAMIC BANKING IN TURKEY¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 01.10.2023

Accepted Date: 03.11.2023

Erdi BAYRAM

Res. Asst.

Manisa Celal Bayar University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Manisa, Türkiye
erdi.bayram@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4478-7231

Ümit Hasan GÖZKONAN

Lecturer

Manisa Celal Bayar University
Rectorate, International Relations
Coordinatorship,
Manisa, Türkiye
umit.gozkonan@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7187-6304

Selim Baha YILDIZ

Assoc. Prof. Dr.

Manisa Celal Bayar University
Faculty of Business Administration,
Manisa, Türkiye
baha.yildiz@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0750-0556

Abdelbari El KHAMLICH

Prof. Dr.

Chouaib Doukkali University
LERSEM Laboratory
El Jadida, Morocco
abdelbari.el.khamlichi@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3580-6990

ABSTRACT

In this study, the financial soundness indicators of both conventional banks (referred to as deposit banks) and Islamic banks (referred to as participation banks) operating in Turkey are analyzed using different methods. The research utilizes financial ratios from the years 2017 to 2022, with the chosen financial ratios aligned with the Bankometer method. Ranking methods such as ARAS, CoCoSo, COPRAS, MABAC and TOPSIS are applied, and the ranking results are combined with the Borda Count method. The findings reveal a robust and healthy level of financial soundness among the analyzed banks, notably highlighting the superior performance of private conventional banks in financial soundness rankings. Importantly, this research makes a valuable contribution by showcasing the financial stability exhibited by both the conventional and Islamic banking sectors in Turkey, even when subjected to different methods, even in the face of adverse global conditions, such as those observed during the COVID-19 pandemic.

Keywords: Financial soundness, Islamic banking, MCDM.

JEL Codes: G21, L25, L33.

Scope: Business administration

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.025

Cite this article: Bayram, E., Gözkonan, Ü. H., Yıldız, S. B., & El Khamlichi, A. (2023). A hybrid approach to financial solvency: A comparison of conventional and Islamic banking in Turkey. *KAUJEASF*, 14(28), 603-623.

¹ It has been declared that relevant study complies with the ethical rules.

FINANSAL SAĞLAMLIĞA HİBRİT BİR YAKLAŞIM: TÜRKİYE'DEKİ KONVANSİYONEL VE İSLAMİ BANKALARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2023

Yayına Kabul Tarihi: 03.11.2023

Erdi BAYRAM

Arş. Gör.
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Manisa, Türkiye
erdi.bayram@cbu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4478-7231

Ümit Hasan GÖZKONAN

Öğr.Gör.
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Rektörlük, Uluslararası İlişkiler
Koordinatörlüğü,
Manisa, Türkiye
umit.gozkonan@cbu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7187-6304

Selim Baha YILDIZ

Doç.Dr.
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İşletme Fakültesi,
Manisa, Türkiye
baha.yildiz@cbu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0750-0556

Abdelbari El KHAMLİCHİ

Prof. Dr.
Chouaib Doukkali Üniversitesi
LERSEM Laboratuvarı,
El-Cedide, Fas
abdelbari.el.khamlichi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3580-6990

ÖZ

Çalışmada Türkiye'deki konvansiyonel (mevduat-ticari) bankalar ile İslami (Katılım) bankaların finansal sağlamlık performansı farklı yöntemlerle incelenmiştir. Yapılan analizlerde 2017-2022 yıllarına ait Bankometer yönteminde yer alan finansal oranlar kullanılmış ve ARAS, CoCoSo, COPRAS, MABAC ve TOPSIS sıralama metodları uygulanmıştır. Sıralama sonuçları BORDA Sayım yöntemiyle birleştirilmiştir. Bulgular, analiz edilen bankaların finansal açıdan sağlam ve sağlıklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra finansal sağlamlık sıralamasında özel sermayeli konvansiyonel bankaların daha yüksek skorlara ulaştığı görülmektedir. Öte yandan çalışmanın sonuçları, ilgili analiz dönemi göz önüne alındığında, COVID-19 salgını süreci ve sonrasındaki olumsuz küresel koşullar karşısında dahi gerek konvansiyonel gerekse de İslami bankaların finansal sağlamlık göstergeleri açısından iyi durumda olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal sağlamlık, islami bankacılık, ÇKKV

JEL Kodları: G21, L25, L33

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

The economy of any nation is significantly influenced by the integral role played by the financial system, with a particular emphasis on the banking sector. Banks are the primary source of financing for individuals, businesses, and governments, and they contribute to economic growth and development. Over the years, both conventional and Islamic banks have emerged as important players in the global financial landscape. While conventional banks operate under man-made rules and regulations, namely interest-based lending system (Asad, Ahmad, Haider & Salman, 2018), Islamic banks follow two types of regulations; the first regulation is governmental, and the second regulation is the Shariah law (Salman & Nawaz, 2018, p. 156).

Financial stability is crucial for both conventional and Islamic banks, as it ensures their ability to withstand economic challenges and crises. It involves maintaining a strong capital structure, effective risk management, and stable operations. Central banks and financial regulators play a key role in preserving financial stability by implementing policies and oversight measures. Financial soundness is also vital for the stability and resilience of banks, regardless of whether they follow conventional or Islamic principles. Sound banks possess adequate capital, robust risk management practices, and the capacity to safeguard customer deposits. Compliance with financial regulations established by central banks and regulatory authorities is essential for achieving and maintaining financial soundness.

Conventional banking operating for the last three centuries (Khan & Ahmad, 2013, p. 31) is based on a purely financial model (Ismail, Majid & Rahim., 2013, p. 93). The primary objective of these banks is to lend funds at a higher interest rate while obtaining loans at a lower rate, with the resulting margin representing the banks' profit. Contrarily, Islamic banking is a banking system that adheres to Islamic or Shari'ah law, emphasizing principles like risk sharing and profit sharing between investors and entrepreneurs. It guarantees an equitable contribution from all parties, whether in profit or loss. This system promotes activities fostering entrepreneurship, trade, and societal development while prohibiting interest (riba), gambling (maisir), and speculative trading (gharar) (Asad et al., 2018, p. 58).

The cornerstone of financial markets in Turkey is the banking sector. This importance is more clearly demonstrated by factors such as the size of the sector's capital volume and the fact that a large portion of households invest their savings in bank deposits. Following the major crisis experienced by the sector in 2000, the banking sector in Turkey was placed on solid foundations with the "Transition to a Strong Economy Program" adopted after the financial crisis in

the country in 2001. The effects of this situation were seen in the Global Financial Crisis. Turkey and its banking sector survived the crisis with a milder severity compared to other countries (Çekin, 2019, p. 9). The sector was able to overcome the adverse contractionary effects of the Global Financial Crisis with a successful financial performance due to the strong structure it gained after the restructuring in 2001 (Kibritçi Artar & Atılgan Saridoğan, 2012, p. 4-7). Similarly, there were no problems in the financial soundness of the sector even during the COVID period following the currency crisis in 2018, which is the year covering the analysis period of this study.

The stability and effectiveness of banks serve as critical benchmarks for evaluating the overall well-being of the financial system. Assessing the financial health and efficiency of banks has received more attention in recent years, particularly in the wake of the global financial crisis of 2008. Various techniques have been created for gauging these aspects, including the Bankometer and Z-Score methods. The Bankometer model, rooted in multivariate discriminant analysis, was formulated in accordance with IMF guidelines aimed at enhancing banks' solvency (Evans, Leone, Gill & Hilbers, 2000). The Bankometer method is a frequently employed approach in literature for assessing bank stability. It consolidates various financial ratios into a unified score, delivering a holistic evaluation of a bank's stability. These ratios encompass capital adequacy, asset quality, earnings, and liquidity. Weightings are assigned to each ratio based on their significance, and these are combined into a single score using the Bankometer method. This score offers a comprehensive measure of a bank's overall stability, with higher scores signifying enhanced stability.

In this paper, various multi-criteria decision-making methods were employed to provide a comprehensive assessment of bank soundness performance. In this context, the ARAS, CoCoSo, COPRAS, MABAC, and TOPSIS methods were used, respectively. These methods are frequently used in literature and are found to be useful for analyzing financial performance. Although COPRAS and TOPSIS methods are older methods, they are used for solutions in different areas. ARAS and MABAC have shown themselves to be successful in solving the ranking problems. CoCoSo is a new method introduced in 2019.

The objective of this article is to assess and rank both conventional banks and Islamic banks concerning their financial soundness. To achieve this, it employed five distinct multi-criteria decision-making methods to rank these banks according to the criteria and weights established by the Bankometer formulation. Additionally, these methods were integrated with the Borda Count method, initially introduced by Jean-Charles De Borda in 1784. The Borda Count

method is recognized as a technique for consolidating multiple rankings into a single ranking, facilitating the amalgamation of data (Çakır & Perçin, 2013, p. 452). Consequently, a unified ranking was generated for all banks.

This study contributes to the literature by conducting a comprehensive analysis of the financial soundness of both conventional banks (referred to as deposit banks) and Islamic banks (referred to as participation banks) in Turkey. The study's key findings emphasize a robust and healthy level of financial soundness in the examined banks, particularly underscoring the superior performance of private conventional banks in financial soundness rankings. Notably, this research stands out for demonstrating the financial stability exhibited by both the conventional and Islamic banking sectors in Turkey in terms of the assessment methodologies used. This insight offers valuable knowledge for both scholars and practitioners interested in understanding the resilience of these banking sectors in Turkey and their ability to weather economic adversity.

2. LITERATURE REVIEW

This section covers research on assessing bank performance in both Turkey and globally. It provides summarized information from various studies employing different methods, as presented in the table below.

Table 1: Summary of Related Research in the Literature

Author(s)	Aim of the Study	Examined Banks/Firms	Methods and Period	Findings
Jaffar & Manarvi (2011)	The study aims to evaluate the performance of Islamic and traditional banks.	Banks in Pakistan.	CAMEL (2005 - 2009)	The study revealed that Islamic banks had advantages in capital and liquidity but lagged in profitability, solvency, and efficiency compared to conventional banks. Additionally, Islamic banks' profitability was positively impacted by equity and loans.
Erari, Idrus, Salim, & Djumahir (2013)	The study aims to analyze the precision and accuracy of different models.	Bank Papua	CAEL, Z-Score, and Bankometer (2007-2011)	Overall, the paper highlights the differences in assessment results between the CAEL, Z-Score, and Bankometer models and suggests the use of multiple models for a comprehensive evaluation of a bank's financial performance.

Ginevicius & Podvezko (2013)	To evaluate the stability and soundness of commercial banks operating in Lithuania.	8 banks operating in Lithuania.	COPRAS, PROMETHEE, TOPSIS, SAW (2007-2009)	The evaluation of the Lithuanian commercial bank market highlighted a lack of a clear stability leader, with significant position fluctuations among banks. Two banks underwent substantial changes, one moving from the last place to the top and the other dropping from the highest to the lowest position.
Kattel (2015)	The study aims to assess the financial stability of banks.	28 banks.	Bankometer (2007 - 2012)	According to the study's findings, joint venture banks have less financial soundness than private sector banks. The Bankometer model recommends that joint venture banks take corrective measures in order to stay competitive and support managing internal control systems for improved financial efficiency at the operational level.
Wanke, Azad & Barros (2016)	The study aims to present a performance assessment using different financial criteria.	128 banks representing 23 OECD nations.	CAMELS, TOPSIS (2004-2013)	The findings emphasize the need for distinct approaches for banks with varying levels of efficiency, underscoring the significance of market segmentation in performance evaluation.
Beheshtinia & Omid (2017)	The paper aims to present a hybrid MCDM approach for assessing and ranking banks.	4 banks in Iran.	AHP, MDL, FTOPSIS, FVIKOR (2017)	The study found that every technique provided a distinct bank ranking. Tejarat Bank gets a higher ranking than the other banks under consideration when the Copeland findings are integrated.

Permata & Purwanto (2018)	To analyze the soundness of banking companies trading on the Indonesia Stock Exchange (IDX).	88 banks.	CAMEL, Z-Score and Bankometer (2012-2015)	The study concluded that CAMEL is the main reliable tool for assessing bank soundness in Indonesia, while Z-Score can complement its results, and further investigation is needed for the validity of Bankometer as an independent tool for assessing bank soundness, especially in the Indonesian context.
Selimler & Karadağ (2020)	To compare the banking sectors of countries that have joined the European Union and those that have become candidates after 2004.	Banking sectors of the member and candidate countries to the European Union.	Entropi weighted EDAS (2018)	When considering Turkey's comparison and rankings, the performance ranking in terms of 12 key financial indicators for institutions accepting deposits is found to be at a good level compared to many European Union member, candidate, and potential candidate countries.
Karadağ (2021)	To evaluate the financial soundness of deposit banks traded in Borsa Istanbul using TOPSIS and Entropy Methods.	10 deposit banks operating in the BIST.	Entropi weighted TOPSIS (2018)	According to results, in terms of financial soundness ranking, QNB Finansbank Inc. took the top spot. Yapı ve Kredi Bankası Inc. ranked second, and Türkiye İş Bankası Inc. held the third position. Among publicly owned banks, Türkiye Halk Bankası Inc. was in the 5th place, while Türkiye Vakıflar Bankası Inc. were in the 10th place.
Rao, Kalvakolanu & Chakraborty (2021)	To assess the performance of Indian private sector banks.	19 banks from Indian Market.	SDV (standard deviation), CRITIC, ARAS, MOORA (2020)	The study provides insights for bank stakeholders, promoting better understanding of bank performance, informed investments, and strategic planning for sustained growth. It advises private banks to focus on income-generating areas for improved profitability and competitiveness.

Gül & Bektaş (2021)	To measure the financial stability performance of the banks.	9 commercial banks operating in Turkey.	Entropi weighted ARAS (2010-2020)	According to the results of the study, the top three banks with the most successful performance in terms of financial soundness were determined to be Halk Bank, Ziraat Bank and Garanti Bank, respectively.
Abdel-Basset, Mohamed, Elhoseny, Abouhawash, Nam & Abdelaziz (2021)	To performance analysis the top commercial banks in Egypt.	10 commercial banks.	VIKOR, TOPSIS, COPRAS (2020)	All of the findings indicated that CIB is performing the best, while Bank Audi and Faisal Islamic Bank are performing the worst.
Gülay, Öncü, Karşılı & Gündüz (2021)	To compare banking sector stocks that are included in the corporate governance index with those that are not.	Garanti BBVA, Halkbank, Yapı ve Kredi Bank, Şekerbank	MABAC (2018-2020)	The results showed that banks operating under the corporate governance index have a consistent level of efficiency and that banks with strong performance have continued to do so.
Özbek, Hazar & Babuşçu	To analyse the impact of the COVID-19 pandemic on the Turkish banking sector in terms of financial failure.	10 deposit banks in Turkey.	Bankometer (2011-2020)	Examined banks' financial soundness scores are satisfactory in the post-COVID-19 period.
Çiftaslan & Rençber (2022)	The aim of the study is to examine the performance of banks in terms of CAMELS variables.	8 banks are called systemic banks operating in Turkey.	IDOCRIW, CoCoSo (2010-2020)	According to performance scores Garanti, Akbank, and İş Bankası were ranked in the top three. Additionally, Ziraat Bankası, Garanti Bankası, and İş Bankası showed an increasing trend in performance scores, while Halkbank exhibited a decreasing trend in the calculated performance scores during that period.

Çalış, Kevser & Sakarya (2022)	The aim of the study is to examine the financial stability and debt-paying capacity of the participation banking sector in Turkey.	Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Vakıf Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası	Bankometer and Z-Score (2016-2020)	According to the study results, the S-Score results indicated that participation banks have been in the grey area during the examined period and have the potential to face financial difficulties. When the Bankometer results are evaluated overall, it is generally observed that privately owned participation banks are in the grey area, meaning they have a high potential for financial difficulties.
Sarıay (2023)	To examine multivariate models created with financial ratios comparatively	Companies traded in the BIST Wholesale Trade Sector.	Altman Z, Springate S, Taffler T, Fulmer H and Zmijewski J (2017-2021)	According to the study's findings, it has been demonstrated that multivariate models can also be utilized to assess the financial stability of businesses.
Erben (2023)	Yavuz The aim of the study is to examine the financial performance of the banks operating in Turkish banking sector.	15 commercial banks operating in Turkey.	Bankometer (2006-2022)	According to the findings of the study, the banking sector in Turkey between 2006 and 2022 generally presents a positive picture in terms of financial stability. However, the declines observed in certain banks like Halkbank and Vakıfbank during the period of 2020-2021 indicate that there are areas of concern within the sector.

3. DATA AND METHODS

This research encompassed a sample comprising five Islamic banks and six conventional banks, specifically Turkish deposit banks. An Islamic bank that commenced operations in 2019 was omitted from the sample. The selection of conventional banks was based on their inclusion in the BIST Banks Index (XBANK) and their possession of assets exceeding TL 1.000 billion. The study leveraged financial data spanning from 2017 to 2022, which were sourced from independent audit reports and The Bank Association of Turkey database. The data

range is arranged based on the date of operations of publicly owned Islamic banks, and the most recent publicly available data are used in the study. The primary decision-making matrix was established by computing the arithmetic mean over the course of six years (Table 2).

Table 2: Initial Decision Matrix for Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) Methods

Alternatives	C1*	C2*	C3*	C4**	C5**	C6**
A1 +	0,150	0,059	0,065	0,054	0,600	0,588
A2 +	0,211	0,065	0,064	0,028	0,460	0,527
A3 +	0,180	0,079	0,081	0,055	0,467	0,586
A4 ×	0,161	0,087	0,083	0,017	0,570	0,620
A5 ×	0,144	0,075	0,066	0,018	0,639	0,688
A6 +	0,206	0,125	0,133	0,047	0,536	0,557
A7 +	0,187	0,116	0,124	0,043	0,478	0,618
A8 ×	0,145	0,066	0,071	0,034	0,748	0,640
A9 +	0,188	0,103	0,113	0,043	0,586	0,601
A10 ×	0,159	0,069	0,072	0,041	0,652	0,637
A11 +	0,176	0,092	0,103	0,055	0,571	0,601

Notes: *Benefit-based criterion, **Cost-based criterion, (+) Privately owned bank, (×) Publicly owned bank. A1-A5 Islamic Banks, A6-A11 Conventional Banks.

The components of the Bankometer method (C1-C6), proposed by the International Monetary Fund (IMF) in a 2000 report to measure the financial soundness of banks are used as financial soundness performance criteria in this study (Evans, Leone, Gill & Hilbers, 2000). The components of the method are as follows (Budiman, Herwany & Kristanti, 2017, p. 16):

- *Capital Adequacy Ratio (CAR)*
- *Capital to Assets (CA) – Capital (Tier 1) / Total Assets*
- *Equity to Total Assets (EA) – Total Equity / Total Assets*
- *Non-Performing Loans (NPL) – NPLs / Total Loans*
- *Cost to Income (CI) – Total Cost / Total Income*
- *Loans to Assets – Total Loans / Total Assets*

The mathematical form of the Bankometer method is given in Equation 1.

$$\text{S-Score: } 1.50*CA + 1.20*EA + 3.50*CAR + 0.60*NPL + 0.3*CI + 0.4*LA \quad (1)$$

The Bankometer score, i.e. solvency score (s-score), is obtained by multiplying the components (ratios) by the coefficient in front of them and summing. The score provides financial soundness information about the unit to be analyzed:

- If the s-score > 70; there is a healthy financial situation,
- If $50 < \text{s-score} < 70$; this range of scores is called the gray area and is interpreted as banks' vulnerability to financial shocks,
- If the s-score < 50; banks face high financial risk and bankruptcy.

In this study, a decision-making matrix is constructed using the components of the solvency score, which provides information on the financial soundness of banks. Based on the coefficients in Equation (1), the importance weight of each component is calculated. If the total value of the coefficient in the equation is 7.50, the importance weights are as follows:

Table 3: Importance Weights of the Criteria

	CAR (C1)	CA (C2)	EA (C3)	NPL (C4)	CI (C5)	LA (C6)	Total
Coefficients	3.50	1.50	1.20	0.60	0.30	0.40	7.50
Weights	47%	20%	16%	8%	4%	5%	100%

The weights were used in MCDM methods CoCoSo (Combined Compromise Solution) introduced to the literature by Yazdani, Zarate, Zavadskas and Turskis (2019); MABAC (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) developed by Pamucar and Cirovic (2015); COPRAS (Complex Proportional Assessment) applied by Zavadskas, Kaklauskas and Sarka (1994); TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity Ideal Solution) proposed by Hwang and Yoon (1981); and ARAS (Additive Ratio Assessment) developed by Zavadskas and Turskis (2010) and ranking scores and results for each method were obtained. In the last stage, the methods were combined with the Borda Count Method. The steps of MCDM methods are given in Table 4.

Table 4: MCDM Methods and Process Steps

Methods	Description	Steps
CoCoSo	An initial decision matrix is created, and the matrix in terms of benefit-cost criteria is normalized. After calculating S_i and P_i values, scores for the three different evaluation strategies are obtained, and in the last step, these performance scores are combined, and the alternatives are ranked.	(1) $x_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n.$
		(2) $r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(i)x_{ij}}{\max(i)x_{ij} - \min(i)x_{ij}}$
		$r_{ij} = \frac{\max(i)x_{ij} - x_{ij}}{\max(i)x_{ij} - \min(i)x_{ij}}$
		(3) $S_i = \sum_{j=1}^n (w_j; r_{ij})$
		(4) $P_i = \sum_{j=1}^n (r_{ij})^{w_j}$
		(5) $k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^m (P_i + S_i)}$
		$k_{ib} = \frac{S_i}{\min(i)S_i} + \frac{P_i}{\min(i)P_i}$
		$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1-\lambda)(P_i)}{(\lambda \max(i)S_i + (1-\lambda) \max(i)P_i)}; 0 \leq \lambda \leq 1$
		(6) $k_i = (k_{ia}k_{ib}k_{ic})^{1/3} + 1/3(k_{ia} + k_{ib} + k_{ic})$

MABAC Calculating the geometric mean of the column components of the weighted matrix allows for the creation of a weighted standardized choice matrix and the construction of a border approximation area matrix. The options' separations from the boundary are measured, rated, and computed.

$$(1) \quad x_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n.$$

$$(2) \quad r_{ij}^- = \frac{x_{ij} - \min(i)x_{ij}}{\max(i)x_{ij} - \min(i)x_{ij}}$$

$$r_{ij}^+ = \frac{x_{ij} - \max(i)x_{ij}}{\min(i)x_{ij} - \max(i)x_{ij}}$$

$$(3) \quad r_{ij}^- = w_j + r_{ij}^- w_j$$

$$(4) \quad g_j = \left(\prod_{i=1}^m r_{ij}^- \right)^{1/m}$$

$$q_{ij} = r_{ij}^- - g_j$$

$$(5) \quad Si = \sum_{j=1}^n q_{ij}$$

COPRAS A weighted standard decision matrix is created, then relative importance values (Q_i) are calculated by sums of benefit (S_{+i}) and cost (S_{-i}) criteria. In the last, performance index values are calculated, and rankings are obtained.

$$(1) \quad x_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n.$$

$$(2) \quad r_{ij}^* = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}}$$

$$(3) \quad r_{ij}^- = r_{ij}^* w_j$$

$$(4) \quad \begin{aligned} S_{+i} &= \sum_{j=1}^g r_{ij}^- \\ S_{-i} &= \sum_{j=g+1}^n r_{ij}^- \end{aligned}$$

$$(5) \quad Qi = S_{+i} + \frac{\min(i)S_{-i} \sum_{i=1}^m S_{-i}}{S_{+i} \sum_{i=1}^m \frac{\min(i)S_{-i}}{S_{-i}}}$$

TOPSIS The weighted choice matrix data is used to determine the positive ideal (A^+) and negative ideal (A^-) values. Euclidean distance is used to calculate the alternatives' departures from the positive and negative ideal metrics. The relative closeness and rankings are calculated by measuring the distance between each alternative to the positive and negative ideal solution.

$$(1) \quad A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$$

$$(2) \quad r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

$$V_{ij} = w_i a_{ij}$$

$$(3) \quad \begin{aligned} A^- &= \{(\min(i)v_{ij} \mid j \in J), (\max(i)v_{ij} \mid j \in J)\} \\ A^+ &= \{(\max(i)v_{ij} \mid j \in J), (\min(i)v_{ij} \mid j \in J)\} \end{aligned}$$

$$(4) \quad \begin{aligned} S_i^+ &= \sqrt{\sum (v_{ij} - v_j^+)^2} \\ S_i^- &= \sqrt{\sum (v_{ij} - v_j^-)^2} \end{aligned}$$

$$(5) \quad C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}; 0 \leq C_i^* \leq 1$$

ARAS A weighted decision matrix and normalization are used to generate the Si optimality function. The degree of utility of the alternatives is determined and rated using the Si values.

$$(1) \quad x = \begin{bmatrix} r_{o1} & r_{oj} & \dots & r_{on} \\ r_{i1} & r_{ij} & \dots & r_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{mj} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}; i = 0, 1, \dots, m; j = 1, \dots, n.$$

$$(2) \quad \begin{aligned} r_{oj} &= \max(i)r_{ij} \\ r_{oj} &= \min(i)r_{ij} \end{aligned}$$

$$(3) \quad r_{ij}^* = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=0}^m r_{ij}}$$

$$(4) \quad r_{ij}^- = r_{ij}^* w_j$$

$$(5) \quad S_i = \sum_{j=1}^n r_{ij}^-$$

$$(6) \quad k_i = \frac{S_i}{V_o}$$

BORDA The ranking values for each method are scored. Given the number of alternatives n, the first-ranked alternative is given a score of (n-1); the second-ranked alternative is given a score of (n-2), and so on, and the last ranked alternative is given a score of zero. In the last, the scores of the alternatives in each method are summed up to obtain a final score, and in this way, the methods are combined.

Source: (Hwang & Yoon, 1981; Zavadskas, et al., 1994; Zavadskas & Turskis, 2010; Wu, 2012; Pamucar & Cirovic, 2015; Alinezhad & Khalili, 2019; Yazdani et al., 2019).

4. FINDINGS AND CONCLUSION

According to the Bankometer scores of the banks included in the sample, it can be stated that banks are provident against possible shocks in the market, have low bankruptcy risk, and have high solvency (Figure 1). Moreover, the scores of the banks are higher than the critical threshold, which explains that the Turkish banking system is healthy in terms of fundamental financial indicators.

In this study, the six components of the Bankometer method were weighted as criteria, and a hybrid MCDM method was created. As it is known,

three different approaches based on objective, subjective, and equal weighting are presented in the literature to determine the criteria weights. At this point, the study differs from other MCDM applications. Table 5 shows the results of the hybrid application conducted.

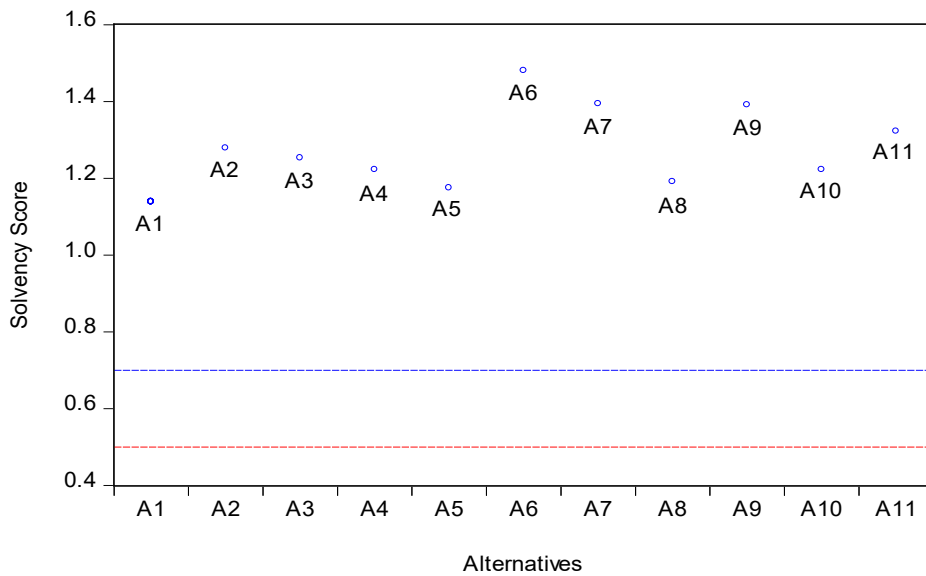

Figure 1: Solvency Thresholds and S-Scores of the Banks

Table 5: Results

Methods		A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11
CoCoSo	Score	1.292	3.774	2.841	2.853	1.450	5.073	4.294	1.252	4.005	2.107	3.237
	Rank	10	4	7	6	9	1	2	11	3	8	5
MABAC	Score	-0.22	0.251	0.035	-0.015	-0.240	0.498	0.313	-0.290	0.246	-0.173	0.080
	Rank	11	3	6	7	9	1	2	10	4	8	5
COPRAS	Score	64.237	84.431	77.277	81.077	71.281	100	93.50	66.915	89.222	70.505	81.657
	Rank	11	4	7	6	8	1	2	10	3	9	5
TOPSIS	Score	0.072	0.509	0.388	0.381	0.249	0.813	0.708	0.151	0.643	0.203	0.473
	Rank	11	4	6	7	8	1	2	10	3	9	5
ARAS	Score	0.587	0.765	0.709	0.757	0.669	0.912	0.851	0.609	0.811	0.640	0.746
	Rank	11	4	7	5	8	1	2	10	3	9	6
BORDA	Score	1	36	22	24	13	50	45	4	39	12	29
	Rank	11	4	7	6	8	1	2	10	3	9	5

According to Table 5, the top three banks with the highest average financial performance over the analysis period are the conventional banks belonging to the private sector. Among these, A6 ranked at the top of the ranking with 50 points. Ranking fourth in the ranking, A2 was the best-performing Islamic bank. The second-best performance among Islamic banks was achieved by A4, which ranked sixth in the overall ranking. A4 was followed by A3, which ranked 7th overall, and A5, which ranked 8th overall. A1 ranked last both among Islamic banks and in the overall ranking. The features that make A2 stand out among Islamic banks are that it has the highest capital adequacy ratio among all banks included in the analysis, on an average of six years, and that it has the lowest level of expenditures to incomes. In the overall ranking, privately owned banks were found to perform better than publicly owned banks in conventional banks. This is mainly due to the support provided to businesses through public banks during the pandemic. Among Islamic banks, there is no public or private sector distinction in terms of performance ranking. In a general assessment, the Turkish banking sector appears financially stable, aligning with findings from studies by Selimler and Karadağ (2020), Özbek et al. (2021), Erben Yavuz (2023). Moreover, conventional private banks demonstrate strong performance,

consistent with Karadağ's study (2021). However, Gül and Bektaş (2021) placed public banks in the top positions in their research. Conversely, Çalış et al. (2022) discovered potential financial challenges for participation banks in Turkey, particularly those with private capital involvement.

As in the general financial system, the largest pillar of the Islamic finance ecosystem in Turkey is Islamic banking. The institutions, which were called Special Finance Institutions between 1985 and 2005, gained bank status with the amendment of the law in 2005. Thus, it has become easier and more meaningful to compare them with their conventional counterparts in terms of performance-financial soundness, both in the academic world and in other fields. In this study, a financial soundness ranking was conducted for a total of 11 banks, six conventional and five Islamic banks, covering the period 2017-22. According to the methodology applied, all the banks analyzed were found to be strong in terms of financial soundness. When the financial soundness ranking of the banks is analyzed, it is seen that the conventional banks belonging to the private sector have taken four of the first five places. There is no clear distinction between private and public Islamic banks in terms of financial soundness. Considering the MCDM and Borda scores and rankings, it is seen that banks with high financial soundness performance have a high capital adequacy ratio and high equity-to-assets ratio, low expenses, and core capital (tier 1) above the threshold value. In addition, it is observed that banks with low NPLs ratios stand out in ranking. In future studies, detailed analysis for different periods on the financial soundness of the banking sector can be conducted, and hybrid models can be used.

5. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

Authors don't have any competing interests.

6. FUNDING ACKNOWLEDGEMENTS

No specific grant is provided to this research by any institution.

7. AUTHOR CONTRIBUTIONS

EB: Research proposal, data collection, analysis, text editing.

ÜHG: Literature research, composition of theoretical framework, language review.

SBY: Design, specifying methods, interpretation of the findings.

AEK: Revision and review.

8. ETHICS COMMITTEE STATEMENT

The study complies with ethical standards. Within the boundaries of

intellectual property and copyrights, there has never been a circumstance that called for authorization.

9. REFERENCES

- Abdel-Basset, M., Mohamed, R., Elhoseny, M., Abouhawash, M., Nam, Y., & M. Abdelaziz, N. (2021). Efficient MCDM model for evaluating the performance of commercial banks: A case study. *Computers, Materials & Continua*, 67(3), 2729-2746. <https://doi.org/10.32604/cmc.2021.015316>
- Alinezhad, A., & Khalili, J. (2019). *New methods and applications in multiple attribute decision making (MADM)*. Cham: Springer.
- Asad, M., Ahmad, I., Haider, S. H., & Salman, R. (2018). A critical review of Islamic and conventional banking in digital era: A case of Pakistan. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4.7), 57. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.7.20382>
- Beheshtinia, M. A., & Omidi, S. (2017). A hybrid MCDM approach for performance evaluation in the banking industry. *Kybernetes*, 46(8), 1386-1407. <https://doi.org/10.1108/K-03-2017-0105>
- Budiman, T., Herwany, A., & Kristanti, F. T. (2017). An evaluation of financial stress for Islamic banks in Indonesia using a bankometer model. *GATR Journal of Finance and Banking Review*, 2(3), 14-20. [https://doi.org/10.35609/jfbr.2017.2.3\(3\)](https://doi.org/10.35609/jfbr.2017.2.3(3))
- Çakır, S., & Perçin, S. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleriyle lojistik firmalarında performans ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449.
- Çekin, S. E. (2019). Türkiye’de finans sisteminin yapısı ve dönüşüm gereksinimi. *Seta Analiz*, 290. <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A290.pdf>
- Çalış, N., Kevser, M., & Sakarya, Ş. (2022). Katılım bankalarının finansal sağlamlığının bankometer ve z-skor yöntemleriyle analizi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 301-321. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.1065747>
- Çiftaslan, M. E., & Rençber, Ö. F. (2022). IDOCRIW ve CoCoSo yöntemleri ile sistemik önemli bankaların performans analizi: Türkiye örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21(Özel Sayı), 54-72. <https://doi.org/10.33437/ksusb.1135258>
- Erari, A., Salim, U., Idrus, M. S., & Djumahir (2013). Financial performance analysis of pt. bank Papua: application of cael, z-score and bankometer. *IOSR Journal of Business and Management*, 7(5), 8-16. <https://doi.org/10.9790/487X-0750816>
- Erben Yavuz, A. (2023). Finansal sağlamlık: Türk bankacılık sektörünün bankometer ile incelenmesi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(özel sayı), 317-331. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10004532>
- Evans, O., Leone, A. M., Gill, M., & Hilbers, P. (2000). *Macprudential Indicators of Financial System Soundness*. Washington DC: International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781557758910.084>
- Ginevicius, R., & Podvieszko, A. (2013). The evaluation of financial stability and soundness of Lithuanian banks. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 26(2), 191-208. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2013.11517616>

- Gül, S., & Bektaş, S. (2021). Türkiye’de faaliyet gösteren konvansiyonel bankaların finansal istikrar performanslarının finansal sağlamlık göstergeleri ile değerlendirilmesi: entropi ve aras yöntemleri ile analizi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. <https://doi.org/10.30794/pausbed.993857>
- Gülay, G., Öncü, E., Karşili, H., & Gündüz, V. (2021). BİST kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankaların performans analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 2001-2018. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1015447>
- Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making*. Berlin: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-48318-9>
- Ismail, F., Majid, M.S., & Rahim, R. (2013). Efficiency of islamic and conventional banks in Malaysia. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 11(1), 92-107. <https://doi.org/10.1108/JFRA-03-2013-0011>
- Jaffar, M., & Manarvi, I. (2011). Performance comparison of Islamic and conventional banks in Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*, 11(1), https://globaljournals.org/GJMBR_Volume11/7_Performance_comparison_of_Islamic_and_Conventional_banks_in_Pakistan.pdf.
- Karadağ, M. M. (2021). BİST’te işlem gören mevduat bankalarının imf finansal sağlamlık göstergeleri açısından topsis ve entropi yöntemleri ile analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 116, 119-142. <https://doi.org/10.33203/mfy.970497>
- Kattel, I. K. (2015). Evaluating the financial solvency of selected commercial banks of Nepal: an application of bankometer. *Journal of Advanced Academic Research*, 1(1), 88-95. <https://doi.org/10.3126/jaar.v1i1.13518>
- Khan, M., & Ahmad, S. (2013). Customer satisfaction level of Islamic bank and conventional bank in Pakistan. *IOSR Journal of Business and Management*, 11(1), 31-40. <https://ssrn.com/abstract=3730478>
- Kibritçi Artar, O., & Atılğan Sarıdoğan, A. (2012). The effect of the global financial crisis on the financial structure of the banking sector in the Turkish economy. *The Journal of Marmara Social Research*, 2, 1-17.
- Özbek, Ö. E., Hazar, A., & Babuşçu, Ş. (2021). COVID-19 öncesi ve sonrası Türk bankacılık sektörünün bankometer yöntemi ile analizi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 7-26.
- Pamucar, D., & Cirovic, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.11.057>
- Permata, M., & Purwanto, E. (2018). Analysis of cAMEL, z-score, and bankometer in assessment soundness of banking listed on the indonesia stock exchange (IDX) from 2012-2015. *Journal of Applied Economic Sciences*, 13(5), 1311-1324.
- Rao, S. H., Kalvakolanu, S., & Chakraborty, C. (2021). Integration of ARAS and MOORA MCDM techniques for measuring the performance of private sector banks in India. *International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based Systems*, 29(Supp02), 279-295.

- <https://doi.org/10.1142/S0218488521400158>
- Salman, A., & Nawaz, H. (2018). Islamic financial system and conventional banking: A comparison. *Arab Economic and Business Journal*, 13(2), 155-167. <https://doi.org/10.1016/j.aebj.2018.09.003>
- Sarıay, M. A. İ. (2023). İşletmelerin finansal sağlamlığının belirlenmesinde finansal oranlarla oluşturulan çok değişkenli modellerin karşılaştırılması: BİST’te işlem gören toptan ticaret sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 16(1), 77-98. <https://doi.org/10.29067/muvu.1202858>
- Selimler, H., & Karadağ, M. M. (2020). Türkiye ve seçilmiş ülkelerde mevduat kabul eden kuruluşların finansal sağlamlık göstergelerinin entropi ve edas yöntemi ile değerlendirilmesi. *Florya Chronicles of Political Economy*, 6(1). https://doi.org/10.17932/IAU.FCPE.2015.010/fcpe_v06i1005
- Wanke, P., Azad, M. A. K., & Barros, C. P. (2016). Efficiency factors in OECD banks: A ten-year analysis. *Expert Systems with Applications*, 64, 208-227. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2016.07.020>
- Wu, W. W. (2012). An integrated solution for benchmarking using DEA, gray entropy, and borda count. *The Service Industries Journal*, 32(2), 321-335. <https://doi.org/10.1080/02642069.2011.517833>
- Yazdani, M., Zarate, P., Kazimieras Zavadskas, E., & Turskis, Z. (2019). A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. *Management Decision*, 57(9), 2501-2519. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0458>
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.10>
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., & Sarka, V. (1994). The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technological and Economic Development of Economy*, 1(3), 131-139.

MUHASEBE TARİHİ ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK İNCELEME¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.09.2023

Yayına Kabul Tarihi: 07.11.2023

Özge ÖZKAN

Öğr. Gör. Dr.

Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Kale Turizm ve Otel İşletmeciliği

Meslek Yüksekokulu,

Malatya, Türkiye

ozge.ozkan@ozal.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9047-8627

Arif GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi

Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,

Malatya, Türkiye

arif.gumus@ozal.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4865-0892

ÖZ

Bu çalışmada muhasebe tarihi alanında en etkili dergi belirlenerek bibliyometrik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Muhasebe tarihi üzerine yayın yapan dergiler bibliyometrik programında analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Accounting History Dergisinin en fazla yayın yapan dergi olduğu tespit edilmiştir. Derginin bibliyometrik analizinde en fazla yayının 28 makale ile 2022 yılında yapıldığı, derginin yıllık büyüme oranının %4.46, yayın başına ortalama atıf sayısının 11.4, dergide en çok yayın yapan yazarların Carnegie G.D. ve Gomes D. 9, Foreman P. Ve Rodrigues L.L.M. 8, en çok atıfta bulunulan makalenin Parker L.D., 1999, “Historiography for the New Millennium: Adventures in Accounting and Management”, en çok atıf alan ilk üç ülkenin Avustralya, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri, yazarların çalışmış olduğu ilk sıradaki kurumların Deakin Üniversitesi, Rmit Üniversitesi, Wollongong Üniversitesi ve Victoria University of Wellington, en fazla kullanılan anahtar kelimelerin “muhasebe tarihi”, “muhasebe” ve “hesap verebilirlik”, en çok işbirliği olan ve atıf sayısı en fazla olan yazarın Gomes D. olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe tarihi, Accounting History Dergisi, bibliyometrik analiz

JEL Kodları: M40, M41, M49

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.026

Atıfta bulunmak için: Özkan, Ö. & Gümü, A. (2023). Muhasebe tarihi üzerine bir bibliyometrik inceleme. *KAÜİİBFD*, 14(28), 624-661.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

A BIBLIOMETRIC REVIEW ON THE HISTORY OF ACCOUNTING

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUEAS
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.09.2023

Accepted Date: 07.11.2023

Özge ÖZKAN

Lecturer Dr.

Malatya Turgut Özal University

Kale Tourism And Hotel

Management Vocational School,

Malatya, Türkiye

ozge.ozkan@ozal.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9047-8627

Arif GÜMÜŞ

Asst. Prof. Dr.

Malatya Turgut Özal University

Faculty of Social Sciences and

Humanities,

Malatya, Türkiye

arif.gumus@ozal.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4865-0892

ABSTRACT

In this study, the most influenced journal in the field of accounting history was determined, and bibliometric analysis was attempted. Journals publishing on the history of accounting were analyzed in the bibliometrix program. As a result of the analysis, it has been determined that the Journal of Accounting History has the highest number of publications. In the bibliometric analysis of the journal, it was concluded that the most publications were made in 2022 with 28 articles, the annual growth rate of the magazine is 4.46 percent, the average number of citations per publication is 11.4, the most published authors in the journal Carnegie G.D. and Gomes D. 9, Foreman P. and Rodrigues L.L.M. 8, the most cited article is Parker L.D., 1999, "Historiography For The New Millennium: Adventures In Accounting And Management," the top three most cited countries are Australia, the United Kingdom, and the United States, the top institutions the authors have worked with are Deakin University, Rmit University, University of Wollongong and Victoria University of Wellington, the most used keywords are "accounting history," "accounting," and "accountability," the most collaborative and most cited author is Gomes D.

Keywords: Accounting history, Accounting History Journal, bibliometric analysis

JEL Codes: M40, M41, M49

Scope: Business administration

Type: Research

1. GİRİŞ

Tarih, “geçmişte olup biten olayların yer ve zaman belirtilerek neden sonuç ilişkisi içerisinde açıklanması” (Karaböcek, 2015, s.122) şeklinde tanımlanabileceği gibi; geçmişte yaşanan olayları belgelere dayandırarak sunan, bir toplumun zamanla gelişme yönünü ortaya koyan bir bilim dalı (Metin, 2017, s. 1) olarak da tanımlanabilir. Taşköprülüzade Ahmet Efendi ise tarihi: "Milletlerin hallerini, ülkelerini yani yurtlarını, yaşayış ve adetlerini, özel sanatlarını, ölümlerini, yani yükseliş ve yıkılış devrelerini, bunların sebep ve neticelerini, diğer milletlerle olan siyasi, askeri, iktisadi münasebetlerini ve buna benzer bilgileri bildiren, anlatan ilimdir. Mevzuu, geçmişte olan önemli olaylardır. Maksudı, geçmişte olan olayları öğrenmektir. Faydası öğrenilen, okunulan o tarihi olaylardan ders ve ibret almaktır” (Safran, 2010, s. 18) şeklinde tanımlamıştır. Bilim, insanlar tarafından oluşturulan kültürel bir mirastır. Bilim tarihi, zaman içinde oluşturulan bu kültürel miras ile ilgilenir. Bilim, olaylara tarihsel açıdan bakmaz o dönem de yaşananları o dönemin şartlarına göre değerlendirir. Bilginin nasıl geliştiğini gösterir. Bunu gösterirken de farklı milletlerin ve medeniyetlerin katkılarını da belirtir. Her milletin kendine ait bir tarihi olduğu gibi bilim alanındaki gelişmeler de ortak bir tarih kültürünün mirasıdır (Şimşek, 2011, ss. 116-117). Bilim tarihi bir şeyin nasıl ortaya çıktığını, nasıl geliştiğini, kimlerin katkıda bulunduğunu da araştırmaktadır (Fazlıoğlu, 2004, s. 11).

Sosyal bilimler alanında yer alan muhasebe tarihi; muhasebe biliminin doğuşunu, gelişimini, hangi milletler ve kültürlerden etkilendiğini araştırmaktadır. Muhasebe biliminin insanoğlunun varoluşu kadar eski olduğunu kabul edilmekle birlikte papirüsler, kil tabletler, mermer levhalar ve pişmiş tuğlalar üzerine yazılan kayıtlar muhasebenin milattan önce kullanıldığını göstermektedir (Dölen, Rımaz & Ayanoğlu, 2022, s. 331). Zaman içerisinde gelişen muhasebe bilimi günümüzde çift taraflı kayıt sistemini kullanmaktadır. Bu alandaki yenilikler araştırmacılar tarafından geliştirilmekte ve takip edilmektedir. Araştırmacıların bu alandaki çalışmaları takip etmesi, kendilerine yeni çalışma alanları oluşturabilmeleri için muhasebe bilimindeki çalışmaların analizinin yapılması onlara katkı sağlayacaktır. Yapılan analizler son yıllarda bibliyometrik analiz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bibliyometrik analiz büyük hacimli verileri anlamlandırarak araştırılan alan ile ilgili üretilmiş yayınlar arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek, yeni araştırma konuları belirlemek ve alanda sağlam temeller oluşturmak açısından yararlıdır. Özellikle tek bir noktadan genel bir bakış açısı oluşturularak, alandaki boşlukları doldurabilmek, yeni fikirler üretmek bibliyometrik analizlerin sağladığı katkılardır. Bibliyometrik analizler akademisyenler tarafından makale ve dergilerin

performanslarını görebilmek, işbirliği ağlarını ortaya çıkararak alandaki eğilimleri keşfedebilmek gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Donthu, 2021, s. 285).

Bu araştırmada muhasebe tarihi alanında en fazla yayın yapan (en etkili) dergi belirlenerek dergideki çalışmaların hangi konulardan oluştuğu, yayınların ne kadar atıf aldığı, yapılan çalışmaların hangi konu başlıkları çerçevesinde yoğunlaştığının ortaya konularak söz konusu alanda çalışma yapacak olanlara fikir vermesi amaçlanmıştır. Yayın sayılarına ve Bradford analizi sonuçlarına göre Accounting History Dergisinin muhasebe tarihi alanında öne çıkan bir dergi olduğu belirlenmiştir. Çalışmada Accounting History Dergisi seçilerek, derginin zaman içerisindeki gelişimi bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Çalışmada muhasebe tarihi üzerine literatür taraması yapıldıktan sonra Scopus veri tabanından elde edilen veriler incelenerek, Accounting History Dergisi seçilmiş ve dergiye ait veriler bibliyometrik analiz programları olan Voswiever ve Bibliometrix kullanılarak analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ulusal ve uluslararası literatürde muhasebe alanında bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde spesifik dergiler üzerinde yapılan bibliyometrik yayınlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Just, Schäffer ve Meyer (2009); Accounting, Organizations and Society (AOS), Contemporary Accounting Research (CAR), Journal of Accounting and Economics (JAE), Journal of Accounting Research (JAR) ve The Accounting Review (TAR) beş akademik muhasebe dergisinde 1990 yılından 2007 yılına kadar yayınlanan muhasebe araştırmalarının entelektüel yapısını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda en çok alıntı yapılan monografilerin ya teorik ya da istatistiksel analiz için rehber kitaplar olduğu, ayrıca en çok alıntı yapılan makalenin muhasebe disiplini dışından teknik bir makale olduğu görülmüştür. Yazarlar, makalelerin çoğunun ekonomi ve finans literatüründeki teorilerin niceliksel analiz teknikleri kullanılarak test edilmesiyle ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Ortak alıntı analizinde son yıllarda yoğunluğun arttığı, bilgi grupları arasındaki tartışmanın daha odaklı hale geldiğini ve daha yüksek derecede değişim ve iletişimin gerçekleştiğini, bu durumun da muhtemelen muhasebenin araştırma gündemindeki değişimlerin ve etkin piyasa hipotezini test etmek için niceliksel analiz tekniklerine devam eden yoğunlaşmanın bir sonucu olabileceğini vurgulamışlardır. Yazarlar önde gelen muhasebe dergilerinde gözlenen bilgi aktarımının ve değişimin giderek daha fazla tek bir şemsiye altında gerçekleştiğini belirtmişlerdir.

Chiu, Liu, Muehlmann ve Baldwin (2019) muhasebe bilgi sistemleri (AIS) alanında yayın yapan dergilere bibliyometrik analiz gerçekleştirmişlerdir.

2004'ten 2016'ya kadar araştırma özelliklerinin zaman içinde nasıl değiştiği ve yalnızca gelişen teknoloji araştırmaları incelendiğinde değişimin nasıl olduğu araştırılmıştır. Araştırmada incelen muhasebe bilgi sistemi dergileri şunlardır: Journal of Information Systems (JIS), International Journal of Accounting Information Systems (IJAS), Journal of Emerging Technologies in Accounting (JETA), International Journal of Digital Accounting Research (IJDR), Accounting Information Systems Educator Journal (AISEJ) and Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management (ISAFM). Sonuçlar, söz konusu dergilerin tek bir odak noktasına sahip olmadığını, yayınladıkları makalelerin kapsamına göre çeşitlendiklerini göstermektedir. ISAFM'deki tüm muhasebe makalelerinin gelişen teknolojilere değindiği ve onu JETA (%73,8), IJDR (%54,6), IJAS (%40,0) ve JIS (%30,5) takip ettiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada denetim (%41,6) ve finans (%28,5) en çok araştırılan iki alan olduğu tespit edilmiştir.

Kumar, Marrone, Liu ve Pandey (2020), çalışmalarında International Journal of Accounting Information Systems (Uluslararası Muhasebe Bilgi Sistemleri Dergisi) (IJAS) de yayımlanan makalelerin geriye dönük 20 yılın bibliyometrik analizini yapmışlardır. Bulgularına göre dergideki yayınlara yapılan atıflarda tutarlı bir artış olduğunu, Amerika Birleşik Devletleri kurumlarına bağlı yazarların ağırlıklı olarak dergideki yayınlara katkıda bulunduğunu, Avustralya kurumlarının da dergi için en üretken kurumlar arasında yer aldığını, derginin yıllar boyunca takip ettiği en baskın temaların; muhasebe bilgi teknolojisi, gelişmekte olan teknolojiler, teknolojilerin güvence ve kurumsal açıklamalara uygulanması ile ilgili olduğu sonucuna varmışlardır.

Pattnaik, Kumar ve Burton (2021), çalışmalarında 1991-2020 arasında Australian Accounting Review (AAR) de yayımlanan makaleleri araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre; AAR'ın akademik katkılarının ilgili dönemde yıllık bazda %17.01 ve akademik etki düzeyinin %20.21 arttığını, başlangıçta 11 olan yazar sayılarının, 2020'de 969 kişiye çıkarak yılda %16.10 arttığını, başlangıçta önemli bir bölgesel kaynak olarak ortaya çıkan AAR'ın 44 farklı ülkeden sağlanan katkılarla uluslararası üne sahip bir akademik kuruluş haline geldiğini, dergide öne çıkan temalar arasında entegre raporlama, kurumsal sosyal sorumluluk, yatırımcı koruması ve kapsamlı gelirin yer aldığını tespit etmişlerdir.

Hassan, Alshater, Mumu, Sarea ve Azad (2021), Islamic Accounting and Business Research (JIABR) dergisine Nisan 2010- Haziran 2020 yılları için bibliyometrik analiz yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, derginin son 10 yıldaki yayınlarının beş araştırma akışına odaklanacak şekilde özetlenebileceğini ortaya koymuşlardır (1) Farklı İslami finansal araçlar için sosyo-ekonomik anlayış, (2) Çağdaş İslami muhasebe, (3) Şer'i uyumlu sermaye piyasası, (4)

Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik açıklama ve (5) İslami finans kurumlarında kurumsal yönetim.

Najaf, Atayah ve Devi (2022), Journal of Accounting in Emerging Economies (JAEE) dergisini inceleyerek dergi performansını ölçmeye çalışmışlardır. Dergide öne çıkan konuları belirleyerek yazar katkısı ile alıntılara ilişkin bilgiler sağlamak amacıyla bibliyometrik analiz yapmışlardır. Çalışmaları 2011-2018 yılları arasında kapsamaktadır. Derginin yıllık büyüme oranı %14,47 olarak görmüşlerdir. Toplam yayınları incelendiğinde Malezya'nın en çok katkıda bulunan ülke, atıflarda en büyük katkıyı sağlayanın ABD olduğunu, içerik analizi sonucunda belirlenen ana temaların ise IFRS ve kazanç kalitesi; yolsuzluk ve muhasebenin ifşa edilmesi; gelişmekte olan ekonomilerde IFRS ve denetim kalitesi; mali raporlama ve kazanç yönetimi; kurumsal yönetim; sahiplik yapısı ve firma performansı olduğunu tespit etmişlerdir.

Özbek ve Badem (2018), yapmış oldukları bibliyometrik analizde Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'ni incelemişlerdir. Araştırmada 2008 – 2017 yılları arasında yayımlanan 149 çalışmayı; cinsiyet, en çok yayın yapan yazar, yazar unvanları, yazar adresleri, yazar verimlilikleri, sayfa sayısı, anahtar kelime sayısı, yazar sayısı, en çok kullanılan JEL kodu ve kaynak sayısı yönünden incelemişlerdir. Derginin 10 yılda yayımlanan makalelerinin %73 'ü erkek yazarlar, Gazi Üniversitesi, en çok yayın gönderen kurum, en fazla yayın yapan yazarların unvanı doçenttir. Kuramsal çalışma oranı %68, ortalama makale sayfa sayısı 21.58, ortalama 22 kaynak ve %44,9'u tek yazarlıdır. En çok çalışılan konu ise muhasebe standartlarıdır.

Hotamışlı ve Eren (2014), bibliyometrik analizle Muhasebe ve Finansman Dergisi'ni incelemişlerdir. Çalışma 2005-2013 yıllarını kapsamaktadır. Araştırma sonucunda yapılan çalışmaların finansal piyasalar, kamu ekonomisi ve finansal performans üzerinde yoğunlaştığı; Marmara Üniversitesi, Trakya Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nin en fazla yapan kurumlar olduğunu tespit etmişlerdir.

Muhasebe tarihi araştırmaları üzerine yapılan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde bu alanda yayınların daha kısıtlı olduğu görülmüştür.

Apak, Erol ve Öztürk (2016), Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisinde yayımlanan çalışmalara ilişkin bibliyometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada Temmuz 2011- Ocak 2016 yıl aralığı incelemiştir. 107 makale değerlendirilmiş, en fazla yayın yapan üniversitelerin Marmara, Dokuz Eylül, Çanakkale Onsekiz Mart, Trakya, İstanbul olduğu, Madrid ve Fransa Üniversitelerinin de yabancı üniversiteler olarak en fazla yayın ile dergide yer aldıklarını, makale başına düşen ortalama yazar sayısının 1.73 olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada dergide %75 kavramsal, %25 ise ampirik

çalışmanın yer aldığını ve toplam yazılan makalelerin 29'unun yabancı, 71'inin ise Türk yazarlar tarafından yazıldığını belirtmişlerdir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik araştırma, belirli bir alandaki akademik araştırmalara genel bir bakış sunan ve makalelerde, atıflarda, yazarlarda, anahtar sözcüklerde ve kurumlardaki temel eğilimleri belirleyen bir araştırma şeklidir (Martínez-Lopez, Merigo, Valenzuela-Fernandez, & Nicolas, 2018; Srisusilawati, Rusydiana, Sanrego & Tubastuvi 2021). Sosyal bilimler alanında geniş bir veri kaynağına sahip olmasından dolayı araştırmada Scopus veri tabanı seçilmiştir. İlk olarak Scopus veri tabanında "Accounting History" (muhasabe tarihi) anahtar kelimesi aranmıştır. Yapılan arama sonucu incelendiğinde Accounting History Dergisi'nin muhasabe tarihi alanında yayın yapan dergiler içerisinde en çok sayıda dökümana (174) sahip olduğu tespit edilmiştir. Daha önce yapılan literatür incelemesi neticesinde muhasabe tarihi alanında dergi bazlı bibliyometrik çalışmaların kısıtlı sayıda olması nedeniyle çalışma Accounting History Dergisi ile sınırlandırılmıştır. Scopus veri tabanında Accounting History Dergisi'nde yayımlanan çalışmalar 08.06.2023 tarihinde Accounting History Dergisi'ne ait 1032-3732 ISSN numarası ile 1996-2022 yıl aralığı seçilerek aranmıştır. Scopus veri tabanında arama yapılırken;

ISSN (1032-3732) AND (EXCLUDE (PUBYEAR , 2023)) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar")) parametresi kullanılmıştır.

Arama "2022" yılına kadar yapılan çalışmalar ile sınırlandırılmış ve 605 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Makale ile sınırlandırılan arama sonucunda 467 veri elde edilmiştir.

Bibliyometrik analizlerin performans analizi ve bilimsel haritalama şeklinde iki ana kullanımı bulunmaktadır (Cobo, Lopez-Herrera, Herrera-Viedma & Herrera, 2011). Performans analizlerinin amacı kişilerin ve kurumların araştırma ile yayın performansını değerlendirmektir. Bilim haritalama, ortak atıf, ortak kelime analizi gibi analizlerle alanın yapısını ve dinamiklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır (Zupic & Cater, 2015: s.431). Elde edilen verilere bibliyometrik analiz kapsamında performans ve haritalama analizi yapılmıştır ve mevcut literatür göz önünde bulundurularak aşağıdaki sorulara cevaplar aranmaktadır:

1. Muhasebe Tarihi alanında öne çıkan dergiler hangileridir?
2. Accounting History Dergisi'nin performans verileri nasıldır?
 - 2.1. Accounting History Dergisi'nde kaç makale yayımlanmış ve bunların yıllara göre dağılımı nasıldır?

- 2.2. Accounting History Dergisi'nde en çok hangi makaleler atıf almaktadır?
- 2.3. Accounting History Dergisi'nde en çok yayın yapan ve en çok atıf alan yazarlar, üniversiteler ve ülkeler hangileridir?
- 2.4. Accounting History Dergisi'nde yaygın olarak kullanılan temalar/anahtar kelimeler nelerdir?
3. Accounting History Dergisi'nde yer alan makalelere ilişkin işbirlikleri nasıldır?
 - 3.1. Accounting History Dergisi'nde en çok birliktelik oluşturan kelimeler, yıllara göre ilişkileri, kavramların gelişim ve etkileşimi nasıldır?
 - 3.2. Accounting History Dergisi'nde en çok ortak atıf alan yazarlar kimlerdir?
 - 3.3. Accounting History Dergisi'nde en çok işbirliği yapan yazarlar kimlerdir?
 - 3.4. Accounting History Dergisi'nde en çok işbirliği hangi ülkeler arasındadır?

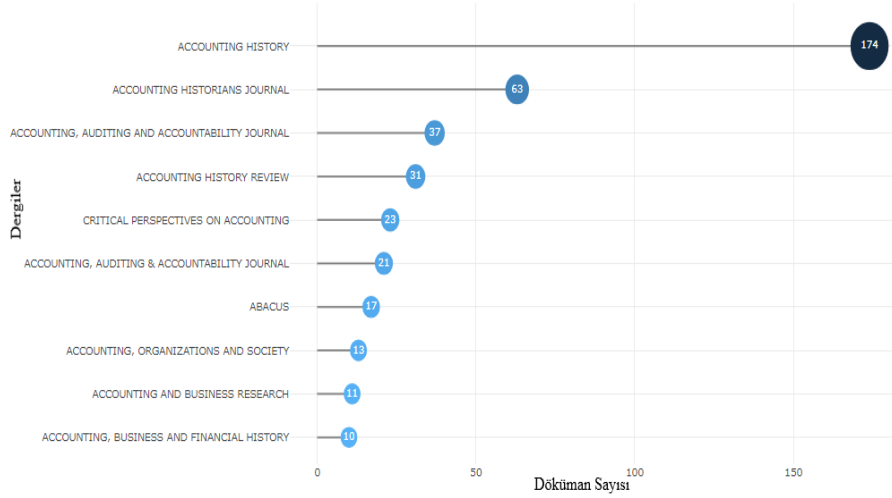
Çalışmada bibliyometrik analiz amacıyla oluşturulan R bibliyometrix (Aria & Cuccurullo, 2017) yazılımı ve Vosviewer (Van Eck & Waltman; 2017) yazılımı kullanılmıştır. Çalışmadaki bulgular Biblioshiny uygulamasından ve Vosviewer yazılımından elde edilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında öncelikle “muhasabe tarihi” alanındaki dergilere ilişkin bulgulara değinilerek, Accounting History Dergisi'nin seçilme sebebi açıklanmıştır. Daha sonra Accounting History Dergisi'nde yayınlanan makalelerle ilgili olarak performans analizi ve bilimsel haritalama yapılarak, araştırma soruları cevaplanmıştır.

4.1. Muhasebe Tarihi Alanındaki Dergilere İlişkin Bulgular

Muhasebe tarihi ile ilgili makaleleri belirlemek için Scopus veri tabanında “Accounting History” kelimesi anahtar kelime olarak seçilerek tarih sınırlandırması yapılmadan arama yapılmıştır. Muhasebe tarihi üzerine çalışmalar yapan dergiler bibliometrix programında analiz edilmiştir. Analize sadece İngilizce yayın yapan dergiler eklenmiştir.

Şekil 1: Yayın Sayısına Göre İlk 10 Dergi

Scopus veri tabanında yer alan muhasebe tarihi üzerine yayınlar içeren ilk 10 dergi Şekil 1’de gösterilmektedir. Accounting History Dergisi yayın sayısı bakımından bu sıralamada ilk sırada yer almaktadır. Derginin etki gücünü görebilmek amacıyla verilere Bradford analizi yapılmıştır. İncelenen veri tabanında yer alan ve öne çıkan çekirdek dergileri görebilmek amacıyla yapılan Bradford analizine dair sonuçlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

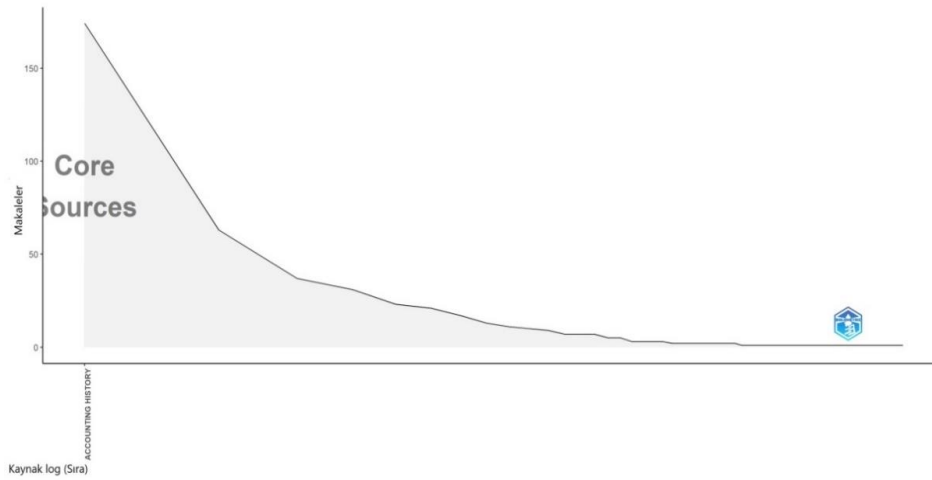
Tablo 1: Bradford Yasasına Göre Temel Kaynaklar

Kaynak	Rank	Freq	cumFreq	Zone
Accounting History	1	174	174	Zone 1
Accounting Historians Journal	2	63	237	Zone 2
Accounting, Auditing And Accountability Journal	3	37	274	Zone 2
Accounting History Review	4	31	305	Zone 2
Critical Perspectives On Accounting	5	23	328	Zone 2
Accounting, Auditing & Accountability Journal	6	21	349	Zone 2
Abacus	7	17	366	Zone 3
Accounting, Organizations And Society	8	13	379	Zone 3
Accounting And Business Research	9	11	390	Zone 3
Accounting, Business And Financial History	10	10	400	Zone 3

Kısaltmalar: Rank=sıra, Freq=frekans, CumFreq=kümülatif frekans, Zone=çekirdek
Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Samuel C. Bradford tarafından geliştirilen Bradford yasası belirli bir konu ile ilgili belgelerin matematiksel bir işleve göre dağıldığını, böylece bir konu ile ilgili makalelerdeki artışın, dergi/bilgi kaynaklarının sayısında da bir artış gerektireceğini belirtmektedir (Sangam, 2015: s. 2). Bradford yasası, ilgili alanda yayımlanan dergilerin hangilerinin çekirdek grup dergi olduğunu tespit etmede kullanılmaktadır. Yasa dergileri üç gruba bölmekte ve çekirdek grup olan ilk grubun o konu ile ilgili makalelerin üçte birini içerdiğini belirtmektedir (Garfield, 1980).

Tablo1’de görüldüğü üzere Accounting History Dergisi Bradford yasasına göre yapılan analizde 1. Çekirdek grup olarak en üretken dergi çıkmıştır.

Şekil 2: Bradford Yasasına Göre Dergilerin Dağılım Grafiği

Şekil 2, Bradford yasasına göre dergilerin dağılım grafiğini göstermektedir. Dağılım grafiği de incelendiğinde Accounting History Dergisi muhasebe tarihi alanında yayın yapan dergiler içerisinde tek başına bir çekirdek grubu oluşturmaktadır. Derginin tek başına muhasebe tarihi alanında bir çekirdek grup olarak çıkması nedeniyle derginin söz konusu alanda en etkili dergi olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2: Kaynakların Yerel Etkisi

	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
Dergiler						
Accounting History	26	36	0.929	2332	174	1996
Critical Perspectives On Accounting	17	23	0.586	729	23	1995
Accounting, Auditing And Accountability Journal	15	27	0.833	754	37	2006
Accounting Historians Journal	14	25	0.298	744	63	1977
Accounting, Auditing & Accountability Journal	14	21	0.4	595	21	1989
Accounting, Organizations And Society	12	13	0.364	1426	13	1991
Abacus	10	17	0.169	520	17	1965
Accounting History Review	9	13	0.692	212	31	2011
Accounting And Business Research	8	11	0.205	290	11	1985
Accounting, Business And Financial History	8	10	0.381	146	10	2003

Kısaltmalar TC: Toplam Atıf; NP: Yayın Sayısı; PY_start: İlk Yayın Yılı

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak etkisinin incelendiği Tablo 2'ye bakıldığında Accounting History etki değeri en yüksek dergi olarak belirlenmiştir. Index sıralamasında h index 26, g indeks 36 ve m indeks 0.929 olduğu görülmektedir. Accounting History 2332 toplam atıf sayısı ile en çok atıf alan dergidir.

Tüm bu veriler değerlendirilerek muhasebe tarihi alanında öne çıkan derginin Accounting History olduğu belirlenmiştir. Accounting History Dergisi 1996 yılından günümüze muhasebenin tarihsel gelişimi üzerine araştırmaların yer aldığı uluslararası hakemli bir dergidir (<https://journals.sagepub.com/description/ACH> Erişim tarihi:03.06.2023). Dergi uluslararası yayın yapan Avustralya ve Yeni Zelanda Muhasebe ve Finans Derneği'nin resmi dergisidir. Çalışmada bu doğrultuda Accounting History Dergisi'nde yer alan yayınlar, atıflar ve bilgi kaynakları 1996-2022 yılları için analiz edilmiştir.

4.2. Accounting History Dergisi Performans Analizi

Çalışmada Accounting History Dergisi'ne ilişkin performans analizi yapabilmek amacıyla dergiye ilişkin genel veriler, yayımlanan makale sayıları ve zaman içinde göstermiş oldukları gelişim, en çok atıf alan makaleler, en üretken yazarlar ile yıllık toplam atıfları, en verimli üniversiteler, en çok atıf yapılan ülkeler, en alakalı anahtar kelimeleri (Gaviria-Marin, Merigo, & Popa, 2018) içeren çeşitli bilimsel veriler kullanılmıştır. Dergiye ilişkin genel bilgiler Tablo

3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Accounting History Dergisi'ne İlişkin Genel Bulgular

Açıklama	Sonuçlar
Zaman Aralığı	1996:2022
Makale	467
Başyazı	87
Kitap Değerlendirmesi	17
Not	15
Bildiri	14
Erratum*	5
Yıllık büyüme oranı %	4,46
Doküman başına ortalama atıf sayısı	11.4
Referanslar	29669
Yazarların Anahtar Kelimeleri	1490
Yazarlar	559
Tek yazarlı yayınlar	143
Yayın başına eş yazarlar	1.85
Uluslararası ortak yazarlıklar %	13.28

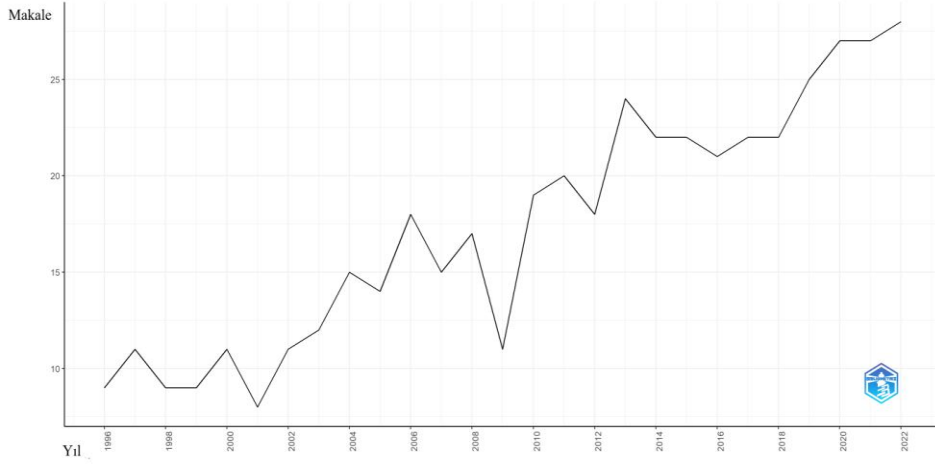
* Erratum: Düzeltme yapılan dergi sayıları

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Accounting History Dergisi'ne ilişkin Scopus veri tabanında yapılan 1996-2022 yılları arasındaki yayımlara ilişkin aramada 605 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmaların 467 adedinin makale olduğu görülmektedir. 2022 yılına kadar toplam 559 yazarın yer aldığı dergide tek yazarlı yayın sayısı 143, yayın başına ortak yazar oranı 1.85 ve uluslararası ortak yazarlıkların %13,28 olduğu görülmüştür. Derginin yıllık büyüme oranı %4,46'dır. Toplam 29669 kaynaktan yararlanıldığı belirlenmiştir.

4.2.1. Yıllara göre bilimsel üretim

1996 yılından 2022 yılına kadar olan ve bibliyometrik analizle işlenen temalara göre derginin yıllık bilimsel üretim grafiği Şekil 3' de gösterilmiştir.

Şekil 3: Yıllara Göre Bilimsel Üretim

Derginin yıllar içindeki yayımlanmış olduğu makale sayılarının artış gösterdiği Şekil 3’de görülmektedir. 2009 yılında bir önceki yıl yayın sayısına göre yaklaşık %35’lik bir azalma olmasına rağmen, sonraki yıllarda dergide yayımlanan makale sayıları yükselmeye devam etmiştir. En çok yayın yapılan yıl 28 yayın ile 2022’dir. Muhasebe tarihi üzerine yapılan çalışmaların artış göstermesi, alana ilişkin ilgini de arttığının bir göstergesi olabilir.

4.2.2. Yıllık toplam atıf sayısı

Bibliyometrik çalışmalarda yapılan atıf incelemeleri bir etki ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Atıf analizini araştırılan alanda en çok atıf yapılan çalışmaların, yazarların veya dergilerin listesi oluşturmaktadır. Yazarların çalışmaları için önemli buldukları belgelerden atıf yaptıkları varsayımına dayalı olarak, bir makaleye yoğun bir şekilde atıfta bulunuluyorsa, o makale önemli kabul edilmektedir (Zupic & Cater, 2015:431).

Tablo 4: Yıllık Toplam Atıf Sayısı

Yıl	MeanTCperArt	N	MeanTCperYear	Citable Years
1996	27.11	9	0.97	28
1997	11.55	11	0.43	27
1998	16	9	0.62	26
1999	22.44	9	0.90	25
2000	14.36	11	0.60	24
2001	13.75	8	0.60	23
2002	17.64	11	0.80	22
2003	8.92	12	0.42	21
2004	21.4	15	1.07	20
2005	14.07	14	0.74	19
2006	19	18	1.06	18
2007	16.73	15	0.98	17
2008	17.29	17	1.08	16
2009	15.09	11	1.01	15
2010	14.16	19	1.01	14
2011	24.55	20	1.89	13
2012	14.39	18	1.20	12
2013	8	24	0.73	11
2014	11.5	22	1.15	10
2015	9	22	1.00	9
2016	8.67	21	1.08	8
2017	7.32	22	1.05	7
2018	6.36	22	1.06	6
2019	5.88	25	1.18	5
2020	3.22	27	0.80	4
2021	2.93	27	0.98	3
2022	0.39	28	0.20	2

Kısaltmalar: N=Yayın Sayısı, MeanTCperArt=Makale başına ortalama toplam atıf, MeanTCper Year: Yıllık ortalama toplam atıf, CitableYears: Atıf yapılabilen Yıllar

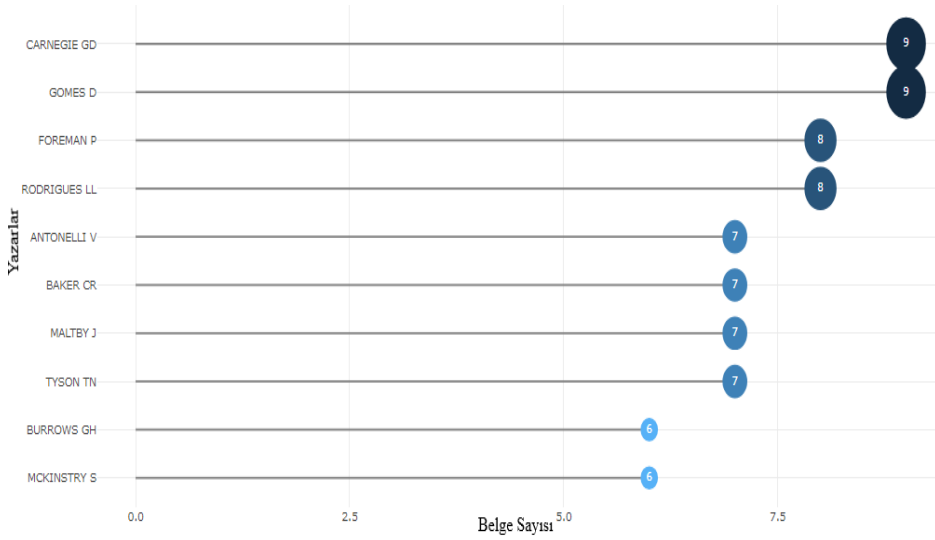
Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de görüldüğü üzere dergi 1996 yılında 9 makale yayımlamıştır. 1996 yılına ait dergi yıllık ortalama 0.97 atıf almıştır. Toplamda ise 27.11 atıf almıştır. Makale başına ortalama atıf ile yıllık ortalama atıf sayıları açısından en verimli yıl 2011 yılıdır. 2011 yılında dergi ortalama 1.89 atıf almıştır.

4.2.3. En ilgili yazarlar

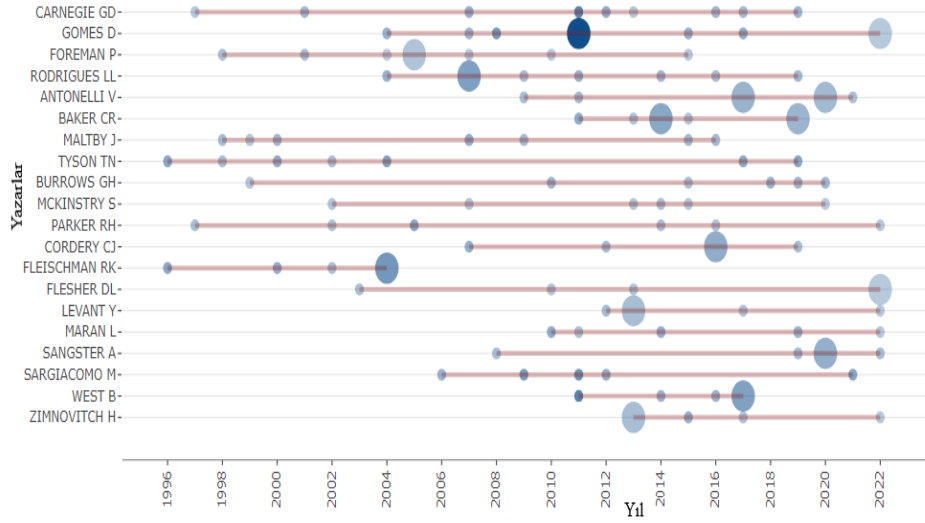
Çalışmada yazarların bilimsel üretimlerini görebilmek amacıyla veri setinde yer alan yazarlar yayın sayıları, yıllara göre üretimleri ve etki değerleri belirlenmiştir.

Accounting History Dergisi'nde yazılmış makale sayısı başına en ilgili yazarlar Şekil 4'te gösterilmiştir. 1996-2022 yılları arasında en çok yayın yapan yazar kategorisinde yer alan ilk 10 yazarın gösterildiği tabloya göre Carnegie GD ve Gomes D, 9 makale ile en çok yayın yapan yazarlar olarak görülmüştür. Foreman P. ve Rodrigues L.L. ise 8 makale ile dergide yer almışlardır.

Şekil 4: Yayın Sayılarına Göre Yazarlar

En üretken 20 yazarın zaman içinde yapmış oldukları yayınlar Şekil 5'te gösterilmiştir. Her satır, ilgili yazarın zaman çizelgesini temsil etmektedir. Düğme büyüklüğü, belge sayısı ile orantılıdır. Renk yoğunluğu ise yıllık toplam atıflarla orantılıdır.

Şekil 5: Yazarların Zaman İçinde Üretimi

Yıllara göre yazarların çalışmalarını ve aldıkları atıfları gösteren Şekil 5 incelendiğinde, Gomes D. 2011 yılında yapmış olduğu çalışmalar ve almış olduğu yıllık toplam atıflar ile öne çıkmaktadır. Gomes D., 2011 yılında 9.38 toplam yıllık atıfla 2011 yılında “Does Accounting History Matter?” ve “Accounting and Accountability In Local Government: Contributions From Accounting History Research” başlıklı iki çalışma yayımlamıştır.

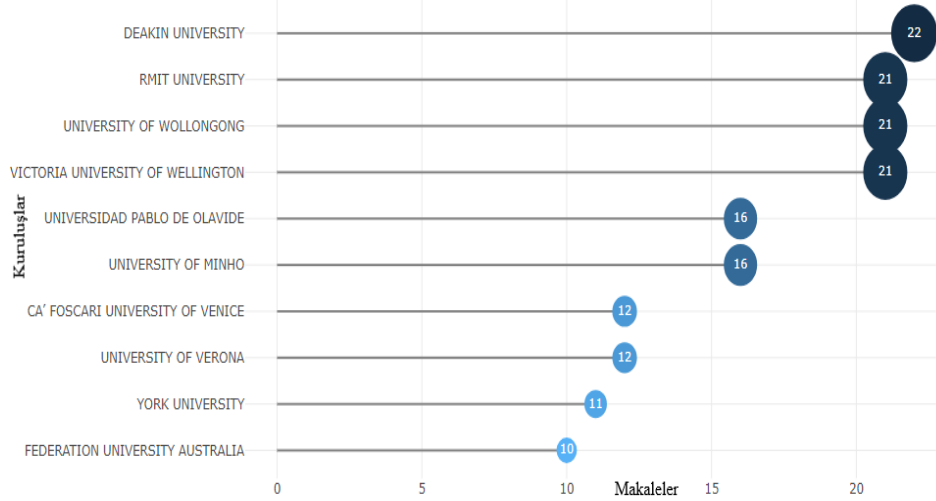
Tablo 5: Yazarların Yerel Etkisi

Sıra	Yazar	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
1	Carnegie G.D.	7	9	0.259	175	9	1997
2	Gomes D.	7	9	0.35	269	9	2004
3	Rodrigues L.L.	7	8	0.35	151	8	2004
4	Tyson T.N.	7	7	0.25	238	7	1996
5	Maltby J.	6	7	0.231	134	7	1998
6	Antonelli V.	5	6	0.333	45	7	2009
7	Baker C.R.	5	7	0.385	73	7	2011
8	Burrows G.H.	5	6	0.2	55	6	1999
9	Fleischman R.K.	5	5	0.179	210	5	1996
10	Sargiacomo M.	5	5	0.278	165	5	2006

Kısaltmalar: TC=Toplam Atıf, NP= Yayın Sayısı, PY_start= İlk Yayın Yılı

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Veri seti içerisinde yer alan yazarların yerel etki değerleri Tablo 5’de gösterilmiştir. Tablo 5, Accounting History Dergisi’nde yayın yapan yazarların etki değerleri, almış oldukları toplam atıfları, yayın sayıları ve dergide ilk yayınlarını hangi yıl yaptıkları, h_index değerleri referans alınarak sıralamaktadır. Buna göre h_index değerleri en yüksek olan yazarlar Carnegie G.D., Gomes D., Rodrigues L.L. ve Tyson T.N.’dir.

Şekil 6: Yazarların Bağlantılı Olduğu Kuruluşlar

Çalışmaya ilişkin veri tabanında yer alan makalelerin yazarlarının bağlantılı oldukları kurumlar incelendiğinde; Deakin University 22 ve Rmit University, University of Wollongong, Victoria University of Wellington 21 yazar ile yer almaktadır.

4.2.4. Dünya çapında en çok atıfta bulunulan makaleler

Scopus veri tabanından alınan veriler doğrultusunda dergide yayınlanmış dünya çapında en çok atıfta bulunulan makaleler Tablo 6’da gösterilmiştir. Bibliyometrik analiz sonucu en çok atıf alan makale Parker L. D. (1999) tarafından yazılan “Historiography for the New Millennium: Adventures in Accounting and Management” başlıklı makalesidir. Carmona S (2004), tarafından yazılan “Accounting History Research and Its Diffusion in an International Context” isimli makale bir diğer en çok atıf alan makale olarak belirlenmiştir.

Tablo 6: Dünya Çapında En Çok Atıf Alan Makaleler

Yazar	Yıl	Makale	Dergi	TC	TC per year
Parker L.D.	1999	Historiography for the new millennium: adventures in accounting and management	Accounting History	105	4.2
Carmona S.	2004	Accounting history research and its diffusion in an international context	Accounting History	103	5.15
Fleischman R.K.	1996	A theoretical primer for evaluating and conducting historical research in accounting	Accounting History	71	2.54
Gomes D.	2011	Does accounting history matter?	Accounting History	68	5.23
West B.P.	1996	The professionalisation of accounting: A review of recent historical research and its implications	Accounting History	61	2.18
Gomes D.	2008	The interplay of conceptions of accounting and schools of thought in accounting history	Accounting History	57	3.56
Fleischman R.K.	2004	Monetising human life: slave valuations on US and British West Indian plantations	Accounting History	57	2.85
Sargiacomo M.	2011	Accounting and accountability in local government: Contributions from accounting history research	Accounting History	54	4.15
Sargiacomo M.	2009	Accounting for the “good administration of justice”: The Farnese State of Abruzzo in the sixteenth century	Accounting History	51	3.40
Fleischman R.K.	2000	The interface of race and accounting: the case of Hawaiian sugar plantations. 1835-1920	Accounting History	50	2.08
Yayla H.E.	2011	Operating regimes of the government: Accounting and accountability changes in the Sultan Süleyman Waqf of the Ottoman Empire (The 1826 Experience)	Accounting History	49	3.77

Parker R.H.	2005	Naming and branding: accountants and accountancy bodies in the British Empire and Commonwealth, 1853-2003	Accounting History	49	2.58
Christensen M.	2002	Accrual accounting in the public sector: the case of the New South Wales government	Accounting History	49	2.23
Bisman J.E.	2012	Surveying the landscape: The first 15 years of Accounting History as an international journal	Accounting History	48	4.00
Gaffikin M.	2011	What is (accounting) history?	Accounting History	45	3.46
Williams B.	2006	The first 10 years of Accounting History as an international refereed journal: 1996-2005	Accounting History	44	2.44
Richardson A.J.	2008	Strategies in the development of accounting history as an academic discipline	Accounting History	43	2.69
Emery M.	2002	Born at the wrong time? An oral history of women professional accountants in New Zealand	Accounting History	41	1.86
Walker S.P.	1996	The criminal upperworld and the emergence of a disciplinary code in the early chartered accountancy profession	Accounting History	40	1.43
Cordery C.	2015	Accounting history and religion: A review of studies and a research agenda	Accounting History	39	4.33

Kısaltmalar: TC=toplam atıf, TC per year= Yıllık ortalama atıf

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

En çok atıf alan makaleler içerik açısından incelenmiştir. "Historiography for the new millennium: adventures in accounting and management" başlıklı makalede Parker (1999), muhasebe ve yönetimde tarih yazımını ele almış, böylece muhasebe tarihi ile yönetim tarihi arasındaki sinerjiyi fark etmiş ve "gelecekteki araştırma yaklaşımları, ilgili konular ve bu alandaki araştırmacılar için fırsatları" incelemiştir. Bu fırsatlardan bazıları; tarihsel anlatı, 'makro' edebi tarzdaki anlatı, muhasebe ve yönetim tarihi için işletme tarihi dersleri, eleştirel teoriye dayalı araştırma, ortaya çıkan sosyal tarih, sözlü ve görsel tarihin kullanıldığı araştırma fırsatlarıdır.

"Accounting history research and its diffusion in an international

context” başlıklı makalede Carmona (2004), muhasebe tarihi araştırmalarındaki yayılma kalıplarını incelemiştir. Çalışma Anglo-Sakson olmayan kurumlarla bağlantılı bilim adamlarının yaptığı çok sayıda muhasebe tarihi araştırması bulunduğunu, uluslararası dergilerin bu konuda yayınları büyük ölçüde ihmal ettiğini, bazı tarihçiler için bu kadar sınırlı uluslararası görünürlüğün ülkeler arasında yayılma sorunları anlamına geleceğini açıklamaktadır.

“A theoretical primer for evaluating and conducting historical research in accounting” başlıklı makale muhasebe tarihi alanında çalışmak isteyen akademisyenlere yönelik yazılmıştır. Yazar bir disiplin olarak tarihin biçimsel teorik yapılarını; tarihin olay, hikâye ve bilme biçimi olarak farklılaşmasını; tarihsel gerçeklik sorununu ve tarihçinin öznelliğini tartışırken tarihsel kanıtların geçmişin yeniden inşasında oynadığı rolü inceleyerek ve tarihi inşa biçimlerini ve alternatif tarihsel yöntemleri tanımlamaktadır (Fleischman, Mills ve Tyson, 1996).

Gomes (2011), “Does accounting history matter?” başlıklı makalesinde “muhasebe geçmişi önemli midir?” sorusuna evet yanıtı vermekte ve muhasebe tarihi araştırmasının daha önemli hale gelmesi için stratejiler açıklamaktadır. Yazar bu stratejilerin alanın önemi ve alana katkısı hakkındaki yanlış anlamaların giderilmesini sağlamak amacıyla bilinen ancak hala devam eden ihtiyaçla başladığını, araştırmacıların alan dışı akademisyenlerle ilişki kurmasının daha bilgilendirici, ilgi çekici ve teşvik edici olacağını belirtmektedir.

West (1996), “The professionalisation of accounting: A review of recent historical research and its implications” başlıklı makalesinde tarihsel araştırmanın olası sonuçlarını gözden geçirmekte ve değerlendirmektedir. Çalışma muhasebe tarihi alanındaki çalışmaların, muhasebenin sadece geçmişini tanımlamaktan ziyade, bugünü ve gelecekteki yönünü anlamaya yönelik içgörüler sağlama potansiyeline işaret etmiştir. Çalışmada muhasebenin mesleki kökenleri üzerine daha fazla araştırma yapılması teşvik edilmektedir. Önerilen araştırma alanları arasında, profesyonelleşme stratejilerinin ve mesleki statünün tek tek ülkeler içinde ve ulusal sınırlar ötesinde farklı yerlere ne ölçüde taşınabildiğinin daha ayrıntılı incelenmesi yer almaktadır.

Gomes (2008), “The interplay of conceptions of accounting and schools of thought in accounting history” başlıklı makalesinde literatür çalışması yaparak muhasebe kavramlarının tarihsel muhasebe literatüründeki düşünce ekolleriyle etkileşimini inceleyerek çağdaş muhasebe araştırmacıları tarafından benimsenen muhasebe anlayışları ile tarihsel muhasebe araştırmacıları tarafından benimsenen düşünce okulları arasındaki temel bağlantıların anlaşılmasını geliştirmeyi amaçlamıştır. Muhasebe tarihi araştırmalarındaki mevcut durumun öngörülebilir hale geldiğinin belirtildiği çalışmada, gelecekte muhasebe tarihi alanında

çalışacaklar için bazı zorluklar tespit edilmiştir.

Fleischman, Oldroyd ve Tyson (2004), "Monetising human life: slave valuations on US and British West Indian plantations" başlıklı makalede özellikle kölelerin varlık olarak değerlendirilme sürecine odaklanmaktadır. Bireysel bir kölenin algılanan değerinin belirlenmesinde rol oynayan faktörler, muhasebecilerin oynadığı role atıfta bulunarak, köleliğe ilişkin belirli ahlaki konulardan bahsedilmiştir.

Sargiacomo ve Gomes (2011), "Accounting and accountability in local government: Contributions from accounting history research" başlıklı makalelerinde yerel yönetimlerde ve yerel yönetimlerle bağlantısı olan kamu kuruluşlarında muhasebe ve hesap verebilirlik üzerine yayınlanmış tarihsel araştırmaların analizini yapmıştır. Söz konusu alandaki araştırmaların az gelişmiş olduğunu ve güçlü bir şekilde arşive dayalı olmasına rağmen, esas olarak geleneksel bir yaklaşımı benimsediklerini belirtmiştir.

Sargiacomo (2009), "Accounting for the "good administration of justice: The Farnese State of Abruzzo in the sixteenth century" başlıklı makalesinde, muhasebenin ve özellikle mali bilgilerin on altıncı yüzyıl adalet bürolarının idaresinde oynadığı rolü, bu bilgilerin merkezi olmayan aygıtta çalışan yargıçların/memurların kontrolü için kullanımına odaklanmaktadır. Makale aynı zamanda adalet ile muhasebe görevlileri arasındaki etkileşimi ve onların işlevlerini vurgulayarak muhasebe anlayışımızı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Fleischman ve Tyson (2000), "The interface of race and accounting: the case of Hawaiian sugar plantations. 1835-1920" başlıklı makalesinde 1835-1920 yılları arasında Hawaii'deki şeker plantasyonlarında ırk ve muhasebenin arayüzeyini incelemektedir. Yazarlar Hawaii Şeker Yetiştiricileri Birliği arşivleri incelenerek elde edilen veriler sonucunda, Kafkasyalı ve etnik olarak Hawaiiili işçilere Asyalı emsallerine göre önemli ölçüde daha yüksek ücret ödendiğini ve orantısız olarak daha fazla sayıda yönetici pozisyonunda bulduklarını açıklamışlardır. Plantasyonlarda kullanılan muhasebe tekniklerini açıklayarak Hawaii Şeker Yetiştiricileri Birliği'nin emeği nasıl kontrol ettiğini ve üretkenlik ve maliyet kontrol önlemlerini nasıl tesis ettiğini gösteren örnekler sunmuşlardır.

Yayla (2011), "Operating regimes of the government: Accounting and accountability changes in the Sultan Süleyman Waqf of the Ottoman Empire (The 1826 Experience)" başlıklı makalesinde 1826 yılında vakıfların merkezileştirilmesi amacıyla kurulan Evkaf-ı Humayun Nezaret'i'nin yeniden yapılanma düzenlemeleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan Süleyman Vakfı'ndaki muhasebe ve hesap verebilirlik değişikliklerini inceleyerek muhasebe değişiklikleri ile "yönetim" uygulamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir.

Parker (2005), "Naming and branding: accountants and accountancy bodies in the British Empire and Commonwealth, 1853-2003" başlıklı makalesinde Britanya İmparatorluğu ve İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerindeki muhasebe meslek kuruluşlarını incelemiştir. Makale, "chartered" (yeminli) ve "CPA" (serbest muhasebeci mali müşavir) arasındaki ayrımı ve neden her ikisinin de küresel ekonomide faaliyet gösteren uluslararası muhasebe firmalarının markası haline gelmediğini tartışmaktadır.

Christensen (2002), "Accrual accounting in the public sector: the case of the New South Wales government" başlıklı makale, Yeni Güney Galler Hükümeti'nin tahakkuk esaslı mali raporlamayı erken benimsemesindeki değişim sürecini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, kamu sektörü tahakkuk muhasebesinin erken benimsenmesini teşvik eden ve kolaylaştıran değişim etkenlerini tanımlayan bir tarihçe sunmaktır.

Bisman (2012), "Surveying the landscape: The first 15 years of Accounting History as an international journal" başlıklı makalesinde Accounting History Dergisinin 1996-2010 yılları arasındaki dönemini incelemiştir. Derginin olumlu bir seyir izlediğinin belirten yazar, henüz yeterince araştırılmayan alanlar ve konular mevcut olsa da, özellikle karşılaştırmalı uluslararası muhasebe tarihi ve başka insanlar, başka yerler, başka dinler ve başka dönemlerle ilgili muhasebeye ilişkin bağlamsallaştırılmış tarihsel çalışmalara, muhasebenin geçmişine atıfta bulunularak derginin arşivi görüntüleme, zıt araştırma paradigmasını kullanma ve araştırma temaları açısından kapsayıcılığı ele alma yöntemlerinde hem görünür hem de giderek daha geniş kapsamlı hale geldiğini belirtmektedirler.

Gaffikin (2011), "What is (accounting) history?" başlıklı makalede muhasebe tarihi araştırmacılarının dikkatini gözden kaçırmış olabilecekleri önemli konulara çekmek amacıyla profesyonel tarihte kabul edilen tarih yazımının gelişiminin izini sürmüş ve muhasebe tarihçilerinin çalışmalarının genel tarihteki gelişmelerle ne kadar iyi "eşleştirdiğini" değerlendirerek böyle bir iddianın temelini araştırmıştır.

Williams ve Wines (2006), "The first 10 years of Accounting History as an international refereed journal: 1996-2005" başlıklı makalesinde Muhasebe Tarihi dergisinin 1996-2005 yılları arasındaki yayınlarının içerik analizini yapmışlardır. Derginin 10 yıllık dönemi incelendiğinde çalışmada farklı bölgelerden yazarların sayısında bir artış görülmüş ve artan uluslararası iş birliğine dikkat çekilmiştir. Söz konusu zaman diliminde dergiye yapılan araştırmaya katkılarının "kurumsal tarih", "işletme tarihinde muhasebe kayıtlarının kullanılması" ve "firmaların ayakta kalan ticari kayıtlarına ilişkin çalışmalar" kategorilerinin hakimiyetinde olduğu belirtilmiştir. Yapılan analizler, söz konusu

dönemde Accounting History'nin uluslararası hakemli bir dergi olarak tanınmaya başladığını göstermektedir.

Richardson (2008), "Strategies in the development of accounting history as an academic discipline" başlıklı makalede muhasebe tarihinin bir disiplin olarak geliştirilmesi için üç strateji açıklamıştır. Bu stratejiler: (1) muhasebe tarihini ilgili hale getirmek (eğitim, standart belirleme ve kurumsal hafıza/kimlik ile), (2) muhasebe tarihini tartışılabilir hale getirmek (olumlu ve olumsuz örnekleri belirleyerek, ana akım araştırmaların tarihsel eleştirilerini sağlayarak ve) Muhasebe tarihi içerisinde metodolojik/teorik çoğulculuğu teşvik etmek ve (3) muhasebe tarihini kurumsallaştırmak (akademik dernekler, dergiler ve konferanslar geliştirerek ve muhasebe tarihini üniversiteler, meslek birlikleri, kütüphaneler, araştırma merkezleri ve yayıncılar dahil olmak üzere destekleyici kuruluşlardan oluşan bir ağ içerisinde yerleştirerek).

Emery, Hooks ve Stewart (2002), "Born at the wrong time? An oral history of women professional accountants in New Zealand" başlıklı makalede Yeni Zelanda'da muhasebe mesleğindeki kadınlara odaklanmaktadır. 1940'larda ve 1950'lerde Yeni Zelanda Muhasebeciler Derneği'ne katılan birkaç kadınla röportaj yapılan çalışmada ve toplumsal cinsiyet ve muhasebenin profesyonelleşmesi üzerine mevcut literatürden elde edilen bilgiler kullanılarak yorumlanmıştır. Girişe yönelik resmi bir engel olmasa da, diğer ülkelerle ilgili literatürde tanımlanan ilerlemenin önündeki engellerin Yeni Zelanda bağlamında mevcut olduğu belirtilmiştir.

Walker (1996), "The criminal upperworld and the emergence of a disciplinary code in the early chartered accountancy profession" başlıklı makalede 1880'lerde Edinburg'daki Muhasebeciler Derneği tarafından bir disiplin yasasının formüle edilmesine yol açan koşulları analiz etmektedir. Çalışmada cezai suiistimal vakalarına verilen kurumsal tepkilerin, "suçun görünürlüğü" derecesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuz tanıtım düzeyi ile pozitif yönde ilişkili olduğu açıklanmıştır.

Cordery (2015), "Accounting history and religion: A review of studies and a research agenda" başlıklı makalede Çalışmada son otuz yılda dinin muhasebeye katkılarını gözden geçirerek, nispeten keşfedilmemiş konuları vurgulamak ve böylece muhasebe tarihi ve dini konusunda daha fazla araştırma yapılmasını teşvik etmektedir.

4.2.5. En çok atıf yapan ülkeler

Bibliyometrik analiz sonuçları, makale başına 1303 atıf ve 15.20 ortalama atıf ile Avustralya'nın en çok atıf alan ülke olduğunu, ardından makale başına 831 atıf ve 13.00 ortalama ile Birleşik Krallık ve 697 atıf ve 13.70 ortalama ile ABD'nin geldiğini göstermektedir.

Tablo 7: En Çok Atıf Alan Ülkeler

Sıra	Ülke	TC	Ortalama Makale Atıfları
1	AVUSTRALYA	1303	15.20
2	BİRLEŞİK KRALLIK	831	13.00
3	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	697	13.70
4	İTALYA	452	15.10
5	YENİ ZELANDA	414	14.30
6	KANADA	299	14.20
7	İSPANYA	272	19.40
8	PORTEKİZ	259	19.90
9	FRANSA	149	9.90
10	ALMANYA	87	17.40

Kısaltmalar: TC=Toplam Atıf

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7'de en çok atıf alan ilk 10 ülke gösterilmiştir. Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD'nin ardından İtalya (452), Yeni Zelanda (414), Kanada (299), İspanya (272), Portekiz (259), Fransa (149) ve Almanya (87) gelmektedir.

4.2.6. En ilgili anahtar kelimeler

Accounting History Dergisi muhasebe tarihi alanında yayın yapan bir dergidir. Alanda öne çıkan konuların neler olduğu hakkında fikir edinilebilmek amacıyla dergide yer alan çalışmaların anahtar kelimeleri tespit edilmiştir.

Şekil 7: En Sık Kullanılan Kelimeler

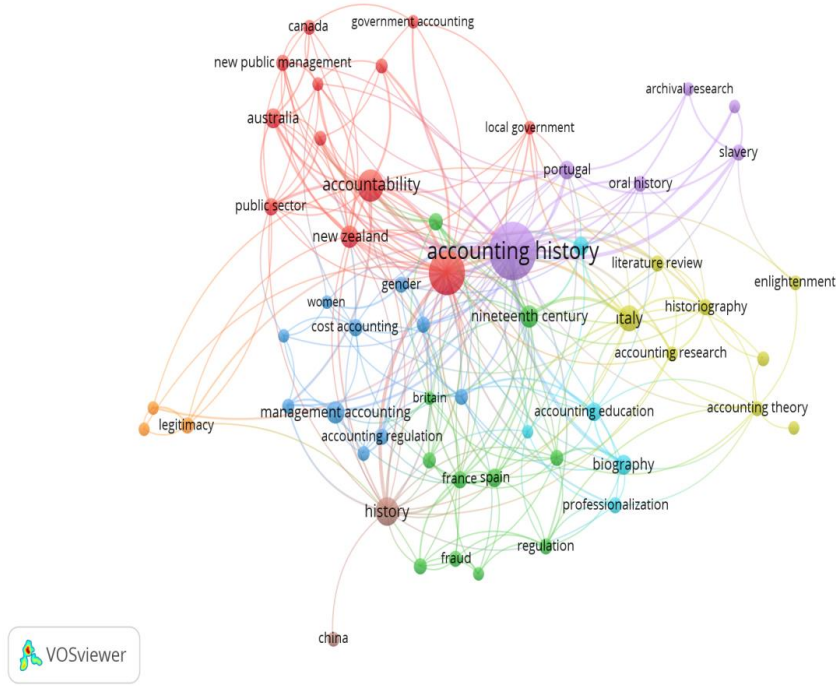
Accounting History Dergisi'nde yer alan anahtar sözcüklerin sık kullanımlarına bağlı oluşturulan kelime ağacı Şekil 7'de gösterilmektedir. Ağaç haritası, mevcut anahtar kelime kombinasyonlarını vurgulamaktadır. Dergi muhasebe tarihi çalışmaları üzerine yayın yapan bir dergi olması nedeniyle en çok kullanılan kelime "Accounting History" (muhasebe tarihi) olmuştur.

4.3. Accounting History Dergisinin Bilim Haritalama Analizi

Bilim haritalama analizi, incelenen makalelerin birbiriyle olan ilişkiyi incelemek için ortak atıf ile ortak kelime analizi dâhil olmak üzere bilimsel araştırmanın yapısal ve dinamik yönleriyle ilgilenmektedir (Farooq,2021; Zupic & Cater, 2015). Bilim haritalamanın amacı bilgi sistemi içerisindeki entelektüel bağlantıların temsillerini bulmak (Small,1997), öğeleri (belgeler, yazarlar, dergiler, sözcükler) farklı gruplara ayırarak araştırma alanının yapısının ve ortaya çıkan sınıflandırmanın görsel bir temsili oluşturmadır (Zupic & Cater, 2015: s.429). Bilim Haritalama ile bilimsel bilgi istatistiksel bir bakış açısıyla incelenmektedir.

4.3.1. Eş birliktelik analizi

Eş kelime ağı olarak da adlandırılan eş birliktelik ağı (co-occurrence /co-word network), belgelerdeki sözcükler arasında ilişkiler kurmak ve araştırılan alanın kavramsal yapısını meydana getirmek amacıyla kullanan bir içerik analizi tekniğidir (Callon, Courtial, Turner & Bauin, 1983).

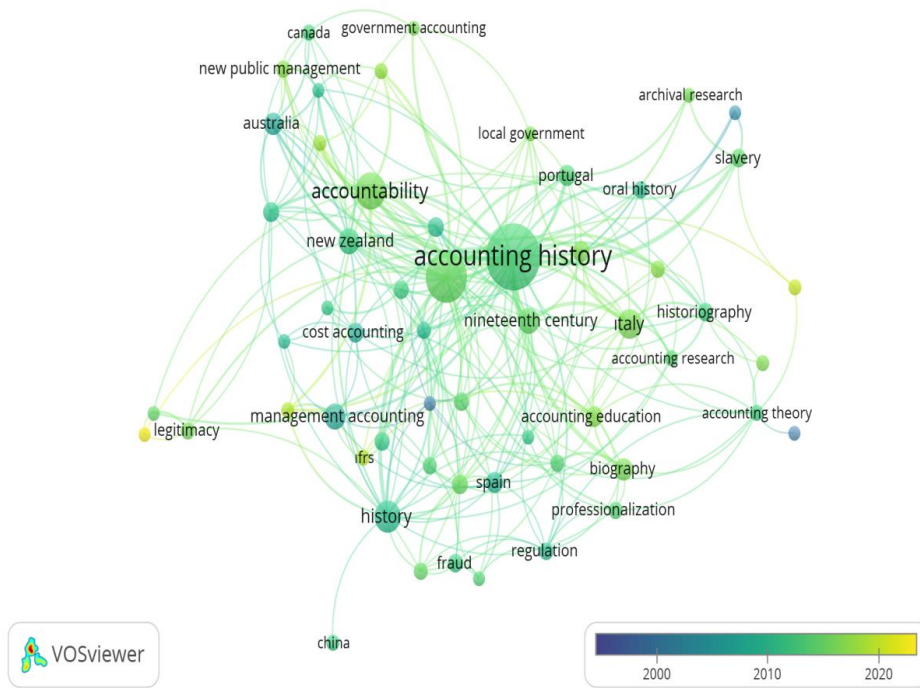

Şekil 8: Eş Birliktelik Ağı

Anahtar kelimelerin birlikte geçmeleri ile oluşturdukları yapı (co-occurrence network), Şekil 8’de gösterilmiştir. Analiz yapılırken bir anahtar kelimenin minimum oluşum sayısı 5 olarak seçilmiştir. Renkler her kelimenin ait olduğu kümeleri temsil etmektedir ve her küme bir konu olarak görülebilir.

Şekil 8’de görüldüğü üzere anahtar kelimelerden oluşan eş birliktelik ağında 8 farklı küme oluşmuştur. Her küme mevcut olduğu renk ile adlandırılmıştır. Aynı renkte oluşan kümelerdeki düğümlerin büyüklükleri ve yakınlıkları kullanım sıklıklarını göstermektedir. Mor kümede görülen “Muhasebe tarihi” kelimesi araştırılan derginin muhasebe tarihi alanında uzmanlaşan bir dergi olmasından dolayı en büyük düğüme sahiptir. Sözlü tarih (oral history), Portekiz (Portugual), kölelik (slavery) ve arşiv araştırmaları (archival research) kelimelerinin aynı kümeleri oluşturduğu görülmektedir. Yine ağ incelendiğinde kırmızı kümede hesap verebilirlik (accountability), Yeni Zelanda (New Zeland), Avustralya (Australia), kamu sektörü (public sector), yeni kamu yönetimi (new public management), devlet muhasebesi (government accounting), yerel hükümet (local government) kelimeleri bir küme; sarı kümede

İtalya (Italy), literatür araştırması (literature review), tarih yazımı (historiography), muhasebe araştırması (accounting research), muhasebe teorisi (accounting theory), aydınlanma (enlightenment) kelimeleri bir küme; yeşil kümede 19. Yy., Fransa (France), İspanya (Spain), sahtekarlık (fraud), düzenleme (regulation) kelimeleri bir küme; mavi kümede yönetim muhasebesi (management accounting), muhasebe düzenlemesi (accounting regulation), maliyet muhasebesi (cost accounting), kadınlar (women), cinsiyet (gender) kelimeleri bir grup, turkuaz kümede muhasebe eğitimi (accounting education), biyografi (biography), profesyonelleşme (professionalization) kelimeleri bir küme; kahverengi kümede tarih (history) ve Çin (China) kelimeleri bir küme ve turuncu kümede meşruiyet (legitimacy) kelimesi ise ayrı bir küme olarak ortaya çıkmıştır.

Şekil 9: Yayın Yıllarına Göre Eş Birliktelik Ağı

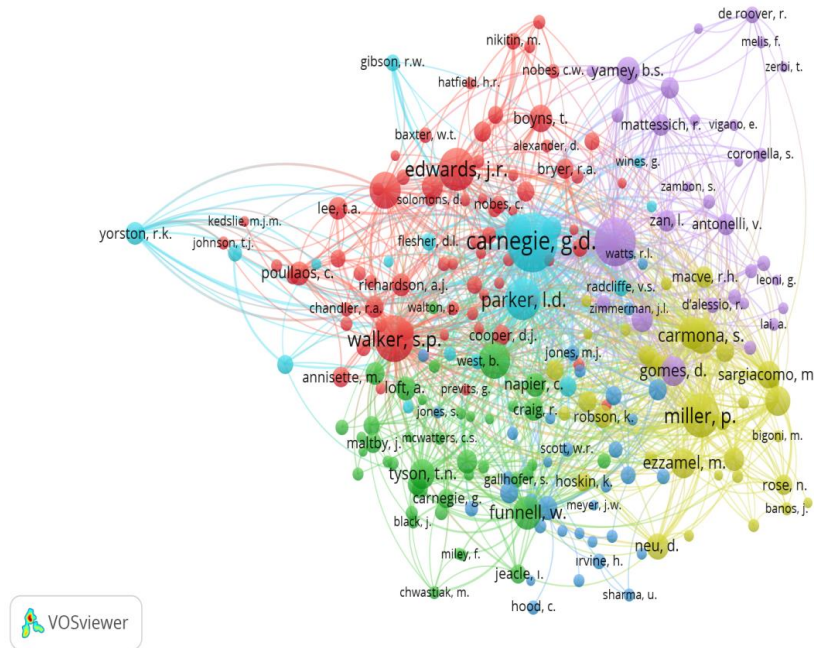
Accounting History Dergisi'nde yayınlanan makalelerin anahtar kelimelerinin yıllara göre ilişkisi Şekil 9'da gösterilmiştir. Ağ, 1996-2022 yılları arasında yayınlanan makalelerden elde edilerek oluşturulmuştur. Kelimelerin ağ

içindeki kullanım sıklıklarının, kümeler mavi renge yaklaştıkça geçmiş yıllarda, sarı renge yaklaştıkça son yıllarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda “çevre” yakın tarihli çalışmalarda öne çıkan kelimedir. Yine “IFRS”, “muhasabe eğitimi”, “literatür çalışmaları” diğer yakın tarihli çalışmalarda görülen kelimelerdir.

4.3.2. Ortak atıf analizi

Araştırma alanlarının gelişimi karşılıklı iş birliklerine dayanmaktadır. Ortak atıf analizi (co-citation) (McCain, 1990), belgeler, yazarlar veya dergiler arasındaki benzerliğin ölçülerini belirleyebilmek amacıyla ortak atıfların sayısını kullanmaktadır. Ortak atıf analizi, iki öge birlikte ne kadar atıf alırsa, içeriklerinin birbiriyle ilişkili olma ihtimalinin de o kadar yüksek olduğunu belirtmektedir (Zupic & Cater, 2015: s.431). Çalışmada ortak alıntı analizi kullanılarak muhasabe tarihi araştırmalarını en çok etkileyen referansları ortaya koymak ve muhasabe araştırmasının entelektüel yapısını haritalandırmak amaçlanmıştır.

Şekil 10, makalelerin merkez ağdaki güçlerini gösteren yazarların eş atıf analizini yansıtmaktadır. Analiz birlikte atıf alan iki yayının birbirleri ile olan ilişkinin de yüksek olduğu varsayımına dayanmaktadır (White & Griffith, 198

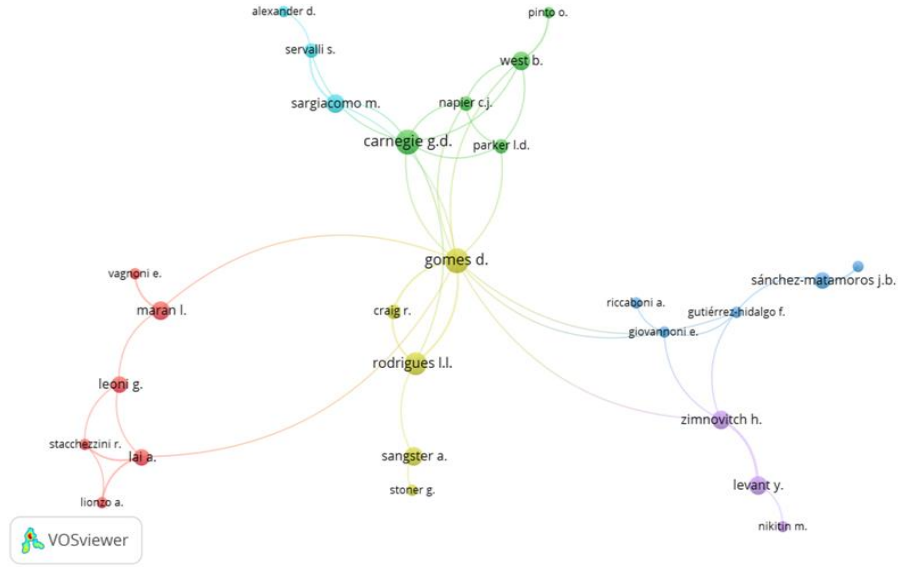

Şekil 10: Yazarlara Ait Birlikte Atıf Ağı

Analizde yazarların minimum atıf sayısı 20 seçilmiştir. Bu seçim sonucunda altı farklı renkte ağ oluşmuştur. Birlikte atıf ağı en yüksek düğüme sahip olan yazar olarak turkuaz renkte Carnegie G.D.'nin adı öne çıkmaktadır. Edwards J.R., West B., Miller P., Watts R.L. diğer kümelerde en büyük düğüme sahip olarak öne çıkan, ilişki ağı en yüksek diğer yazarlar olarak görülmektedir. Söz konusu yazarların çalışmaları incelendiğinde ağda çıkan düğümlerinin büyüklüklerinin de desteklediği gibi muhasebe tarihi alanyazınında diğer dergilerde yer alan yayınlarının da yüksek atıflar alan çalışmalar oldukları gözlemlenmiştir.

4.3.3. Eş yazar analizi

Eş yazar analizi (co-authorship), yazarların makaleler üzerindeki iş birliği ağlarını incelemektedir (Acedo, Barroso, Casanueva, & Galan, 2006). Bilimsel yayınların birlikte yazılmasının bir iş birliği ölçüsü olduğu varsayılmaktadır. Yazar iş birliği analizi bilimsel iş birliğine ilişkin modelleri anlamak amacıyla kullanılmaktadır (Sampaio, Fonseca, & Zicker, 2016). Şekil 11'e göre en çok iş birliği yapan yazarlar düğümlerin büyüklüğü ile gösterilmektedir. Her bir renk kümesi yazarların birbirinden farklı iş birliklerine ilişkin fikirler vermektedir. Her renk grubunda yer alan yazarların çalışmaları incelenerek odak noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre: Sarı kümede; Portekiz muhasebe tarihi üzerinde, yeşil kümede; muhasebenin dünü bugünü geleceği, muhasebe geçmişinin önemi, muhasebe tarihi araştırmalarında tarih yazımı, turkuaz kümede; muhasebe tarihinde önemli olan isimler, mavi kümede; muhasebe tarihinde bölgesel yayıncılıktan uluslararası geçişteki sorunlar, İspanyol örneği ile yönetim ve muhasebede aydınlanma söylemleri, mor kümede; Fransa muhasebe tarihi, kırmızı kümedeki yazarların ise entegre raporlama, kriz dönemlerinde muhasebe ve farklı konularda ki çalışmışlara yoğunlaştıkları görülmüştür.

Şekil 11: Yazar İş Birliği Ağı

Yapılan analiz sonucunda veri tabanında yer alan ve en çok atıf alan 10 yazar Tablo 8’ de yer almaktadır. Bu tabloda görüldüğü üzere en çok atıf sayısına sahip olan yazar 269 atıf ve 9 yayın sayısı ile Gomes D.’dir. 238 atıf ve 7 belge ile Tyson T.N. ve 210 atıf ve 5 belge sayısı ile Fleishman R.K. bulunmaktadır.

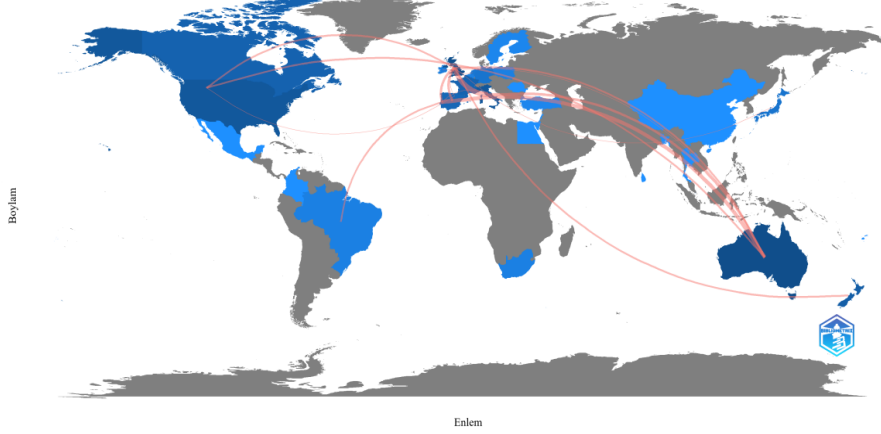
Tablo 8: Yazarlara İlişkin Atıflar

	Yazar	Belge Sayısı	Atıf Sayısı
1	Gomes D.	9	269
2	Tyson TN.	7	238
3	Fleishman R.K.	5	210
4	Parker L.D.	3	195
5	Carnegie G. D.	9	175
6	Sargiacomo M.	5	165
7	Rodrigues I.I.	8	151
8	Maltby J.	7	134
9	West B.	5	117
10	Napier C.J.	3	105

Kaynak: Tablo Bibliometrix programı aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.4. Ülkelerden oluşan iş birliği analizi

Ülkeler arasındaki iş birliğini gösteren ağ, Şekil 12’de yer almaktadır.

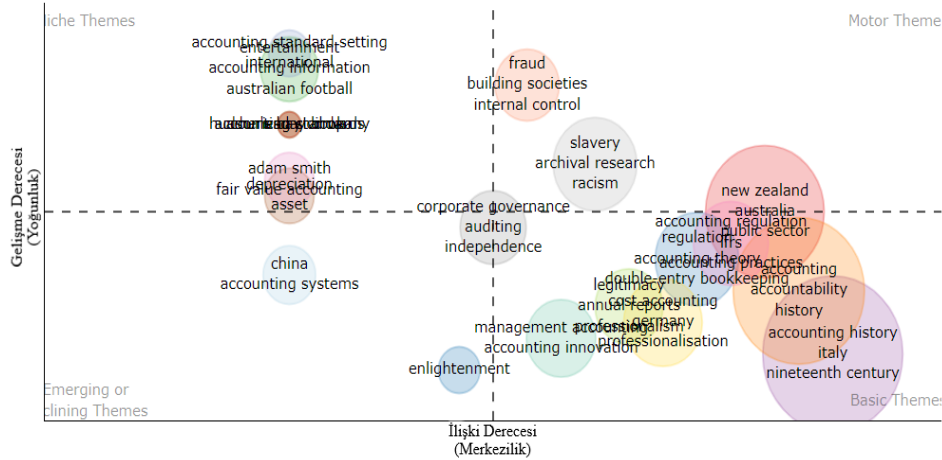
Şekil 12: Dünya İş Birliği Haritası

Şekil 12’de gösterilen dünya işbirliği haritasına göre en fazla işbirliğinin Birleşik Krallık ve İtalya ($f=12$), daha sonra ise Avustralya ve Portekiz ($f=7$) arasında gerçekleştiği görülmüştür.

4.3.5. Tematik haritalama

Accounting History Dergisi’ndeki çalışmaların kavramsal yapısını ortaya çıkarabilmek amacıyla tematik haritalama yapılmıştır. Tematik Haritalama, kavramların göstermiş olduğu gelişim ve etkileşimi anlayabilmek için birbirleriyle ve alan yazındaki etkileri dikkate alınarak kavramların kümelendiği, yoğunluk ve merkezilik tabanlı bir diyagramdır (Yay, Güneri & Atabay, 2022: s.123). Merkezilik temanın alaka düzeyinin, yoğunluk ise gelişiminin ölçüsüdür. Diyagram üzerindeki her bir daire bir ağ kümesini temsil etmektedir ve boyutu küme sözcük oluşumlarıyla orantılıdır (bibliometrix.org).

Makalelerin tematik haritalaması araştırma alanına ilişkin motor tema, çok gelişmiş ve izolasyonlu niş tema, yeni ortaya çıkmış ya da kaybolmuş temalar ve alan ile ilgili önemli ancak yeterince gelişmeyen temel tema olmak üzere dört temel temaya dayanmaktadır (Özlem, Güneri & Atabay, 2022: s.124).

Şekil 13: Tematik Analiz

100 yazar anahtar kelimesi ile sınırlandırılan ve kümeleme algoritması Walktrap seçilen analize göre oluşturulan tematik harita Şekil 13'te gösterilmiştir. Haritanın sağ üst köşesinde yer alan motor temalar, alanının yapılandırılmasında önemli temalardır. Hem merkezi hem de yaygın olan kelimeler motor temalarda yer almaktadır. Bu bölgede çıkanlar birlikte ve diğer makalelerde çok kullanılmaktadır. Accounting History dergisinde yer alan makaleler incelendiğinde alanyazının motor temaları olarak hile, ipotek karşılığı, kredi, iç kontrol, kölelik, arşiv araştırmaları ve ırkçılık kelimeleri görülmektedir. Muhasebe tarihi yazımında önemli kavramlar oldukları için makale yazımlarında bu kavramlarla sıkça karşılaşılmaktadır. Haritanın sağ altında yer alan temel temalar önemli, motor temalarla ilişkili ancak ilişki düzeyi daha azdır. Bu alanda yer alan kelimelerin merkeziliği yüksek, yoğunluğu düşüktür. Haritaya bakıldığında burada yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Yeni Zelanda, Avusturalya, kamu sektörü, kamu sektörü muhasebesi, yeni kamu yönetimi, Kanada, yönetim, kurumsal teori, devlet, devlet muhasebesi kelimeleri bu bölümde göze çarpan temalardır. Derginin Avustralya ve Yeni Zelanda Muhasebe ve Finans Derneği'nin resmi dergisi olması nedeniyle muhasebe tarihi üzerine yapılan çalışmalar bu ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Haritanın sol alt köşesi ise kaybolmuş ya da yeni ortaya çıkmaya başlayan temaları içermektedir. Yoğunluğu ve merkeziliği düşük olan temaların yer aldığı bu bölgede ise görülen kelimeler Çin ve muhasebe sistemleri ile aydınlanmıştır. Yine derginin Avustralya ve Yeni Zelanda Muhasebe ve Finans Derneği'nin resmi dergisi olması Çin üzerine yapılan çalışmaların daha az olma nedeni olarak

düşünülebilir. Haritanın sol üst kısmı marjinal önemi olan niş temaları göstermektedir. Bu bölgede yer alan temalar daha az çalışılan niş temaları göstermektedir. Yoğunluğu yüksek merkeziliği düşük olan temalar burada yer almaktadır. Muhasebe standartları belirleme, çevre, muhasebe bilgi sistemi, gerçeğe uygun değer muhasebesi, amortisman, Adam Smith kelimeleri bu bölgede belirgin olarak görülen niş konular olarak ortaya çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Bilimsel bir alanda ilerlemeye katkı sağlamak mevcut literatürün gözden geçirilmesiyle sağlanabilir (Kontogianni & Alepis, 2020). Bu çalışmanın amacı da muhasebe tarihi alanında önemli konumda olan dergiyi tespit ederek bu kapsamda mevcut literatürü değerlendirmek, söz konusu alanın gelişimini görebilmek ve gelecekte yapılacak çalışmalara öneriler sunmaktır. Çalışmada ilk olarak muhasebe tarihi alanında dergilere ilişkin Scopus veri tabanından edinilen bulgular doğrultusunda en etkili dergi belirlenmiştir. Derginin etkili kabul edilebilmesi için muhasebe tarihi üzerine yayın yapan dergiler içerisinde en çok yayına sahip olması ve ilgili alanda yayımlanan dergilerin hangilerinin çekirdek grup dergi olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan analizde ilk çekirdek grup içerisinde yer alması şartı belirlenmiştir. Yapılan analizde alandaki diğer dergilerden açık ara en fazla yayına sahip olması ve başlı başına bir çekirdek grubu oluşturduğunun görülmesi üzerine en etkili dergi olarak Accounting History Dergisi kabul edilmiş ve araştırma soruları doğrultusunda Accounting History Dergisi'nde yayımlanan makaleler bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Accounting History Dergisi'ne yapılan bibliyometrik analizde çalışmaların sayısı, gelişimi, atıf sayıları, dergide en çok yayın yapan ve atıf alan yazarlar, üniversiteler ve ülkeler, yaygın olarak kullanılan anahtar kelimeler ve bunlarla ilişkili olarak iş birlikleri ortaya konulmuştur.

1996-2022 yılları arasında dergide 467 makale yayınlanmıştır. Derginin en çok makale sayısına sahip olduğu yıl 28 makale ile 2022 yılıdır. Derginin yıllık büyüme oranı %4.46'dır, doküman başına ortalama atıf sayısı 11.4'tür. Makale başına ortalama atıf ile yıllık ortalama atıf sayısı açısından en verimli yıl 2011 yılıdır. Derginin makale sayısının yıllara göre göstermiş olduğu artış muhasebe tarihi alanı ile ilgili çalışmalara olan eğilim ile ilgili de fikir vermektedir.

Dergide en çok yayın yapan yazarlar incelendiğinde Carnegie G.D., Gomes D., Foreman P. ve Rodrigues L.L.M.'nin ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür. Dergiye yapılan atıflar incelendiğinde en çok atıfta bulunan makaleler Parker L.D., 1999, "Historiography for the New Millennium: Adventures in Accounting and Management", Carmona S., 2004 "Accounting History Research and Its Diffusion in an International Context" ve Fleischman

R.K. 1996, “A Theoretical Primer for Evaluating and Conducting Historical Research in Accounting” olmaktadır. En çok atıf alan ilk üç ülke Avustralya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri’dir. Yazarların çalışmış olduğu kurumlara bakıldığında ilk sıralarda yer alan kurumlar, Deakin Üniversitesi, Rmit Üniversitesi, Wollongong Üniversitesi ve Victoria University of Wellington’dır. En fazla kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde “muhasabe tarihi”, “muhasabe” ve “hesap verebilirlik” kelimeleri öne çıkmıştır.

Yazarlar arasındaki iş birliklerini görebilmek amacıyla yapılan eş yazar analizi sonuçlarına göre en çok iş birliği olan ve atıf sayısı en fazla olan yazarın Gomes D. olduğu görülmüştür. Ülkeler arası en fazla iş birliğinin Birleşik Krallık ve İtalya, daha sonra ise Avustralya ile Portekiz arasında gerçekleştiği görülmüştür. Çalışmada yapılan tematik haritalama ile Accounting History Dergisi’nde yer alan çalışmaların kavramsal yapısı ortaya konulmuştur. Accounting History Dergisi’nde yayımlanan makalelerde eğilimin son yıllarda çevre konusunda da yoğunlaştığı görülmektedir. “IFRS”, “muhasabe eğitimi”, “literatür çalışmaları” diğer son dönemlerde çalışmalarda görülen anahtar kelimelerdir.

Muhasabe tarihi alanında yapılan bibliyometrik çalışmaların az sayıda sayıda olduğunun görülmesiyle birlikte muhasabe tarihi literatürüne yönelik bibliyometrik çalışmaların farklı analiz yöntemleri ve farklı faktörler ile gerçekleştirilmesi, alanın gelişimi açısından önemlidir. Özellikle alanın önde gelen dergilerinin incelendiği çalışmalar yetersizdir. Mevcut çalışmalardan farklı olarak çalışma uluslararası bir dergiyi incelemekte ve bu alanda dünyadaki ilerlemeyi görmeyi hedeflemektedir. Muhasabe tarihi alanında hangi ülkelerin daha fazla yayın ürettiği ve hangi yayınların daha çok atıf aldığı çalışmanın görmek istediği sonuçlar arasındadır. Çalışmada performans analizi dışında bilimsel haritalamada yapılarak benzer çalışmalardan farklılaştırılmıştır. Ayrıca derginin yazarlarının araştırma ve iş birliği alanları da incelenmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında muhasabe tarihi alanında son trendlerin neler olduğu, çalışmaların hangi konu başlıkları üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda muhasabe tarihi literatüründe önemli bir konumda olan Accounting History Dergisi seçilmiş ve alanın gelişiminin ve yönünün görülmesi amaçlanmıştır. Geçmişteki muhasabe uygulamalarının incelenmesi gelecekteki uygulamalara fikir verecektir. Bu çalışmanın gelecekte muhasabe alanında yayın üretmeyi düşünen araştırmacılara alanın gelişimini görmelerine ve yeni çalışmalar yapmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma Scopus veri tabanında yer alan Accounting History Dergisi’ne ilişkin makaleler ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada tek veri kaynağı olarak Scopus kullanılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalar diğer veri tabanları kullanılarak,

ulusal çalışmalarını içerecek şekilde, bildiri, tez, kitap bölümü gibi çalışmalara da yer verilerek bu alana daha fazla katkı sağlanabilir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

ÖÖ, AG: Fikir;

ÖÖ, AG: Tasarım;

ÖÖ, AG: Denetleme;

ÖÖ, AG: Kaynakların toplanması ve/veya işlemesi;

ÖÖ, AG: Analiz ve/veya yorum;

ÖÖ, AG: Literatür taraması;

ÖÖ, AG: Yazıyı yazan;

ÖÖ, AG: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Acedo, F. J., Barroso, C., Casanueva, C., & Galan, J. L. (2006). Co-authorship in management and organizational studies: An empirical and network analysis. *Journal of Management Studies*, 43(5), 957-983.
- Aria, M. and Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 114(1), 959-975.
- Bisman, J. E. (2012). Surveying the landscape: The first 15 years of Accounting History as an international journal. *Accounting History*, 17(1), 5-34.
- Callon, M., Courtial, J.-P., Turner, W. A., & Bauin, S. (1983). From translations to problematic networks: An introduction to co-word analysis. *Social Science Information*, 22(2), 191-235. doi:10.1177/053901883022002003.
- Carmona, S. (2004). Accounting history research and its diffusion in an international context. *Accounting History*, 9(3), 7-23.
- Chiu, V., Liu, Q., Muehlmann, B., & Baldwin, A. A. (2019). A bibliometric analysis of accounting information systems journals and their emerging technologies contributions. *International Journal of Accounting Information Systems*, 32, 24-43.

- Christensen, M. (2002). Accrual accounting in the public sector: the case of the New South Wales government, *Accounting History*, (2), 93-124.
- Cobo, M. J., Lopez-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62, 1382-1402.
- Cordery, C. (2015). Accounting history and religion: A review of studies and a research agenda. *Accounting History*, 20(4), 430-463.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Dölen, T., Rımaz, M. & Ayanoğlu, Y. (2022). Türkiye muhasebe tarihi ile İran muhasebe tarihinin karşılaştırılması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13 (2), 328-362.
- Emery, M., Hooks, J., & Stewart, R. (2002). Born at the wrong time? An oral history of women Professional accountants in New Zealand. *Accounting History*, 7(2), 7-34.
- Farooq, R. (2021). Mapping the field of knowledge management: a bibliometric analysis using R. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, (ahead-of-print).
- Fazlıoğlu, İ. (2004). İki ucu müphem bir köprü: Bilim ile tarih ya da bilim tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, 9-27.
- Fleischman, R. K., & Tyson, T. N. (2000). The interface of race and accounting: the case of Hawaiian sugar plantations, 1835-1920. *Accounting History*, 5(1), 7-32.
- Fleischman, R. K., Mills, P. A., & Tyson, T. N. (1996). A theoretical primer for evaluating and conducting historical research in accounting. *Accounting History*, 1(1), 55-75.
- Fleischman, R. K., Oldroyd, D., & Tyson, T. N. (2004). Monetising human life: slave valuations on US and British West Indian plantations. *Accounting History*, 9(2), 35-62.
- Gaffikin, M. (2011). What is (accounting) history? *Accounting History*, 16(3), 235-251.
- Garfield. E. (1980). Bradford's law and related statistical patterns, *Essays of an Information Scientist*, 4, 476-483.
- Gaviria-Marin, M., Merigo, J.M. and Popa, S. (2018). Twenty years of the Journal of Knowledge Management: a bibliometric analysis. *Journal of Knowledge Management*, 22, 1655-1687.
- Gomes, D. (2008). The interplay of conceptions of accounting and schools of thought in accounting history. *Accounting History*, 13(4), 479-509.
- Hassan, M. K., Alshater, M. M., Mumu, J. R., Sarea, A. M., & Azad, M. A. K. (2021). Bibliometric analysis of the Journal of Islamic Accounting and Business Research: Ten years review. *COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management*, 15(1), 63-88.
- Hotamışlı, M. & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63, 1-20.

- Just, A., Schäffer, U., & Meyer, M. (2009). The intellectual structure of accounting research-A bibliometric analysis. Working paper. Disponible en <http://accounting.rutgers.edu/docs/seminars/Just.Schaeffer.Meyer%20paper.pdf>, sf.
- Karaböcek, C. (2015). Tarih nedir? Tarihçi ne yapar? Kısa bir soruşturma. *Tarih Düşüncesi Yazıları*, 122-129.
- Kontogianni, A., & Alepis, E. (2020). Smart tourism: State of the art and literature review for the last six years. *Array*, 6, 100020.
- Kumar, S., Marrone, M., Liu, Q., & Pandey, N. (2020). Twenty years of the International Journal of Accounting Information Systems: A bibliometric analysis. *International Journal of Accounting Information Systems*, 39, 100488.
- Martínez-Lopez, F.J., Merigo, J.M., Valenzuela-Fernandez, L. and Nicolas, C. (2018). Fifty years of the European Journal of Marketing: A bibliometric analysis, *European Journal of Marketing*, 52, 439-468.
- McCain, K. W. (1990). Mapping authors in intellectual space: A technical overview. *Journal Of The American Society For Information Science And Technology*, 41(6), 433-43.
- Metin, E. (2017). Tarih nedir? Niçin tarih öğrenilmelidir? http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar/13844d01d85a85bed47338e396b2aa3d/Tarih%20Nedir.pdf Erişim tarihi: 24.06.2023.
- Najaf, K., Atayah, O. and Devi, S. (2022). Ten years of Journal of Accounting in Emerging Economies: A review and bibliometric analysis, *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 12, 663-694.
- Newman MEJ. Co-authorship Networks and patterns of scientific collaboration. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2004; 101(S1): 5200-5.
- Özbek, C. Y., & Badem, A. C. (2018). Muhasebe ve vergi Uygulamaları Dergisi'nde yayımlanmış makalelerin bibliyometrik analizi (2008-2017). *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (Muvu)/Journal of Accounting & Taxation Studies (Jats)*, 11(2), 216-247.
- Parker, L.D. (1999). Histography for the millenium: Adventures in accounting and management. *Accounting History*, 4(2), 11-42.
- Parker, R. H. (2005). Naming and branding: accountants and accountancy bodies in the British Empire and Commonwealth, 1853-2003. *Accounting History*, 10(1), 7-46.
- Pattnaik, D., Kumar, S., & Burton, B. (2021). Thirty years of the Australian accounting review: A bibliometric analysis. *Australian Accounting Review*, 31(2), 150-164.
- Richardson, A. J. (2008). Strategies in the development of accounting history as an academic discipline. *Accounting History*, 13(3), 247-280.
- Safran, M. (2010). Tarih nerededir? Tarih nasıl öğretilir, Ed. Mustafa Safran, *Tarih, Tarih Yazımı ve Tarih Öğretiminin Netliği Üzerine*, Yeni insan yaymevi, 19-22.
- Sampaio, R. B., Fonseca, M. V. D. A., & Zicker, F. (2016). Co-authorship network analysis in health research: method and potential use. *Health Research Policy and Systems*, 14(1), 1-10.

- Sangam, S. L. (2015). Bradford's empirical law. *Journal of Library Development, Dharwad, 1*(1), 1-13.
- Sargiacomo, M. (2009). Accounting for the "good administration of justice": The Farnese State of Abruzzo in the sixteenth century. *Accounting History, 14*(3), 235-267.
- Sargiacomo, M., & Gomes, D. (2011). Accounting and accountability in local government: Contributions from accounting history research. *Accounting History, 16*(3), 253-290.
- Small, H. (1997). Update on science mapping: Creating large documentspaces. *Scientometrics, 38*(2), 275-293.
- Srisusilawati, P., Rusydiana, A. S., Sanrego, Y. D., & Tubastuvi, N. (2021). Biblioshiny R application on Islamic microfinance research. *Library Philosophy and Practice, 2021*(5096), 1-24.
- Sudi, Apak., Mikail, Erol., & Öztürk, S. (2016). Muhasebe ve finans tarihi araştırmaları dergisinde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 11*, 111-124.
- Şimşek, C.L. (2011). Öğrencilerin bilimin doğası ve tarihi dersinde yaptıkları çalışmaların bilim tarihi bilgi düzeyine etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 5*(1), 116-138.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics, 111*(2), 1053-1070.
- Walker, S. P. (1996). The criminal upperworld and the emergence of a disciplinary code in the early chartered accountancy profession. *Accounting History, 1*(2), 7-35.
- West, B. P. (1996). The professionalisation of accounting: A review of recent historical research and its implications. *Accounting History, 1*(1), 77-102.
- White, H. D. & Griffith, B. C. (1981). Author cocitation: A literature measure of intellectual structure. *Journal of the American Society for Information Science, 32*(3), 163-171.
- Williams, B., & Wines, G. (2006). The first 10 years of Accounting History as an international refereed journal: 1996-2005. *Accounting History, 11*(4), 419-445.
- Yay, Ö., Güneri, B., & Atabay, E. (2022). Turizmde sosyal medya araştırmalarına panoramik bir inceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 6*(Ek2), 115-132.
- Yayla, H. E. (2011). Operating regimes of the government: Accounting and accountability changes in the Sultan Süleyman Waqf of the Ottoman Empire (The 1826 Experience). *Accounting History, 16*(1), 5-34.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18*(3), 429-472.

THE LONG TERM IMPACT OF DEPOSIT DOLLARIZATION ON STOCK MARKETS IN MIST ECONOMIES¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 08.09.2023

Accepted Date: 21.11.2023

Ahmet Melik SAHABİ

Asst. Prof. Dr.
Bingöl University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Bingöl, Türkiye
asahabi@bingol.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8038-4627

Sacit SARI

Asst. Prof. Dr.
Munzur University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Tunceli, Türkiye
sacitsari@anadolu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1305-5727

Mesut ASLAN

Asst. Prof. Dr.
Bingöl University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Bingöl, Türkiye
mesutaslan@bingol.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2338-7474

ABSTRACT | With the globalization and financial liberalization, deposit dollarization and increasing use of foreign currency deposits by households and firms have garnered significant attention and become an important subject in recent years. In this study, we tried to uncover the relationship between deposit dollarization, which is a form of financial dollarization, and stock market in MIST economies for the period between 2003Q1 and 2022Q2. With the help of second-generation methods of panel econometrics, we have identified a significant, adverse long-term influence of deposit dollarization on stock markets. This outcome has been substantiated through the utilization of three distinct estimation methodologies. Moreover, our Granger non-causality test demonstrates the presence of a causal relationship emanating from deposit dollarization to the stock market.

Keywords: Deposit dollarization, stock market, panel cointegration

JEL Codes: G, G0, G17.

Scope: Business Administration

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.027

Cite this article: Sahabi, A. M., Sari, S. & Aslan, M. (2023). The long term impact of deposit dollarization on stock markets in mist economies. *KAUJEASF*, 14(28), 662-685

¹ I Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

MİST EKONOMİLERİNDE MEVDUAT DOLARİZASYONUNUN PAY PİYASALARINA UZUN DÖNEM ETKİSİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 08.09.2023

Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2023

Ahmet Melik SAHABİ
Dr. Öğr. Üyesi
Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bingöl, Türkiye
asahabi@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8038-4627

Sacit SARI
Dr. Öğr. Üyesi
Munzur Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Tunceli, Türkiye
sacitsari@anadolu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1305-5727

Mesut ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi
Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bingöl, Türkiye
mesutaslan@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2338-7474

ÖZ | Küreselleşme ve finansal liberalizasyon sürecinde mevduat dolarizasyonu, hanehalkları ve firmalar'a ait yabancı para mevduatların artması, son yıllarda birçok çevreler için dikkat çekici ve önemli bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada MIST ekonomilerinde 2003Q1 ile 2022Q2 dönemleri arasında finansal dolarizasyonun bir türü olan mevduat dolarizasyonu ile pay piyasaları arasındaki ilişki incelenmiştir. İkinci nesil panel ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmada mevduat dolarizasyonun uzun dönemde pay piyasalarını negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Bu etki üç farklı tahmin yöntemi ile doğrulanmıştır. Ayrıca Granger nedensellik testi sonuçları mevduat dolarizasyonundan pay piyasalarına doğru bir nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevduat dolarizasyonu, pay piyasaları, panel eş-bütünleşme

JEL Kodları: G, G0, G17

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Dollarization refers to the practice of incorporating foreign currencies alongside domestic ones, serving various purposes such as facilitating transactions, acting as a benchmark for valuation, and functioning as a repository of economic worth. To align with these three fundamental monetary functions, three distinct forms of dollarization can be observed: payment dollarization, characterized by the utilization of foreign currency for transactional purposes; financial dollarization, involving the adoption of foreign currency as a standardized unit for valuing assets; and real dollarization, denoting the incorporation of foreign currency as a fundamental unit for accounting purposes (De Nicoló, Honohan, & Ize, 2005, p. 1701). This study focuses on deposit dollarization, which is a form of financial dollarization, and how it impacts stock markets.

The large holdings of foreign currency deposits and portfolio diversification are commonly used in transition economies to hedge against inflation, macroeconomic instability, and currency depreciation. This situation is defined as financial dollarization (Yeyati, 2006, p. 67). Financial dollarization can manifest in two distinct manners: deposit dollarization, which is assessable by comparing the amount of foreign currency deposits to the total of deposits or the broader money supply; and loan dollarization, which is determined by identifying the portion of credits denominated in foreign currency out of the total credits. (Neanidis & Savva, 2013, p. 407). Loan dollarization is evident in situations where the cost of capital in the domestic currency is relatively high, and businesses heavily rely on imported raw materials for production. This results in a highly risky state commonly referred to as an "open position" (Yalçiner & Topcu, 2022, p. 501). Deposit dollarization can happen when the domestic currency is unstable or lacks credibility, and depositors seek to hold their savings in a more stable and credible currency. For 16 selected transition economies, Christiano, Dalgıç and Nurbekyan (2021) found that the deposits dollarization rate was 38% on average for the period between 2010-2019. This phenomenon has gained momentum during and after COVID-19 with high macroeconomic risk and inflation. For example, Türkiye, one of the countries in our dataset, reached a record high level of 61% in the last quarter of 2021.

Financial dollarization can have negative effects on balance sheets with maturity (Eichengreen, 2001, p. 267) and currency mismatches (Yalçiner & Topcu, 2022, p. 501), and cause a weaker monetary policy transmission (Yeyati, 2006, p. 97). When a significant share of deposits are denominated in foreign currency, central banks' control over domestic money supply may be weakened, as they cannot directly influence the demand for foreign currency deposits. This

can result limiting effectiveness of monetary policy in promoting economic growth and stability. Negative aspects of financial dollarization can lead to more fragile financial system with increased solvency and liquidity risks, particularly in the event of large currency depreciations (De Nicolo, Ize, & Honohan, 2003). Moreover, studies show that financial dollarization can slow down financial deepening (Bannister, Turunen, & Gardberg, 2018). But the relationship between deposit dollarization and the financial market, or more precisely the stock market in the long term is still an unknown phenomenon. Although studies imply that this relationship is negative, when we consider that dollarization is mostly associated with high inflation, one might think that a positive relationship can also be seen. This type of thinking is mostly due to the fact that investors tend to buy stocks to store the value of their wealth in an inflationary environment.

Given the potential risks associated with deposit dollarization, policy makers may need to consider a range of measures to address this phenomenon. For a consistent de-dollarization process, credible monetary policies, regulations to impede the provision of foreign currency deposits, and enhancing the credibility of local currencies can be considered necessary steps (Hake, Lopez-Vicente, & Molina, 2014, p.27; Kokenyne, Ley, & Veyrune, 2010). In this study, we tried to uncover the relationship between deposit dollarization and the stock market for one well-known transition economies groups, namely MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, and Turkiye).

MIST is a group of emerging economies first introduced in 2011 by Jim O'Neill, a Goldman Sachs economist who also came up with the name BRIC (Brazil, Russia, India, and China). He explained that each of these countries accounted for more than 1% of the world's GDP and stated that they had high growth potential. The motivation behind choosing this group is because it consists of important countries for their region and the world and is a composition of high and moderate dollarized economies (Reinhart, Rogoff, & Savastro 2014, p.29).

This paper seeks to explore whether, in the long term, deposit dollarization has any impact on stock markets within the MIST economies and, if so, the direction of this impact. Additionally, we endeavor to unveil any causal relationships between these variables. We employ contemporary second-generation panel cointegration and causality analysis methods to accomplish this. We expect our work will contribute to the ongoing debate on the costs of deposit dollarization and its implication for overall economy.

The remaining part of the study is structured like this: In section 2, we gathered and explained what other experts have written about dollarization and

stock markets. After that, in section 3, we shared the information we collected and discussed how we conducted our study. The most important results are in section 4. We talk about how deposit dollarization affects the stock market. Then we look at how other things also affect it. In the end, in section 5, we put together the main things we found and discussed what they mean for policies.

2. LITERATURE REVIEW

Examining the studies based on dollarization reveals that there is a limited number of studies examining the effect of financial and deposit dollarization on stock market indices (some examples are, Jansen and Ortiz (2007), Ben (2016), Balima (2017), Kaya and Açıdoğuran (2019)). Conversely, numerous studies have explored the connection between dollarization and exchange rates, some of them are Sever (2012), Udoh and Udejaja (2019) while, the studies of Bahmani-Oskooee and Domaç (2003), Neanidis and Savva (2009) examine the relations between dollarization and various macroeconomic variables. As far as our understanding goes, this study represents, if not the first, one of the few endeavor to examine the impacts of financial dollarization on stock markets in MIST economies. Consequently, this study is anticipated to enhance the current body of literature by introducing novel insights into this domain.

Using the EGARCH-M approach, Akçay, Alper and Karasulu (1997) investigated the impact of dollarization on exchange rate instability for the Turkish economy between 1987:01 and 1996:03. The analysis outcomes reveal that as dollarization intensifies, the associated risk linked to exchange rates also rises.

In a study conducted by Lay, Kakinaka and Kotani (2010), they examined the connection between dollarization and currency exchange rate changes within the Cambodian economy. They employed monthly data spanning from June 1998 to January 2008. The findings from their GARCH analysis indicate that dollarization contributes to the depreciation of the Cambodian riel and amplifies exchange rate fluctuations.

In the period spanning from December 1989 to December 2010, Sever (2012) conducted an investigation into the correlation between dollarization and exchange rate uncertainty within the Turkish economy. This analysis employed the Granger causality test. The author, who determined bidirectional causality relationships between the related variables until the 6th lag, stated that dollarization would cause exchange rate uncertainty in the later lags.

In their study conducted between December 2009 and September 2018, Udoh and Udejaja (2019) delved into the connection between exchange rate

volatility and financial dollarization within the Nigerian economy. They employed the TARCH method for their analysis. The findings of the TARCH method highlight that the extent of financial dollarization in Nigeria stands as the predominant influencer of nominal exchange rate fluctuations.

Kal (2019) examined the impact of credit and deposit dollarization on exchange rate volatility and risk with the help of EGARCH-M method, using monthly data in the Turkish economy between 2003 and 2018. It shows that increases in deposit and loan dollarization in the Turkish economy increase exchange rate volatility and risk.

Several studies have examined the connection between dollarization and specific macroeconomic indicators. The findings from these studies can be succinctly summarized as follows.

Honohan and Shi (2001) examined the relationship between deposit dollarization and various variables in 58 emerging economies for the period 1980–2000. The findings revealed a noteworthy and statistically significant association between deposit dollarization and both the real interest rate and inflation, mainly through the exchange rate pass-through mechanism. Simultaneously, the rise in deposit dollarization was found to diminish the accessibility of credit.

Bahmani-Oskooee and Domaç (2003) investigated the relationship between inflation, base money, exchange rate, public sector price, and dollarization over the period 1990:M01-2001:M12 for the Turkish economy. According to the VAR results, dollarization has a positive impact on inflation, exchange rate, and public sector price, while the effect of dollarization on the money base is negative in the short term.

Bacha, Holland and Gonçalves (2008) analyzed the connection between financial dollarization and real interest rate for 66 countries between 1996 and 2004 by adding the capital liberalization index and jurisdictional uncertainty variables to the model. The model estimation results showed that the jurisdictional uncertainty variable has a significant positive impact on financial dollarization, and the removal of barriers to capital will reduce dollarization. Finally, the authors stated that dollarization has negative effects on the real interest rate.

Neanidis and Savva (2009), employed an unbalanced panel dataset of monthly observations in 11 emerging economies for the period between 1993-2006. Analysis results could be summarized as follows. A decrease in the value of the local currency tends to elevate deposit dollarization. Additionally, the difference in deposit interest rates has a substantial adverse effect on short-term deposit dollarization. Conversely, inflation does not exhibit a significant impact

on deposit dollarization. Moreover, the dollarization of short-term loans is considerably influenced by the exchange rate and factors associated to money, with a depreciation encouraging banks to increase foreign-currency loans and a monetary expansion causing it to decline.

Vieria, Holland and Resende (2012) examined the determinants of dollarization in 79 selected countries for the period 1996-2006 using the GMM method. The variables related to inflation (inflation, inflation volatility, MVP) and institutional quality have a positive relationship with financial dollarization. The authors assert that a heightened ratio of public debt to GDP is more closely linked to an increase in dollarization compared to the risks associated with current inflation.

Fabris and Vujanovic (2017) used the VAR method to examine the effects of financial dollarization on prices and exchange rates in the Serbian economy between 2006:Q1 and 2016:Q1. The analysis results show that financial dollarization has statistically significant positive effects on the general level of prices and the exchange rate, while the Granger causality test shows that financial dollarization has a one-way causality relationship with the related variables.

Using a VAR model, Yılmaz and Uysal (2019) at the relationship between dollarization and inflation in the Turkish economy between 2012:M01 and 2018:M09. The results indicated that dollarization explained 0.63% of a 1% change in inflation and that inflation explained 5.32% of a 1% change in the dollarization rate.

Özkul (2021) used VAR method to examine the relationships between deposit dollarization, credit dollarization, inflation, and employment between 2005:M12 and 2020:M09 in the Turkish economy. The model estimation result derived from VAR system showed a causal interaction between deposit dollarization inflation and employment and only a direct relationship from credit dollarization to inflation.

Işık and Yüncü (2022) examined the effect of deposit dollarization on the bank performance (represented ROA and ROE) in the Turkish economy for the period between 2012:Q1 and 2017:Q4 by using panel data methods. The analysis results indicate that deposit dollarization exerts a statistically significant adverse influence on Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE).

Finally, it's worth noting that the interaction between dollarization and stock market performance has been the subject of examination in a relatively restricted number of studies, and a summary of some of these studies is presented below.

Jansen and Ortiz (2007) examined the impact of dollarization on stock returns. They used daily data from the Equatorial stock exchange between 3 August 1993 and 5 March 2006. The authors, using the GARCH model as the analysis method, stated that dollarization affects stock returns (increasing the volatility of returns).

In a study conducted by Ben (2016), an examination was carried out to assess the influence of dollarization on the performance of the Zimbabwe Stock Exchange during the period spanning from 2003 to 2014. The analysis of this study reveals that dollarization has indeed had an impact on the performance of the Zimbabwe Stock Exchange.

Balima (2017) examined the relationship between domestic bond market participation and financial dollarization for 114 countries between 1985 and 2009. The results indicate that engaging in the domestic bond market has a noteworthy adverse impact on financial dollarization. Moreover, this effect is more pronounced in countries that follow an inflation-targeting framework compared to those that do not adopt such a framework.

Kaya and Açıdoğuran (2019) conducted a study to explore the relationship between deposit and credit dollarization and the returns of the BIST-100 index in the Turkish economy. Their investigation spanned from January 2000 to September 2017, and they employed the VAR model and Granger causality methods for their analysis. The study's findings, revealing dynamic connections among these variables, indicate a one-way causal relationship: BIST-100 index returns influence deposit and credit dollarization.

Our review of the existing literature has revealed a noticeable absence of research concerning the connection between dollarization and the stock market. It has been observed that the existing literature has primarily concentrated on assessing the influence of dollarization on various macroeconomic indicators. Studies regarding the stock market have predominantly centered on short-term effects. Remarkably, there has been a scarcity of research investigating this relationship over the long term, which is of particular concern to both policymakers and economists. This study, therefore, seeks to address this gap by employing contemporary second-generation panel econometrics techniques to investigate the long-term relationship. The present study aims to provide fresh evidence for this phenomenon by utilizing three distinct long-term estimation procedures.

Furthermore, there is a notable absence of similar studies conducted within the MIST economies. The primary significance of this research predominantly derives from the composition of the sample employed. This group consists of economies with varying degrees of dollarization,

encompassing both highly and moderately dollarized nations. The exploration of the outcomes of deposit dollarization holds great significance for the policymakers of MIST economies.

3. DATA AND METHODOLOGY

This study primarily intends to explore the impact of deposit dollarization on stock markets in MIST economies between 2003Q1 and 2022Q2. These 78 quarters were selected merely because of data availability.² Major stock indices for each country were used to represent stock market and selected according to Tradingview's major world indices list.³ The measurement of deposit dollarization was achieved by calculating the proportion of foreign currency deposits in relation to the entirety of deposits within the banking system. Consumer price index with all items included and industrial production index based on total manufacturing were also used for overall price and production level in the economies respectively. Seasonally adjusted indices were taken directly from the data sources for the industrial production index.⁴ Data sources of all variables can be seen in Table 1.

Table 1: Data Variables and Sources

<i>Variables</i>	<i>Symbol</i>	<i>Description</i>	<i>Data Source</i>
<i>Stock Index</i>	SI	Major stock indices	Tradingview
<i>Deposit Dollarization Rate</i>	DDOLL	Foreign currency deposits divided by total deposits	National Central Banks
<i>Consumer Price Index</i>	CPI	Indices with all items included	National Central Banks
<i>Industrial Production Index</i>	IPI	Seasonally adjusted indices based on total manufacturing	National Central Banks, FRED

² Banking system data for Mexico was only available from the early days of 2003.

³ These indices are IPC Index for Mexico, IDX Composite Index for Indonesia, Korea Composite Stock Price Index for South Korea and BIST 100 Index for Turkiye.

⁴ Because industrial production index data was not available in National Central Bank Database for Indonesia, we used Federal Reserve Economic Database (FRED) for the respective country.

Similar to the approach taken in the works of Ben (2016), Balima (2017), and Kaya and Açıdoğuran (2019), we focus on deposit dollarization as our variable of interest to evaluate its role in expressing stock market movements. In line with the literature, the Consumer Price Index (CPI) and the Industrial Production Index (IPI) have been incorporated as additional regressors in this study (Gençturk, 2009, p. 130; Özer, Kaya, & Özer, 2011, p. 175; Forson & Janrattanagul, 2017, p. 169). With a set of econometric methods, which we discussed in this section, we examined functional relationships formed as follows:

$$SI = f(DDOLL, CPI, IPI) \quad (1)$$

For empirical analysis, different panel methods were used, which were compatible with the structure of the dataset. In the remainder of this section, we discussed the tests and estimators of panel econometrics used in the study.

Recent studies of both theoretical and applied panel econometrics emphasize the necessity of considering cross-sectional or intergroup dependency in panel modeling (Atanda, 2017, p. 312). Cross-sectional dependency arises from the same known or unknown factors affecting cross-sectional units and causes a correlation between group-specific error terms. If the factors are known, cross-sectional dependency can be eliminated by directly adding them to the model, otherwise econometric tests and estimators account for cross-sectional dependency should be used.

Prior to selecting the appropriate tests and estimators, it is essential to ascertain the presence of cross-sectional dependency. In this study, four distinct cross-sectional dependency tests are employed for this purpose: LM (Breusch & Pagan, 1980), CD (Pesaran, 2004), CD_{LM} (Pesaran, 2004), and LM_{adj} (Pesaran, Ullah, & Yamagata, 2008). These tests essentially examine whether there is a correlation among error terms specific to different groups, with the null hypothesis being that there is no cross-sectional dependency. Moreover, the assumption of slope homogeneity needs to be tested if it holds true. We used two different methods; $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$, both developed by Pesaran and Yamagata (2008) and based on Swamy approach, to test this assumption under the null hypothesis of slope homogeneity.

Before choosing an appropriate cointegration test, the stationarity of variables should be examined. This study employs four different methods to test the stationarity of the variables: IPS (Im, Pesaran, & Shin, 2003), MW (Maddala & Wu, 1999), HK (Hadri & Kurozumi, 2012), and CIPS (Pesaran, 2007). IPS and MW are among the so-called first-generation unit root tests that

operate under the assumption of no cross-sectional dependency and yield unreliable results if the assumption does not hold (Doğan & Aslan, 2017, p. 243). Meanwhile, HK and CIPS are among the so-called second-generation stationarity and unit root tests that account for cross-sectional dependency. IPS, MW and CIPS have a null hypothesis of unit root, while HK has a null hypothesis of stationarity.

For long-run relationships, a cointegration test proposed by Westerlund (2008) was employed in the study. Westerlund developed two different panel cointegration tests based on using Durbin-Hausman (DH) statistics. One of these tests (DH_p) is based on the assumption of homogeneity, while the other (DH_g) is based on the assumption of heterogeneity in slope parameters. The test searches for a cointegration relationship under the assumption of cross-sectional dependency by factor decomposition on error terms in the model. This method can assess the cointegration relationship, irrespective of whether the explanatory variables possess I(1) or I(0) characteristics, as long as the dependent variable is of I(1) nature. This approach applies the Principal Component (PC) method, as proposed by Bai and Ng (2002), to derive factors. It tests a null hypothesis, asserting the absence of cointegration across all groups, against an alternative hypothesis, which posits cointegration within all groups, assuming homogeneity or within some groups, assuming heterogeneity.

As stressed earlier, a problem frequently encountered when using panel cointegration estimators is cross-sectional dependency. Cross-sectional dependency can have serious effects on the efficiency and consistency characteristics of standard panel estimators, especially as T goes to infinity (Hsiao & Tahmiscioglu, 2008, p. 2701). To deal with problems related to cross-sectional dependency, common factors should be added to model as additional regressors.

Common Correlated Effects Mean Group (CCE) estimator, developed by Pesaran (2006), is used in the study to address cross-sectional dependency. The CCE estimator estimates the hidden common factors by using a linear combination of the average values of the dependent and explanatory variables across the observed samples. Besides accounting for cross-sectional dependency, CCE estimator also allows heterogeneity in slope coefficients. CCE estimator can be formulated as follows:

$$y_{it} = \alpha_i + X_{it}\beta_i + \mu_{1i}\bar{y}_t + \mu_{2i}\bar{X}_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Here X_{it} is a $(k \times 1)$ vector of explanatory variables, μ_{1i} and μ_{2i} are factor loadings, \bar{y}_t and \bar{X}_t are factors as averages of dependent and explanatory

variables respectively. And finally ε_{it} is the idiosyncratic error term. With this procedure, after estimating individual coefficients β_i for each group, simple averages of coefficients can be computed as:

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \tag{3}$$

In addition, Interactive Fixed Effects (IFE), proposed by Bai (2009), and Factor Augmented Regression (FAR), proposed by Greenaway-McGrevy, Han and Sul (2012), are also used in the study. Both methods are able to be applied in the presence of cross-sectional dependency. Based on their findings, Giannone and Lenza (2010) demonstrated that high correlation is observed when shocks are assumed to have homogeneous effects across cross-sections (additive effects); the correlation is absent when shocks are assumed to have heterogeneous effects (interactive effects). IFE estimator uses heterogeneous interactive effects as common factors and factor loadings. The formula can be expressed as:

$$y_{it} = X_{it}\beta + \lambda_i F_t + \varepsilon_{it} \tag{4}$$

Where X_{it} is a $(k \times 1)$ vector of observable regressors, λ_i is a $(r \times 1)$ vector of individual factor loadings, constant over time, F_t is a $(r \times 1)$ vector of unobserved factors, same across all individuals, and ε_{it} is idiosyncratic error component. This way interaction of factor loadings (heterogeneous individual effects) and factors (heterogeneous time effects) are added to the equation to account for cross-sectional dependency. Common factors are obtained by PC method. It is noted that adding additive effects to the model can also improve efficiency (Bai, 2009; Mallatt, 2018).

Third and the last procedure used in the study to estimate long-run coefficients is Factor Augmented Regression estimator. FAR formula can be expressed as:

$$y_{it} = X_{it}\beta + F_t^u \lambda_i^u + \varepsilon_{it} \tag{5}$$

Where F_t^u is a $(r \times 1)$ vector of common factors, and λ_i^u is a $(r \times 1)$ vector of factor loadings. ε_{it} is idiosyncratic error component. $(k \times 1)$ vector of regressors $X_{it} = F_t^X \lambda_i^X + V_{it}$ and $F_t^X \lambda_i^X$ is allowed to be correlated with $F_t^u \lambda_i^u$. FAR estimator uses PC analysis to determine common factors, can be used in the presence of cross-sectional dependency, and is efficient when factor

loadings are heterogeneous (Greenaway-McGrevy et al., 2012; Kwak, 2020).

Granger causality analysis reveals how one variable's previous values help predict another variable. But in the process of testing causality, the complexity of panel structures leads to the same two problems that arose in long-run coefficient estimation: cross-sectional dependency and slope heterogeneity. This study employs Dumitrescu and Hurlin (2012) panel non-causality test, which deals with both issues. This test uses Fisher test statistics that utilizes individual statistics to test the null hypothesis of non-causality. In a bivariate VAR system with both variables following I(0) process, the equation can be expressed as:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Where K represents lag order and ε_{it} is individual error term. The test has null hypothesis of non-causality for all individuals, alternative hypothesis of causality for some individuals, and is based on individual Wald test statistics. In the case of time dimension is higher than cross-section units, results of the asymptotic test (Z_{NT}) should be used for inference. Furthermore, it is noted that bootstrap critical values should be used in the presence of cross-sectional dependency. In the case of $T > N$, the formulation of Wald test statistics can be seen below as:

$$Z_{NT} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{NT} - K) \quad (7)$$

Where $W_{NT} = (1/N) \sum_{i=1}^N W_{it}$. This way average of individual Wald test statistics (W_{it}) is used to calculate asymptotic test statistics (Andriansyah & Messinis, 2019; Dumitrescu & Hurlin, 2012).

4. FINDINGS

In order to determine if the variables contain a unit root, first, unit root and stationarity tests were performed in the study. In the standard process before performing panel unit root tests, the existence of cross-section dependency in the models created for each variable, which is very likely, should be tested. However, this process was not followed in this study. Instead, four different unit root and stationarity tests were used in the study, two of which were the so-called first generation and two were the so-called second generation. While the first generation tests were IPS and MW, the second generation tests were preferred as HK and CIPS. The result of unit root and stationarity tests can be seen in Table 2.

Table 2: Results from unit root and stationarity tests

	<i>IPS</i>	<i>MW</i>	<i>HK</i>	<i>CIPS</i>
Level				
	Constant			
<i>SI</i>	1.635 [0.949]	6.177 [0.624]	0.975 [0.165]	-1.127
<i>DDOLL</i>	-0.084 [0.466]	11.348 [0.183]	2.595*** [0.005]	-2.933***
<i>CPI</i>	4.776 [1.000]	0.592 [1.000]	19.582** [0.012]	-0.415
<i>IPI</i>	1.261 [0.896]	10.878 [0.209]	-0.134 [0.553]	-1.102
	Constant and Trend			
<i>SI</i>	-0.331 [0.370]	10.842 [0.211]	3.076*** [0.001]	-2.230
<i>DDOLL</i>	-2.166** [0.015]	17.915** [0.022]	0.979 [0.164]	-3.258***
<i>CPI</i>	6.076 [1.000]	0.918 [0.999]	3.141*** [0.001]	-2.701
<i>IPI</i>	-2.037** [0.021]	24.621*** [0.002]	4.394*** [0.000]	-1.921
First-difference				
	Constant			
ΔSI	-11.656*** [0.000]	208.037*** [0.000]	0.901 [0.184]	-7.814***
$\Delta DDOLL$	-15.521*** [0.000]	284.029*** [0.000]	-0.519 [0.698]	-7.268***
ΔCPI	-0.044 [0.482]	202.942*** [0.000]	1.643* [0.050]	-6.205***
ΔIPI	-16.514*** [0.000]	322.421*** [0.000]	-0.009 [0.504]	-9.303***
	Constant and Trend			
ΔSI	-11.399*** [0.000]	184.594*** [0.000]	-0.209 [0.583]	-6.896***
$\Delta DDOLL$	-15.885*** [0.000]	254.445*** [0.000]	-1.720 [0.957]	-6.896***

ΔCPI	0.751 [0.773]	183.925*** [0.000]	0.578 [0.282]	-6.401***
ΔIPI	-14.494*** [0.000]	279.400*** [0.000]	-0.716 [0.763]	-9.377***

Note: The maximum number of lags is set to 4 and the optimal number of lags is determined by Schwarz information criterion. For CIPS test, critical values are taken directly from Pesaran’s (2007) paper. CIPS critical values are -2.54(1%), -2.33(5%), and -2.21(10%) for constant model; and -3.04(1%), -2.83(5%), and -2.72(10%) for constant and trend model. The numbers in brackets are p-values. ***, ** and * shows significance level of 1%, 5% and 10% respectively.

The result shows that in their levels, SI, CPI, and IPI variables have a unit root process, while DDOLL variable is stationary, especially under the assumption of cross-sectional dependency. Moreover, in their first difference, all three non-stationary variables become stationary. Thus, it is concluded that three of our variables (SI, CPI, and IPI) are I(1), and the other remaining variable (DDOLL) is I(0).

The detection of cross-sectional dependency and slope homogeneity for the model is critical for selecting appropriate cointegration tests and estimators in the further phase of the study. Four different tests examined cross-sectional dependency. The results of LM (for fixed N, $T \rightarrow \infty$), CD_{LM} (for large N and T), CD (for large N and small T), and LM_{adj} (for exogenous regressors and normal errors) tests were demonstrated in Table 3. All of these tests have the null hypothesis of no cross-sectional dependency. On the other hand, slope homogeneity tests for the model were conducted by employing $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$ tests. The results from these tests were also shown in Table 3. The null hypothesis of these two tests is homogeneity in slope parameters.

Table 3: Results from cross-sectional dependency and homogeneity tests

<i>Model</i>	<i>Cross-Sectional Dependency Tests</i>				<i>Homogeneity Tests</i>	
	<i>LM</i>	<i>CD_{lm}</i>	<i>CD</i>	<i>LM_{adj}</i>	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
<i>SI=f(DDOLL,CPI, IPI)</i>	53.914* ** [0.000]	13.832* ** [0.000]	6.825* ** [0.000]	13.021* ** [0.000]	34.477* ** [0.000]	35.623* ** [0.000]

Note: The numbers in brackets are p-values. *** shows cross-sectional dependency and heterogeneity at the significance level of 1%.

Results from the table show that, with the rejection of the null hypothesis, there is cross-sectional dependency in the model meaning some variables are affecting all cross-sectional units simultaneously. Furthermore, homogeneity test results show that our slope parameters in the model are in fact heterogeneous.

Because the dependent variable follows I(1) process and the explanatory variables have different integration levels, the model has both cross-sectional dependency and heterogeneous slope parameters; in other words, given the combined results of Table 2 and Table 3, the long-run relationship in the model was investigated by Durbin-Hausman tests proposed by Westerlund (2008). Durbin-Hausman test presents two different statistics. One of them (DH_p) is used under the assumption that slope parameters are homogeneous, while the other (DH_g) is used under the assumption that slope parameters are heterogeneous. The main difference between the two statistics is that in DH_p statistics N terms are first summed and then multiplied, while in DH_g statistics N terms are multiplied first and then summed. The results from the cointegration tests are presented in Table 4.

Table 4: Results From Cointegration Tests

<i>Model</i>	<i>Westerlund DH Cointegration tests</i>	
	<i>DH_g</i>	<i>DH_p</i>
<i>$SI=f(DDOLL,CPI,IPI)$</i>	2.235** [0.013]	6.197*** [0.000]

Note: The numbers in brackets are p-values. *** and ** shows cointegration at the significance level of 1% and 5%, respectively.

Once the results from cointegration tests are examined, it is seen that the null hypothesis of no cointegration relationship is rejected under the assumption of heterogeneity in the slope parameters. As a result, it was established that there exists a long-term connection between the linear combination of the explanatory variables and the dependent variable.

Given the evidence of the cointegration relationship, the cointegrating coefficients of the model were estimated by three different panel cointegration estimators. We used CCE, IFE, and FAR estimation procedures which allow cross-sectional dependencies likely to arise from unknown common factors. The HAC (heteroscedasticity and auto-correlation) standard errors of Newey and West (1987) are used for IFE and FAR estimation procedure. The CCE estimator has the advantage of accounting for slope homogeneity by following the mean group procedure and computing the average of individual coefficients. Results from panel cointegration estimators are presented in Table 5.

Table 5: Results From Panel Cointegration Estimators

	<i>Dependent Variable: SI</i>		
	<i>CCE</i>	<i>IFE</i>	<i>FAR</i>
<i>DDOLL</i>	-4316.512** (-2.242) [0.025]	-4409.067*** (-5.951) [0.000]	-3181.149** (-2.022) [0.043]
<i>CPI</i>	-68.840 (-1.635) [0.103]	1.145** (2.314) [0.022]	0.388 (0.368) [0.713]
<i>IPI</i>	35.223*** (-1.633) [0.003]	37.096*** (6.972) [0.000]	20.819*** (3.468) [0.001]

Note: The numbers in parentheses are t-ratios and in brackets are p-values. *** and ** shows significance level of 1% and 5% respectively.

The table presents the result of CCE, IFE, and FAR estimation procedures, demonstrating a significant negative coefficient for deposit dollarization, -4316.512, -4409.067, and -3181.149 respectively. This means a mere increase of 0.01 units in the deposit dollarization rate leads to an approximate decrease of 43, 44 and 32 units in the stock market index, according to CCE, IFE, and FAR estimator results, respectively. These panel results indicate a significant negative long-run impact of deposit dollarization on stock market in MIST economies. Close coefficient findings for deposit dollarization also imply that the results are robust to estimation procedures. The results also show consistency in terms of industrial production. It is found that industrial production has a significant positive effect on stock market. This expected result confirms production level's contribution to firm value. However, only the results of the IFE estimator confirmed a significant positive effect of the consumer price index on stock market. The other estimators show the effect is insignificant. Hence, we concluded that deposit dollarization has a negative but limited, and industrial production has a positive and critical effect on long-run stock market performance.

In the study, Dumitrescu and Hurlin (2012) Granger non-causality tests

are conducted from stock index to deposit dollarization, from stock index to consumer price index, from stock index to industrial production index, and vice versa. Because our time dimension is much bigger than the number of cross-sectional units, we only computed asymptotic test (Z_{NT}) statistics. And because our model presents cross-sectional dependency, we only used bootstrapped critical values to make a statistical inference. We took the first differences of all variables except dollarization, because they follow a unit root process with I(1) integration level. The test results and corresponding critical values are presented in Table 6.

Table 6: Results From Panel Non-Causality Test

<i>Null Hypothesis</i>	<i>Panel Z_{NT}</i>	<i>Bootstrap Critical Values</i>		
		<i>1%</i>	<i>5%</i>	<i>10%</i>
DDOLL <i>does not cause</i> SI	2.165**	3.420	2.106	1.462
SI <i>does not cause</i> DDOLL	1.346	3.777	2.136	1.452
CPI <i>does not cause</i> SI	4.026***	3.639	2.184	1.520
SI <i>does not cause</i> CPI	-0.162	3.307	2.051	1.487
IPI <i>does not cause</i> SI	1.827*	4.501	2.431	1.575
SI <i>does not cause</i> IPI	24.997***	3.866	2.177	1.495

Note: The maximum number of lags is set to 4 and the optimal number of lags is determined by Schwarz information criterion. Critical values were obtained after 10,000 bootstrap replications. ***, ** and * shows significance level of 1%, 5% and 10% respectively.

The findings presented in the table indicate that there is a one-way causal relationship, running from deposit dollarization to the stock index and from the consumer price index to the stock index. These relationships are statistically significant at the 5% and 1% significance levels, respectively. Even though significance levels differ, it is also evident that there is a bidirectional Granger causality relationship between the industrial production index and stock index. We rejected the null hypothesis of the industrial production index does not cause stock index at 10%, and stock index does not cause industrial production index at 1% significance level. As a result, it is revealed that in the model we formed all the right-hand side variables have a causal relationship with the stock market.

5. CONCLUSIONS

As globalization shapes world trade and economy, financial dollarization, which is a direct result of financial liberalization, became a subject of interest. This study looked at the impact of deposit dollarization which is one of the two forms of financial dollarization, alongside price and

production level, on the stock market in MIST economies between 2003Q1 and 2022Q2. We discovered indications of a lasting connection between the stock index and the linear composition of deposit dollarization, the consumer price index, and the industrial price index. Upon estimating the cointegrated coefficients, it became evident that deposit dollarization negatively influences the stock market.

This indicates that investors tend to store their savings in foreign currency deposits instead of directly investing in the stock market in a dollarized environment. The continuous growth of stock prices can play a significant role in promoting overall economic prosperity. This holds particular significance for the MIST group, comprising four vital emerging economies in their respective regions. Considering countermeasures, such as stabilization of local currencies with credible monetary policies and regulations to discourage investors to keep their savings in foreign currencies, to reduce deposit dollarization would be helpful to increase stock market performance. One of the initial policies to consider is the gradual and consistent increase in policy interest rates to attract foreign investors. Policymakers should diligently implement this strategy while minimizing disruptions to economic growth.

Our results also confirm a positive effect of production level on stock market as expected. This holds true as production increases; investors tend to acquire more stocks. But we found little evidence of a positive effect of price level on stock market with only one estimator yielding significant results. This still shows in an inflationary environment, investors tend to purchase more stocks as a means of safeguarding their savings from the erosive effects of inflation. For economies grappling with the challenge of achieving a stable growth rate and characterized by a history of persistent high inflation, as is the case with the MIST economies, policymakers should contemplate proactive measures aimed at elevating production levels and curbing inflation. This is not only essential for sustaining economic growth and price stability but also for bolstering stock prices, which in turn contributes to a more equitable distribution of wealth.

We also looked causal relationship with a Granger non-causality test. The results show that there is unidirectional causality from deposit dollarization and consumer price index to stock index and bidirectional causality between production index and stock index. The existence of causality running from all of the explanatory variables to stock index and significant long-run effects suggest that policymakers could stabilize local currencies and promote production increase to boost stock market performance. Our analysis result in line with the theory and literature. Our empirical analysis results are compatible with the

studies of Jansen and Ortiz (2007), Balima (2017), Kaya and Açıdoğuran (2019) and Işık and Yüncü (2022). This demonstrates the robustness of present study.

In conclusion, deposit dollarization presents itself as a versatile phenomenon, carrying potential ramifications for both the stability of the financial system and the efficiency of monetary policy. Our study's findings indicate that higher levels of deposit dollarization are associated with the lower stock market returns, underlining the necessity for policymakers to remain mindful of the risks linked to this pattern. Promoting the use of domestic currency deposits, for example, through the introduction of instruments like inflation-indexed savings accounts can be considered as one policy option. Additionally, central banks may need to increase their foreign exchange reserves and provide foreign currency liquidity to the banking sector in times of stress. Further research is needed to more fully understand the underlying mechanisms and to identify appropriate and effective policy responses to deal with the difficulties posed by deposit dollarization.

6. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors.

7. FUNDING ACKNOWLEDGEMENTS

This research received no specific grant from any funding agency.

8. AUTHOR CONTRIBUTIONS

AMS.: The Idea;

MA: Design;

SS: Inspection;

MA: Collection and/or processing of resources

AMS.: Empirical Analysis and / or interpretation;

SS: Literature search;

AMS.: Written;

SS: Critical review

9. ETHICS COMMITTEE STATEMENT

Ethics committee approval is not required for the study.

10. REFERENCES

- Akçay, O. C., Alper, C. E., & Karasulu, M. (1997). Currency substitution and exchange rate instability: The Turkish case. *European Economic Review*, 3(5), 827-835. doi: 10.106/S0014-2921(97)00040-8.
- Andriansyah, A., & Messinis, G. (2019). Stock prices, exchange rates and portfolio

- equity flows: A Toda-Yamamoto panel causality test. *Journal of Economic Studies*, 46(2), 399-421. ISSN:0144-3585.
- Atanda, A. A. (2017). *Health and income: replication, theoretical model, simulation, and empirical analyses*. (PhD). University of Canterbury, New Zealand.
- Bacha, E. L., Holland, M. & Goncales F.M. (2008). Systemic risk, dolarization, and interest rates in emerging markets: A panel-based approach. *The World Bank Economic Review*, 23(1), 101-117. doi: 10.1093/wber/lhn012.
- Bahmani-Oskooee, M., & Domaç, I. (2003). On the link between dollarisation and inflation: Evidence from Turkey. *Comparative Economic Studies*, 45(3), 306-328. doi: 10.1057/palgrave.ces.8100022.
- Balima, W. H. (2017). Do domestic bond markets participation help reduce financial dollarization in developing countries? *Economic Modelling*, 66, 146-155. doi: 10.1016/j.econmod.2017.06.008.
- Bai, J. (2009). Panel data models with interactive fixed effects. *Econometrica*, 77(4), 1229-1279. doi: 10.3982/ECTA6135.
- Bai, J., & Ng, S. (2002). Determining the number of factors in approximate factor models. *Econometrica*, 70(1), 191-221. doi: 10.1111/1468-0262.00273.
- Bannister, M. G. J., Turunen, M. J., & Gardberg, M. (2018). *Dollarization and financial development*. International Monetary Fund.
- Ben, M. (2016). *The effect of dollarization on the performance of the zimbabwe stock exchange*. University of the Witwatersrand, Faculty of Commerce, Law and Management, Wits Business School.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi: /80/00110239\$02.00.
- Christiano, L., Dalgic, H., & Nurbekyan, A. (2021). *Financial dollarization in emerging markets: Efficient risk sharing or prescription for disaster?* National Bureau of Economic Research.
- De Nicoló, G., Honohan, P., & Ize, A. (2005). Dollarization of bank deposits: Causes and consequences. *Journal of Banking Finance*, 29(7), 1697-1727. doi: 10.1016/j.jbankfin.2004.06.033.
- De Nicoló, G., Ize, A., & Honohan, P. (2003). *Dollarization of the banking system: good or bad?* International Monetary Fund.
- Doğan, E., & Aslan, A. (2017). Exploring the relationship among CO2 emissions, real GDP, energy consumption and tourism in the EU and candidate countries: Evidence from panel models robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Renewable Sustainable Energy Reviews*, 77, 239-245. doi: 10.1016/j.rser.2017.03.111.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. doi: 10.1016/j.econmod.2012.02.014
- Eichengreen, B. (2001). What problems can dollarization solve? *Journal of Policy*

- Modeling*, 23(3), 267-267. doi: 10.1016/S0161-8938(01)00046-1.
- Fabris, N., & Vujanović, N. (2017). The impact of financial dollarization on inflation targeting: empirical evidence from serbia. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, ISSN 2336-9205, De Gruyter Open, 6(2), 23-43. doi: 10.1515/jcbtp-2017-0011.
- Forson, J. A., & Janrattanagul, J. (2014). Selected macroeconomic variables and stock market movements: Empirical evidence from Thailand. *Contemporary Economics*, 8(2), 154-174. doi: 10.5709/ce.1897-9254.138.
- Gençtürk, M. (2009). Finansal kriz dönemlerinde makroekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatlarına etkisi. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 14(1), 127-137. doi: 10.26650/istjecon2019-0001.
- Giannone, D., & Lenza, M. (2010). The Feldstein-Horioka Fact. *NBER International Seminar on Macroeconomics*. 6(1), 103-117.
- Greenaway-McGrevy, R., Han, C., & Sul, D. (2012). Asymptotic distribution of factor augmented estimators for panel regression. *Journal of Econometrics*, 169(1), 48-53. doi: 10.1016/j.jeconom.2012.01.003.
- Hadri, K., & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, 115(1), 31-34. doi: 10.1016/j.econlet.2011.11.036.
- Hake, M., Lopez-Vicente, F., & Molina, L. (2014). Do the drivers of loan dollarization differ between CESEE and Latin America? A Meta-analysis. *Focus on European Economic Integration*, 1, 8-35.
- Honohan, P., & Shi, A. (2002). *Deposit dollarization and the financial sector in emerging economies*. Available at SSRN 634461.
- Hsiao, C., & Tahmiscioglu, A. K. (2008). Estimation of dynamic panel data models with both individual and time-specific effects. *Journal of Statistical Planning and Inference*, 138(9), 2698-2721. doi: 10.1016/j.jspi.2008.03.009.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. doi: 10.1016/S0304-4076(03)00092-7.
- Işık, S., & Şendeniz-Yüncü, İ. (2022). Effects of dollarization on bank performance: Analysis for Turkey. *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 40 (1), 58-86. doi: 10.17065/huniibf.929924.
- Jansen, D. W., & Ortiz, M. C. (2007). Stock market risk and dollarization in Ecuador. *Applied Financial Economics Letters*, 3(5), 281-286. doi: 10.1080/17446540601057913.
- Kal, S. H. (2019). 2003-2018 Dönemi Türk ekonomisinde dolarizasyon, kısa vadeli sermaye hareketleri ve kur oynaklığı ilişkisi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 69(2), 357-377. doi: 10.26650/ISTJECON2019-0015.

- Kaya, E. & Adoyuran, B. (2017). Finansal dolarizasyon unsurları olarak kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 325-344. ISSN: 1309-4602.
- Kokenyane, A., Ley, J., & Veyrone, R. (2010). *Dedollarization*. IMF Working Paper 10/188.
- Kwak, J. (2020). *Three Essays on Panel Data Analysis*. The University of Texas at Dallas.
- Lay, S. H., Kakinaka, M., & Kotani, K. (2010). Exchange rate movements in a dollarized economy: The case of Cambodia. *International University of Japan Economics & Management Series*. 65-78, doi: 10.1355/ae29-1e
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics Statistics*, 61(S1), 631-652. doi: 10.1111/1468-0084.0610s1631.
- Mallatt, J. (2018). *The effect of prescription drug monitoring programs on opioid prescriptions and heroin crime rates*. Available at SSRN 3050692.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2009). Financial dollarization: Short-run determinants in transition economies. *Journal of Banking & Finance*, 33(10), 1860-1873. doi: 10.1016/j.jbankfin.2009.04.017.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2013). Institutions and financial dollarization: Indirect effects based on a policy experiment. *Economics Letters*, 121(3), 405-410. doi: 10.1016/j.econlet.2013.09.027.
- Newey, W. K., & West, K. D. (1987). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55, 703-708.
- Özer, A., Kaya, A., & Özer, N. (2011). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-182.
- Özkul, G. (2021). Türkiye’de finansal dolarizasyonun enflasyon ve istihdam ile olan etkileşimi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 59-79. e-ISSN:2618-6195.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Available at SSRN 572504.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. doi: 10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal Of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi: 10.1002/jae.951.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11(1), 105-127. doi: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x.

- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. doi: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010.
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S., & Savastano, M. (2014). Addicted to dollars. *Annals of Economics and Finance*, 15, 1-52.
- Sever, E. (2012). Türkiye'de dolarizasyon süreci ve döviz kuru belirsizliği ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 17.17.
- Udoh, E. A., & Udejaja, E. A. (2019). Asymmetric effects of financial dollarization on nominal exchange rate volatility in Nigeria. *The Journal of Economic Asymmetries*, 19, e00118. doi: 10.1016/j.jeca.2019.e00118.
- Vieira, F. A., Holland, M., & Resende, M. F. (2012). Financial dollarization and systemic risks: New empirical evidence. *Journal of International Money and Finance*, 31(6), 1695-1714. doi: 10.1016/j.jimonfin.2012.03.007.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233. doi: 10.1002/jae.967.
- Yalçiner, K., & Topcu, M. (2022). BİST imalat sanayi şirketleri dolarizasyon eğiliminin işletme finansman politikaları üzerine etkileri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 500-526. doi: 10.30784/epfad.1082222
- Yeyati, E. L. (2006). Financial dollarization: Evaluating the consequences. *Economic Policy*, 21(45), 62-118.
- Yılmaz, M., & Uysal, D. (2019). Türkiye'de dolarizasyon ve enflasyon ilişkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 286-306. ISSN:286-306.

HYGIENE ANXIETY AND BRAND LOVE OF CONSUMERS: LESSONS FROM COVID-19 PANDEMIC¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 04.11.2023

Accepted Date: 07.12.2023

Muhammed Bilgehan
AYTAÇ
Asst. Prof. Dr.
Aksaray University
Communication Faculty,
Aksaray, Türkiye
bilgehanaytac@aksaray.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2351-0893

Eyup AKIN
Prof. Dr.
Aksaray University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Aksaray, Türkiye
eyupakin@aksaray.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5064-4363

Halit ÖZAL
Res. Asst.
Aksaray University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Aksaray, Türkiye
halitozal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3072-9604

ABSTRACT The current study analyzed the hygiene anxiety of consumers within the context of the COVID-19 pandemic. Hygiene anxiety means the state of being worried about the cleanliness of purchased or to-be-purchased products/services that may cause illness. It is hypothesized that the hygiene anxiety experienced by consumers with strong emotional bonds with their brands - consumers who love the brand - would not reduce their purchasing intentions. In the first study, unexpectedly, it was found that the purchase intention of consumers with higher brand love significantly decreased when their hygiene anxiety was triggered. In the second study, what can reduce the hygiene anxiety of consumers is qualitatively inquired. Direct and indirect anxiety efforts were discovered. Indirect efforts are the brand's hygienic image, brand trust, and country of origin. Direct efforts are categorized under a hygienic 3P (product, promotion, and place) concept inspired by the classical marketing mix (4P).

Keywords: Hygiene anxiety, brand love, COVID-19

JEL Codes: M30, M31, M39

Scope: Business administration

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.028

Cite this article: Aytac, M. B., Akın, E., & Özal, H. (2023). Hygiene anxiety and brand love of consumers: Lessons from COVID-19 pandemic. *KAUJEASF*, 14(28), 686-708.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

TÜKETİCİLERİN HİJYEN KAYGISI VE MARKA AŞKI: COVID-19 PANDEMİSİNDEN DERSLER

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 04.11.2023 Yayına Kabul Tarihi: 07.12.2023

Muhammed Bilgehan
AYTAÇ
Dr. Öğr. Üyesi
Aksaray Üniversitesi
İletişim Fakültesi,
Aksaray, Türkiye
bilgehanaytac@aksaray.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2351-0893

Eyup AKIN
Prof. Dr.
Aksaray Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Aksaray, Türkiye
eyupakin@aksaray.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5064-4363

Halit ÖZAL
Arş. Gör.
Aksaray Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Aksaray, Türkiye
halitozal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3072-9604

ÖZ Bu çalışmada COVID-19 pandemisinde günyüzüne çıkan tüketicilerdeki hijyen kaygısı kavramı tanımlanarak analiz edilmiştir. “Satın alınan veya alınacak ürün/hizmetlerin temiz olup olmadığı konusunda hastalığa neden olabileceğinden dolayı endişe duyma durumu” hijyen kaygısı şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu kaygının, tüketicinin markayla kurduğu en güçlü duygusal bağdan etkilenmeyeceği varsayımıyla, “markaya aşık tüketicilerin yaşadıkları hijyen kaygısının satın alma niyetlerini düşürmeyeceği” hipotezi geliştirilmiş ve hijyen kaygısının manipüle edildiği bir deneysel tasarımla test edilmiştir. Çalışmada, beklenilenin aksine, marka aşkı yüksek tüketicilerin de hijyenle ilgili korkuları tetiklendiğinde satın alma niyetinin önemli ölçüde düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Beklenmeyen bu sonuç üzerine ikinci bir araştırma yapılarak, tüketicilerin hijyen kaygısını nelerin azaltabileceği nitel olarak sorgulanmış ve doğrudan ve dolaylı anksiyolitik (kaygı giderici) çabalar keşfedilmiştir. Dolaylı çabalar, markanın hijyenik imajı, marka güveni ve menşe ülkesi başlıkları altında toplanmıştır. Doğrudan çabalar ise klasik pazarlama karmasından (4P) ilham alarak hijyenik 3P (ürün, promosyon ve dağıtım) konsepti altında kategorize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hijyen kaygısı, marka aşkı, COVID-19

JEL Kodları: M30, M31, M39

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Every person is involved in different types of risky behaviors, including those with health risks, throughout their lifespan. While the negative consequences of some of these risky behaviors occur in the long term (like smoking, drinking, or eating unhealthy food), the consequences of others can occur in the short term and are never certain (like driving at high speed or not wearing seat belts while driving). Thus the risk of the behavior is sometimes ignored. Behaviors that can end in viral infection during a pandemic can be classified in the latter group. However, while some people may overlook the risk of infection, others' perceived risk can be overly increased, especially in the context of information and misinformation bombardment, which fosters health-related anxiety and attitudes and behaviors related to this anxiety (Ahorsu et al., 2020). During the COVID-19 pandemic, people in most countries are encouraged to stay at home in isolation, public service announcements that emphasize hygiene are published frequently, and hygiene practices are repeatedly recommended by health experts, including some measures for products and services that are delivered by ordering via phone or Internet. These external pressures have increased health-related anxiety about Coronavirus disease.

The pandemic has created many changes in people's attitudes and behaviors. Uncertainty about how long the epidemic will last, uncertainties about the virus itself, quarantine practices, and all kinds of news and articles about the virus in the press and social media cause long-term depression, anxiety, fear, and traumatic stress in humans (Haktanir, Seki & Dilmaç, 2020; Zandifar & Badrfam, 2020; Ahorsu et al., 2020; Satıcı, Saricali, Satıcı & Griffiths, 2020). Moreover, since the virus has spread from China, racism and xenophobia have been observed against Chinese and Asian people (Devakumar, Shannon, Bhopal & Abubakar, 2020).

People's shopping attitudes and behaviors have also changed, similar to during the SARS epidemic in China in 2003. Due to people's fear of being outside, online shopping has peaked, especially for food (Chang & Meyerhoefer, 2020), groceries, and pharmacy products (Reeves, Carlsson-Szlezak, Whitaker & Abraham, 2020). People have tried to reduce health risks by preferring organic food (Xie, Huang, Li & Zhu, 2020). A negative attitude toward Chinese products has been observed (Lee, Mathis, Jobe & Pappalardo, 2020). In Turkey, for example, the volume of e-commerce in 2020 increased by around %66 in comparison to 2019 and the most significant increase was realized for grocery products (Kerse, 2022, p.7). In addition to e-grocery, lockdown boosted the growth of industries like remote learning, online entertainment, and telemedicine. As a striking example, the online entertainment company Disney Plus achieved

in two months what Netflix did in seven years (Kohli, Timelin, Fabius & Veranen, 2020). The most remarkable increase is undoubtedly realized in the sector of personal cleaning products. Again, in Turkey, the amount of disinfectant consumed per person was 0,4 kg in 2019, but this figure reached 1,4 kg in 2020 (Akyüz & Aytakin, 2022). The increase in the sales of hygiene products was the most significant example of the widespread of hygiene anxiety consumers experienced during the pandemic.

Hygiene anxiety related to fear of infection is aggravated by the aforementioned external pressures, insufficient information (Kar, Yasir Arafat, Kabir, Sharma & Saxena, 2020), and misinformation bombardment (Readfern, 2020) about the virus incubation period, transmission route, prevention, and treatment methods. These changes in attitudes and behaviors evoke further questions, such as whether feeling powerful emotions toward a specific brand can suppress the hygiene anxiety of consumers; thus, can purchase intention remain stable? In the current research, we tried to answer this question. In the first study, within an experimental design, we measured the purchase intention of consumers whose brand love is higher (vs. lower) and whose hygiene anxiety is increased with manipulation (vs. control). We choose brand love because it is accepted as the most vital attachment type in the marketing literature (Carroll & Ahuvia, 2006). The second study is a follow-up study that we decided to conduct after seeing that purchase intention significantly decreases, even for brand lovers, regarding hygiene anxiety. In that study, we seek answers for how businesses can cope with consumers' hygiene anxiety.

2. HYGIENE ANXIETY OF CONSUMERS

Perceived risk is one of the most important determinants of consumers' purchase decisions. Cunningham (1967, p. 37) conceptualized perceived risk as a function of two factors: (1) the amount that would be lost (i.e., that which is at stake) if the consequences of an act were not favorable, (2) and the individual's subjective feeling of certainty that the consequences will be unfavorable. In brief, consumer research has approached the subject of perceived risk in terms of uncertainty and consequences. Both increase consumers' perceived risk (Campbell & Goodstein, 2001). Several perceived risks have been identified and measured: (1) functional risk, (2) physical risk, (3) financial risk, (4) social risk, (5) psychological risk, and (6) time risk. The operational definition of physical risk is stated as, "What are the chances that an unfamiliar brand of ____ may not be safe; i.e. may be (become) harmful injurious to your health?" (Jacoby & Kaplan, 1972; Kaplan et al., 1974). More recently, it is defined as "the product poses a threat to the physical well-being or health of the user or others" (Kotler

& Keller, 2016, p. 200). As can be understood from the definition, perceived physical risk means the possibility of the product threatening the consumer's health. In addition to perceived physical risk, literature on consumer behavior has analyzed consumers' health or hygiene concerns under different concepts like health consciousness (Kraft & Goodell 1993) as well as hygiene in food consumption (Mitchell 1998) or hygiene in hospitality management (Alananzeh 2017). In the current research, we concentrate on the intersection of two subjects: hygiene-related health anxiety, or hygiene anxiety in short. While perceived physical risk is indeed at play here, there is a difference in that in most situations where a consumer perceives high physical risk s/he can substitute another product or brand, because their concern is mainly about the core product, however, when a consumer experiences hygiene anxiety, switching brand or product is not a solution unless the new brand proposes a more hygienic market offering. So rather than core products the issue here is more about augmented products (Kotler & Keller, 2016, p. 163).

Consumers' perceived risk significantly increased for almost all products during the Covid-19 pandemic, mainly because of the anxiety of viral transmission through touching an object from the outside world. The vague information about the Covid-19 virus mainly spread through social media which exacerbated consumers' perceived hygiene anxiety. For example, consumers kept newly bought products on the balconies or outside for 3-4 hours to wait for viruses on the surface of the newly bought products/groceries to die (Ünal, Özdemir & Yüksel Kaçan, 2020). It is necessary to examine what hygiene and anxiety mean separately before defining the hygiene anxiety of consumers, which was observed in previous outbreaks but peaked during the COVID-19 pandemic. Hygiene is defined as "the practice of keeping yourself and your living and working areas clean to prevent illness and disease" (Hygiene, n.d.). This definition perfectly fits with the concerns experienced by consumers during the COVID-19 pandemic. During the pandemic, consumers were not just keeping their environment clean for the same reasons as previously (e.g., social pressure or feeling good); they were doing so mainly to prevent virus infection. On the other hand, anxiety is defined as "the state of feeling nervous or worried that something bad is going to happen" (Anxiety, n.d.). By blending the two definitions, we define consumers' hygiene anxiety as "the state of being worried about the cleanliness of purchased or to-be-purchased products/services that may cause illness." In sum, hygiene anxiety addresses one's concerns about the hygiene of a certain product or service, which may damage one's health.

3. OVERVIEW OF THE CURRENT STUDIES

The term "brand love" implies that the consumer–brand relationship can be more than liking or attachment. Consumers' relationships with brands can be similar to interpersonal relationships (Fournier, 1998); hence, they can have love-like feelings and emotions toward brands, which is described as brand love. It represents the highest positive position of the consumer–brand relationship (Carroll & Ahuvia, 2006; Batra, Ahuvia & Bagozzi, 2012). Current studies associate brand love with long-term relationships, memories, positive emotions, and behavioral habits rather than short-term love that develops with intense emotion (Ahuvia et al., 2014; Bagozzi, Batra & Ahuvia, 2017). Overall, literature has shown that brand love is positively related to purchase intention (Sarkar, Ponnampalani & Murthy, 2012; Yasin & Shamim, 2013; Sarkar & Sreejesh, 2014).

Even though Pan and Ha (2021) found a negative relationship between brand love and brand loyalty during the pandemic, overall literature is more optimistic about the role of brand love, i.e., emotional attachment to a brand, in buffering the adverse effects of the pandemic on brands' relationship with consumers. For example, Ajumah, Nuseir, & Refae (2022) illustrated that during the COVID-19 period social media marketing efforts increased stated brand love and loyalty. Ding et al. (2022) also illustrated that during pandemic brand love played a mediating role on the relationship between brand attachment and brand loyalty for new e-commerce consumers. Similarly, in a threatening context like COVID-19, brands can provide psychological security to consumers against death anxiety, in turn sparking stronger brand attachment (Cai, Wang, Huang, & Jiang, 2023). Furthermore, it is found that for tourism businesses, the existence of brand love antecedents reveals the brands' ability to respond to crises like pandemics and delineates the paths that must be developed for consumers to remain passionate about places (Pereira, Frias, & Jerónimo, 2021).

Similarly, we expect brand lovers' purchase intention to be high and not significantly decrease even if their hygiene anxiety increases. On the contrary, we expect a significant decrease for the non-lovers group because they do not experience intense emotion toward their brand to outweigh their fear of infection. To put it differently, we expect that brand lovers' increased hygiene anxiety will not lead to postponing or canceling their purchase decision:

H₁: The purchase intention of consumers whose brand love is higher (vs. lower) will not significantly decrease when their hygiene anxiety increases (vs. control condition).

In Study 1, we tested Hypothesis 1 with an experimental design. Study 2 is a follow-up study in which we qualitatively investigated consumers' expectations from their brands related to their hygiene anxiety. The protocol of

both studies was approved by the Ethics Committee of Aksaray University (E-34183927-000-00000881207; 2023/06-12).

3.1. Study 1: Brand Love, Hygiene Anxiety and Purchase Intention

In the current study, we manipulated iPhone users² via a brief story about the Corona pandemic that was created based on real online stories published on popular news websites. We predicted that when the story was presented (vs. not presented) to participants whose brand love is higher (vs. lower), their willingness to buy a new iPhone would not be significantly lower. We expected people with lower brand love to show significantly lower intention to buy when the story was presented (vs. not presented).

Method

Participants and Design. Participants who already have at least one iPhone were invited to the study by using online platforms or e-mail with snowball sampling method. Since we aimed to reach only iPhone users in Turkey, the applied sampling methodology can be defined as a combination of snowball and purposive sampling. The link was spread over online channels, e.g., WhatsApp and Facebook. It is also e-mailed to undergraduate students via the student portal of a Turkish university. Receivers of the link were asked to share it with their peers and families. This snowballing method allowed researchers to bypass boundaries and enhance sample size and representativeness. The only inclusion criterion was having at least one iPhone. Three hundred sixty-seven iPhone users took part in the study. Participants were 53.1% male, with a mean estimated age of 31.77 (SD= 9.969, range 15–67) (See Appendices for Demographics Table). The design was a 2 (hygiene anxiety: story presented vs. not presented) x 2 (brand love: lower vs. higher) between subjects.

Procedure. After completing the brand love (Carroll & Ahuvia, 2006) ($\alpha=.899$) and brand loyalty scale (Gronholdt, Martensen, & Kristensen, 2000)³ ($\alpha=.894$), participants were randomly assigned experiment and control groups. In the experimental group, participants were manipulated by being exposed to a text related to the Corona epidemic, derived from a popular news website, which reminded them that an important amount of the iPhones in the global market are produced in China,⁴ where the pandemic first started and that the virus can survive

² Panigrahi et al. (2020) point out that mobile phones have one of the most touched surfaces thus may constitute a serious hygiene problem during the pandemic. Also we preferred the iPhone instead of Apple because we observed that the iPhone as a brand has a more powerful position than Apple considering that other Apple products (Apple TV, Apple Watch, etc.) are not as popular as iPhone in Turkey.

³ We checked the validity of brand love measurement by looking for correlation between loyalty and love, and we found high positive correlation ($r=.697$, $p<.01$) (See Appendices for Correlational Matrix of the first study).

⁴ At the time when the study was conducted, virus cases were very rare in Turkey and fear of virus infection through bought products was a very popular discussion in the media. Thus, we chose to mention that iPhone is

a long time on surfaces other than the human body (see Appendices for items and story). After reading the story, participants were asked to fill out an open-ended item asking their willingness to buy a new iPhone as a percentage⁵. Participants completed the survey by filling out the manipulation check item and demographics. Participants in the control group were not exposed to any text. Next to the brand love and loyalty scale, they were asked to state their intention to buy a new iPhone nowadays, followed by manipulation check item and demographics.

Results and Discussion

Manipulation Check. Both groups' hygiene anxiety is measured with a seven-point scale: "I think this buying behavior can be risky in terms of health." A significant difference is observed between groups, which means that manipulation was successful ($M_{\text{experimental group}} = 3.25$, $SD = 1.795$; $M_{\text{control group}} = 2.87$, $SD = 1.718$, $p = .039$).

Intention to Buy. There was a significant main effect of hygiene anxiety, ($F(1, 357) = 6.028$, $p = .015$) and brand love, ($F(1, 357) = 37.322$, $p = .000$) on willingness to buy but not for their interaction, ($F(1, 357) = 1.129$, $p = .289$) (Figure 1.).

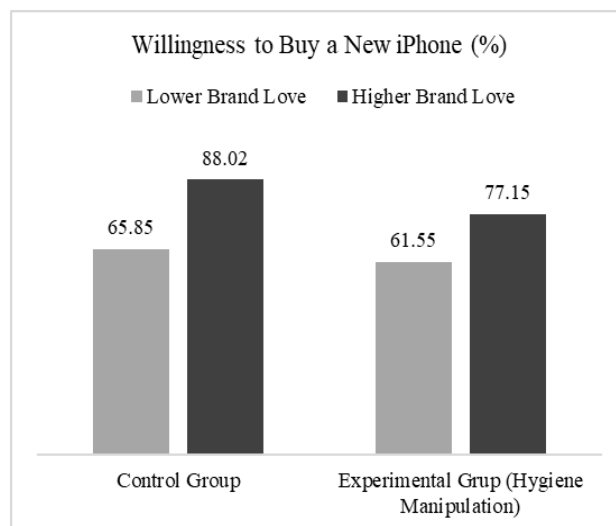

Figure 1: Willingness to Buy as a Function of Brand Love and Hygiene Anxiety

made in China which was the center of outbreak at that time. Our manipulation method has nothing to do with country-of-origin, as the manipulation check showed it was for increasing hygiene anxiety.

⁵ Assume that you need a new phone and your financial situation is currently good. Please indicate your probability of choosing iPhone as a percentage (%).

In the higher brand love ($n=222$; $M_{\text{brand love}}=5.9313$, $SD=1.006$) group, people who were manipulated with a story showed lower willingness to buy ($M=77.147$, $SD=2.510$) than people who were not manipulated with a story ($M=88.023$, $SD=3.039$; $F(1,357)=7.611$, $p=.006$). In the lower brand love group ($n=145$; $M_{\text{brand love}}=3.465$, $SD=0.6917$), people showed a lower willingness to buy who are manipulated with health concerns ($M=61.545$, $SD=3.249$) than people who are in the control group, but not significantly ($M=65.851$, $SD=3.483$; $F(1,357)=.817$, $p=.357$). Even though people whose brand love is higher showed a much higher willingness to buy a new iPhone than people whose brand love is lower, unexpectedly, lovers' intention to buy a new iPhone significantly decreased when they were manipulated with hygiene by approximately 10% (Mean Difference= 10.875 , $SE=3.942$); thus H_1 is rejected.

3.2. Study 2: Exploring Anxiolytic Efforts

In the first study, we found that even in the most extreme brand–consumer attachment cases (in brand love condition), hygiene-related health concerns – or hygiene anxiety as we call it – may cause a significant decrease in purchase decisions. Thus, by conducting a qualitative follow-up study, we aimed to figure out what kind of marketing efforts can moderate this decrease.

Method

Participants and Design. Regardless of brands, all mobile phone users were invited to participate in the study when the COVID-19 pandemic had just begun to spread (February–March 2020). Again, we recruited participants via same snowball sampling by using online platforms. No incentives were used for participation. Two hundred thirty-one mobile phone consumers (59.7% males; Mean Age= 40.55 ; $SD=14.799$) participated in the study. One hundred thirty-eight (59.7%) participants stated that they had hygiene-related health concerns about buying a new phone nowadays (at the beginning of the COVID-19 pandemic). We then asked about their expectations from their brands to ease their concerns with a single open-ended question (See Appendices for used questions). We gathered 91 (50.5% males; Mean Age= 37.595 , $SD=12.993$) valuable answers⁶. Data were coded inductively to create categories (Saldaña, 2013, p. 13). The researchers coded data manually after converting online survey data into transcripts. The analysis aims to seek broader categories by gathering codes together. In qualitative research, categories are developed by a systematic and iterative data analysis procedure. These categories are used to organize and interpret data, enabling researchers to uncover patterns, themes, and concepts that arise from the data. For example, some participants suggested that firms can offer

⁶ The rest of the participants (34%) stated that there is no way to ease their concerns or they had no ideas to share.

products with packages that can only be accessed by the first user (first access); this is coded as safe packaging and labeled under the product theme because packaging and labeling in the marketing literature (also in practice) are the subjects of the product concept.

Result and Discussion

Our findings suggest that there are two broad categories of marketing efforts to deal with consumers' hygiene anxiety. We labeled the first group as direct efforts; these are efforts that could be applied to any problem related to hygiene that can increase consumers' hygiene anxiety, such as a pandemic (Table 1). Another main category is indirect efforts, which entail marketing efforts that are not directly related to hygiene but positively affect consumers' hygiene anxiety. While these indirect efforts are related to previous experiences and relationships of consumers with brands, the direct efforts are about the present time- when hygiene problems and anxiety are occurring.

Table 1: Direct and Indirect Anxiolytic Efforts

EFFECT TYPE		HIERARCHICAL CATEGORIES EXTRACTED INDUCTIVELY		
Direct	❖ Product	<ul style="list-style-type: none"> ● Packaging and Labeling 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Hygiene of the package 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Sterilization during packaging ○ Safe-packaging (e.g., first access)
		<ul style="list-style-type: none"> ● Product Development 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ New hygienic products ✓ Adding hygienic features 	
		<ul style="list-style-type: none"> ● Reassurance of Health or Hygiene 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Certification ✓ Guarantee 	

Direct	❖ Promotion	<ul style="list-style-type: none"> • Sales Promotion 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Cleaning products 	
		<ul style="list-style-type: none"> • Brand Communication 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Visual 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Information about production processes ○ Information about delivery processes
			<ul style="list-style-type: none"> ✓ Textual 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Scientific information ○ Production date and place ○ Sales numbers
Direct	❖ Place	<ul style="list-style-type: none"> • Hygienic attitude of the salesperson or deliverer • Store's hygiene • Sterilization during delivery • New hygienic delivery system 		
Indirect	❖ Brand Trust	<ul style="list-style-type: none"> • Trust toward brand • Trust toward partner brands • Previous shopping experiences 		
Indirect	❖ Brand's Hygienic Image	<ul style="list-style-type: none"> • Caring for the health of employees • Caring for the health of the public 		
Indirect	❖ Country of Origin	<ul style="list-style-type: none"> • Positive attitude toward local/national brands • Negative attitude toward brands from countries with a low perception of hygiene 		

Direct Efforts

Direct efforts resemble the classical marketing mix (McCarthy, 1960) and it would be possible to term these as hygienic 4P. However, data did not

suggest reliable findings about pricing⁷ so we are using the term hygienic 3P. The main categories in the direct efforts are product-related, promotional and communication-related, and efforts related to stores and distribution. Product-related issues are mainly about the hygienic design of products thus most of the participants expressed their expectations not only from brands that they prefer but also from partner brands of those brands.

Consumers' main concern is about the sterilization of the package. Also, participants mentioned some creative ways in designing the package (e.g., first-access) so that the delivery person or any other reseller cannot open the package, as has been employed by some pizza firms previously. In addition to packaging, several participants stated their expectations about labeling:

[The mobile phone] may contain a document saying the product has been sterilized and must have been well protected. (Aged 26, female)

In a similar vein, several consumers stated their expectations about certification or guarantee about the product's hygiene:

The mobile phone brand I choose should guarantee that it meets conditions that do not allow the virus to survive until I receive the phone. (Aged 35, female)

Although some consumers stated that they expect brands to produce new products (e.g., with the new hygienic surfaces), overall product-related issues were mainly about the augmented product rather than the core product. The promotion theme consists of two categories: sales promotions and brand communication. A significant part of the participants mentioned the importance of cleaning delivered items with products like sanitizers or gloves. Under the brand communication category, we compiled consumers' mentioned communicative needs. They want to be convinced by brands about their market offerings by receiving visual or textual messages:

Explaining with a video that the packaging and shipping process of the product is done in a way that reduces the risk of epidemic [...]. (Aged 31, female)

Interestingly, one participant stated that sales numbers will ease her hygiene concerns. Some others stated that they needed scientific information

⁷Two of the participants stated that decreasing price would ease their concerns. We avoided coding these answers because of weak support in general and because it was difficult to associate these responses with the topic of hygiene.

about the cleanness of the product, mainly about the possibility of virus survival on the surface of the bought product.

The last category in the direct efforts consists of consumers' expectations from places where they shop or the delivery of the product, especially through online shopping. Participants shared their expectations about the hygiene of the store and the hygienic attitude of the salesperson:

I decide by looking to see whether the store I am going in is hygienic and airy or not, whether employees follow the hygiene rules or not [...]. (Aged 55, female)

One participant stated that during delivery brands can try some innovative ways to achieve zero-contact delivery, like delivery with drones.

Indirect Efforts

The first sub-category in indirect effects is brand trust, which means consumers' perceived trust toward the brand they prefer. Several consumers stated that their hygiene concerns about shopping depend on their preferred brand. While some directly mentioned the name of a brand, others talked about the general reliability of brands:

A reliable brand will not cause any problems for me. (Aged 35, female)

My trust is important. (Aged 46, female)

Additionally, at this juncture, participants focused on the reliability of partner brands:

[...] The sensitivity and quality of courier and/or cargo company chosen by the authorized company [mobile phone brand] is important. (Aged 34, male)

The seller should play a role, not the brand, in this process. (Aged 33, male)

The second category in the indirect efforts is the brand's hygienic image, which concerns its involvement in the health of its employees and the public. Several participants stated that the brand's sensitivity about the pandemic will positively affect their purchase intention:

Being visually persuasive about that firm and the employees of the firm are consciously behaving in terms of protecting their health as well as the public's health. (Aged 58, female)

The last category in indirect effects is country of origin, which implies that

the homeland of a brand affects consumers' hygiene perception. Our data suggest that during the COVID-19 pandemic, while there is a negative attitude toward Chinese brands, local brands (Turkish brands in this case) gained positive evaluation. Some viral news on social media like videos that contain scenes of exotic food consumption in China may have created a negative image about China. One of the participants stated that he would prefer Korean products if he had to choose:

I don't want to buy products from China, because almost all mobile phones are made in China or Korea. Maybe I could choose Korea if I have to choose. (Aged 63, male)

4. GENERAL DISCUSSION AND IMPLICATIONS

During the COVID-19 pandemic, consumers' attitudes and behaviors have changed dramatically. With the implementation of lockdowns and social distancing measures, there was a significant surge in online shopping (e.g., Ali, 2020). Consumers engaged in panic buying behavior- stocked up on necessities, causing temporary shortages (Islam et al., 2021). Food consumption and cooking habits changed when restaurants and cafes closed (Eftimov et al., 2020). With the pandemic's adverse economical effects on various sectors, especially in services (e.g., air transportation; Pehlivanlı, 2020), consumer spending habits were influenced by economic uncertainty and employment instability (Mehta, Saxena, and Purohit, 2020). Further, consumer health and safety concerns drove demand for products such as hand sanitizers, face masks, and cleaning supplies (Das, Sarkar & Debroy, 2022). Within this context, this study examined a widely observed phenomenon during the COVID-19 pandemic called consumers' hygiene anxiety. To the best of authors' knowledge, it is the first study that offered this term, which can be framed in the product risk concept in consumer behavior literature. We define consumers' hygiene anxiety as "the state of being worried about the cleanliness of purchased or to-be-purchased products/services that may cause illness. It is shown how this psychological state can be strong enough to curb purchase intention for a product even for the most strongly bonded consumers, i.e., brand lovers.

Current studies illustrate that people's concern about viral infection can change attitudes and behaviors radically (Haktanir et al., 2020; Zandifar & Badrfam, 2020; Ahorsu et al., 2020; Satıcı et al., 2020), and their perception of hygiene alters their shopping choices (Chang & Meyerhoefer, 2020). During the pandemic, we have also witnessed that interpersonal relationships are hurt and love relationships are damaged (Balzarini et al., 2020). As a marketing concept, brand love is inspired by interpersonal love (Batra et al., 2012), and this study's

findings showed that brand love can also be negatively influenced by the pandemic, which is contrary to some previous insights from tourism or e-commerce (Ding, Tu, Xu & Park, 2022; Pereira, Frias & Jerónimo, 2021). It should be noted that even when consumers' love toward brands does not change, as our second study implied, they may expect signals about hygiene from their preferred or loved brands during tough times. This contributes to the discussions on the brand love concept by implying that brand love is akin to an ongoing relationship rather than an intense emotion (Ahuvia et al. 2014). Supporting this Ajumah, Nuseir and Refae (2022) found that during the Covid-19 social media marketing can trigger emotional attachment to brands. Overall, findings underscore the necessity of interacting with consumers during a crisis (Hang, Aroean & Chen, 2020).

In the second study, we qualitatively inquired about these signals; in other words, what anxiety efforts can businesses adopt during the pandemic or any other hygiene-related crisis? Overall, the findings of the second study stress the importance of co-branding with partner brands. Many participants shared their concerns about cargo or intermediary firms. Trusting the brand alone on this point is not sufficient. Consumers also want to trust partner brands in terms of hygiene. This highlights the importance of successful co-branding strategies during crisis times. During the COVID-19 pandemic, co-branding allowed businesses to collaborate and provide customer value while solving pandemic-related difficulties (e.g., Starbucks enriched product delivery channels by cooperating with Uber Eats in early 2020; see Reuters, 2020).

Findings related to country of origin overlap with those of Lee et al. (2020), indicating there is a positive relationship between avoidance of Chinese products and Coronavirus anxiety. Our findings revealed a positive attitude toward local products and a negative attitude toward Chinese products at the pandemic's beginning. This may not be only about fear of the virus because, during the pandemic, we have also seen many racist statements and attitudes in various countries (Donmez, 2020). Previous research also provided evidence of the relationship between physical purity and moral judgment (Helzer & Pizarro, 2011). Co-branding with local companies and Corporate Social Responsibility (CSR) activities may ease consumers' concerns and positively change attitudes during hard times. Ding, Levine, Lin and Xie (2020) already found that firms that invested in CSR activities before the pandemic had high stock price performance.

As our data suggested, consumers want brands to behave responsibly by caring about the public's and employees' health during the pandemic. Public relations efforts may help in increasing a brand's hygienic image. Considering

social media allowed brands to engage with the public emotionally during the Covid-19 pandemic (Huang, Jin, Lynn & Men (2021), it can be positioned at the center of the public relations efforts with specific tools like influencer marketing during tough times like the pandemic (e.g., Aydınoglu & Demirel, 2022). Not only for delivering public relations messages but also as a credible message source when appropriately cooperating with an influencer can boost consumers' purchase intention (Özdemir, Kayhan & Özer, 2021).

It can be said that the most repeated codes in the second study were related to product packaging and distribution. Most participants underscored the necessity of applications such as ensuring safety in packaging and increasing product hygiene through innovative ways. Consumers still would be careful about the hygiene of products and services for a long time during the post-pandemic period. Accordingly, companies must be proactive in the post-pandemic period, especially in finding innovative ways for packaging and distribution, and be prepared for any crisis. Nevertheless, consumers' expectations related to hygienic packaging and delivery and promotional cleaning items would increase costs; nevertheless, rising prices may negatively affect the brand's image and be perceived as opportunism during tough times like the pandemic. Brands should thus carefully analyze their costs and decide on the best anxiety-reducing measures by considering possible reactions.

4.1. Limitations and Future Studies

Since the current study is conducted through snowballing sampling methodology by three researchers who work in the same university, the backgrounds of the participants were not very diverse. Hygiene anxiety can differ by gender or socioeconomic status as hygiene perception differs (Meilicke et al., 2013), and future studies can test this. This study focused on only mobile phones, and future inquiries can compare different products and brands within hygiene anxiety and love concepts. Further, future studies can retest this relationship by adding some control variables into the experimental design (e.g., hygiene OCD). The most significant limitation is that hygiene anxiety has only been taken within the context of the Covid-19 pandemic. Future studies should retest these findings in the post-pandemic period and different contexts. It should also be noted that the effectiveness of anxiety-reducing efforts discovered here may depend on the market and culture. The effect of culture on these anxiety-reducing measures can be analyzed by comparing different cultures (collectivist vs. individualistic). Lastly, this study did not have robust findings about pricing and anxiety-reducing efforts; several issues related to price and pricing strategies can be discussed in future studies.

5. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors.

6. FINANCIAL SUPPORT

No funding or support was used in this study.

7. AUTHOR CONTRIBUTIONS

EA, MBA: Idea;

MBA, EA, HÖ: Design;

EA: Supervision;

HÖ, MBA: Collecting and processing resources;

MBA, HÖ: Analysis and Interpretation

MBA: Literature Review;

MBA, HÖ: Writing;

EA: Critical review

8. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

The protocol of both studies was approved by the Ethics Committee of Aksaray University (E-34183927-000-00000881207; 2023/06-12).

9. REFERENCES

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *International journal of mental health and addiction, International Journal of Mental Health and Addiction*, 20, 1537–1545 (2022).
- Ahuvia, A., Bagozzi, R. P., & Batra, R. (2014). Psychometric vs. C-OAR-SE measures of brand love: A reply to Rossiter. *Marketing Letters*, 25, 235-243.
- Akyüz, H. Ö., & Aytakin, İ. (2022). Covid-19 Sürecinde koruyucu sağlık ve hijyen ürünlerinin satışı ve tüketimi üzerine bir inceleme. *Medical Research Reports*, 5(1), 27-39.
- Aljumah, A. I., Nuseir, M. T., & El Refae, G. A. (2022, November). Exploring the effect of social media marketing and destination image on destination loyalty in COVID-19 times: Sequential mediating role of brand love and brand loyalty. In *2022 International Arab Conference on Information Technology (ACIT)* (pp. 1-8). IEEE.
- Alananzeh, O.A., (2017). Impact of safety issues and hygiene perceptions on customer satisfaction: A case study of four and five-star hotels in Aqaba, Jordan. *Journal of Tourism Research & Hospitality*, 6(1), 5-18.
- Ali, B. J. (2020). Impact of COVID-19 on consumer buying behavior toward online shopping in Iraq, *Economic Studies Journal*, 18(42), 267-280.

- Anxiety. (n.d.) In Oxford Learners' Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/anxiety?q=anxiety> Accessed 6.11.2023.
- Aydinlioğlu, Ö., & Demirel, Ç. (2022). Fenomen pazarlamanın Covid-19 pandemi sürecinde marka farkındalığı bağlamında kullanımı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 169-182.
- Bagozzi, R. P., Batra, R., & Ahuvia, A. (2017). Brand love: development and validation of a practical scale. *Marketing Letters*, 28, 1-14.
- Balzarini, R. N., Muise, A., Zoppolat, G., Di Bartolomeo, A., Rodrigues, D. L., Alonso-Ferres, M., ... & Slatcher, R. B. (2023). Love in the time of COVID: Perceived partner responsiveness buffers people from lower relationship quality associated with COVID-related stressors. *Social Psychological and Personality Science*, 14(3), 342-355.
- Batra, R., Ahuvia, A., & Bagozzi, R. P. (2012). Brand love. *Journal of Marketing*, 76(2), 1-16.
- Cai, Y., Wang, M., Huang, H. & Jiang, Q. (2023). Which brands do consumers become attached to? The roles of brand concepts and brand positioning in the context of COVID-19. *Journal of Product & Brand Management*, 32(6), 892-907.
- Campbell, M. C., & Goodstein, R. C. (2001). The moderating effect of perceived risk on consumers' evaluations of product incongruity: Preference for the norm. *Journal of Consumer Research*, 28(3), 439-449.
- Carroll, B. A., & Ahuvia, A. C. (2006). Some antecedents and outcomes of brand love. *Marketing Letters*, 17, 79-89.
- Chang, H. H., & Meyerhoefer, C. D. (2021). COVID-19 and the demand for online food shopping services: Empirical Evidence from Taiwan. *American Journal of Agricultural Economics*, 103(2), 448-465.
- Cunningham, S.M. (1967). The major dimensions of perceived risk. In *risk taking and information handing in consumer behavior*; Cox, D.F., Ed.; Harvard University Press: Boston, IL, USA.
- Das, D., Sarkar, A., & Debroy, A. (2022). Impact of COVID-19 on changing consumer behaviour: Lessons from an emerging economy. *International Journal of Consumer Studies*, 46(3), 692-715.
- Devakumar, D., Shannon, G., Bhopal, S. S., & Abubakar, I. (2020). Racism and discrimination in COVID-19 responses. *The Lancet*, 395(10231), 1194.
- Ding, Y., Tu, R., Xu, Y., & Park, S. K. (2022). Repurchase intentions of new e-commerce users in the COVID-19 context: The mediation role of brand love. *Frontiers in Psychology*, 13, 968722.
- Ding, W., Levine, R., Lin, C., & Xie, W. (2020). Corporate immunity to the COVID-19 pandemic (No. w27055). *National Bureau of Economic Research*, 10, w27055.
- Donmez B. B. (2020). Report says virus fuels anti-Asian racism, xenophobia. <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/report-says-virus-fuels-anti-asian-racism-xenophobia/1839509> Accessed 6.11.2023.

- Eftimov, T., Popovski, G., Petković, M., Seljak, B. K., & Kocev, D. (2020). COVID-19 pandemic changes the food consumption patterns. *Trends in Food Science & Technology*, 104, 268-272.
- Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), 343-373.
- Gronholdt, L., Martensen, A., & Kristensen, K. (2000). The relationship between customer satisfaction and loyalty: Cross-industry differences. *Total Quality Management*, 11(4-6), 509-514.
- Haktanir, A., Seki, T., & Dilmaç, B. (2022). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. *Death Studies*, 46(3), 719-727.
- Hang, H., Aroean, L., & Chen, Z. (2020). Building emotional attaching during COVID-19. *Annals of Tourism Research*, 83, 103006
- Helzer, E. G., & Pizarro, D. A. (2011). Dirty liberals! Reminders of physical cleanliness influence moral and political attitudes. *Psychological Science*, 22(4), 517-522.
- Huang, Q., Jin, J., Lynn, B. J., & Men, L. R. (2021). Relationship cultivation and public engagement via social media during the covid-19 pandemic in China. *Public Relations Review*, 47(4), 102064.
- Hygiene. (n.d.) In Oxford Learners' Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/hygiene?q=hygiene> Accessed 6.11.2023.
- Islam, T., Pitafi, A. H., Arya, V., Wang, Y., Akhtar, N., Mubarik, S., & Xiaobei, L. (2021). Panic buying in the COVID-19 pandemic: A multi-country examination. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102357.
- Jacoby, J. & Kaplan, L. (1972). The components of perceived risk, *Advances in Consumer Research*, 59(3), 287-291.
- Kaplan, L. B., Szybillo, G. J., & Jacoby, J. (1974). Components of perceived risk in product purchase: A cross-validation. *Journal of Applied Psychology*, 59(3), 287.
- Kar, S. K., Yasir Arafat, S. M., Kabir, R., Sharma, P., & Saxena, S. K. (2020). Coping with mental health challenges during COVID-19. *Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Epidemiology, Pathogenesis, Diagnosis, and Therapeutics*, 199-213.
- Kerse, Y. (2022). Pandemi sürecinde tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimleri: Nitel bir araştırma. In M. Yücenurşen (Ed.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası çalışmalar V* (ss. 7-18). Eğitim Yayınevi.
- Kohli, S., Timelin, B., Fabius, V. & Veranen, S.M. (2020). How COVID-19 is changing consumer behavior-now and forever, McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/how-covid-19-is-changing-consumer-behavior-now-and-forever> Accessed 04 December 2023.
- Kotler P., & Keller K.L. (2016). *Marketing management*. Global Edition: Pearson Education UK.
- Kraft, F. B., & Goodell, P. W. (1993). Identifying the health conscious consumer. *Marketing Health Services*, 13(3), 18.

- Lee, S. A., Mathis, A. A., Jobe, M. C., & Pappalardo, E. A. (2020). Clinically significant fear and anxiety of COVID-19: A psychometric examination of the Coronavirus Anxiety Scale. *Psychiatry Research*, 290, 113112.
- McCarthy, E.J. (1960). *Basic marketing: A managerial approach*. Richard D. Irwin Inc., Homewood, IL
- Mehta, S., Saxena, T., & Purohit, N. (2020). The new consumer behaviour paradigm amid COVID-19: permanent or transient?. *Journal of Health Management*, 22(2), 291-301.
- Meilicke, G., Riedmann, K., Biederbick, W., Müller, U., Wierer, T., & Bartels, C. (2013). Hygiene perception changes during the influenza A H1N1 pandemic in Germany: Incorporating the results of two cross-sectional telephone surveys 2008–2009. *BMC public health*, 13(1), 1-7.
- Mitchell, V. W. (1998). A role for consumer risk perceptions in grocery retailing. *British Food Journal*, 100(4), 171-183.
- Özdemir, S., Kayhan, R., & Özer, İ. A. (2021). Pandemi (Covid-19) döneminde kaynak güvenilirliği boyutlarının, elektronik ağızdan ağıza iletişimin ve marka imajı boyutlarının tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Instagram fenomenleri üzerine bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 113-146.
- Pan, H., & Ha, H. Y. (2021). An empirical test of brand love and brand loyalty for restaurants during the COVID-19 Era: A moderated moderation approach. *Sustainability*, 13(17), 9968.
- Panigrahi, S. K., Pathak, V. K., Kumar, M. M., & Raj, U. (2020). Covid-19 and mobile phone hygiene in healthcare settings. *BMJ Global Health*, 5(4), e002505.
- Pehlivanlı, E. A. (2020). Covid-19'un havalimanları performansları üzerine etkisinin değerlendirilmesi: Türkiye havalimanları örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 905-922
- Pereira, A., Frias, C., & Jerónimo, A. P. (2021). Falling in love again: Brand love and promotion of tourist destinations during the Covid-19 pandemic. In *Pandemics and travel* (pp. 227-241). Emerald Publishing Limited.
- Readfern, G. (2020). *Coronavirus overload: Five ways to fight misinformation and fear*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/22/coronavirus-overload-five-ways-to-fight-misinformation-and-fear> Accessed 6.11.2023.
- Reeves, M., Carlsson-Szlezak, P., Whitaker, K., & Abraham, M. (2020). Sensing and shaping the post-COVID era. *The BCG Henderson Institute*. <https://www.bcg.com/publications/2020/8-ways-companies-can-shape-reality-post-covid-19.aspx> Accessed 6.11.2023.
- Reuters (2019). *Starbucks to expand delivery with Uber Eats across U.S in early 2020*. <https://www.reuters.com/article/us-starbucks-strategy-idUSKCN1UI2MV> Accessed 6.11.2023.
- Saldaña, J. (2013). *The coding manual for qualitative researchers* (Second edition). London: Sage.

- Sarkar, A., Ponnampalani, A., & Murthy, B. K. (2012). Understanding and measuring romantic brand love. *Journal of Customer Behaviour, 11*(4), 324-347.
- Sarkar, A., & Sreejesh, S. (2014). Examination of the roles played by brand love and jealousy in shaping customer engagement. *Journal of Product & Brand Management, 23*(1), 24-32.
- Satici, B., Saricali, M., Satici, S. A., & Griffiths, M. D. (2022). Intolerance of uncertainty and mental wellbeing: Serial mediation by rumination and fear of COVID-19. *International Journal of Mental Health and Addiction, 20*(5), 2731-2742.
- Ünal, E., Özdemir, A., & Yüksel Kaçan, C. (2020). Impact of the Covid-19 pandemic on feeding and hygiene habits of nursing students. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 46*(3), 305-311.
- Xie, X., Huang, L., Li, J., & Zhu, H. (2020). Generational differences in perceptions of food health/risk and attitudes toward organic food and game meat: The case of the COVID-19 crisis in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(9), 3148.
- Yasin, M., & Shamim, A. (2013). Brand love: Mediating role in purchase intentions and word-of-mouth. *Journal of Business and Management, 7*(2), 101-109.
- Zandifar, A., & Badrfam, R. (2020). Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. *Asian Journal of Psychiatry, 51*, 101990.

10. APPENDICES

Manipulation Story in the First Study

The COVID-19 pandemic, which killed more than 4 thousand people globally, has also deeply affected the technology industry. Various statements were published in the media that the virus that causes COVID-19 survives on surfaces rather than human body for 9 to 10 days. As it is known, vast majority of the iPhones are being manufactured in China.

Scale Items of the First Study

Brand Love Scale⁸ <i>(Carroll and Ahuvia 2006) ($\alpha=.899$)</i>	Mean	SD
This is a wonderful brand	5,49	1,391
This brand makes me feel good.	5,03	1,663
This brand makes me very happy.	4,77	1,749
This brand is a delight.	4,54	1,847
Brand Loyalty Scale <i>(Gronholdt et al. 2000) ($\alpha=.894$)</i>		
I will repurchase the product from this brand.	5,38	1,805
I will recommend this brand to other consumers.	5,06	1,756
I will purchase other products from this brand	4,69	1,863

Demographics of the First Study

Frequency %			Frequency %		
Sex	Male	195 53,1	Family Income*	2000 TL	42 11,4
	Female	172 46,9		2001-4000 TL	72 19,6
	Total	367 100,0		4001-6000 TL	89 24,3
Age	Mean:31,77; SD: 9.969			6001-8000 TL	62 16,9
				8001-10001 TL	38 10,4
			10001 TL \geq	61 16,6	
			Total	367 100,0	

*The data was collected during February and March 2020. These data should be evaluated together with the Turkey's rapidly increasing inflation rates since then.

⁸ These Items chosen by following Loureiro et al.'s (2012: p.19) approach; due to capture the essence of feelings of love with a brand.

Correlational Matrix of the First Study				
	Income	Sex	Brand Love	Age
Sex (1=Male;2=Female)	-,246**			
Brand Love	,011	,105*		
Age	,443**	-,255**	-,098	
Loyalty	,005	,184**	,697**	-,152**

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Questions Used in the Second Study

- Imagine that you need to buy a new mobile phone nowadays and your financial situation is okay to buy. Would you have health concerns in this shopping due to the Coronavirus pandemic? Yes/No
If yes;
- In your opinion, how can your mobile phone brand eliminate such anxiety that may be experienced? Please do not hesitate to share detailed opinions. You can also elaborate on your answer by giving examples.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DÖNÜŞÜMÜNDE EKO-İNOVASYON VE EKO-İNOVASYON KARARLARINI TETİKLEYEN İŞLETME İÇİ DİNAMİKLER¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.09.2023

Yayına Kabul Tarihi: 08.12.2023

Melek YURDAKUL

Dr. Öğr. Üyesi

İstinye Üniversitesi

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler

Fakültesi,

İstanbul, Türkiye

melek.yurdakul@istinye.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0495-9334

ÖZ | Literatürde işletme dışı dinamiklerin etkisine yönelik yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında eko-inovasyonu tetikleyen işletme içi dinamiklerin neler olduğu konusunda belirsizlik devam etmektedir. Bu belirsizliğin giderilmesine yönelik gerçekleştirilen araştırmada, eko-inovasyon kararlarını ortaya çıkaran işletme içi dinamikleri belirlemek ve açıklamak amaçlanmaktadır. Araştırma amacını gerçekleştirmek ve eko-inovasyon kararlarını harekete geçiren işletme içi dinamiklerin neler olduğu sorusunu yanıtlamak için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Sistematik literatür taraması kapsamında gerçekleştirilen araştırma bulgusuna göre eko-inovasyonun yaygınlaşması öncelikle stratejik olarak ele alınmasına, AR&GE ve insan kaynakları ile desteklenmesine bağlıdır. Araştırma çıktıları eko-inovasyon kararları için uygun işletme içi şartlarının oluşturulması, yaygınlaştırılması, farkındalık yaratılması ve böylece işletmelerin sürdürülebilirlik yönetimi performansını artırması anlamında önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, işletme içi dinamikler, eko-inovasyon yönetimi

JEL Kodları: M10, O30, M14

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.029

Atıfta bulunmak için: Yurdakul M. (2023). Sürdürülebilirlik dönüşümünde eko-inovasyon ve eko-inovasyon kararlarını tetikleyen işletme içi dinamikler. *KAÜİBFD*, 14(28), 709-733.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

ECO-INNOVATION IN SUSTAINABILITY TRANSFORMATION AND INTERNAL COMPANY DYNAMICS TRIGGERING ECO-INNOVATION DECISIONS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.09.2023

Accepted Date: 08.12.2023

Melek YURDAKUL

Asst. Prof. Dr.

İstinye University

Faculty of Economics,

Administrative and Social Sciences,

İstanbul, Türkiye

melek.yurdakul@istinye.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0495-9334

ABSTRACT

Compared to the studies on the effect of external dynamics in the literature, there is still uncertainty about the internal company dynamics that trigger eco-innovation. This research, which is carried out to eliminate this uncertainty, aims to identify and explain the internal company dynamics that reveal eco-innovation decisions. The qualitative research method was preferred to realize the research purpose and to answer the question of what are the internal company dynamics that stimulate eco-innovation decisions. According to the research findings carried out within the scope of the systematic literature review, eco-innovation diffusion depends primarily on its strategic approach and its support with R&D and human resources. Research outputs are significant in creating appropriate internal conditions for eco-innovation decisions, disseminating, and raising awareness thus increasing the performance of enterprises in sustainability management.

Keywords: *sustainability, internal company dynamics, eco-innovation management*

JEL Codes: *M10, O30, M14*

Scope: *Business administration*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

WWF (World Wide Fund for Nature) (2020) raporuna göre türümüzü tehdit eden en büyük tehlike iklim değişikliğidir. 2016-2020 yıllarında dünya en yüksek sıcakları görürken insan kaynaklı sera gazı yayılımları artmaya devam etmekte ve her yıl 8-12 milyon ton plastik atık denizlere karışmaktadır. Bu etkiler aşırı hava olayları, kuraklık, küresel ısınma, kirlilik, verim düşüklüğü, sağlık riskleri olarak günlük hayatımıza yansımaktadır (WWF, 2020). Yaşamın sürekliliğini olumsuz olarak etkileyen bu sorunlar sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmektedir (Öztürk, 2020, s. 1).

Sürdürülebilirlik gündeminin oluşmasında sanayi devrimi önemli kırılma noktasıdır. Sanayi devrimiyle birlikte fosil yakıt kullanımındaki artış, kaynakların bilinçsiz kullanımı, atıkların ve kirlenici unsurların herhangi bir işlemde geçirilmeden doğaya bırakılması çevre üzerinde önemli tahribata neden olmuştur. Bu yüzden, çevresel etkilerin düşürülmesinde ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluğumuzu yerine getirmede işletmelere sorumluluk düşmektedir. Geleneksel bakış açısına sahip işletmeler sürdürülebilirlik konusunu ihmal etmektedir; kirlilik ortaya çıktıktan sonra kirliliği ortadan kaldırmaya çalışan bu işletmeler faaliyetlerinde kirlilik kontrol yöntemlerine odaklanmaktadır (Porter & Van der Linde, 1995, s. 122). Günümüz koşullarında işletmelerin ekonomik olarak büyümeleri geleneksel anlayıştan farklı olmalıdır. Bugün, bu anlayışı sürdürmek mümkün değildir. Çevre, ekonomik sistemin en kritik unsurudur; ekonomik büyüme, çevresel öncelikler ile bütünleştirilebilirse sürdürülebilir olur (Fisk, 2010, s. 13).

Kaynak tasarrufundan uzak, kirlilik yaratan geleneksel teknolojilerden kaynak verimliliğini ve çevresel performansı artıran çözümlere ulaşmak eko-inovasyon ile mümkündür. Eko-inovasyon sayesinde materyal, enerji, harcanan çaba gibi girdiler daha verimli kullanılır, verimlilik ise işletmeleri daha rekabetçi duruma getirir. Eko-inovasyon çevresel etkileri düşürürken işletmelerin performansını artırır ve kazan-kazan durumu yaratır (Porter ve Van der Linde, 1995, s. 120). Eko-inovasyon çok sektörlü ve çok aktörlü bir yapıya sahiptir; işletmeleri çevre dostu olmaya iter, yapılan işte daha başarılı olmaya katkı sunar ve toplum için olumlu etkiler yaratır (Gente & Pattanaro, 2019). Eko-inovasyon, tasarrufla birlikte ekolojik/ekonomik verimliliği getirmesi nedeniyle ülke ekonomilerine bir çözüm sunmaktadır (Yücel & Terzioğlu, 2023, s.181). Bu nedenle, eko-inovasyonun yaygınlaşması ve eko-inovasyon kararlarını ortaya çıkaran dinamikleri belirlemek önem arz etmektedir. İç ve dış dinamikler birlikte, işletmelerin eko-inovasyonu benimsemesini kolaylaştırır ve rekabet avantajı sağlar (He, Miao, Wong & Lee, 2018). Literatürde işletmeleri eko-inovasyon kararına iten dinamikler çoğunlukla düzenlemeler, pazarın çekici ve teknolojinin

itici gücü olmak üzere dış çerçevede (Horbach, Rammer & Rennings, 2012; Rennings & Rammer, 2011; Triguero, Moreno-Mondejar & Davia 2013; Yurdakul & Kazan, 2023) ele alınmaktadır. Ancak işletme içi dinamiklere yönelik kısıtlı bilgi yer almaktadır (Demirel & Kesido, 2019). Bu nedenle bu araştırmada, işletmeleri eko-inovasyon kararlarına iten işletme içi dinamikleri belirlemek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, işletmeleri eko-inovasyon kararına yönelten iç dinamiklerin ne olduğu sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır. Araştırma sorusunun cevaplanması ve amacının gerçekleştirilmesi için nitel araştırma yöntemlerinden sistematik literatür taraması kullanılmıştır. Web of Science (WoS) veri tabanında SSCI (Social Sciences Citation Index) endeksine sahip makaleleri kapsayan incelemeye göre eko-inovasyonu tetikleyen işletme içi dinamikler belirlenmiştir. Bu araştırmanın ortaya çıkmasında kaynak temelli teoriden faydalanılmıştır. Araştırmanın devamında sırasıyla teorik arka plan, araştırmanın yöntemi, bulgular, tartışma ve sonuç bölümlerine yer verilmiştir.

2. TEORİK ARKA PLAN

Brundtland Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan ortak geleceğimiz raporunda ilk kez sürdürülebilirlik kavramına yer verilmiştir. Komisyon, sürdürülebilirliği gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanmaktadır (WCED, 1987). Parker (2014) sürdürülebilirliği, bu gezegende yaşamı bir süre daha sürdürmenin değerine bağlılığı içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Harrington (2016) sürdürülebilirliği, arzu edilen koşul ya da maddenin durumunu iyileştirme ya da uzun vadede koruma kapasitesi olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirliğin kavramsallaşmasında ve işletme gündeminin şekillenmesinde TBL (Triple Bottom Line) modeli önemli bir vekildir (Wilson, 2003). Elkington (1999) tarafından literatüre kazandırılan TBL modeli ekonomi, çevre ve toplum boyutlarıyla temsil edilmektedir. Buna göre işletme kararları sadece ekonomik performansa yönelik değil çevre kalitesini ve toplumsal refahı artırmaya yönelik olmalıdır. Bu nedenle, işletmelerin sürdürülebilirlik yaklaşımı, işletmenin geleceğiyle beraber ekonominin, doğanın ve toplumun şekillenmesinde önemlidir (Schaltegger, 2012).

Eko-inovasyon, ekonomik kalkınma sağlarken çevresel etki yaratmada ve sürdürülebilir toplum dönüşümünde katkı potansiyeli taşıdığı için iklim krizi ve sürdürülebilirlik konularında sıklıkla gündeme gelmektedir (Carrillo-Hermosilla vd., 2010; EU, 2023). Çoğu OECD ülkesi, iklim değişikliği ve enerji güvenliği gibi günümüz zorluklarıyla başa çıkmada eko-inovasyonu önemli bir çözüm olarak görmektedir. Bunun yanında birçok ülke, eko-inovasyonu hızla büyüyen çevresel ürün ve hizmetler pazarında rekabet avantajının kaynağı olarak

görmektedir (Ekins, 2011; OECD, 2012). Küresel pazarlarda rekabet avantajı, temel sürdürülebilirlik stratejilerini geliştirmeye yönelik eko-inovasyon kullanımına bağlıdır (Tsai ve Liao, 2017) . Avrupa Birliği döngüsel ekonomiye geçmek, Avrupa Yeşil Anlaşma hedeflerine ulaşmak, dış baskılara karşı dayanıklılığı artırmak, kaynakları verimli kullanmak için eko-inovasyona hayati önem atfetmektedir. Sürdürülebilirlik baskılarını eko-inovasyonla yanıtlayan işletmeler maliyet avantajı sağlar, yeni büyüme fırsatları yakalama kapasitesini geliştirir ve itibarı kuvvetlendirir (EU, 2023).

Eko-inovasyon kavramına ilk defa Fussler ve James tarafından 1996 yılında yayımlanan “driving eco-innovation: a breakthrough discipline for innovation and sustainability” isimli kitapta rastlanmaktadır. Bundan önce bu kavram yerine birbirinin yerine de kullanılabilen çevresel-inovasyon, yeşil inovasyon ya da sürdürülebilir inovasyon kavramları literatürde yer almaktadır. 2010 yılından önce bu kavramlar içerisinde çevresel inovasyon kullanımı baskınken bu yıldan sonra eko-inovasyon kurumsal çevrelerde yaygın olarak kabul görmüş ve diğer terimleri geride bırakmıştır. Çevresel inovasyon, çoğunlukla sadece çevresel performansa yönelik ele alınırken eko-inovasyon kazan-kazan perspektifiyle ele alınır; buna göre hem ekonomik hem de çevresel performansa yöneliktir (He vd., 2018). Eko-inovasyon örgüt, ürün, süreç ve pazarlama alanındaki yenilikler ile doğal kaynak kullanımının ve ürün yaşam döngüsü boyunca çevresel etkilerin azaltılması olarak tanımlanabilir (EIO, 2013). Eko-inovasyon ürün, süreç, pazarlama, örgütsel yapı ve kurumsal düzenlemelerde gerçekleştirilen yenilikler aracılığıyla çevresel gelişmelere öncülük eder (OECD, 2009). Rennings, Ziegler, Ankele ve Hoffmann (2006) eko-inovasyonu ürün ve süreçlerin yeniden tasarlanmasıyla ve etkin yönetilmesiyle çevresel etkilerin minimize edilmesi ya da yok edilmesi olarak tanımlamaktadır. Eko-inovasyonun temel motivasyonu maliyeti azaltma ya da kaliteyi artırmaya yönelik işletme stratejileri ve amaçlarıdır. Eko-inovasyon ile ilgili literatürde öne çıkan tanımlardan biri Arundel ve Kemp (2009)’e aittir. Yazarlara göre eko-inovasyon işletme için yeni veya önemli düzeyde geliştirilen ürün, süreç veya iş yapma yönteminin geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında ürün yaşam döngüsü boyunca kirliliği, çevresel riskleri ve kaynak kullanımının olumsuz etkilerini düşürmesi anlamına gelmektedir.

Eko-inovasyon işletme ve müşteri açısından değer yaratan yenilikler aracılığıyla çevresel etkilerin azaltılmasını ifade etmektedir. Eko-inovasyon kaynak ve enerji verimliliği, kirliliğin ortadan kalkması ya da en aza indirilmesi, daha az kirlenici süreçler gibi çevresel kazanımlar sağlayan geniş bir çözüm yelpazesine sahiptir (Gente & Pattanaro, 2019). Proaktif çevre stratejileri, işletmelerin eko-inovasyondan kaynaklanan faydalara odaklanmasını teşvik

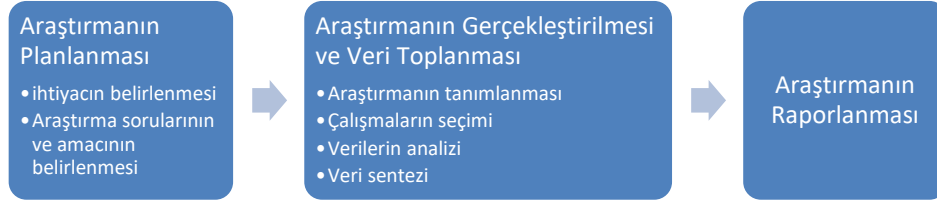
etmekte ve imajını geliştirmektedir. Müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için alınan eko-inovasyon kararları CO² yayılımı, tehlikeli madde kullanımı ve geri dönüşüm gibi faydaları beraberinde getirmektedir (Tsai & Liao, 2017). Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak işletmelerin sürdürülebilirlik performansı ile yakından ilgilidir ve sürdürülebilirlik performansının sağlanması önemli ölçüde eko-inovasyon yönetimiyle mümkündür (Maldonado-Guzman & Pinzon-Castro, 2022; Sezen & Cankaya, 2013; Gente & Pattanaro, 2019, Tsai & Liao, 2017)

Eko-inovasyon stratejik olarak ele alındığında çevresel faydayı artırır, ürün maliyetini düşürür, atık yönetim maliyetini düşürür, rekabet avantajı yaratır. Eko-inovasyon yönetimi işletmeler için yüksek kaliteli ve istikrarlı ürünler, düşük ürün maliyeti, düşük ambalaj maliyeti, daha etkili kaynak kullanılan ürünler, güvenli ürünler, son tüketicinin ürünü elden çıkarma maliyetinin düşmesi, ikinci el satışın ve hurda değerinin daha yüksek olması gibi avantajlar barındırır. Eko-inovasyon, verimlilik aracılığıyla işletmeler için kazan-kazan durumu yaratır, böylece işletmeler çevresel etkileri düşürürken maliyet avantajı elde eder ve rekabet avantajı yakalar (Porter & Van der Linde, 1995). Bu bakımdan eko-inovasyon, kaynak temelli teori ile uyumludur. Kaynak temelli teori, rekabet avantajını kaynakların etkin ve yenilikçi biçimde yönetimine bağlar. Bu teori değerli, nadir, taklit edilemez ve ikame edilemez heterojen kaynaklara sahip olmanın rekabet avantajı getirdiğini ileri sürer (Barney, 1991). Bu teori işletme içi kaynaklara daha fazla vurgu yapar; işletme kaynakları, yetenekleri ve rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi inceler. Rekabet avantajının işletmenin kendi özünden yani yeteneklerinden ve kaynaklarından ortaya çıktığını savunur (Reyhanoğlu & Örs, 2005). Buna göre eko-inovasyon işletme kaynaklarının yenilikçi bir bakış açısıyla etkin ve verimli yönetiminde ve böylece avantaj elde edilmesinde bir araç olarak kabul edilebilir.

3. YÖNTEM

Araştırma amacının gerçekleştirilmesi için nitel araştırma yöntemlerinden bir olan sistematik literatür taraması yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde, konuyla ilgili veriler alınır, yorumlanır, analiz edilir, eleştirel olarak değerlendirilir ve sonuç olarak özetlenir (Armstrong, Hall, Doyle & Waters, 2011). Yöntem, ilgili alanda bulunan tüm araştırmaların taranmasını, kalitesinin değerlendirilmesini, hangi araştırmaların derlemeye alınacağını belirlenmesini, dahil edilen araştırma bulgularının sentezlenmesini içermektedir (Karaçam, 2013). Bu tür bir inceleme, titiz ve şeffaf bir yaklaşım kullanarak tarafsız bulgulara ulaşmayı gerektirir (Bearman & Dawson, 2013). Şeffaf bir süreç yapılandırmak için Kitchenham (2004) tarafından yapılan araştırmadan hareketle

üç adım izlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Sistematik Literatür Taraması Adımları
Kaynak: (Kitchenham, 2004)

3.1. Araştırmanın Planlanması

Bu aşamada araştırmanın gerekliliği, soruları ve amacı ortaya konmuştur. Bu araştırmanın ortaya çıkmasındaki önemli nedenlerden biri işletmelerde sürdürülebilirlik yönünde değişim ihtiyacıdır. Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında örgüt içi ve dışı dinamiklerin etkileşimi ve uyumu gereklidir. Literatürde gerçekleştirilen araştırmaların önemli bölümü örgüt dışı dinamiklere odaklanırken sürdürülebilirliği harekete geçiren örgüt içi dinamikler konusunda daha kısıtlı bilgi olduğu belirlenmiştir. Bu kısıtın giderilmesine katkıda bulunmak için gerçekleştirilen bu araştırmada eko-inovasyonu tetikleyen işletme içi dinamiklerin neler olduğu sorusuna yanıt bulmak hedeflenmektedir. Bu bakımdan işletmelerde eko-inovasyon kararlarını tetikleyen örgüt içi dinamikleri belirlemek amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Gerçekleştirilmesi ve Veri Toplanması

Sistematik literatür incelemesinin amacı tarafsız bir arama stratejisi oluşturmaktır (Kitchenham, 2004). Bunun için uygun kaynak materyalleri, hangi yayınlardan faydalanılacağı ve araştırma sorusunu cevaplamaya yönelik anahtar kavramlar belirlenmiştir. Arama stratejisi oluştururken literatürden faydalanılmıştır; ilgili literatürden hareketle eş anlamlı kelimeler listelenmiş ve anahtar kelimelere karar verilmiştir. Veri kaynağı olarak WoS veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanının seçilmesinin nedeni dergi makalelerinin saygınlığının, kalitesinin ve güvenilirliğinin genel kabul görmesidir (He vd., 2018). Ayrıca, ULAKBİM ulusal veri tabanı ön literatür incelemesinde değerlendirilmiş, arama kriterlerine ve araştırma kapsamına uygun çalışmaların olmaması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Literatür incelemesinde eko-inovasyon kavramına özellikle son yıllarda yer verildiği, geçmişte bu kavramla ilgili kısıtlı araştırma olduğu gözlenmiştir. He vd., (2018) tarafından yapılan araştırmada eko-inovasyon kavramının 2010 sonrası popülerlik kazandığı ve araştırmacılar tarafından tercih edildiği belirlenmiştir. Görece yeni bir kavram

olması ve örgüt içi dinamikler kapsamında daha kısıtlı veri olması nedeniyle aramalarda zaman kısıtı uygulanmamıştır.

Arama stratejisi oluşturulduktan sonra tarama sürecine geçilmiştir; bu süreç 2023 Nisan ayında gerçekleştirilmiştir. Tarama, WoS veri tabanında SSCI endeksine sahip, işletme ve yönetim kategorisinde eco-innovation ve internal factor ya da internal drivers/drive ya da internal dynamic anahtar kelimeleriyle gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinin ilk aşamasında eco-innovation kavramı için konuda (araştırma başlığı, özeti veya anahtar kelimeleri) yer alması seçilirken diğer kelimeler için dokümanın tamamında yer alması seçeneği belirlenmiştir. Bu anahtar kelimelerle toplam 37 dokümanı içeren veri havuzu oluşturulmuştur. Elde edilen veriler işleme ve dışlama kriterlerine göre değerlendirilmiştir. İşleme kriterleri anahtar kelimeler ve başlıkta yer alma, araştırma makalesinin odak konusu olma, araştırmanın işletme düzeyinde ve sosyal bilimler alanında olmasıdır. Dışlama kriterleri metin içinde sadece bir iki yerde kelimenin yer alması, bulunan anahtar kelimelerin araştırma kapsamıyla ilgili olmaması, araştırmanın makro düzeyde ele alınması, erişime açık olmayan ve makale dışındaki dokümanlardır. İşleme ve dışlama kriterlerinde çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemi dikkate alınmamıştır. Nitel, nicel ya da karma araştırma yöntemlerinin tamamı araştırmaya dahil edilmiştir.

Belirlenen kriterler dahilinde, veri havuzunda yer alan makalelerin özet bölümü, başlığı ve anahtar kelimeleri incelenmiştir. Öncelikle makale dışındaki dokümanların elenmesiyle makale sayısı 33'e düşmüştür. Makale özetlerinin incelemesinde makalelere ait iki anahtar kelime listesi olduğu belirlenmiştir. Bunlardan birisi araştırmacı tarafından belirlenen bir diğeri de WoS tarafından otomatik olarak oluşturulan bir listedir. Araştırmanın özet, başlık ve araştırmacı tarafından oluşturulan anahtar kelime listesinde ilgili anahtar kelimelerin yer almaması ve araştırma amacının net olarak bu araştırma kapsamına girmemesi nedeniyle 8 makale dışlamaya tabi tutulmuştur. Ayrıca, erişime açık olmayan 3 makale belirlenmiştir. Bu aşamada kararsızlığa neden olan makaleler daha detaylı inceleme için hemen elenmemiştir. Daha sonraki incelemede makaleler detaylı olarak incelenmeye başlanmıştır. Anahtar kelimelerin metinde bir iki yerde geçmesi ve araştırma kapsamına uygun olmayan 8 ve makro düzeyde yapılan 1 makalenin elenmesiyle 13 makaleyi içeren veri seti oluşmuştur. Veri setinde yer alan tüm dokümanlar doğrudan hangi işletme içi dinamiklerin eko-inovasyon kararlarını ortaya çıkardığını açıklayan araştırmalardan oluşmaktadır.

Veri seti oluşturulduktan sonra araştırmaların bulguları ve karakteristikleriyle ilgili bilgilerin elde edildiği veri çekme sürecine geçilmiştir. Veri çekme her derleme için farklı olduğundan veri çekme aracı araştırma sorusuna göre (Karaçam, 2013) hazırlanmıştır. Veri çekme ve analiz sürecinde herhangi bir program kullanılmamıştır. Bu aşamada araştırma sorusunu

yanıtlamaya ve verilerde standardizasyonu sağlamaya yönelik hazırlanan veri çekme formunda işletme içi dinamikler, araştırmanın yöntemi ve bulguları çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Araştırma sorusuna göre hazırlanan veri formu ve sınıflandırmaya ilişkin veriler Tablo 1’de paylaşılmıştır. Elde edilen veriler betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Betimsel analiz kapsamında araştırmaların hangi yılda yapıldığı, hangi araştırma yöntemlerini kullandığı belirlenmiş ve bulgular açıklanmıştır. İçerik analizinde veri sentezlenerek ortak temalara göre kategorizasyonlara ulaşılmıştır. Veri sentezi birincil çalışmaların harmanlanması ve özetlenmesi (Kitchenham, 2004) şeklinde gerçekleştirilmiştir. Sentezleme aşamasında dinamiklere ilişkin kodlar benzerlik ve farklılıklarına göre incelenmiş; birbiriyle ilişkili olan iki ya da daha fazla kod tümevarımsal bir yaklaşım izlenerek temalara uygun olarak kodlanmıştır. Örneğin iş gücüne yönelik kodlar insan kaynağı kategorisinin altında ele alınmıştır. Bu süreçte iki ilke takip edilmiştir; ortaya çıkan temaların anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı kontrol edilmiştir, bu kapsamda her bir verinin kategorilere uygunluğu gözden geçirilmiştir. Diğer taraftan temalar arasında anlamlı bir bütünlüğün olup olmadığı kontrol edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2008). Kategorizasyona ilişkin tablo Ek1’de paylaşılmıştır.

3.3. Araştırmanın Raporlanması

Araştırma sürecinin tamamı detaylı olarak yazılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Kapsamında İncelenen Makaleler

Yazar	İşletme içi dinamikler	Araştırma Bulgusu	Yöntem
Biscione vd., (2022)	Maliyet tasarrufu Kurumsal üyelik AR&GE	Maliyet tasarrufu eko-süreç inovasyonunu önemli düzeyde etkilemektedir. Kurumsal üyelik eko-örgütsel inovasyonu etkilemektedir. AR&GE, eko-ürün inovasyonu ile ilişkilidir, işletmeler yeşil ürün kalitesini artırmak için AR&GE yatırımı yapmaktadır.	Nicel (anket)
Arranz vd., (2021)	İnovasyon yeteneği Eko-inovasyon deneyimi	İnovasyon yetenekleri daha az etkiye sahipken eko-inovasyon deneyimleri eko-inovasyon kararları üzerinde en çok etkiye sahiptir.	Nicel (anket)

Rodriguez-Rebes vd., (2021)	Maliyet avantajı Yönetim ve liderlik- Kurum itibarı Yönetim ve liderlik- Çevresel prosedürler (Çevre yönetim sistemi, ISO, denetim, hedefler) İş birliği Bilgi yönetimi- inovasyon eğitimleri Bilgi yönetimi- bilgiye ulaşma	İtibarı artırma ihtiyacı, çevresel prosedürler, kurum içinde enerji ve materyal maliyetlerinin düşürülme gerekliliği eko-inovasyonu tetiklemektedir.	Nicel (anket)
Salo vd., (2020)	Maliyet tasarrufu Eko-tasarım AR&GE Gönüllülük/isteklilik İnovasyon fırsatları Ürün değer ve kalitesini artırma Motivasyon	Eko-inovasyonu harekete geçirmede gönüllülük/isteklilik en önemli etkiye sahiptir.	Nicel (anket)
Jove-Llopis ve Segarra-Blasco (2020)	AR&GE İş birliği	Bulgular hizmet ve imalat işletmelerinde eko-inovasyonu tetikleyen dinamiklerin benzer olduğunu ortaya koymaktadır. İşletme içi AR&GE hizmet alt grupları arasında farklılaşmaktadır.	Nicel (anket)
Kiefer vd., (2019)	Fiziksel kaynaklar Sürdürülebilir tedarik zincirleri/ağları Motivasyonel ve örgütsel yetenekler ve yetkinlikler Finansal kaynaklar Entelektüel insan Teknolojik yetenek ve yetkinlikler	Fiziksel kaynak, yetkinlik ve yetenekler, yeşil tedarik zincirlerine katılım, örgüt kültürü, teknoloji ve iç finansman kaynakları eko-inovasyonu tetiklemektedir.	Nicel (anket)
Keshminder ve Del-Rio (2019)	Yeşil yetenek Çevre bilgisi Çevresel iş birliği Çevre stratejisi	İş birliği, çevre bilgisi, yeşil yetenek, çevresel strateji aracılığıyla eko-inovasyonu tetiklemektedir.	Nicel (anket)
Del-Rio vd., (2017)	İnovasyon yeteneği İş birliği Maliyet avantajı	Küçük ve yeni işletmeler büyük işletmelerin aksine inovasyon yeteneğinden açıkça etkilenmektedir. İş	Nicel (anket)

		birliğine katılım küçük işletmeleri eko-inovasyona iten önemli bir dinamiktir. Maliyet tasarrufu eko-ürün ve süreç inovasyonunu etkilemektedir.	
Marzucchi ve Montresor (2017)	İş birliği İşletme içi bilgi AR&GE	İş birliği, eko-inovasyonu ortaya çıkarmada önemli bir yere sahiptir. Daha büyük işletmeler eko-inovasyon stratejileriyle verimlilik konusunda avantaj elde etmektedir. Bilgi, AR&GE ve eko-inovasyon arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.	Nicel (anket)
Muscio vd., (2017)	AR&GE Bilgi ISO1400	Kurum içi AR&GE, bilgi kaynağının genişliği, eko-inovasyon kararları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.	Nicel (anket)
Scarpellini vd., (2017)	AR&GE İnovasyon Çevre Yönetimi İnsan kaynakları	İşletmelerin çevre yönetimi eko-inovasyonu tetiklemektedir. İnsan kaynaklarını eko-inovasyona yönelten işletmelerin, AR&GE ve inovasyon çalışmalarına odaklandığı belirlenmiştir.	Nicel (anket)
Del-Rio vd., (2016)	İşletme içi bilgi Çalışan becerileri Üst yönetimin taahhüdü Mali durum Ağ oluşturma kapasitesi AR&GE Eğitim	Kaynaklar, yetenekler ve yeterlilik gibi unsurlar işletmelerin eko-inovasyon kararlarını etkilemektedir. Ancak, bu etki eko-inovasyon boyutlarına göre değişmektedir.	Nitel (Vaka çalışması)
Demirel ve Kesido (2011)	Maliyet tasarrufu Çevre Yönetim Sistemi Etkililik KSS stratejisi Çalışan sayısı	Maliyet tasarrufu, eko-inovasyonu harekete geçiren önemli dinamiktir. Eko-inovasyonu düzenlemeler kadar maliyet tasarrufu da motive etmektedir. Çevre yönetim sistemi özellikle boru sonu teknoloji yatırımlarında etkilidir. KSS eko-inovasyonun tüm boyutlarını tetiklemektedir.	Nicel (anket)

4. İŞLETMELERİN EKO-İNOVASYON KARARLARINI TETİKLEYEN İŞLETME İÇİ DİNAMİKLERE YÖNELİK BULGULAR

Eko-inovasyon organizasyonel ve bağlamsal değişkenler tarafından yönlendirilen aktörler, eylemler ve hedef kitleler arasındaki ilişkilerin sonuçlarıdır. Bu nedenle eko-inovasyonun benimsenmesi, geliştirilmesi ve uygulanması farklı güçlerin katılımına bağlıdır (He et.al., 2018). Analiz bulgusuna göre eko-inovasyonu harekete geçiren yedi dinamik belirlenmiştir, bu dinamikler ilgili referanslarına göre Ek 1'de paylaşılmış ve bu bölümde detaylı olarak açıklanmıştır. İlgili alanda yapılan makaleler 2011 ve 2022 yılları arasında yayınlanırken bu makalelerin %92'si 2016 yılı sonrası yayınlanmıştır. Ayrıca, makalelerin %92'si nicel bilimsel yönteme dayanmaktadır.

4.1. Maliyet Tasarrufu

Kaynak sınırlılığının işletmelere getirdiği yükün altından kalkmanın önemli bir yolu maliyet tasarrufudur. Literatüre göre işletmelerin maliyet tasarrufu arayışı, eko-inovasyon kararını önemli düzeyde etkilemektedir (Biscione, de Felice, Gallucci & Lagioia, 2022; Del-Rio, Romero-Jordan & Penasco 2017; Demirel & Kesido, 2011; Rodriguez-Rebes, Navio-Marco & Ibar-Alonso, 2021; Salo, Suikkanen & Nissinen, 2020). Kaynak erişiminin sınırlı olması, yüksek enerji, materyal ve su maliyeti (Biscione vd., 2022; Rodriguez-Rebes vd., 2021) eko-inovasyon strateji ve uygulamalarını tetiklemektedir. Çevresel iyileştirmeler ile elde edilen maliyet tasarrufu işletmeleri eko-inovasyona yönlendiren en önemli tetikleyicilerden biridir. Maliyet tasarrufu aynı zamanda işletme faaliyetlerinde verimliliği getirmektedir (Bossle, de Barcellos, Vieira & Sauvee, 2016). Kaynak maliyetinden kaçınmanın önemli bir yolu verimlilik odaklı teknolojiler geliştirmektir. Porter hipotezine göre çevresel etkileri düşürmeye yönelik baskıların neden olduğu maliyeti avantaja dönüştürmenin en etkili yolu eko-inovasyondur. İşletmeler çevresel etkileri düşürmeye yönelik yatırımların getirdiği maliyete odaklanırken eko-inovasyonun beraberinde getirdiği verimlilik, kaynak tasarrufu ve kaynak maliyeti avantajını gözden kaçırmazlar (Porter & Van der Linde, 1995).

Eko-inovasyon aracılığıyla materyal kullanımının azalması, yönetim masraflarının en aza düşürülmesi, etkili enerji ve kaynak kullanımı (OECD, 2012), atıkların ortadan kaldırılması, yeniden kullanılmasıyla maliyet tasarrufu oluşur (Demirel & Kesido, 2011). Bu ise olumlu bir çevresel etkinin gerçekleşmesi anlamına gelir. Atık oluşumunun önlenmesi sayesinde, arıtılmamış atıkların tehlikeli etkilerinden doğanın ve toplumun korunması sağlanmaktadır. Aynı zamanda eko-ürün ve eko-süreç inovasyonu ile kaynak tüketiminin ekolojik ayak izini azaltmak mümkündür (OECD, 2012). Bu araştırma bulgularına göre, eko-inovasyon aracılığıyla maliyet tasarrufu

arayışının materyal kullanımında ve kirliliğin oluşumunda etkili sonuçlar ortaya koyduğu, bunun ise işletmenin sürdürülebilirlik performansını artırdığı söylenebilir.

4.2. Çevre Stratejisi ve Yönetimi

Eko-inovasyon başarısının arkasındaki önemli itici güçlerinden biri çevre stratejisidir. İşletmeler özellikle proaktif bir çevre stratejisi benimsediklerinde, eko-inovasyon yapma olasılığı artar (Keshminder & Del-Rio, 2019). Eko-inovasyon doğası gereği, işletmeleri stratejik olarak sürdürülebilirliği ele almaya teşvik eder (Bossle vd., 2016). Çevre yönetimi ve politikaları, eko-inovasyon başarısı için destekleyici olmalıdır. Çevre yönetim sistemleri, çevresel etkileri azaltmak için kuruluş sınırları içindeki çeşitli işlevlerin yönetilmesine odaklanan tipik bir eko-örgütsel inovasyondur (He vd., 2018). Horbach (2008) tarafından yapılan araştırma çevre yönetim ve politikalarının eko-inovasyon karar ve uygulamaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

Çevre sertifikasyonlarına sahip olma çabası işletmelerin proaktif çevre yönetim sistemine geçişte önemli bir başlangıç noktasıdır. Bu anlamda sertifikasyonun işletme içinde neden olduğu iyileşme ve değişim eko-inovasyon üzerinde önemli etkiye sahiptir (Bossle vd., 2016). Çevre sertifikasyonlarından biri olan ISO14001 ve çevre yönetim sistemleri, eko-inovasyon kararlarını ve uygulamalarını olumlu olarak etkilediği farklı araştırmalar tarafından (Demirel & Kesido, 2011, Rennings vd., 2006) desteklenmektedir.

İşletmelerin sürdürülebilirlik performansı, bu konuya verilen önem kadardır; buna göre sürdürülebilirlik konusu işletme gündemindeki diğer konularda olduğu gibi üzerinde durulması gerekir. Çevre odaklı stratejilerin ve politikalarının çevre odağının yetersiz olması, bu konulara yeterli önemin verilmemesi, zayıf hatta kötü planlama, kritik görevlerin yanlış kişilere verilmesi ve çevre düşüncesinin işletme içinde entegre edilmemesi başarısızlığı beraberinde getirir (Esty & Winston, 2008). Aynı zamanda, çevre stratejisinin oluşturulması ve eko-inovasyonla ilgili aksiyon alınmasında yönetici yaklaşımı göz ardı edilmemelidir. Bu yaklaşım, mali ve insan kaynakları tarafından desteklendiğinde istenen başarıyı elde etmek mümkün olur. Bu anlamda üst yönetimin taahhüdü, AR&GE yatırımlarının desteklenmesi ve iş gücünün eğitimi çevre stratejilerini etkilemekte, çevre stratejileri eko-inovasyon üzerinde etkili olmaktadır (Del-Rio, Carrillo-Hermosilla, Könnöla & Bleda, 2016).

4.3. İnsan Kaynakları

Literatürde eko-inovasyonu harekete geçiren önemli dinamiklerden bir diğeri insan kaynaklarıdır (Del-Rio vd., 2016; Demirel & Kesido, 2011; Kiefer, Del-Rio & Carrillo-Hermosilla, 2019; Scarpellini, Ortega-Lapedra, Marco-Fondevila & Aranda-Uson 2017; Salo vd., 2020). Horbach (2008) yaptığı

araştırmada yüksek düzey kaliteye sahip çalışanların eko-inovasyonun başarısında oldukça etkili olduğunu belirlemiştir. Triguero vd. (2013) tarafından yapılan araştırmaya göre insan kaynaklarına yönelik çevreci eğitimler özellikle eko-süreç inovasyonunu etkilemektedir.

Herhangi bir işletmenin, yöneticinin ya da liderin tek başına değişen koşullarla başa çıkması mümkün değildir. Pazar ve iş koşullarında yaşanan dinamizme ayak uydurmanın en etkili yolu değişimi kabul eden ve uyumlu çalışanlardır. Bunun için çalışanların analitik düşünce yapısına sahip, değişimi kabullenen, bilgiyi paylaşabilen ve teknik bilgi donanımına sahip olması gerekir (Ülgen & Mirze, 2013). Aynı zamanda, çalışanlar, teknik olmayan çevre bilgisi ile iyi donanımlı olmalıdır. İşletmeler çalışanlarını yeşillendirme, değişime uyum sağlama ve istenen donanıma ulaşmak için temel olarak eğitimi kullanmalı ve bu yolla çevresel bilgi birikimi oluşturmalıdır. Çevresel bilgi birikimi sürdürülebilirlik dönüşümünün kritik noktasıdır. Bilgi birikiminin işletme içinde yayılmasının en etkili yolu eğitim modülleri tasarlamak ve sürekli çevre bilinci oluşturmak için kullanmaktır. En iyi uygulamaları paylaşan uzmanlarla etkileşim gerçekleştirmek en etkili eğitim yollarından bir diğeridir. En iyi uygulamaların paylaşılması çevresel sorunların hızlı ve maliyetsiz çözülmesini sağlar (Keshminder & Del-Rio, 2019).

Aynı zamanda, taraflar arasında iyi bir iletişim olduğu zaman eko-inovasyon başarısından söz edilebilir (van Dijken vd., 1999, ss. 73-74). İşletme yönetimi ve çalışanları arasındaki iletişim boşluğunu kapatılmasında ve işletme içi çevresel entegrasyonun teşvik edilmesinde çevre ile ilgili departman/grup son derece önemlidir. Bu departman aynı zamanda işletmedeki kritik çevre sorunlarını tespit edebilir ve bu sorunları kurumsal çevre stratejileri aracılığıyla başarılı bir şekilde ele alabilir. Güncel gelişmelerin izlenmesinde, bilginin edinilmesinde, mevcut çevre bilgisinin yayılmasında ve eğitim önerilerinin sunulmasında önemli bir role sahip olabilir (Keshminder & Del-Rio, 2019).

4.4. Bilgi Yönetimi

İnsan kaynaklarının gelişmesi ve ihtiyaçlara yenilikçi çözümler üretebilmesi öğrenme ve bilgiye ulaşması ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda, inovatif bir örgütsel yapıya kavuşmak isteyen işletmeler, mevcut bilgiden faydalanırken yeni bilgiyi keşfetmeleri, bilgi döngüsü oluşturmaları gerekir (Berchicci, 2008, s. 42). Bilgi dağıtım ve paylaşım ağlarının gelişimi özellikle bilginin yayılabilmesi için önemlidir (OECD, 2011, s. 81). Eko-inovasyonu teşvik eden bilgi yalnızca odak işletmeden değil aynı zamanda dış paydaşlardan da gelebilir (He vd., 2018). Bu bakımdan, bilgi kaynağının genişliği eko-inovasyonu etkileyen önemli bir dinamiktir (Muscio, Nardone & Stasi 2017). Eko-inovasyon stratejisinde ve uygulamalarında bilginin toplanması, analiz edilmesi ve dağıtılması yani bilgi yönetimi hayati öneme sahiptir. Literatür (Del-

Rio vd., 2016; Keshminder & Del-Rio, 2019; Marzucchi & Montresor, 2017; Muscio vd., 2017; Rodriguez-Rebes vd., 2021) bilgi yönetimi ve eko-inovasyon arasındaki olumlu ilişkiyi desteklemektedir. Bu doğrultuda, teknik ve teknik olmayan çevresel bilgiye ulaşmak işletmeler için hayati öneme sahiptir. Çevresel bilgi, daha çevre dostu bir amaca hizmet etmek için üretim sistemi gibi fiziksel nesnelerin tüm akışını değiştiren teknolojik süreçlerin ve yapıların planlanması ve rafine edilmesi için gerekli bilgidir (Keshminder & Del-Rio, 2019).

Örgütsel değişiklikleri tetikleyen inovasyon sürecinin iş akışında bazı değişiklikler gerektirmesi kaçınılmazdır. Bilgi yönetimi ve eko-inovasyonun kurumsal ortama entegrasyonu, müşteri ihtiyaçlarını karşılayan ve işletmenin rekabet gücünü artırmaya yardımcı olan mal veya hizmetlerin geliştirilmesine yardımcı olur. Müşterilere yönelik etkili bir bilgi ağı ile çevre yönetiminin uygulanması, çevre bilincinin artmasını ve çevreye duyarlı üretimin rekabet avantajına dönüşmesini sağlar (He vd., 2018). İşletmelerin ağ ilişkileri, eko-inovasyon stratejilerinin oluşturulmasından operasyonel süreçlerin yeniden dizaynına kadar eko-inovasyon sürecinin her bir aşamasını etkiler. Sürecin başında muhtemel çözümlere yönelik toplanan bilgilerin yanında yeni teknolojik uygulama sürecinde de bilgiler oldukça önemlidir. Sürdürülebilirlik dönüşümü işletmelerde farklı bilgileri gerektirir ve doğru bilginin elde edilmesi hayati öneme sahiptir (van Dijken vd., 1999).

4.5. İşletme Yeteneği

Proaktif çevre stratejilerinin başarısı, kurumsal yönetimin benzersiz kaynaklarına ve yeteneğine bağlıdır. Bu kaynaklar ve yetenekler ise işletmenin çevresel ve finansal performansını olumlu olarak etkilemekte ve işletmelere rekabet avantajı getirmektedir (Lee & Min, 2015). Eko-inovasyonun bir dinamiği olarak belirlenen işletme yeteneği bu çalışmada yeşil yetenek (Keshminder & Del-Rio, 2019), inovasyon yeteneği (Arranz, Arguello & de Arroyabe 2021; Del-Rio vd., 2017; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017) ve teknolojik yetenek (Kiefer vd., 2019) olarak ele alınmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma stratejisinin bir parçası olan eko-inovasyon eko-teknolojiler, AR&GE yatırımı ve üst yönetim ile desteklenen ayırt edici yeşil yeteneklerin geliştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır (Lee & Min, 2015). Eko-inovasyon kararlarının tetikleyici unsurlarından biri işletmenin yeşil yeteneğidir ve insan faaliyetinin olumsuz çevresel etkilerini azaltmaya yardımcı olan becerileri kapsamaktadır (Keshminder & Del-Rio, 2019). Yeşil yetenek hedeflere ulaşmak, etkin kaynak kullanmak ve operasyonel yönetimleri gerçekleştirmek için gerekli olan bilgi, varlık ve bireysel becerinin toplamıdır (Khan, Yu, Umar & Tanveer, 2022) ve işletmenin çevre stratejilerini yönlendirmede önemli bir dinamiklerdir. İşletme yeteneklerinin geliştirilmesinde işletmeler benchmarking ve iş birliğini kullanabilir. Böylece geliştirmeleri gerekli alanları tespit edebilir.

Ayrıca, çevresel iş birlikleri, bilgilerin elde edilmesi sürecini kolaylaştırır ve yeşil yeteneği geliştirir (Keshminder & Del-Rio, 2019).

Değişime direnç göstermenin hatta değişimi başlatmanın en iyi yolu inovasyon yeteneğidir. İnovasyon yeteneği proaktif olma, değişime açıklık, geleceği öngörme, risk alma ve yaratıcılık anlamına gelmektedir (Raj & Srivastava, 2016). İnovasyon sayesinde işletmeler kaynakları verimli kullanır, kaynak verimliliği de işletmeleri daha rekabetçi duruma getirir (Porter ve Van der Linde, 1995). İnovasyon yeteneği işletmelerin eko-inovasyon kararlarını güçlü bir şekilde etkilemekte (Arranz vd., 2021; Del-Rio vd., 2017; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017) ve sürdürülebilirlik probleminin önemli bir çözümü olarak kabul görmektedir. Bu anlamda işletmelerin eko-inovasyona odaklanması ve yeteneklerini geliştirmesi, günümüz gelişmelerine adapte olmanın etkili bir yoludur. Ayrıca, teknolojik yeteneğe bağlı olarak eko-inovasyon gelişmekte ve doğrudan etkilenmektedir (Kiefer vd., 2019). Bir ürünün ortaya çıkması, teknolojik bilgiye bağlıdır ve teknolojik yetenek üretim süreçlerinde kaynak verimliliği ve etkinliği ile ilişkilidir (Taymaz, 2004).

4.6. Araştırma ve Geliştirme

AR&GE, inovasyonun temel belirleyicisidir (Jaffe & Palmer, 1997). Literatür (Biscione vd., 2022; Del-Rio vd., 2016; Jove-Llopis & Segarra-Blasco, 2020; Marzucchi & Montresor, 2017; Muscio vd., 2017; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017), eko-inovasyon karar ve uygulamaları ile işletmelerin AR&GE yatırımları arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Eko-inovasyona ilişkin AR&GE faaliyetleri genellikle çevresel etkileri azaltmak için iç kaynakların ve yeteneklerin geliştirilmesine odaklanır. İşletmeler, yeşil AR&GE yatırımları ve faaliyetleri ile eko-inovasyonu benimsediklerinde, üretkenliği ve verimliliği artırmaya ve maliyetleri ve çevresel etkileri azaltmaya çalışırlar. Eko-inovasyon için yeşil AR&GE yatırımı, bir işletmenin eko-inovasyonunu artırabilecek ve üstün çevresel ve finansal performansa yol açabilecek benzersiz kaynaklar ve yetenekler geliştirmesine yardımcı olma potansiyeli taşır (Lee & Min, 2015).

İnovasyon ve AR&GE yatırımları, uzun vadeli bakış açısı gerektirir, bu nedenle eko-inovasyon konusunda hemen sonuç almak mümkün değildir (Lee & Min, 2015). Bu bakımdan işletme yönetimlerinin kısa vadeli bakış açısı yerine uzun vadeli bir bakışa sahip olması eko-inovasyon yönetiminin başarısının önemli bir parçasıdır. AR&GE, teknolojinin geliştirilmesi ve katma değerli ürün ve süreçlerin geliştirilmesinde önemli bir dinamiktir (Ülgen & Mirze, 2013). AR&GE'ye yapılan daha yüksek yatırımların eko-inovasyonu önemli düzeyde etkilediği literatür tarafından (Horbach, 2008; Muscio vd., 2017) desteklenmektedir. Eko-süreç inovasyonu özellikle AR&GE yatırımlarından etkilenmektedir, bu ise eko-ürün inovasyonunu desteklemektedir (Rennings vd.,

2006). Çevresel verimlilikle ortaya çıkan kaynak tasarrufu, eko-inovasyonun önemli bir belirleyicisi olan çevresel AR&GE yatırımlarını yönlendirmede önemli bir güce sahiptir (Demirel & Kesido, 2011).

4.7. İş Birliği

Birbirine bağlı iç içe geçmiş bir dünyada işletmelerin, değer zincirlerinde ve bunun dışında kalan tüm paydaşlardan onay almadan faaliyetlerini devam ettirmeleri mümkün değildir (Esty & Winston, 2008, s. 329). Eko-inovasyon uygulamaları, bunu benimseyen işletmenin kurum içi ve dışı paydaşlarla arasında bir diyalog gerektirir. Eko-inovasyon sürecinin başarısında iş birliği zorunludur. Çalışanlar, yöneticiler, müşteriler ya da tedarikçiler ile iş birliği eko-inovasyon sürecinin her aşamasında devam etmelidir. Bu yüzden işletme yeteneği, bir diyalogu başlatma ya da var olana katılma yetkinliğine sahip olmalı ve inovasyon ağı içinde bir grubun iş birliği sonucunda tasarlanan sürece uygun bir partner olduğunu göstermelidir. Bir sektörde inovasyon yeteneği, aktörlerin rollerine bakılmaksızın işletmelerin ilişkilerine bağlıdır. Çoğunlukla tedarikçiler ve müşteriler tarafından eko-inovasyon uygulamasına maruz kalan işletmeler, müşteri ve/veya tedarikçileri eko inovasyon sürecine katılmaya zorlamalıdır. İnovasyon süreci üniversite ya da araştırma kurumları gibi işletme dışı bilgi merkezleri ile yakın iş birliğini gerektirir. Tedarikçilerin bilgi ve yetenekleriyle bağlantı oluşturmak ise eko-inovasyon başarısında gerekli zemini oluşturur (van Dijken vd., 1999, ss. 73-74).

Dış paydaşlar önemli bilgi kaynaklarıdır. Aktörler arasındaki iş birliği ve bilgi kurumlarından eko-yenilikçilere bilgi akışı, eko-inovasyonun önemli bir itici gücüdür. Aynı zamanda, bilginin kullanılmasında ve uygulamaya geçirilmesinde işletme içi paydaşlar arasında iş birliği gereklidir. İşletme içi ve dışı paydaşlarla iş birliği eko-inovasyon kararlarının kritik dinamiklerinden biridir (Del-Rio, Penasco & Romero-Jordan, 2016). Eko-inovasyon çevresel etkileri düşürme amacı taşıdığı için inovasyona göre iş birliğine daha yoğun olarak ihtiyaç duyar (Keshminder ve Del-Rio, 2019). Literatür eko-inovasyon ve iş birliği arasındaki olumlu ilişkiyi desteklemektedir (Del-Rio vd., 2017; Del-Rio vd., 2016; Jove-Llopis & Segarra-Blasco, 2020; Keshminder & Del-Rio, 2019; Marzucchi & Montresor, 2017).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Sürdürülebilirlik dönüşümü işletmeler üzerinde her geçen gün daha fazla baskıya neden olmaktadır. Kaçınılmaz olan bu dönüşümde eko-inovasyonu stratejik bir araç olarak kullanmak literatürde geniş kabule sahiptir. Bununla beraber, işletmelerde eko-inovasyonun gündeme gelmesi birçok dinamiğin varlığına ve etkileşimine ihtiyaç duymaktadır. Bu dinamiklere açıklık getirilmesi,

sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde öne çıkan eko-inovasyonun yaygınlaşmasına rehberlik potansiyeli taşır. Literatürün önemli bölümü işletme dışı dinamiklerin belirlenmesine odaklanırken (Peyravi & Jakubavicius, 2022; Yurdakul & Kazan, 2023) bu araştırma, eko-inovasyonu harekete geçiren işletme içi dinamikleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda işletmelerin eko-inovasyon kararını tetikleyen işletme içi dinamiklerin ne olduğu sorusunu cevaplamak hedeflenmektedir. Sürdürülebilirlik yönünde aksiyon alınmasında her ne kadar dış dinamikler gerekli olsa da işletme içinde bu yönde bir dönüşüm sağlanmadığı sürece istenen hedeflere ulaşmak ve değişimi getirmek mümkün değildir.

Nitel olarak gerçekleştirilen bu araştırma bulgusuna göre eko-inovasyonu harekete geçiren işletme içi dinamikler maliyet tasarrufu, çevre stratejisi ve yönetimi, bilgi yönetimi, AR&GE, iş birliği, insan kaynakları ve işletme yeteneği unsurlarından oluşmaktadır. Bu bulgu eko-inovasyonun tek boyutlu ele alınamayacağını göstermektedir. Eko-inovasyonun hayata geçmesinde farklı dinamiklerin mevcudiyetine ihtiyaç vardır. Bu dinamiklerin birbirinden bağımsız olmadığı ve birbirlerini beslediği bununla birlikte farklı önem düzeylerine sahip olduğu gözlenmiştir. Buna göre, eko-inovasyonun ortaya çıkması stratejik olarak ele alınmasına bağlı olarak eko-inovasyon amaç ve hedeflerine ulaşılması için nitelikli insan kaynaklarına ihtiyaç vardır. Aynı zamanda, eko-inovasyon sürecinin etkinliği, bilgi yönetimi ve iş birliği ile yakından ilişkilidir. Ayrıca, AR&GE yatırımı ve işletme yetenekleri eko-inovasyonun geliştirilmesiyle oldukça ilgilidir. Bilgi yönetimi nitelikli insan gücünü beslerken AR&GE ve işletme yeteneğini güçlendirmektedir.

Çevre stratejisi ve yönetimi, AR&GE ve insan kaynakları en etkili işletme içi eko-inovasyon dinamikleri olarak belirlenmiştir. Ele alınan makalelerin (Del-Rio vd., 2016; Demirel & Kesido, 2011; Keshminder & Del-Rio, 2019; Muscio vd., 2017; Rodriguez-Rebes vd., 2021; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017) %69'u çevre prosedürlerinin, çevre yönetim sistemlerinin, çevre odaklı stratejilerin, üst yönetimin istekliliğinin ve taahhüdünün eko-inovasyon yönetimini etkilediğini ortaya koymaktadır. Çevre odaklı yönetime geçişte önemli bir araç olarak öne çıkan çevre sertifikasyonları, eko-inovasyonu önemli düzeyde etkilemektedir (Bossle vd., 2016; Demirel & Kesido, 2011). AR&GE ve insan kaynakları, çevre stratejisi ve yönetimi kadar işletmeleri eko-inovasyon kararlarına yönlendirmede etkili olmaktadır. Buna göre, stratejik çevre hedeflerine çalışanlar tarafından benimsendiği ve AR&GE ile desteklendiği zaman ulaşılabilir. Değerlendirmeye alınan makale bulgularına göre AR&GE (Biscione vd., 2022; Del-Rio vd., 2016; Jove-Llopis & Segarra-Blasco, 2020; Marzucchi & Montresor, 2017; Muscio vd., 2017; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017), yeterli nitelikte insan kaynakları, eğitimler, motivasyon, eko-inovasyon

deneyimi, çalışan becerileri ve entelektüel insan eko-inovasyon kararlarını etkilemektedir (Del-Rio vd., 2016; Demirel & Kesido, 2011; Kiefer vd., 2019; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017).

İşletme yeteneği, eko-inovasyon kararlarını etkileyen öncüller içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. İşletme yeteneği inovasyon, teknolojik ve yeşil yeteneklerden oluşmaktadır. Bu yeteneler arasında, eko-inovasyon kararlarını tetikleyen inovasyon yeteneği daha çok öne çıkmaktadır (Arranz vd., 2021; Del-Rio vd., 2017; Salo vd., 2020; Scarpellini vd., 2017). Değişime açıklık, yaratıcılık ve yenilik niteliklerini içeren inovasyon yeteneği sürdürülebilirlik problemlerinin çözümünde eko-inovasyonu önemli düzeyde desteklemektedir. Aynı zamanda, eko-inovasyonun ortaya çıkması teknolojik yetenek ve yeşil yeteneklerin geliştirilmesiyle desteklenmelidir. AR&GE ve üst yönetim, bilgi ve iş birliği ile geliştirilen bu yetenekler eko-inovasyonu tetiklemekte ve çevresel etkileri düşürmektedir (Keshminder & Del-Rio, 2019; Kiefer vd., 2019). Eko-inovasyon kararlarının arkasındaki önemli dinamiklerden bir diğeri maliyet tasarrufudur. Eko-inovasyon etkililik ve verimlilik yoluyla kaynak maliyetini düşürmenin, maliyet tasarrufu sağlamanın ve avantaja çevirmenin önemli bir yoludur. Eko-inovasyonun materyal ve enerji kullanımını azaltarak maliyet tasarrufu getirdiği literatür tarafından desteklenmektedir (Biscione vd., 2022; Del-Rio vd., 2017; Demirel & Kesido, 2011; Porter & Van der Linde, 1995; Rodriguez-Rebes vd., 2021; Salo vd., 2020).

Eko-inovasyon kararlarında ön plana çıkan diğer dinamikler iş birliği ve bilgi yönetimidir. Bilgiye ulaşma (van Dijken vd., 1999), çevre bilgisi (Del-Rio vd., 2017; Keshminder & Del-Rio, 2019; Marzucchi & Montresor, 2017) ve bilginin yayılmasını (Berchicci, 2008; Muscio vd., 2017) sağlayan bir alt yapının geliştirilmesi eko-inovasyon etkinliğinde anlamlı bir yere sahiptir. Eko-inovasyon yönetiminin etkinliğinde işletmenin her düzeyinde bilgiye ihtiyaç vardır. Eko-inovasyon başarısında güncel ve geçerli bilgiye sahip olmak ve bilginin ulaşılabilir olması hayati öneme sahiptir. Çevresel bilgi birikiminin oluşmasında ve yayılmasında eğitim öne çıkmaktadır (Keshminder & Del-Rio, 2019). Ayrıca iş birliği, bilgi paylaşımını ve yayılımını destekleyici bir niteliğe sahiptir. İşletme içi ve dışı paydaşlar arasındaki iş birliği eko-inovasyon sürecinin her aşamasında gereklidir (Jove-Llopis & Segarra-Blasco 2020; Keshminder & Del-Rio, 2019; Marzucchi & Montresor, 2017). Özellikle küçük işletmeler (Del-Rio vd., 2017) iş birlikleri sayesinde eko-inovasyona yönelmekte ve çaba göstermektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular kaynak, yetenek, AR&GE, etkinlik ve verimlilik odağı bulunan kaynak temelli teori ile tutarlıdır. Eko-inovasyonun temel vurgusu yenilikçi bakış açısı ile kaynakların, iş yapma biçiminin, örgüt yapısının etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerektiğidir. Eko-inovasyon

proaktif bir çevre stratejisinin parçası olarak, AR&GE yatırımı ve insan kaynakları tarafından desteklenen yetenekler ile ortaya çıkmaktadır. Kaynak sınırlılığı perspektifinde, eko-inovasyon önemli bir yere sahiptir; kaynağı inovatif bir bakış açısıyla ele alan eko-inovasyon etkin ve verimlilik yoluyla işletmelere maliyet avantajı sunma potansiyeline sahiptir.

Literatürün önemli bölümünden farklı olarak bu araştırma iç dinamiklere odaklanmaktadır. Bu bakımdan araştırma, eko-inovasyonun benimsenmesinde hangi işletme içi dinamiklerin etkin olduğunu literatürü sentezleyerek ortaya koyduğu için literatüre katkı sunmaktadır. Aynı zamanda araştırma kapsamında ilgili literatürün güncel yapısını ortaya çıkardığı için katkılara açıktır. Diğer taraftan sürdürülebilirlik dönüşümü günümüz işletmelerinin gündemini her geçen gün daha fazla meşgul etmektedir. Birçok taraf, eko-inovasyonu bu dönüşümde bir stratejik araç olarak kabul etmektedir. Bu nedenle sürdürülebilirlik dönüşümünde eko-inovasyonu bir araç olarak kullanmak isteyen karar alıcılar için bu araştırma çıktıları rehber olma niteliği taşımaktadır.

Araştırma, sunduğu katkılarla beraber bazı kısıtlara sahiptir. Araştırmanın sadece WoS veri tabanı kapsamında çıkarımlarda bulunması ve farklı veri tabanlarını ele almaması bir araştırma kısıtıdır. Diğer taraftan araştırmanın kantitatif bir bilimsel yöntemle desteklenmemesi bir araştırma kısıtı olabilir. Bu kapsamda gelecek çalışmalar farklı veri tabanlarına ve farklı bilimsel metotlara göre eko-inovasyon dinamiklerini araştırabilir. Aynı zamanda farklı piyasa gelişmişlikleri bu dinamikler arasında farklılıklara neden olabilir. Bu nedenle gelecek çalışmalar farklı piyasa gelişmişliğine sahip işletmelerde eko-inovasyon iç dinamiklerini karşılaştırabilir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

MY: Fikir, Tasarım;

MY: Denetleme;

MY: Kaynakların toplanması ve/veya işlemesi;

MY: Analiz ve/veya yorum;

MY: Literatür taraması;

MY: Yazıyı yazan;

MY: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Arranz, N., Arguello, N. L., & de Arroyabe, J. C. F. (2021). How do internal, market, and institutional factors affect the development of eco-innovation in firms? *Journal of Cleaner Production*, 297, 126692.
- Armstrong, R., Hall, B. J., Doyle, J., & Waters, E. (2011). "Scoping the scope" of a Cochrane review. *Journal of Public Health*, 33(1), 147–150.
- Arundel, A., ve Kemp, R. (2009). *Measuring eco-innovation*. UM-MERIT, Working Paper Series.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17, 99–120.
- Bearman, M., & Dawson, P. (2013). Qualitative synthesis and systematic review in health professions education. *Medical Education*, 47(3), 252-260.
- Berchicci, L. (2008). *Innovating for sustainability: Green entrepreneurship in personal mobility*, Routledge Taylor and Francis Group.
- Biscione, A., de Felice, A., Gallucci, T., & Lagioia, G. (2022). Four types of eco-innovation for Baltic firms. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 196-212.
- Bossle, M. B., de Barcellos, M. D., Vieira, L. M., & Sauvée, L. (2016). The drivers for adoption of eco-innovation. *Journal of Cleaner Production*, 113, 861-872.
- Carrillo-Hermosilla, J., del Río, P., & Könnölä, T. (2010). "Diversity of eco-innovations: Reflections from selected case studies, *Journal of Cleaner Production*, 18(10-11), 1073–1083.
- Del-Rio, P., Romero-Jordán, D., & Peñasco, C. (2017). Analyzing firm-specific and type-specific determinants of eco-innovation. *Technological and Economic Development of Economy*, 23(2), 270-295.
- Del-Rio, P., Carrillo-Hermosilla, J., Könnölä, T., & Bleda, M. (2016). Resources, capabilities, and competencies for eco-innovation. *Technological and Economic Development of Economy*, 22(2), 274-292.
- Del-Rio, P., Peñasco, C., & Romero-Jordán, D. (2016). What drives eco-innovators? A critical review of the empirical businesses based on econometric methods. *Journal of Cleaner Production*, 112, 2158-2170.
- Demirel, P., & Kesidou, E. (2019). Sustainability-oriented capabilities for eco-innovation: Meeting the regulatory, technology, and market demands. *Business Strategy and the Environment*, 28(5), 847-857.
- Demirel, P., & Kesidou, E. (2011). Stimulating different types of eco-innovation in the UK: Government policies and firm motivations. *Ecological Economics*, 70(8), 1546-1557.

- EIO (2013). *Europe in transition: Paving the way to a green economy through eco-innovation*, Brussels. European Commission/DG Environment.
- Ekins, P. (2011). System innovation for environmental sustainability: concepts, policies and political economy. Bleischwitz R, Welfens P, Xiang Zhang Z. (Ed.). *İçinde International economics of resource efficiency: eco-innovation policies for a green economy* (ss. 51-88). Heidelberg: Physica-Verlag HD.
- Elkington, J., & Rowlands, I. H. (1999). Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st-century business. *Alternatives Journal*, 25(4), 42.
- Esty C. Daniel ve Winston, Andrew S. (2008). *Yeşilden altına: Akıllı şirketler çevreci stratejiler ile nasıl avantaj sağlar?* İstanbul: MediaCat.
- EU, (2023). Eco-innovation. 03.09.2023 tarihinde https://green-business.ec.europa.eu/eco-innovation_en adresinden erişildi.
- Fisk, P. (2010). *Sürdürülebilir büyüme: İnsanlar, gezegen ve kar*, (Çev. E. Yıldırım), İstanbul: MediaCat.
- Fussler, C., & James, P. (1996). *Driving eco-innovation: a breakthrough discipline for innovation and sustainability*. Prentice Hall.
- Gente, V., & Pattanaro, G. (2019). The place of eco-innovation in the current sustainability debate. *Waste Management*, 88, 96-101.
- Harrington, L. M. B. (2016). Sustainability theory and conceptual considerations: a review of key ideas for sustainability, and the rural context. *Papers in Applied Geography*, 2(4), 365-382.
- He, F., Miao, X., Wong, C. W., & Lee, S. (2018). Contemporary corporate eco-innovation research: A systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 174, 502-526.
- Horbach, J., Rammer, C., & Rennings, K. (2012). Determinants of eco-innovations by type of environmental impact: the role of regulatory push/pull, technology push and market pull. *Ecological Economics*, 78, 112-121.
- Horbach, J. (2008). Determinants of environmental innovation-new evidence from German panel data sources. *Research Policy*, 37(1), 163-173.
- Jaffe, A. B., & Palmer, K. (1997). Environmental regulation and innovation: a panel data study. *Review of Economics and Statistics*, 79(4), 610-619.
- Jove-Llopis, E., & Segarra-Blasco, A. (2020). Why does eco-innovation differ in service firms? Some insights from Spain. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 918-938.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.
- Keshminder, J. S., & del Río, P. (2019). The missing links? The indirect impacts of drivers on eco-innovation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(5), 1100-1118.
- Khan, S. A. R., Yu, Z., Umar, M., & Tanveer, M. (2022). Green capabilities and green purchasing practices: A strategy striving towards sustainable operations. *Business Strategy and the Environment*, 31(4), 1719-1729.

- Kiefer, C. P., Del Río González, P., & Carrillo-Hermosilla, J. (2019). Drivers and barriers of eco-innovation types for sustainable transitions: A quantitative perspective. *Business Strategy and the Environment*, 28(1), 155-172.
- Kitchenham, B. (2004). Procedures for performing systematic reviews. Keele, UK, *Keele University*, 33(2004), 1-26.
- Lee, K. H., & Min, B. (2015). Green R&D for eco-innovation and its impact on carbon emissions and firm performance. *Journal of Cleaner Production*, 108, 534-542.
- Maldonado-Guzman, G., & Pinzon-Castro, S. Y. (2022). Financial resources, eco-innovation and sustainability performance in automotive industry. *Tec Empresarial*, 16(2), 34-54.
- Marzucchi, A., ve Montresor, S. (2017). Forms of knowledge and eco-innovation modes: Evidence from Spanish manufacturing firms. *Ecological Economics*, 131, 208-221.
- Muscio, A., Nardone, G., & Stasi, A. (2017). How does the search for knowledge drive firms' eco-innovation? Evidence from the wine industry. *Industry and Innovation*, 24(3), 298-320.
- OECD (2011). *Fostering innovation for green growth: OECD green growth studies*, OECD Publishing.
- OECD (2012). *The future of eco-innovation: The role of business models in green transformation*. OECD/European Commission/Nordic Innovation Joint Workshop.
- OECD (2009). *Eco Innovation in industry: Enabling green growth*, OECD Publishing.
- Öztürk, Seçil (2020). Kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması: Gelişimi ve geleceği. Kurnaz, Niyazi (Ed.), İçinde *Muhasebe Bakış Açısıyla Sürdürülebilirlik ve Raporlama Üzerinde Seçme Yazılar*, Eğitim Yayınevi, ss.1-14.
- Parker, J. (2014). *Critiquing sustainability, changing philosophy*. UK and US: Routledge.
- Peyravi, B., & Jakubavičius, A. (2022). Drivers in the eco-innovation road to the circular economy: Organizational capabilities and exploitative strategies. *Sustainability*, 14(17), 10748. <https://doi.org/10.3390/su141710748>.
- Porter, M. E., & Linde, C. (1995). Green and competitive: Ending the stalemate. *Harvard Business Review*, 73(5), 120-134.
- Raj, R., & Srivastava, K. B.L. (2016). Mediating role of organizational learning on the relationship between market orientation and innovativeness. *The Learning Organization*, 23, 370-384.
- Rennings, K., & Rammer, C. (2011), The impact of regulation-driven environmental innovation on innovation success and firm performance. *Industry and Innovation*, 18(03), 255-283.
- Rennings, K., Ziegler, A., Ankele, K., & Hoffmann, E. (2006). The influence of different characteristics of the EU environmental management and auditing scheme on technical environmental innovations and economic performance. *Ecological Economics*, 57(1), 45-59.
- Reyhanoğlu, M., & Örs, H. (2005). Rekabette kaynak temelli yaklaşımı ile strateji geliştirme. *Parlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 4, 34-43.

- Rodríguez-Rebés, L., Navío-Marco, J., & Ibar-Alonso, R. (2021). Influence of organizational innovation and innovation in general on eco-innovation in European companies. *Journal of Intellectual Capital*, 22(5), 840-867.
- Salo, H. H., Suikkanen, J., & Nissinen, A. (2020). Eco-innovation motivations and eco-design tool implementation in companies in the Nordic textile and information technology sectors. *Business Strategy and the Environment*, 29(6), 2654-2667.
- Scarpellini, S., Ortega-Lapiedra, R., Marco-Fondevila, M., & Aranda-Uson, A. (2017). Human capital in the eco-innovative firms: a case study of eco-innovation projects. *International Journal of Entrepreneurial Behavior ve Research*, 23(6), 919-933.
- Schaltegger, S., Freund, F. L., & Hansen, E. G. (2012). Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 6(2), 95-119.
- Sezen, B., & Cankaya, S. Y. (2013). Effects of green manufacturing and eco-innovation on sustainability performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 154-163.
- Taymaz, Erol (2004). *Türkiye imalat sanayiinde teknolojik yetenek*. TÜBİTAK, DİE, TTGV.
- Triguero, A., Moreno-Mondéjar, L., & Davia, M. A. (2013). Drivers of different types of eco-innovation in European SMEs. *Ecological Economics*, 92, 25-33.
- Tsai, K. H., & Liao, Y. C. (2017). Sustainability strategy and eco-innovation: A moderation model. *Business Strategy and the Environment*, 26(4), 426-437.
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2013). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta.
- WCED (1987). *Our common future: report of the world commission on environment and development*. United Nations, 03.10.23 tarihinde in <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, adresinden erişildi.
- Wilson, M. (2003). Corporate sustainability: What is it and where does it come from. *Ivey Business Journal*, 67(6), 1-5.
- WWF (2020). Yaşayan gezegen raporu, 01.05.2022 tarihinde <https://www.wwf.org.tr/yayinlarimiz/raporlar/?10241/Yasayan-Gezegen-Raporu-2020> adresinden erişildi.
- Van Dijken, K., Prince, Y., Wolters, T. J., Frey, M., Mussati, G., Kalff, P., ..., & Meredith, S. (1999). *Adoption of environmental innovations: The dynamics of innovation as interplay between business competence, environmental orientation and network involvement*. Springer Science.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdakul, M., & Kazan, H. (2023). A Study on determining the eco-innovation dynamics in Turkey's manufacturing companies. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-27.
- Yücel, M. A., & Terzioğlu, M. K. (2023). Sürdürülebilir kalkınma ve eko-inovasyon: dinamik mekânsal etkileşim. *Verimlilik Dergisi*, 171-186.

EK 1: Eko-inovasyon Kararlarını Belirleyen İşletme İçi Dinamikler

Yazar	Maliyet tasarrufu	Çevre stratejisi ve Yönetimi	Bilgi yönetimi	AR&GE	İş birliği	İnsan kaynakları	İşletme yeteneği
Rodriguez-Rebes vd., (2021)	*	*	*		*	*	
Biscione vd., (2022)	*	*		*			
Salo vd., (2020)	*	*		*		*	*
Jove-Llopis ve Segarra-Blasco (2020)				*	*		
Kiefer vd., (2019)		*				*	*
Keshminder ve Del-Rio (2019)		*	*		*		*
Arranz vd., (2021)						*	*
Del-Rio vd., (2017)	*				*		*
Marzucchi ve Montresor (2017)			*	*	*		
Muscio vd., (2017)		*	*	*			
Scarpellini vd., (2017)		*		*		*	*
Del-Rio vd., (2016)		*	*	*	*	*	
Demirel ve Kesido (2011)	*	*				*	

MEDIATING ROLE OF WORK ENGAGEMENT AND MODERATING ROLE OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN THE EFFECT OF DARK LEADERSHIP ON PSYCHOLOGICAL CONTRACT¹²

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.10.2023

Accepted Date: 15.12.2023

Jülide ERDAL ÜNGÖR

PhD Student
İstanbul Commerce University
Institute of Social Sciences,
İstanbul, Türkiye
julide_erdal@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-1703-7841

Osman BAYRAKTAR

Assoc. Prof. Dr.
İstanbul Commerce University
Faculty of Business,
İstanbul, Türkiye
obayraktar@ticaret.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2502-3578

ABSTRACT In the research, the relationship between the dark leadership perception, work engagement, psychological contract and organizational structure perceptions of white-collar employees of five-star hotels in Istanbul, Ankara and Antalya was analysed. In this regard, data was collected from 402 white-collar hotel employees through surveys. Frequency distribution analyses, reliability analyses, confirmatory factor analyses, correlation analysis, mediator and moderator effect analyzes were conducted. As a result of the analysis, it was determined that there was a significant and negative relationship between the perception of dark leadership and psychological contract and work engagement, and a significant and positive relationship between work engagement and psychological contract. In addition, it was understood that work engagement had a partial mediating role in the effect of dark leadership perception on psychological contract. Finally, it has been found that organizational structure has a moderating role in the effect of dark leadership perception on psychological contract.

Keywords: Dark leadership, psychological contract, work engagement, organizational structure

JEL Codes: M1, M10, M12

Scope: Business administration

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.030

Cite this article: Erdal, Üngör, J. & Bayraktar, O. (2023). Mediating role of work engagement and moderating role of organizational structure in the effect of dark leadership on psychological contract. *KAUJEASF*, 14(28), 734-763.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

² This article study has been prepared with the inspiration from the PhD thesis of Jülide ERDAL ÜNGÖR under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Osman BAYRAKTAR

**ÇALIŞANLARIN KARANLIK
LİDERLİK ALGISININ PSİKOLOJİK
SÖZLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE
İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI,
ALGILANAN ÖRGÜT YAPISININ
DÜZENLEYİCİ ROLÜ**

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.10.2023

Yayına Kabul Tarihi: 15.12.2023

Jülide ERDAL ÜNGÖR
Doktora Öğrencisi
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye
julide_erdal@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-1703-7841

Osman BAYRAKTAR
Doç. Dr.
İstanbul Ticaret Üniversitesi
İşletme Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
obayraktar@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2502-3578

ÖZ | Araştırmada İstanbul, Ankara ve Antalya'daki beş yıldızlı otellerin beyaz yakalı çalışanlarının karanlık liderlik algısı, işe adanmışlık, psikolojik sözleşme ve örgütsel yapı algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda 402 beyaz yakalı otel çalışanından anket yoluyla veri toplanmıştır. Frekans dağılım analizleri, güvenilirlik analizleri, doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi, aracı ve moderatör etki analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda karanlık liderlik algısı ile psikolojik sözleşme ve işe adanmışlık arasında anlamlı ve negatif ilişki, işe adanmışlık ile psikolojik sözleşme arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca karanlık liderlik algısının psikolojik sözleşmeye etkisinde işe adanmışlığın kısmi aracılık rolünün olduğu anlaşılmıştır. Son olarak karanlık liderlik algısının psikolojik sözleşmeye etkisinde örgütsel yapı algısının düzenleyici bir role sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Karanlık liderlik algısı, psikolojik sözleşme, işe adanmışlık, örgüt yapısı algısı*

JEL Kodları: *M1, M10, M12*

Alan: *İşletme*

Türü: *Araştırma*

1. INTRODUCTION

Organizations, realizing that they can move their business forward and stand out in the competition thanks to their qualified and talented employees, now have to adopt different strategies to find, retain and develop them. In line with these strategies, leaders are the most important figures that are effective and decisive on the employee that has different needs and expectations. Naturally, the focus of most of the research conducted to date on leaders who occupy a critical position, has been the positive qualities of the leader. The leader has power that is officially given by the organization or stems from his own personal characteristics. However, it should not be forgotten that it is possible to use this power and direction in a negative way. So, in addition to the admirable features the leader might have dark side of characteristics that have negative consequences on the organization and the employee. When it is analysed individual, team and organization order, the impact area of the leader's destructive behavior is quite wide. Therefore, it is necessary to recognize such leadership behaviors and comprehensively understand their outcome on relationship between organization and employee.

As it is known, both employers and leaders must be in constant communication with employees for implementing the organizational targets. In this communication process, mutual expectations and obligations emerge regarding each other parties. These obligations and expectations, which are not stated in writing or verbally, reveal the concept of psychological contract. Regarding the psychological contract the leader or the employer may have different perception, and therefore the meanings they attribute to the contract also vary. The psychological contract, which we can define as a sensitive relationship, can be violated by the leader's dark behavior such as insincere, harassing, oppressive. It is anticipated that this situation will produce negative results on the employee and the organization.

Considering the results of negative leadership behaviors on the organization and the individual, it is seen that they also affect the employee's engagement. An employee who is engaged to his/her job demonstrates goal-oriented performance. It is expected that a physically and emotionally dedicated employee will have high expectations within the scope of the psychological contract and will also effectively fulfill what is expected of him/her, that is, his/her obligations. However, although the intrinsic motivation of an employee who is dedicated to the job is high, it is predicted that if the negative attitudes and behaviors of the leader continue, his/her dedication and engagement to the job and therefore his/her performance will decrease.

Another concept discussed within the scope of the research is organizational structure. It was aimed to draw attention to the internal mechanisms of organizations in the relationship of the concept of organizational structure with the concepts of dark leadership, work engagement and psychological contract. Moreover, it was tried to find out whether the leader's negative behavior is accepted or whether such negative behavior continues depends on the structural characteristics of the organization. For example, it is estimated that dark leadership behaviors will be less common in an organization that is more flexible and has a wider control area.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Dark Leadership

The most fundamental resources of an organizations are their employees and the leaders who influence them. It is necessary to accept that a leader who glorifies the business can also harm employees and make mistakes and also lead to disasters. For this reason, leadership styles that negatively affect the business and its employees have been discussed in recent leadership studies (Güldü & Esentürk Aksu, 2016). When studies on dark leadership were analysed, the dark side of the leader was tried to be explained by emphasizing different types of behavior. Accordingly, it is explained as leader attitudes that negatively affect the motivation and employees job satisfaction and endanger the interests of the business by using their position and resources in the organization (Aasland, Skogstad, Notelaers, Nielsen & Einarsen, 2010). Considering the business goals, moving towards long-term plans is expected to be a strategy in favor of the business, while in dark leadership, short-term plans and profits are at the forefront. At the same time, short-term gains are based on personal interests rather than organizational interests.

Negative behaviors of leaders have been diversified differently by researchers. The leader's excessive emphasis on status and position and his ambition to gain success and power can sometimes lead him to unethical behavior (Husted, 2008, p.23). Likewise, Bass (1999) defined the leader's deviation from honest and fair behavior, that is, acting unethical, as a dark leader. Although the situations that cause the leader to behave unethically are different, the basis of the issue is the leader's instinct to gain status or maintain his current status. In line with this motivation, the leader feels extremely pressured by the problems or uncertainties that may arise. In situations of stress and pressure, the leader's dark side comes to light and he/she has difficulty controlling his/her behavior. In such situations where dark leadership behaviors are observed, the leader may ignore moral values and social judgments (Frankenhauser, 2009, p.38).

The leadership, which has been considered together with some virtues and idealistic qualities until now, with adjectives such as "dark", "bad" and "destructive", both arouses curiosity and reveals unknown facts about different aspects of leadership. The leader's characteristics that are dysfunctional and harmful to his environment, both in terms of personality and behavior, constitute his dark side (McIntosh & Rima, 1997, p.28). In other words, according to the norms, beliefs and values accepted by the individual and society, negative and unethical behavior and personality traits are considered the dark side of the leader (Kesken & Ayyıldız, 2011, p.2).

Although the negative characteristics of the leader have been relegated to the background until now (Eriş, Yanar Bayam & Timurcanday Özmen, 2016; Özsoy & Ardiç, 2020), the number of studies on this subject has gradually increased. Along with the ethical problems experienced in recent years, the negative perceptions of employees about leaders, and the failures experienced by businesses, and various studies explaining dark leadership have been published (Schyns & Schilling, 2013; Başar & Basım, 2018; Uslu, 2021).

2.2. Psychological Contract

In the literature the first researcher is Argyris (1960) who mentioned about the term of psychological contract. In his research that was conducted with factory workers, pointed out that a psychological contract is formed when workers respect informal organizational norms. He figured out that when conditions such as leaving workers flexible and alone, being paid satisfactorily and providing job security are met, things get better, production is high and workers' job satisfaction is higher. Kotter (1973) defined the organization and employees as parties within the scope of psychological contract. He further stated that this contract determines how the transaction will occur between the parties. Compared to his predecessors, Rousseau (1989) has contributed to the concept of psychological contract to a greater extent with his research. He clarified the psychological contract definition as "the opinion, judgment and belief regarding the mutual obligations between the management and employee". These obligations can be openly negotiated between the employee and the organization, or some predictions about the future can be made through social learning based on observations and experiences. Stating that the perception of psychological contract may be different for the employee and the organization, Rousseau (1989) handled the psychological contract at the individual level. He explained that the individual mentally creates a contract model and evaluates his /her own contribution accordingly in his relationship with the organization. Later, Rousseau (2001) suggested that not only expectations but also obligations should be evaluated within the scope of the psychological contract. Expectations are

beliefs formed based on a person's past experiences. Obligations are matters that the employee believes he/she deserves and the employee has a perception that the company will provide these to him/her (Sparrow & Cooper, 2003).

The psychological contract can be defined as a transactional contract at one end and a relational contract at the other, inversely proportional to each other. Transactional and relational contracting can generally be differentiated in terms of clarity of boundaries, scope and flexibility (Fidan, 2021).

2.3. Work Engagement

Kahn (1990) defined the concept of work engagement as the cognitive, physical and emotional dedication of employees with certain roles in the organization. Cognitive engagement means employee's awareness of his responsibilities and his/her mental readiness (Kahn, 1990, p.694). Physical engagement is the employee's enthusiastic and dynamic fulfillment of his responsibilities in the organization with physical dedication. It is stated that employees with a high level of physical dedication work with higher performance and are more productive (Rich, Lepine & Crawford, 2010). Emotional engagement is the employee's positive manner towards his/her working environment (Kular, Gatenby, Rees, Soane & Truss, 2008). Harter, Schmidt and Hayes (2002) describe employees' integration with their work and doing their job with enthusiasm as work engagement. Likewise, Salanova and Schaufeli (2008) defined work engagement as a person's integration with the job by acting goal-oriented and taking pride in the work. It is possible to explain the work engagement by taking into account the job demands-resources model. According to this model, job demands correspond to the physical, social and psychological effort expected from the employee, depending on the content of the job. Job resources, on the other hand, are physical, psychological, social or organizational elements that both develop the employee and enable the achievement of business goals (Mijakoski, Karadzinska-Bislimovska, Basarovska, Montgomery, Panagopoulou, Stoleski, & Minov, (2015). Balance in job demands and resources will affect the employee's level of work engagement (Şahin & Çankır, 2019). It is possible to say that employees with high levels of work engagement are in constant search to achieve their work goals, as they are energetic and immersed in their work (Thai, To, Tran, Hoang, & Ho, 2023).

2.4. Organizational Structure

Morris (1990) explained the organizational structure as the systems that support the works done within an organization. Walton (1986) defined the basic factors of organizational structure as roles, positions, responsibilities and problem-solving systems. Chandler (1962) expressed the organizational structure as the structure that will enable the implementation of business strategy. In

support of this statement, Daft (2007) emphasized that the administrative structure will change with the change of business strategy, therefore the organizational structure should be redesigned. Likewise, Robbins and DeCenzo (2005) emphasized that organizational structure has a very crucial role in achieving the business strategies. Covin, Slevin and Schultz (1994) defined it as ensuring the interconnection of relationships between workflow, use of authority and communication channels. Mirze and Ülgen (2016), in a more succinct manner, defined organizational structure as the relationships of employees with each other, employees with jobs, and jobs with each other. In general, it is observed that researchers have a common idea about some elements that make up the organizational structure and list these as formalization, differentiation, scope of control and specialization (Özdemir, 2016).

3. HYPOTHESES OF THE RESEARCH

Destructive, narcissistic, tyrannical, aggressive and cynical attitudes, which we can define as dark leadership behaviors, have negative effects on both the individual and the organization. Dark leadership behaviors reduce employees' engagement and job satisfaction (Tepper, 2000), and negatively affect employee behaviors that contribute to organizational performance, such as organizational citizenship (Aryee, Chen, Sun, & Debrah, 2007).

It is also understood that negative leadership behaviors cause employees to feel burnt out (Carlson, Ferguson, Hunter, & Whitten, 2012) and even make a decision to quit. Obtaining the desired contribution and performance from an employee within the organization depends on many factors. One of these elements is the psychological contract that emerged between the parties called employee and employer. Psychological contract cover the thoughts and beliefs that the mutual obligations of the organization and the employee will be fulfilled (Kiazad, Holtom, Hom, & Newman, 2014). Among the obligations that the organization should fulfill is management and leadership style that makes its employees happy. Therefore, leaders at the management level both represent the company and become a part of the psychological contract. In this context, it can be assumed that leader attitudes are primarily effective in the psychological contract violation, as well as in its existence. In line with these explanations, hypothesis 1 was created.

H₁: Perception of dark leadership has an effect on the psychological contract.

The concept of work engagement depicts an ideal employee profile who enjoys his/her job within the organization, voluntarily assumes responsibility, and is eager to learn (Şimşek & Taşcı, 2004). It is necessary to provide the support

from the organization and meet the expectations in order to raise the employees' work engagement. Leader's behaviors are also included within the scope of support to be received from the organization (İnce, 2016). On the contrary, when the leader does not support the employee and does not instill trust, the employee feels worthless and his/her performance, job satisfaction and motivation decrease (Reed & Bullis, 2009; Erdal Üngör, 2021; Işık & Kızıltuğ, 2022). It is assumed that in organizations where the dark side of the leader is revealed, that is, where destructive behaviors are exhibited repeatedly, work engagement will be negatively affected and psychological contract violation will occur. Hypothesis 2 was created in line with these explanations.

H₂: Perception of dark leadership has an effect on the work engagement.

The relationship between work engagement and psychological contract has been explained based on various theories. One of the theory is developed by Vroom (1924) and this theory explained that the employee will perform according to the reward he/she will receive. Similarly, equity theory, developed by Adams (1963), explained how employees compare their own inputs and outputs with other individuals, and suggested that employees' psychological and behavioral reactions will differ in case of inequality (Bolino & Turnley, 2008). These theories reveal the existence and strength of the relationship between psychological contract and work engagement within the organization. In line with these studies, hypothesis 3 and hypothesis 4 were created.

H₃: Work engagement has an effect on the psychological contract.

H₄: Work engagement has a mediating role in the effect of the dark leadership perception on the psychological contract.

In order to keep up with today's competitive conditions and to raise organizational performance to the top level, businesses are redesigning their organizational structures in accordance with their fields of activity. For example, elements such as the arrangement of hierarchical levels, degree of centralization, level of formalization, and width of control areas are among the issues discussed in the organizational structure (Uyanık, 1998; Yılmaz & Cerit, 2023). It is thought that organizational structure and leadership behaviors, which have a wide impact in the organizational, are in relationship with employee's work engagement and psychological contract perception. Hypothesis 5 was created in line with these explanations.

H₅: Organizational structure has a moderating role in the effect of dark leadership perception on psychological contract.

4. METHOD

4.1. The Aim of the Study and the Research Model

The principal aim of this study is to understand the relationships among employees' dark leadership perception, psychological contract, work engagement and organizational structure perceptions. Research model developed regarding the mediating role of work engagement and the moderating role of organizational structure in the effect of employees' perception of dark leadership on psychological contract is displayed in Figure 1.

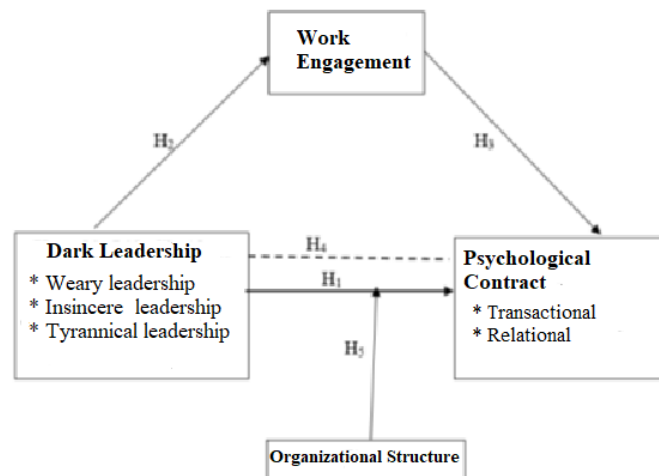

Figure 1: Research Model

4.2. Analysis Used in the Research

Quantitative method was used in the research, and the data was analyzed with SPSS 26.0 and AMOS 21.0 programs with a 95% confidence level. According to the data obtained, confirmatory factor analysis was performed to analyse the factor structures of the scales, and correlation analyzes were performed to reveal the relationships between variables. Additionally, within the scope of the research, mediation test (model 4) and moderation test (model 1) were proceeded with Hayes Process Regression. For mediation testing, indirect, direct and total effects were analysed.

4.3. Research Universe and Sample Group

The research universe consists of white-collar employees of five-star hotels in Istanbul, Ankara and Antalya. There are certain reasons why hotel businesses were preferred in the research. Hotel businesses have an important place in the tourism sector as they have a high potential to create income and employment. On the other hand, it has been revealed in many studies that the employee turnover rate in this industry is higher than in other sectors (Cheng & Brown, 1998; Kim, 2014; Robinson, Kralj, Solnet, Goh & Callan, 2014). In this field, services are produced and this service production occurs at the same time as consumption. Additionally, technology usage is low and labor intensive. The quality of communication and coordination among employees, leadership style, and meeting the economic, social, emotional (Akçadağ & Özdemir, 2005) needs and expectations of the employee have an important place in the successful execution of hotel management activities and business success. In line with these explanations, it was aimed to research the level of dark leadership perception, work engagement, psychological contract and organizational structure perceptions of the sample hotel employees and the relationships between these concepts.

According to the December 2022 data of the Ministry of Culture and Tourism, the number of five-star hotels in Istanbul is 137, 30 hotel in Ankara and 219 hotels in Antalya. Since it was not possible to reach all white-collar employees in a total of 386 hotel groups in terms of time and cost, data was collected by convenience sampling method. Assuming that approximately 300 people work in a five-star hotel and 10% of them are white collar, it is thought that approximately 11,580 people are employed as white collar workers. With the sampling calculation method, the lowest sample number was calculated as 372 with a 95% confidence level and 5% sampling error (<http://etikarastirma.com>). In this regard, the research was completed with data collected from 402 hotel employees working in variety of departments.

In this study, all rules specified within the scope of the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed. The ethical evaluation was made by the Istanbul Commerce University Ethics Committee, and ethics committee approval was given with the decision document dated 06.10.2022 and numbered E-65836846-044-265384.

4.4. Research Scales

The research includes four scales for conceptual variables and additional demographic questions. Data on gender, marital status, age, educational status, total seniority, seniority in current company were obtained from the participants who answered the scale questions, and demographic analyses were made.

Dark Leadership Perception Scale: It is a 17-item scale consisting of 3 sub-dimensions developed by Başar (2019, 2020). It measures dark behaviors of leaders, which we can define as weary, insincere and tyrannical. Weary behaviors were measured with 6 items, insincere behaviors with 5 items, and tyrannical behaviors measured with 6 items. Answers were collected from the participants in a 5-point Likert format (1-never, 2-rarely, 3-sometimes, 4-often, 5-always).

Psychological Contract Scale: The scale is developed by Millward and Hopkins (1998) to evaluate employees' psychological contract perception. The original scale consists of 37 statements. Firstly Mimaroglu (2008) adapted the scale to Turkish and then İyigün and Çetin (2012) handled the scale and it was turned into 17-item scale. In this research the short version was used. The scale consists of a total of 17 items, 10 of which measure the transactional sub-dimension of the psychological contract and 7 items measure the relational sub-dimension of the psychological contract. Answers were collected from the participants in a 5-point Likert format (1-strongly disagree; 2- disagree, 3-undecided, 4-agree, 5-strongly agree).

Work Engagement Scale: Schaufeli and Bakker (2003) developed the scales to measure employee's work engagement. The scale's adaptation into Turkish and its reliability and validity analysis were carried out by Özkalp and Meydan (2015). The researchers suggests that the scale can be used as a unidimensional one, as the exploratory factor analysis results do not clearly differentiate the scale into a three-dimensional structure. The same result was revealed by Sonnentag (2006). The expressions were designed according to a 5-point Likert scale, and the scale 1-strongly agree, 2-agree, 3-undecided, 4-disagree, 5-strongly disagree was used.

Organizational Structure Perception Scale: The scale created by Khandwalla (1977) and it measures the organic level of the organizational structure with 7 questions. Özcan (2010) adapted the scale into Turkish. The average of seven items is stated as the organicity index of the organization. The higher index means high level organicity of the organization; the lower it is, the more mechanical the organization is considered (Khandwalla, 1977). The values given on the scale are between 1 and 7, and as the scores increase, the degree of organicity also increases.

5. FINDINGS

5.1. Demographical Findings

In accordance with the data which were obtained from the participants, the findings related to the demographic profile and job characteristics are displayed in Table 1.

Table 1: Distribution of Demographical Characteristics

		n	%
Gender	Female	168	41,8
	Male	234	58,2
Marital status	Married	239	59,5
	Single	163	40,5
Age	21-30	76	18,9
	31-40	180	44,8
	41-50	79	19,7
	Above 51	67	16,7
Education	Undergraduate	131	32,6
	Graduate	196	48,8
	Postgraduate	75	18,7
Total Seniority	5 and below	87	21,6
	6-10 years	60	14,9
	11-15 years	160	39,8
	16-20	49	12,2
	Above 20	46	11,4
Seniority in Current Organization	5 and below	154	38,3
	6-10 years	117	29,1
	11-15 years	53	13,2
	16-20 years	56	13,9
	Above 20	22	5,5

58.2% of the employees are male, 59.5% are married, 44.8% are 31-40 years old, and 48.8% have a bachelor's degree. 39.8% of the employees have job experience for 11-15 years in total, and 38.3% have been working in the current company for 5 years or less.

5.2. Confirmatory Factor Analysis Results (CFA)

Confirmatory factor analysis was applied to understand whether the factor structures of the scales used within the scope of the research were in accordance with theoretical knowledge and to analyse their validity and reliability according to the collected data.

5.2.1. CFA results for the dark leadership perception scale

The confirmatory factor analysis results regarding the Dark Leadership Perception Scale is shown Table 2.

Table 2: CFA for the Dark Leadership Perception Scale

Factor	Item	B	Standardized B	Std Error	p	AVE	CR	Cronbach Alpha
Weary Leadership	LA1	1	0,478			0,561	0,882	0,862
	LA2	1,351	0,724	0,146	0,000**			
	LA3	1,839	0,848	0,187	0,000**			
	LA4	1,658	0,822	0,17	0,000**			
	LA5	1,544	0,802	0,16	0,000**			
	LA6	1,281	0,76	0,142	0,000**			
Insincere Leadership	LA7	1	0,468			0,513	0,775	0,797
	LA8	1,586	0,643	0,16	0,000**			
	LA9	1,726	0,73	0,186	0,000**			
	LA10	1,472	0,602	0,173	0,000**			
	LA11	1,764	0,734	0,189	0,000**			
Tyrannical Leadership	LA12	1	0,62			0,522	0,867	0,869
	LA13	1,45	0,775	0,113	0,000**			
	LA14	1,146	0,691	0,097	0,000**			
	LA15	1,473	0,751	0,121	0,000**			
	LA16	1,315	0,741	0,106	0,000**			
	LA17	1,418	0,745	0,101	0,000**			

CR; Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05

The general approach accepted in the literature is to have a factor load of at least .40 (Şencan, 2005). It is among the standardized coefficient values of the Dark Leadership Perception Scale, and all items are statistically significant ($p < 0.001$).

It is revealed that the composite reliability and average variance extracted values of the weary ($CR = .88$; $AVE = .56$), insincere ($CR = .77$; $AVE = .51$) and tyrannical ($CR = .86$; $AVE = .52$) dimensions, which are the sub-dimensions of the dark leadership scale, are in accordance with the reference ranges. The AVE value is expected to be greater than .50 and the CR value is expected to be greater than .70. It is also claimed that if the CR value exceeds .70, convergent validity will be accepted even if the AVE value remains below .50 (Huang, Y. Wang, Wu & P. Wang, 2013; Buric, Soric & Penezic, 2016). Cronbach Alpha reliability coefficients were determined to be high in the dimensions of weary leadership (.86), insincere leadership (.79) and tyrannical leadership (.86) (*Cronbach Alpha* > .80).

As a result of CFA, the goodness fit values of the Dark Leadership Perception Scale ($\chi^2/df = 3.95$; $GFI = .90$; $CFI = .93$; $NFI = .90$; $RMR = .03$;

$RMSEA = .07$) show that the proposed model is compatible with the data and acceptable. These results showed that the predicted theoretical structure of the scale was confirmed (Baumgartner & Homburg, 1996; Hu & Bentler, 1999).

5.2.2. CFA results for the psychological contract scale

The confirmatory factor analysis results regarding the Psychological Contract Scale are shown Table 3.

Table 3: CFA for the Psychological Contract Scale

Factor	Item	B	Standardized B	Std Error	p	AVE	CR	Cronbach Alpha
Psychological Contract - Transactional	PS1	1	0,587			0,578	0,899	0,906
	PS2	1,094	0,654	0,08	0,000**			
	PS4	1,147	0,665	0,108	0,000**			
	PS6	1,165	0,632	0,101	0,000**			
	PS7	1,076	0,809	0,09	0,000**			
	PS9	1,175	0,821	0,098	0,000**			
	PS11	1,241	0,703	0,113	0,000**			
	PS14	1,022	0,839	0,127	0,000**			
	PS15	0,876	0,589	0,105	0,000**			
Psychological Contract - Relational	PS3	1	0,538			0,723	0,948	0,943
	PS5	1,289	0,783	0,056	0,000**			
	PS8	1,239	0,97	0,071	0,000**			
	PS10	1,282	0,798	0,066	0,000**			
	PS13	1,308	0,861	0,065	0,000**			
	PS16	1,085	0,876	0,064	0,000**			
	PS17	1,188	0,772	0,06	0,000**			
		PS12	1,553	0,875	0,094			

CR:Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05

The general approach accepted in the literature is to have a factor load of at least .40 (Şencan, 2005). It is among the standardized coefficient values of the Psychological Contract Scale, and all items are statistically significant ($p < 0.001$).

It is revealed that the composite reliability and average variance extracted values of the transactional ($CR = .89$; $AVE = .57$) and relational ($CR = .94$; $AVE = .72$) dimensions are in accordance with the reference ranges. The AVE value is expected to be greater than .50 and the CR value is expected to be greater than .70. It is also claimed that if the CR value exceeds .70, convergent validity will be accepted even if the AVE value remains below .50 (Huang, Y. Wang, Wu & P. Wang, 2013; Buric, Soric & Penezic, 2016). Cronbach Alpha reliability coefficients were determined to be high in the dimensions of transactional (.90) and relational (.94) ($Cronbach\ Alpha > .80$).

As a result of CFA, the goodness fit values of the Psychological Contract Scale ($\chi^2/df = 4.56$; $GFI = .88$; $CFI = .94$; $NFI = .92$; $RMR = .05$; $RMSEA = .07$) show that the proposed model is compatible with the data and acceptable. These

results showed that the predicted theoretical structure of the scale was confirmed (Baumgartner & Homburg, 1996; Hu & Bentler, 1999).

5.2.3. CFA results for work engagement scale

The confirmatory factor analysis results regarding the Work Engagement Scale is shown Table 4.

Table 4: CFA for the Work Engagement Scale

Factor	Item	B	Standardized B	Std Error	p	AVE	CR	Cronbach Alpha
Vigor	ia11	1	0,881			0,738	0,894	0,895
	ia11	0,956	0,851	0,042	0,000*			
	ia11	0,943	0,845	0,043	0,000*			
Dedication	ia22	1	0,651			0,557	0,789	0,773
	ia22	0,948	0,795	0,068	0,000*			
	ia22	1,21	0,785	0,089	0,000*			
Absorption	ia33	1	0,875			0,729	0,89	0,886
	ia33	0,863	0,869	0,037	0,000*			
	ia33	0,892	0,816	0,042	0,000*			

CR;Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05

The general approach accepted in the literature is to have a factor load of at least .40 (Şencan, 2005). The Work Engagement Scale, along with its sub-dimensions, is among the standardized coefficient values, and all its items are statistically significant ($p < 0.001$).

It is seen that the composite reliability and average variance extracted values of the vigor ($CR = .89$; $AVE = .73$), dedication ($CR = .78$; $AVE = .55$) and absorption ($CR = .89$; $AVE = .72$) dimensions are in accordance with the reference ranges. The AVE value is expected to be greater than .50 and the CR value is expected to be greater than .70. It is also claimed that if the CR value exceeds .70, convergent validity will be accepted even if the AVE value remains below .50 (Huang, Y. Wang, Wu & P. Wang, 2013; Buric, Soric & Penezic, 2016). Cronbach Alpha reliability coefficients were determined to be high in the dimensions of Vigor (.89), dedication (.77) and absorption (.88) (*Cronbach Alpha* > .80).

As a result of CFA, the goodness fit values of the Work Engagement Scale ($\chi^2/df = 4.13$; $GFI = .95$; $CFI = .97$; $NFI = .97$; $RMR = .03$; $RMSEA = .07$) show that the proposed model is compatible with the data and acceptable. These results showed that the predicted theoretical structure of the scale was confirmed (Baumgartner & Homburg, 1996; Hu & Bentler, 1999).

5.2.4. CFA results for organizational structure perception scale

The confirmatory factor analysis results regarding the Organizational Structure Scale is shown Table 5.

Table 5: CFA for the Organizational Structure Scale

Factor	Item	B	Standardized B	Std Error	p	AVE	CR	Cronbach Alpha
Organizational Structure Perception	AÖY1	1	0,742			0,606	0,914	0,907
	AÖY2	0,931	0,639	0,073	0,000**			
	AÖY3	1,241	0,797	0,076	0,000**			
	AÖY4	1,365	0,864	0,076	0,000**			
	AÖY5	1,232	0,851	0,071	0,000**			
	AÖY6	1,222	0,751	0,079	0,000**			
	AÖY7	1,165	0,781	0,073	0,000**			

CR:Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted; **p<0,001, *p<0,05

The general approach accepted in the literature is to have a factor load of at least .40 (Şencan, 2005). The Organizational Structure Scale is among the standardized coefficient values, and all its items are statistically significant ($p < 0.001$).

It is seen that the composite reliability and average variance extracted values of scale is in accordance with the reference ranges ($CR = .91$; $AVE = .60$). The AVE value is expected to be greater than .50 and the CR value is expected to be greater than 0,70. It is also claimed that if the CR value exceeds .70, convergent validity will be accepted even if the AVE value remains below .50 (Huang, Y. Wang, Wu & P. Wang, 2013; Buric, Soric & Penezic, 2016). Cronbach Alpha reliability coefficient was determined to be high for the Organizational Structure Perception scale (.90) ($Cronbach\ Alpha > .80$).

As a result of CFA, the goodness fit values of the Organizational Structure Perception Scale ($\chi^2/df = 4.14$; $GFI = .95$; $CFI = .97$; $NFI = .95$; $RMR = .06$; $RMSEA = .08$) show that the proposed model is compatible with the data and acceptable. These results showed that the predicted theoretical structure of the scale was confirmed (Baumgartner & Homburg, 1996; Hu & Bentler, 1999).

5.3. Correlation Relationships Between Variables

Within the scope of the research, the relationships between the variables of dark leadership perception, work engagement, psychological contract and organizational structure perception were determined by correlation analysis.

Table 6: Correlation Coefficients

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
WL(1)	1	,775**	,798**	,934**	-,745**	-,781**	-,774**	-,585**	-,717**	-,725**	-,735**	-,542**
IL (2)		1	,779**	,909**	-,779**	-,756**	-,783**	-,608**	-,701**	-,711**	-,734**	-,525**
TL (3)			1	,932**	-,690**	-,661**	-,690**	-,505**	-,586**	-,668**	-,640**	-,436**
DL (4)				1	-,795**	-,791**	-,807**	-,609**	-,720**	-,757**	-,758**	-,540**
TPC(5)					1	,928**	,987**	,752**	,764**	,741**	,821**	,643**
RPC(6)						1	,976**	,765**	,797**	,778**	,851**	,691**
PC (7)							1	,771**	,792**	,770**	,849**	,675**
VG (8)								1	,739**	,710**	,896**	,865**
DE (9)									1	,831**	,929**	,724**
AB (10)										1	,925**	,676**
WE (11)											1	,826**
OS (12)												1

Variables $0 < r < 0.299$ is weak, $0.300 < r < 0.599$ is medium, $0.600 < r < 0.799$ is strong, $0.800 < r < 0.999$ is very strong; Pearson correlation

There is a negative ($r < 0$), statistically significant relationship between employees' Dark Leadership Perceptions scores and Psychological Contract scores, Work Engagement scores, and Perception of Organizational Structure scores ($p < 0.05$). There is a positive ($r > 0$), statistically significant relationship between Psychological Contract scores and Work Engagement, Organizational Structure Perception scores ($p < 0.05$). There is a positive ($r > 0$), statistically significant relationship between Work Engagement scores and Organizational Structure Perception scores ($p < 0.05$).

5.4. Mediation Analysis Results

In the analysis of the mediating effect of work engagement, first the effect of the perception of dark leadership on work engagement was analyzed, and then the effect of work engagement on the psychological contract was analyzed. The mediating effect was analyzed according to the total, direct and indirect effect results.

Table 7: The Mediating Role of Work Engagement in the Effect of Dark Leadership on the Psychological Contract

Tested Ways	B	Std Error	β	t	p	%95 B CI	
						Lower	Upper
DarkLeadership>WorkEngagement	-0,468	0,02	-0,758	-23,238	0,000*	-0,508	-0,428
WorkEngagement>PsychologicalContract	0,949	0,061	0,557	15,594	0,000*	0,83	1,069
DarkLeadership>PsychologicalContract							
Total Effect	-0,85	0,031	-0,807	-27,365	0,000*	-0,911	-0,789
Direct Effect	-0,406	0,038	-0,386	-10,799	0,000*	-0,48	-0,332
Indirect Effect	-0,444	0,034	-0,422	x	x	-0,512	-0,377
Modal: F=722,692 , p=0,000 , R ² =0,784							

* $p < 0.05$ there is a significant effect, $p > 0.05$ there is no significant effect; Process (n=2000; model 4)

The mediating role of Work Engagement in the effect of Dark Leadership on Psychological Contract is statistically significant ($p < 0.05$). In the model, Dark Leadership ($\beta = -.75$) has a statistically significant negative effect on Work Engagement ($p < 0.05$). Work Engagement ($\beta = .55$) has a statistically significant positive effect on Psychological Contract ($p < 0.05$). The total effect ($\beta = -.80$), direct effect ($\beta = -.38$), and indirect effect ($\beta = -.42$) of Dark Leadership on the Psychological Contract is statistically significant. The significance of the indirect effect indicates a mediating role. At the same time, VAF = .52 was calculated. Accordingly, Work Engagement has a (partial) mediating role in the effect of Dark Leadership on the Psychological Contract.

5.5. Moderation Analysis Results

Table 8 below presents the findings regarding the moderator role:

Table 8: The Moderating Role of the Organizational Structure Perception in the Effect of Dark Leadership on the Psychological Contract

Tested Ways	B	Std Error	β	t	p	%95 B CI	
						Lower	Upper
DarkLeadership>PsychologicalContract	-0,459	0,075	-0,436	-6,093	0,000*	-0,607	-0,311
OrganizationalStructure>PsychologicalContract	0,75	0,111	0,567	6,739	0,000*	0,531	0,969
Interaction4>PsychologicalContract	-0,007	0,002	-0,217	-2,926	0,004*	-0,012	-0,002
Modal: F=327,937 , p=0,000 , R ² =0,738							

$p < 0.05$ there is a significant effect, $p > 0.05$ there is no significant effect; Process (n=2000; model 1)

The moderating role of the Organizational Structure Perception in the effect of Dark Leadership on the Psychological Contract is statistically significant ($p < 0.05$). In the model, Dark Leadership ($\beta = -.43$) affects the Psychological Contract negatively, while Perception of Organizational Structure ($\beta = .56$) affects

the Psychological Contract positively ($p < 0.05$). The effect of the interaction term (DL*OS) is significant ($p < 0.05$). Accordingly, the Organizational Structure Perception has a moderating role in the effect of Dark Leadership on the Psychological Contract.

6. CONCLUSION

Due to the change in value judgments, forms of interpersonal relationships, communication styles, lifestyles and habits in society over time, it is possible to see behaviors such as unethical and dark types of attitudes that do not comply with moral and norm rules. Especially when leaders who determine organizational strategies and have an important position in organization, display the behaviors that described dark or unethical, have devastating consequences for the employee, the organization and society in a broader sense. The leader's ambition to gain status, money and power overrides facts such as empathy, honesty and justice, revealing the dark side of the leader. It is an inevitable fact that organizations work with such leaders, especially due to reasons such as the recruitment processes not being run correctly and effectively or the performance of the current leader not being closely monitored. It is a very serious problem to be able to manage behaviors such as arrogance, self-righteousness, lying, ignoring employees, and disregarding social rules, which we can define as dark behaviors, within the organization. This problem begins with negative behaviors reflected on employees, and in the future, it wears out employees physically and psychologically. In this regard, it is assumed that dark leadership behaviors are effective on the psychological contract, and work engagement has a mediating role in this relationship, that is, it helps to understand how and why this relationship occurs. In the last stage, it was analysed what moderating effect the mechanical or organic organizational structure has on the relationship between dark leadership behaviors and the psychological contract.

First of all, the effects of dark leadership perception on the psychological contract were analysed within the scope of the research. It was understood that dark leadership behaviors had a negative and significant effect on the psychological contract. In this context, it is possible to say that negative behaviors that reflect the dark sides of leadership negatively affect employees' material and moral ties with their jobs. The leader's oppressive, harassing and insincere behaviors negatively affect employees' expectations within the scope of the psychological contract. As a result, employees are reluctant to fulfill their obligations. This is a result that shows how important leader behaviors are in employee motivation, commitment and performance. It has been found that insincere, harassing and bullying leader behaviors, which are among the dark

leadership sub-dimensions, have a negative effect on the relational and transactional contract, which are the sub-dimensions of the psychological contract. It is understood that especially insincere and untrustworthy leader behaviors have a very strong negative impact on employees. This proves that in the leader-employee relationship, the parties seek consistency and transparency in each other's words and behaviors.

Within the scope of the research, the effects of the perception of dark leadership on employees' work engagement were discussed. It has been revealed that dark leadership behaviors have a significant and negative effect on work engagement. Accordingly, the leader's behavior is very decisive in whether the employee finds his/her job meaningful. It is possible to say that supportive leader behaviors positively affect employee dedication. Otherwise, leader behaviors such as coercive, oppressive, insincere and hypocritical lead to psychologically and physically devastating consequences on employees. In such a situation, it does not seem possible for the employee to put his job first, maintain his motivation and look to the future with hope. Since the dark aspects of the leader cause the employee to distance from the job, even if the employee is physically at work, he/she will not be there mentally.

Additionally, the effects of work engagement on the psychological contract have been analysed and it is understood that work engagement has a positive and significant effect on the psychological contract. Accordingly, it is concluded that the expectations and opinions of employees who are highly committed to work, that is, who give all their energy to their work and who fulfill their responsibilities passionately and enthusiastically, will have positive expectations and opinions within the scope of the psychological contract. Psychological contract is a type of contract that expresses what is invisible and unspoken between the employee and the business. In addition, the meanings that the parties attribute to the psychological contract may differ. Since employees with high work commitment focus on their job and look to the future with hope, their beliefs and expectations within the scope of the psychological contract will also be positive. He/she has a high belief that the employer will reward him for doing what is expected of him.

As the main hypothesis of the research, the mediating role of employees' work engagement in the effect of dark leadership behaviors on the psychological contract is discussed. It has been determined that work engagement has a mediating role in the effect of dark leadership behaviors on the psychological contract. The impact of dark leadership behaviors on the psychological contract is partially mediated through work engagement. Within the scope of the psychological contract, employee and employer have mutual obligations and

expectations. While dark leadership behaviors negatively affect the formation of the psychological contract, the employee's dedication to work partially affects the psychological contract. This shows that other factors may be taken roles in the negative effects of dark leadership behaviors on the psychological contract. At the same time, it is understood that insincere, harassing and tyrannical leadership behaviors have a stronger destructive effect than expected. As a result, in order to effectively manage the expectations and obligations between the employee and the employer within the scope of the psychological contract, leaders need to develop constructive and supportive behaviors, avoiding annoying, insincere and bullying behaviors. This case also positively affects work engagement. In an organization where work engagement is ensured, the employee within the scope of the psychological contract may be inclined to fulfill the obligations such as loyalty, honesty and qualified work. At the same time, the employer also has obligations towards the employee. The employer do not only provide an working environment, but also should improve the employee's knowledge and skills, and also satisfy the employee financially. However, although a constructive atmosphere has been created within the organization by using the positive results of dedication to work, it is not possible to completely eliminate the consequences of the leader's negative behavior. Therefore, leader behaviors are very effective in shaping and implementing the psychological contract, which is formed according to the belief expectations of the parties, which is not written or verbal. Work engagement may partially affect this relationship.

Finally, the moderating role of organizational structure in the effect of dark leadership behaviors on the psychological contract was analysed. The moderating role of perception of organizational structure in the effect of dark leadership on psychological contract was found to be significant. While examining the moderating role, it was first determined that dark leadership negatively affects the psychological contract. In other words, negative leader behaviors negatively affect the psychological contract consisting of unwritten expectations between employees and employers. So, mutual expectations of employees and employers decrease and a pessimistic perspective towards each other prevails. The perception of organizational structure has a moderating role in the relationship between dark leadership and psychological contract, affecting the strength of this relationship. The fact that the organizations which are controlled from a single center, have vertical hierarchy, and have long power distance, make increase the negative effect of dark leadership behaviors on the psychological contract. In other words, the impact of destructive behavior is felt more in a mechanical organizational structure. The analysis results indicate that the effect of organizational structure on this relationship is not very significant.

No empirical or theoretical research focusing on the same variables have been found in the literature. For this reason, it becomes difficult to compare research findings with previous studies. However, some conclusions were reached by examining studies conducted with variables similar to the concepts discussed in the research. Coşkuner and Şentürk (2017) found that abusive leadership behaviors had a negative effect on the perception of emotional and physical dedication to work. Since personality traits are decisive in the emergence of dark behaviors, it is thought that studies conducted with this concept will provide insight into the perception and effects of dark leadership. For example, in the study conducted by Miller (2017), a negative relationship was found between dark personality traits and productive work behaviors. It has been revealed by researchers that employees will be unhappy and unproductive because the manager's failure to fulfill obligations, not meet expectations, not keep promises, not meet needs, and inconsistency between discourse and actions will create the perception that the psychological contract has been violated (Roy & Konwar, 2019; Qaiser & Abid, 2022). Naktiyok, Zengin and Kayapılı (2019) found that the dark personalities of managers (narcissist, machiavellian, psychopathy) have a negative effect on work dedication. Işık and Kızıltuğ (2022) explained that the perception of dark leadership, insincere and bullying behavior dimensions negatively affect employee performance. Additionally, it was found out that the insincere, harassing and bullying leader behavior negatively affect job satisfaction (Erdal Üngör, 2021). It has been revealed that dark leadership has a negative effect on employees' task performance, general job performance and contextual performance (Moscoso & Salgado, 2004; Benson & Campbell, 2007). In short, the dark behaviors of the leader lead to negative attitudes and behaviors on employees (Turunç, 2010), and as a result, employees exhibit low performance (Ashforth, 1994; Ülbeği, Özgen & Özgen, 2014; Schyns & Schilling, 2013; Kılıç, 2019; Kılıç & Günsel, 2019) has been revealed by many studies. In the study conducted by Gerçek and Elmas Atay (2021), a significant and positive effect was found on the content and fulfillment of the psychological contract with the support the leader gives to her subordinate.

In the literature, there are researches revealing the relationship between organizational structure and job satisfaction, mostly indicating that as the degree of organicity of organizational structures increases, it will have positive effects on employees. Özcan (2010) revealed that there is a relationship between organizational structure and job satisfaction. Again, many studies support the fact that there is a strong relationship between leadership styles and the structure of the organization, and that organizational success will increase if an effective leadership style and a correct organizational structure are created. Taşgit and Sert

(2017) revealed the strength of this relationship between leader and organizational structure by examining the relationship of elements such as communication, centralization, division of labor, and distribution of authority according to different leadership styles. Aksoy (2020) concluded in his research that the organizational structure perceived by employees is related to their compatibility with the job and the organization, job satisfaction and job engagement levels, and that person-job and person-organization fit has a positive mediator role in the relationship between perceived organizational structure and job satisfaction and job engagement. Samah, Shamsuddin, Abd Rashid and Amlus (2019) found a significant effect of the functional organizational structure perceived by hotel employees on work engagement. Özaktürk's (2019) research found that organic structure was positively related to employees' adaptation levels. Likewise, in the research conducted by Kanten, P., Kanten, S. and Gurlek (2015) with hotel employees in Ankara, it was revealed that if employees perceive their organization as an organic organization, their level of work-related harmony increases. In the research of Yılmaz and Cerit (2023), a negative and moderately significant relationship was found between teacher leadership and mechanical school structure, and a positive and moderately significant relationship between teacher leadership and organic school structure.

It is believed that the research findings will provide various benefits to practitioners in terms of improving and developing the activities and managerial processes carried out in organizations. So much so that, according to the findings, the weary, insincere and tyrannical behaviors exhibited by the leader negatively affect the employee's perception of the psychological contract. It reduces the employee's material and moral expectations from his employer and makes the employee reluctant to fulfill his obligations. The decrease in work engagement, that is, the passionate and enthusiastic dedication of the employee to the job, is interrupted and the result of this also negatively affects the psychological contract. From this point on, it becomes clear that the selection and evaluation process of managerial positions in organizations is very important. The employee's dedication to work and the ability to correctly construct his/her beliefs and expectations about the employer are highly related to the leader's behavior. Therefore, it is necessary to use the right tools during the selection phase of managerial positions and interpret them by experts. At the same time, effectively managing the leader's performance and receiving feedback from employees during his time in the organization are among the issues that human resources units in organizations should pay attention to. Especially within the scope of talent management, it is recommended to implement management training and development programs such as coaching and mentoring within the organization

and to implement long-term leadership development programs. In addition, considering the leader's relationships with his subordinates, superiors and equals, operating feedback systems 360 degrees and sharing the results transparently with the leader is important for organizational and individual performance. While considering the relationship between the leader and the employee, it has been observed that elements of the organizational structure such as the flexibility of the organizational structure, hierarchical order, rules and the way of defining the rules do not have a very strong effect on this relationship. This reflects the fact that the most important figures regarding employee and organizational performance are managers and leaders.

Despite the originality and contributions of the research, it also has some limitations. First of all, the research covers hotels operating in the provinces of Istanbul, Ankara and Antalya. The study, which was limited to these provinces due to time and cost constraints, can be repeated by including wider geographies. Due to the high staff turnover rate, the tourism and hotel management sector was particularly preferred in this study. It is envisaged that high staff mobility provides a good basis for researching the concepts of leadership perception, work engagement and psychological contract. In future studies, more in-depth research can be conducted in sectors such as retail, textile and technology, which also have high personnel turnover rates. In addition, it is thought that repeating future studies in different sectors with other potentially relevant variables will enrich the literature. For example, the research can be deepened with relative variables such as psychological well-being, self-efficacy and job demands-job resources model. In addition, it will be useful to make comparisons with research conducted in different cultures and present different perspectives. Finally, a study in which work dedication, which is the mediating variable in the research model, and perception of organizational structure, which is the moderating variable, will be evaluated together, that is, a situational impact analysis will be useful. In this way, while the mediating role of work engagement in the effect of dark leadership perception on the psychological contract is investigated, how the moderating effect of the perception of organizational structure affects this relationship can be evaluated as a whole.

7. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors.

8. FINANCIAL SUPPORT

No funding or support was used in this study.

9. AUTHOR CONTRIBUTIONS

JEÜ, OB: Idea
JEÜ: Design
OB: Supervision
JEÜ: Collecting and processing resources
JEÜ: Analysis and interpretation
JEÜ: Literature review
JEÜ: Writer
JEÜ, OB: Critical review

10. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

While conducting the present study, all the rules within the scope of "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were obeyed and none of the "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" were performed. Ethics committee principles were paid great attention in the study and necessary permissions were taken in accordance with the principles of intellectual property and copyright. The ethical evaluation was made by the Istanbul Commerce University Ethics Committee, and ethics committee approval was given with the decision document dated 06.10.2022 and numbered E-65836846-044-265384.

11. REFERENCES

- Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G., Nielsen, M. B., & Einarsen, S. (2010). The prevalence of destructive leadership behaviour. *British Journal of Management*, 21, 438-542
- Adams, J. S. (1963). Toward an understanding of inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 422
- Akçadağ, S., & Özdemir, E. (2005). İnsan kaynakları kapsamında 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde iş tatmini: İstanbul'da yapılan ampirik bir çalışma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 167-193.
- Aksoy, A. (2020). *Algılanan örgüt yapısı, kişi, iş ve kişi örgüt uyumunun iş tatmini ve işe kenetlenme üzerine olan etkisi*. Doktora tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argyris, C. (1960). *Understanding organizational behaviour*. Tavistock Publications.
- Aryee, S., Chen, Z. X., Sun, L. Y., & Debrah, Y. A. (2007). Antecedents and outcomes of abusive supervision: Test of a trickle-down model. *Journal of Applied Psychology*, 92(1), 191-201.
- Ashforth, B. (1994). Pretty tyranny in organisations. *Human Relations*, 47(7), 755-778.
- Bass, B.M. (1999). Two decades of research and development in transformational leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8, 9-32.

- Başar, U. (2019). *Liderin karanlık kişilik özellikleri ile çalışanın tükenmişliği arasındaki ilişkide çalışanın karanlık liderlik algısının aracı rolü: Çok düzeyli bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Başar, U. (2020). İş yerinde karanlık liderlik algısı ölçeği, *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 70-103
- Başar, U., & Basım, H. N. (2018). Paradoksal liderlik modeli. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(3), 121-153.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161
- Benson, M. J., & Campbell, J. P. (2007). To be, or not to be, linear: An expanded representation of personality and its relationship to leadership performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(2), 232-249.
- Bolino, M.C., & Turnley, W.H. (2008). Old faces, new places: Equity theory in cross-cultural contexts. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 29-50.
- Buric, I., Soric, I., & Penezic, Z. (2016). Emotion regulation in academic domain: Development and validation of the academic emotion regulation questionnaire (AERQ). *Personality and Individual Differences*, 96, 138-147
- Carlson, D., Ferguson, M., Hunter, E., & Whitten, D. (2012). Abusive supervision and work-family conflict: The path through emotional labor and burnout. *The Leadership Quarterly*, 23(5), 849-859.
- Chandler, A.D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the American industrial enterprise*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Cheng, A., & Brown, A. (1998). HRM strategies and labour turnover in the hotel industry: A comparative study of Australia and Singapore. *International Journal of Human Resource Management*, 9, 136-154.
- Coşkuner, M., & Şentürk, F. K. (2017). Dönüşümcü ve istismarcı liderlik davranışlarının işe adanmışlık üzerine etkisi: AVM çalışanları örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 165-195.
- Covin, J.G., Slevin, P. D., & Schultz, R. L. (1994). Implementing strategic missions: Effective strategic, structural and tactical choices, *Journal of Management Studies*, 31(4) 502
- Daft, R. L. (2007). *Organization theory and design*. Mason, OH: Thomson South-Western.
- Erdal Üngör, J. (2021). Karanlık liderlik davranışlarının iş tatmini üzerindeki etkisi. *BMIJ*, 9(1), 126-136
- Eriş, E. D., Yanar Bayam, B., & Timurcanday Özmen, Ö. N. (2016). Liderlik paradoksu: Gücün karanlık yüzü. *IV. Örgütsel Davranış Kongresi, Çukurova Üniversitesi, Adana*, 78-81.
- Fidan, T. (2021). Üniversite idari personelinin psikolojik sözleşme algısının iş doyumlarına etkisi: kamu hizmeti güdüsünün aracı rolü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 54(1), 175-203.

- Frankenhauser, P.T. (2009). *An investigation of the relationship between dark leadership and the effectiveness of transformational leadership in law enforcement*. Unpublished doctoral dissertation, Capella University, USA.
- Gerçek, M., & Elmas Atay, S. (2021). Algılanan yönetici desteğinin psikolojik sözleşmenin içeriği ve yerine getirilmesi üzerindeki etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 268-281.
- Güldü, Ö., & Esentürk Aksu, N. (2016). Yıkıcı liderlik algısı ve mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkide olumsuz duygu-durumun aracı rolü. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2), 91-113.
- Harter J. K., Schmidt F. L., & Hayes T. L. (2002). Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87, 268-279.
- Huang, C. C., Wang, Y., Wu, T. & Wang, P. (2013). An empirical analysis of the antecedents and performance consequences of using the moodle platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217-221.
- Hu, L. & Bentler, P. M., (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Husted, C. L. (2008). *Systematic differentiation between dark and light leaders: Is a corporate criminal profile possible?* Unpublished doctoral dissertation, Capella University, USA.
- Işık, M., & Kızıltuğ, S. (2022). Karanlık liderlik algısının işgören performansı ve iş tatminine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 307-326.
- İnce, A. R. (2016). Algılanan örgütsel desteğin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde yönetici desteğinin aracılık rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 649-660.
- İyigün, N. Ö., & Çetin, C. (2012). Psikolojik kontratın örgütsel sapma üzerindeki etkisi ve kişilik özelliklerinin rolü: İlaç sektöründe bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 10 (37), 15-29
- Kanten, P., Kanten, S., & Gürlek, M. (2015). The effects of organizational structures and learning organization on job embeddedness and individual adaptive performance. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1358–1366.
- Kesken, J., & Ayyıldız Ünnü, N. A. (2011). *Öteki liderlik*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Khandwalla, P. N. (1973). Effect of competition on the structure of top management control. *Academy of Management Journal*, 16, 285-295.
- Kılıç, M. (2019). *X ve Y kuşaklarındaki toksik liderlik algılarının örgütsel bağlılık, psikolojik iyi oluş ve bireysel performans üzerindeki yansımaları*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Kılıç, M., & Günsel, A. (2019). The dark side of the leadership: The effects of toxic leaders on employees. *European Journal of Social Sciences*, 2(2), 51-56.

- Kiazad, K., Holtom, B. C., Hom, P. W., & Newman, A. (2015). Job embeddedness: A multifoci theoretical extension. *Journal of Applied Psychology, 100*(3), 641-659.
- Kim, N. (2014). Employee turnover intention among newcomers in travel industry, *International Journal of Tourism Research, 16*, 56-64.
- Kotter, J. P. (1973). The psychological contract: Managing the joining up process. *California Management Review, 15*, 91-99.
- Kular, S., Gatenby, M., Rees, C., Soane, E., & Truss, K. (2008). *Employee engagement: A literature review*. Kingston Business School, Kingston University Working Paper, Series No 19, October 2008.
- McIntosh, G., & Rima S. D. (1997). *Overcoming the dark side of leadership-the paradox of personal dysfunction*. Grand Rapids, MI: Baket Books
- Mijakoski, D., Karadzinska-Bislimovska, J., Basarovska, V., Montgomery, A., Panagopoulou, E., Stoleski, S., & Minov, J. (2015). Burnout, engagement, and organizational culture: Differences between physicians and nurses. *Macedonian Journal of Medical Sciences, 3*(3), 506.
- Miller, M. (2017). The influence of dark personality on counterproductive work behaviors. (Doctoral dissertation, University of Wisconsin--Stout), 10.13140/RG.2.2.34488.96004.
- Millward, Lynne J., & Lee J. Hopkins (1998). Psychological contracts, organizational and job commitment. *Journal of Applied Social Psychology, 28*, 1530-1556.
- Mimaroglu, H. (2008). *Psikolojik sözleşmenin personelin tutum ve davranışlarına etkileri: Tıbbi satış temsilcileri üzerinde bir araştırma*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Mirze, S.K., & Ülgen, H. (2016). *İşletmelerde stratejik yönetim*. (10. baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Morris, P. F. (1990). Bureaucracy, professionalization and school centred innovation strategies. *International Review of Education, 36*(1), 21-41.
- Moscoso, S., & Salgado, J. (2004). Dark side personality scales as predictors of task, contextual, and job performance. *International Journal of Selection and Assessment, 12*, 356-362.
- Naktiyok, S., Zengin, Y., & Kayapılı Yıldırım, S. (2019). Yöneticilerin karanlık kişiliklerinin işe adanmışlık ve örgütsel muhalefete etkisi: Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 11*(4), 2472-2491.
- Qaiser, S., & Abid, G. (2022). Psychological contract breach and happiness at work in healthcare sector: Double mediation of colleague support and deviant workplace behaviour. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, 16*(1), 50-69.
- Özaktürk, B. (2019). *Örgüt kültürü ve örgüt yapı ilişkisi: Türkiye'deki uluslararası işletmeler üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi.
- Özcan, E. D. (2010). *Algılanan örgüt yapısı ile iş tatmini arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin rolü ve bir araştırma*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Özdemir, B. (2016). *Örgütsel yapı ve kaynak temelli görüş kapsamında örgütlerde rekabet stratejileri: Türkiye'nin ilk 1000 sanayi kuruluşunda bir araştırma*. Doktora tezi, Eskişehir.
- Özkalp, P. E., & Meydan, P. B. (2015). Schaufeli ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan işe angaje olma ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(3), 1-19.
- Özsoy, E. & Ardıç, K. (2020). Çalışanların karanlık kişilik özelliklerinin tükenmişliğe etkisinde genel öz-yeterliliğin düzenleyici rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 144-154.
- Reed, G.E., & Bullis, R.C. (2009). The impact of destructive leadership on senior military officers and civilian employees. *Armed Forces & Society*, 36, 18-5.
- Rich, B. L., Lepine, J.A., & Crawford E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 55, 617-635.
- Robbins, S. P., & David A. DeCenzo. (2005). *Fundamentals of management: Essential concepts and applications*. (5th. edition). New Jersey: Pearson.
- Robinson, R. N., Kralj, A., Solnet, D. J., Goh, E., & Callan, V. (2014), Thinking job embeddedness not turnover: Towards a better understanding of frontline hotel worker retention. *International Journal of Hospitality Management*, 36, 101-109.
- Rousseau, D. M. (1989). Psychological and implied contracts in organizations. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2(2), 121-139.
- Rousseau, D. M. (2001). Schema, promise, and mutuality: The building blocks of the psychological contract. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 74(4), 511- 541.
- Roy, R., & Konwar, J. (2019). Can psychological contract create workplace happiness? *International Journal of Human Resource Management and Research*, 9, 81-88.
- Salanova, M., & Schaufeli, W. B. (2008). A Cross-national study of work engagement as a mediator between job resources and proactive behaviour. *The International Journal of Human Resource Management*, 19, 116-131.
- Samah, I. H. A., Shamsuddin, A. S., Abd Rashid, I. M., & Amlus, M. H. (2019). Functional organizational structure and employee engagement in Malaysian hotel sector. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(12), 3454- 3456.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2003). UWES-Utrecht work engagement scale: Test manual. unpublished manuscript. *Department of Psychology, Utrecht University, Utrecht*.
- Schyns, B., & Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *The Leadership Quarterly*, 24, 138-158.
- Sonnentag, S. (2003). Recovery, work engagement, and proactive behavior: A new look at the interface between nonwork and work. *Journal of Applied Psychology*, 88, 518-528.

- Sparrow, P., & Cooper, C. L. (2003). *The employment relationship: Key challenges for HR*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Şahin, S., & Çankır, B. (2019). Sürdürülebilir kalite algısı ve iş performansı: Çalışmaya tutkunluğun aracı rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 196-211.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin.
- Şimşek, S., & Taşçı A. (2004). Örgütlerde güven konsepti ve emniyet örgütünde güven modellerinin değerlendirilmesi. *Polis Dergisi*, 34, 1-8.
- Taşgit, Y. E., & Temiz Sert, H. (2021). Liderlik tarzlarının örgütsel yapıya yansımaları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 530-550.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.
- Thai, K. P., To, A. T., Tran, T. S., Hoang, V. T. V., & Ho, T. T. H. (2023). How job crafting transmits the impact of perceived organizational support and autonomy on work engagement. *TEM Journal*, 12(1), 316-323.
- Turunç, Ö. (2010). Organizasyonlarda kontrol algılamalarının örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 251- 269.
- Uslu, O. (2021). Karanlık liderlik tarzları: Kavramsal bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 901-924.
- Uyanık, C. (1998). *Örgütsel yapı ve Kombassan'da bir uygulama*. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ülbeği, İ. D., Özgen, H. M., & Özgen, H. (2014). Türkiye'de istismarcı yönetim ölçeğinin uyarlaması: Güvenirlilik ve geçerlik analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 1-12.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. New York: John Wiley & Sons
- Walton, Eric J. (1986). Managers' prototypes of financial firms. *Journal of Management Studies*, 679-698.
- Yılmaz, B., & Cerit, Y. (2023). Okulun mekanik ve organik örgüt yapısı ile öğretmen liderliği arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 190-212.

AR-GE HARCAMALARININ, ENERJİ TÜKETİMİNİN VE BEŞERİ SERMAYENİN BÖLGESEL EKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 28.04.2023 Yayıma Kabul Tarihi: 18.09.2023

Halim TATLI
Doç. Dr.
Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bingöl, Türkiye
htatli@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7940-0087

ÖZ | Bu çalışma, Türkiye'deki düzey 1 bölgelerinde AR-GE harcamalarının, enerji tüketiminin ve beşeri sermayenin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisini rassal katsayılı panel modelini kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Düzey 1 bölgelerine ait 2010-2021 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak bölgesel ekonomik performansın temsilcisi olan bölgesel gayrisafi yurt içi hasıla kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak bölgesel elektrik tüketimi, AR-GE harcamaları ve beşeri sermayenin temsilcisi olan yükseköğretim mezunu iş gücü kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, panel birim kök testi, homojenlik ve rassal katsayılı panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Rassal katsayılı panel veri modelinin panel sonuçlarına göre tüm bağımsız değişkenlerin %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir biçimde bölgesel gayrisafi yurt içi hasılayı etkilemektedir. Çalışma modelinin kesit sonuçları, birçok bölgede AR-GE harcamalarının bölgesel gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: AR-GE harcamaları, bölgesel ekonomik performans, rassal katsayılı panel modeli

JEL Kodları: O18, R11, P25

Alan: İktisat

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.031

Atıfta bulunmak için: Tatlı, H. (2023). Ar-Ge harcamalarının, enerji tüketiminin ve beşeri sermayenin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisi. *KAÜİBFD*, 14(28), 764-788.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

THE EFFECT OF R&D EXPENDITURES, ENERGY CONSUMPTION, AND HUMAN CAPITAL ON REGIONAL ECONOMIC PERFORMANCE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.04.2023

Accepted Date: 18.09.2023

Halim TATLI

Associate Professor

Bingöl University

Faculty of Economics and

Administrative Sciences,

Bingöl, Türkiye

htatli@bingol.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7940-0087

ABSTRACT

This study aims to investigate the impact of R&D expenditures, energy consumption, and human capital on regional economic performance in level 1 regions in Turkey, using a random coefficient panel model. Annual data for the period 2010-2021 for level 1 regions were used. Regional gross domestic product, which is representative of regional economic performance, was used as the dependent variable. Regional electricity consumption, R&D expenditures, and the proportion of the workforce with higher education were used as independent variables. The study used panel data analysis methods, including horizontal panel dependency, panel unit root test, homogeneity, and random coefficient panel. According to the panel results of the random coefficient panel data model, all independent variables have a statistically significant and positive effect on the regional gross domestic product at a 1% level of significance. The cross-sectional results of the study indicate that R&D expenditures have a positive and significant effect on regional gross domestic product in many regions.

Keywords: R&D expenditures, regional economic performance, random coefficient panel model

JEL Codes: O18, R11, P25

Scope: Economics

Type: Research

1. GİRİŞ

Bir bölgenin kalkınmasında temel bir unsur olan bölgesel ekonomik performansı ölçen gayrisafi yurt içi hasılayı (GSYH) etkileyen birçok faktör vardır. Bölgesel GSYH, bölgedeki iş gücünün eğitimi ve üretkenliği, teknolojik gelişmeler, AR-GE (araştırma geliştirme) harcamaları ve ucuz ve temiz enerji gibi birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin başında AR-GE harcamaları ve beşeri sermaye yer alır. Nitekim AR-GE uzun dönemli verimlilik artışının en önemli itici güçleri arasında yer almaktadır (Romer, 1990, s.72). Bölgesel olarak AR-GE'ye yapılan yatırımların artması, bölgesel teknolojik potansiyelin artmasına, dolayısıyla bölgesel yeniliklerin ve büyümeyenin artışına yol açmaktadır. Daha yüksek GSYH'ye sahip bölgeler, rekabette daha fazla önde olma potansiyeline ve daha fazla bir ekonomik büyüklüğe sahiptirler.

Bölgesel verimliliği ve sektörlerin ekonomiye katkısının bir göstergesi olan GSYH, tek başına bölgesel ekonomik performansı ölçmede yeterli bir gösterge olmadığı düşüncesi son yıllarda giderek yaygınlaşmaktadır. Bunun yerine, bölgesel ekonomik performansın belirlenmesinde çeşitli faktörlerin etkileşimini dikkate almak önem kazanmaktadır. Bu bağlamda bölgesel AR-GE harcamaları, elektrik tüketimi ve yükseköğretim mezunu iş gücü, bölgesel ekonomik performansı açıklamak için potansiyel bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Çalışmanın hedefi, bölgesel ekonomik performansı etkileyen faktörleri incelemek, bölgesel GSYH'nin belirlenmesinde rol oynayan farklı faktörleri anlamak ve bu faktörler arasındaki ilişkileri analiz etmek olarak belirlenmiştir.

Bir bölgedeki teknolojik yenilikleri ve üretkenliği artırmanın yolu bölgesel AR-GE harcamalarının artırılmasıdır. Çünkü bir bölgedeki AR-GE faaliyetleri, bölgedeki firmaların yenilik yapma kapasitesini artırabilir ve yeni teknolojilerin, ürünlerin veya hizmetlerin ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Bu da, bölgedeki firmaların rekabet gücünü artırabilir ve yerel iş gücüne yeni iş imkânları yaratabilir. Bu nedenle, AR-GE harcamalarındaki artış, bölgedeki yenilikçi faaliyetleri, firmaların rekabet gücünü ve yerel ekonominin üretkenliğini artırır. Bunun sonucunda bölgedeki ekonomik büyüme teşvik edilebilir ve bölgesel üretim artırabilir. Ayrıca AR-GE harcamaları bir bölgenin kendi teknolojik yeteneklerini geliştirmesi için önemli bir araçtır. Öte yandan, yükseköğretim mezunu iş gücü, beşeri sermayenin bir ölçüsüdür ve bölgesel ekonomik performans için önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Yükseköğretim mezunu iş gücü, yüksek kaliteli işgücüne erişimi olan bölgelerde daha fazla ekonomik fırsat ve yenilik potansiyeli yaratma eğilimindedir. Yükseköğretim mezunu iş gücünün inovasyon, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme gibi bir çok faktör üzerinde olumlu etkisi vardır (Aghion & Howitt, 2008,

s. 288). Yükseköğretim mezunu iş gücü, daha yüksek beceri seviyelerine sahip olabilir ve daha ileri teknolojiyi kullanabilir (Nelson & Phelps, 1966, s. 69). Bu da, bölgesel ekonomideki üretkenliği artırarak bölgesel GSYH'yi yükseltebilir. Bununla birlikte yükseköğretim mezunu iş gücü AR-GE faaliyetlerine daha fazla katkıda bulunabilir ve bölgede yeni üretim yöntemlerini ve yeni ürünleri meydana getirebilir. İktisat bilimi çerçevesinde geliştirilen büyüme teorilerinde yeniliklerin ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme için önemli olduğu belirtilmiştir (Romer, 1986). Standart neoklasik anlayışın aksine, içsel büyüme modelleri, uzun dönemde ekonomik büyümenin bilinçli bilgi birikiminin veya AR-GE faaliyetlerinin (Romer, 1990) ve beşeri sermayenin (Lucas, 1988) sonucundan meydana geldiği vurgulanmıştır. Geleneksel büyüme modellerinden farklı olarak, bu modeller, sermaye birikiminin ve teknolojik ilerlemenin yanı sıra, beşeri sermaye, inovasyon ve bilgi gibi içsel faktörlerin de büyüme üzerinde etkili olduğunu vurgular. Bu modellere göre ekonomideki kaynaklar AR-GE'ye aktararak yenilikler teşvik edilebilir ve böylece sanayide oluşan teknik bilgi pozitif dışsallık yoluyla diğer sanayilere yayılabilir (Thorbecke, 2007, s. 15). Ayrıca içsel büyüme modellerine göre, beşeri sermaye yoğunluğundaki bir azalma sanayileşmenin yaratacağı ölçek ekonomilerini olumsuz etkileyebilir. Schultz (1961) ve Becker (1964) bir ekonomideki üretim düzeyinin ve kalitesinin artırılması için fiziksel sermaye ile birlikte beşeri sermayenin de gerekli ve önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yapılan çeşitli ampirik çalışmalarda, AR-GE harcamaları ile GSYİH arasında pozitif bir olduğunu olduğu tespit edilmiştir (Hulten, Bennathan & Srinivasan, 2006; Alaali, Roberts & Taylor, 2013; Freimane & Bâliņa, 2016).

Enerji, üretimi faaliyetleri için önemli temel bir girdi olmasının yanı sıra ekonomik kalkınma için önemli girdi faktörlerinden biridir. Son yıllarda dünya çapındaki ekonomik ve sosyal gelişmeler nedeniyle, geleneksel enerji kaynaklarına olan talep son elli yılda hızla artmıştır (Aslan, Apergis & Yıldırım, 2014, s. 1). Geleneksel enerji kaynakları içinde yer alan elektrik enerjisine olan talep teknolojik yeniliklerden dolayı hızla artmaktadır. Zira elektrik enerjisi insan yaşamının her alanında kullanılmaktadır. Aşağıdan yukarıya ekonomik kalkınmanın önemli hale geldiği günümüzün ekonomik yapısında, enerji tüketimi bölgesel ekonomik performans için önemli hale gelmekte ve bölgesel düzeyde enerjiye olan talep de giderek artmaktadır. Bölgesel elektrik tüketimi, ekonomik faaliyetlerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Elektrik tüketimi, bölgesel sanayi üretimi, ticaret hacmi ve nüfus yoğunluğu gibi faktörlerle yakından ilişkilidir. Bir bölgedeki enerji tüketimi, o bölgenin ekonomik faaliyetleri ve buna bağlı olarak bölgesel GSYH üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü enerji, üretim, ticaret, ulaşım, iletişim ve hizmet sektörleri de dahil olmak üzere birçok

sektörde kullanılan temel bir üretim faktörüdür. Ayrıca elektrik tüketimi, bölgelerdeki teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı için temel bir sürücü görevini üstlenir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında geniş bir literatür bulunmaktadır (Wolde-Rufael, 2009; Sinha, Shahbaz, & Sengupta, 2018; Sinha & Shahbaz, 2018). Yukarıda ele alınan faktörlerin bölgesel büyüme sürecinde ele alınması, bölgesel kalkınma stratejileri ve politikalarının daha etkili bir şekilde tasarlanmasına katkıda bulunabilir.

Türkiye 2006 yılında aşağıdan yukarıya bir kalkınma biçimini benimseyerek Düzey-2 bölge sınıflandırmasına uygun olarak 26 bölgede bölgesel ve yerel kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla 26 bölgesel kalkınma ajansını kurmuştur. 26 ajansın tamamı 2009 yılında faaliyete geçmiştir. Bu ajansalar bölgelerde gerçekleştirdiği uygulamalar ve verdikleri desteklerle yerel ve bölgesel kalkınmayı artırmaya çalışmaktadır. Yukarıda önemi vurgulanan ve bölgesel ekonomik performansın temsilcisi olan GSYH kalkınma ajanslarının faaliyetleriyle artabilir. Kalkınma ajansları bölgesel kalkınmayı etkin kılmak için birçok alanda destekler sunmaktadır. Kalkınma ajanslarının yanı sıra bölgesel düzeyde proje bazlı kurulan kurumlar da farklı sektörlerle yönelik destekler sunmakta ve yerel düzeyde altyapıyı güçlendirmektedir. Bölgesel düzeydeki bu yatırımlar bölgesel GSYH'yi artırmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) bölgesel istatistik veri tabanına bakıldığında düzey 1 bölgelerinin GSYH'sinde yıllar bazında önemli artışların yaşandığı görülmektedir (TÜİK, 2023). Düzey 1 bölgelerinin GSYH'sindeki önemli artışları ortaya koymak için 2010-2021 dönemindeki bölgesel veriler kullanılmıştır. Buna göre Kuzeydoğu Anadolu, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinin 2021 yılındaki GSYH'si 2010 yılına göre yaklaşık 5 kat artmıştır. Ortadoğu Anadolu, Ege, Batı Anadolu, Akdeniz ve Orta Anadolu bölgelerinin 2021 yılındaki GSYH'si 2010 yılına göre yaklaşık 6 kat artmıştır. Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Batı Marmara ve Doğu Marmara bölgelerinin 2021 yılındaki GSYH'si 2010 yılına göre yaklaşık 7 kat artmıştır. Bu önemli artışı etkileyen çok sayıda faktör olabilir. Bu faktörlerin araştırılması ve her bir faktörün farklı bölgelerdeki etkisinin ortaya konulması bölgesel politika yapıcılarının önemli kararlar almalarına ve kaynakların etkin kullanılmasına katkı sunabilir. Bu çalışmada yukarıda ele alınan bu önemli faktörlerin bölgesel GSYH üzerindeki etkisinin araştırılmasına odaklanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, bölgesel AR-GE harcamalarının, enerji tüketiminin ve beşeri sermaye düzeyini gösteren bölgesel yükseköğretim mezunu iş gücünün düzey 1 bölgelerinin refahın ve ekonomik performansının bir göstergesi olan GSYH'nin üzerindeki etkisini birim (bölge) düzeyinde ortaya koyan rassal katsayılı panel veri modeli ile analiz etmektir. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taraması ve üçüncü bölümünde metodoloji hakkında bilgi

verilecektir. Dördüncü bölümde ampirik bulgulara sunulacak ve çalışma, sonuç ve değerlendirme kısmının yer aldığı beşinci bölüm ile sonlandırılacaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde AR-GE harcamaları ve beşeri sermayenin ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar vardır. Örneğin Sterlacchini (2008), eski AB15 ülkelerine ait bölgelerde 1995–2002 dönemi için yaptığı çalışmasında yükseköğretim mezunu yetişkin nüfusun payı ve AR-GE harcamalarının yoğunluğu, kişi başına GSYH artışını artıran en etkili faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Boeing, Eberle ve Howell (2022) 2000–2010 dönemi için Çin eyaletlerine ait bir panel veriyi kullanarak yaptıkları çalışmada, AR-GE sübvansiyonlarının teknolojik iyileştirmeyi, sermaye derinleşmesini ve ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini bulmuşlardır. Tsang, Yip ve Toh (2008) tarafından Singapur üzerine yapılan çalışmanın sonucunda, yerli ve yabancı firmaların AR-GE yatırımlarının yüksek katma değer ürettiğini bulunmuştur. Valero ve Van Reenen (2019) tarafından yapılan çalışmada 78 ülkeden yaklaşık 1.500 bölgedeki 15.000 üniversitenin verileri ile yükseköğretimin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edilmiştir. Sonuçlar üniversite sayısındaki artışlar, daha yüksek büyüme ile pozitif ve güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bölgesel enerji tüketimi ile bölgesel ekonominin büyümesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Örneğin, Liu (2013) yaptığı ampirik çalışmasında enerji kaynakları kısa dönemde Çin'deki refahı pozitif yönde artırdığını saptamıştır. Benzer şekilde, Cheratian ve Goltabar (2017), 2014 döneminde İran'daki 31 il için panel verilerine dayalı olarak yaptıkları çalışmalarında, bölgesel ekonomik büyüme ile endüstriyel enerji tüketimi arasında tamamen çift yönlü bir nedensellik ilişkisini bulmuşlardır. Wang (2022) tarafından yapılan çalışmada, ekonomik olarak gelişmiş bölgelerde, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyon 0.2'den düşük olduğu fakat ekonomik açıdan hızlı gelişen bölgelerde korelasyon katsayısı 0.8'e ulaştığı tespit edilmiştir. Elektrik enerjisi diğer enerji türlerine göre daha fazla kullanılmaktadır. Çünkü üretim süreçlerinde kullanılan makine ve donanım elektrik enerjisiyle çalışmaktadır. Bundan dolayı bir bölgedeki elektrik tüketiminin artması, o bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyümesine ve üretimin artmasına yol açabilir. Bu da bölgesel GSYH'nin artmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca temiz kaynaklarla üretilmeyen, yetersiz veya sınırlı bir elektrik arzı, bölgesel GSYH'yi olumsuz etkileyebilir.

Çalışmanın konusu ile ilgili Türkiye'de bölgesel düzeyde yapılan ampirik çalışmalar vardır. Örneğin Baykul (2018) AR-GE harcamaları ve AR-GE

istihdamının bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini düzey 1 istatistiki bölgelerinin 2010-2014 verilerini kullanarak analiz etmiştir. Analizler sonucunda AR-GE harcamaları ve AR-GE istihdamının bölgesel ekonomik büyüme üzerinde anlamlı olarak pozitif etki meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmaya benzer biçimde Kesikoğlu ve Saraç (2017) düzey 1 bölgelerinin 2010-2014 dönemine ait AR-GE harcamaları ve büyüme verileri kullanılarak yaptıkları analiz sonucunda bütün bölgelerde AR-GE harcamaları ile bölgesel GSYH arasında pozitif bir ilişkiyi bulmuşlardır. Ayrıca AR-GE harcamaları büyüme üzerindeki en yüksek etki düzeyi Kuzeydoğu Anadolu'da tespit edildiği belirtilmiştir. Bu bölgesel çalışmaların dışında ulusal çapta AR-GE Harcamaları ve büyüme arasında pozitif ilişkiyi tespit eden çalışmalar vardır (İğdeli, 2019, s. 2529; Korkmaz, 2010, s. 3325). Türkiye özelinde bölgesel enerji tüketimi ve bölgesel ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar da vardır. Örneğin Usta (2016) Türkiye'de düzey 2 bölgeleri için bölgesel enerji tüketimi ve büyüme ilişkisinin bu bölgelere ait 2004-2011 dönemi yıllık verileri kullanılarak analiz etmiştir. Yapılan panel regresyon analizleri sonucuna göre bölgesel enerji tüketimi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Eralp (2023) 2004-2019 dönemi için Türkiye'deki düzey 3 bölgelerinin sanayi sektöründeki elektrik tüketimi ve sanayi sektörü büyüklüğü arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçları sanayi sektöründen elektrik tüketimine doğru bir nedensellik olduğunu ve mekânsal etkiler altında değişkenler arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğunu göstermiştir. Ayrıca Doru ve Polat (2022) tarafından Türkiye'deki düzey 3 bölgeleri için yapılan ampirik çalışmada gelişmiş düzey 2 bölgelerinde ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak Türkiye'de bölgesel düzeyde beşeri sermayenin bölgesel ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini saptayan çalışmalar vardır (Mihçı & Köksal 2010; Gömleksiz & Özşahin, 2017; Çelik & Karaçuka 2018; Ökmen ve Çavdar, 2022).

Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenlerin ekonomik performansla ilişkisine yönelik yapılan son yıllardaki ampirik çalışmalar dönem-bölge, yöntem ve bulgu bağlamında bir özetini sunmaktadır.

Tablo 1: AR-GE, Beşeri Sermaye, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Performans İlişkisi Hakkındaki Literatür Taraması

Yazar(lar)	Dönem ve Bölge	Yöntem	Bulgu
AR-GE			
Bayarçelik & Taşel, (2012)	1998-2010 dönemi ve Türkiye	Panel regresyon modeli	Ekonomik büyümeyi etkilemede AR-GE harcamaları ile AR-GE çalışan sayısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.
Inekwe, (2015)	2000-2009 dönemi ve gelişmekte olan ülkeler	Dinamik sistem GMM, havuzlanmış ortalama grup ve üç aşamalı en küçük kareler-GMM modelleri	Gelişmekte olan ülkelerde AR-GE harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif bir biçimde etkilemektedir.
Kijek & Kijek, (2020)	2009-2014 dönemi ve Avrupa Bölgeleri	Färe-Primont endeksi	AR-GE ve eğitim harcamaları bölgesel verimliliği arttırmaktadır.
Tuncer & Algoni, (2021)	2004-2014 dönemi Türkiye Düzey 1 bölgeleri	Panel sabit etkiler Modeli	Eğitim ve AR-GE harcamaları düzey 1 bölgelerinde bölgesel kişi başına GSYH'yi pozitif şekilde etkilemektedir.
Beşeri Sermaye			
Herrerias, Joyeux & Girardin, (2013)	1995-2009 dönemi ve Çin bölgeleri	Panel veri analizi	Uzun dönemde beşeri sermayeden ekonomik performansa doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Chen & Fang, (2018)	2003-2012 dönemi ve Çin'in 210 şehri	Tamamen değiştirilmiş panel tahmini	Beşeri sermaye, enerji tüketimi ile birlikte GSYH'ya pozitif biçimde etkilemektedir.
Azam, (2019)	1981-2015	Tamamen	Beşeri sermaye ve

	dönemi ve BRICS ülkeleri	değiştirilmiş panel tahmini	enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişki çift yönlüdür.
Fang & Yu, (2020)	1970-2014 dönemi ve 56 ülke	Panel Granger nedensellik testi	Beşeri sermaye, ekonomik büyümeyi ve enerji verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir.
Enerji Tüketimi			
Fatima, Li, Ahmad, Jabeen, & Li, (2019)	1990-2016 dönemi ve Pakistan	Eşbütünleşme ve nedensellik testleri	Enerji, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ikili nedensel bağlantı vardır.
Recepoğlu, Doğanay, & Değer, (2020)	2004-2014 dönemi ve Türkiye Düzey 3 bölgeleri	Westerlund panel eşbütünleşme testi ile Granger panel nedensellik testi	Türkiye’de il düzeyinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir eşbütünleşme ve enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve geri beslemeli feedback bir ilişkisi bulunmaktadır.
Shahbaz, Song, Ahmad & Vo, (2022)	1971-2018 dönemi ve Çin	Sınır testi ve Granger nedensellik testi	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ile pozitif ilişkilidir.
Eralp, (2023)	2004-2019 dönemi ve Türkiye Düzey 3 bölgeleri	Panel zaman serileri analizleri ile mekânsal panel veri analizleri	Sanayi sektörü büyüklüğünden sanayi sektörü elektrik tüketimine doğru tek yönlü nedensel bağlantı ve ters U ilişkisi vardır.

Yukarıda ele alınan literatür incelemesinde, çalışmada seçilen potansiyel bağımsız değişkenlerin GSYH’yi pozitif etkilediği görülmektedir. Bölgesel düzeyde AR-GE harcamaları, yükseköğretim mezunu iş gücü ve elektrik tüketiminin birlikte bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma bu boşluğu dikkate alarak en son güncel verilerle konuyu analiz etmektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırma Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul izni gerekli değildir.

3.2. Model ve Veri

Bu çalışmada, bölgesel AR-GE harcamalarının, yükseköğretim mezunu olan iş gücünün ve enerji tüketiminin bölgesel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerindeki etkisini analiz etmek için Türkiye’deki düzey 1 bölgelerinin 2010-2021 dönemi için yıllık verileri kullanılmıştır². Bu çalışma için örneklem başlangıç yılı 2010 olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hesaplamalarında AR-GE harcamalarına ait verilerinin 2010 yılı öncesinin olmaması örneklem büyüklüğünü azaltmakla birlikte 12 bölgeden toplam 144 adet gözlemleri içeren bir veri seti kullanılmıştır. Çalışma tahminleri 12 yıllık bir dönemde (2010-2021) 12 bölgeyi kapsamaktadır. Kullanılan değişkenlerin sembolleri, tanımları ve veri kaynakları Tablo 2’de verilmiştir. Nominal değişkenler olan GSYH ve AR-GE harcamalarını reel hale getirmek için ulusal tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır. Tüm değişkenlere ait serilerin doğal logaritmaları alındıktan sonra analizler yapılmıştır.

Tablo 2: Analizlerde Kullanılan Değişkenler ve Tanımları

Değişkenler	Sembolleri	Değişkenlerin Tanımları	Değişkenlerin Kaynağı*
Bağımlı Değişken	lnGSYH	Düzye 1 bölgelerinin Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (2009-bazlı) (1000 TL)	TÜİK Bölgesel İstatistikler
Bağımsız Değişkenler	lnARGE	Düzye 1 bölgelerinin AR-GE harcaması (2009-bazlı) (1000 TL)	TÜİK Bölgesel İstatistikler
	lnENERJİ	Düzye 1 bölgelerinin kişi başına toplam elektrik tüketimi (KWh)	TÜİK Bölgesel İstatistikler
	lnEĞİTİM	Düzye 1 bölgelerinin yükseköğretim mezunu olan toplam iş gücü sayısı (15 yaş ve üzeri-bin kişi)	TÜİK Bölgesel İstatistikler

* TÜİK. (2023).

² Düzye 1 bölgeleri Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz’de meydana gelmektedir.

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler Tablo 2’de verildikten sonra düzey 1 bölgelerinin gayrisafi yurt içi hasılasını etkileyen faktörleri analiz etmek için kurulan model (1) nolu denklemde verilmektedir.

$$\ln\text{GSYH}_{it} = \alpha_0 + \alpha_1\ln\text{ARGE}_{it} + \alpha_2\ln\text{ENERJİ}_{it} + \alpha_3\ln\text{EGİTİM}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Bölgesel gayrisafi yurt içi hâsıla bölgesel ekonomik performansının temsilcisi olarak kabul edilmiştir. AR-GE faaliyetleri bir bölgedeki katma değerli ürünün üretilmesini ve zamanla bu üretimin artırımını sağlayabilir. Çünkü AR-GE faaliyetleri bilinçli bir ürünün ve üretim yönteminin tasarımıdır. Bu nedenle AR-GE harcamalarının bölgesel ekonomik performansına pozitif katkı vereceği beklentisiyle modele bağımsız değişken olarak alınmıştır. Bir yerdeki sanayileşme derecesinin yüksekliği o yerdeki enerji tüketiminin seviyesinin bağlıdır (Mudakkar, Zaman, Khan, & Ahmad, 2013, s. 581-582). Ayrıca elektrik bir yöredeki tüm mal ve hizmetlerin üretiminde bir üretim faktörü olarak önemli rol üstlenir. Bundan dolayı bölgesel kişi başına düşen elektrik tüketimi $\ln\text{GSYH}$ 'yi pozitif yönde açıklayan bir beklentiyle bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Bir yöredeki nitelikli bir ekonominin oluşumu nitelikli beşeri sermayenin varlığıyla mümkündür. Nitelikli beşeri sermaye yörede yeni işlerin oluşmasını ve yöredeki mevcut işlerin etkin bir biçimde yürütülmesini sağlayabilir. Bu nedenle bölgelerinin yükseköğretim mezunu olan toplam iş gücü sayısı yerel kalkınmaya pozitif yönde katkı vereceği beklentisiyle çalışmanın modeline açıklayıcı değişkeni olarak alınmıştır.

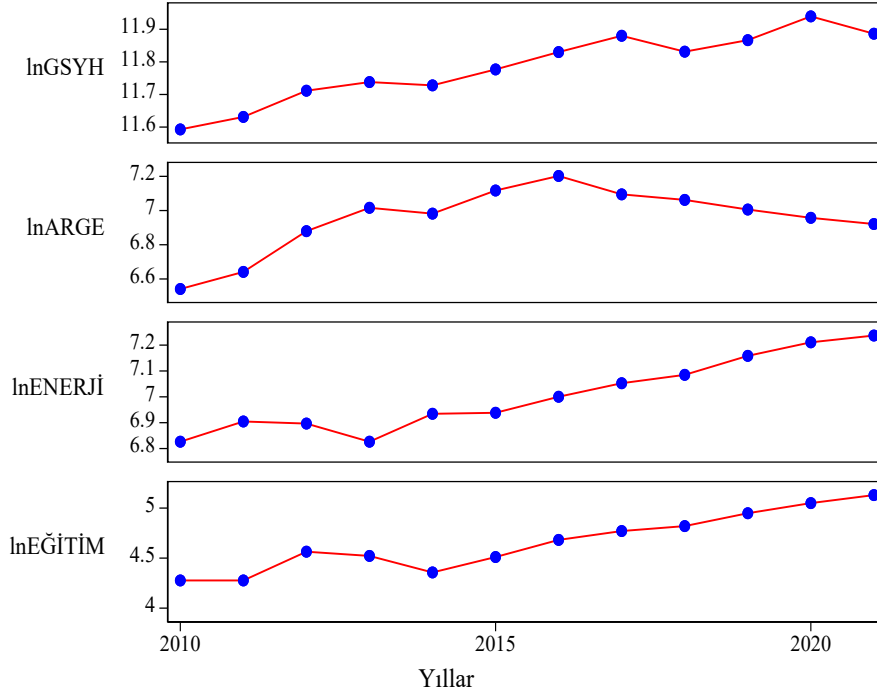
Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin verilerine ait tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre $\ln\text{GSYH}$ 'nin paneldeki en yüksek değeri 14.980, en küçük değerinin 11.592 olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
$\ln\text{GSYH}$	13.121	0.858	11.592	14.980
$\ln\text{ARGE}$	8.136	1.136	6.541	10.591
$\ln\text{ENERJİ}$	7.794	0.464	6.826	8.657
$\ln\text{EĞİTİM}$	5.980	0.815	4.276	7.731
Gözlem sayısı	144	144	144	144

Şekil 1’de verilen grafiğe bakarak, $\ln\text{ARGE}$ değişkeni hariç çalışmada kullanılan paneldeki değişkenlerin yıllar itibarıyla genel bir artış trendi içinde olduğu söylenebilir. Bölgesel AR-GE harcamalarının reel değeri 2016 yılından sonra bir azalış trendi içine girdiği görülmektedir. 2012 ve 2013 yıllarında

elektrik tüketiminde düşüş yaşanırken diğer yıllarda ise artış yaşanmıştır. Yükseköğretim mezunu iş gücünde 2013 ve 2014 yıllarında düşüş yaşanırken diğer yıllarda artış yaşanmıştır.

Şekil 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Zaman Grafikleri

Değişkenler arasındaki korelasyon matrisi Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre lnGSYH ile tüm açıklayıcı değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon vardır. Bu sonuçlar ekonomik beklentilerle örtüşmektedir. Ayrıca lnARGE ile lnGSYH arasındaki korelasyon katsayısı 0.70 ve yukarısı bir değer aldığı için bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. lnEĞİTİM ve lnGSYH arasında da güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca lnARGE ve lnEĞİTİM arasından anlamlı ve pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç AR-GE harcamaları ile yükseköğretim mezunu sayısı arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	lnGSYH	lnARGE	lnENERJİ	lnEĞİTİM
lnGSYH	1			
lnARGE	0.89***	1		
lnENERJİ	0.62***	0.53***	1	
lnEĞİTİM	0.97***	0.87***	0.62***	1

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.3. Ampirik Analiz Yönteminin Belirlenmesi

Çalışma modelinin analizine geçmeden önce bazı ön testlerin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmadaki serilerin durağanlığını analiz eden birim kök testleri yapılmadan önce (Pesaran, 2021) yatay kesit bağımlılık testi (CD_p) yapılmıştır. Değişkenlere ait tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiş ve değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için Kesit Artırılmış Dickey-Fuller (CADF) ikinci nesil birim kök testi kullanılmıştır (Pesaran, 2007). Bu testin sonucunda serilerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir.

(1) nolu denklemde verilen modelin kesit (düzey 1 bölgeleri) düzeyindeki sonuçlarını görmek için Rassal Katsayılı Panel Veri Modeli kullanılmıştır (Swamy, 1970, 1971). Bu model Swamy (1970) ve Swamy (1971) tarafından sabit katsayı model yaklaşımlarına alternatif olarak geliştirmiştir. Model birimler arasındaki (bölgeler arasındaki) farklılıklar nedeniyle katsayıların birimden birime (bölgeden bölgeye) farklı olduğunu gösterir. Açıklayıcı değişkenlere bağımlı değişkeninin tepkisini birimden birime (bölgeden bölgeye) farklılığının sonucunu üretir. Ayrıca sabit parametre ve eğim parametreleri birimden birimi değiştirdiğini ortaya koyar. Bu model kullanımının geçerli olabilmesi için öncelikle eğim katsayıların rassal olup olmadığı (birimden birime değiştiği) varsayımının test edilmesi gerekir. Swamy (1970) tipi model (2) denklemdeki gibi yazılabilir.

$$Y_{it} = \varphi_{1i} X_{1it} + \varphi_{2i} X_{2it} + \dots + \varphi_{ki} X_{kit} + u_{it} \quad (2)$$

(2) nolu denklem daha kısa biçimde (3) nolu denklemdeki gibi yazılabilir (Kömüryakan, 2019).

$$Y_{it} = \sum_{k=1}^K \varphi_{ki} X_{kit} + u_{it} \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, N \quad K < N \\ t = 1, 2, \dots, T \quad K < T \end{array} \quad (3)$$

(3) nolu denklemde N yatay kesit birim (bölge) sayısını, T zaman dönemini ve Y_{it} bağımlı değişkeninin, K adet X_{it} bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir (Anh & Chelliah, 1999; Kömüryakan, 2019). Ayrıca (3) nolu denklemdeki u_{it} terimi modelin hata terimini, φ_{ki} ise model için tahmin edilecek katsayıları temsil etmektedir.

Bu modelin sabit katsayılı panel veri modellerinden farkı, birim etkiyi gösteren α_j katsayısı bağımsız değişkenlerle çarpım halinde olması ve eğitim katsayılarının birimden birime göre değişmesidir (Kömüryakan, 2019). Buna göre model i . birim için $Y_i = X_i\varphi_i + u_i$ biçiminde yazılabilir. Modelin eğitim parametreleri (4) numaralı denklemle belirlenebilir (Kömüryakan, 2019).

$$\varphi_j = \bar{\varphi} + \alpha_j \quad i=1, 2, \dots, N \quad (4)$$

(4) nolu denklem her birimin katsayısının nasıl elde edileceğini göstermektedir. Her bir birim için bütün parametrelerin ortalaması hesaplandıktan sonra bu ortalama ile birim etki toplanarak o birimin katsayısına ulaşılır (Hsiao & Pesaran, 2004; Zeren & Yilanci, 2011). Böylece her bir birim için farklı eğitim katsayılarına ulaşılır (Judge, Griffiths, Hill, Lütkepohl, & Lee, 1985; Zeren & Yilanci, 2011). Her bir bölge için tepkinin ayrı ayrı ölçüldüğü (5) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$Y_{it} = \sum_{k=1}^K (\bar{\varphi}_k + \alpha_{ki}) X_{kit} + u_{it} \quad \begin{array}{ll} i = 1, 2, \dots, N & K < N \\ t = 1, 2, \dots, T & K < T \end{array} \quad (5)$$

Çalışmada bu yöntemin kullanılmasının temel sebebi 12 düzey 1 bölgesine ait sonuçlar vermesidir. Bu sonuçlar ile çalışmanın modeli temelinde bölgeler arasında kıyaslama yapılabilecektir. Rassal katsayılı panel regresyon modeli tahmin edilmeden önce parametreleri için sabitlik testi yapılmalıdır. Rassalık testi için H_0 hipotezi “Katsayılar birimden birime değişmektedir.” biçimindedir. Test istatistik değerinin olasılık değeri 0.05’ten küçük ($P < 0.05$) ise H_0 reddedilir ve rassal katsayılı model tahmin edilir. Ayrıca Pesaran ve Yamagata (2008) eğitim homojenlik testleriyle modelin katsayılarının homojen olup olmadığına bakılabilir.

4. AMPİRİK SONUÇLAR

Türkiye’deki Düzey 1 bölgeleri aynı coğrafyada yer alması nedeniyle bazıları benzer ekonomik koşullara sahip olabilir. Bu nedenle bölgeler arasında yatay kesit bağımlılığı olasılığı olabileceği kabulüyle değişkenlerdeki birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Serilerde yatay kesit bağımlılığını test etmek için kullanılan Pesaran (2021) CD_{LM} testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur. Bu testin sonuçlarına göre, sabitli model için değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu nedenle serilerin durağanlığının ikinci nesil birim kök testleri ile test edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Tablo 5: Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Değişkenler	CD-testi
<i>Sabitli model</i>	
lnGSYH	27.40***
lnARGE	19.55***
lnENERJİ	26.21***
lnEĞİTİM	26.89***

Not: *** 1% anlamlılık düzeyini gösterir. Uygun gecikme uzunluğu 1 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 6’daki ikinci nesil panel durağanlık test sonuçlarını gösteren Pesaran’ın CADF testinin sonuçlarına göre tüm değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde durağandır. Seriler düzeyde durağan olduğu için (1) nolu denklem rassal katsayılı panel veri modeli ile tahmin edilebilir.

Tablo 6: İkinci Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Pesaran'ın CADF testi		
	Sabitli model		
	Düzyey	Gecikme Uzunluğu	Birinci Fark
lnGSYH	2.610***	3	-
lnARGE	2.610**	3	-
lnENERJİ	-2.463**	2	-
lnEĞİTİM	-2.506***	2	-
CADF Kritik Değerleri	%1: -2.520 %5: -2.280 %10: 2.160		

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, Schwarz'ın bilgi ölçütü kullanılmıştır. CADF-CIPS kritik değerleri Pesaran (2007)'in çalışmasından alınmıştır.

Bölgeler düzeyinde açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koymak için tahmin edilen rassal katsayılı panel veri modelinin panel sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. Tablo 7'de parametre sabitliği testi sonucu katsayıların rassal olduğunu göstermektedir. Bu sonuç katsayıların birimden birime değiştiğini göstermektedir. Eğitim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için Swamy (1970) tarafından geliştirilen eğitim homojenlik testi ile Pesaran ve Yamagata (2008)'nin Swamy (1970) eğitim homojenlik testi üzerinden geliştirdiği testler ($\tilde{\Lambda}$ test ve $\tilde{\Lambda}_{adj}$) yapılmıştır. Bu homojenlik testlerinin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Eğitim homojenliğine ilişkin sıfır hipotezinin, olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için her durumda reddedilmelidir (Tatoğlu, 2013). Bu sonuç eğitim katsayılarının homojen olmadığını gösterir. Benzer bir biçimde Swamy (1970) eğitim homojenliği testinin olasılık değeri 0.05'ten küçük olmasından dolayı katsayı vektörlerinin homojen olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilir ve yatay kesit birimlerine (bölgelere) ait katsayıların heterojen olduğuna karar verilir.

Rassal katsayılı panel veri modelinin panel sonuçlarına bakıldığında tüm açıklayıcı değişkenlerin %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir biçimde bölgesel ekonomik performansı etkilediği görülmektedir (Tablo 7). Düzey 1 bölgelerinin AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artış anlamlı olarak

lnGSYH'yi yaklaşık %0.13 artırır. Çalışmanın bu bulgusuna benzer biçimde AR-GE harcamalarındaki artışın bölgesel ekonomik büyümeyi artırdığını doğrulayan çalışmalar vardır (Baykul, 2018; Kesikoğlu & Saraç, 2017). Bölgesel kişi başına elektrik tüketimindeki %1'lik bir artış lnGSYH'yi yaklaşık %0.43 artırır. Çalışmanın sonucuna benzer bir biçimde enerji tüketimi ve bölgesel ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkiyi saptayan çalışmalar vardır (Cai, 2009; Kantar, Asian, Deviren, & Keskin, 2016; Zhang, Zhou, Yang, & Shao, 2017). Ayrıca bölgesel yükseköğretim mezunu kişi sayısındaki %1'lik bir artış lnGSYH'yi yaklaşık %0.28 artırır. Tüm açıklayıcı değişkenler arasında yerel gayri safi yurt içi hâsıla en fazla pozitif olarak etkileyen açıklayıcı değişken bölgesel kişi başına elektrik tüketimidir.

Tablo 7: Rassal Katsayılı Panel Veri Modelinin Panel Sonuçları

lnGSYH	Katsayılar	z-İstatistiği
<i>lnARGE</i>	0.1301**	2.21
<i>lnENERJİ</i>	0.4348***	3.82
<i>lnEĞİTİM</i>	0.2821***	3.49
<i>Sabit terim</i>	6.9231***	9.52
Wald chi2(3):	129.84***	
Swamy (1970) Eğitim Homojenlik Testi: chi2(sd. 44)	7351.73***	
Pesaran ve Yamagata (2008) Eğitim Homojenlik Testleri:		
$\hat{\Delta}$ test	4.213***	
$\hat{\Delta}_{adj}$ test	5.513***	

Not: * $p < 0.001$, ** $p < 0.05$

Çalışmada 2010-2021 dönemi boyunca farklı bölgeler (düzey 1 bölgeleri) arasındaki farklılıkları yakalamak için rassal bireysel etkileri gösteren rassal katsayılı modelin tahmin sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Tablo 8'e bakıldığında *İstanbul, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu ve Batı Karadeniz* bölgeleri hariç diğer bölgelerde AR-GE harcamalarının %1 önem düzeyinde anlamlı olarak yerel gayrisafi yurt içi hâsıla değerini pozitif bir biçimde etkilediği görülmektedir. AR-GE harcamaları ile yerel gayrisafi yurt içi hasıla arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu bölgeler içinde yerel AR-GE harcamasının yerel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerindeki en yüksek katkısı *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde* meydana gelmiştir. Buna göre *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde* AR-GE harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış bölgedeki yerel gayrisafi yurt içi hasılayı %0.33 kadar artırmaktadır. *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden* sonra

AR-GE harcamalarının yerel gayrisafi yurt içi hasılayı üzerinde en büyük katkının *Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu* bölgelerinde meydana geldiği görülmektedir. Bu bulgular AR-GE harcamalarının yerel gayrisafi yurt içi hasılayı artırmada önemli olduğunu ve AR-GE harcamalarının yerel üretimi artırdığını işaret etmektedir.

Tablo 8: Düzey 1 Bölgelerine Göre Bağımlı Değişken ile Açıklayıcı Değişken İlişkisini Gösteren Katsayılar

	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege
lnARGE	0.23***	0.23***	0.33***	-0.04	0.15*	0.21**
lnENERJİ	0.34***	0.46***	0.10	0.14	0.28**	0.53**
lnEĞİTİM	0.12***	0.17**	0.38***	0.60***	0.38***	0.17*
C	7.28***	6.35***	7.66***	9.61***	7.11***	6.54**
	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
lnARGE	0.15***	-0.06	0.15	0.08	-0.06	0.18**
lnENERJİ	1.15***	0.10	0.55***	0.47***	0.64***	0.45**
lnEĞİTİM	0.19***	0.77***	0.17**	0.20**	0.06	0.16**
C	1.39	8.37***	6.94***	7.33***	7.78***	6.70**

Not: * $p < 0.001$, ** $p < 0.05$ ve *** $p < 0.10$

Kişi başına elektrik tüketiminin yerel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerindeki etkisi *Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz* ve *Doğu Karadeniz*'de anlamlı ve pozitifdir. *Güneydoğu Anadolu, İstanbul ve Batı Anadolu*'da kişi başına elektrik tüketimi ile yerel gayrisafi yurt içi hâsıla arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yükseköğretim mezunu olan toplam iş gücü sayısının gayrisafi yurt içi hâsıla üzerindeki etkisi *Batı Karadeniz* hariç tüm bölgelerde anlamlı ve pozitif bulunmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye'deki 12 düzey 1 bölgesinde AR-GE harcamaları, enerji tüketimi ve beşeri sermaye ile bölgesel ekonomik performans arasındaki ilişkiyi analiz edilmiştir. Bu amaçla, analizlerde rassal katsayılı panel yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçları tüm bağımsız değişkenlerin %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir biçimde bölgesel gayri safi yurt içi hasılayı etkilediğini ortaya koymuştur. Düzey 1 bölgelerinin AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artış, lnGSYH'yi yaklaşık %0.13 artırırken, bölgesel kişi başına elektrik tüketimindeki %1'lik bir artış lnGSYH'yi yaklaşık %0.43 artırır. Ayrıca, bölgesel yükseköğretim mezunu kişi sayısındaki %1'lik bir artış lnGSYH'yi yaklaşık %0.28 artırır. Bu çalışmanın bulguları, AR-GE harcamaları, enerji tüketimi ve beşeri sermaye ile bölgesel ekonomik performans arasındaki ilişkiyi tanımlayan daha önce yapılan çalışmaların sonuçlarıyla da uyumlu olduğu görülmektedir. Mıhçı ve Köksal (2010), Teixeira ve Queirós (2016), Siddiqui ve Rehman (2016) ve Matousek ve Tzeremes (2019) tarafından yapılan çalışmalarda, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Korkmaz (2010), Gömleksiz ve Özşahin (2017) ve Baykul (2018) tarafından yapılan çalışmalarda AR-GE harcamalarının ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında da Usta (2016) ve Eralp (2023) tarafından yapılan çalışmalarda pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Bölge düzeyindeki sonuçlara göre, tüm bölgelerde AR-GE harcamalarının yerel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bir etki meydana getirmektedir. Çalışmaya göre bölgesel AR-GE harcamaları, yükseköğretim mezunu iş gücü ve enerji tüketimi ekonomik performansı önemli ölçüde etkiliyor. AR-GE harcamalarının bölgesel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde en büyük *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde* meydana gelmiştir. Buna karşılık AR-GE harcamalarının yerel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde en küçük etkisi *Batı Marmara ve Doğu Marmara* bölgelerinde meydana gelmiştir. Yükseköğretim mezunu olan iş gücünün bölgesel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde en büyük etkisi *Batı Anadolu Bölgesi'nde* meydana gelmiştir. Ayrıca elektrik tüketiminin bölgesel gayrisafi yurt içi hâsıla üzerinde en büyük *Doğu Marmara Bölgesi'nde* meydana gelmiştir. Tüm bağımsız değişkenlerin bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisinin büyüklüğü bölgelere göre değişmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları, AR-GE harcamaları, enerji tüketimi ve beşeri sermaye ve bölgesel GSYH arasındaki ilişkide bölgesel farklılıklar olduğunu göstermektedir. Farklı bölgelerin farklı AR-GE harcamaları, beşeri sermaye düzeyleri ve enerji tüketim seviyeleri vardır. Bununla birlikte ekonomik

gelişmişlik açısında daha geride olan bölgelerin ekonomik performanslarının artırılması için AR-GE sübvansiyonları, eğitim düzeyi yüksek iş gücünün ve sürdürülebilir temiz enerji arzının sağlanması yönelik farklı politikalar devreye sokmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma, rassal katsayılı panel veri modeli kullanarak AR-GE harcamaları, bölgesel kişi başına elektrik tüketimi ve bölgesel yükseköğretim mezunu kişi sayısının bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisini belirlemektedir. Analiz sonuçları, bu faktörlerin bölgesel ekonomik performansı etkileyebileceğini ve bölgesel ekonomik performansı artırmak için bu faktörlerin artırılması gerektiğini göstermektedir.

Çalışmanın bulgularına dayanarak bazı politika önerileri sunulabilir. Bu bağlamda hükûmetin bölgesel kurumları, bölgesel özel sektörü ve bölgesel üniversiteleri AR-GE harcamalarını artırmaya teşvik etmesi önerilir. Özellikle, düzey 1 bölgelerindeki firmaların AR-GE faaliyetlerini artırmaları için vergi indirimleri veya diğer mali teşvikler sunulabilir.

Bölgesel kurumların, firmaların ve hane halklarının enerji verimliliğini artırmaya yönelik çalışmaları teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu, enerji tasarruflu cihazlar, enerji verimliliği programları ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması gibi çeşitli şekillerde yapılabilir.

Hükûmetin, üniversitelerin ve işverenlerin yükseköğrenim fırsatlarının artırılması, eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve iş piyasasındaki taleplere uygun eğitim programları sunulması için daha fazla çaba içine girmeleri önerilir. Bu, yükseköğrenim kurumlarının günün koşullarına uygun biçimde kapasitelerinin artırılması, öğrenci bursları ve kredi destekleri gibi mali teşviklerin sunulması ve bölgesel firmaların yükseköğrenim mezunlarına iş fırsatları sunması yoluyla gerçekleştirilebilir.

Bu çalışma, bölgesel ekonomik performansın bölgesel AR-GE harcamaları, bölgesel kişi başına elektrik tüketimi ve bölgesel yükseköğretim mezunu kişi sayısı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak, bu faktörlerin dağılımı bölgesel olarak eşit değildir ve bazı bölgeler daha avantajlı durumdadır. Bu nedenle, hükûmetin bölgesel kalkınma politikalarında bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik önlemler alması önerilir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Bu makale tek yazar tarafından hazırlandığı için yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

HT: Fikir;
HT: Tasarım;
HT: Denetleme;
HT: Kaynakların toplanması ve/veya işlenmesi;
HT: Analiz ve/veya yorum;
HT: Literatür taraması;
HT: Yazıyı yazan;
HT: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Aghion, P., & Howitt, P. W. (2008). *The economics of growth*: MIT press.
- Alaali, F., Roberts, J., & Taylor, K. (2015). The effect of energy consumption and human capital on economic growth: an exploration of oil exporting and developed countries. SERPS (Sheffield Economics Research Papers Series), 015.
- Anh, V. V., & Chelliah, T. (1999). Estimated generalized least squares for random coefficient regression models. *Scandinavian Journal of Statistics*, 26(1), 31-46. doi: 10.1111/1467-9469.00135
- Aslan, A., Apergis, N. & Yildirim, S. (2014). Causality between energy consumption and GDP in the U.S.: Evidence from wavelet analysis. *Frontiers in Energy*, 8(1), 1-8.
- Azam, M. (2019). Relationship between energy, investment, human capital, environment, and economic growth in four BRICS countries. *Environmental Science and Pollution Research International. Environmental Science and Pollution Research.*, 26(33), 34388-34400.
- Bayarçelik, E.B. & Taşel F. (2012). Research and development: source of economic growth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 744-753. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1052>
- Baykul, A. (2018). Bölgesel ekonomik büyüme üzerinde Ar-Ge faaliyetlerinin etkileri: Türkiye’de düzey I bölgelerinde ampirik bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 143-154.
- Becker, G.S. (1964). Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. *Chicago: University of Press*, 19(6), 4.
- Boeing, P., Eberle, J., & Howell, A. (2022). The impact of China's R&D subsidies on R&D investment, technological upgrading and economic growth. *Technological Forecasting and Social Change*, 174. doi:10.1016/j.techfore.2021.121212

- Cai, D. S. (2009). Energy efficiency, energy infrastructure and sustainable development in North-East China. *2009 International Conference on Sustainable Power Generation and Supply, Vols 1-4*, 2183-2189.
- Chen, Z. (2018). Fang Industrial electricity consumption, human capital investment and economic growth in Chinese cities. *Economic Modelling*, 69, 205-219.
- Cheratian, I., & Goltabar, S. (2017). Energy consumption and regional economic growth: The case of Iranian manufacturing sector. Retrieved from: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/78315/>
- Çelik, N., & Karaçuka, M. (2018). Bölgesel kalkınmanın iktisadi politiği: Yerel dinamikler ve iktisadi büyüme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 1-18.
- Doru, Ö. & Atay Polat, M. (2022). İhracat, enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan düzey 2 bölgeleri için nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 33-51. doi: 10.31671/doujournal.1074686
- Eralp, A. (2023). Türkiye sanayi sektöründeki elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin mekânsal analizi. *Verimlilik Dergisi*, Circular Economy and Sustainability, 99-112 <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1111823>
- Fang, Z., & Yu, J. (2020). The role of human capital in energy-growth nexus: an international evidence. *Empirical Economics*, 58(3), 1225-1247.
- Fatima, N., Li, Y., Ahmad, M., Jabeen, G., & Li X. (2019). Analyzing long-term empirical interactions between renewable energy generation, energy use, human capital, and economic performance in Pakistan. *Energy, Sustainability and Society*, 9(42), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s13705-019-0228-x>
- Freimane, R. & Bâliņa, S. (2016). Research and development expenditures and economic growth in the EU: A panel data analysis. *Economics and Business*, 29(1), 5-11.
- Gömlüksiz, M., & Özşahin, Ş. (2017). The regional dynamics of economic growth: A case study on NUTS 2 Regions in Turkey. *In The Sixth International Conference in Economics* (pp. 1-13).
- Herrerias, M.J., Joyeux, R., & Girardin, E. (2013). Short- and long-run causality between energy consumption and economic growth: evidence across regions in China, *Applied Energy*, 112, 1483-1492.
- Hsiao, C., & Pesaran, M. H. (2004). Random coefficient panel data models. *Available at SSRN 572783*.
- Inekwe, J.N. (2015). The contribution of R&D expenditure to economic growth in developing economies. *Social Indicators Research*, 124(3), 727-745.
- İğdeli, A. (2019). AR-GE ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2517-2538.
- Judge, G. G., Griffiths, W. E., Hill, R. C., Lütkepohl, H., & Lee, T. C. (1985). *The Theory and Practice of Econometrics*: Wiley.
- Kantar, E., Asian, A., Deviren, B., & Keskin, M. (2016). Hierarchical structure of the countries based on electricity consumption and economic growth. *Physica a-Statistical Mechanics and Its Applications*, 454, 1-10. doi:10.1016/j.physa.2016.01.075

- Kesikoğlu, F., & Saraç, Ş. (2017). AR-GE harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi: İBBS düzey 1 bölgelerinin karşılaştırmalı analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 617-626.
- Kijek, A., & Kijek, T. (2020). Nonlinear effects of human capital and R&D on TFP: Evidence from European regions. *Sustainability*, 12(5), 1808. <https://doi.org/10.3390/su12051808>
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(20), 3320-3330.
- Kömüryakan, F. (2019). Tesadüfi katsayılı panel veri modelleri: Çevresel kuznets eğrisinin geçerliliğinin analizi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Liu, Y. B. (2013). Energy production and regional economic growth in china: A more comprehensive analysis using a panel model. *Energies*, 6(3), 1409-1420. doi:10.3390/en6031409.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42. doi:[https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Matousek, R., & Tzeremes, N. G. (2021). The asymmetric impact of human capital on economic growth. *Empirical Economics*, 60(3), 1309-1334.
- Mihçi, S., & Köksal, M.Z. (2010). Determinants of cross-regional income differentials: The case of Turkey. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 71-94.
- Mudakkar, S. R., Zaman, K., Khan, M. M., & Ahmad, M. (2013). Energy for economic growth, industrialization, environment and natural resources: Living with just enough. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 580-595. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.05.024>
- Nelson, R. R., & Phelps, E. S. (1966). Investment in humans, technological diffusion, and economic growth. *The American economic review*, 56(1/2), 69-75.
- Ökmen, M., & Çavdar, Ş.Ç. (2022). Bölgesel büyümenin belirleyicilerine ilişkin bir analiz: Türkiye örneği an empirical analysis of the determinants of regional growth: the case of Turkey. *On Eurasian Economies 2022*, 171-176. International Conference On Eurasian Economies, 171-176. Baku – Azerbaijan and Online 20-22 September 2022.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi:10.1002/jae.951
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50. doi:10.1007/s00181-020-01875-7.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. doi:10.1016/j.jeconom.2007.05.010.
- Recepoğlu, M., Doğanay, M.A., & Değer, M.K. (2020). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Türkiye’de iller üzerine panel veri analizleri 2004-2014. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 69-80.

- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), 71-102.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Shahbaz, M., Song, M., Ahmad, S., & Vo, X.V. (2022). Does economic growth stimulate energy consumption? The role of human capital and R&D expenditures in China. *Energy Economics*, 105(105662), <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105662>.
- Siddiqui, A., & Rehman, A. U. (2017). The human capital and economic growth nexus: in East and South Asia. *Applied Economics*, 49(28), 2697-2710.
- Sinha, A. & Shahbaz M. (2018). Estimation of environmental kuznets curve for CO2 emission: Role of renewable energy generation in India. *Renewable Energy*, 119, 703-711. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2017.12.058>.
- Sinha, A., Shahbaz, M., & Sengupta T. (2018). Renewable energy policies and contradictions in causality: A case of next 11 countries. *Journal of Cleaner Production*, 197(1), 73-84. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.06.219>.
- Sterlacchini, A. (2008). R&D, higher education and regional growth: Uneven linkages among European regions. *Research Policy*, 37(6), 1096-1107. doi:<https://doi.org/10.1016/j.respol.2008.04.009>.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323. doi:10.2307/1913012.
- Swamy, P. A. V. B. (1971). Statistical inference in random coefficient regression models using panel data. In P. A. V. B. Swamy (Ed.), *Statistical Inference in Random Coefficient Regression Models* (pp. 97-155). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*: Beta.
- Teixeira, A. A., & Queirós, A. S. (2016). Economic growth, human capital and structural change: A dynamic panel data analysis. *Research policy*, 45(8), 1636-1648.
- Thorbecke, E. (2006). The evolution of the development doctrine, 1950–2005. In *Advancing development, UNU-WIDER Research Paper*, (2006/155).
- Tsang, E. W. K., Yip, P. S. L., & Toh, M. H. (2008). The impact of R&D on value added for domestic and foreign firms in a newly industrialized economy. *International Business Review*, 17(4), 423-441. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2008.02.005>.
- Tuncer, A. & Algoni, M. (2021). Eğitim düzeyi ve Ar-Ge harcamalarının bölgesel gelir seviyesi ile ilişkisi: Türkiye düzey bir bölgelerine yönelik bir uygulama. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 8(1), 12-30. <https://doi.org/10.34232/pjess.873017>.
- TÜİK. (2023). *Bölgesel istatistikler*. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=113&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=#> adresinden erişildi.

- Usta, C. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisinin bölgesel analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2) , 181-201. doi: 10.20979/ueyd.31660
- Valero, A., & Van Reenen, J. (2019). The economic impact of universities: Evidence from across the globe. *Economics of Education Review*, 68, 53-67. doi:10.1016/j.econedurev.2018.09.001
- Zeren, F., & Yilanci, V. (2011). Türkiye’de bölgeler arası gelir yakınsaması: Rassal katsayılı panel veri analizi uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 143.
- Zhang, C., Zhou, K. L., Yang, S. L., & Shao, Z. (2017). On electricity consumption and economic growth in China. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 76, 353-368. doi:10.1016/j.rser.2017.03.071
- Wang, S. (2022). Differences between energy consumption and regional economic growth under the energy environment. *Energy Reports*, 8, 10017-10024. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2022.07.065>.
- Wolde-Rufael, Y. (2009). Energy consumption and economic growth: The experience of African countries revisited. *Energy Economics*, 31(2), 217-224.

THE IMPACT OF 2023 KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES ON REAL ESTATE RELATED SECTORS: AN EVENT STUDY ANALYSIS¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 07.09.2023

Accepted Date: 25.10.2023

Gülnaz ŞENGÜL GÜNEŞ

Res. Asst.

Ankara University
Faculty of Applied Sciences,
Ankara, Türkiye,
gsengul@ankara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8961-9210

Tuğba GÜNEŞ

PhD

Ankara University
Department of Real Estate
Development and Management,
Ankara, Türkiye,
gunest@ankara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7472-1017

Sinan GÜNEŞ

Lecturer

Ankara University
Faculty of Applied Sciences,
Ankara, Türkiye,
sngunes@ankara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7753-8333

ABSTRACT | Kahramanmaraş

earthquakes devastatingly hit the northern Syria and 11 provinces of Türkiye, causing thousands of deaths, injuries and property losses. The magnitude of the earthquakes and the extent of their impacts were huge enough to affect the entire Turkish economy. Real estate industry has been one of the most affected sectors as thousands of buildings were collapsed or damaged by the quake. This study aims to explore the impacts of Kahramanmaraş earthquakes on real estate related sectors in the Turkish stock market: Construction, cement-concrete, iron-steel, real estate investment trusts, and insurance. Using an event study methodology, our short-run analyses indicated that all given sectors were affected by the earthquakes. According to our findings, abnormal returns varied among the sectors: The construction materials sectors had positive abnormal returns while the insurance sector did abnormal returns on the opposite way. The findings are vital for market participants, policymakers and governments.

Keywords : Real estate sector, earthquake, event study, stock indices

JEL Codes: G14, G32, M21

Scope: Economics

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.032

Cite this article: Şengül Güneş, G., Güneş, T. & Güneş, S. (2023). The impact of 2023 Kahramanmaraş earthquakes on real estate related sectors: an event study analysis. *KAUJEASF*, 14(28), 789-811.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN GAYRİMENKUL VE İLGİLİ SEKTÖRLERE ETKİSİ: OLAY ANALİZİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 07.09.2023 Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2023

Gülnaz ŞENGÜL GÜNEŞ
Arş. Gör.
Ankara Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Ankara, Türkiye
gsengul@ankara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8961-9210

Tuğba GÜNEŞ
Dr.
Ankara Üniversitesi
Gayrimenkul Geliştirme ve
Yönetimi Bölümü,
Ankara, Türkiye
gunest@ankara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7472-1017

Sinan GÜNEŞ
Öğr.Gör.
Ankara Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Ankara, Türkiye
sngunes@ankara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7753-8333

ÖZ Kahramanmaraş depremleri, kuzey Suriye'yi ve Türkiye'nin 11 ilini yıkıcı bir şekilde etkilemiş ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve mal kaybına yol açmıştır. Depremin şiddeti ve hissedilen alanın büyüklüğü Türkiye ekonomisini bir bütün olarak etkilemiştir. Depremden binlerce binanın yıkılması veya hasar görmesi nedeniyle gayrimenkul sektörü en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Bu nedenle araştırma kapsamında Kahramanmaraş merkezli depremin gayrimenkul ile ilgili sektörlerle olan etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. İnşaat, çimento ve beton, demir ve çelik, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve sigorta sektörleri seçilmiştir. Olay analizi metodolojisi kullanılarak yapılan analizlerde, seçilen tüm sektörlerin depremlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına göre; anormal getiriler sektörler arasında farklılık göstermektedir. İnşaat malzemeleri ile ilgili sektörlerde pozitif, sigorta sektöründe ise negatif yönlü anormal getiriler dikkat çekici olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar piyasa katılımcıları, politika yapıcılar ve hükümetler için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimenkul sektörü, deprem, olay analiz çalışması, borsa endeksleri

JEL Kodları: G14, G32, M21

Alan: İktisat

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

The February 6, 2023 twin earthquakes with magnitudes of 7.7 and 7.6 occurred with their epicentres in Pazarcık and Elbistan districts of Kahramanmaraş respectively hit neighbouring eleven provinces in the southern side of Türkiye, and also northern Syria. Approximately 51,000 people were killed, more than 100,000 injured, and thousands of buildings collapsed or severely damaged in the affected provinces, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya, and Elazığ (Presidency of Strategy and Budget, 2023) (Figure 1). Therefore, strengthening the damaged properties and reconstruction of new buildings have become urgent needs in the country after the worst natural disaster in the European region for a century (WHO, 2023).

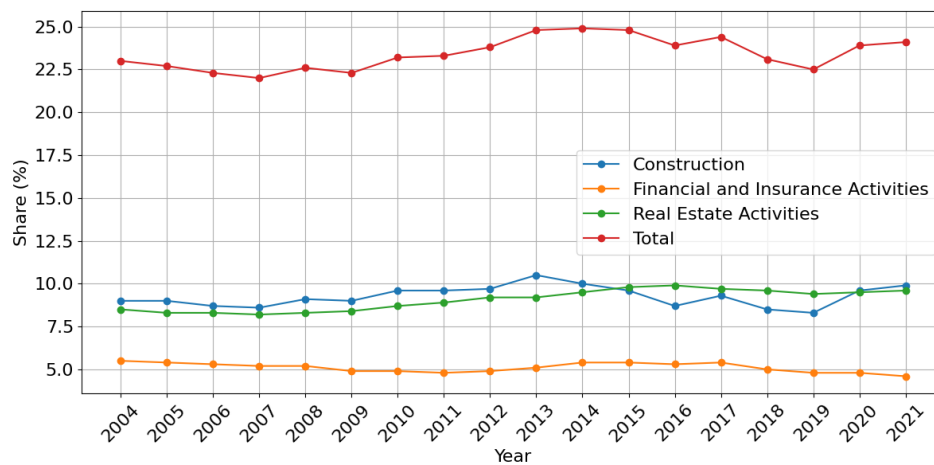

Figure-1: 11 cities affected by Kahramanmaraş Earthquake

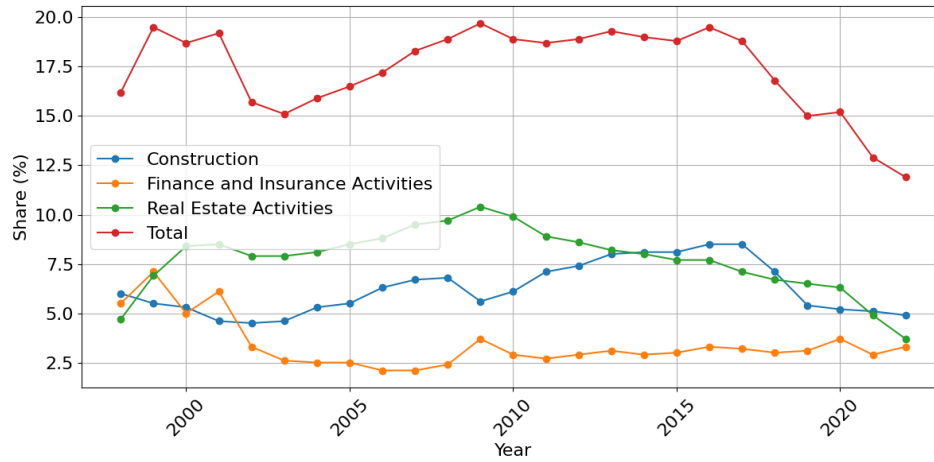
Besides the sorrow and grief caused in the community, the twin-earthquakes have affected the Turkish economy adversely because the disaster area is large in size and also constitutes a major component of the economy. As of the year 2022, total population of the provinces hit by the earthquakes is 14 million, accounting for 16.4% of the country population (TurkStat, 2023a). Approximately 13.3% of the total employment (3.8 million individuals) lives in the disaster-stricken region (TurkStat, 2023b). Out of approximately 2.6 million buildings in the region, residential buildings make up around 90% of the building stock (TurkStat, 2023c). At around 14% of the total housing stock of Türkiye is located in the disaster area. Thus, the major components of the economic burden of the twin-earthquakes are the damages of housing units and destruction of infrastructure and public service buildings. The former is estimated around 56.9

billion US Dollars, and the latter is 12.9 billion US Dollars. Construction and real estate sectors have obviously become two prominent subjects in the government agenda (Presidency of Strategy and Budget, 2023).

Real estate and construction sectors are considered as the “locomotive sector” in the literature (Hatipoğlu & Tanrıvermiş, 2017, p. 65). Over the past two decades, real estate activities and construction sector accounted for a significant share of 12.5% in the Gross Domestic Product (GDP) of Türkiye. While the share of construction and real estate activities within the GDP has decreased due to rising raw material costs, particularly in the post-pandemic era (Pamidimukkala & Kermanshachi, 2021, p. 4; Ayat & Kang, 2023, p.735; Guo et al., 2023, p. 2; Zhao, Hao, Chang & Wang, 2023, p. 4), studies have shown that the real estate sector continues to impact macroeconomic balances, primarily because it affects 250 subsectors (Urak, 2016, p. 1; Kızıl, 2023, p. 188). Furthermore, the 11 provinces affected by earthquakes have accounted for approximately 10% of the total GDP over the past two decades. This corresponds to the collective contribution of construction, real estate, finance, and insurance activities within these earthquake-affected provinces, making up about 10% of the total GDP (Figure 2).

(a)

(b)

Figure-2: (a) share of real estate sector in total GDP in earthquake affected provinces (b) share of real estate related sectors in total GDP by production method

Source: (TurkStat, 2023d)

Therefore, we aimed to explore how real estate related sectors are affected by the twin earthquakes in this study. In addition to their physically tradable nature, real estate properties can also be traded as securities in the capital markets (Şengül Güneş & Tanrıvermiş, 2020, p. 432). The listing of companies in the construction and related sectors on stock exchanges is crucial for providing insights into the current status of these industries. By using data from the Istanbul Stock Exchange (BIST), we measure the immediate effect of the quakes on five indexes that are closely related to the real estate sector. We have selected Real estate investment trusts (REITs) (XGMYO), Construction (XINSA), Non-Metal Mineral Products (XTAST), Basic Metals (XMANA), and Insurance (XSGRT) indexes in the study. XTAST consisting of cement and concrete companies, XMANA covering iron and steel companies, and XINSA are the major indexes on construction sector in Türkiye. XGMYO is an important index reflecting the price trends of the REITs. XSGRT index is included because the disaster insurance has been compulsory for all real properties in the country since the beginning of 2000s which is a lesson learned from another devastating earthquake in Gölçük district in Türkiye in 1999.

We investigate the abnormal returns of investors before and after the earthquake by employing an event study methodology commonly used in

financial literature and dependent sample t-tests. The data period is based on the date of the earthquake, February 6, 2023, with data collected 180 days prior to the earthquake, 5 and 10 days before, and 5 and 10 days after the earthquake ([-10, -5] [+5, +10]). Additionally, the results of the Elazığ Earthquake that occurred in 2020 are also evaluated to compare the two disasters occurred 3 years apart. Our findings indicate that abnormal returns were obtained from the subject sectors after the earthquake, and these abnormal returns vary among the subsectors of the real estate and construction industries. Our results are found consistent with existing studies in the literature, and implications for future research are discussed in the conclusion. To the best of our knowledge, this paper is the first study in the literature on the impact of a natural disaster on only real estate and related sectors.

The remainder of this paper is organized as follows: Section 2 provides the theoretical background and literature review on both event study methodology and impacts of natural disasters. Section 3 summarises the event study methodology. Section 4 presents the data and empirical results. Section 5 concludes the study.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

In the financial literature, it is widely accepted, based on Fama's seminal work in 1970, that the "Efficient Market Hypothesis" posits that stock prices reflect all available information, and investors make rational investment decisions (Fama, 1970, p. 384). Consequently, all changes in the market are known to rational investors, and price changes can be easily predicted. According to one of the proponents of the Efficient Market Hypothesis, Malkiel (2005), stock prices already incorporate all available information, leaving no room for investors to achieve above-average returns through arbitrage. However, it remains uncertain whether events like natural disasters or any unexpected economic shocks can be foreseen in advance or if investors can generate abnormal returns from their investments. In other words, the question arises as to whether markets are truly efficient in the face of events like earthquakes.

Event study analysis in the literature typically examines abnormal changes in stock returns in response to corporate announcements (Dos Santos, Peffers & Mauer, 1993; Çavuşoğlu, Mishra & Raghunathan, 2004; Norden & Weber, 2004; Capron & Shen, 2007; Flammer, 2013; Ardia, Bluteau & Boudt, 2022; Ali, Jia, Lou & Xie, 2023; Li, Wang, Jia, Chen & Meng, 2023; Rudkin & Cai, 2023). More recently, studies have investigated the changes in stock prices due to shocks such as Covid-19 (Bento et al., 2020; Maneenop & Kotcharin, 2020; Varma, Venkataramani, Kayal & Maiti, 2021; Thukral, Singh, Ghosh &

Pant, 2022; Mohammed, 2023). Within this context, there are also studies that examine the impact of natural disasters on companies listed on stock exchanges. These studies may compare the responses of different country stock markets to the same event, or they may focus on measuring how a single country's stock market reacts to different sectors.

Among studies comparing different countries' responses to the same natural disaster, French (2018, p. 504) conducted a study analysing the impact of 64 repeated events such as bombings, natural disasters, and sports matches in six different countries between 2007 and 2016. The research found that adverse events in developed economies had a greater impact on market returns compared to events in developing economies. Pagnottoni, Spelta, Flori, and Pammolli (2022) examined the effects of climate change and resulting natural disasters on international stock markets in 104 countries between 2001 and 2019, revealing that changes in stock markets varied by country and the type of disaster. Similarly, Di Tommaso, Foglia and Pacelli (2023) investigated the relationship between sovereign CDS spreads and natural disasters in various European countries between 2007 and 2021, finding heterogeneous responses to natural disasters across regions.

In studies that compare different sectors within the same country, Robinson and Bangwayo-Skeete (2017) analysed the impact of events including natural disasters, parliamentary elections, and credit rating reviews on six leading stock markets. They found evidence of relationships between significant events and the stock market. In another study, Malik, Faff, and Chan (2020) researched how stocks in different sectors in the United States responded to natural disasters between 1960 and 2015, revealing that responses varied by sector. Chen, Guo, Ji, and Zhang (2023) examined the effects of natural disasters on stocks traded in China between 2014 and 2021, concluding that the risk of impact on stock prices varied by sector and type of natural disaster.

Recent studies have also explored the role of Corporate Social Responsibility (CSR) in responding to natural disasters. Malik, Chowdhury and Alam (2023) observed that companies with CSR activities in the United States performed better in the market following natural disasters. Additionally, the impact of changes in credit ratings resulting from natural disasters has been investigated. Brahmana, Puah, and Chai (2016) showed that credit ratings improved after the Nias tsunami in Indonesia. Another study by Azuma, Dahan, and Doh (2023) evaluated 1,775 listed companies on the Tokyo Stock Exchange following the Kumamoto earthquakes in Japan in 2016. The study found positive shareholder reactions to Corporate Disaster Relief (CDR) announcements.

In the literature, there are publications that measure abnormal returns in the stock market following the Kahramanmaraş earthquake using the event study method. Say and Doğan (2023) examined the earthquake's impact on stock prices listed on Borsa İstanbul. Their analysis revealed that abnormal returns were obtained on the event day, the day after the event, and the second day after the event, with cumulative abnormal returns being positive on the event day and all days following. Akkuş and Kışlalıoğlu (2023) compared the returns of 18 BIST sectoral indices and found no abnormal returns. Kırkağaç and Karpuz (2023) analyzed the returns of companies listed on the Istanbul Stock Exchange banking index (XBANK) and insurance index (XSGRT) following the earthquake. According to the analysis results, CAR averages on the day of the earthquake, before the earthquake, and after the earthquake were different and statistically significant.

Based on the findings in the literature, the ability to generate abnormal returns through stock markets following natural disasters varies from region to region and even from sector to sector. Therefore, the situation of sectors following natural disasters should be examined as a specific research topic. Additionally, it has been observed that the real estate sector and its relationship with the phenomenon of earthquakes have not been adequately researched in the literature. This study attempts to fill this gap by examining the status of the construction and real estate sectors following an earthquake, which are among the sectors most affected by natural disasters in terms of abnormal returns, using Türkiye's stock market data.

3. EVENT STUDY METHODOLOGY

The event study methodology (Fama, Fisher, Jensen, & Roll, 1969) is an empirical approach to measure the impact of an event or company/sector related announcements on stock price reactions. It has been widely applied in the finance literature to explain stock market reactions towards many various events including but not limited to corporate spin-offs, metaverse-related announcements of corporates (Xu, Liu, He, & Tsai, 2023), Covid-19 outbreak (Heyden & Heyden, 2021; Martins & Cró, 2022), policies and agreements (Kumari, Assaf, Moussa, & Pandey, 2023), conflicts (Umar, Riaz, & Yousaf, 2022), natural disasters (Tao, 2014; Valizadeh, Karali, & Ferreira, 2017).

The event study analysis has three major components: event day, event window, and estimation window. In this study, event day is the day of Kahramanmaraş earthquakes. Thousands of buildings were collapsed in Türkiye (and northern Syria as well). Rebuilding of many neighbourhoods after the catastrophe has become a very major need in the country's short-term agenda.

Therefore, this study investigates how real estate related indexes in the Turkish stock market reacted to the twin-earthquakes. We employed two event windows, which consist of 5 ($t \pm 5$) and 10 ($t \pm 10$) trading days before and after the event to explore the short term impacts in the market.

An estimation window calculates the expected and abnormal returns. The estimation window is suggested that to be long enough to enable measuring the effects of the event, and also short enough to prevent the effects of the event meaningless (McWilliams, Siegel, & Teoh, 1999). Estimation windows varies from 100 to 345 days in the literature (Baş, 2018, p. 273). For example, Takao, Yoshizawa, Hsu, and Yamasaki (2013) adopt 200 training-days in their study investigating how the Great East Japan earthquake affected the non-life insurance companies in the stock market; Tao (2014) uses 243 training-days to estimate the Lushan earthquakes on various sectors in the stock market; and Kumari et al. (2023) use 90 days to explore the impact of Glasgow Climate Pact on oil and gas sectors; Afik, Cohen, and Lahav (2022) take 180 trading days as their estimation window in their study exploring the impact of entering a specific drug related industry on the market values of the firms). In this study, adopting a longer period of estimation window may cause biases because of Russia's invasion of Ukraine on February 25, 2022, we use an estimation window of 180 trading-days to avoid potential impacts of this conflict that has boosted the demand from Russian nationals for houses in Türkiye (Balcılar, Usman, Yülek, Ağan, & Erdal, 2023, p. 18).

Under the null hypothesis that the twin-earthquakes have no effect on the real estate related indexes in the Turkish stock market, the daily return of each sector is calculated through the estimation window and event window as follows:

$$R_{it} = \frac{P_{it} - P_{i,t-1}}{P_{i,t-1}} \quad (1)$$

where R_{it} is actual return on stock market price index for sector i for trading day t , P_{it} is the closing price for sector i for trading day t , and $P_{i,t-1}$ is the closing price for sector i for trading day $t - 1$.

The expected return for the event study is calculated with a simple regression model on the data through the estimation window. The market model is:

$$E(R)_t = \alpha + \beta R_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

where $E(R)_t$ is expected return on stock market price index for sector i for trading day t , α is intercept of the regression equation, β is Beta value of sector

i (slope), and R_{it} is actual return on stock market price index for sector i for trading day t .

The abnormal return is the difference between the actual return and expected return over the event window, which is estimated as follows:

$$AR_{it} = R_{it} - E(R)_{it} \quad (3)$$

where AR_{it} is the abnormal return on stock market price index for sector i for trading day t , R_{it} is actual return on stock market price index for sector i for trading day t , and $E(R)_t$ is expected return on stock market price index for sector i for trading day t .

Abnormal returns are accumulated to capture the impact of the event on the stock prices. The cumulative abnormal returns (CARs) are calculated as follows:

$$CAR_i^{t_0, t_k} = \sum_{t=t_0}^{t_k} AR_{it} \quad (4)$$

where t_0 is the event day, and t_k symbolizes the event windows (in this study $k = \{5, 10\}$) (Strong, 1992, p. 540).

4. DATA AND FINDINGS

4.1. Data

This study evaluates how real estate related sectors in Turkish stock market responded to the Kahramanmaraş earthquakes and also Elazığ earthquake in 2020 to make comparisons between the two disasters with different magnitudes. Indices (listed in Table 1) for (1) Real estate investment trusts (REITs) (XGMYO), (2) Construction (XINSA), (3) Non-Metal Mineral Products (XTAST)², and (4) Basic Metals (XMANA)³ are chosen as the major sectors providing an insight for Turkish real estate sector variations in the İstanbul Stock Exchange (BIST). In addition to these indices, index for Insurance (XSGRT) is also included because the DASK Insurance (DASK: Turkish Natural Disaster Insurance Institution) is compulsory for all real estates in Türkiye, which provides financial security to insured homeowners against natural disasters including earthquakes. The stock market data is provided by the investing.com website. The

² Major components of this index include cement and concrete companies.

³ Major components of this index include iron and steel companies.

overall market is represented with BIST All Shares index (XUTUM). Figure 1 compares the impact of the twin-earthquakes on the returns of selected sectors and the overall market. An obvious fluctuation is observed in the stock market right after the earthquakes.

Table-1: Turkish Stock Market Indexes in Our Sample

Index Name	Index Abbr.	Sector
BIST TUM	XUTUM	Market Index
BIST Real estate investment trusts	XGMYO	REITs
BIST Construction	XINSA	Construction
BIST Non-Metal Mineral Products	XTAST	Cement and concrete companies
BIST Basic Metals	XMANA	Iron and steel companies
BIST Insurance	XSGRT	Insurance

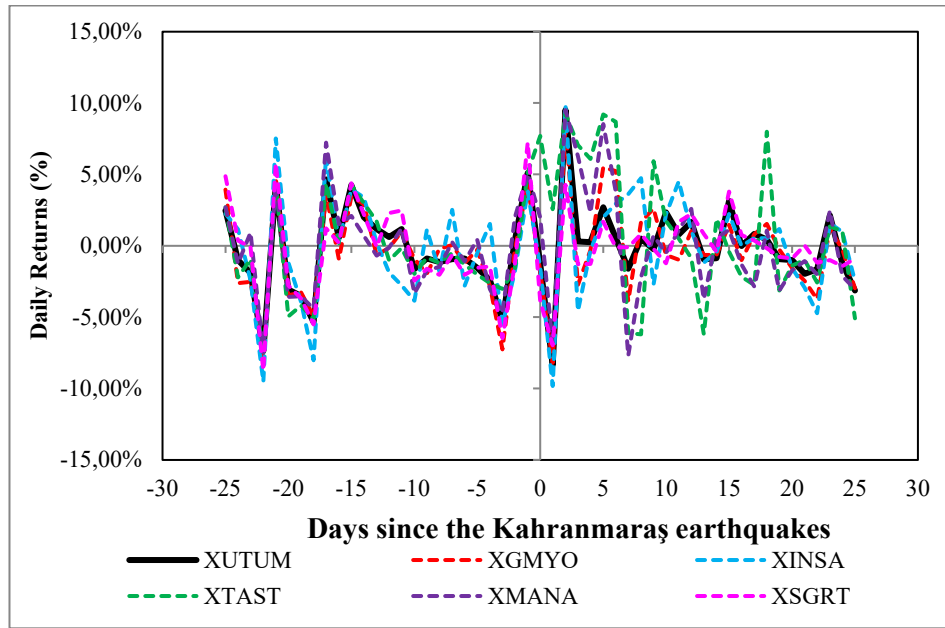

Figure-3: Total market and selected sector return-indices for Turkish stock market

4.2. Empirical Result

The abnormal returns (ARs) of five major industry indices related to real estate sectors in the event periods of 5 and 10 trading-days before and after the date of the twin earthquakes (February 6, 2023) are reported in Table 2 and Table 3.

Cement and concrete (XTAST), iron and steel (XMANA), and insurance (XSGRT) sectors reveal a significant reaction in the stock markets immediately on the day of the devastating earthquakes. The impact of the twin-disasters on the insurance sector is negative within the event window and abnormal returns are significant not only on the event day but also on the first trading-day of the stock market reopened after one-week break. Insurance companies are obviously the most adversely affected sector as tens of thousands of buildings were crumbled to dust and thousands of people are killed and trapped under the rubbles. The Turkish Catastrophe Insurance Pool (TCIP) institution reported that the total claim payments was 6.5 billion Turkish Liras by the end of March 2023, and reached 31 billion Turkish Liras as of August 2023 (TCIP, 2023). Insurance companies face with capital outflows arising from surging claim payments after natural disasters, and tend to increase their premium rates to cover the huge demand for health, life, automobile etc., and particularly for earthquake insurance compensations. Therefore, our short-run results showing large abnormal negative returns in the insurance sector in the post-earthquake period are consistent with expectations and the literature (Takao et al. (2013) and Hamurcu (2022) found similar results for the Great East earthquake in Japan in 2011, and İzmir earthquake in Turkiye in 2020).

On the other hand, raw material suppliers in the building industry gained positive abnormal returns after the Kahramanmaraş earthquakes. The sign and magnitude of the abnormal returns for both XTAST (cement and concrete) and XMANA (iron and steel) sectors are generally found positive and significant (Table 2 and Table 3). Construction sector index (XINSA) and REITs (XGMYO) reveal a small negative impact over the 5-day event window while the effect on these two sectors tends to be positive over the 10-day event window.

Table-2: Abnormal returns for the selected sector indices in the event window[-5, 5]

	XGMYO	XINSA	XTAST	XMANA	XSGRT
-5	0.0099	0.0066	-0.0086	0.0239	-0.0066
-4	-0.0084	0.0348	-0.0078	-0.0015	0.0003
-3	-0.0296**	-0.0112	0.0108	0.0120	-0.0304**
-2	-0.0053	-0.0225	-0.0200	0.0190	-0.0169
-1	0.0017	-0.0080	0.0096	-0.0010	0.0354**
0	-0.0077	-0.0053	0.0860***	0.0364**	-0.0318**
1	-0.0135	-0.0266	0.0915***	0.0236	-0.0140
2	0.0066	0.0137	0.0159	-0.0035	-0.0244
3	-0.0295**	-0.0498**	0.0672***	0.0625***	-0.0168
4	-0.0050	-0.0071	0.0578***	0.0236	-0.0163
5	0.0331***	-0.0052	0.0696***	0.0595***	-0.0035

Notes: Estimation window is 180 training-days. XUTUM is used for market index. *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

Table-3: Abnormal returns for the selected sector indices in the event window [-10, 10]

	XGMYO	XINSA	XTAST	XMANA	XSGRT
-10	0.0039	-0.0259	-0.0079	-0.0131	-0.0146
-9	-0.0122	0.0175	-0.0023	-0.005	-0.0114
-8	0.0069	-0.0097	-0.0042	0.0004	-0.014
-7	0.0081	0.0319	0.0013	0.0155	-0.0015
-6	-0.0048	-0.0218	-0.0073	0.0015	-0.0156
-5	0.0097	0.0065	-0.0089	0.0239	-0.0062
-4	-0.0086	0.0346	-0.0081	-0.0014	0.0009
-3	-0.0299**	-0.0117	0.0104	0.0123	-0.0295**
-2	-0.0055	-0.0224	-0.0202	0.0188	-0.0167
-1	0.0016	-0.0073	0.0096	-0.0016	0.0351**
0	-0.0079	-0.0053	0.0858***	0.0364**	-0.0313**
1	-0.0139	-0.0275	0.0909***	0.0242	-0.0127
2	0.0066	0.0148	0.0161	-0.0045	-0.0253*
3	-0.0297**	-0.0497**	0.067***	0.0624***	-0.0166
4	-0.0052	-0.007	0.0576***	0.0234	-0.016
5	0.033***	-0.0048	0.0695***	0.0591***	-0.0036
6	0.0478***	0.0232	0.0814***	0.0349**	-0.0065

7	-0.0256**	0.0485**	-0.0496***	-0.0568***	0.0087
8	0.0125	0.0416*	-0.0673***	-0.0245	0.0031
9	0.028**	-0.0266	0.0601***	0.0125	-0.0021
10	-0.0256**	0.0004	-0.0024	-0.0274*	-0.0301**

Notes: Estimation window is 180 training-days. XUTUM is used for market index. *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

The estimated Cumulative abnormal returns (CARs) from Equation 4 for two different event windows are shown in Table 4 and Table 5, and also graphically presented in Figure 4 and Figure 5. When we look at the CARs for different event windows, our results show that even though the impact of the twin earthquakes on the given sectors in the immediate short-run (5-day event window) is statistically significant, the CARs are found insignificant for REITs (XGMYO) and Construction sector (XINSA) for the longer event window (10-day). When it comes to the magnitude and sign of the impact of the earthquakes on the real estate-related sectors, XTAST and XMANA are the sector that are benefited from the earthquakes most while a negative reaction is observed in the index of insurance companies (XSGRT).

Table-4: Cumulative abnormal returns for the selected sector indices in the event window [-5, 5]

	XGMYO	XINSA	XTAST	XMANA	XSGRT
-5	0.0099	0.0066	-0.0086	0.0239	-0.0066
-4	0.0015	0.0413*	-0.0164	0.0223	-0.0063
-3	-0.0281**	0.0302	-0.0056	0.0343**	-0.0367**
-2	-0.0333***	0.0076	-0.0256*	0.0533***	-0.0537***
-1	-0.0316***	-0.0003	-0.016	0.0522***	-0.0182
0	-0.0393***	-0.0056	0.07***	0.0886***	-0.0500***
1	-0.0528***	-0.0322	0.1615***	0.1122***	-0.0640***
2	-0.0462***	-0.0185	0.1774***	0.1087***	-0.0884***
3	-0.0758***	-0.0684***	0.2446***	0.1712***	-0.1052***
4	-0.0807***	-0.0754***	0.3025***	0.1948***	-0.1215***
5	-0.0476***	-0.0806***	0.3721***	0.2543***	-0.1250***

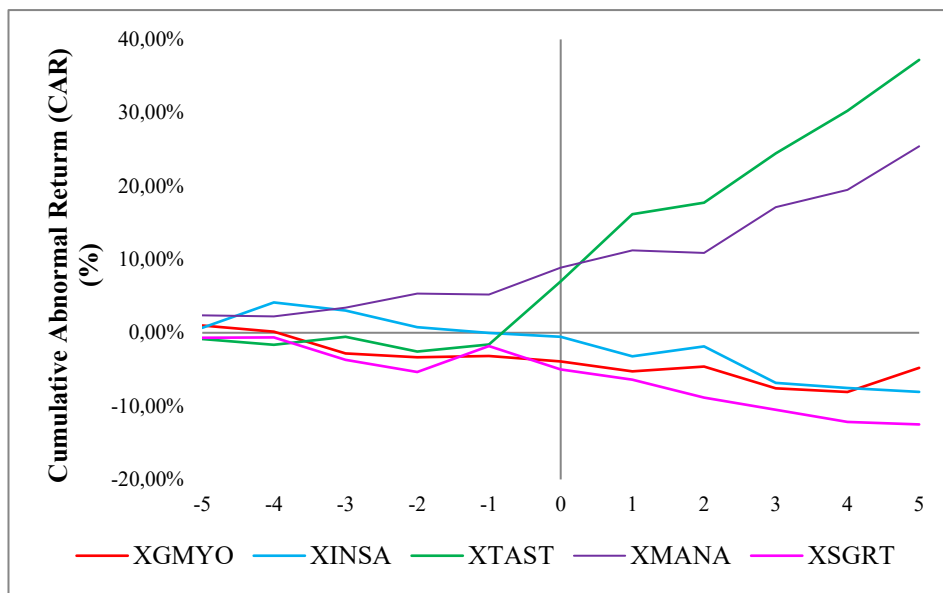

Figure-4: Cumulative abnormal returns for the selected sector indices in the event window [-5, 5]

Table-5: Cumulative abnormal returns for the selected sector indices in the event window [-10, 10]

	XGMYO	XINSA	XTAST	XMANA	XSGRT
-10	0.0039	-0.0259	-0.0079	-0.0131	-0.0146
-9	-0.0083	-0.0085	-0.0101	-0.0181	-0.0260*
-8	-0.0013	-0.0182	-0.0143	-0.0177	-0.0401***
-7	0.0068	0.0137	-0.0130	-0.0022	-0.0415***
-6	0.0020	-0.0081	-0.0203	-0.0007	-0.0571***
-5	0.0116	-0.0016	-0.0292**	0.0232	-0.0633***
-4	0.0030	0.0329	-0.0373***	0.0218	-0.0624***
-3	-0.0269**	0.0212	-0.0269**	0.0341**	-0.0919***
-2	-0.0323***	-0.0012	-0.0471***	0.0529***	-0.1085***
-1	-0.0307**	-0.0085	-0.0376***	0.0513***	-0.0735***
0	-0.0386***	-0.0138	0.0482***	0.0877***	-0.1048***
1	-0.0525***	-0.0413*	0.1391***	0.1119***	-0.1175***
2	-0.0459***	-0.0265	0.1553***	0.1074***	-0.1428***

3	-0.0756***	-0.0762***	0.2223***	0.1698***	-0.1593***
4	-0.0808***	-0.0832***	0.2799***	0.1932***	-0.1754***
5	-0.0478***	-0.088***	0.3494***	0.2523***	-0.1789***
6	-0.0001	-0.0648***	0.4308***	0.2872***	-0.1854***
7	-0.0257**	-0.0163	0.3813***	0.2304***	-0.1767***
8	-0.0132	0.0253	0.314***	0.2060***	-0.1736***
9	0.0148	-0.0013	0.3741***	0.2185***	-0.1756***
10	-0.0108	-0.0009	0.3717***	0.1911***	-0.2057***

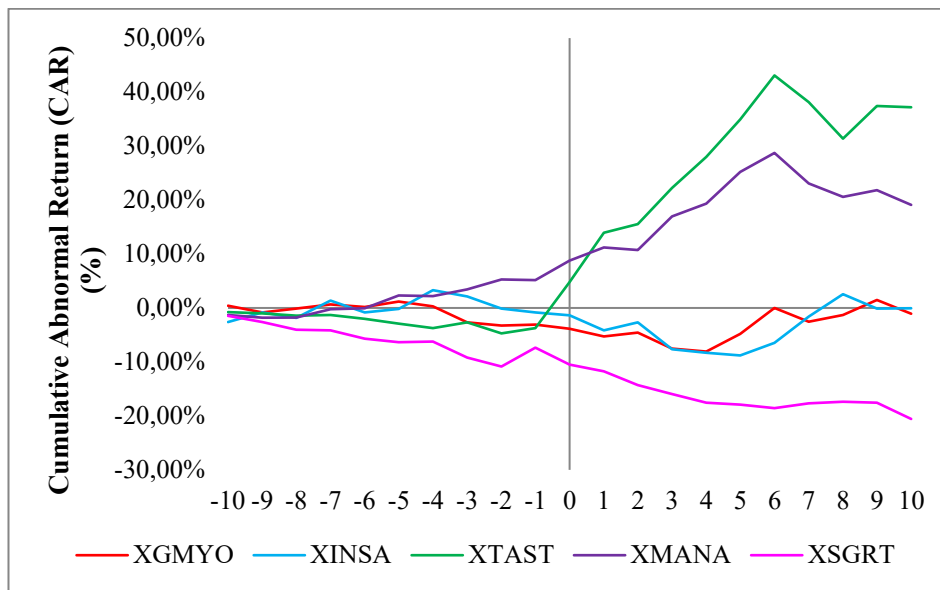

Figure-5: Cumulative abnormal returns for the selected sector indices in the event window [-10, 10]

We run the same analyses for the other recent earthquake with a high magnitude (6.8 Mw) occurred on January 24, 2020 in the Elazığ province in Türkiye. More than 45 people were killed and 1600 people were injured from the Elazığ earthquake. Figure 6 illustrating the actual returns of the selected sectors implies that the stock market was hardly affected by the earthquake compared to the Kahramanmaş struck which is not surprising as the size of the impacted area is far smaller than the Kahramanmaraş disaster. Cumulative abnormal returns are depicted in Figure 7 for the 10-day event period before and after the Elazığ

earthquake. Index for the cement and concreted companies (XTAST) is the only sector affected significantly in the positive way.

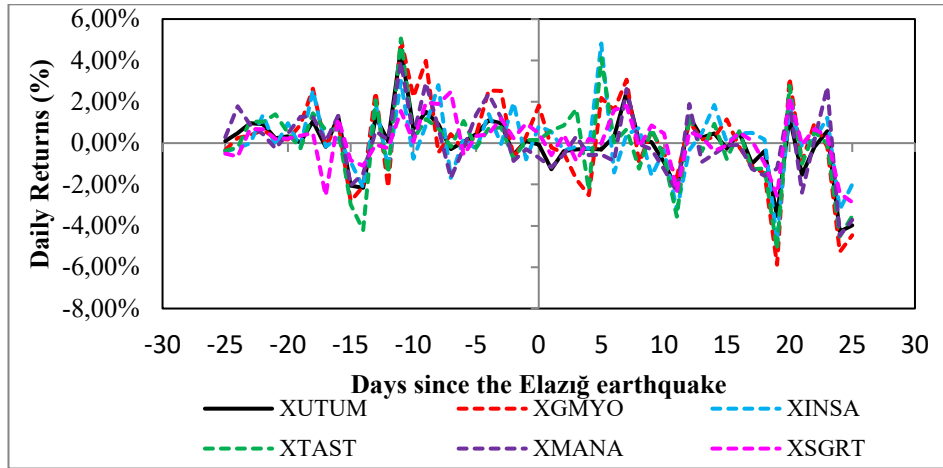

Figure-6: Elazığ Earthquake: Total market and selected sector return-indices for Turkish stock market

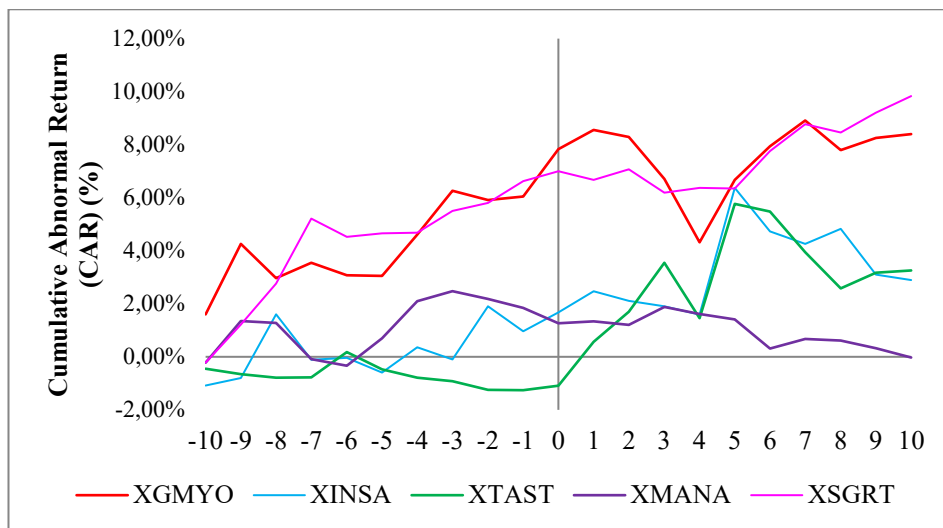

Figure-7: Elazığ Earthquake: CARs for the selected sector indices in the event window [-10, 10]

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

Kahramanmaraş earthquakes occurred in early February 2023 have had a huge impact on eleven provinces in southern Türkiye resulting in numerous casualties and extensive property damages and losses. Damage assessment studies of the Ministry of Environment, Urbanization, and Climate Change identified a total of 518,000 residential units falling into the categories of requiring urgent demolition, severely damaged, or collapsed. The number of moderately damaged residential units was estimated at around 132,000, while slightly damaged units were estimated almost 1.3 million. More than 2.3 million people have found themselves in an uphill challenge of accessing a safe house after the earthquakes. Besides the traumatic impacts on the society, the two earthquakes adversely affected not only small businesses and local economy in the region, and also the country economy. The total burden of the quakes on the Turkish economy is estimated to be more than 104 billion US Dollars, half of which is attributed to the housing sector.

Real estate activities and construction sector constitute a significant portion of the Turkish economy. Even though their share in the GDP has been decreasing in the last several years, it reached to 15.5% on average annually from 2005 to 2016. Given the number of collapsed and damaged buildings in the earthquake region, real estate related sectors were expected to be directly affected by the disaster, and the Turkish economy as a whole. This destructive impact also manifested itself on the İstanbul Stock Exchange (Borsa İstanbul), as on the date of the earthquake, February 6, 2023, a decline was observed in the BIST-100 and other indices. According to the Efficient Market Hypothesis, all market changes are known to rational investors, and price changes can be predicted easily. Therefore, investors do not consistently achieve above-average returns. In this study, we explore the real estate and construction related sectors in the İstanbul Stock Exchange to investigate whether investors achieved abnormal returns following the earthquake.

We employ an event study methodology, an effective method in measuring short-term shocks, to explore the impact of the Kahramanmaraş earthquakes on the selected real estate related sectors, and tested with dependent sample t-test. Our findings reveal that the XTAST, XMANA and XSGRT indices exhibited a significant reaction in the stock markets immediately on the day of the devastating earthquakes. The impact on the insurance sector was negative within the event window, with abnormal returns being significant not only on the event day but also on the first trading day after a one-week break when the stock market reopened. This finding is consistent with the literature exploring the impact of a natural disaster on the insurance sector (e.g. Valizadeh, Karali, & Ferreira, 2017). Conversely, raw material suppliers in the building industry experienced positive

abnormal returns following the Kahramanmaraş earthquakes. The sign and magnitude of the abnormal returns for both XTAST and XMANA indices were generally found to be positive and significant. XINSA and XGMYO showed a slight negative impact over the 5-day event window, while the effect on these two sectors tended to be positive over the 10-day event window. Additionally, the results of the Elazığ Earthquake that occurred in 2020 were also evaluated and similar results are found only for the cement and concrete sector. This finding implies that magnitude of an earthquake and the size of affected region are significantly important. Obviously, selected sectors except the XTAST in the Turkish stock market were not affected by the Elazığ earthquake as much as by the Kahramanmaraş earthquakes. Our paper is the first study exploring the impact of the 2023 Kahramanmaraş earthquakes on real estate and related sectors. Akkuş and Kışlalıoğlu's (2023) included XGMYO and XTAST in their study on the twin earthquakes and our results are consistent with their findings.

Overall, our short-run results suggested that real estate related sectors in the İstanbul Stock Market were significantly affected by the massive earthquakes on February 6, 2023. Even though each country has their own particular circumstances in terms of their precautions against earthquakes, socio-economic conditions, sectoral approaches and regulations, our findings are vital for market participants, policymakers and governments in many most seismically active countries in understanding how real estate related sectors react to an external shock. Future comparative studies considering country and local market conditions could provide more comprehensive and beneficial outcomes for all parties from investors to policymakers.

6. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors.

7. FINANCIAL SUPPORT

No funding or support was used in this study.

8. AUTHOR CONTRIBUTIONS

GSG: Idea;

GSG: Design;

TG, GSG, SG: Supervision;

TG, GSG, SG: Collecting and processing resources;

TG, GSG: Analysis and interpretation;

GSG: Literature review;

TG, GSG, SG: Writer;

TG, GSG, SG: Critical review

9. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

Ethics committee principles were followed in the study. There has been no situation requiring permission within the framework of intellectual property and copyrights.

10. REFERENCE

- Afik, Z., Cohen, T. R., & Lahav, Y. (2022). Getting high on cannabis stock returns an event study. *Finance Research Letters*, 46, 102226.
- Akkuş, H. T., & Kışlalıoğlu, V. (2023). Investigating the effects of natural disasters on the stock market on a sectoral basis: The case of 2023 Kahramanmaraş/Türkiye earthquake. *International Journal of Business and Economic Studies*, 5(2), 141-151.
- Ali, H. S., Jia, F., Lou, Z., & Xie, J. (2023). Effect of blockchain technology initiatives on firms' market value. *Financial Innovation*, 9(1), 1-35.
- Ardia, D., Bluteau, K., & Boudt, K. (2022). Media abnormal tone, earnings announcements, and the stock market. *Journal of financial markets*, 61, 100683.
- Ayat, M., & Kang, C. W. (2023). Effects of the COVID-19 pandemic on the construction sector: A systemized review. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 30(2), 734-754.
- Azuma, K., Dahan, N. M., & Doh, J. (2023). Shareholder reaction to corporate philanthropy after a natural disaster: an empirical exploration of the "signaling financial prospects" explanation. *Asia Pacific Journal of Management*, 1-29.
- Balcılar, M., Usman, O., Yülek, M., Ağan, B., & Erdal, B. (2023). House price connectedness and consumer sentiment in an era of destabilizing macroeconomic conditions: Empirical evidence from Türkiye. *Borsa Istanbul Review*, 1-21.
- Baş, R. (2018). Borsa İstanbul için yapılan yarı güçlü formda piyasa etkinliği testi çalışmaları üzerine bir literatür incelemesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(2), 253-285.
- Bento, A. I., Nguyen, T., Wing, C., Lozano-Rojas, F., Ahn, Y. Y., & Simon, K. (2020). Evidence from internet search data shows information-seeking responses to news of local COVID-19 cases. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(21), 11220-11222.
- Brahmana, R., Puah, C., & Chai, M. (2016). Natural disaster and local bank non-performing loan: Case of Nias tsunami 2004. *Economics Bulletin*, 36(4), 2413-2421.
- Capron, L., & Shen, J. C. (2007). Acquisitions of private vs. public firms: Private information, target selection, and acquirer returns. *Strategic Management Journal*, 28(9), 891-911.
- Çavuşoğlu, H., Mishra, B., & Raghunathan, S. (2004). The effect of internet security breach announcements on market value: Capital market reactions for breached firms and internet security developers. *International Journal of Electronic Commerce*, 9(1), 70-104.

- Chen, Y., Guo, K., Ji, Q., & Zhang, D. (2023). Not all climate risks are alike: Heterogeneous responses of financial firms to natural disasters in China. *Finance Research Letters*, 52, 103538.
- Dos Santos, B. L., Peffers, K., & Mauer, D. C. (1993). The impact of information technology investment announcements on the market value of the firm. *Information Systems Research*, 4(1), 1-23.
- Di Tommaso, C., Foglia, M., & Pacelli, V. (2023). The impact and the contagion effect of natural disasters on sovereign credit risk. An empirical investigation. *International Review of Financial Analysis*, 87, 102578.
- Fama, E. F., Fisher, L., Jensen, M. C., & Roll, R. (1969). The adjustment of stock prices to new information. *International Economic Review*, 10(1), 1-21.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Flammer, C. (2013). Corporate social responsibility and shareholder reaction: The environmental awareness of investors. *Academy of Management Journal*, 56(3), 758-781.
- French, J. (2018). Market moods: An investor sentiment event study. *Foresight*, 20(5), 488-506.
- Guo, H. S., Liu, M. X., Xue, J., Jian, I. Y., Xu, Q., & Wang, Q. C. (2023). Post-COVID-19 Recovery: An Integrated Framework of Construction Project Performance Evaluation in China. *Systems*, 11(7), 359.
- Güneş, G. Ş., & Tanrıvermiş, H. (2020). Türkiye’de gayrimenkul yatırım fonu yöneticileri üzerine bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 431-444.
- Hamurcu, C. (2022). Depremlerin sigortacılık sektörü hisse senetleri üzerinde etkisi olabilir mi? 2020 yılındaki İzmir depremi üzerine bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 428-442.
- Hatipoğlu, Ü., & Tanrıvermiş, H. (2017). Türkiye’de arz ve talep açısından konut yatırım tercihlerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Bankacılar Dergisi*, 100, 49-75.
- Heyden, K. J., & Heyden, T. (2021). Market reactions to the arrival and containment of COVID-19: An event study. *Finance Research Letters*, 38, 101745.
- Kırkağaç, M., & Karpuz, E. (2023). 2023 Kahramanmaraş depremlerinin BIST banka ve sigorta piyasasına etkisi üzerine bir olay çalışması analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 387-401.
- Kızıl, C. (2023). Finansal performansın rasyo yöntemiyle analizi: İstanbul’da faaliyet gösteren bir inşaat şirketi üzerine uygulama. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 386-409.
- Kumari, V., Assaf, R., Moussa, F., & Pandey, D. K. (2023). Impacts of climate pact on global oil and gas sector stocks. *Studies in Economics and Finance*.
- Li, T., Wang, L., Jia, F., Chen, L., & Meng, X. (2023). Do carbon neutrality initiatives affect the shareholder value of firms? Evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 138115.

- Malik, I. A., Faff, R. W., & Chan, K. F. (2020). Market response of US equities to domestic natural disasters: industry-based evidence. *Accounting & Finance*, 60(4), 3875-3904.
- Malik, I. A., Chowdhury, H., & Alam, M. S. (2023). Equity market response to natural disasters: Does firm's corporate social responsibility make difference?. *Global Finance Journal*, 55, 100801.
- Malkiel, B. G. (2005). Reflections on the efficient market hypothesis: 30 years later. *Financial Review*, 40(1), 1-9.
- Mancenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal Of Air Transport Management*, 89, 101920.
- Martins, A. M., & Cró, S. (2022). Airline stock markets reaction to the COVID-19 outbreak and vaccines: An event study. *Journal of Air Transport Management*, 105, 102281.
- McWilliams, A., Siegel, D., & Teoh, S. H. (1999). Issues in the use of the event study methodology: A critical analysis of corporate social responsibility studies. *Organizational Research Methods*, 2(4), 340-365.
- Mohammed, I. (2023). COVID-19 outbreak and performance of financial markets: evidence from the stock market, the foreign exchange market and cryptocurrencies market in Nigeria. *International Journal of Business and Emerging Markets*, 15(1), 1-33.
- Norden, L., & Weber, M. (2004). Informational efficiency of credit default swap and stock markets: The impact of credit rating announcements. *Journal of Banking & Finance*, 28(11), 2813-2843.
- Pagnottoni, P., Spelta, A., Flori, A., & Pammolli, F. (2022). Climate change and financial stability: Natural disaster impacts on global stock markets. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 599, 127514.
- Pamidimukkala, A., & Kermanshachi, S. (2021). Impact of Covid-19 on field and office workforce in construction industry. *Project Leadership and Society*, 2, 100018.
- Presidency of Strategy and Budget. (2023). Kahramanmaraş and Hatay earthquakes report 2023. Presidency of Strategy and Budget. Retrieved on July 20, 2023 from <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-and-Hatay-Earthquakes-Report.pdf>.
- Robinson, C. J., & Bangwayo-Skeete, P. (2017). Semi-strong form market efficiency in stock markets with low levels of trading activity: evidence from stock price reaction to major national and international events. *Global Business Review*, 18(6), 1447-1464.
- Rudkin, W., & Cai, C. X. (2023). Information content of sustainability index recomposition: A synthetic portfolio approach. *International Review of Financial Analysis*, 88, 102676.
- Say, S., & Doğan, M. (2023). Depremlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: 2023 yılı Kahramanmaraş depremi örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 90-97.

- Strong, N. (1992). Modelling abnormal returns: A review article. *Journal of Business Finance & Accounting*, 19(4), 533-553.
- Takao, A., Yoshizawa, T., Hsu, S., & Yamasaki, T. (2013). The effect of the Great East Japan earthquake on the stock prices of non-life insurance companies. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 38, 449-468.
- Tao, Z. (2014). Short-term economic effect of the M7. 0 Lushan Earthquake. *Natural Hazards*, 70, 1247-1261.
- TCIP. (2023). Press Release on '17 Ağustos'un 24. Yıldönümü' by the Turkish Catastrophe Insurance Pool (the TCIP). Retrieved on July 20, 2023 from https://dask.gov.tr/upload/basin_bultenleri/2023/17Agustos2023_Bulten.pdf
- Thukral, S., Singh, A. K., Ghosh, R., & Pant, M. M. (2022). Impact of COVID-19 pandemic on stock markets: a case study of selected countries. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 15(5), 451-466.
- TurkStat. (2023a), The Results of Address Based Population Registration System, 2022, Retrieved on July 20, 2023 from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>.
- TurkStat. (2023b), Labour Force Statistics, 2022, Retrieved on July 20, 2023 from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2022-49390&dil=2>.
- TurkStat. (2023c). *Yapı izin istatistikleri*. Turkish Statistical Institute. Retrieved on August 2, 2023 from <https://biruni.tuik.gov.tr/yapiizin/giris.zul>.
- TurkStat. (2023d). *Ulusal hesaplar*. Turkish Statistical Institute. Retrieved on August 2, 2023 from <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=116&locale=en>.
- Umar, M., Riaz, Y., & Yousaf, I. (2022). Impact of Russian-Ukraine war on clean energy, conventional energy, and metal markets: Evidence from event study approach. *Resources Policy*, 79, 102966.
- Urak, E. (2016). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarına sağlanan vergisel teşvikler. *Mali Çözüm Dergisi*, 26, 161.
- Valizadeh, P., Karali, B., & Ferreira, S. (2017). Ripple effects of the 2011 Japan earthquake on international stock markets. *Research in International Business and Finance*, 41, 556-576.
- Varma, Y., Venkataramani, R., Kayal, P., & Maiti, M. (2021). Short-term impact of COVID-19 on Indian stock market. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(11), 558.
- WHO (2023). Statement- Türkiye/Syria earthquakes, Retrieved on August 2, 2023 from <https://www.who.int/europe/news/item/14-02-2023-statement-turkiye-and-syria-earthquakes>
- Xu, Y., Liu, W., He, T., & Tsai, S.-B. (2023). Buzzword or fuzzword: an event study of the metaverse in the Chinese stock market. *Internet Research*, 33(7).
- Zhao, Z. Y., Hao, Y. X., Chang, R. D., & Wang, Q. C. (2023). Assessing the vulnerability of energy supply chains: Influencing factors and countermeasures. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 56, 103018.

INTERNATIONAL RESERVE CURRENCIES AND THE FUTURE OF THE CHINESE YUAN^{1 2}

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 11.10.2023

Accepted Date: 11.12.2023

Ayvaz BARTİK
Dr.
Atatürk University
Institute of Social Sciences,
Erzurum, Türkiye
ayvazbartik@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2856-5137

Kerem KARABULUT
Prof. Dr.
Atatürk University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Erzurum, Türkiye
kerem@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3159-3289

ABSTRACT | The purpose of this study is to explore has the possibility of the Chinese Yuan to becoming a dominant currency among countries with reserve currencies. The study examines GDP (world share), the share of total reserves in a country's GDP, and the Consumer Price Index (CPI). Only countries that possess reserve currencies were analyzed. In this study, an Artificial Neural Network (ANN) prediction model was employed. According to the study results, it is estimated that Chinese Yuan meets the specified criteria and has the potential to become a strong currency in the future. Additionally, the study predicts that the United States will maintain its status as a strong reserve currency in the future but could lose its strength based on the specified criteria. Germany and the United Kingdom are expected to perform weakly according to the specified criteria.

Keywords: Reserve currency, Yuan, Artificial Neural Networks

JEL Codes: E4, E42, C45

Scope: Economics

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.033

Cite this article: Bartik, A. & Karabulut, K. (2023). International reserve currencies and the future of the Chinese Yuan. *KAUJEASF*, 14(28), 812-846.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

² This study is derived from the doctoral thesis titled International Reserve Currencies and the Chinese Yuan written by Ayvaz BARTİK under the supervision of Prof. Dr. Kerem KARABULUT.

ULUSLARARASI REZERV PARALAR VE ÇİN YUANIN GELECEĞİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 11.10.2023

Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2023

Ayvaz BARTİK
Dr.
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Erzurum, Türkiye
ayvazbartik@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2856-5137

Kerem KARABULUT
Prof.Dr.
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
kerem@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3159-3289

ÖZ | Bu çalışmanın amacı, rezerv paraya sahip ülkeler içinde Çin Yuan'ının gelecekte güçlü bir para birimi olma potansiyelini araştırmaktır. Çalışma için kullanılan GSYH (dünya payı), toplam rezervlerin ülke GSYH içindeki payları ve TÜFE değişkeni rezerv para kriterleri içerisinden seçilmiştir. Araştırma kapsamında analiz edilen ülkeler resmi olarak rezerv paraya sahiptirler. Çalışmada, Yapay Sinir Ağları (YSA) tahmin modeli kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Çin Yuan'ının belirlenen kriterleri karşıladığı ve gelecekte güçlü bir para olma potansiyeli taşıdığı tahmin edilmiştir. Ayrıca çalışmada, ABD'nin gelecekte güçlü bir rezerv para olarak varlığını sürdüreceği, ancak bu gücünü belirlenen kriterlere göre kaybedebileceği öngörülmektedir. Almanya ve İngiltere'nin belirlenen kriterlerde zayıf kalacağı tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rezerv para birimi, Yuan, Yapay Sinir Ağları

JEL Kodları: E4, E42, C45

Alan: İktisat

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Reserve currencies are assets held in the vaults of money markets and central banks, comprising of gold and foreign exchange. The foreign exchange reserves held by bank include a range of foreign assets, such as foreign currency bonds, treasury bonds, and other foreign holdings. Central banks hold reserve currencies in international markets is to meet foreign exchange needs and fulfill essential external requirements (Tatlıyer, 2019, p. 12).

A reserve currency is defined as a currency that money markets can control, easily convert into other currencies, and is widely accepted as the primary means of payment in international trade. Reserve currency pertains to foreign currency assets (that can be easily converted Pound, Dollar, Euro, Yen, Chinese Yuan), and more internationally acknowledged gold, the IMF's SDR (Special Drawing Rights), and IMF reserve options (TCMB, 2019, p. 1).

These currencies are employed for balancing payments, stabilizing prices, and as liquid assets. The utilization of reserve currency in payments has led to it possessing the feature of being a medium of exchange. Additionally, the currency's interventionist quality has been accentuated by its trading practices amongst banks. The use of the currency as a reserve in commercial transactions serves as evidence that it serves as an anchor (Krugman, 1984, p. 263). In order for a currency to attain global utility, it must fulfill specific criteria:

- ✓ **Financial Development:** Is one of the necessary prerequisites for a currency to attain reserve currency that the financial markets in the country should have a deep and flexible structure.
- ✓ **Macroeconomic Stability:** It is important for a reserve currency that the significant factors influencing a country or region's system are controlled in a balanced and stable manner.
- ✓ **Convertibility:** A reserve currency should be easily convertible into other currencies.
- ✓ **International Acceptance:** A reserve currency should be widely accepted as the primary means of payment in international trade and settlements.
- ✓ **Reliability and Low Inflation:** A currency gaining the status of a reserve currency should have low inflation and implement a reliable monetary policy.
- ✓ **Size and Economic Power:** For a currency to become a reserve currency, the country's economic size, GDP value, and its share in world trade should be substantial.
- ✓ **Free Exchange Rates and Open Capital:** If a country has a freely floating exchange rate, its currency's supply and demand determined according to market conditions. A free exchange rate regime allows

currency exchange rates to fluctuate in line with market conditions. Open capital movements mean that capital movements can be freely conducted without restrictions, facilitating foreign investors and businesses to acquire assets and invest across national borders (Prasad, 2017, p. 158).

The liberalisation of the capital account in nation eliminates restrictions within the country's current balance of payments. In the country's current balance of payments, it includes foreign direct investments, portfolio movements, and the debts of banks from abroad. It is possible to control all these accounts with an open capital policy. The liberalisation of the capital account in country enables it to integrate into the global economic arena. In countries where the capital account is open, the policy should be based on solid foundations to prevent sudden capital outflows (Kose & Prasad, 2020, p. 12).

The macroeconomic policies implemented by a country encompass both monetary and fiscal policies aimed at achieving economic balance within the country. Monetary policy aims to uphold low inflation rates, attain full employment, and ensure financial stability. Conversely, fiscal policy endeavors to promote price stability, high employment levels, and overall economic growth within a nation (Özyılmaz, 2016, p. 28). At the macroeconomic level, development is synonymous with favorable growth. Macroeconomic stability encompasses elements such as low inflation, low interest rates, the balanced and stable use of fiscal policy tools, the competitiveness of the exchange rate, and the achievement of a balanced balance of payments (Fischer, 1993, p. 4).

The level of financial development required to be reserve currency includes a financial sector where transaction costs are minimal, and market entry and exit are unrestricted. In a country, having broad, deep, and flexible markets constitutes the prerequisites for an efficient functioning financial sector. Market breadth implies that the spread between buying and selling prices should be narrow. Market depth, on the other hand, is explained as the market's ability to expand into broad areas without affecting personal assets. The concept of flexibility describes the market's ability to react quickly to any adverse circumstances that may arise in the buying and selling of goods and services (Cohen, 2019, p. 16).

In addition to all of these, for a currency to become a reserve currency, it has been stated that the country issuing the currency should have a high share in the world GDP, a significant role in global trade, and its currency should be used in international payments. Furthermore, in order to possess a reserve currency, it is important for a country to meet legal, social, and political factors and reach the standards of an advanced country's economy.

The advantages of a country's currency being a reserve currency are as follows:

- **Seigniorage Income:** Seigniorage income is defined as the difference between the cost of a currency and its face value. A country with a reserve currency has the authority to print money whenever it wishes to finance its imports or exports. With the increase in money printing, the money supply in the country will rise, and this increases, the country with a reserve currency prioritize its own interests (Rozhentsova, 2012, p. 32).
- **Reserve Currency and International Power Dynamics:** At the international level, a country with its own reserve currency enables exporters, importers, borrowers, and lenders to conduct transactions in their own currency rather than foreign currencies. Furthermore, when they visit different countries, they have the ability to easily convert their currency into other currencies. Having a reserve currency enhances a country's power and prestige on the international stage. In fact, it has been emphasized that achieving political and military superiority can be facilitated through reserve currency (Subramanian, 2011, p. 4).
- **Facilitation in International Transactions:** A currency with reserve currency status is recognized as a primary means of payment in international trade and transactions. This facilitates transactions to occur more easily and quickly.
- **Financial Stability:** Another significant advantage of being a reserve currency is its ability to ensure a country's financial stability. Reserve currency status can increase demand for the country's currency, thereby supporting its currency's value.
- **Low-Cost Borrowing:** One of the benefits of being a reserve currency is the opportunity for a country to borrow at lower costs. Countries with currencies in demand worldwide can borrow from foreign investors at lower interest rates.
- **Immunity to International Crises:** Demand for a reserve currency is typically perceived as low-risk haven, which can protect the country with the reserve currency from periodic economic fluctuations (Moore, 2004, p. 635).
- **International Balance of Payments, Currency Valuation, and Currency Impact:** Countries are required to maintain their international balance of payments. Indeed, if a country experiences a high level of current account deficit, its national currency becomes devalued, leading to a currency crisis. However, the use of single currency in the international arena eliminates exchange rate risk and can reduce the current account deficit (Bonpasse, 2009, p. 166).

The growth and strengthening of the Chinese economy have provided opportunities for the increased use of the yuan on the international stage. The growth in production and foreign trade volume in China has contributed to the more widespread use of the yuan in global trade. Additionally, China's liberalization of the capital account, the development of financial infrastructure, and support for international agreements are significant steps towards the yuan becoming a global reserve currency. Major initiatives such as the "Belt and Road" project have also accelerated the internationalization of the yuan. In light of all these developments, it is highly likely that the Chinese yuan will become a strong currency in the future.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. The Rise of the Chinese Currency Yuan

The efforts made by the People's Republic of China under the framework of a liberal market approach have had an impact on the use of its national currency, the Yuan. In order for the Yuan to become an important reserve currency, China has taken steps to achieve this status. To attain reserve currency status, China continues to take measures related to capital account openness and flexible exchange rate policies. In addition to these measures, China's strong economic indicators, such as its economic size and macroeconomic conditions, have supported the use of the Yuan.

The People's Republic of China has taken a series of steps to make the Yuan an international currency. These steps include;

- ✓ China initially allowed the use of the Yuan in trade with neighboring countries and certain special regions. Leading large companies in Shanghai and Guangdong were encouraged to use the yuan in trade.
- ✓ Bilateral agreements were signed with South American countries, including Brazil, to use national currencies in bilateral trade. Additionally, in 2010, trade linked to the yuan was made freely available in Hong Kong, and all obstacles for other companies to open Yuan accounts were removed.
- ✓ China established the yuan market to facilitate transactions between firms in Hong Kong.
- ✓ In 2009, foreign banks were allowed to trade Yuan-denominated bonds in Hong Kong.
- ✓ Foreign investors coming to China were allowed to provide financing to overseas countries using the Yuan.
- ✓ In 2010, the Asian Development Bank sold approximately 1.2 billion Yuan-denominated bonds in the yuan market established in Hong Kong.
- ✓ In June 2011, China authorized firms engaged in trade with the United States to create Yuan-based deposit accounts (Barry, 2011, p. 5).

As part of its financial liberalization efforts, China launched the “Qualified Domestic Institutional Investor Program” in 2006 to allow its domestic enterprises to trade on other markets. This program was initially implemented in the Hong Kong market. However, due to both domestic and international credit crises that occurred within the same year, this program was discontinued. To promote financial liberalization, the Yuan started being used in bilateral trade with overseas countries. Yuan usage gained momentum starting in the 2000’s (Li, 2018, pp. 15-16).

In 2014, China implemented the “Stock Connect Program” to facilitate mutual trading between the Shanghai and Hong Kong stock exchanges. With this program, stock trading between China and Hong Kong began with a specified lower limit. As a result of the program, there were developments in the capital markets in China. Significant investments were made in the Shenzhen, Shanghai, and Hong Kong stock exchanges, and these exchanges became safe havens for investors. As a result of these developments, the Chinese Yuan started to gain presence on the international stage (Richardson, 2016, p. 5).

The international use of Yuan has increased with foreign investors starting to purchase bonds in China. Additionally, during this process, China has encouraged the use of bilateral currencies to reduce the dominance of the dollar in global trade. China aims to reduce transaction costs in trade and decrease dependency on the US dollar. In pursuit of this goal, China established the International Chinese Payment System (CIPS) to rival the SWIFT system, which is used for funds transfers. The introduction of the CIPS system reduced dependence on Western-style payment systems and expanded the use of the yuan. Furthermore, China has introduced the UnionPay payment cards as a competitor to payment cards like Mastercard and Visa (Prasad, 2017, pp. 114-127).

The Yuan, appreciating in tandem with the growth of the Chinese economy, was included in the Special Drawing Rights (SDR) basket in 2016. The SDR was created by the IMF in 1969 and is a currency that exists without a corresponding physical presence, serving as both a unit of account and additional reserve. Because the SDR lacks intrinsic value, it is used as a form of credit. The SDR, which has no physical existence, is used as a unit of account by organizations like the IMF and World Bank (Seyidoğlu, 2003, p. 29). The Chinese currency, the Yuan, with its substantial economic growth and high market share, accounts for %10.92 of the SDR basket. Yuan has successfully become the third most valuable currency in the SDR basket, following the dollar and the euro.

3. LITERATURE REVIEW

When the studies are examined, it is observed that there are no direct researches, especially on reserve currencies and, in this context, the Chinese Yuan. Therefore, in the literature review, central bank reserves, international reserves, and studies related to currencies have been examined. The studies related to total reserves in the literature are listed below.

Nowak et al., (2004) In their study, examined the increases in foreign exchange reserves using panel data analysis for 28 developing countries between 1986 and 2002. The study concluded that holding an adequate amount of reserves is estimated to reduce exchange rate volatility.

Zhang and Chen (2009) In the scope of their studies, they have noted that reserves increased in China after 1990, and this increase led to the appreciation of the Yuan's value. The authors used monthly data from the period between 1997 and 2009. The study also found that exports and foreign investments in the country influenced the reserves. It was concluded that the primary reason for the increase in foreign reserves was foreign investments and exports.

Park and Estrada (2009) In their study analyzed the determinants of reserves in 130 developing countries during the period of 1980-2004. The authors used Panel Data Analysis in their study. According to the findings, population, imports, and per capita GDP data were estimated to be significant and positively signed. Additionally, exchange rate volatility was found to be significant but negatively signed, while export data was estimated to be insignificant and positively signed.

Sula (2011) In the study, the author analyzed the key economic factors influencing reserve accumulation in 108 developing countries during the period of 1980-2007. The author employed Panel Data Analysis in the study. According to the analysis results, variables such as openness ratio, population, per capita GDP, exports, exchange rate, dollar interest rates, and crisis dummy variables were estimated to be significant.

Mwase (2012) In the study, the author investigated the reasons for holding reserves in developing countries during the period of 1999-2010. The author employed Panel data Analysis in the study. According to analysis results, it was found that imports and institutional structure were significant factors in reserve holding, while exchange rate volatility and dummy variables representing crises were found to be insignificant. The studies conducted on GDP forecasting in literature are as follows.

Junoh (2004) conducted a study to forecast the GDP (Gross Domestic Product) in Malaysia. The author found that, compared to other econometric studies, Artificial Neural Networks (ANN) yielded superior results in their research.

Tkacz (2011) In their study, they used the ANN model to make predictions regarding GDP growth in Canada based on quarterly data from 1968 to 1992. In the study, the author employed ARIMA, Linear, and ANN models. The results of the three applications were compared, and it was noted that ANN, especially in the long term, provided more realistic results.

Mutiara et al., (2021) examined the relationship between GDP, workers remittances, and total reserves for Indonesia between 2013 and 2017. The study utilized regression analysis. The study found the relationship between reserves and the exchange rate to be insignificant. Another study focused on stock prices. Tektaş and Karataş (2004) they predicted the stock prices of seven companies in their studies. In their research, the authors combined daily data with the linear regression method and an Artificial Neural Network (ANN) model. The study concluded that the ANN model provided more realistic results. The study conducted for inflation forecasting is provided below.

Erilli, Eğrioğlu, Yolcu, Aladağ and Uslu (2010) they have forecasted inflation in their studies. The results obtained involved an examination of Consumer Price Index (CPI) values, and predictions were made using Artificial Neural Networks. The study found that the model's best prediction value was 0.3604. In the study, the inflation rate was calculated as 0.36. The literature summary for the subject of study, which pertains to foreign exchange reserves, is presented below.

Submariman (2011) In their study investigating the transition of the yuan become a reserve currency surpassing the Dollar, they conducted an empirical analysis for the period between 1990 and 2010 on countries holding reserve currency status. The author found that there was a significant relationship of 67% between a country's total reserves, its share in the global economy, its share in world trade, and its share in global capital in the study.

Alp, Kılıç and Gönülçak (2020) in their study, made predictions about the future of reserve currencies. The authors used panel data analysis and trend analysis in their study. The study concluded that the United States is expected to maintain its reserve currency status, the Euro's share in reserve currencies is likely to decrease, and the Chinese Yuan could become a strong reserve currency in future.

The key determinants of reserve currencies can be listed as follows; macroeconomic size, financial development, a high share of global GDP, low inflation rates, a high share of total reserves in GDP, having a flexible exchange rate, and a high share in global trade.

Chinn and Frankel (2005) In their work titled "Can the Euro Replace the Dollar?" identified the key determinants of reserve currencies as economic size inflation rate, exchange rate variability, and financial development.

Helleiner (2008) In his study, stated that there are primarily three economic determinants of reserve currencies, which are liquidity, economic size, and trust. However, the author explained that political factors take precedence over these factors in his study.

In another study, Yingli and others (2014) in their study, analyzed the status of Chinese Yuan as a reserve currency. The authors explained that the key determinants of reserve currencies are macroeconomic size and external factors.

In this study, three important variables are the CPI, the global GDP share, and the share of total reserves in GDP. The data for Euro is based on Germany, for Sterling it is based on the UK, for the Dollar it is based on the USA, and for the Yuan, it is based on China. In this context, it can be said that this study differs from other studies in that it focuses specifically on reserve currencies and Chinese Yuan. Therefore, the study's particular focus on the Chinese Yuan is believed to enhance its originality and contribute to future research on the subject.

4. DATA SET AND USED VARIABLES

The data for the total Reserves/GDP variable, pertaining to the total reserves of the United States, China, Germany, and United Kingdom, as well as their respective total GDP values, were collected by us from the World Bank and IMF websites. Within the total reserves, components such as a country's total gold reserves, foreign exchange reserves, IMF reserve positions, and Special Drawing Rights (SDR) are included. Similarly, we have determined the share of countries in the world GDP. Consumer Price Inflation (CPI) rates for countries were selected as they best reflect the value of a currency. These three criteria are important for assessing the reserve currency status and the health of the international financial system because the reliability and usability of reserve currencies are crucial for trade, investment, and financial transactions. Therefore, these data are significant for monitoring the functioning of the international monetary system and economic relations among countries.

The primary focus of the study is the Chinese Yuan; however, the reason for including other reserve currency-holding countries is to understand their impact on the functioning of the international financial system and global economic relations. These countries reserve currency status plays a significant role in global trade, investment, and financial stability. Therefore, the main objective of the study is to gain a more comprehensive perspective by examining other reserve currency-holding countries in addition to the Chinese Yuan.

For a country's currency to be considered a reserve currency, several criteria should be taken into account. Factors such as the stability, liquidity, and role in international trade of the currency are important. Additionally, other

conditions necessary for a currency to become a reserve currency in a country include economic and political stability, a well-developed legal infrastructure, financial system reliability, developed capital markets, social stability, credible economic policies, and independence of the central bank (Chinn & Frankel, 2005, p. 6-7).

The data covers the years 1970-2022. The time interval the variables Consumer Price Index (CPI) and Total Reserves/GDP for China has been set as 1977-2022. The information for these variables is provided in table 1.

Table 1: Data Set Used in the Analysis and Their Definitions

Variables	Source
Total Reserve/GDP (%)	World Bank, IMF
CPI (%)	World Bank, IMF
GDP Share % (World)	World Bank

5. METHOD

Why did we choose Machine Learning and ANN models? Machine learning is a powerful tool for analyzing complex data sets and predicting future events. ANN are particularly effective for handling large and intricate data. Therefore, we chose the ANN model to address the multitude of variables and complexity in our study. Why did we need to analyze the complexity of these variables with ANN? The mentioned variables involve numerous interactions and complexities. ANN are a machine learning technique used to handle such complexities. Our model can help identify hidden relationships and patterns among these variables, enabling us to make more accurate predictions about future scenarios. The primary goal is to better understand and predict the future reserve currency status and economic performance of four different countries using this method. These predictions will be used to guide international financial relations and economical decisions.

5.1. Artificial Neural Networks

ANN; by taking inspiration from the human brain, it delivers successful outcomes in various areas such as appropriate classification, correlation, feature extraction, and generalization. ANN, which forms its own information from data obtained from data, later transfers this formed information into the system. The fundamental characteristics specified for ANN are as follows (Öztemel, 2006, pp. 29-30).

- ❖ ANN performs machine learning. It learns data through machine learning techniques and responds similarly to similar events.

- ❖ The working format of ANN differs from other programs. It processes data in a distinct manner compared to other software.
- ❖ ANN facilitates learning through sample events. In this system, the creation and collection of data are highly important. It aids in reaching the desired outcome by utilizing the data. Success is not possible in this system if events are not provided in all aspects.
- ❖ The ANN system functions even with incomplete information. It produces results despite missing data.
- ❖ The system deduces information about unseen events based on the provided events in the network.

In the ANN model, neurons or nerve cells are the fundamental elements of the central system. It is known that there are approximately ten billion nerve cells in the human brain. The system resembles tree branches in that it uses thin pathways to transmit information from different cells to the central body of the cell. Structures referred to as “axons” serve the purpose of transmitting information outward in cells known as “dendrites.” Axons separate from each other as they follow the thin pathways, forming dendrites in this way. The system formed by the connections of axons and dendrites, as seen in Figure 1, is called “synapse” (Yüksek, 2007, p. 11).

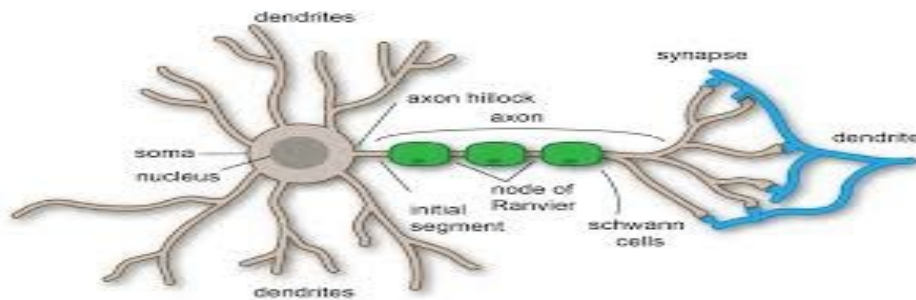

Figure 1: Nervous System
Source: (Yüksek, 2007, p. 11).

Neural networks are composed of readily accessible different units and retain the data or events they use within themselves, tending towards memorization. A nerve cell distributes the information it receives in parallel for efficient utilization. ANN mimic the human brain in two distinct ways. These characteristics are as follows: neurons in the nerve cell store acquired information, and events and information are obtained through learning (Haykin, 1999, pp. 1-2).

ANN have a structure similar to the nerves in the human brain. In Figure 2, inputs to the system are provided through the input layer. The

“process” that make up the networks process the received information and data, forming connections between this information and within the system. The resulting connections are used to create models through the “processes.” In neural networks, having a hidden layer is essential to solving non-linear and complex problems, as shown in Figure 2.

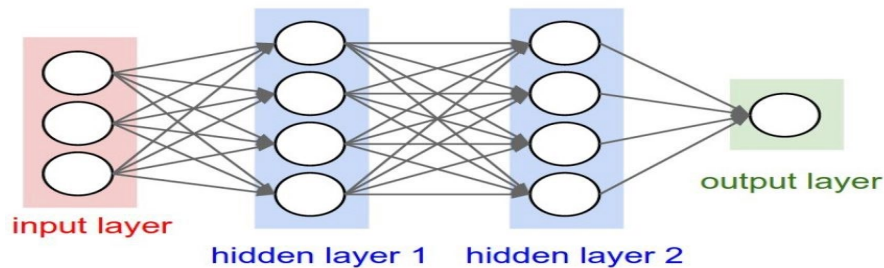

Figure 2: ANN Layers
Source: (Aydın, 2019, p. 18)

The elements in the input layer receive incoming information into their own systems and transfer this information to the hidden layer, also known as the intermediate layer. The hidden layer processes the information transmitted from the input layer and passes it on to the other layer. In a neural system, there can be multiple intermediate layers. Neurons within the hidden layer exhibit different characteristics depending on the types of neural Networks. Lastly, the process in the layers transfer information from the hidden layer to the output layer. The output layer processes this information and generates output for his inputs. The outputs generated in the output layer are subsequently transferred externally.

The applications of Artificial Neural Networks (ANN) are listed as follows: check reading processes, data mining, evaluation stages of credit applications, product performance predictions, fingerprint recognition, sales, brain modeling, heart attack treatments, quality control, detection of cancer types, job schedules; and economic research (Elmas, 2003, p. 42). Predicting data in economic and financial domains is crucial. ANN are used to make future predictions based on parameters in the field of economics (Yurtoğlu, 2005, p. 26).

6. FINDINGS

In the scope of this study, an ANN model was used to predict economic variables for four different countries, namely China, the United States, the United Kingdom, and Germany, for the period from 1970 to 2022. These economic variables included the Consumer Price Index (CPI), the share of these countries in the global GDP, and the ratio of Total Reserves to GDP. The

prediction period was set at 5 years. This model in an effective method used to forecast future trends in countries economic indicators using historical data. In the study, Germany has been taken as a representative of the euro.

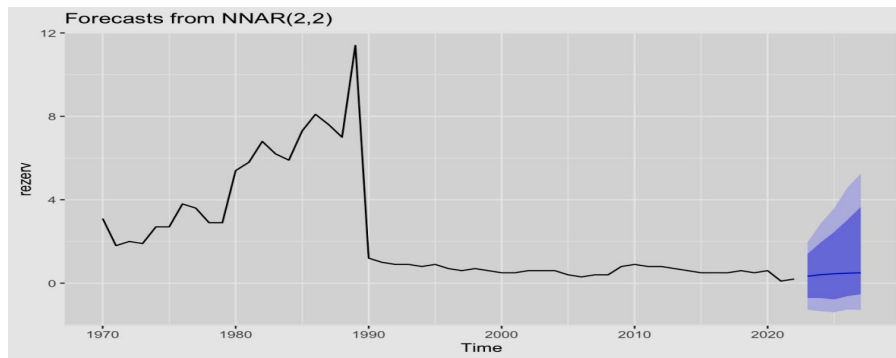
6.1. The Forest of Total Reserves to GDP for the United States

Reserves represent assets held and controlled by monetary authorities in countries, readily available for use. Due to their convertibility features, reserve currencies are used as a means of payment on the international stage. Reserve currencies can vary due to the dynamic nature of national economies. Reserves are predominantly held in foreign currencies. Today, the dollar is the most widely held currency as a reserve (TCMB, 2011, p. 1). The predicted Total Reserves to GDP values for the United States using ANN are provided in Table 2.

Table 2: Total Reserves to GDP (USA)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	0.3325745	-1.273123	1.960146
2024	0.4068202	-1.345569	2.869817
2025	0.4516708	-1.400610	3.595995
2026	0.4798700	-1.260344	4.582020
2027	0.4980664	-1.287267	5.254467

When examining Table 2, it is predicted that in the coming years, the ratio of total reserves to GDP in the USA will remain at low levels. In 2023, it is forecast that the share of reserves in GDP will be %0.3, and although there will be an increase in the following years, the share is expected to remain low. The lowest and highest predicted values considered within the scope of the ANN analysis are also provided in table 2 based on %95 accuracy level. These values have been determined as a precaution against potential future economic challenges. The predictions for the share of total reserves in the U.S. GDP are provided in Graph 1.

Graph 1: Prediction Graph % (USA)

In graph 1, data between 1970 and 2022 represent actual values, while data beyond 2022 reflect estimated values. As observed in the graph, the share of total reserves held by the United States within the country's GDP has remained at low levels. This situation could potentially harm the strength of the dollar in the future because reserves can be actively utilized during economic crises. It is expected that the share of total reserves in the U.S. GDP will average approximately %0.4 over the next 5 years.

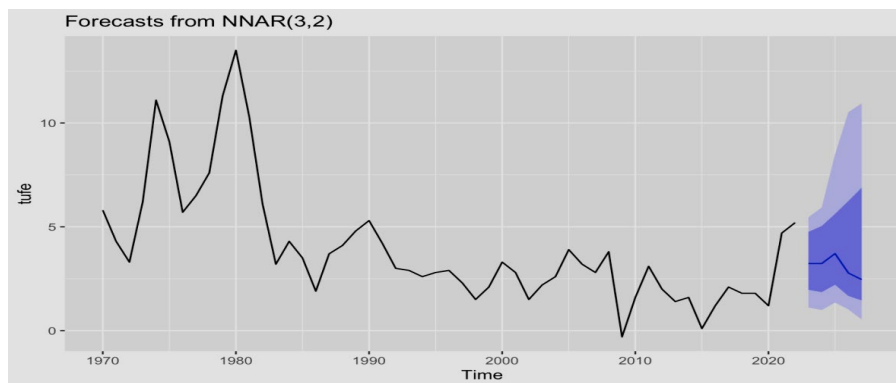
6.2. CPI Forecast for the United States

In a country, inflation, due to continuous rise in prices, leads to a decrease in people's purchasing power and a decline in prosperity. Inflation, which is more common in developing or less developed countries, can sometimes affect the global economy as well. Therefore, it is of great importance for countries to keep inflation under control. Inflation causes product prices to increase when there is insufficient production. These increases result in the depreciation of the country's currency. One of the most important criteria for a country to be recognized as a reserve currency is the Consumer Price Index (CPI). The predicted values for the Consumer Price Index (CPI) variable, considered for the United States using ANN, are provided in Table 3.

Table 3: The Inflation Rate Forecast Values for the United States (%)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	3.232441	1.1172924	5.458493
2024	3.232997	0.9914548	5.935546
2025	3.710899	1.3515848	8.499533
2026	2.775713	1.0208852	10.524451
2027	2.459247	0.5346047	10.942637

When examining Table 3, it is predicted that the CPI variable will decrease for the United States. It is estimated that in 2023, the CPI will be %3.2, in 2025 it will increase to %3.7, and then decrease to %2.7 in 2026 and %2,4 in 2027. Data related to the CPI forecast for the United States is provided in Graph 2. Due to the global economic downturn in 2021 and 2022, inflation reached high levels in the United States. However, it is predicted that this situation will subside in the coming years.

Graph 2: CPI Forecast Values % (USA)

The relationship between the value of the dollar and inflation is complex; however generally, decreasing inflation can have a positive impact on the value of the dollar. This is because low inflation can increase the purchasing power of the dollar and help it remain a strong currency in international trade. This situation can imply economic stability and confidence.

6.3. GDP(World Share) Forecast for the United States

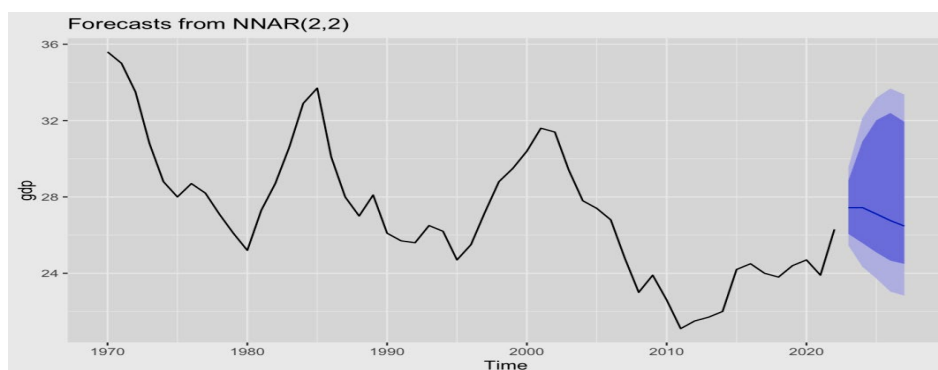
The share a country holds in the global economy emerges as one of the most crucial criteria for determining its size. The United States leads with a share of %27 in the world economy. China follows at %17 (World Bank, 2022). Various factors such as economic crises, diseases, natural causes, and many others can affect the GDP (world share) ratios of economies. Despite being the world's largest economy, it is expected that the United States will see a decrease in its share of the global GDP. The predicted values for the share of the United States in the global economy, calculated within the scope of ANN, are provided in table 4.

Table 4: The Share of the United States in World GDP (%)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	27.43864	25.45415	29.54765
2024	27.44208	24.34019	32.14033
2025	27.10753	23.72269	33.19959
2026	26.76156	23.03994	33.67876
2027	26.47396	22.83075	33.36938

According to table 4, based on predictions made by ANN, it is expected that the United States share in the global economy will decrease in the coming years. In 2023, the U.S. share is projected to be %27,4, in 2025, it is expected to be %27,1, and in 2027, it is anticipated to decline to %26,4. A decrease in the share of the global economy can have a negative impact on a country's reserve currency status. This is because a country recognized as a reserve currency is typically considered to have a stable and strong economy. A decrease in the share suggests a reduction in that country's economic power and, as a result, can signal erosion of its credibility as a reserve currency. In such a scenario, the role of that country's currency in international trade and financial transactions may also diminish. The estimated values for the variable of the United States GDP (world share) predicted using ANN method are provided in graph 3. As seen graph 3, it is anticipated that the share of the USA in the global GDP will decrease over the next five years. This situation could potentially harm the value of the dollar since the share in the global economy is one of the most

critical criteria for reserve currency status.

Graph 3: The United States Share in World GDP (%)

6.4. Total Reserves/GDP Estimate for Germany

In the study, Germany has been taken as a representative of the Euro. Its strong industrial base, high export volume, and competitive manufacturing sector make Germany one of the key supporters of the Euro. Germany's economic strength is one of the factors influencing the value and stability of the Euro. Thanks to its high-quality products, excellent infrastructure, and robust industrial sector, Germany holds a significant share in exports. This situation positively affects the Euro in trade (IMF, 2022).

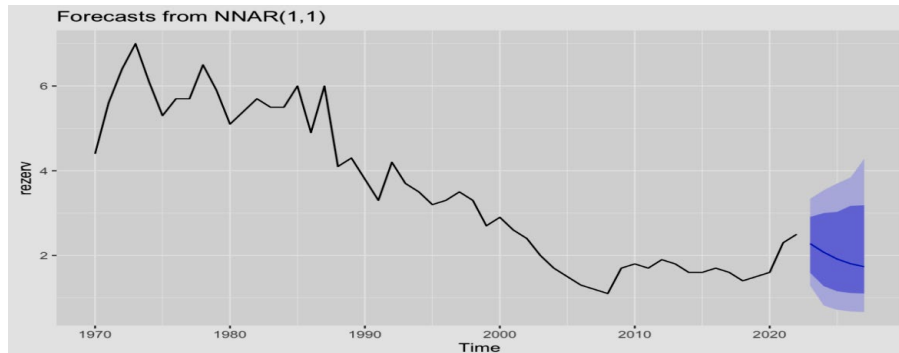
The estimated values for the Total Reserves/GDP variable within the scope of ANN for Germany are provided in table 5.

Table 5: Total Reserves/GDP Estimate % (Germany)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	2.278418	1.2911006	3.338071
2024	2.075681	0.8196860	3.537806
2025	1.914925	0.7159335	3.698836
2026	1.803604	0.6785106	3.841462
2027	1.734423	0.6616691	4.279895

When table 5 is examined, it is predicted that the Total Reserves/GDP variable will decrease in the coming years in Germany. For Germany, it is expected that this variable will be %2.2 in 2023, %2.0 in 2024, %1.9 in 2025, %1.8 in 2026, and %1.7 in 2027. The estimated values for the Total

Reserves/GDP variable are provided in graph 4. The graph shows the changes between 1970 and 2020, along with projections for the next five years.

Graph 4: Total Reserves/GDP (%)

The decrease in the share of total reserves within a country's GDP can negatively affect the value of its reserve currency. Lower reserves provide less flexibility for that country to balance its external trade imbalances and support international payments. This can lead to a depreciation of the currency because investors and trading partners may question the economic stability and payment capacity of that country. As a result, a decrease in reserves can lead to a loss of currency value and economic uncertainty.

6.5. Inflation Forecast for Germany

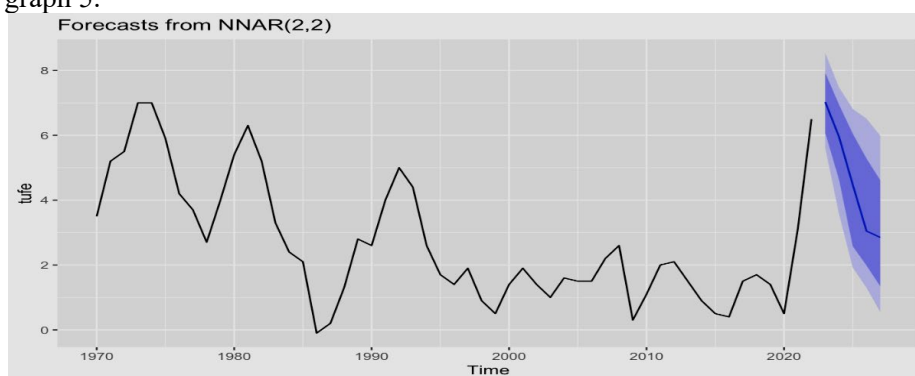
Due to the Covid-19, the Eurozone contracted by %6.1 in 2020. However, subsequent measures resulted in a growth rate of %5.2 for the Eurozone in 2021. The Russia-Ukraine conflict has created a crisis for Europe due to its high dependency on Russian natural gas. Rising energy prices have led to an increase in inflation in the Eurozone. Because of this increase, the European Central Bank decided to raise its policy interest rate by 75 basis points on October 27, 2022. It is expected that these increases will continue in the coming years. According to World Bank data, the Eurozone achieved a growth rate of %3.5 in 2022. IMF forecasts indicate that growth is expected to be %0.5 in 2023 (Global Economic Report, 2022).

Table 6 provides the values of the Consumer Price Index (CPI) variable predicted with the ANN model for Germany.

Table 6. CPI Forecast % (Germany)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	7.023327	5.6094967	8.527342
2024	5.953954	3.5783475	7.476577
2025	4.473713	1.9198838	6.812490
2026	3.047398	1.2976548	6.512134
2027	2.849452	0.5496745	5.985394

As seen in table 6, it is predicted that CPI variable in Germany will decrease in the coming years. In 2023, the CPI is expected to be %7.0, in 2024 it is expected to be %5.9, in 2025 it is expected to be %4.4, and in 2027 it is expected to be %2.8. The estimated values for the CPI variable are shown in graph 5.

Graph 5: CPI Forecast (Germany)

Decrease in the Consumer Price Index generally has a value-enhancing effect on the reserve currency. Low inflation leads to an increase in the purchasing power of the currency and can boost confidence in that currency among international investors and trading partners. Therefore, low CPI contributes to strength of a reserve currency.

6.6. GDP(World Share) Forecast for Germany

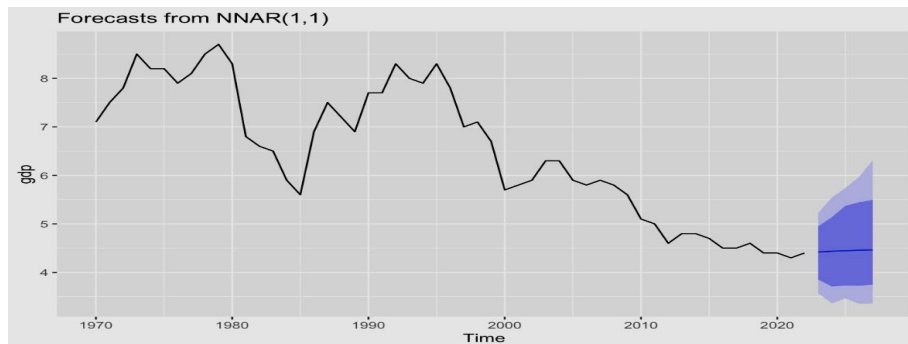
The size a country's economy is one of the most significant factors determining the value of its currency. Germany holds approximately a %4 share of the world's Gross Domestic Product (GDP). Despite being the fourth-largest economy in the world, Germany's share remains relatively low. The Eurozone, of which Germany is a part, accounts for approximately %17.9 of the world's GDP, a share equivalent to that of China alone.

The Gross Domestic Product (world share) variable for Germany has been forecasted using ANN for a period of five years. The predicted values the forecast are provided in table 7.

Table 7: GDP (World Share) Forecast for Germany %

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	4.420138	3.568770	5.219733
2024	4.435460	3.363290	5.541536
2025	4.447203	3.463071	5.740849
2026	4.456252	3.354094	5.964301
2027	4.463254	3.361226	6.309466

When examining table 7, it can be observed that Germany's GDP (world share) is expected to remain at the same levels in the upcoming period. It is predicted that Germany's GDP share will stay approximately at the %4 level over the next five years. The share of Germany in the global economy over the years is presented in graph 6.

Graph 6: GDP (World Share) %

The low share that Germany holds in economy can often weaken the Euro. This is because the value of the Euro is closely tied to the economic performance and strength of the Eurozone. Germany, being one of the largest economies in the Eurozone, plays a significant role. If Germany experiences low

economic growth or a reduced share, it can undermine the overall performance of the Eurozone, which, in turn, may negatively impact the value of the Euro.

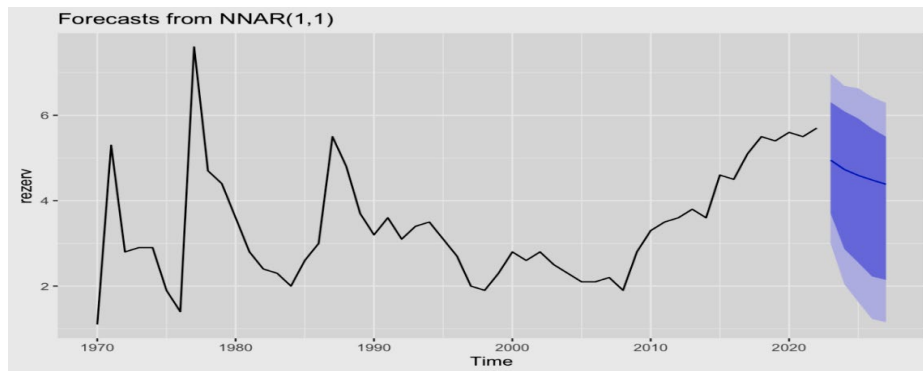
6.7. The Estimated Total Reserves/GDP Ratio for the United Kingdom

Officially known as Great Britain, England has a population of approximately 67 million. Its system of government is a constitutional monarchy and parliamentary democracy, and the official currency is the Sterling Pound. The country ranks as the world's sixth-largest economy with a GDP value of around 3 trillion dollars. Per capita income, according to 2022 data, stands at \$47,232, with a Consumer Price Index (CPI) of %10.5, a current account balance of -%4.8, and an unemployment rate of %3.7. The English economy grew by %7.4 in 2021 and by %4.1 according to 2022 data (IMF, 2022). Under the scope of Artificial Neural Networks, the share of total reserves within the country's GDP for the next five years has been estimated for the United Kingdom. The estimated values for the variable are provided in table 8.

Table 8: The Forecasted Values for Total Reserves/GDP for the United Kingdom

Index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	4.950278	3.001745	6.972337
2024	4.729865	2.040251	6.687705
2025	4.592423	1.629135	6.632046
2026	4.483703	1.230084	6.427962
2027	4.385033	1.153660	6.289269

As seen in table 8, it is predicted that the share of total reserves within the country's GDP will decrease in the upcoming periods for the United Kingdom. The forecast suggests that the share of total reserves within the country's GDP will be %4.9 in 2023, %4.5 in 2025, and %4.3 in 2027. Depending on the highest estimate, it is expected that by 2027, the share of total reserves within the country's GDP in the United Kingdom will be %6.2, while the lowest estimate suggests it will be %1.1. The estimated values for the variable are provided in graph 7. The variables time range has been set from 1970 to 2022.

Graph 7: The Forecast Total Reserves/GDP (%)

A low share of total reserves within the United Kingdom’s GSP often reduces the country’s international financial credibility. Low reserves can make the UK more vulnerable to trade imbalances and payment deficits. This situation may erode the confidence of international investors and currency speculators in the British Pound.

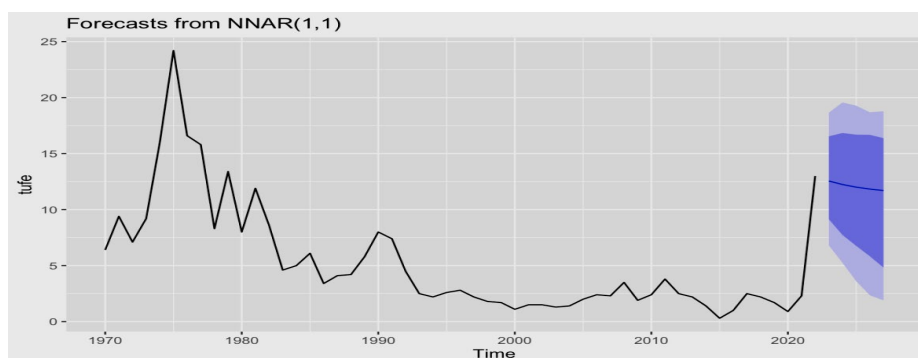
6.8. The Forecast for Consumer Price Index(CPI) for the United Kingdom

High inflation in the United Kingdom (UK) can have a negative impact on the value of the reserve currency, the pound sterling. High inflation reduces the value of the country’s currency and diminishes purchasing power. This can lead investors to abandon the pound and switch to other stronger currencies. As a result, the exchange rates of the pound sterling can decline, international trade can become more challenging, and the economic stability of the country can be at risk. Under the scope of ANN, the Consumer Price Index (CPI) forecast values for the UK are provided in table 9. Additionally, the table includes the lowest and highest forecast values.

Table 9: The Forecast CPI for the UK

Index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	12.55530	6.805323	18.65838
2024	12.23895	5.242260	19.57012
2025	12.00724	3.609784	19.28101
2026	11.83405	2.350354	18.69148
2027	11.70267	1.895476	18.78305

As seen table 9, it is predicted that the CPI in the UK will exhibit a decreasing trend. However, despite this decrease, inflation is expected to remain in double digits. In 2023, the CPI in the UK is projected to be %12.5, followed by %12.2 in 2024, %12.0 in 2025, %11.8 in 2026, and %11.7 in 2027. According to the highest and lowest forecast values, the CPI is expected to be %16.5 and %9.1 in 2023, and %16.3 and %4.8 in 2027, respectively. The estimated values for the CPI variable are shown in graph 8. The variables time range has been set as 1970-2022.

Graph 8: CPI Forecast

6.9. The GDP(World Share) Forecast for the United Kingdom

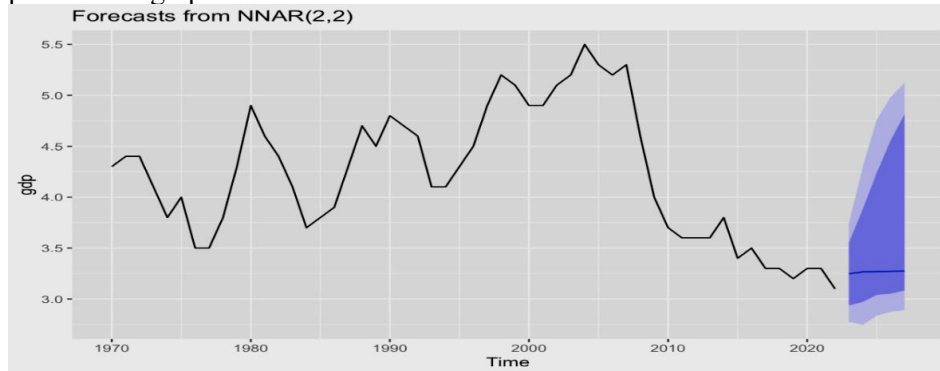
Despite being the seventh-largest economy in the world, the United Kingdom has a relatively low share in the global GDP. In 2021, UK's share in the global GDP was realized at %3.3. according to the data for 2022, its share in the GDP decreased to %3.1. The forecast values for the UK's share in the global GDP are provided in table 10.

Table 10: The GDP (world share) Forecast

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	3.247989	2.778082	3.736880
2024	3.266287	2.745008	4.294307
2025	3.268852	2.835909	4.757950
2026	3.272089	2.874587	4.981577

2027	3.274285	2.891861	5.120384
------	----------	----------	----------

When examining table 10, it can be observed that the forecast predicts the United Kingdom share in the global GDP to remain at low levels. For the next five years, it is expected that the UK share in the global GDP will average around %3. The values concerning the UK's share in the global GDP are provided in graph 9.

Graph 9: The GDP (world share) Forecast

The know share of the UK in the global economy can limit the international influence of the reserve currency, the pound sterling. A low share can reduce the ability of the pound to be used as a global reserve currency because reserve currency status is typically based on large and powerful economies. This situation can result in the pound playing more limited role in international trade and financial transactions compared to other reserve currencies.

6.10. The Total Reserves/GDP Forecast for China

The People's Republic of China was established on October 1, 1949, under the leadership of Mao Zedong. During Mao's era, China, under communist rule, faced challenges and did not experience significant success. However, under the leadership of Deng Xiaoping, who took over later, China has grown into a massive economy up to the present day. During Deng's period, the transition to a market-oriented economy led to significant development in various sectors of the Chinese economy. China's accession to the World Trade Organization (WTO) in 2001 contributed to the growth of its international trade figures. Currently, China holds the position of the world's second-largest economy (Naughton, 2007, p. 66).

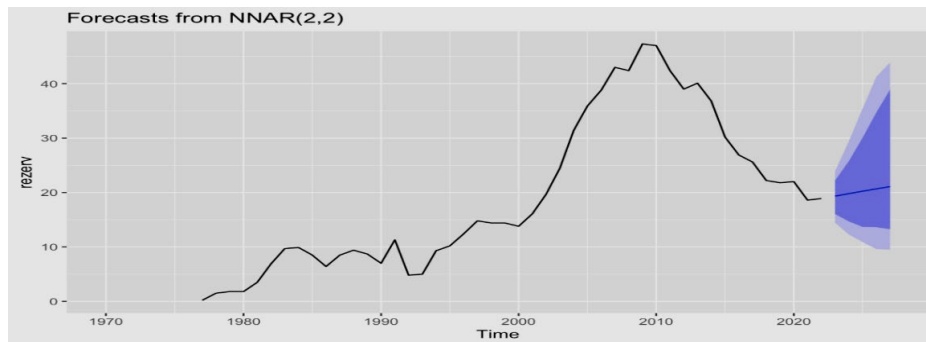
The study focused on examining the potential for China's currency, the

Yuan, to become a strong reserve currency in the coming years. In this research, ANN were utilized to analyze the current status of the Chinese currency for the next five years. The estimated values for this variable are presented in table 11.

Table 11: Estimated Values of Total Reserves/GDP for China

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	19.33088	14.444974	23.92252
2024	19.79048	12.284082	29.39659
2025	20.24291	10.897102	35.43839
2026	20.67497	9.603783	41.26489
2027	21.08203	9.497206	43.89603

As seen in table 11, it is expected that the share of total reserves within the country's GDP in China will increase in the coming years. In 2023, the share of total reserves in GDP is projected to be %19.3, in 2024 it is expected to be %19.7, in 2025 it is anticipated to reach %20.2, in 2026 it is estimated to be %20.6, and finally, in 2027, it is forecasted to be %21.0. Having a high share of total reserves provides an advantage for China because these reserves consist of assets that can be used when needed. These reserves can be effectively utilized to address any potential economic adversities. The estimated values for this variable are provided in graph 10. Due to data limitations, the variable's time range has been set from 1977 to 2022.

Graph 10: Estimated Values of Total Reserves/GDP for China

Having a high share of total reserves within the country’s GDP in China allows the Yuan to be more widely accepted and strengthened as an international reserve currency. This is because high reserves provide opportunities for the Yuan to be used more extensively in international trade and financial transactions. Additionally, substantial reserves enhance China’s economic stability and its ability to cope with crises, thereby increasing the international reliability and attractiveness of the Yuan.

6.11. Inflation Forecast for China

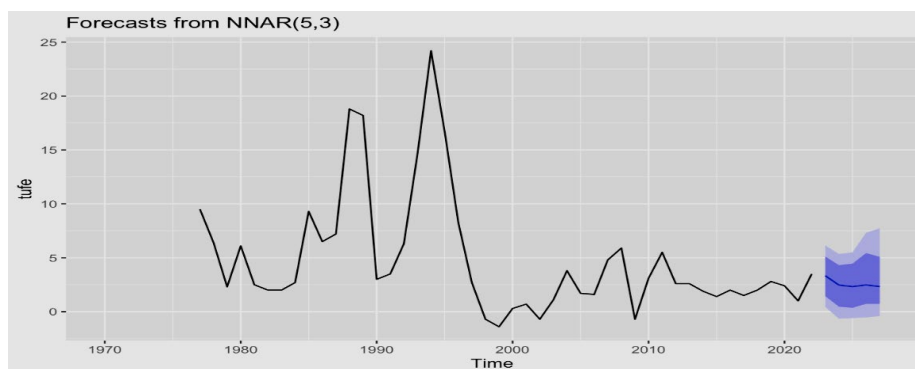
In China, the world’s second-largest economy, inflation continues to remain at low levels. In 2021, the CPI was around %1, but due to the virus control measures taken in 2022, inflation rose to %2.2. However, this rate in China is relatively low compared to inflation in other countries with reserve currencies. In 2022, the U.S. had a CPI of %6.5, Germany had %8.7, and UK had %10.5. The predicted values for the CPI variable within the scope of ANN for China in table 12.

Table 12: Inflation Forecast (%)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	3.334469	0.4434184	6.140697
2024	2.465490	-0.6608835	5.348768
2025	2.325134	-0.5879793	5.498787
2026	2.478675	-0.5379454	7.322232
2027	2.328692	-0.4025811	7.723134

The Consumer Price Index (CPI) is among the most significant factors determining the value of a country’s currency. High inflation in a country will

devalue its currency. According to the forecast results presented in table 12, it is expected that CPI will remain at low levels in China. In 2023, CPI is predicted to be %3.3, in 2024 %2.4, in 2025 %2.3, in 2026 %2.4, and finally, in 2027, it is expected to be %2.3. The predictions for the CPI variable analyzed for China are presented in graph 11. The time frame CPI is set as 1977-2022.

Graph 11: CPI Forecast

The low levels of the CPI in China may increase the potential for the Yuan to become a reserve currency in the future. With economic stability and continuous growth, China could become one of the leading players in the global economy in the coming years. If this happens, there is a high likelihood that the Yuan could become an international reserve currency. However, for the Yuan to be accepted as a reserve currency, it needs to be used more extensively in international trade. Currently, the Yuan's share in the world payment system is only %3.2, whereas the dollar plays a significant role in international payments with a share of about %40.

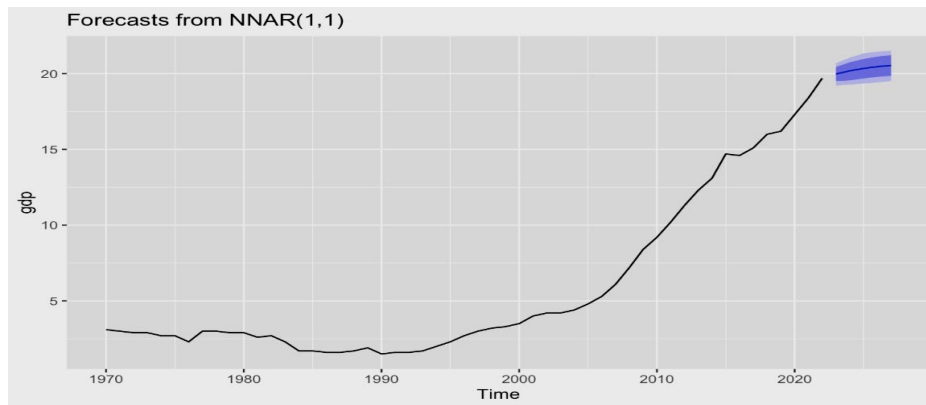
6.12. GDP(World Share) Forecast for China

In 2022, the Chinese economy grew by %3 on an annual basis, bringing China's GDP to around 18 trillion dollars. The growth in China fell short of the targeted rate of %5.5, primarily due to restrictions imposed as a result of Omicron cases. China's zero-tolerance policy towards Covid-19 led to a relatively closed economy, which had a negative impact on economic growth. With an approximate %18 share of the global GDP, China stands as the second-largest economy in the world, following the United States (World Bank, 2022). The predicted values for the GDP (world share) variable for China, using Artificial Neural Networks, are provided in table 13.

Table 13: GDP (World Share) Forecast for China (%)

index <dbl>	Point Forecast <dbl>	Lo 95 <dbl>	Hi 95 <dbl>
2023	19.97780	19.21523	20.68979
2024	20.18821	19.28533	21.05717
2025	20.34561	19.34995	21.33807
2026	20.46226	19.42247	21.45346
2027	20.54809	19.51411	21.51738

According to the predictions, China’s share in the global GDP is expected to increase in the coming years. According to the forecasts, in 2023, China’s share in the global GDP will be %19,9, in 2024 it will be %20.1, in 2025 it will be %20.3, and in 2027 it will be %20.5. Based on the lowest estimate, China’s share the global GDP is projected to be approximately %19, while based on the highest estimate, it is expected to be approximately %21. The forecasted values for China’s share in the global GDP are presented in graph 12.

Graph 12: GDP (World Share) Forecast for China

The increase in China’s share in the global economy can encourage the wider acceptance of the Yuan as an international reserve currency. A higher economic share can enable the Yuan to be used more extensively in international trade and financial transactions. This can lead to increased demand for and usage of the Yuan as an international reserve currency. Furthermore, greater acceptance of the Yuan as a reserve currency can enhance China’s

international financial influence and facilitate international trade. However, achieving these changes may require further opening up of China's financial markets and promoting the free floating of the Yuan. This process reflects greater integration into the international financial system while also recognizing China's increasing economic power.

7. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Reserve currency is used as the primary currency for international trade having a reserve currency allows a country to facilitate international trade more easily and effectively. The reserve currency is used in a significant portion of trade invoices and international payments, ensuring that payments are made quickly and reliably. Having a reserve currency comes with several advantages, including cost savings, discounts in international transaction, providing liquidity, financial reliability and stability, international respect, and prestige. The Chinese currency, the Yuan, has the potential to become a strong reserve currency in the future. China has increased its economic power in tandem with its growth and development in the global economy. The international acceptance of the Yuan, its inclusion in the SDR basket, and China's effectiveness in international trade all contribute to strengthening the Yuan's role as a reserve currency. China's significance as an economic player can encourage greater use of the Yuan in the financing and settlement of international trade. Additionally, the Chinese government is taking steps to promote the internationalization of the Yuan. However, it is also possible that it may face some challenges in becoming a reserve currency. Strong reserve currencies typically require a stable economy, liquidity, a freely floating exchange rate, and a reliable legal system. Therefore, for China's Yuan to attain reserve currency status, it may need to provide these factors and further integrate itself into the international financial system.

According to the forecast results, China appears to meet the criteria for being a reserve currency in areas such as CPI, Total Reserves/GDP, and GDP (world share). This suggests that China's role as an international player in the economic arena is likely to strengthen. Over the next five years, a decrease in the CPI rate is expected in China. This means that CPI in China will decrease in a controlled manner. A low inflation rate will boost the value of the Yuan. This implies that China's influence in the global economy will grow, and it will play a more significant role in international trade. According to the forecast results, it is expected that the share of total reserves within the country's GDP in China will increase. This implies that China's total reserves will reach higher levels relative to its economic size. This, in turn, can contribute to China gaining more power in external payments and becoming more integrated into the international financial system. Based on all these results, there is a possibility

that the Chinese Yuan (RMB) may become a strong reserve currency in the coming years.

China should accelerate economic and financial reforms, increase market openness, and continue the process of liberalization. A more flexible exchange rate regime and further liberalization of capital movements could encourage the broader use of the Yuan in international trade. China should deepen its financial markets to enhance liquidity. A more developed bond market, stock market, and foreign exchange market can make the Yuan a safe haven for international investors. A strong legal system and an effective regulatory framework build foreign investors confidence. China should take steps to enhance transparency, strengthen consumer protection, and improve financial regulations. China can increase the global value of the Yuan. Maintaining economic stability and building a resilient structure against financial crises are crucial. China should manage its macroeconomic policies carefully and implement a reliable monetary policy. These steps can enhance the potential for the Yuan to become a strong reserve currency. However, this process may be time-consuming and require the convergence of multiple factors.

According to the forecasts, it is anticipated that the United States will experience a decrease in its share of the world GDP and a decrease in the CPI in the coming period. These two factors can be interpreted as signs that the future growth rate of the U.S. economy will slow down, and price increases will occur in a more controlled manner. Additionally, it is predicted that the share of total reserves within the U.S. GDP will remain at low levels. This implies that the U.S. external reserves will be limited relative to its total economic size. This, in turn, could mean that despite the U.S. being economically strong, the dollar may be used less in international payments or that countries outside the U.S. may hold fewer dollar reserves. Based on these forecasts, it is suggested that even though the United States maintains its economic strength, if its share in the global economy decreases, the value of the dollar may decrease in the future.

In this study, the following conclusions are forecasted regarding the future situation of the German economy, representing the Euro:

- ❖ It is predicted that the share of total reserves within Germany's GDP will decrease. This implies that Germany's international reserves will remain at lower levels relative to its economic size. This forecast has indicated that despite Germany's economic strength, its international reserves are expected to decrease.
- ❖ A decrease in the CPI rate is expected. This means that CPI in Germany will decrease in a more controlled manner. Decreasing inflation is an indicator of economic stability and demonstrates effective management of economic policies in Germany.

- ❖ It is anticipated that Germany's share in the global economy will continue to remain at low levels. This implies that Germany's share in global trade will be limited. Economic challenges may constrain Germany's influence on the international stage.

In light of these forecasts, considering Germany's role within the Eurozone and its economic situation, it is thought that the future strength of the Euro could weaken. However, it is important to note that the likelihood of such predictions coming true is subject to various factors, including geopolitical, economic, and financial developments.

According to the forecast results the UK, it is anticipated that the share of total reserves within the country's GDP will decrease, and its share in the global economy will remain at low levels. Additionally, it is predicted that the CPI in the UK will decrease but continue to stay in double digits. Based on these results, it is forecasted that the Sterling's potential to become a strong reserve currency in the future is likely to be weak.

According to the findings of this study, it is predicted that, barring any unforeseen circumstances, the Chinese currency, the yuan, is likely to have a strong reserve currency status. This is indicative of China's potential to further integrate the yuan into the international financial system, thanks to its economic growth and an increasing role in global trade. Despite the hegemonic power of the dollar, the likelihood of losing this power in the future appears plausible. Various factors may influence the future strength of the U.S. economy and the international role of the dollar. This can be linked to factors such as changes in the dynamics of the global economy, trade policies, technological developments, and geopolitical factors.

The continuous growth of the Chinese economy, coupled with fundamental issues in the U.S. economy, could strengthen the yuan against the dollar in the future. As seen in the study, the diminishing share of the U.S. economy in the global economy and its insufficient total reserves may eventually erode the dominance of the dollar. Sustained global growth of the Chinese economy and substantial reserves would position the yuan favorably against the dollar in the future in the face of the dollar's hegemony.

Factors such as China's consistent economic growth, its emergence as a significant player in global trade, efforts to increase the international use of the yuan, and its advanced financial infrastructure can potentially lead to the yuan being strong against the dollar, sterling, and euro. On the other hand, the contraction of the U.S. economy, economic problems and political uncertainties in the Eurozone, and the United Kingdom's high inflation and economic issues are diminishing the strength of these currencies.

The greater acceptance of the Chinese Yuan as a reserve currency could

lead to China becoming the center of international trade, prompting other countries to engage in more trade using the yuan. The recognition of the yuan as a reserve currency could further enhance China's economic power and increase its influence over international financial institutions. A more diversified range of reserve currency options could enhance financial stability and create a more resilient system against global economic fluctuations. The long-term dominance of the US dollar may weaken, resulting in a reduction of the United States international financial influence.

8. CONFLICT OF INTEREST DECLARATION

There is no conflict of interest among the authors.

9. FINANCIAL SUPPORT

In this study, no funding or support has been utilized.

10. AUTHOR CONTRIBUTIONS

AB: Idea,

AB: Design,

KK: Supervision,

AB: Data collection and/or organization,

AB: Analysis and/or interpretation,

AB: Literature review,

AB: Writing,

KK: Critical review.

11. ETHICAL COMMITTEE DECLARATION AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHT RIGHTS

Ethical committee principles have been adhered to in this study, and necessary permissions have been obtained in accordance with intellectual property and copyright rights principles.

12. REFERENCES

- Alp, A., Kılıç, S., & Gönülalçak, H. (2020). An empirical study on the future of reserve currencies. *Journal of Social Sciences*, 5(1).
- Aydın, Ö. (2019). *Inflation forecasting with artificial neural networks*. Master's thesis, Beykent University, Institute of Science and Technology, Istanbul.
- Bonpasse, M. (2008). The single global currency common cents for the world. Retrieved September, 9, 2023, from <http://www.singleglobalcurrency.org/documents/ecopyno15forfreeunlimiteddis tribn pdf>.

- Chin, M., & Frankel, J. (2005). Will the euro eventually surpass the dollar as a leading international reserve currency. *NBER Bureau Economic Research Working Papers*, 11 (2), 11-12.
- Chinn, M., & Frankel, J. (2005). Will the euro eventually surpass the dollars leading international reserve currency?. *NBER Working Paper Series*, 2(4), 18.
- Cohen, B. (2019). *Monetary rivalry and geopolitical ambition*. USA: The University of Chicago Publications.
- Elmas, Ç. (2003). *Artificial neural networks (theory, architecture, training, application)*. İstanbul: Seçkin Publishing, 42.
- Erilli, A., Eğrioğlu, E., Yolcu, U., Aladağ, H., & Uslu, R. (2010). Prediction of inflation in Turkey using a hybrid approach of forward and backward feed artificial neural networks. *Doğuş University Journal*, 11 (1), 29.
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *NBER Working Paper Series*, 1, 4.
- Haykin, S. (1999). *Neural networks: a comprehensive foundation*. Second Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Helleiner, E. (2008). Political determinants of international currencies: what future for the us dollar?. *Review of International Political Economy*, 15 (3), 14-15.
- IMF. (2022). United Kingdom data. Retrieved, September, 2023, from <https://www.imf.org/en/Search>.
- IMF. (2020). Global economic reports. Retrieved, September, 9, 2023, from <https://www.imf.org/en/search>.
- Junoh, M. (2004). Predicting GDP in Malaysia using knowledge-based economy indicators: a comparison between neural network and econometric approach. *Sunway Academic Journal*, 1, 39-50.
- Krugman, P. R. (1984). The international role of the dollar: theory and prospect. Bilson, J., Martson (ed). *Exchange rate theory and practice* (pp. 261-278). USA: University of Chicago Press.
- Li, Y. W. (2018). *China's financial opening coalition politics and policy changes*. New York: Routledge Publishing.
- Moore, B. J. (2004). A global currency economy. *Journal of Post Keynesian Economics*, 26 (4), 635.
- Naughton, B. (2007). *The Chinese economy transitions and growth*. Cambridge: The MIT Press Publishing.
- Öztemel, E. (2006). *Artificial neural Networks*. İstanbul: Papatya Publishing, 29-30.
- Özyılmaz, A. (2016). The effectiveness of coordination between monetary and fiscal policies on macroeconomic variables. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 2, 28.
- Prasad, E. S. (2016). Gaining currency: the rise of Renminbi. US of America, *Oxford University Press*, 158.
- Prasad, E. S. (2017). Gaining currency: the rise of Renminbi. US of America, *Oxford University Press*, 114-127.

- Richardson, D. (2016). Guide to China-Hong Kong stock connect. Retrieved, September, 9, 2023
https://www.dorsey.com//media/files/asiapacific/dorsey_guide_hk_stock_connect_china_equity_market.pdf?la=en.
- Rozhentsova, E. (2012). Alternative international currencies. *Economic Annals*, 57 (5), 32-33.
- Seyidoğlu, H. (2003). *International economics: theory, policy, and practice*. Istanbul: Güzem Can Publishing.
- Subramanian, A. (2011). Renminbi rules: the conditional imminence of the reserve currency transition. *Peterson Institute for International Economics Working Paper*, 1, 4-6.
- Tatlıyer, M. (2019). What will replace the dollar in a multipolar world. *SETA*, 1(2), 12.
- TCMB. (2019). 100 questions on central banking. Retrieved, September, 9, 2023
<https://www.tcmb.gov.tr>.
- Tektaş, A., & Karataş, A. (2004). Application of artificial neural networks to finance: stock price prediction. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 18 (4), 14.
- Tkacz, G. (2011). Neural network forecasting of Canadian GDP growth. *International Journal of Forecasting*, 17 (1), 38-42.
- World Bank. (2022). Data. Retrieved, September, 9, 2023, from
<https://databank.worldbank.org/>.
- Wu, J., Yingli, P., & Zhu, Q. (2014). The conditions and potential of rmb as an international reserve: the empirical evidences from the history of eight major international reserve currencies. *China Finance Review International*, 4 (2).
- Yurtoğlu, B. (2005). Founding family effects on business group growth: longitudinal evidence from Turkey. *Long range Planing*, 51 (6), 26.
- Yüksek, A. G. (2007). *Comparison of multiple regression analysis and artificial neural networks in air pollution prediction*. Doctoral dissertation, Graduate Scholl of Social Sciences, Cumhuriyet University, Sivas, 11.
- Zhang, S., & Chen, C. (2009). Township and village enterprises in China's sustainable development in China. *Area Studies-China, Regional Sustainable Development Review*, 3, 18-19.

DO ENVIRONMENTAL POLICY STRINGENCY AND INNOVATION REDUCE CARBON EMISSIONS: EMPIRICAL EVIDENCE FROM G-7 COUNTRIES¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.08.2023 Accepted Date: 13.12.2023

Cengizhan GÜLER

Research Assistant
Faculty of Economics,
Administrative and Social Sciences,
İstanbul, Türkiye,
ceguler@gelisim.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9059-3676

Başak ÖZARSLAN DOĞAN

Assistant Professor
İstanbul Gelişim University
Faculty of Economics,
Administrative and Social Sciences,
İstanbul, Türkiye,
bozarslan@gelisim.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5126-7077

ABSTRACT | Public policies

have gained significant importance in technological innovations that have come to the fore in reducing the environmental impact of economic activities. Especially in developed countries, significant progress has been made in policies in this area. Reducing the negative externalities that cause environmental pollution in production and reducing their adverse effects on natural resources such as air and water is an indicator of how seriously these policies are taken. In this context, the study aims to empirically examine the effect of innovations and environmental policy strictness on the reduction of carbon emissions in G-7 countries for the period 1994-2019 using linear panel regression methods. After performing various specification and assumption tests, the Driscoll-Kraay random effects model was used to obtain coefficient estimates. In the study, the environmental policy stringency index was used to represent environmental policy strictness. The study findings indicate that an increase in environmental policy stringency reduces carbon emissions, while an increase in innovation increases carbon emissions.

Keywords: *Environmental policy strictness, innovation, carbon emissions, panel data econometrics*

JEL Codes: *Q5, C23, G18*

Scope: *Economics*

Type: *Research*

DOI: [10.36543/kauibfd.2023.34](https://doi.org/10.36543/kauibfd.2023.34)

Cite this article: Güler, C. & Özarslan Doğan, B. (2023). Do environmental policy stringency and innovation reduce carbon emissions: empirical evidence from G-7 countries. *KAUJEASF*, 14(28), 847-870.

¹ It has been declared that the relevant study complies with ethical rules.

ÇEVRE POLİTİKASI KATILIĞI VE İNOVASYON KARBON EMİSYONLARINI AZALTIYOR MU: G-7 ÜLKELERİNDEN AMPİRİK KANITLAR

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.08.2023

Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2023

Cengizhan GÜLER
Araştırma Görevlisi
İstanbul Gelişim Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi,
İstanbul, Türkiye,
ceguler@gelisim.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9059-3676

Başak ÖZARSLAN DOĞAN
Dr. Öğr.Üyesi
İstanbul Gelişim Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi
İstanbul, Türkiye,
bozarslan@gelisim.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5126-7077

ÖZ | Ekonomik faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılmasında ön plana çıkan teknolojik yeniliklerde kamu politikalarının rolü büyük önem kazanmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu alandaki politikalarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Üretimde çevre kirliliğine neden olan olumsuz dışsallıkların azaltılması ve bunların hava, su gibi doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması bu politikaların ne kadar ciddiye alındığının da bir göstergesidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, doğrusal panel regresyon yöntemleri kullanarak 1994-2019 dönemi için G-7 ülkelerinde inovasyonların ve çevre politikası katılımının karbon emisyonlarının azaltılması üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Çeşitli spesifikasyon ve varsayım testleri yapıldıktan sonra, katsayı tahminlerini elde etmek için Driscoll-Kraay tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır. Çalışmada çevre politikası katılımını temsil etmesi için çevre politikası katılım endeksi kullanılmıştır. Çalışma bulguları, çevre politikası katılımındaki bir artışın, karbon emisyonlarını azalttığını fakat inovasyon artışının ise karbon emisyonlarını arttırdığına yönelik kanıtlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre politikası katılımı, inovasyon, karbon emisyonları, panel veri ekonometrisi

JEL Kodları: Q5, C23, G18

Alan: İktisat

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Today, environmental deterioration because of population growth and, accordingly, in industrial production and the policies for solving of these deteriorations are among the issues that scientists frequently draw attention to. It is argued that one of the leading causes of environmental pollution is the increase in energy supply and demand, which economies use while performing their growth activities (Kırıkçı, 2022, p.192). The fact that many countries use fossil fuels more while producing gives rise to an increase in carbon emissions, constituting approximately 60% of the total greenhouse gas emissions (Lau, Choong, & Eng, 2014). The increase in carbon emissions, otherwise, causes changes in the structure of climates and, as a result, environmental problems related to global warming.

Various policies and practices have been developed in the international arena to draw attention to the effects of global warming in the world. The first is the Rio Summit the United Nations (UN) held in 1992. At the said summit, various measures were discussed to reduce the countries' greenhouse gas emissions, and the United Nations Framework Convention on Climate Change was signed at the end of the summit. Another attempt to draw attention to the effects of global warming is the Kyoto Protocol, which came into force in 2005. Today, the EU and 191 countries are parties to the Kyoto Protocol. Among the measures to be taken to reduce greenhouse gas emissions in the protocol are energy efficiency, development of sustainable agriculture, reduction of greenhouse gas emissions, recovery of methane emissions, protection of forest and vegetation, and use of renewable energy technologies. (Kılıç, Dönmez & Adalı, 2021, p. 44; Aydoğdu & Özşahin, 2023, p.135).

Another critical initiative against global warming is the Paris Agreement. The Climate Change Conference in Paris in 2015 was realized through negotiations within a complex geopolitical and international relations network. The Paris Climate Change Agreement, agreed upon due to negotiations, has become an international agreement with legal binding on climate change. The aim of the Paris Climate Agreement, which entered into force in 2016, is expressed as keeping global warming below 2 °C, preferably below 1.5 °C compared to the period before the Industrial Revolution. In realizing this target, it is aimed that countries reach a global peak in greenhouse gas emissions as soon as possible to become climate-neutral by 2050 (UN, The Paris Agreement, 2015; Ergün & Sezer, 2023, p. 151). Figure 1 shows global carbon emissions.

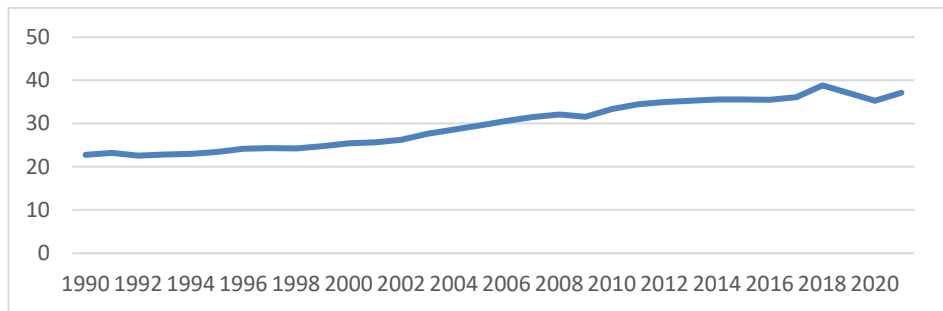

Figure 1: Global GHG Emissions (1990-2021)

Source: Climate Watch Data, 2023.

The amount of greenhouse gas emissions, about 22 Gt at the beginning of the 90s, increased gradually in the following years. There are two periods in which the amount of increase is relatively low. The first of these is the year 2008-2009. In these years, the worldwide decrease in production due to the global crisis's effect was effective. The second striking period is the 2019-2020 period. During this period, the effect of the contraction experienced worldwide with COVID-19 is seriously seen. However, with the disappearance of the effect of the pandemic, it is seen that carbon emissions have started to increase as of 2021.

In recent years, there has been significant interest in the role of public policy in promoting technological innovations that help decrease the effects of carbon emissions from economic activities. Particularly in developed countries, serious progress has been made in this regard. Considerable reductions in the damage of pollutants to air and water and improvements in waste management can be given as examples (Johnstone, Haščič, Poirier, Hemar, & Michel, 2012).

The importance of strict environmental regulations in reducing carbon emissions and environmental deformations is drawing more attention daily in the environment and economy literature. Policymakers are increasingly applying environmental regulations to lay the foundation for green growth, especially in terms of efficiency in energy use, and to prevent climate change and protect natural resources. In this context, laws encouraging the use and manufacturing of sustainable energy have become widespread in many countries, including the introduction of environmental taxes on fossil fuel-based fuels, for example, oil, coal, and natural gas (Li, Samour, Irfan, & Ali, 2023). In addition, the advantages of strict environmental restrictions are emphasized, especially in developed countries. For example, these countries are willing to implement strict environmental rules to decrease the cost of societal pollution and the price gap

between clean and non-clean technologies (Demiral, Akça, & Tekin, 2021).

Stricter environmental policies ensure green growth through eco-efficiency and recycling, prevent the spread of negative externalities, and ensure more efficient use of resources. In this way, stricter environmental policies are supported in measuring the effectiveness of industrial environmental standards. Table 1 shows the positive results of the strict policies to reduce environmental pollution and the positive externalities that will occur economically. According to Table 1, it is understood that policy measures to be taken regarding transportation, energy, agriculture, and urban life will bring advantages in terms of environmental and economic aspects.

Table 1: Examples of the Environmental and Economic Benefits of Strict Environmental Policies

Industries	Environmental Benefits	Economic Benefits
Transportation: Setting strict standards to reduction sulfur in fuels	Reduce in acid rain events, thus less forest and crop damage and less acidification of soils	Eliminating lead from gasoline globally would provide economic benefits of around 4% of global GDP.
Agriculture: Integrated landscape management	Protection of biodiversity and critical ecosystem services, hydropower production, develop the water quality and quantity	Reduction in healthcare costs from water-related diseases. Lower water and sanitation costs due to improved watershed management.
Cities: Increasing vegetation and green spaces	Develop air quality, reduce heat island effects, reduce floods, block pollutants	Increased property value, air conditioning costs reduction.
Energy: Supplying clean energy and increasing energy efficiency	Improved air quality	Doubling the share of renewable energy by 2030 will generate 1.1% global GDP growth and 24 million jobs.

Source: (Adapted from UNEP, 2016, p. 8 & Polat and Ergun, 2023, p.116.)

This study aims to empirically examine the impact of strict environmental policies and technological innovation on carbon emissions. In this context, the Environmental Policy Stringency Index (EPS) calculated by the OECD was used to represent strict environmental policies in the study. In the following sections of the study, firstly, international studies in this field are included. Then, the model and data set that reviewed the effects of strict environmental policies and technological innovation on carbon emissions were introduced. Finally, the findings obtained as a result of the study are given.

2. THEORETICAL BACKGROUND

An essential part of the relationship between the environment and economics can be evaluated in the context of externalities. In this context, the scientific pursuit of internalizing the negative externality emitted by environmental pollution, a kind of market failure, is one of the leading research subjects of environmental economics. The relationship of negative externality between individuals and firms within the scope of economic theory can be examined in a particular theoretical framework with the help of an analytical model. This review reveals the importance of the role of the government and provides a theoretical insight into the environmental policy stringency and innovations examined in the study.

While creating environmental policy or internalizing negative externality, many uncertainty and complexity problems exist, as in all economic relations. For this reason, reaching the outputs of the analytical model requires making some assumptions. Drawing the boundaries in analytical models essentially contributes to realizing analytical progress. In this context, in addition to the assumptions of complete information and perfect competition, parallel to the neo-classical economic theory, assumptions of no pre-existing pollution, current pollution, and fixed pollution technologies are made. Within the scope of these assumptions, efficient allocation occurs on the axis of two conditions between firms and individuals.

$$-C'_j(e_j) = D'_i(E) \quad (1)$$

$$-C'_j(e_j) = -C'_k(e_k) = \dots = -C'_n(e_n) \quad (2)$$

In Equation 1, $C_j(e_j)$ is the function for the cost of reducing environmental pollution created for firm j , and $D_i(E)$ is the damage function for individual i , which shows the welfare loss caused by environmental pollution up to E . The point where the first-order derivatives are equated to each other in the equation is considered the first condition of efficient allocation, which is the

output of the social objective function aimed at reducing emissions. e_j the cost function shows the emissions produced by the firms. If the actual value is higher than the intended value ($e_j < \hat{e}_j$), the cost increases. Another condition is that the marginal reduction costs of the firms in the market are equal. The first derivative of the cost function in equations 1 and 2 is called the marginal abatement cost (Phaneuf & Requate, 2017).

In the axis of this relationship, while individuals try to compensate for their welfare losses, firms that pollute the environment face the cost of reducing pollution while internalizing negative externalities. The party's agreement on the axis of property rights, such as the related efficient allocation Coase theorem, can solve it. Apart from this, the government can also solve this efficient allocation problem with market-based economic policy tools and/or command and control-style regulatory practices. However, knowing the marginal cost functions of all firms in command and control style applications brings practical difficulties. In addition, discriminatory regulatory practices required by the heterogeneous structure of firms create problems in legal applicability. On the other hand, emission taxes, auctioned pollution permits, tradable pollution permits, and incentives, which can be considered applications in the market dynamics axis, can be used. The ability of firms to determine the marginal abatement costs in the market and the ability of the market actors to buy and sell emissions in the market without increasing the intended total emissions in the axis of a specific environmental pollution standard or to transfer income to the people suffering from welfare loss through taxation of the created pollution are some of the market-based practices. These market-based applications aim at a maximization-minimization process through the competitive structure of the market, based on the equilibrium price level (Wiesmeth, 2012).

In the efficient allocation problem, while the Coase theorem effectively solves more local problems, the government is needed because it contains complexity in environmental problems, and the market cannot fully internalize the problem. In this context, environmental policy stringency, one of the subjects researched in the study, focuses on both market and non-market-based applications. The effect of this relationship on carbon emissions, a common negative externality, allows theoretical implications for the efficient allocation problem.

The impact of innovations on carbon emissions can be evaluated by extending the damage-abatement cost approach. Equation 3 can be obtained by adding the investment factor to the firm's cost function.

$$-C_K^j(e_j, K_j) < 0, -C_{eK}(e_j, K_j) < 0 \text{ for } e_j < \hat{e}_j \quad (3)$$

Equation 3 suggests that investments reduce both the total and marginal

abatement costs. In addition, the structure of firms' cost functions maintains its convexity. The necessary conditions obtained according to the social objective function aimed at minimizing emissions are given in equations 4 and 5.

$$-C_K^j(e_j K_j) = D_i'(E) \quad (4)$$

$$-C_K^j(e_j K_j) = 1 \quad (5)$$

The first condition in Equation 4 parallels the condition in Equation 1. In addition, equation 5 suggests that the last investment in reduction costs for cost reduction should be equal to its unit value (Phaneuf & Requate, 2017).

As seen in the basic analytical model, environmental stringency policies and innovations are closely related to the welfare of households and the cost structures of firms. The environmental policy, created with regulations and economic policy tools, can solve the efficient allocation problem in society on the axis of the firms' costs and the households' welfare. On the other hand, the abatement costs caused by the fact that the emissions caused by the firms are more than the aimed emissions encourage the emergence of innovative applications that produce fewer emissions.

3. LITERATURE REVIEW

In recent years, public policies have been important in technological innovations that have come to the fore in reducing the environmental impact of economic activities. Significant progress has been made in policies in this area, especially in developed countries. Reducing negative externalities in production that cause environmental pollution and reducing their negative impact on natural resources such as air and water indicates how seriously these policies are taken. Undoubtedly, some changes and transformations occurred in economic activities in implementing this policy, such as reducing fossil fuel power plants and promoting renewable energy sources or preferring coal with lower sulfur content (Johnstone et al., 2012).

This study aims to empirically examine the effect of innovations and environmental policy strictness on reducing carbon emissions in G-7 countries. In this context, This study aims to empirically examine the impact of innovation and environmental policy stringency on reducing carbon emissions in G-7 countries. In this context, selected literature in this field is summarized in the table below.

Table 2: Summary of Selected Literature on the Relationship Between Environmental Policy Stringency, Innovation and Carbon Emissions

Author(s)	Methodology	Term	Country	Results
Liu et al. (2023)	NARDL	1991-2021	Asia Pacific Region	According to the analysis results, a positive shock in EPS has a significant negative impact on CO ₂ , while a negative shock in EPS has a significant positive impact on CO ₂ in both the short and long term.
Assamoi and Wang (2023)	NARDL	China from 1995Q1 to 2020Q4 United States from 1985Q1 to 2020Q4	China and United States	The empirical findings of the study examining the impact of EPU and EPS on environmental quality show that, improvement in EPU deteriorates environmental quality in both countries. However, a negative change in EPU reduces emissions in China and increases them in the United States. In addition A positive change in EPS will lead to fewer emissions, while a negative change will worsen environmental damage.
Li et al.	Panel	1990-2019	BRICS	The study contains

(2023)	asymmetric ARDL		Countries	substantial evidence that environmental policy stringency has a negative effect on carbon emissions.
Albulescu et al. (2022)	Quantile fixed-effect panel data approach	1990-2015	32 Countries	The study findings show that increasing policy stringency has a negative impact on emissions, with environmental stringency having a stronger impact in countries with lower levels of carbon emissions.
Yirong (2022)	Non-linear panel ARDL model	1990-2019	USA, China, Russia, India, and Japan	According to the study, increasing environmental policy strictness to develop environmental quality by reducing CO2 emissions in the long run. So, according to the study, an adverse change in environmental policy strictness also reduces CO2 emissions in the long run.
Hassan and Rousseliere (2021)	SYS GMM, Driscoll–Kraay	1990-2015	27 OECD countries	The study results Show that increasing environmental policy stringency leads to accelerated environmental innovation

Wang et al. (2020)	SYS-GMM	1990-2015	23 OECD countries	Study results showed that environmental policy stringency (EPS) has a negative impact on CO2 emissions.
Ouyang et al. (2019)	Panel Threshold	1998-2015	OECD countries	In the study examining the impact of environmental policy stringency on air quality, they found different effects on PM2.5 at high, medium and low levels.

*EPS: Environmental policy stringency, EPU: Economic policy uncertainty

One of the other important studies conducted in this field is Zarzoso et al. (2019)'s study. Zarzoso et al. (2019) examined the impact of environmental policy constraints on innovation and productivity in their study with data from 1990-2011 for 14 OECD member countries. The study findings show that a stricter environmental policy, both in the long and short term, is associated with increased patent applications and total factor productivity (TFP). The study claims that stricter environmental regulations encourage cleaner production processes that can help increase energy efficiency. Another critical study in this field is the studies of Carrion Flores and Innes (2010). The authors examined the relationship between emissions, technological innovation, and environmental policy strictness from 127 manufacturing industries for the period 1989 to 2004. According to the findings, innovation, which is affected by environmental policies, reduces emissions. One of the studies measuring environmental policy strictness and climate change due to carbon emissions is Angelis et al. (2019) work. The study found evidence that the environmental policy rigidity index, used to explain environmental regulation, exhibits negative and enormously significant coefficients. Furthermore, that policy strictness effectively reduces environmental damage associated with economic growth.

Another critical study in this field is the study of Ahmed (2020). In the study, the role of strict environmental regulations on eco- friendly technological improvement, carbon emissions, GDP, exports, and imports from about 20 OECD countries has been empirically investigated. The study's empirical findings show

a long-term equilibrium correlation between the variables and that the current environmental regulations stimulate green(clean) innovation in the sample countries. In addition, according to the study, strict environmental policies combined with eco- friendly innovations are also a driving force for sustainable development. On the other hand, (Lanjouw & Mody, 1996; Jaffe & Palmer, 1997; Brunnermeier & Cohen, 2003; Johnstone, Haščič & Popp, 2010; Fischer & Newell, 2008) are some of the studies that take environmental policy stringency and technological innovation into account. When the studies on environmental policy strictness are evaluated, it has been observed that it significantly affects carbon emissions and related areas in most of the studies. However, the sample group, the method used, and the time interval have changed.

4. DATA SET, METHODOLOGY AND EMPIRICAL RESULTS

4.1. Data Set

In the study, the impacts of environmental policy stringency and innovations on reducing carbon emissions are investigated within the scope of the G-7 countries, covering the period of 1994-2019. Empirically, coefficient estimates were obtained using linear panel data econometrics methods. Compared to time series models, panel data models increase the number of samples by combining many unit sizes and time dimensions. Explanations of abbreviations of the variables used in the study are given in Table 3.

Table 3: Abbreviations of Variables

Abbreviations	Explanations	Source
CO₂	Carbon Emissions Metrics Ton Per Capita (Annual)	World Bank
GDP	Gross Domestic Product Per Capita (Annual)	World Bank
EnUse	Energy Consumption Per Capita (Annual)	Our World in Data
EnIno	Patent Applications Environmentally Related Technologies (Annual)	OECD
EnStr	Environmental Policy Stringency Index (Annual – Takes value between 0-6)	OECD
Renew	Renewable Energy Consumption (Annual % of Total Final Energy Consumption)	World Bank
HumCap	Human Capital Index (Annual-Takes value between 1-4)	Penn World Table

All the variables used in the study were analyzed by taking their natural logarithms. The data on the descriptive statistics created on the axis of the logarithmic values of the variables are given in Table 4.

Table 4: Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
LCo2	182	2.262458	.4177849	1.495033	3.018951
LGDP	182	10.48045	.2762936	9.869808	11.08399
LEnUse	182	10.9083	.4104178	10.28243	11.68824
LEnIno	182	7.328153	1.170823	5.157617	9.264424
LEnStr	182	.8144953	.4788887	-.6931472	1.552279
LRenew	182	1.989519	.8153971	-.1625189	3.121924
LHumCap	182	1.219174	.0949621	.9708053	1.328028

$$LCo2_{i,t} = B_0 + B_1LGDP_{i,t} + B_2LEnUse_{i,t} + B_3LEnIno_{i,t} + B_4LEnStr_{i,t} + B_5LRenew_{i,t} + B_6LHumCap_{i,t} + u_{i,t} \quad (6)$$

The equation created to test the relevant theoretical structure is included in equal 6. The equation follows the specification Mahmood et al. established (2022). In addition to the study above, energy consumption and per capita gross domestic product variables were added to the model as control variables in this study. As another difference, the EnStr variable used includes both market-based and regulation-based environmental policy following the relevant theoretical structure. In this sense, while environmental regulations are measured only by taxation in the specification created by the authors, a more holistic environmental policy variable is used in this study.

4.2. Methodology and Specification Tests

Panel regression models include the Ordinary Least Squares (OLS) assumptions. In addition, it is crucial to examine the cross-sectional dependency since a panel is formed within the framework of different units. On the other hand, the model has another difference: the units and/or a specific time have a unique effect. If only unit or time effects are found in the model, one-way models should be used, and if both effects are found in the model, two-way models should be used. If neither effect is present in the model, then Pooled OLS (POLS) models are used. In this context, POLS can be characterized as a panel regression method in which units are added to the OLS estimator.

The type of unit and/or time effects directly affect the estimation methods. The mentioned effects are divided into fixed and random in this context. These effects are associated with error components. The error component

equation created for panel data models can be shown as equation 7.

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \tag{7}$$

u_{it} generates error components in a panel regression model for unit i and time t . μ_i represents the unobservable unit effects for the unit i , and v_{it} represents the error term. In fixed effects models, μ_i unobservable unit effects have fixed and predictable parameters. Also, the error term v_{it} has a stochastic structure and is identically distributed $v_{it} \sim \text{IDD}(0, \sigma_v^2)$.

Random effects model, on the other hand, μ_i is considered to have a random structure. Also, μ_i is independent of the error term v_{it} . Since unobservable unit effects are assumed to have a random effect, unit effects are identically distributed $\mu_i \sim \text{IDD}(0, \sigma_\mu^2)$ (Baltagi, 2005).

Various tests can determine the existence and nature of these effects. In this context, the study used F and Likelihood Ratio (LR) tests for model specification. The relevant test results are shown in Table 5.

Table 5: Specification Tests for Unobservable Effects

F Test		
Type of Effect	Test Statistics	Probability
Unit Effect	375.05	0.0000
Time Effect	0.24	0.9999
Likelihood Ratio (LR) Test		
Type of Effect	Test Statistics	Probability
Unit Effect	433.61	0.0000
Time Effect	0.00	1.0000

Related tests test the H_0 hypothesis, which states that the unit and time effects are not present in the model. When the data obtained from both tests are examined, it is seen that this hypothesis is rejected for unit effects rather than for time effects. In this context, there are unit effects in the model. Since there are only unit effects in the model, one-way panel data models should be used in the later stages of the study.

After determining that the unit effects are in the model, it should be determined whether the structure of this effect is a predictable fixed parameter or has a random structure. The test developed by Hausman (1978) examines the difference between random effects and fixed effects models and offers the opportunity to choose between the two models. The hypothesis tested in the test is shown in Equation 8.

$$H_0: E(X_{it}|v_{it}) = 0 \tag{8}$$

The H_0 hypothesis established that the explanatory variables do not correlate the error term and the unit effect. Rejecting the hypothesis is considered a better estimator choice of the fixed effects model. It is shown in table 6.

Table 6: Hausman Specification Test

Test	Test Statistics	Probability
Hausman	162.78	0.0000
Robust Hausman	4.15	0.6563

Looking at the results obtained in Table 6, it is seen that two different inferences can be made. It is seen that the fixed effects model is suitable according to the classical Hausman test, and the random effects model is suitable according to the robust Hausman test. The Robust Hausman test provides a robust choice in the presence of violations from the assumptions in the model. For this reason, it will be decided which estimator to use as a result of testing the violations from the assumptions regarding the one-way panel regression model.

Various assumptions must be tested to obtain an unbiased and efficient coefficient estimate in panel regression models. These are the absence of autocorrelation, heterogeneity, and cross-sectional dependency. In addition, multicollinearity in the random effects model also leads to biased estimation results. In case of violation of assumptions, robust estimators can be used, which correct the standard errors and provide an unbiased and efficient coefficient estimation. In this context, the tests performed to determine the assumptions in question are shown in Table 7.

Table 7: Tests of Assumptions

Test	Test Statistics	Probability
Levene, Brown & Forsythe (W0)	8.8257498	0.00000002
Levene, Brown & Forsythe (W50)	5.2738454	0.00005081
Levene, Brown & Forsythe (W10)	7.7632223	0.00000021
Breush Pagan LM	179.91	0.0000
Breush Pagan ALM	4.36	0.0367
Pesaran's Cross-Sectional Dependence Test	2.818	0.0048

Levene, Brown and Forsythe developed tests to determine the heteroskedasticity problem. Levene (1960) proposed a robust heterogeneity test despite violating the normal distribution. This robust test, shown as the Levene test statistic, is shown as W0. In addition, Brown & Forsythe (1974) created W50

and W10 test statistics by improving this test, such as changing the median and trimming the 10% segment. All three test statistics are based on the H_0 hypothesis that the model has no heterogeneity problem. Considering the relevant test results, it is seen that there is a heterogeneity problem in the model, which is also valid in all test statistics.

Another assumption, the absence of autocorrelation, was tested with the Breush-Pagan LM and ALM tests. The difference between the ALM test from the LM test is that the ALM test creates an adjusted version of the LM test for the presence of random unit effects. In this context, the ALM test tests the H_0 hypothesis that the random unit effect and the LM test have an autocorrelation coefficient equal to zero. The ALM test results are more reliable in the presence of random unit effects. H_0 hypothesis, which shows that the variance of the unit effect and autocorrelation is equal to zero according to the results obtained in Table 6, was rejected for the ALM and LM tests, and it was concluded that there was an autocorrelation problem in the model.

Another assumption unique to panel data econometrics, the lack of cross-sectional dependence, is one of the necessary conditions to obtain an unbiased and efficient estimation result. In this context, Pesaran's test was used to test the cross-sectional dependence in the model. According to the test based on the H_0 hypothesis that there is no cross-sectional dependence, the hypothesis in question is rejected in the model, and it is concluded that there is cross-sectional dependence.

When the test results obtained are evaluated, it is seen that there is heterogeneity, autocorrelation, and cross-sectional dependence in the model. When the Hausman test is re-evaluated on the axis of violations from these assumptions, the robust Hausman test's results should be considered. This is because the robust Hausman test can give robust results despite deviations from the assumptions. In this context, it can be interpreted that the unit effects in the model have a random structure and one-way random effects models should be used to select the estimator (Tatoğlu, 2021).

4.3. Driscoll-Kraay Random Effects Estimation Results

After the specification tests, it was determined that the suitable estimator for the model was the random effects model. However, it was concluded that the assumptions regarding the lack of autocorrelation, heterogeneity, and cross-sectional dependence required for the random effects estimator to give an efficient and unbiased coefficient estimation were violated. In this context, the results obtained from the classical random effects model will be biased and ineffective.

The method proposed by Driscoll-Kraay (1998) provides an efficient and

unbiased estimation opportunity by correcting the standard errors in the random effects model in violation of the assumptions above. Table 8 shows the coefficient estimates obtained from the classical and the Driscoll-Kraay random effects models.

Table 8: Driscoll-Kraay Estimation Results

Random Effects Estimation				Driscoll-Kraay Random Effects Estimation			
Variable	Coefficient	Standard Errors	Probability	Variable	Coefficient	Driscoll-Kraay Std. Errors	Probability
LGDP	.0968652	.0903148	0.283	LGDP	.0968652	.0481446	0.055*
LEnUse	.6981932	.0579091	0.000**	LEnUse	.6981932	.0419439	0.000**
LEnIno	.0585244	.0144782	0.000**	LEnIno	.0585244	.0079982	0.000**
LEnStr	-.2311085	.0582998	0.000**	LEnStr	-.2311085	.0453332	0.000**
LRene	-.0557971	.0227027	0.014**	LRene	-.0557971	.0208243	0.013**
LHumCap	.7645807	.1960042	0.000**	LHumCap	.7645807	.1418759	0.000**
Constant	-7.43062	.7369121	0.000**	Constant	-7.43062	.2964597	0.000**
Probability: 0.0000				R²: 0.8503			
Normality on Error Term: 0.7751				Normality on Unit Effect Error Term: 0.0518			
Variance Inflation Factor				3.29			

Note: ***, **, * represents %99, %95, %90 confidence intervals, respectively.

According to the results obtained from both estimators in Table 8, the increase in income positively affects carbon emissions. Still, while the coefficient

is statistically insignificant in the classical random effects estimator, it is statistically significant in the 10% confidence interval according to the Driscoll-Kraay estimator. Today, the energy required for economic growth in most developed and developing countries is provided by traditional sources such as oil, coal, and natural gas. Growth based on fossil resources is the leading cause of CO₂ emissions. In many studies, high pollution is associated with economic growth in large economies. Study findings are consistent with Arı and Zeren (2011); Lane (2011).

In the results of both estimators in the study, energy use affects carbon emissions positively, and the coefficient is significant in both estimators. The positive correlation between energy consumption and carbon emissions found in the study indicates the intense use of traditional fuels in energy in G-7 countries. In this context, encouraging the increase in the use of alternative energy sources gains importance at this point. In addition, the study findings are compatible with Atgür (2021); Çetin and Yüksel (2018).

Another variable whose impact on carbon emissions is examined within the scope of the study is technological innovation. In the study, the effect of innovation on carbon emissions was positive, and the coefficient was significant in both estimator results. Innovation is expected to reduce CO₂ emissions without compromising economic development. Still, although innovation contributes to reducing carbon emissions, it may not always have a reduction impact on energy consumption. Otherwise, the impact of technological innovations in all sectors of the economy is not at the same level (Erdoğan, Yıldırım, Yıldırım, & Gedikli, 2019). The result obtained from the study shows that technological innovation in G-7 countries is insufficient to provide high-quality output and minimize environmental deformation. To put it more clearly, the technological innovations made in these countries are not sufficiently environmentally friendly, or the environmental factor cannot be sufficiently included in the innovation activities. Kırıkkaleli, Adebayo and Kondoz (2022); Khan and Ozturk (2021) are also compatible with study findings.

In the study, when the energy policy strictness coefficient is examined, the effect of the coefficient on carbon emissions was found to be negative and statistically significant in both estimators. Strict environmental policies ensure green growth through eco-efficiency and recycling, prevent the spread of negative externalities, and ensure more efficient use of resources. The findings reported by Yirong (2022); Wang, Yan, Wang and Chang (2020) are also compatible.

Another variable whose effect on carbon emissions is examined is renewable energy. According to the results from both estimators, the effect of

renewable energy use on carbon emissions is negative. In addition, it is seen that the variable coefficient is statistically significant. Renewable energy sources have become an excellent alternative to fossil-based energy sources in recent years. In this context, the widespread use of renewable energy sources, also called clean energy sources, helps to reduce carbon emissions by reducing environmental deformations. The results are also compatible with Adams and Acheampong (2019); Shepherd (2015).

The last variable discussed in the study is the human capital variable. The increase in human capital positively affects carbon emissions in classical random effects and the Driscoll-Kraay estimator. In addition, the coefficient was statistically significant in both estimators. The effect of human capital on carbon emissions has often been addressed through the income effect in the literature. Accordingly, the income effect mediates the relationship between human capital of economic growth and CO₂ emissions. It contributes to economic growth by causing higher physical capital investments with higher labor productivity (Yao, Ivanovski, Inekwe, & Smyth, 2020, p. 3). Economic growth causes more production and energy consumption. Although alternative sources are used, especially in developed countries such as the G-7, the dependence on fossil fuels in production also increases carbon emissions.

On the other hand, Normality tests and R² values are the same in both models. The differences between the two estimators consist of the probability values that change due to the standard errors being made resistant to the violation of assumptions and the differentiation of test statistics.

The classical random effects model and the Driscoll-Kraay random effects model are linear estimators. For this reason, the assumption of normality should also be tested to avoid an asymptotic violation. However, as can be seen in equation 7 in random effects models, the error component consists of the error term and the random unit effect. For this reason, it is necessary to perform a normality test for both components. As can be observed in Table 8, it is concluded that the model is normally distributed in the 99% confidence interval for the error term and the 95% confidence interval for the unit effect error term.

5. CONCLUSION

In recent years, due to population growth, rapid urbanization, and industrialization activities, environmental deformations have come to the fore in all developed and developing countries, and environmental pollution problems in air, water, and soil have emerged. At this point, many countries apply tax sanctions to reduce carbon emissions and/or technology standards within the scope of clean trade to solve these problems. At the point reached today, it is

being discussed at the national and international levels whether these practices can meet the expectations to reduce environmental pollution and carbon emissions.

In this context, this study aims to empirically analyze whether environmental policy strictness and technological innovation reduce carbon emissions with the help of linear panel data econometric methods with the 1994-2019 period data for the G-7 countries. In the study, environmental policy strictness was associated with the Environmental Policy Stringency index calculated by the OECD and technological innovation was associated with Patent Applications of Environmentally Related Technologies. In addition, the effects of GDP, energy use, human capital, and renewable energy consumption on carbon emissions were also examined in the study.

The results of the study show that environmental policy strictness has a negative effect on carbon emissions, while technological innovation has a positive effect. In addition, it was found in the study that GDP, energy use, and human capital increase carbon emissions, but renewable energy consumption reduces carbon emissions. Suppose the effects of environmental policy strictness are complemented by the effects of renewable energy, which is a good alternative to fossil fuels. In that case, environmental deformation can be minimized, and carbon emissions reductions can contribute. Except for innovations, the results obtained in this context agree with the interested theory. However, the potential of environmental-based technological innovations to turn into a negative effect in the future with the spillover effect of technologies can be expected theoretically. Practically, it can be commented that already innovative technologies increase carbon emissions because they are produced with established resources. Studies that can be done with micro data on an industrial basis have the potential to analyze the source of this effect more effectively. In light of these outputs, policymakers in the countries examined can contribute to reducing carbon emissions through economic policy tools that consider market dynamics and command and control practices. In the future, new studies with different theoretical backgrounds, countries, and methods may enrich the empirical literature and contribute to reducing carbon emissions globally.

6. CONFLICT OF INTEREST DECLARATION

There is no conflict of interest between the authors.

7. FINANCIAL SUPPORT

This study did not benefit from any funding or support

8. CONTRIBUTIONS OF AUTHORS

The authors contributed equally to the study.

9. ETHICS APPROVAL AND CONSENT TO PARTICIPATE

Ethics committee principles were followed in the study. There has been no situation requiring permission within the framework of intellectual property and copyrights.

10. REFERENCE

- Adams, S., & Acheampong, A. O. (2019). Reducing carbon emissions: The role of renewable energy and democracy. *Journal of Cleaner Production*, 240, 118245.
- Albulescu, C. T., Boatca-Barabas, M. E., & Diaconescu, A. (2022). The asymmetric effect of environmental policy stringency on CO2 emissions in OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(18), 27311-27327.
- Assamoi, G. R., & Wang, S. (2023). Asymmetric effects of economic policy uncertainty and environmental policy stringency on environmental quality: evidence from China and the United States. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(11), 29996-30016.
- Atgür, M. (2021). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkisi: Çin örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 172-186.
- Aydoğdu, D. G., & Özşahin, G. Büyüme, eşitsizlik ve karbon emisyonu: Yükselen piyasa ekonomilerinde çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin analizi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 12(1), 133-148.
- Arı, A., & Zeren, F. (2011). CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 37-47.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), p. 239-253.
- Brown, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). Robust tests for the equality of variances. *Journal of The American Statistical Association*, 69(346), p. 364-367.
- Brunnermeier, S. B., & Cohen, M. A. (2003). Determinants of environmental innovation in US manufacturing industries. *Journal of Environmental Economics and Management*, 45(2), 278-293.
- Carrión-Flores, C. E., & Innes, R. (2010). Environmental innovation and environmental performance. *Journal of Environmental Economics and Management*, 59(1), 27-42.
- Climate Watch (2023). [https://www.climatewatch_data.org/ghgemissions? breakBy=gas&end_year=2021&gases=co2&source=GCP&start_year=1990](https://www.climatewatch_data.org/ghgemissions?breakBy=gas&end_year=2021&gases=co2&source=GCP&start_year=1990) (Access on 20 April 2023).
- Çetin, M., & Yüksel, Ö. (2018). Türkiye ekonomisinde enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 169-186.

- Çoban, O. (2015). Yenilenebilir enerji tüketimi karbon ve emisyonu ilişkisi: TR örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 195-208.
- De Angelis, E. M., Di Giacomo, M., & Vannoni, D. (2019). Climate change and economic growth: the role of environmental policy stringency. *Sustainability*, 11(8), 2273.
- Demiral, M., Akça, E. E., & Tekin, I. (2021). Predictors of global carbon dioxide emissions: Do stringent environmental policies matter? *Environment, Development and Sustainability*, 23(12), 18337-18361.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A.C.(1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Erdoğan, S., Yıldırım, S., Yıldırım, D. Ç., & Gedikli, A. (2019). G20 Ülkelerinde inovasyon ve co2 emisyonu, *In Proceedings Book of International Congress of Energy Economy and Security* (p. 193-202). İstanbul.
- Ergün, İ., & Aksoy, S. (2023). Paris iklim anlaşmasına ilişkin internete yansıyan ulusal haberlerin içeriklerinin değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 149-164.
- Fischer, C., & Newell, R. G. (2008). Environmental and technology policies for climate mitigation. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55(2), 142-162.
- Hassan, M., & Rousselière, D. (2022). Does increasing environmental policy stringency lead to accelerated environmental innovation? A research note. *Applied Economics*, 54(17), 1989-1998.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, p. 1251-1271.
- Jaffe, A. B., & Palmer, K. (1997). Environmental regulation and innovation: a panel data study. *Review of Economics and Statistics*, 79(4), 610-619.
- Johnstone, N., Hašič, I., & Popp, D. (2010). Renewable energy policies and technological innovation: evidence based on patent counts. *Environmental and Resource Economics*, 45, 133-155.
- Johnstone, N., Hašič, I., Poirier, J., Hemar, M., & Michel, C. (2012). Environmental policy stringency and technological innovation: evidence from survey data and patent counts. *Applied Economics*, 44(17), 2157-2170.
- Khan, M., & Ozturk, I. (2021). Examining the direct and indirect effects of financial development on CO2 emissions for 88 developing countries. *Journal of Environmental Management*, 293, 112812
- Kılıç, M.Y., Dönmez, T. ve Adalı, S. (2021). Karayolu ulaşımında yakıt tüketimine bağlı karbon ayak izi değişimi: Çanakkale Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(3), 943-955.
- Kırıkkaleli, D., Adebayo, T., & Kondoz, M. (2022). Impact of economic growth, technological innovation, and globalization on environmental degradation in an emerging market. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 211-225.

- Lane, J. E. (2011). CO2 emissions and GDP. *International Journal of Social Economics*, 38(11), 911-918.
- Lanjouw, J. O., & Mody, A. (1996). Innovation and the international diffusion of environmentally responsive technology. *Research policy*, 25(4), 549-571.
- Lau, L.-S., Choong, C.-K., & Eng, Y.-K. (2014). Carbon dioxide emission, institutional quality, and economic growth: Empirical evidence in Malaysia. *Renewable Energy*, 68, 276-281.
- Levene, H. (1960). Robust Tests for Equality of Variances, In: I. Olkin, et al., Eds., *Contributions to Probability and Statistics: Essays in Honor of Harold Hotelling*, Stanford University Press, 278-292.
- Li, S., Samour, A., Irfan, M., & Ali, M. (2023). Role of renewable energy and fiscal policy on trade adjusted carbon emissions: Evaluating the role of environmental policy stringency. *Renewable Energy*, 205, 156-165.
- Liu, L., Pang, L., Wu, H., Hafeez, M., & Salahodjaev, R. (2023). Does environmental policy stringency influence CO2 emissions in the Asia Pacific region? A nonlinear perspective. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 16(12), 2499-2508.
- Mahmood, N., Zhao, Y., Lou, Q., & Geng, J. (2022). Role of environmental regulations and eco-innovation in energy structure transition for green growth: Evidence from OECD. *Technological Forecasting and Social Change*, 183, 121890.
- Martínez-Zarzoso, I., Bengochea-Morancho, A., & Morales-Lage, R. (2019). Does environmental policy stringency foster innovation and productivity in OECD countries?. *Energy Policy*, 134, 110982.
- Ouyang, X., Shao, Q., Zhu, X., He, Q., Xiang, C., & Wei, G. (2019). Environmental regulation, economic growth and air pollution: Panel threshold analysis for OECD countries. *Science of the Total Environment*, 657, 234-241.
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), p. 13-50.
- Phaneuf, D. J., & Requate, T. (2017). *A course in environmental economics: theory, policy, and practice*. Cambridge University Press.
- Polat, M. A., & Ergün, S. (2023). Türkiye’de çevresel düzenlemeler ve ekonomik büyümenin hava kirliliği üzerindeki etkileri: Ampirik bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 113-126.
- Tatoğlu, Y. F. (2021). Panel veri ekonometrisi, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları
- UN. (2015). The Paris Agreement. Accessed on 12.09.2022 from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- UNEP. (2016). Healthy environment, healthy people thematic report, Ministerial Policy Review Session Second Session of the United Nations Environment Assembly of the United Nations Environment Programme, Nairobi, 23- 27 May.
- Wiesmeth, H. (2012). *Environmental Economics: Theory and Policy in Equilibrium*, Springer Texts in Business and Economics, Second Edition, Springer.
- Wang, K., Yan, M., Wang, Y., & Chang, C. P. (2020). The impact of environmental policy stringency on air quality. *Atmospheric Environment*, 231, 117522.

- Yao, Y., Ivanovski, K., Inekwe, J., & Smyth, R. (2020). Human capital and CO2 emissions in the long run. *Energy Economics*, 91, 104907.
- Yirong, Q. (2022). Does environmental policy stringency reduce CO2 emissions? Evidence from high-polluted economies. *Journal of Cleaner Production*, 341, 130648.

INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS AFFECTING THE HUMANITARIAN POLICY OF THE USA^{1 2}

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 12.06.2023 Accepted Date: 19.11.2023

Zübeyda PARLAK
Lecturer
Kafkas University
Vocational School of Social Sciences,
Kars, Türkiye
zubeyda.parlak@kafkas.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2643-1867

ABSTRACT | The primary purpose of this study is to determine the foreign policy objectives of the USA for humanitarian crises. It also aims to examine the factors affecting the foreign policy objectives of the United States. The USA's foreign policy objectives regarding humanitarian crises are based on national security, economic interests, etc. are classified as interests. Human rights and democracy are considered US values. The US approach to humanitarian crises is also affected by internal factors, such as the US public opinion, congress, and the preferences of the US president, and external factors, by regional and local actors and the reaction of the international community. The interventions in Bosnia in 1995, Kosovo in 1999 and Libya in 2011, in which the USA took part, were selected as comparative case studies. Statements of decision-makers and foreign policy documents were scanned. In all three cases, it was concluded that the USA acted in humanitarian crises on the condition that its national interests were combined with the humanitarian situation, but there were internal and external factors that affected the objectives of intervention.

Keywords: *The USA, national interest, humanitarian intervention, 1995 Bosnia, 1999 Kosovo, 2011 Libya*

JEL Codes: *F50, F51, F53*

Scope: *Political science and international relations*

Type: *Research*

DOI: [10.36543/kauiibfd.2023.035](https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2023.035)

Cite this article: Parlak, Z. (2023). Internal and external factors affecting the humanitarian policy of the USA, *KAUJEASF*, 14(28), 871-901.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

² This article was produced from my doctoral thesis titled Basic Factors Affecting the Humanitarian Interventions of the USA: 1995 Bosnia-Herzegovina, 1999 Kosovo, 2011 Libya Interventions of the USA, which I prepared in Yalova University, International Relations Department/International Relations Department, PhD Program. Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared

ABD’NİN İNSANİ POLİTİKASINI ETKİLEYEN İÇSEL VE DIŞSAL FAKTÖRLER

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 12.06.2023 Yayına Kabul Tarihi: 19.11.2023

Zübeyda PARLAK
Öğretim Görevlisi
Kafkas Üniversitesi
Sosyal Bilimler MYO,
Kars, Türkiye
zubeyda.parlak@kafkas.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2643-1867

ÖZ | Bu çalışmada temel amaç ABD’nin insani krizlere yönelik dış politika amaçlarını saptamaktır. Ayrıca ABD’nin dış politika amaçlarını etkileyen unsurların olup olmadığını incelemektir. ABD insani krizlere yönelik dış politika amaçlarını ulusal güvenlik, ekonomik çıkarlar vd. çıkarlar olarak sınıflandırılmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi ise ABD değerleri olarak değerlendirilmektedir. ABD’nin insani krizlere yaklaşımı ayrıca içsel etkenler olan ABD kamuoyu, kongresi, ABD başkanının tercihlerinden ve dışsal etkenler olarak bölgesel, yerel aktörlerden ve uluslararası toplumun tepkisinden etkilenmektedir. ABD’nin yer aldığı, 1995 Bosna ve 1999 Kosova ve 2011 Libya müdahaleleri karşılaştırmalı vaka analizi olarak seçilmiştir. Karar vericilerin ifadeleri ve dış politika belgeleri taranmıştır. Her üç olayda da ABD’nin, insani krizlerde ulusal çıkarlarının insani durumla birleşmesi koşuluyla hareket ettiği, ancak müdahale amaçlarına etki eden iç ve dış etkenlerin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, ulusal çıkar, insani müdahale, 1995 Bosna, 1999 Kosova, 2011 Libya
JEL Kodları: F50, F51, F53

Alan: Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler
Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Humanitarian intervention, whose purpose is to end the prevention and spread of grave violations by a state or states of the fundamental human rights of citizens of the other state rather than their own; the use of force in the other state's territory without permission; is defined as the threat or use of force beyond state borders (Holzgreve, 2003, p. 15). In short, humanitarian intervention is by a state against another country without the authorization of the United Nations (UN) Security Council. Its main features are that it intervenes in the internal affairs of the state concerned (usually without the consent of the state government), the intervention is central to humanitarian purposes, and the active use of military force to achieve other state goals (Cotney, 2008, pp. 429-431). Humanitarian intervention includes, among other measures, the use of military force against a state. Moreover, the consent of the addressee country is not sought for the use of force. It is argued by some authors that intervention without UN authorization is against the principles of the prohibition of intervention in foreign affairs and the sovereignty of the "equal sovereign state", even for humanitarian reasons (Byers & Chesterman, 2003, p. 133).

The United States is one of the countries most involved in humanitarian crises. Therefore, it is necessary to examine the factors that encourage the US to intervene in humanitarian crises. The main purpose of this study is to determine whether the USA is involved in humanitarian crises according to its national interests. In terms of its international legitimacy, the country that intervenes in humanitarian crises, at the same time, whether the country that intervenes in the study takes into account domestic and foreign factors are necessary in order to influence its decisions. If the foreign policy motivation of the USA and the factors affecting them are known, it would be beneficial to work toward influencing the foreign policy of the USA. This examination is important, especially for countries close to conflict zones such as Turkey.

In the 1990s, the United States (USA), together with the UN and the Organization of American States (OAS), made humanitarian interventions in Iraq, Somalia, Haiti, and the former Yugoslavia. The United States and the UN have not intervened to stop all human rights disasters, such as Sudan and Rwanda in Africa (the French had limited intervention in Rwanda, and the international network provided humanitarian aid. The terrorist attack of September 11 and the US revealed "war on terror" (MacFarlane et al., 2004; Weiss, 2004; Kurth, 2006). The United States and other major Western powers are now focused on the new strategic priorities of terrorism, the proliferation of weapons of mass destruction (WMD), and "rogue states" (Australian Department of Defense, 2003; Daalder & Lindsay, 2003).

As Mary Kaldor stated, although the wars in Iraq and Afghanistan have discredited humanitarian intervention in the eyes of the international community, how to protect civilians between states, how to establish legitimate states and security issues are still debated issues (Kaldor 2008, p. 195). The Responsibility to Protect Doctrine (R2P) which is considered the basis of peacekeeping and response operations was endorsed by the UN World Summit in September 2005. However, the military intervention phase is still a problematic criterion (Freedman, 2005; Mueller, 2005). When the crisis broke out in Libya in 2011, the R2P was cited as a justification. Later this term was used in the Syrian crisis. However, the humanitarian intervention debate has not completely disappeared. As the humanitarian intervention debate continues, the foreign policy objectives of the US intervention require examination in terms of its legitimacy in international law and the R2P good faith criterion. Because in both, the absence of the interests of the intervening country is sought. The foreign policy objectives of the USA also should be examined with internal and external factors affecting it as a democratic country. There are internal factors such as the US foreign policy objectives, the US congress and public opinion, preferences of the US President, and external factors such as the response of the local, regional, and international community and the presence of a humanitarian crisis. For this reason, the study aims to determine the foreign policy objectives of the USA regarding humanitarian crises and to explain the internal and external factors affecting it.

For various reasons, it is not possible for governments to explain any justification, especially to the international public except for humanitarian reasons. Some of these reasons are the prohibition of intervention in internal affairs, the absent of the authorization of the Security Council, the principles of the indivisible integrity and independence of the country, the unwillingness of the international community to accept violations of the sovereignty of other states for any other reason, the support of Western alliances and local support. The most important limitation of states that want to intervene is that they may have to hide all possible inhumane reasons, to explain their ideological assumptions and the reason for the intervention to their citizens. However, genocide, ethnic cleansing and others may result in serious international human rights violations. The national reputation of the state which wants to avoid any kind of interference may also be weakened. On the other hand, some states may want to realize their national interests and foreign policy goals by putting forward humanitarian reasons by reflecting internal conflicts in other states as serious human rights violations. For this reason, humanitarian intervention of the USA should be examined.

The foreign policy objectives of the United States are described in foreign policy-related documents and statements. In foreign policy, the interests of the USA, national interests, and goals are classified according to various criteria. After this classification, the study employs a comparative case analysis, based on a qualitative research method. While making comparisons, Bosnia, Kosovo, and Libya crises are taken into consideration. It has been tried to determine which interests are dominant by putting the economic and national reliable interests against the humanitarian concerns of the USA.

Since it is related to the US foreign policy as a unit of analysis, it has been examined at the state level, but from time to time the issue has been evaluated at the system and individual level. Due to the presence of public opinion, congress regional actors, and local actors, which are internal and external factors affecting decision-making, different levels of actor analysis have been made. The subject is explained within the framework of the predictive rational actor policy model, which includes the rational actor assumption of Graham's rational actor model as actor analysis. In this model, it is the leader who has comprehensive knowledge about the subject and determines foreign policy goals according to his interests and preferences (Singer, 2016; Simon, 1996, pp. 1-80).

The US's humanitarian crisis policy is also influenced by the Congress, public opinion and US leaders as internal factors, and by regional and local actors as external factors. For this reason, internal and external factors were also mentioned in the study.

This examination explains the national interests of the USA and its approach to humanitarian crises in its national security strategies. For this reason, in this study, the national security strategies of the period and the views of the President and his vice presidents were examined. Related literature was reviewed.

In this context, the 1995 Bosnia, 1999 Kosovo, and 2011 Libyan crises were taken as a case study. It has been concluded that the US has made humanitarian interventions in line with the national interests, although they involved humanitarian risks. For this reason, firstly, the approach of the USA to national security and humanitarian crises in its foreign policy objectives and how it structured its national interests in Bosnia, Kosovo, and Libya according to internal and external factors were examined.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Humanitarian intervention has been studied by various authors and different definitions have been made. Definitions, legality, legitimacy, foreign policy, sovereignty, and humanitarian dimension are discussed based on different approaches.

The liberal approach, approaching it in terms of legitimacy, is considered humanitarian intervention, the main purpose of a state or government to protect the human rights arising from being human. It is stated that “the threat of military force or the international proportional use of power has a double effect if it is done with the principle of a liberal government and alliance if it aims to destroy tyranny and anarchy, and if it is for the benefit of the victim” (Tesón, 2003, p. 93). Helping the victim is accepted as the main duty (Tesón, 2003, p. 95).

Holzgrefe considers humanitarian response in its broadest sense. According to him, “humanitarian intervention means the application of force by a state (or group of states) in its territory without the consent of the state, the threat or use of force beyond state borders, with the aim of preventing and ending the dissemination of gross violations of the fundamental human rights of other individuals rather than of its own citizens.” (Holzgrefe, 2003: 15).

Berkovitch and Jackson expand the scope of the concept of humanitarian intervention. According to them, “humanitarian intervention is carried out when the state collapses when human rights violations occur, when there are discriminatory conflicts and when a dangerous environment occurs” (Berkovitch & Jackson, 2012, p. 103).

There are also authors who consider humanitarian intervention as a duty within the scope of protection responsibility.

Bellamy and Wheler opposed the right of state sovereignty to the duty of the state to protect its citizens. According to them, “states protect their citizens from hunger, ethnic cleansing, slavery, etc. protect from things. If states are unable or unwilling to fulfill this duty, this responsibility is transferred to the community of states” (Bellamy & Wheler, 2016, p. 11.).

The concept of humanitarian intervention is problematic in itself. Because using the words "humanitarian" and "intervention" at the same time, "how can a military intervention be considered humanitarian?" is interpreted by various circles. (Hassner: 1998: 16). If the concept is analyzed in a narrow sense, it means the intervention of a foreign state, especially in the internal affairs of weak and unsuccessful states. “These are states that cannot legitimize and implement their own rules, and are usually in internal conflict or civil war” (Pektaş & Ateş, 2018, pp.1-14). These states cannot legitimize and implement their own rules, and are usually in internal conflict or civil war. Foreign powers often tend to intervene against these states.

According to Geldenhuys, “the political system of one or a group of states, an international organization or another state, in other words, its authority structure, domestic policies”, and political leaders; are defined as “the calculated action of another international actor”. These actions are using coercive methods

or with the threat of coercion. (Geldenhuys, 1998, p.6). In this respect, it is compared with the intervention in international law. Accordingly, the intervention has various dimensions. The dimension of diplomatic intervention can take the form of not accepting a country's policies, or agreements or opposing, suspending, or recognizing its membership. The form of economic intervention can be done by preventive methods such as boycott, embargo, or by providing economic support to various separatist groups within the country. Military intervention, on the other hand, may involve the use of direct force against the other country, or it may be through methods such as providing weapons to the parties to the internal conflict. (Geldenhuys, 1998, pp. 14-15).

Humanitarian response is a concept that encompasses all processes of the response. Assistance and sanctions may vary depending on the size and severity of the crisis. However, it is assumed that all peaceful means should be exhausted in situations such as internal conflicts and uprisings that take place in a country during the military intervention process. In addition, humanitarian intervention is the application of force applied by an external force or a group of forces (Hippel, 1999, p. 3; Wall & Omar, p. 3).

Similar processes and methods are applied in humanitarian crises under the UN. However, in these crises, the consent of the conflicting country is obtained, no action is taken in favor of a single country or group, the permission of the UN Security Council is required, and other member countries voluntarily send soldiers to the country where the crisis is experienced. Whichever country sends more soldiers, the commander of that country will command the operation.

As it is seen, the concept of humanitarian intervention is incompatible as a word, but its content is a concept that complements each other with its military and humanitarian dimensions, even intertwined. Even if actions are taken for humanitarian purposes in the intervention process, both military and civilian casualties are experienced and can cause intense human loss. For this reason, some articles distinguish between military intervention and humanitarian intervention; the concept of "humanitarian military intervention" is used for humanitarian intervention (Waal & Omar, 1994, p. 2-3).

In 2005, the Doctrine of R2P was accepted by most members of the United Nations as a solution proposal against serious human rights violations, genocide, and ethnic cleansing. Responsibility to protect, includes includes taking precautions and protection measures like react, and rebuild in prevent humanitarian crises. The sanctions that are in the reaction phase include embargoes and military intervention. Military intervention can be prioritized without considering other phases. In the 2001 ICISS report on the military intervention, genocide, a failed state, right intention, being a last resort,

proportional practices, reasonable expectation of success, and right authority conditions were recommended (Bellamy & Wheler, 2016). However, there are problems regarding how the right intention and just cause can be known at the stage of military intervention or what can be considered a severe human rights level. It is the USA that intervenes most directly and indirectly regarding these problems. For this reason, it is necessary to examine what the USA's intention is, whether it is a humanitarian or national interest.

3. DEFINING US FOREIGN POLICY OBJECTIVES AND NATIONAL INTEREST IN FOREIGN POLICY DOCUMENTS AND NATIONAL SECURITY STRATEGY CONCEPTS

US foreign policy objectives are divided into three groups in national interest classification in national security and strategy documents (NSSD): National security and power, economic interests, and others. National security interests and economic interests have been recognized as vital interests. Vital interests were seen as interfering. Especially during the Cold War, decision mechanisms and US national interests were formed at the center of hegemon power, structural realism and ideological conflicts. For this reason, the part of the vital interests is considered to be combined with the security of its alliances and the USA. Later, economic interests were vitally attached to this structure (Butler, 2003, p. 28). Democracy and human rights are in fifth place in the list of interests. They are usually included in the documents as US values. However, when associated with other vital interests of the USA, these were seen as a cause of conflict by the USA. Especially in cases where national security is at stake, it can quickly affect the United States' humanitarian intervention decision. In some cases, with the responsibility of defining himself as the "World Leader" of the USA, the USA can see itself as the responsible of intervening in conflicts all over the world, apart from its own country and citizens.

This responsibility was defined as national prestige in the definitions of national interest after 2000 (White House (W.H.) NSSD 2000, p. 10). The vital interests of the United States are of primary importance in the ranking of national interests. In the context of national security, it is considered as protecting its lands, defending its citizens nationally and internationally, and ensuring the security of its alliances. Interests of secondary importance were included in the documents as protecting the country and the economic welfare of its citizens. In the NSS, humanitarian issues are of tertiary importance, but they are described as of primary importance if they affect US citizens, their alliances, security and economics, or the international prestige of the United States as a world leader

(W.H. NSSD, 2000, p. 22).

In 1994 UGSB, it was stated that the USA would participate in peace operations if it complied with its interests. In addition, in the 1995 US national security strategy document, it was added to this document that it could resort to unilateral force to support diplomacy in threats to the stability of regional alliances as well as national interests. On the other hand, the principles of participation in peace operations were declared by saying that we will participate in peace operations in the context of democracy and conflict resolution, multilaterally, within the framework of “President's Executive Orders”, guided by our national interests. In this context, multilateralism has been counted among the elements of the Clinton Doctrine (W.H. NSSD 1994, p. 13). In the US NGS, the main objectives are grouped under the heading of national security, protecting the welfare of US citizens, and promoting democracy and human rights. However, their provision has been evaluated as a sub-target that must be achieved in connection with Europe. It has been stated that democracy and human rights, which have lifestyles and values, are in the third area of international law (Allison and Blackwell, 2016, pp. 5-7). It is stated that promoting democracy and human rights, and international law is in the third area (Allison & Blackwell, 2016, pp. 5-7). In this context, humanitarian issues were considered necessary to support “the US leadership” if possible (W. H. NSSD 1997, p. 12). As it is clear from these documents, humanitarian issues take place as a means rather than an end. It has also drawn a roadmap for the implementation of the national interests of the USA. There are definite statements such as "If our national interests and values are under threat, we will resort to unilateral use of force" (W.H. NSSD 1997, p. 6; 1999, p. 9). The boundaries of US national security and interests have been progressively expanded.

After making both human and financial cost-benefit analyses on third-class issues related to humanitarian interests, it was explained that “If it is compatible with our national interests, we can use force, preferably multilaterally and diplomatically, and when not possible, unilaterally to share the responsibility”. Clearly, the requirement for a link between humanitarian intervention and US national interests has been strongly articulated (W.H. 1997, p. 6). In the documents after 2000, the USA defined itself as a world leader and a super power. In this context, it considers itself responsible not only for the security of its citizens and lands but also for the security of various regions and countries wherever they are in the world. The welfare of the USA country was also evaluated as equivalent to its national security and was included in the vital interests of the USA (W. H. NSSD 2000, p. 9).

4. 1995 BOSNIA INTERVENTION

When Yugoslavia broke up and conflicts began in 1991, US President George Bush's administration left the solution to the Bosnian crisis to the Europeans (Halberstam, 2002, p. 25). On the other hand, the definition of US interests in the region was defined in the 1991 National Security Strategy document, in which the US defined the "New World Order". This document has two main objectives. The first is to build a new international system in which the USA is a global power and in this context, in line with its values and ideals. The other is the adaptation of NATO to the new environment (W.H.NSSD 1991, p. 6). In this context, it was emphasized that "American leadership is indispensable". In this century, "Europe and the USA would balance the rest of the world" (W.H.NSSD, 1991, p.8). In this period, the role of the USA in Europe within the framework of NATO decreased. The Soviet threat was not yet over. In this context, the main purpose of the USA has been defined as deterring any attack that would put the security of itself and the alliances at risk (W.H.NSSD 1991, p. 8). On the one hand, the USA aimed to reduce its responsibilities by promoting institutionalization in the region, on the other hand, it attempted to strengthen its ties with the region in different ways. Thus, the 1991 National Security and Strategy Document spurred the greater European responsibility of its European partners to build a separate security identity for Europe within the Alliance, and adapt NATO to new structures to encompass US aspirations in Europe, emphasis was placed on the need for defend Europe. In addition, while leading the development of the institutions of European governments, it should be our main goal to strengthen the European Alliance in parallel with these efforts. In addition, the necessity of developing the OSCE to reduce regional ethnic and nationalist tensions was mentioned (W.H.NSSD 1991, p. 14).

The United States also drew attention to multilateralism in relations, the promotion of democracy, and human rights. In other words, while the USA showed interest in Europe and the elements related to Europe, it approached other related issues with reservations. To reach the principles stated in the document, NATO heads of state and government were brought together at the Rome Summit in 1991 under the leadership of the USA and an agreement was reached on the New Strategic Concept called "Out of Area". Within the framework of this New Strategic Concept, NATO is planning to undertake new security missions such as peacekeeping, conflict prevention, and crisis management as well as collective defense (NATO, 2016). When Clinton came to power, alongside the Bosnian crisis, the Somali crisis emerged in 1992. Within the framework of the UN, soldiers were sent to the region by the USA. The USA has lost 18 soldiers in the conflicts in the region. This situation was met with a reaction in the eyes of the

US public and Congress. It even led to the emergence of a similar syndrome with the name of “Mogadishu Line” in addition to the Vietnam syndrome (Halberstam, 2002, p. 277; Holbrooke, 1999, p. 387). This crisis was reflected both in the foreign policy goals of the USA and in its regional practices. This event also changed the perspective of the Clinton administration and the US public towards the UN and humanitarian aid. This situation has had an impact on humanitarian criteria and goals in foreign policy. The approach to humanitarian issues in this period was explained as follows: "The situation requiring intervention includes severe and widespread human rights violations, the US has the military capacity to support the intervention, and there is a change that will make a difference with the intervention" (Önal, 2010, p. 75).

In his speech titled “From Containment to Enlargement” on September 21, 1993, by National Security Advisor Anthony Lake, where Clinton's administration's foreign policy interests and perspective on humanitarian issues were explained for the first time, it was deemed necessary for the USA to take Western Europe with it to become a leader. Democracy, the necessity of spreading the market economy, and NATO, which will protect this market, is planned to be adapted to current problems. In addition, NATO would establish a link between Western Europe and the United States. For this, a new task had to be defined for NATO. Thus, NATO would both be integrated into the West and become a security umbrella in the “global leader of the World”. The Bosnian crisis and its regional interests have been shaped by these views (Lake, 2016, p. 1-4). If democracy and the market economy spread, the economic well-being of the US would increase automatically within the framework of interdependence; that there will be no war between democracies; It has been determined as the basic assumption that the USA is the leading country in the international order in which mutual security will be ensured (Lake, 2016, pp. 6-7). NATO's duty has also been defined as protecting this spread. For this reason, the function of NATO should be adapted to the current time and the necessity of giving a wider role has been evaluated. It has been assumed that otherwise transatlantic relations may be endangered (Lake, 2016, pp. 3-4).

Since Clinton was elected, because of his economic promises and because of the obstacles that emerged in foreign policy, he focused his attention primarily on domestic policy rather than foreign policy and was more preoccupied with the US economy (Halberstam, 2002, pp. 201-223). In line with this policy, low-intensity, cooperative activities continued within the framework of the Bosnian crisis. In May 1993, Secretary of State Warren Christopher was sent by Clinton to Europe to share cooperation and US strategies. The Pentagon opposed ground operations because of the possibility of military losses. To

prevent military losses and ensure control in the operations to be accomplished after the Somali operation, the operations to be executed within the framework of NATO, of which the USA is the leader, were adopted by the USA administration (Allard, 2016). In addition, with the Presidential Decision Directive, which will be included in the US national security strategy, the conditions of humanitarian intervention were determined in May 1994: The US would participate in UN operations if it had interests, and there would be a time limit. A cost-benefit analysis would be made and it would not cross the Mogadishu (Somalia) line, so there would be no loss of soldiers. It was considered objectionable to place American soldiers under a foreign command. In addition, it was emphasized that as the largest military power, it should implement the operations with a multilateral organization in which it will be the leader if possible (USA 1994 Presidential Decree, 1994).

Based on Clinton's approach to the crisis, there were four important obstacles: the economic situation of the USA, the American people, and the internal factors such as Congress, foreign policy goals, Clinton's priorities, and the inability of the actors in the region to cooperate as external factors (Holbrooke, 1999, p. 68). The operation to be executed by NATO with air power was announced to the public as a policy of "raise the embargo and strike". The European allies, on the other hand, evaluated that such an operation would prolong the war, and they skeptically rejected the US's request not to use their troops on land (Halberstam, 1999, p. 213; Önal, 2010, p. 307). In the framework of "containment and enlargement" announced by Lake in 1993, the influence of CNN in the humanitarian field was mentioned and public pressure was also emphasized. The supportive role of humanitarian efforts in the spread of democracy and market economy has been emphasized (Lake, 2016, p. 9).

The Srebrenica Genocide, which took place in mid-July 1995, brought the events to a climax. About 8,000 Bosnian Muslims, adults, and children, were murdered in the UN-protected UNPROFOR camp, and women were gang-raped. When the Serbs attacked the UN camps, the US public, who was against the intervention 55% in 1992, supported the humanitarian intervention with 65% both from the ground and from the air (Gallup Poll, 1996, p. 22). The increasing popular support and the event that the Dutch peacekeepers were taken prisoner resonated all over the world. The fact that the Republicans were exposed to criticism on this issue and that it affected the elections forced the Clinton administration to take action. Responses began to rise gradually from the Muslim world. Clinton was pressured both internally and externally. This situation affected the personal reputation and US national reputation of Clinton, whose election period was approaching. (Dumbrell, 2016; Önal, 2010, p. 126). Congress

wanted NATO to intervene for collective defense and opposed out-of-area intervention. Finally, the Congress was promised to stay in Bosnia for a maximum of one year and Congress support was provided (Carey, 2001, p.76; Dumbrell, 2016). They were trying to create their own defense identities. The threat from the Cold War was gone, and there was no need for NATO. Therefore, the USA was not wanted in the region (Oğuzlu, 2009, pp. 141-143).

The EU countries, which are regional actors, wanted Yugoslavia to preserve its territorial integrity. They established an ad hoc Arbitration Commission under the UN umbrella to determine how it would happen if there was a split (Ülger, 2003, p. 123). However, upon Germany's recognition of Slovenia, the Commission decided to recognize the countries that applied for recognition. At the same time, initiatives such as the Lisbon and London Conferences, the Vance-Owen Plan, and the Owen-Stoltenberg Plan, led by the EU to solve the crisis, were not accepted by the parties. As the Serbs increased violence, a consensus began to form among the alliance members against Serbian President Milosevic. In England public opinion was formed against the Serbs. Especially in France, the President was changed (Holbrooke, 1999, p. 271). The new president, Jacques Chirac, had changed his perspective towards the Serbs, especially because of the French peacekeepers who were taken prisoner in May 1995, and the Russians, who objected to the intervention, were included in the operation (Dumbrell, 2016; Önal, 2008, p. 126; Holbrook, pp. 92- 93).

The Serbs were persuaded to the Dayton Agreement with the 11-day NATO airborne intervention, which started on 30 August 1995, and the movement of Croats and Bosniaks from the ground within the scope of the UN. According to American columnist William Pfaff, "The United States has proven itself to be the leader of Europe with the Bosnia-Herzegovina crisis. Both the Bush administration and the Clinton administration encouraged European governments to assume European leadership, but the Europeans were not successful" (Halbrooke, 1999, p. 131). This view is a statement that reflects the perspective of the Clinton administration. Clinton's achievements In the 1997 National Strategy Document, "Our intervention in Bosnia within the scope of Europe and NATO was within the scope of important interests" (W.H. NSSD 1997, p. 12).

5. 1999 KOSOVO INTERVENTION

As in the Bosnian crisis, the Clinton administration's aim in the Kosovo crisis was for the US to establish close ties with the EU, the spread of democracy and a liberal economy, and military expansion within the scope of NATO. Within the framework of NATO, it is aimed to strengthen ties and strengthen NATO's

reputation in the field of humanitarian crises. The ultimate goal has been defined as ensuring that the EU sided with the USA and shaping a world dependent on democracy and a liberal economy. However, the Federal Republic of Yugoslavia under Milosevic has been seen as an obstacle to both US military expansion under NATO and the expansion of liberal democracy and market economy in the EU context. The crisis that emerged in Kosovo was evaluated as a unique opportunity for the Clinton administration. It is envisaged that it will both realize its national interests and gain a reputation as a problem solver and savior in the region as a bridge builder between Islam and Christianity. It will be ensured that it regains its national reputation, which it lost in Rwanda and Somalia, and the USA will declare its leadership to the world (Brezesinski, 2008, p. 125). The USA's efforts to reach the Dayton agreement in a short time and the concern to end the conflict in Bosnia and Herzegovina have caused the Kosovo issue to take place in the background (Holbrooke, 1999, p. 431). During the Bosnian crisis, Ibrahim Rugova's peaceful, civil disobedience-based resistance efforts did not lead to the emergence of an effective sensitivity in the international arena as intended. On the other hand, the Milosevic administration tried to change the population structure of the region by placing immigrant Serbs coming from the region to this region during the Bosnian crisis. Thereupon, in 1997, the Kosovo Liberation Army (KLB) adopted the view that the problem in the region could be brought to the agenda and resolved with violence. By this view, the UCK entered into armed conflicts with the Serbian Army (Oğultürk, 2014, p. 9).

It was the security forces of the Federal Republic of Yugoslavia (YFR) that held the monopoly on the use of force in Kosovo. With the permission of the president, the security forces had seriously violated international human rights. This was accepted by the security council. Kosovo refugees were starved and subjected to various tortures in concentration camps. Most of the civilians arrested for being KLB militants were shot. Civilian settlements were bombed and aid activities of the UN were prevented (Manavoğlu, 2001, p. 29). It was pointed out that he aimed at genocide because the human rights violations in Kosovo were planned and performed by the state. YFR military units entered Kosovo to take control of the region, killing 10,000 civilians and causing approximately 1,000,000 people to leave their homes (Çevikbaş, 2011 p. 19). After the massacre in the village of Racak on January 15, 1999, the allegations of ethnic cleansing and genocide by the Serbs came to the fore. Although it was estimated that the heavy terms of the agreement would not be accepted during the negotiations, the Rambouillet Agreement was presented to Milosevic on 6 February 1999 within the framework of the Contact Group. As a matter of fact, this agreement was rejected by Milosevic (Kissinger, 2001, p. 273). When the

Kosovo crisis emerged, the USA sent its diplomats, who had experience in the Bosnian crisis, to the region (Halbrooke, 1999, p. 444).

At the same time, the contact group formed during the Bosnian crisis, consisting of the USA, England, Germany, France, Italy, and Russia, was reactivated (Piaskow, 2016, p. 60). The United States actively sought to evaluate the common ground of agreement established during the Bosnian crisis (Carey, 2001, p. 76).

It is possible to see all these aims of Clinton and his team and that the USA's work in the region is not finished yet in the UGSBs. Foreign policy objectives and national interests after 1996 were structured according to threats and opportunities in the National Strategy Papers. The threat was the communist structures left over from the cold war, the opportunity was the US leadership. In fact, the commission, evaluating the last 6 years in 2000, stated that "the USA has become the largest country after Rome (Allison & Blackwell, 2016, p. 1).

Slightly different from the Bosnian crisis in this period the Clinton administration was evaluated by various authors that it was an organized and monophonic structure rather than having different views. In addition, the Clinton administration was sympathetic to the Albanian movement because it had previously shown peaceful resistance. On the other hand, Milosevic was regarded as a possible aggressor and murderer again because of his distraction tactics and massacres during the Bosnian crisis (Piaskowy, 2016, p. 60). In addition, the Clinton administration thought that Milosevic did not learn the necessary lesson from the results of the Bosnian crisis and wanted him to understand the US power sufficiently (Carey, 2016, p. 76). Madeleine Albright was particularly at the forefront of this issue and made very harsh statements to the public. She likened Milasovic to the dictator Hitler. According to him, "Tirana Milosevic did not feel the power of the UN and NATO, he had done ethnic cleansing. Now injustices and evils had to be ended" (Piaskowy, 2016, p. 61; Halberstam, 2002, p. 393).

Clinton, on the other hand, preferred to direct the attention of the US public to foreign policy because he was dealing with the Monica Lewinsky scandal in domestic politics at that time (Önal, 2010, p. 127, Halberstam, 2002, p. 402). The US public also evaluated that the Kosovo issue was kept on the agenda by Clinton 57% (Gallup, 1998, p. 21) while the US public opinion supported the US air strike against Serbian forces with the Western European Alliance with a rate of 46% for the intervention in Kosovo in 1998. This rate increased to 54% in February 1999 within the framework of the UN and 43% within the scope of NATO. In April 1999 support reached to 65%. The number of people who believed that the intervention would protect US interests in Europe was 47%. On the other hand, 58% of the US public believed that the Serbs were

ethnically cleansing the region. Therefore, Clinton provided the necessary public support for an intervention (Gallup Poll, 1999, pp. 21-24). Especially the situation of refugees in Italy forced the US public to react (Carey, 2016, p. 26; Newport, 2018). It was also clearly included in the 1999 and 2000 National Security and Strategy documents, in which the Clinton administration took into account the US public opinion (W.H. NSSD 1999, pp. 20; 2000, pp.36-37).

The Congress also approached the Kosovo intervention moderately (Önal, 2010, p. 125). Thus, no internal obstacle has emerged that would prevent the Clinton administration from intervening in Kosovo. During the Kosovo crisis, the USA, England, and Turkey initially wanted to intervene in the event. Later, Italy, Germany, and France also decided to support the intervention. On the other hand, Greece, Russia, and China refused to intervene in the Kosovo crisis (Paskowy, 2016, p. 58). In his article, Çevikbaş interpreted this behavior of the Western Bloc as “European leaders agreed for peace and security and regional stability” (Çevikbaş, 2012, p. 46). However, problems have arisen regarding the UN mandate to intervene in the crisis. Albright argued that what is desired by the USA in this regard is authorization, but UN authorization is not very necessary. China and Russia were considered calculable risks (Piaskowy, 2016, p. 63). Thus, no external obstacle was foreseen to prevent the intervention of the USA. Western states, especially Germany, supported the KLB and undertook the activities of training, equipping, and directing the public. The USA, which initially regarded the KLB as a terrorist, defined Serbia as a rogue state after 1998 and started to provide the necessary support for the training-equipment activity (Traves, 2001, pp. 250-254). After the humanitarian intervention decision was taken, the intervention was successful with the UCK airborne NATO operation from the ground (Sancaktar, 2016, pp. 445-459). According to Allison, the intervention in Kosovo threatened the US relationship with Russia and China but was seen as important for the US reputation that had eroded in previous years. (Allison, 2016, p. 17) According to Kissinger, China, and Russia have threatened the security of the USA since they have the heart of Europe. The USA wanted to eliminate this situation (Kissinger, 2001, pp. 234-283).

In the 2000 National Security Strategy document, the situation was explained as follows. While US soldiers were shaping the international environment, NATO ensured both humanitarian and US interests, and prosperity and placed European security on solid foundations (W.H. NSSD 2000, p. 23). In this document, problems related to Bosnia and Kosovo were also attributed to Milosevic. According to them, they tried to turn Milosevic's authoritarian rule into democratic rule with Kosturica. Because it was seen that the ethnic problems in Kosovo affected the resolution of the Bosnian problem, which was resolved

with Dayton. Therefore, it was foreseen that the problems would return to their former state without strong US engagement and that intervention was necessary for regional stability, peace, and prosperity (W.H. NSSD 2000, pp. 49-51).

Concern for Europe was explained in connection with NATO and military enlargement: European Security defense identity was established with the EU. However, according to the Clinton administration, the relations established in the region within the framework of NATO, in which the USA is the leader, were deemed necessary to maintain regional stability. NATO's enlargement was considered vital, and stability was achieved in the European area with the joining of Poland, Hungary, and the Czech Republic to NATO in 1999. Within the framework of partnership for peace, the participation of new members was considered necessary (W.H. NSSD 2000, p. 52).

6. 2011 LIBYA INTERVENTION

Since the establishment of Libya, there has been no regular relationship between the United States and Libya. After Gaddafi came to power, the USA closed Wheelus Air Force Base, which was established in 1954. In addition, US oil companies were also affected by the nationalization policy. Libya's rapprochement with the USSR, its adoption of Islamic socialism, Libya's support of terrorism due to its anti-imperialism policy, and efforts to develop weapons of mass destruction and nuclear power were causing discomfort in the USA (Hasler, 2012, p. 78). In the 1980s, third-world states were tried to be influenced and weakened again within the framework of the Reagan Doctrine, due to their closeness with the USSR. During the Reagan era, Gaddafi was described as the "rabid dog" of the Middle East. The U.S. had included Iran, North Korea, Cuba, Nicaragua, as well as Libya on its terrorist list. During the Clinton era, the country was included in the rogue state. While hostilities such as the bombing of Tripoli and Benghazi in April 1986, which resulted in direct attacks by the USA, left their mark, the Lockerbie incident and terrorism issues dominated the USA's Libya policy (Zoubir, 2011, p. 25).

During the Libyan-Chad War, Libya supported the actions of some terrorist organizations against the USA, as the USA supported Chad. On April 5, 1989, Germany announced that Gaddafi supported the attack on the US soldiers having fun at La Belle Disco in West Berlin (Doğan & Durgun, 2012, pp. 71-72). There was also the Lockerbie disaster on the international agenda, on December 21, 1988, the plane departing from England and going to the USA was bombed. In this action, all 243 passengers and 16 officers who boarded the plane died. Libyan leader Gaddafi was blamed for the attack because he was involved in the incident. After this incident, Libya was subjected to various sanctions and

embargo practices within the framework of the UN. Gaddafi admitted responsibility for Libya's Lockerbie bombing in 2003 and paid compensation to the victim's families in 2003. However, he never admitted that he ordered the attack (BBC, 23 February 2011). However, these attacks created the impression that Gaddafi was retaliating against the US policy (Bowen, 2006, p. 12). Gaddafi has successfully emerged from the US regime change efforts. Gaddafi attempted to develop the Nuclear Program and Weapons of Mass Destruction to become stronger against both the USA and Israel, which he had problems with. Gaddafi, who was left alone in the international arena with the embargoes imposed by the UN and the country's economy deteriorated, started reform efforts after 1986 and took steps to liberalize the Libyan economy (Zoubir, 2005).

Relations began to soften after the September 11, 2001 attack on the United States because he condemned international terrorism. He was invited the United States to cooperate in the fight against terrorism and to become a part of the anti-terrorism agreements. With the EU members following a policy of opening up to Libya, international relations with Libya started to develop from 2003-2004. This was followed by economic liberalization, bilateral oil agreements, and international investments. Allowing political prisoners and political asylum seekers to return to the country on the issue of human rights softened the relations but the government's inaction in the face of the calls for guaranteeing fundamental political rights and drafting a constitution reduced its credibility although there were no objections to the necessary reforms (Bölme, 2011, pp. 16-17). Libya has also abandoned its nuclear program and the development of weapons of mass destruction. Depending on all these, bilateral trade agreements were made between the USA and Libya. However, Libya was promoted from the "rogue state" list to the "state of concern" list (VOA, 2010).

The region and Libya were considered within the scope of the fight against terrorism in the US 2006 National Security Strategy under President George W. Bush. The United States agreed to strengthen fragile and failing states to ensure their security and to make effective efforts to control effective democracies in unmanaged areas (W. H. NSSD 2006, p. 22). Failed and fragile states are defined as regions that may provide a potential refuge for terrorists or other criminal elements and may have matured which can lead to humanitarian or political crises that threaten stability and security in the surrounding regions (US Department of Defense, 2005).

Obama stated that his priority in the US presidential elections was to solve the problems related to the economy. However, when he came to power, he declared that "the humanitarian interventions that the USA will carry out from time to time should be seen as a part of the US interests" (NBS News, 2008).

While expressing that he will generally solve international problems through negotiation and cooperation rather than conflict and unilateralism (Kelley, 2012); In 2008, the United States explained its vision: “Responsibly ending the war in Iraq. Fighting al-Qaeda and the Taliban, securing all nuclear weapons and weapons of mass destruction in terrorist and rogue states, ensuring energy security, rebuilding the world with the EU in the 21st century, and ensuring US leadership in a world where shared security and common humanity are shared.” (Foreign Affairs, 2007).

G.W. Bush's idea of failed states and the potential need to intervene (military) are included in President Obama's approach to US security policy (Homolar, 2012, p. 10). A collaborative engagement between the US and regional powers was aimed at aid or intervention in failed states (US Department of Defense, 2010, p. 18). It was foreseen that the war on terror would intensify, especially if the Middle East continued to be problematic. Where the increase in terrorist activities intersects with energy sources or weapons of mass destruction, the US Joint Force commanders (JFC) aimed to develop contingency plans that may require the use of significant conventional capabilities (US JFC, 2010, p. 71). In the event of an attack on key US and EU interests, it would persuade potential adversaries not to take threatening actions by influencing their decision-making mechanisms, as part of deterrence. Convincing defense and offensive abilities to prevent climbing could be used for this. Since civil crises can lead to the spread of conflicts, it was necessary to be prepared in cooperation with partners to intervene in crises and disasters (US Department of Defense, 2009, pp. 9-11).

The first National Security Strategy, announced by the Obama Administration in 2010, explained that the United States and its Alliances were within the scope of vital interests and that they could intervene unilaterally for vital interests. It was aimed accomplish good neighborly policies in the world within the framework of "equal partnership and common interests" and to strengthen the US economy. In the region, it was geared towards taking “a series of measures, such as access to open markets, conflict prevention, global peacekeeping, counter-terrorism, and protection of vital carbon resources,” emphasizing the need to “adopt effective partnerships.” But unlike George W. Bush, US efforts to address transnational challenges in the region, conduct capacity-building and peacekeeping operations, prevent extremism and address humanitarian crises, prioritize working with regional partners within NATO and the UN over unilateral relations. (W. H. NSSD 2010, pp. 20-30). Homos defined this approach as collaborative security (Homolar, 2012, p. 13).

Although Libya was not named in the 2010 National Strategy Document,

there were concerns about terrorism originating from the region (especially Al-Qaeda, Al-Shabab, Boko Haram) and weapons of mass destruction, and the existence of Islamic-extremist groups. These were considered within the scope of threats that could reach US soil. It was emphasized that the measures to be taken for the threats that may arise should be done across the border. He even stated that for his vital interests, the right to unilaterally intervene in actions against EU and US superiors abroad is reserved. It was emphasized that the burden of humanitarian crises should be shared with the international community (W. H. NSSD 2010, pp. 30-50). Parallel to this policy, in his speech in Cairo, Obama stated that he would maintain partnership relations with Muslim countries, but he also called for reforms to non-democratic countries (Corbin, 2009). Secretary of State Hillary Clinton declared the foreign policy of the Obama administration by saying, "Democracy and human rights are at the center of the US's foreign policy strategies, but it is in our vital interests to close our foreign financing deficit and foreign debts without losing our influence in the world" (Al Jazeera, 28 May 2010).

In parallel with Obama's 2010 strategy document, the USA cooperated with the Gaddafi regime within the framework of regional partnerships in the first period. In particular, within the scope of the fight against terrorism, it has allocated \$350,000 funds to support Libya's efforts to improve its security capabilities in areas of common concern, such as border control and export/import monitoring, and training of security forces. He also realized activities to support military personnel training (Blanchard & Zanotti, 2011, p. 39).

The foreign policy behavior of the USA when the Libyan crisis emerged, and its response to the humanitarian crisis that emerged in Benghazi; can be explained in connection with geostrategic, national security interests, and economic interests as well as humanitarian concerns. Because when the US was examined within the framework of regional geostrategic interests and energy security, Libya was located at a point close to Europe. EU members were having problems with immigration flowing to Europe via Libya. Geo-strategically, it was located at the crossing point between Africa and Europe extending to the Atlantic Ocean. Eighth in the world proven crude oil resource according to OPEC data; was in the twenty-first place in the natural gas reserve ranking (Gönen, 2016, p. 12). It is not possible for the USA, which is one of the countries with the largest economic production in the world, not to take part in the crises that arise in a place that is both an oil transit route and an energy source. This situation was later explained in the US Congressional Research Report (CRS) within the framework of oil and global trade, energy security, fight against extremism, fight against

terrorism, and armed conflicts (Ploch, 22 June 2011, pp. 1-19). Libya ranks first in Africa and ninth in the world in terms of the size and quality of its proven oil reserves (Al Jazeera Turk, 2014). The place of Libyan oil in the US oil trade is 5% (Blanchard & Zanotti, 25 February 2011). Especially considering the trade volume between the USA and the EU, the effect of the region on the US economy can be explained more easily.

The impact of the Libyan crisis on the US economy is more related to its economic relations with the EU: According to the US Energy Information Administration, Libya's most important energy export rates are in 2010, with Libyan oil being Italy 28%, France 15%, Germany 10%, Spain, Greece, 5% UK % 4% et al. of which 85% were made to European countries. The rate of US energy imports from Libya was 3% of total energy imports (US Energy Information Administration, March 21, 2011). All Libyan gas exports were to Europe: 13% was going to France and other European countries, including Italy. However, the Libyan oil and gas supply disruption could have both direct and indirect effects on the US economy through the EU. Unrest in one country by the domino effect could have led to potential concerns and disruptions in another country through a perceived risk of "contagion". Unrest and turmoil in economies that are not critical to global oil supply could spread to other neighboring countries, which may be more important politically or culturally for energy market participants. Emerging concerns could shake global markets (US Energy Information Administration, March 7, 2011). This situation would, directly and indirectly, affect the USA. Because the US economy was heavily dependent on Europe. At that time, the USA made 11% of its exports to Europe; 18% of its imports. 3 of them were met from Europe. The first largest trading partner of both the USA and Europe was each other (Eurostat, 2021; Wikipedia English, 2021). Although this situation was not clearly stated, it worried the USA in terms of energy sources, energy transition security, and direct impact on the US economy.

Since the instabilities that may arise in the European economy will affect European security, it could have negative consequences for the USA in the world balance of power. In addition to these, the instability that emerged in the region could also affect other energy exporting countries such as Egypt and Tunisia, which are suffering from the pain of democracy, from which the USA supplies oil. Therefore, it could shake other economies globally, especially the USA and Europe (US Information Administration, 2011). This could be seen as a vital economic interest for the Obama administration, which attaches particular importance to the economy. It could also weaken the power alliance with the EU, the US alliance. There was another element of regional concern for the United States. China has been operating in the region due to its increasing energy needs

in recent years. The United States was disturbed by China's entry into bilateral trade agreements in Sudan and Libya. According to Petras and Nuruzzaman, the reason for the USA's involvement is that it is one of the operations that China, which has been on the rise recently, used to reverse its economy (Petras, 2012; Nuruzzaman, 2014).

According to Dimitrova, the smart power strategy was at the heart of Obama's Libya strategy. As the main priorities of the US foreign and security policy, the aim of the Obama administration was not only to strike a new balance between defense (based on deterrence) and diplomacy, but also to integrate economic development with defense and diplomacy. This context includes humanitarian concern, responsibility to protect, and multilateralism. By seeking UN authority, England left the responsibility of the operation to France with limited participation (Dimitrova, 2011). This situation has been described by Chesterman as "leadership from behind". Because NATO infrastructure and management system are dependent on the USA. Until October 2011, the USA led the operation in the background (Chesterman, 2011.)

In January 2010, Hillary Clinton clarified the link between development and democracy in the context of US foreign policy: "Development also advances one of the key objectives of our diplomatic efforts: advancing democracy and human rights worldwide" (Zoubir, 2011 p. 29). In the 2010 USGB, the USA announced that it would participate in international crises within the scope of the UN and NATO (W.H., 2010). In a 2007 press release, Obama stated that there was a growing discrepancy between NATO's expanding missions and its lagging capabilities, which could be overcome by NATO allies sending more troops into collective security operations and investing more in rebuilding and stabilization capabilities. The United States declared that "while we strengthen NATO, we must forge new alliances and partnerships in other vital areas" (Foreign Affairs, 2007).

The Arab Spring that started in Tunisia in 2010 also affected Libya. Gaddafi predicted that a Tunisia-like demonstration would take place in Libya on February 6, 2011, and detained human rights supporter Fethi Terbil Salva and writer Idris al-Mesmari on February 8, whom he held responsible for the protests. On February 15, 2011, demonstrators started demonstrations in front of the Benghazi Police Station for the release of the arrested human rights activists. Meanwhile, Gaddafi used force to suppress the demonstrations, and several protesters were killed. Clashes surrounding funerals and other protest gatherings escalated severely when government officials were reported to have fired live ammunition. In the resulting chaos, it was claimed that the Libyan security forces opened fire on the protesters with heavy weapons. On February 17, Gaddafi

distributed weapons to his supporters and made a statement on television that “cleaning the rebels house by house” and had “no mercy for the rebels” (Hasler 2012, p. 18). On February 20, 2011, a person named Mehdi Ziu, accompanied by demonstrators, drove his truck to the main barracks of the government's ground forces in Benghazi and cleared the way for the demonstrators, allowing the barracks to be captured by the demonstrators (Prajhad, 2012, pp. 106-107).

Upon the outbreak of conflict in Libya, on 28 February 2011, Hillary Clinton met with the UN Human Rights Council (UNHRC) representatives in Libya and elsewhere in the region on February 28 in Geneva, Switzerland, urging the Obama administration to reimpose the economic sanctions against Libya. She also called on the United Nations to protect civilians (Blanchard & Zanotti, 2011, p. 5).

Under UN Security Council resolutions of 1970 and 1973, on March 18, US President Obama outlined to Gaddafi and his government the "non-negotiable conditions" for ending violence in Libya. He also stated that the United States was ready to act militarily as part of a coalition to implement Resolution 1973 and protect Libyan civilians (White House Press Office, 2011). The US also took various measures against sanctions, imposed financial sanctions, restricted funds, and froze the assets of Libyans (White House Press Office, 2011).

On March 14, Secretary of State Hillary Clinton met privately with Mahmoud Jibril, the opposition NGK foreign relations representative, during the G8 summit in Paris. While the United States has not made it clear that it does not formally recognize the NSC or its intention to provide financial support to the group, it has allowed the Council to establish a representative office in Washington DC (Hendrix et al. 2011).

On March 18, Libyan Foreign Minister Musa Kusa stated that the Gaddafi government had to accept the Security Council resolution allowing the use of force to protect the civilian population, and announced that the Libyan government had decided to cease and desist immediately. Despite Kusa's claim, the operations of the Libyan military ground forces against the opposition-held areas continued in violation of their ceasefire commitments. The US, meanwhile, said its policy towards Libya was “the focus of protecting innocent civilians” in Libya and holding the Gaddafi regime accountable for the conflict. The US administration especially wanted the support of the Arabs because the oil source did not want relations with Muslim Arab countries to deteriorate. (For this reason, it was announced that the operation against Libya was aimed at protecting civilians within the framework of the responsibility to protect (Blanchard, 2011, p.22).

In his speech on 18 March Obama drew attention to the following points about the intervention. Protecting civilians from the possibility of Gaddafi's massacre, protecting the region from instability, ensuring shared responsibility for protection, the right to self-determination, and ensuring universal human rights, it has been declared that the US troops will not be on land, and he stated that the US as a leader will take responsibility for global peace and security for intervention (Obama, 18 March 2011).

Congress members in Congress generally supported Obama's request for intervention in the debates on Libya between March 1 and March 23 but made negative statements regarding authority and rules. There were opinions on the possibility of a heavy and systematic massacre in Libya, the recognition of the National Transitional Council, and the response to the calls of the African Union and the Arab League but for the President to receive war authorization from the Congress, and the determination of the boundaries and rules of the operation (Blanchard, 2011 pp. 8-12).

In the US public opinion poll conducted on March 22, 2011, the Americans supported the military action against Libya with a ratio of 47%. Although Republicans and Democrats are normally opposing parties, they accepted intervention in Libya with 62% of the vote (Gall Up, 2011). Therefore the obstacle of Congress and the people in front of Obama has been removed.

The coalition with the USA, France, and the UK started the operation to create a no-fly zone but it turned into a regime change target after a time. NATO was later engaged in the Libyan intervention. Its leadership was led by France, Germany, and Türkiye under the name of joint leadership. As most of NATO's infrastructure was managed by the US the US was not at the forefront. Discussions on which UN could be the most appropriate authority in humanitarian crises indisputably revealed the functionality of NATO according to the USA (Pattison, 2011, p. 29). In this way, NATO was articulated with the UN as the most appropriate military authority for humanitarian crises in the international arena.

The operation ended with the capture of Gaddafi on 31 October with the cooperation of the alliance members, especially the training-equipment activities for the local forces by especially France (Karaoğlu, 2019: p.22). The intervention in Libya was accomplished with the Libyan forces without foreign soldiers taking part on the ground. For this reason, it has been determined by some authors to be legal, legitimate, and suitable for protection responsibility (Zipcak, 2011, p. 11; Chesterman, 2012, p. 21; Buchanan, 2012, Bellamy, 2011).

For Pattison, the intervention in Libya was morally problematic. Because the NATO-led coalition and the United States had not responded similarly to the

crises that emerged in Bahrain, Syria, and Yemen. The lack of military action to respond to these crises showed the inconsistent moral standards of the coalition and the predominance of self-interest in its decisions (Pattison, 2011, pp. 5-7).

During the operations, Russia, China, and Brazil frequently expressed their dissatisfaction with regime change and reconstruction. However, they abstained from the decisions regarding Libya. In addition, some authors criticize the humanitarian intervention process as the operation included limited civil protection to evolve into a regime change. They argue that Libya is still in conflict because of the non-fulfillment of the duties of last resort, goodwill, and reconstruction, which are the terms of the Responsibility to Protect. For this reason, they argue that external forces fuel conflicts to achieve their interests, so the intervention is no different from humanitarian intervention (Nuruzzaman, 2012, Petras, 2011; Cohn, 2011; Hasler, 2014). According to them NATO first violated the principle of neutrality by supporting the rebels rather than protecting its civilians. NATO destroyed the other side by arming the rebels. It has led to tribal wars and extrajudicial executions. Secondly, the UN Security Council resolution did not include the killing of the Libyan leader and the UN Security Council did not base its decision on the consent of the relevant country according to the UN Charter.

Reza was based on the call of the national transitional council. Therefore, future interventions regarding R2P became the subject of the Security Council's commitment to international fundamental principles (Evans, 2011, p. 41).

7. CONCLUSION

US national interests are listed in foreign policy documents as national security interests, economic interests, and other national security interests were considered vital, economic interests were also included in the scope of vital interests over time. In the study, national security interests, economic interests, and humanitarian concerns were compared in the events of Bosnia, Kosovo, and Libya. The United States regards humanitarian crises as a vital interest when it affects the national security of the United States and its alliances and the economic interests of the United States and approaches humanitarian intervention warmly.

In the study, the foreign policy behaviors of the US President, the US Congress and the US public in humanitarian crises were examined as internal factors by comparing national security documents, congressional reports and opinion polls. The response of the international community to the crisis, which affects this foreign policy behavior, and the local cooperation in the intervened country were also investigated. Since there was no active congressional and

public support in the Bosnian crisis at the beginning, and the US President's effort to get regional support and his desire to activate NATO, he did not want to get involved in the crisis. After the massacres, the US President, who received Congress, public and regional support, took action to solve the crisis in line with his foreign policy goals. In Kosovo and Libya, the US President intervened in the crisis by ensuring the support of Congress, the public, the international community and local cooperation.

In 1995 The United States intervened in the Bosnian crisis which started in 1991. USA troops on the ground were the absence at the beginning of the crisis because wanted to intervene with the operation in the air in NATO but France and Britain initially did not accept it, but after the Srebrenica genocide, they took active action. The USA has linked its interests to the enlargement strategy of the EC and NATO. On the other hand, although the same goals were achieved, quicker action was taken in Kosovo. Both the regional actors and the US president are the same. The operation was successful with the intervention of local forces from the ground and NATO took operation from the air.

In Libya, the negative relations of the USA with the Libyan leader from the past ended with a softening. But when the crisis arose, the US immediately got involved in the operation with its coalition partners. Bosnia and Kosovo declared action within the framework of the R2P as opposed to intervention. However, the operation started with the aim of protecting civilians and ended with a regime change.

Although the USA did not express its interests in Libya at the presidential level. It was linked with energy security and the security of European alliances through its institutions and ensured that NATO would once again maintain its functionality. While realizing these goals USA was influenced by the preferences of the internal actors, the public, the congress, and the US president and paid attention to the reactions of regional, local, and international actors which are external factors. However, it has been concluded that the United States has made humanitarian interventions for foreign policy purposes even though it includes humanitarian risks.

8. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

There is no conflict of interest between the authors

9. FINANCIAL SUPPORT

No funding or support was used in this study

10. AUTHOR CONTRIBUTIONS

OO, EK: Idea
OO: Design
APPENDIX: Supervision
OO: Collecting and processing resources
OO: Analysis and interpretation
OO: Literature review
OO: Writer
APPENDIX: Critical review

11. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

While conducting the present study, all the rules within the scope of the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were obeyed and none of the "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" were performed. Ethics committee principles were paid great attention in the study and necessary permissions were taken in accordance with the principles of intellectual property and copyright.

12. REFERENCES

- Al Jazeera (22 Mart 2011). Libyan intervention threatens Arab Spring. 23 Kasım 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/opinions/2011/3/22/libya-intervention-threatens-the-arab-spring> adresinden erişildi
- Al Jazeera Turk (2014). Country profile: Libya. 15 Aralık 2022 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulkeprofil-libya> adresinden erişildi.
- Allard, K. (2011). Somalia operations: Lessons learned. 3 Nisan 2023 tarihinde http://www.dodccrp.org/files/Allard_Somalia.pdf adresinden erişildi.
- Allison, G. & Blackwell, R. (2011). A report from the Commission on America's national interest. 21 Ocak 2023 tarihinde <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/amernatinter.pdf> adresinden erişildi.
- Bellamy, A. (2011). Libya and the responsibility to protect: The exception and the norm. *Ethics & International Affairs*, 25(3) 263 – 269. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0892679411000219>.
- Berkovitch, J. V & R. Jackson. (2012). *Conflict resolution in the twenty-first century: Principles, methods and approaches*. Ann Harbor: The University of Michigan Press
- Blachard, C. M. (2011). Libya: Unrest and US policy. *Congressional Reserach Service Report for Congress*. 29 March.
- Blanchard, C. M & J. Zanotti (2011). Libya: Background and US relations. *Congressional Reserach Service Report for Congress*. 25 February 2011.

- Bove, V. K. S. Gleditsch & Sekeris, P. G. (2016). Oil above water: Economic interdependence and third-party intervention. *Journal of Conflict Resolution*, 60(7), 1251-1277.
- Brezesinki, Z. (2008). *İkinci şans: Üç başkan ve Amerikan süper gücünün krizi*. İstanbul: İnkilap Yayınları.
- Buchanan, A. (1999). The internal legitimacy of humanitarian intervention. *Journal of Political Philosophy* .7 (1),71–87.
- Butler, M. J.(2003). U.S. military intervention in the crisis, 1945-1994: An empirical inquiry of just war theory. *The Journal of Conflict Resolution*, 74(2), 226-248.
- Byers, M. & S. Chesterman. (2003). Law and humanitarian intervention. J. L Holzgrefe, ve R. O. Keohane (Ed.) *Humanitarian intervention: Ethical, legal and political dilemmas* içinde (ss.177-203). Cambridge: Cambridge University Press.
- Carey, H. F. (2001). US domestic politics and the emerging humanitarian intervention policy: Haiti, Bosnia, and Kosovo. *World Affairs*, 164(2), 72-82.
- Chesterman, S. (2011) Leading from behind: The responsibility to protect, the Obama doctrine, and humanitarian intervention after Libya. *Ethics & International Affairs*, 25(3), 279–285.
- Corbin, C. (2009). Obama doctrine foreign policy. 9 Aralık 2022 tarihinde <https://web.archive.org/web/20101027124430/http://www.foxnews.com/politics/2009/06/04/cairo-speech-signal-new-obama-doctrine-foreign-policy> adresinden erişildi.
- Cottey, A. (2008) Beyond humanitarian intervention: the new politics of peacekeeping and intervention. *Contemporary Politics*, 14(4), 429-446
- Çevikbaş, A. (2011). Müttefik güç harekâtı insani müdahalelerin bir istisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya yönelik harekâtının uluslararası hukuk ve askeri bakış açılarından değerlendirilmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 10(2), 18-57.
- Daalder, I.H. & Lindsay, J. M., 2003. America unbound: The Bush revolution in foreign policy. Washington DC: Brookings Institution
- Dimitrova, A. (2011) . Obama's foreign policy: Between pragmatic realism and smart diplomacy? 12 Aralık 2022 tarihinde <http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/academy/Anna-Dimitrova-Obama's-Foreign-Policy-Between-Pragmatic-Realism-and-Smart-Diplomacy.pdf> adresinden erişildi.
- Dumbrell, J.(2011). Valuating the foreign policy of president Clinton – or, Bill Clinton: between the bushes. 12 Nisan 2022 tarihinde <http://dro.dur.ac.uk/1932/1/1932.pdf> adresinden erişildi.
- Euro Stat (2021). USA among main partners of EU for goods trade. 23 Şubat 2023 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:The_United_States_among_the_EU%27s_main_partners_for_trade_in_goods,_2021.png adresinden erişildi.
- Evans, G. (2006). From humanitarian intervention to the responsibility to protect. *Wisconsin Journal of International Law*, 24(3), 703-722.

- Freedman, L. (2005). Rumsfeld's legacy: the Iraq syndrome?. Washington Post. 9 Ocak 2023 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A58318-2005Jan8.html> adresinden erişildi.
- Foreign Affairs (2007). Renewing American leadership (Barack Obama 2007). 9 Aralık 2022 tarihinde <https://users.metu.edu.tr/utuba/Obama.pdf> adresinden erişildi.
- Gallup, G. (1992). Gallup poll: Public opinion 1992. Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Gallup, G. (1993). Gallup poll: Public opinion 1993. Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Gallup, G. (1993). Gallup poll: Public opinion 1995. Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Gallup, G. (1997). Gallup poll: Public opinion 1997. Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Gallup, G. (1999). Gallup poll: Public opinion 1999. Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Gallup, G. (2011). Gallup poll: Public opinion, Wilmington Delaware: Scholar Resourcess inc.
- Halberstam, D. (2002). *Bariş zamanı savaş: Bush, Clinton ve generaller*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hassner, P. (1998). From war and peace to violence and intervention. Jonathan Moore (Ed). *In Hard choices: moral dilemmas in humanitarian intervention*. Lanham Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 9-27.
- Holbrooke, R. (1999). *Bir savaşı bitirmek*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Holzgrefe, J. L. (2003). Humanitarian intervention debate, J. L. Holzgrefe & R. O. Keohane (Ed). *Humanitarian intervention: Ethical, legal and political dilemmas* içinde (ss. 15-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Homolar, A. (2012). Multilateralism in crisis? The character of US international engagement under Obama. *Global Society*, 26(1). 103-122, DOI: 10.1080/13600826.2011.629991.
- Kaldor, M. 2008. Responsible intervention. *Survival*, 50 (4), 191-200
- Kissinger, H. A. (2011). ABD askeri müdahalesinin gerekçeleri. 9 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.henryakissinger.com/articles/grounds-for-u-s-military-intervention/> adresinden erişildi.
- Kurth, J. (2006). Humanitarian intervention after Iraq: Legal ideals vs. military realities. *Orbis*, 50 (1), 87-101
- Lake, A. (1994). From containment to enlargement. 9 Şubat 2023 tarihinde <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/lakedoc.html> adresinden erişildi.
- Manavoglu, Z. (2008). NATO' nun Kosova'ya müdahalesinin uluslararası hukuk açısından geçerliliği. *Review of International Law and Politics*, 27-51.
- Moore, D. (2016). Americans divided on US troops in Bosnia. 9 Ocak 2023 tarihinde <https://news.gallup.com/poll/4285/americans-divided-us-troops-bosnia.aspx>. adresinden erişildi.
- Mueller, J. (2005). The Iraq syndrome. *Foreign Affairs*, 84 (6), 44-54.

- NATO. (2023). Kosovo operations. 5 Mayıs 2023 tarihinde <http://web.archive.org/web/20111229195958/http://www.nato.int:80/docu/revi/ew/2005/issue3/turkish/history.html> adresinden erişildi.
- Nuruzzaman, M. (2014). Revisiting 'responsibility to protect' after Libya and Syria. 9 Mart 2023 tarihinde <https://www.e-ir.info/2014/03/08/revisiting-responsibility-to-protect-after-libya-and-syria/> adresinden erişildi.
- Obama, B. (2011). President Obama's March 18 State of the Union address. 15 Ocak 2023 tarihinde <https://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamalibyawning.htm> adresinden erişildi.
- Oğultürk, M. C. (2014). Kosova'nın bağımsızlık süreci kapsamında ABD dış politikasının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(19), 99-132.
- Oğuzlu, T. (2014) ABD'nin transatlantik politikası. Ramazan Gözen (Ed.) . In Amerikan Dış Politikası. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Önal, B. (2010). *Türkiye- ABD ilişkilerinde Clinton faktörü*. Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Pattison, J. (2012). *Humanitarian intervention and the responsibility to protect: who should intervene?* Oxford University Press.
- Petras, J. (2012). China: rise, fall, and re-emergence as a global power. 9 Şubat 2023 tarihinde <https://www.globalresearch.ca/china-rise-fall-and-re-emergence-as-a-global-power> adresinden erişildi.
- Piaskowy, K. (201). Madeleine Albright and united humanitarian intervention: A principle and personal agenda. 4 Nisan 2023 tarihinde <https://etd.ohiolink.edu/ap/10?0> NO:10: P10_ACCESSION_NUM:ucin1163531263#? Adresinden erişildi.
- Ploch, L. (2011). Africa Command: US strategic interests and the role of the US military in Africa. *CRS Report*. 22 July.
- Prashad, V. (2012). *Arap Baharı, Libya kışı*. Şükrü Alpagut(Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sancaktar, C. (2016). NATO'nun Kosova müdahalesi: emperyalist müdahaleye bir örnek. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir(Ed) in *Uluslararası güvenlik*. İstanbul: Beta Basım.
- Singer, J. D. (2006). Uluslararası ilişkilerde analiz düzeyi meselesi. *Uluslararası İlişkiler*, 3(11), 3-24.
- Simon, H. (1997). The poliheuristic theory of foreign policy decisionmaking, decisionmaking on war and peace: The cognitive-rational debate, 1-80.
- USA 1994 Presidential Decree, (1994). *USA FAS*. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://irp.fas.org/offdocs/pdd/pdd-25.pdf> adresinden erişildi.
- US Energy Information Administration (March 21, 2011). Libya is an important energy exporter especially to Europe. 11 Mart 2023 tarihinde <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=590> adresinden erişildi.
- US Energy Information Administration. 23 Kasım 2022 tarihinde <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=390> adresinden erişildi.

- US Department of Defense (2009). Capstone concept for joint operations V. 3.0. 22 Aralık 2022 tarihinde https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/ccjo_v3_2009.pdf adresinden erişildi.
- USA CRA (2010). The joint operating environment (JOE) 2010. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://man.fas.org/eprint/joe2010.pdf> adresinden erişildi.
- VOA (2010). Amerika ve Libya ticaret anlaşması imzaladı. 2 Ocak 2023 tarihinde <https://www.voaturkce.com/a/amerika-ve-libya-ticaret-anlamas-mzalad-94504894/884145.html> adresinden erişildi.
- White House Press Office (2011): 23 Ekim 2022 tarihinde <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/02/25/executive-order-libya> adresinden erişildi.
- White House, A national security strategy 1994.
- White House, A national security strategy of engagement and enlargement. 1996.
- White House, A national security strategy for a new century. 1997.
- White House, A national security strategy for a new century 1998.
- White House, A national security strategy for a new century 1999.
- White House, A national security strategy for a global age 2000.
- Travers, D. (2001). The UN: Squaring the circle. The Kosovo crisis: Tony Weymouth, Stanley Henig (Ed) in *The last American war in Europe?* London: Reuters.
- Zifcak, S. (2012). The Responsibility To Protect After Libya And Syria. *Melbourne Journal of International Law* 13(1), 59-93
- Zoubir, Y. (2011). The United States and Libya: The limits of coercive diplomacy. *The Journal of North African Studies*, 16(2), 275-297. DOI: 10.1080/13629387.2011.572623.

TERRORISM AND REFUGEE PERCEPTIONS: COMPARATIVE ANALYSIS OF GERMANY AND TÜRKİYE^{1 2}

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.10.2023

Accepted Date: 20.12.2023

Gizem AKŞİT ERGEN
PhD Candidate
Yıldız Technical University
Institute of Social Sciences,
İstanbul, Türkiye
gizemaksit@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4064-3337

Fulya MEMİŞOĞLU
ZAIMOĞLU
Assoc.Prof.Dr.
Yıldız Technical University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
İstanbul, Türkiye
fulyam@yildiz.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8113-813X

ABSTRACT |

Since the 1990s, the dynamics between migration and security have undergone a profound shift, notably influenced by pivotal events such as 9/11, the Arab Spring, and conflicts in the Middle East. States now perceive migration as an asymmetric threat within the migration-security paradigm, extending concerns to border security, economic stability, ethnic identity preservation, and heightened xenophobia. This study explores the intertwined concerns of migration and security, examining shifts in perceptions of terrorism and refugees. The research uses an exploratory case study approach, focusing on Turkey and Germany, both hosting significant refugee populations post-Arab Spring. The analysis centers on the discourse surrounding terrorism, migration, and refugees in Turkish and German mass media, with a specific emphasis on widely circulated national newspapers. The study covers the period from 2015 to 2020, a critical time marked by heightened migration flows to Europe. The primary goal is to discern whether the discourse on "terrorism" functions as a securitization tool within this intricate nexus.

Keywords: Migration, terrorism, securitization, Germany, Türkiye

JEL Codes: F22, H56, F52

Scope: Political science and international relations

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.036

Cite this article: Akşit Ergen, G. & Memişoğlu Zaimoğlu F. (2023). Terrorism and refugee perceptions: Comparative analysis of Germany and Türkiye, *KAUJEASF*, 14(28), 902-932.

¹ Compliance with the ethical rules of the relevant study has been declared.

² This article is based on a PhD thesis.

TERÖRİZM VE MÜLTECİ ALGISI: ALMANYA VE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.10.2023 Yayına Kabul Tarihi: 20.12.2023

Gizem AKŞİT ERGEN
Doktora Adayı
Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye
gizemaksit@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4064-3337

Fulya MEMİŞOĞLU
ZAIMOĞLU
Doç.Dr.
Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
fulyam@yildiz.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8113-813X

ÖZ 1990'lardan bu yana göç ve güvenlik arasındaki dinamikler, özellikle 11 Eylül, Arap Baharı ve Orta Doğu'daki çatışmalar gibi önemli olaylardan etkilenecek köklü bir değişim geçirmiştir. Devletler artık göçü, göç-güvenlik paradigması içerisinde asimetrik bir tehdit olarak algılamakta ve kaygılarını sınır güvenliği, ekonomik istikrar, etnik kimliğin korunması ve artan yabancı düşmanlığına kadar genişletmektedir. Bu çalışma, terörizm ve mültecilere yönelik algılardaki değişimleri inceleyerek göç ve güvenliğin birbiriyle bağlantılı endişelerini araştırmaktadır. Her ikisi de Arap Baharı sonrası önemli mülteci nüfuslarına ev sahipliği yapan Türkiye ve Almanya gibi örneklerle odaklanan araştırma, keşfedici bir vaka çalışması yaklaşımı kullanmaktadır. Analiz, Türk ve Alman kitle iletişim araçlarında terörizm, göç ve mültecileri çevreleyen söylemlere odaklanmakta, özellikle de yaygın olarak okunan ulusal gazetelere vurgu yapmaktadır. Çalışma, Avrupa'ya yönelik göç akımlarının arttığı kritik bir dönem olan 2015-2020 yılları arasında kapsamaktadır. Öncelikli amaç, "terörizm" söyleminin bu karmaşık bağlantı içinde bir güvenikleştirme aracı olarak işlev görüp görmediğini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, terörizm, güvenikleştirme, Almanya, Türkiye

JEL Kodları: F22, H56, F52

Alan: Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

Migration, an inevitable fact of human history, is a complex phenomenon that has always been intertwined with global events and changing dynamics. This phenomenon has been shaped by the combination of social, economic and political factors and has been addressed in different aspects over time. Particularly since the mid-20th century, global conflicts, persecutions, economic inequalities and various catalysts have caused millions of people to leave their countries. These extensive population movements have necessitated the international legal protection of both states and migrants, resulting in the conceptualization of terms such as "refugee" and "asylum seeker"³ within the purview of international law (Martin, 1988, pp. 598-599).

Nevertheless, migration has begun to be addressed as a security issue rather than just a perspective on people's need for asylum over time. The phenomenon of migration has evolved into a multifaceted global challenge, gaining prominence in the wake of events like the 9/11 attacks, the global rise of terrorism, the Arab Spring, and regional conflicts. Migration, inextricably intertwined with issues ranging from national security to border control, economic stability, ethnic identities, and the rise of xenophobia, remains at the forefront of global concerns (Massey, 1988; Li et. al., 1995; Phinney et al., 2001; International Labour Office (ILO) et al., 2001; Adamson, 2006; Ting, 2006; Crush & Ramachandran, 2010; Estevens, 2018; Isaksen, 2019). Particularly in the last two decades, an escalating emphasis on security concerns

³ It is important to remark that the terms "refugee," "asylum-seeker," and "immigrant" are often used interchangeably but it is important to distinguish between these terms hold distinct legal and conceptual meanings within the discourse of migration. A refugee is defined under international law, particularly the 1951 Refugee Convention and the 1967 Protocol, as an individual who has fled their home country due to a well-founded fear of persecution based on race, religion, nationality, political opinion, or membership in a particular social group (UNHCR – The UN Refugee Agency, n.d). On the other hand, an asylum seeker is a person who has left their country basen on same criteria as a refugee and is seeking protection in another country, but who hasn't yet been legally recognized as a refugee and is waiting to 904received a decision on their asylum claim (Amnesty International, 2023). An immigrant, in contrast, is a broader term encompassing a person who has moved to a foreign country with the intention of settling there and living in a country other than that of his or her birth, regardless of the reason for their migration. "Immigrant" is not a term used universally. Other often-used terms include "migrant," the "foreign born," and "international migrant" (Bolter, 2019). Due to the fact that in common usage, the distinctions between such terms are not paid attention to and the terms are used interchangeably, the content analysis in this study focuses on the news articles in which all three terms are mentioned.

related to terrorism has eclipsed the economic and cultural dimensions of migration. Migration has undergone a discernible process of securitization, becoming entwined with stringent border controls, immigration policies, and national security measures. This paradigm shift is also reflected in academic studies, with studies on the migration-security axis, migration-terrorism nexus, and the securitization of migration gaining prominence in the literature.

The securitization of migration has been a topic of significant scholarly interest. Ibrahim (2005) highlights the racial discourse inherent in the securitization of migration, particularly in the context of Canada's immigration legislation, while Baker-Beall (2009) argues that EU counter-terrorism policy reflects a deep-rooted fear of the 'migrant other', leading to the securitization of migration. Messina (2014) critically assesses the securitization of immigration in Europe and the United States, questioning the veracity of its central claims.

Dixit (2016) introduces the concept of "terroristization" as a way to analyze the usage of the rhetoric of terrorism, highlighting its sociopolitical consequences. On the other, there are also studies on terrorism and migration, although not through securitization. Schmid (2016) highlights the complex role of state and non-state terrorism in causing migration, and the potential for refugee camps and diaspora communities to be targeted for radicalization while Saux (2007), using the case of Spain, argues that the link between counter-terrorism policy and more restrictive legislation for foreigners is a construct. Helbling (2020) suggests that while there is little evidence that increased migration leads to more terrorism, terrorist attacks can lead to more restrictive migration policies. Dreher, Gassebner and Schaudt (2017) find scarce evidence that terror is systematically imported from countries with large Muslim populations or countries where terror networks prevail, but also argues that policies excluding foreigners already living in a country increase rather than reduce the risk that foreign populations turn violent, and so do terrorist attacks against foreigners in their host country. While Bove and Böhmelt (2016) suggest that migrants stemming from terrorist-prone states moving to another country are indeed an important vehicle through which terrorism does diffuse, Dragičević (2019) finds no significant correlation between immigration and terrorism in European countries. Although such topics of the securitization of migration and the links between terror and migration have been addressed in different cases and on different perspectives, there are no studies focusing on securitization of migration on the use of terrorism discourse. These studies collectively underscore the need for a critical examination of the role of terror discourse in the securitization of migration. In this respect, the study aims to be a bridge

between studies on the terrorism-migration nexus and studies on the securitization of migration.

This paper aims to address the challenges arising from the convergence of migration and security concerns, with a particular focus on terrorism. It explores the interactions between migration and security and their implications for host countries. To provide a comprehensive understanding, we analyze the discourse and public perception surrounding migration following terrorist events in Türkiye and Germany, two pivotal host countries with substantial refugee populations in Europe. Employing an exploratory case study approach, we are trying to find out the complexities of how migration becomes a security concern and, more significantly, the prominent role of the "terrorism" discourse within this context.

We adopt a multi-layered approach, starting with selecting instances of terrorist attacks causing at least one fatality or injury in Türkiye and Germany between 2000 and 2020. This timeline allows us to discern temporal trends in terrorist incidents, especially post-2015, a critical juncture in the context of the refugee crisis. The reason we focus on the post-2015 period is that migration tended to be considered together with security concerns again during the "European refugee crisis". The intervening of migration and terrorism holds profound consequences, impacting policy decisions and societal attitudes towards migrants and refugees. Our analysis begins by providing context to the migration-security nexus, dissecting the interactions between these two domains. It's essential to acknowledge that migration concerns encompass more than logistics and humanitarian assistance; they extend into national security, socio-political stability, and cultural identity. Therefore, it is imperative to dissect the multifaceted dimensions of the migration-security nexus in a global landscape.

The European context serves as a compelling backdrop for this study, given the substantial influx of migrants in recent years, particularly during the European refugee crisis that gained momentum around 2015. This crisis posed substantial questions about security, integration, and migration management. Türkiye and Germany, within the European context and both dealing with the European refugee crisis, are essential case study countries. Europe's diverse cultures and histories offer a unique space for studying the interaction between migration and security. The region's political and socio-economic context provides valuable insights into migration management, perception, and securitization. Furthermore, the differing approaches of Türkiye and Germany present a rich comparative landscape for understanding various strategies, policies, and societal attitudes towards migrants and refugees. We explore how

the "terrorism" discourse has influenced national policies and shaped public perceptions. By scrutinizing the media portrayal of migration and terrorism, we aim to illuminate the interplay between security discourse and migration, unveiling the underlying dynamics that affect the lives of millions of refugees and host populations.

The analysis is based on the Copenhagen School's securitization theory, which provides a robust foundation for comprehending the dynamics of security discourse. The study encompasses several stages. Initially, we identified terrorist attacks resulting in at least one fatality or injury in Türkiye and Germany between 2000 and 2020. Our choice of this timeframe was motivated by the intention to observe temporal trends in terrorist incidents, particularly in the post-2015 period, a pivotal juncture in the refugee crisis. Subsequently, we examined content from a high-circulation national newspaper discussing immigrants in relation to terrorist incidents within five days before and after events occurring from 2015 to 2020, with a specific focus on incidents involving refugees or immigrants. The inception of our newspaper review in 2015 aligned with the initiation of the "European refugee crisis," while our analysis concluded in 2020 for the sake of transparency. This endpoint was selected due to a significant event, namely the martyrdom of 33 soldiers on February 27, 2020, from a Syrian airstrike. This event prompted a shift in Türkiye's migration policy, adopting a non-intervention stance toward those wishing to leave the country, which resulted in a new wave of migration towards the European Union (EU). It requires separate consideration in future research. Additionally, the accuracy and reliability of the data post-Covid-19 pandemic, declared in March 2020, remain uncertain, further justifying our selection of this endpoint.

The paper unfolds by discussing the broader theoretical framework in the "The Evolution of Migration and Security Discourse" section, followed by an evaluation of Europe's unique challenges in dealing with migration in the "Europe and Migration" section. The paper then illustrates how the fear of terrorism impacts perceptions of migration in the "Migration and Terrorism Perception" section. Finally, we conclude our study by summarizing our findings and discussing the implications of securitizing migration in the "Analysis of the Securitization of Migration and Its Implications" section.

2. METHODOLOGY

The analysis aims to understand how the terms "terror" and "migration/refugee/immigrant /asylum-seeker" appear together in newspaper reports. We use data from the Global Terrorism Database (GTD), which is an

open-sources database including information on terrorist events around the World, and examine high-circulation national newspapers in both countries between 2015 and 2020 in detail through content analysis. It's essential to clarify that our study does not seek to determine the success or failure of securitization. Complete securitization entails public acceptance of security speech acts, restrictions, and the recognition of an existing threat. While certain indicators like far-right party voting patterns and public opinion surveys may offer insights into the public attitude, they do not provide a comprehensive understanding. Determining public acceptance of securitization requires a separate and resource-intensive research effort conducted by a substantial team.

Following the peak of the refugee crisis, countries such as the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, and Romania openly voiced their opposition to forced migration. Hungary, in particular, fortified its border with Serbia by erecting razor wire fences, staunchly advocating for the preservation of the Dublin system. As the situation deteriorated and migration flows were increasingly depicted as a crisis, several member states, including Austria and Slovenia, temporarily suspended the Schengen Agreement, reinstating border controls (Akşit-Ergen & Memişoğlu 2020, 181; *The Guardian*, 2015, 15 September; *The Guardian*, 2016, 9 March; Granados et al., 2016, 14 October). At the same time, the rhetoric surrounding refugees has assumed a more security-oriented tone in some EU countries, occasionally intersecting with the discourse of "terrorism." This study endeavors to explore the potential securitization of refugees through the lens of "terrorism" in Türkiye and Germany. Preliminary findings indicate that, despite hosting the largest refugee populations in Europe and experiencing jihadist-inspired terrorist attacks post-2015, the inclination to associate migration with "terrorism" discourse appears relatively limited.

3. THEORETICAL FRAMEWORK: SECURITIZATION

Before delving into the relationship between migration and securitization, it is essential to provide a brief overview of securitization itself. Securitization emerged as a prominent framework in the 1990s, notably articulated by Ole Waever, a representative of the Copenhagen School. Waever's argument posits that security predominantly arises from discursive practices, occurring both within and between states, rather than being a purely objective and material condition (Waever, 1989; Waever, 1995, p. 54). According to Waever, security is a socially constructed concept shaped by discourse and discursive actions, serving to perpetuate historical structures and issues at both the domestic and international levels. Buzan, Waever, and de

Wilde (1998), in their foundational work "Security: A New Framework for Analysis," highlight that the use of the term "security" has the potential to elevate an issue to a political priority, paving the way for extraordinary measures and potentially legitimizing the use of force. These conditions may lead to interventionist state policies, the curbing of civil society, and adverse economic consequences (Buzan, Waever & de Wilde, 1998, pp. 195-213). Seizing upon an issue and labeling it as a security concern is a deliberate political choice, signifying a particular conceptualization. When an issue undergoes securitization, it tends to be approached as a threat, necessitating defensive measures and frequently state-centric solutions (Waever, 1995, pp. 61-62). Waever characterizes security as a "speech act".

A successful securitization process hinges on several essential elements: the presence of existential threats, the implementation of emergency measures, and the audience's acceptance of the threat claim and the ensuing emergency measures (Buzan et al., 1998, p. 26). Additionally, crucial components facilitating securitization include the referent object, securitizing actors, and functional actors (Buzan et al., 1998, p. 36; Balzacq, 2005, p. 178). According to the Copenhagen School, designating a subject as a threat to the referent object's existence triggers the speech acts of security. If an issue is taken up within the realm of security through speech acts, and if extraordinary measures follow suit, with the target audience endorsing this narrative, successful securitization is observed (Buzan et al., 1998, p. 26).

After a brief overview of the Securitization Theory, it is essential to reiterate that the aim of the article is not to determine the success of securitization. Rather, examining the evolution of migration in conjunction with the security discourse becomes crucial for understanding the stages of securitizing migration. The subsequent section intends to provide a concise historical background of the consideration of migration within the scope of security.

3.1. The Evolution of Migration and Security Discourse: From Historical Perspectives to Contemporary Challenges

The political role of "international migration" can be traced back to the late 19th-century European Empire collapses, and the 20th century witnessed an amalgamation of wars, political upheavals, economic shifts, conflicts, and substantial cross-border migrations, all of which brought the concept of international migration into sharp focus (Panayi, 2011, pp. 3-4). The end of the Cold War brought about a transformation in the conventional notion of "security," expanding its purview beyond mere "state" security. This transformation entailed a broader definition of security, involving a diverse

array of actors and attracting critical perspectives (Krause & Williams, 1996, p. 230). Within this evolving landscape, "migration" became an integral part of security discourse (Geddes, 2003, p. 40; Walters, 2010, p. 218). Nevertheless, the post-Cold War era, particularly in the aftermath of crises such as the Yugoslav War and the Rwandan genocide, sharpened the focus on these concepts.

The 1990s, characterized by the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union, introduced new challenges: apprehensions about the future, regional conflicts, and humanitarian crises spurred migration flows from Eastern Bloc countries to Europe. This surge began to be perceived as a national security challenge, both socially and economically, especially in countries unaccustomed to managing mass migration (Heywood, 2013, p. 215). Consequently, this shift gave rise to stricter migration policies, particularly within European nations, and a notable shift towards a security-oriented perspective when examining migration policies. The unpreparedness of receiving countries for the influx of migrants, coupled with the sweeping global socio-economic and socio-political changes brought about by these migrations, further fueled the adoption of stricter migration policies.

The tragic events of September 11, 2001, added another layer to the discourse linking migration and security, particularly in Western countries, as the perpetrators were foreigners (Bourbeau, 2011, pp. 99-101). In the aftermath of the terrorist attacks, the EU's security discourse underwent a shift that underscored the imperative of controlling irregular migration (Triandafyllidou & Dimitriadi, 2013, p. 599). Moreover, in the 21st century, events like the Arab Spring and the Syrian Civil War raised security concerns, prompting individuals from these regions to seek asylum in other countries. Importantly, alongside the longstanding economic and political factors driving immigration, the motivation of "survival" emerged as an additional driver. Consequently, migration is now discussed within a broader security context.

The global war on terrorism, coupled with heightened political concerns regarding migration and security, have created a less welcoming environment for refugees. States have become increasingly hesitant to accept asylum or resettlement requests, deviating from historical trends (Betts, 2017, p. 68). All these global events have contributed to the securitization of migration. The subsequent section will endeavor to shed light on the process of securitizing migration.

4. ANALYSIS OF THE SECURITIZATION OF MIGRATION AND ITS IMPLICATIONS

The notion of security is inherently linked to existential threats, and the very mention of "security" carries profound implications, often signaling an urgent need for immediate action and the suspension of ordinary political processes (Fierke, 2017, p. 7). The transformation of terrorism as a case in point illustrates this phenomenon. Prior to the tragic events of 9/11, terrorism was typically categorized as a criminal activity. However, in the wake of the September 11 attacks, the perception of terrorism underwent a seismic shift, especially within the United States. It began to be regarded as an existential threat, with claims that the very existence and identity of America were imperiled. This reframing of terrorism elevated it to an unparalleled priority on the security agenda.

The extensive use of the term "security" and the rhetoric of war created a state of emergency, compelling political elites to demand the authority to employ any means necessary to counter this perceived threat. This encompassed the adoption of a prevention policy, entailing deterrence measures against states harboring terrorists. This shift allowed authorities to circumvent the usual constraints on their actions, thereby legitimizing the implementation of extraordinary measures. The post-9/11 era witnessed a notable expansion of surveillance and detention powers, all justified under the banner of security.

Fast forward to 2015, a pivotal year marked by both escalating migration flows towards Europe and the EU's struggles to manage this influx. Europe found itself grappling with what would become known as the "European refugee crisis". This period witnessed some states interpreting these migration flows through a security lens. Consequently, the securitization of migration reemerged as a central theme. This "European refugee crisis" stands as one of the most significant migration movements since World War II. While some decision-makers, mass media outlets, and societies addressed this phenomenon within a humanitarian framework, advocating for open borders and assistance, others construed it as a threat to their economic well-being, welfare state, cultural identity, and personal security. Furthermore, the year 2015 witnessed a series of shocking terrorist incidents across Europe, distinct from the refugee crisis but nevertheless impacting how EU states and institutions approached migration.

The emergence of terrorist attacks in France and Germany, starting with the Charlie Hebdo incident in 2015, served as a pivotal moment in alerting European nations. On one hand, these events ignited discussions on national and collective security policies in Europe. The other hand, it triggered intense

debate about whether European Muslims, particularly refugees, many of whom were of the Islamic faith, posed a security threat. Concerns arose regarding the potential infiltration of radical Islamists, terrorists, and even members of terrorist organizations who disguised themselves as refugees (Can, 2015). Moreover, the tightening of asylum policies, coupled with the ascent of right-wing parties in Europe, has further complicated the experiences of Muslims residing in Europe and newcomers arriving from beyond the continent, subjecting them to discriminatory treatment (Elbir, 2016). When coupled with the unfavorable treatment of immigrants by right-wing political elites, these events contributed to a growing perception of immigration as a security concern.

In the context of migration's securitization, a range of stringent policies were adopted, including the reinstatement of border controls and the development and deployment of policing mechanisms like FRONTEX in the Mediterranean. These measures, while seemingly contradictory to the EU's values and free movement principles, reflected the urgent need perceived by European states (Robinson & Milne, 2017; Lutterbeck, 2006; Segura, 2016; Saleh, 2017; Beck, 2021, p. 1312).

Additionally, a noteworthy trend in Western societies has been the association of immigrants with potential threats to the economy, the Western way of life, and public order (Karyotis & Skleparis, 2016, p. 266). Terrorism, a primary source of insecurity, has become intertwined with migration. In this context, Huysmans (2006) argues that the existential problem lies in the free movement of terrorists rather than the threat posed by refugees and asylum seekers. Asylum seekers and refugees have been increasingly associated with terrorists and existential threats. This perceived association serves as a justification for the adoption and enforcement of restrictive immigration policies. Boswell (2007, p. 590) posits that terrorism, with its attendant threats, provides a pretext for the implementation of stricter immigration controls.

Subsequent to the surge in migration flows and the terrorist attacks perpetrated by violent-non state organization or terrorist groups like ISIS in Europe in 2015, media and political actors sought to draw associations between these phenomena. This environment effectively paved the way for the securitization of migration, particularly through the discourse of "terrorism" (Stivas, 2020).

Following a brief overview of the securitization process of migration, it would be beneficial to examine the situation in Germany and Turkey, which constitute the examples in this article. Below, the numbers of refugees faced by Germany and Turkey, along with their changes over the years, are presented in

comparison to other EU countries and the EU overall average, providing insight into the migration flows.

5. COMPARATIVE ANALYSIS: GERMANY AND TÜRKİYE AS CASE STUDIES

The provided figure offer a comprehensive overview of refugee populations within the EU and Türkiye from 2010 to 2020. Notably, Germany and Türkiye emerge as pivotal actors in refugee hosting, with their figures significantly surpassing those of other EU nations.

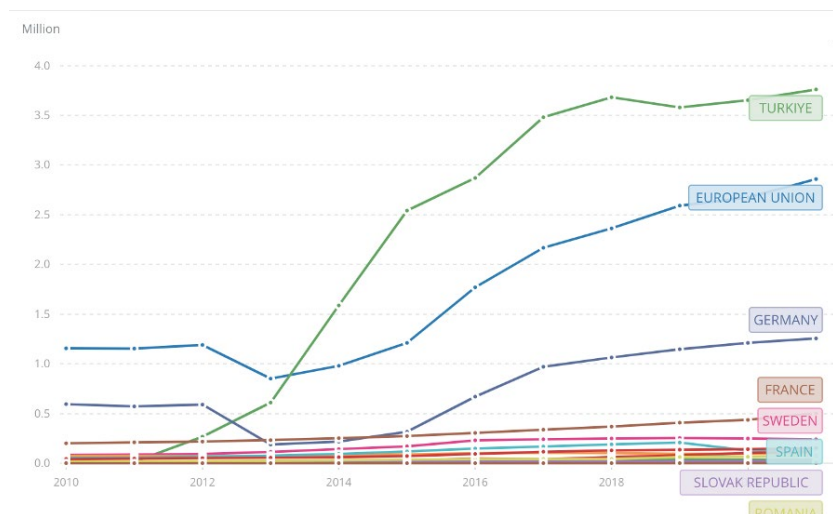

Figure 1: Refugee Population by Country or Territory of Asylum, Worldbank Data

Figure 1 highlights the considerable disparity in refugee populations, underscoring the substantial influx of refugees into both Germany and Türkiye. Germany's willingness to embrace refugees, particularly in the aftermath of 2015, is clearly evident, with a notable spike during that period. Between 2015 and 2017, Germany embraced an influx of over 600,000 refugees. However, in the subsequent five years (2017-2020), a discernible shift towards a more cautious refugee acceptance policy is discernible.

In contrast, an examination of Türkiye's figures illustrates a remarkable escalation in the refugee population, commencing around 2013. Türkiye's remarkable commitment to providing refuge is vividly demonstrated, as it consistently surpasses the cumulative refugee population of the entire EU.

Despite minor fluctuations, Türkiye accommodated a staggering population of over 3.5 million refugees during the interval from 2015 to 2020.

These data-rich figure unveil the dynamic nature of refugee inflows and shed light on the differing approaches of Germany and Türkiye in addressing this multifaceted challenge.

In the subsequent sections of the article, the focus will initially be on Germany. In this context, the refugee perception in Germany will be examined within the framework of migration-security. Following this, an analysis of the content, based on the news articles from Bild newspaper, will shed light on the narrative shift concerning the migration crisis and the altered discourse in Germany. Secondly, the refugee perception in Turkey will be scrutinized in the context of migration-security. Subsequently, through content analysis of news articles from Hürriyet newspaper, an attempt will be made to illuminate Turkey's approach to the Refugee Crisis and the utilization of terrorist discourse.

5.1. Refugee Perceptions in Germany and the Migration-Security Nexus

Germany, while officially not categorizing itself as a traditional immigration destination, has consistently maintained a substantial foreign population within its borders since the 1960s (Hamann & Karakayalı, 2017, p. 72; Simon & Lynch, 1999, p. 457; Sökefeld, 2017, p. 73). This dynamic has made immigration a recurring and central topic in German discourse.

As from 2015, Germany witnessed a dramatic influx of international immigrants, earning it the highest number of international immigrants in the OECD and the EU (IOM, 2018, p. 24). The surge mainly originated in Syria, Iraq, and Afghanistan, contributing to a 45% increase in the refugee population (IOM, 2018, p. 71).

From the point of view of terrorist incidents, according to the data collected from the Global Terrorism Database (GTD), an open access database, covering the period from 2000 to 2020, Germany experienced a total of 284 incidents meeting the criteria for terrorism, including both successful and unsuccessful attempts. Notably, a significant portion of these events, precisely 215 out of 284, occurred between 2015 and 2020. Among these 284 incidents, 80 resulted in casualties or injuries.

Approximately 46 of these events specifically targeted foreigners, their workplaces, and places of worship, while 20 incidents were aimed at refugees, asylum seekers, or the areas they inhabited. Furthermore, 4 out of the 80 incidents were directed against mayors or members of political parties

advocating pro-refugee policies or taking a positive stance on refugee acceptance.

The remaining 204 incidents, without fatalities, included 56 directed towards asylum seekers, refugees, their shelters, or their places of residence. Two attacks specifically targeted businesses owned by Syrian nationals, two targeted foreign civilians with anti-immigrant motivations, one was directed at Muslim civilians with anti-Muslim motivations, and six were aimed at individuals, groups, or politicians supporting pro-refugee policies. These statistics reveal a significant number of attacks with anti-foreigner sentiments and a focus on specific religious or racial groups. While relatively rare, there were also attacks or protests against political groups and individuals supporting anti-immigrant policies.

Between 2015 and 2020, 56 incidents resulted in deaths or injuries, with 27 targeting people of foreign origin, refugees, asylum seekers, immigrants, or their workplaces or places of worship. Among the perpetrators of these 56 incidents, 12 were recorded as being of foreign origin, with nine of them identified as refugees or asylum seekers. Additionally, 14 out of the 56 incidents were carried out by individuals with jihadist-inspired, Muslim extremist, ISIS-sympathizing, or direct ISIS membership backgrounds.

Most notably, the majority of terrorist incidents in Germany over the last two decades occurred after 2015, many of these events driven by far right-wing ideologies deeply rooted in Germany's history, or because of anti-immigrant, xenophobic motivations, or anti-Semitic/anti-Muslim sentiments. It has also been observed that attacks targeting Turks and people of other nationalities are relatively high in Germany, reflecting an overall trend of extreme right-wing and xenophobic sentiments, irrespective of the context of refugees and asylum seekers.

A report from ECR (2017) provides alarming insights in 2016, approximately 10 daily attacks occurred against immigrants in Germany, injuring 560 people, including 43 children, and targeting nearly 1,000 homes. These incidents coincided with the polarization of opinions following Chancellor Merkel's decision to accept individuals fleeing conflict and persecution. Hate crimes surged in response to this decision, which, combined with Germany's struggles in processing accumulated asylum applications, exacerbated security concerns in the wake of a series of terrorist attacks across Europe (BBC, 2017, 26 February).

Acts of violence against immigrants and religious minorities in Germany stood in stark contrast to the country's open policy of hosting and assisting refugees in 2015. Researches show that in 2017, 44% of Germans

surveyed expressed a desire to ban Muslim immigration, compared to 36.5% in 2014 (Eurobarometer, 2018, 9 November). Reports on terrorism trends further indicate that between 2014 and 2018, far-right terrorism, rather than Islamic or immigrant-based terrorism, saw an increase (GTD, 2019).

5.2. Germany and the Migration Crisis: A Shifting Narrative

In this analysis, we explore the content of Bild Zeitung, a mainstream conservative-right newspaper in Germany, which maintained a consistently high circulation exceeding one million copies between 2010 and 2020. Despite the uptick in post-2015 terrorist incidents, some involving foreign-born individuals with asylum seeker or refugee status associated with jihadist-motivated groups, it was observed that political leaders, especially those not aligned with far-right ideologies, predominantly adopted soothing and inclusive language over divisive rhetoric.

The analysis examined Bild's news articles between 2015 and 2020 related to terrorist attacks, assessing their content within before and after five days of the incidents. Each article mentioning refugees, asylum seekers, terrorism, or immigrants (*Flüchtling, asylanten*) was analyzed for its portrayal of the connection between these groups and terrorism, as well as the prevailing tone. It also identified news promoting inclusivity, peaceful coexistence, and non-violence towards foreigners and individuals of different religions.

Between 2015 and 2018, articles on refugees maintained neutral or positive tones, emphasizing inclusivity and empathy. Messages of support and aid campaigns were widespread, with Germany implementing practices like providing shelter and incentivizing citizens to offer their homes to refugees, backed by state financial support and suitability assessments. Regional differences existed due to Germany's federal structure, with some regions successfully housing refugees and others facing criticism for mistreatment by security personnel. Post-2015, articles began addressing concerns about the state's capacity to accommodate the refugee influx and potential increases in terrorist acts, with authorities highlighting the risk of terrorist militias posing as refugees and stressing that this threat didn't apply to all refugees, emphasizing rigorous screening, while emphasizing the primary threat from individuals radicalized in Syria/Iraq who had "returned" to Germany. Concurrently, instances of actions and harassment against individuals of foreign origins or different religions, along with escalating actions and attacks by far-right movements and arson attempts targeting refugee accommodations, were observed post-2015.

The emergence and growth of far-right movements like Pegida raised concerns among various stakeholders, including refugees, immigrants,

individuals of diverse religious backgrounds, politicians, and officials. While movements like Pegida gained traction, anti-Pegida movements garnered even more support.

In the aftermath of the Paris attacks, discussions unfolded about monitoring radicalized citizens and those returning from Syria/Iraq, involving stricter entry and exit controls due to the challenge of directly apprehending returnees. Despite heightened fears and concerns regarding the potential for attacks in Germany post-Paris attacks, political officials continue to adopt cautious rhetoric, emphasizing inclusivity and unity. Representatives of various religions also stressed the importance of not attributing attacks to all Muslims or immigrants.

Germany faced mounting migration challenges, with concerns about the nation's capacity taking center stage in news reports. Worries centered on accommodating newcomers in venues like sports halls and concert spaces, as dedicated refugee housing was lacking. Moreover, *Bild* covered anti-refugee campaigns and actions in several countries, including Hungary, Serbia, Romania, Greece, and Denmark, along with instances of border police and media misconduct toward refugees. Germany highlighted the contrasting refugee policies among EU states, especially Poland, Hungary, and England, which displayed reluctance to accept refugees. Chancellor Merkel criticized the EU, citing issues like Austria and Hungary's non-compliance with the Dublin Regulation, Hungary's use of barbed wire, and the detention of refugees at border crossings. (*Bild*, 2015, 31 August)

Over time, migration management issues escalated in Germany and across Europe, leading to increased coverage in the media and political discourse. Pressing concerns included accommodation shortages, austerity measures, disputes among EU countries regarding the distribution of 160,000 refugees, and Germany's inability to address the situation singlehandedly. Opposition parties expressed fears about financial and social burdens, integration, and labor market issues. The media also began highlighting governance-related integration challenges, such as refugee children's education, language instruction, and workforce integration.

As it became apparent that a common European refugee policy could not be implemented, and Germany could not manage the situation alone, high authorities issued reproachful messages to other European countries and called for burden-sharing. These messages underlined that the "inability to manage migration together" poses a threat to the common values of European identity, even though a positive line is tried to be maintained against refugees. Here, migration was depicted as a danger not in terms of terrorism but in terms of

impacting "common identity and culture". In Bild's content, calls for solidarity and cooperation were frequently conveyed, emphasizing shared values and responsibilities while acknowledging the challenges.

In the summer of 2015, with the refugee influx, in contrast to securitization discourses and actions, Chancellor Merkel famously declared, "Wir schaffen das" (we can do this) (Bild, 2016, 30 August). However, over time, this optimistic stance began to erode as the initial positive atmosphere waned, evolving from "refugees welcome" to "the refugee flow does not stop," signaling that migration was now viewed as a governance threat (Liebe et al., 2018, p. 2). The news on the return of a new wave of refugees, procedures for asylum application rejections and subsequent returns, and the number of deportations began to surface. Criticisms arose regarding the slow functioning of the asylum bureaucracy, and calls for establishing rules for deportations, especially for individuals from safe countries, gained prominence in political discourse and media reports.

From August 2015 to 2020, Chancellor Merkel was occasionally criticized by other EU states such as Hungary, members of the CSU/CDU ruling coalition, and German opposition parties such as the SPD, AfD and others for her immigration and refugee policy, faced intensifying calls for her resignation unless she altered her stance (Roloff, 2015; Link, 2015; Bild, 2018, 19 June; Bild, 2018, 7 November; Schlee, 2019; Kain, 2019). As a result of debates on refugee policy, Merkel's party, the CDU, and its coalition partner, the CSU, lost favor with voters, while the far-right AfD gained traction with its anti-immigrant rhetoric and became the third-strongest political force. Over time, Merkel and her party succumbed to pressure, and even the CDU initiated a voluntary return aid program for individuals lacking the means to return home. Consequently, the news landscape gradually shifted from stories of pride in refugee acceptance to reports on the increasing number of deportations in the span of a few months.

Examining the news landscape following major terrorist incidents in Germany and France, where the perpetrators either possessed local passports but were foreign-born or entered the country as asylum seekers or refugees, reveals a discernible shift in news tone towards concern. Investigations into the attackers reveal a diverse profile, ranging from individuals affiliated with ISIS and similar extremist organizations to "lone wolves" who became radicalized, oftentimes entering the country using falsified identities or having arrived prior to their radicalization.

In the German context, authorities initially stress the importance of focusing on domestic radicalization rather than fixating on immigrant and

refugee identities, urging increased controls. However, in the aftermath of these attacks, there was a noticeable increase in daily news coverage, averaging at least three pieces per day, with a greater emphasis on intricate details about the attackers. These details include their radicalization, organizational affiliations or sympathies, birthplaces, residences, and backgrounds. There is more emphasis in the news on Islamic terrorism, radicalization, and extremism, and less focus on refugees. There is growing recognition of the vulnerability of refugees to radicalization, as well as discussions about the potential presence of Islamists within refugee camps (CDU-Politikerin Fordert, 2015, 19 September).

Following the Würzburg attack, discussions on how to handle interactions with young refugees were sparked due to the attacker's young age. Efforts to identify radicalized individuals more effectively were initiated, involving various stakeholders such as district supervisors, municipalities, aid groups, foster families, and volunteer coordinators. These attacks evoke fear and anxiety among refugees, evident in reactions such as the slogan "Sie handeln nicht in meinem Name" (Not in my name) adopted by refugees in Germany after the Würzburg attack, signifying both their condemnation of the attack and apprehensions about potential targeting.

Notably, some of right-party members, like parties closer to the centre-right such as the CSU and far-right parties such as the AfD, members adopt a more aggressive stance following these attacks, often portraying Merkel's refugee policy as perilous. For instance, after the Paris attacks, one of the CSU members and Bavarian Minister Markus Söder's tweet, "Paris ändert alles" (Paris changes everything), and similar statements underscore the tendency of far-right parties to associate refugees with terrorism (Bild, 2015, 15 November). Nevertheless, a substantial portion of the population argued that refugees seek asylum to escape threats like those posed by ISIS, advocating against associating refugees with acts of terrorism. Furthermore, a growing sentiment emerged, especially in politician discourses that refugees should not be conflated with terrorism and also immigration policies should not be conflated with counterterrorism efforts (Bild, 2016, 15 November).

Despite occasional criticisms of Chancellor Merkel's refugee policy from various political parties, with the exception of the far-right, none have gone to the extent of associating refugees with terrorism. Nevertheless, it's evident that some ruling parties express unease with Merkel's policies, particularly in states like Bavaria (CSU) and Baden-Württemberg (CDU), which have responded to significant terrorist incidents with tightened refugee policies and increased security measures. Notably, certain CDU members, including Schnuster, advocated for a more consistent deportation process for rejected

asylum seekers, emphasizing the need for "a culture of farewell" ("Wir brauchen eine Abschiedskultur") (Bild, 2016, 26 July).

In these responses to terrorist attacks, there is a notable effort to delicately avoid directly linking refugees to "terrorist" acts. Instead, the focus is on discussing Islamic terrorism, radicalization, and extremism. However, because some perpetrators had foreign origins or infiltrated with refugees, there has been an increase in security measures at border controls. While refugees are not explicitly accused of involvement in terrorist activities by political leaders, there has been a rise in physical and verbal attacks on refugees and their shelters, particularly by extreme right-wing or extremist individuals. The media is handling this situation cautiously, and authorities are taking steps to prevent such attacks from escalating.

To prevent future attacks and inform the public, informative articles have been published, addressing topics such as evaluating asylum applications after each attack, refugee settlement locations, refugee rights, and the monitoring of underage and unaccompanied refugee children. News coverage, especially following major terrorist incidents, prominently features calls for unity against terrorism and highlighting the distinction between Islam and terrorism and between refugees and terrorism, advocating for solidarity, particularly in the wake of significant acts of terrorism.

5.3. Refugee Perceptions in Türkiye and the Migration-Security Nexus

Türkiye has experienced a substantial number of terrorist incidents spanning from 2000 to 2020, with close to 2000 such incidents recorded. Since the 1980s, Türkiye has had to struggle with terrorist organizations such as the PKK and its extensions, which have mostly with Marxist-Leninist ideology or extreme-left and ethnic separatist motivations. These incidents reflect Türkiye's prolonged struggle with various terrorist organizations, particularly the PKK and its ideological offshoots. Consequently, the perpetrators of these terrorist acts are predominantly affiliated with ethnic separatist or far-left organizations. Notably, these attacks have frequently targeted security forces, transportation infrastructure, governmental entities, and public officials.

In the context of migration, Türkiye plays a multifaceted role as both a receiving and sending country. Historically, Türkiye has been both a source and a transit country for migrants, but more recently, it has also become a target country for migrants. Türkiye has been significantly affected by the international forced migration movements, particularly due to humanitarian crises and instability in its neighboring regions. The Arab Spring in 2010, ongoing conflicts in the Middle East, and the humanitarian crisis that emerged

in Syria in 2011 have collectively led to the arrival of approximately 5.5 million people seeking asylum in neighboring countries, primarily Türkiye, Jordan, and Lebanon.

Since 2015, Türkiye has emerged as the country hosting the largest number of refugees globally, driven by its humanitarian approach and open-door policy implemented at the outset of the crisis. In addition to hosting over 3.5 million Syrian citizens under temporary protection status, Türkiye has received more than 450,000 individuals from countries such as Afghanistan, Iraq, Iran, and Somalia (Republic of Türkiye Ministry of Interior Presidency of Migration Management, 2022).

However, it is essential to note that Türkiye's legal framework diverges from the 1951 Convention on the Legal Status of Refugees due to a geographical limitation. Consequently, Türkiye formally designates individuals arriving from Europe as "refugees," while those coming from regions like Syria, Iraq, and Afghanistan are legally classified under temporary protection status.

When examining attacks in Türkiye from the onset of the Syrian Civil War to the present, it is apparent that the number of incidents targeting refugees and asylum seekers has remained relatively low. However, the confluence of the Syrian War and increased activities of terrorist organizations in border regions, capitalizing on regional instability, unfortunately exposes both refugees and local residents to acts of terrorism, resulting in casualties. Furthermore, though their numbers are limited in Türkiye, there have been documented attacks against refugees perpetrated by various actors, including organizations involved in the Syrian War, far-left or separatist groups, or individuals without any clear organizational affiliation.

A comprehensive analysis of attacks in Türkiye reveals that, since 2015, three of the incidents involved foreign perpetrators. In one notable incident, the attack that occurred on January 12, 2016, in Sultanahmet Square was attributed to Nabil Fadlı, a member of ISIS, who was identified as a Syrian citizen and had entered the country as an asylum seeker.

5.4. Türkiye's Nuanced Approach to the Refugee Crisis and Terrorism Discourse

During the peak of the European refugee crisis from 2015 to 2018, Türkiye's most widely circulated newspaper, *Hürriyet*, extensively covered various refugee-related topics, both positive and negative, from 2015 to 2020. This coverage included discussions on refugee policies in other countries, attitudes and actions toward refugees, anti-immigrant and anti-refugee activities by neo-Nazi groups, and criticisms of EU policies. *Hürriyet* consistently emphasized three critical dimensions: Türkiye's status as the largest host of

refugees, its geographical proximity to conflict and terrorism-prone regions, primarily dealing with the PKK and, to a lesser extent, ISIS, and the need for a more equitable sharing of the burden among European countries as Türkiye couldn't handle its fight against ISIS in Syria and hosting refugees alone.

The newspaper covered various topics, including Türkiye's refugee crisis solutions, creating opportunities for Syrian refugees, EU refugee acceptance, financial aid, border security enhancement, and combating human smuggling. Notably, while "terror" and "refugee" often appeared together in articles due to Türkiye's internal security concerns, accusations of terrorism against refugees were notably absent, indicating a deliberate avoidance of securitizing refugees through the "terror" discourse. Instead, the focus was on refugees fleeing terrorism and seeking safety in Türkiye, where they sometimes became victims of terrorism.

The news stories emphasized the need for creating safe zones, free from terrorism, where refugees could safely return to their homelands. There was a consistent commitment to combat ISIS and other terrorist organizations in Iraq and Syria. Establishing areas within Syria's borders free from terrorist organizations was considered vital to protecting the Syrian population's right to life. Türkiye expressed disappointment with European countries' responses to the ongoing refugee influx and emphasized that the issue should be approached from a fundamental human rights perspective.

The statements consistently avoided linking terrorist incidents to refugees, influenced by Türkiye's prolonged conflict with the ethnic separatist group PKK, advocating for Kurdish citizens' rights. Türkiye maintained a clear distinction between Kurdish ethnicity and the PKK organization, both in relation to refugees and broader contexts. The emphasis was on not unfairly attributing terrorism to specific ethnic, religious, or national identities.

In the aftermath of major terrorist attacks, Türkiye prioritizes cautious and reconciliatory explanations in the news. Concerns arise regarding the potential infiltration of malicious terrorists among refugees, akin to the discourse in Germany. There are also discussions about the risk of terrorist organizations radicalizing vulnerable young Syrians. The prevailing sentiment underscores the need for a collective effort against extremism and the establishment of strong, cooperative intelligence networks as essential for finding a solution.

Following the tragic Paris attacks, alarming revelations came to light regarding the nefarious tactics employed by ISIS. The group had fabricated fake ID-passports, using the identities of Syrians with clean criminal records. This disturbing scheme aimed to facilitate the transfer of suicide bombers and armed

militants into Europe under the guise of asylum seekers and refugees. One notable instance involved the identity of one of the Paris attackers, eight more individuals were found to have been issued passports under the name of Ahmed Almohammad, identified as one of the Paris attackers. This revelation serves as compelling evidence of how malicious militias exploited the identities of innocent refugees.

In response to these incidents, Türkiye, a predominantly Muslim-majority nation, consistently emphasized the principle that terrorism should never be unjustly associated with all Muslims and refugees. Türkiye called for global cooperation, constructive dialogue, prudence, and a rejection of prejudice, particularly in the wake of significant worldwide terrorist attacks.

Following the January 2016 Sultan Ahmet attacks, carried out by a Syrian asylum seeker, Türkiye's leaders initially adopted a reassuring tone, aligning with Germany's response. However, this incident led to increased scrutiny, focusing on the attacker's background, entry method, and radicalization. In response, border security was a priority, leading to the construction of an 837-kilometer border wall with Syria in January 2016 to prevent illegal crossings by asylum seekers, smugglers, and unidentified "terrorist organizations."

Between 2015 and 2020, Türkiye transitioned from inclusive and tolerant news tones seen from 2010 to 2015 to more anxious ones. Economic worries, unemployment, cultural concerns, and limited accommodation capacity contributed to this shift. Media narratives critiqued the government's open-door policy, the significant \$40 million expenditure on refugees, the EU's perceived failure to accept an adequate number of refugees, and its lack of material and moral burden-sharing. Opposition parties voiced concerns about the uncontrolled refugee influx, fearing economic crises and unemployment. Calls for creating safe zones and emphasizing repatriation became more common, with demands for transparent and auditable aid distribution and shared responsibility among European countries and international organizations.

Notably, When the news in *Hürriyet* covering a 5-year period are analyzed, both ruling and opposition parties addressed Syrian refugees from economic and political perspectives, with opposition leaders like Devlet Bahçeli highlighting an "economic crisis" and Kemal Kılıçdaroğlu critiquing the ruling party's policies. These discussions had political implications and were used as election propaganda, raising concerns about public perception. President Erdoğan's responses, on the other hand, appeared more constructive regarding refugees, but none of the leaders' statements implied a connection between terrorism and refugees.

Despite Türkiye's open-door policy towards Syrian refugees and its efforts in constructive dialogue, it occasionally used the refugee issue to protect its position in conflicts with European counterparts. Notably, in early 2020, as the EU failed to fulfill promises under the Immigration Agreement, President Erdoğan declared his inability to protect the borders of Europe alone, allowing those who wanted to leave. Subsequently, this led to hundreds of people from various countries such as Afghanistan, Iran, Iraq, Syria, and similar nationalities gathering at the Turkish borders opening to Europe. Unfortunately, stringent border protection measures imposed by Bulgaria and Greece, including harsh interventions and passage restrictions, resulted in a humanitarian tragedy, highlighting the complexities of the global refugee challenge.

6. CONCLUSION

In conclusion, this study has illuminated the divergent approaches taken by nations when confronting the refugee crisis, notably exemplified by the evolving rhetoric of leaders like Davutoğlu and Merkel. The response to the refugee crisis has been a dynamic process, influenced by both internal and external factors. Dynamic changes in political discourse can be observed, particularly in the aftermath of events such as the Charlie Hebdo incident, the Paris attacks, and the tragic death of baby Aylan Kurdi.

Both Türkiye and Germany, despite hosting substantial refugee populations compared to other European countries, initially demonstrated a resolute commitment to inclusivity. While several nations swiftly closed their borders, Germany and Türkiye opted for a more accommodating approach. Germany even publicly declared its intent to temporarily suspend the Dublin Convention, to which it is a signatory, and Türkiye maintained an open-door policy.

However, over time, their steadfastly inclusive attitudes faced challenges and gradually evolved. Pressure from opposition parties and the public, coupled with concerns about the capacity to host refugees, prompted more cautious policies. The emergence of major terrorist incidents further contributed to these shifts, as fears of potential security risks, even if unrelated to genuine refugees, prompted enhanced border controls and security measures, resulting in tightened immigration policies. Türkiye, being in proximity to conflict-prone regions, erected an 837-kilometer border wall with Syria to monitor the entry and exit of potential security threats and illegal immigrants, later extending this measure to cover borders with Iraq and Iran.

Between 2015 and 2018, there was a discernible surge in news coverage on refugees in Germany, with a primary focus on their shelter conditions,

employment prospects, integration efforts, the financial and physical capabilities of German states, criticisms of EU refugee policies, and negative policies towards refugees in other EU member states. Significantly, the media devoted more attention to these aspects than to the potential for "terrorist" attacks originating from refugees.

Nevertheless, the increased influx of migrants triggered the rise of far-right and anti-immigrant groups, particularly in Germany. These groups intermittently exploited the situation with provocative statements to bolster their electoral support, while the media demonstrated a prudent approach in this context. Reports from the global press also highlighted that discussions about refugees intensified following terrorist attacks, contributing to the rise of far-right movements and Islamophobia in both Germany and France.

Germany's heightened sensitivity to the actions and discourses of far-right movements is linked to its historical experiences, influencing the nation's cautious stance. Discrimination based on race and religion is addressed with care, and there are immediate, unequivocal condemnations after discriminatory actions. However, public discourse on integration sometimes includes references to cultural differences.

Initially, in 2015, Germany's response to the surge in migration flows did not involve securitization, exemplified by Chancellor Merkel's "Wir schaffen das" (we will overcome) statement, which sought to maintain a sense of normalcy in handling the refugee issue. Merkel aimed to avoid treating the situation as an extraordinary and relatively steadfast discourse policy aimed at countering the escalating xenophobia and right-wing populism. However, demands for extraordinary measures by other politicians and securitizing actors eventually led to the securitization of the "refugee crisis" in Germany, making a departure from her initial approach. Although Chancellor Merkel initially resisted compromising her refugee policy between 2015 and 2018, her initial embrace of "Willkommenkultur" gradually waned, likely influenced by the rise of right-wing populist discourse and actions, even if not hegemonic. She eventually withdrew from political duties post-2018 due to reactions from her party, the coalition, other parties, and societal feedback. Taking advantage of this crisis environment, the far-right party AfD, known for its anti-immigrant stance, made significant political gains in this context and relatively increased its votes.

Both Germany and Türkiye primarily grapple with socio-cultural and socio-economic concerns related to refugees, in addition to concerns about their overall capacity. The discourse surrounding refugees in Germany centers on "jobs," "economy," "integration," "capacity," "security control," "repatriation,"

and mostly "governance problem," contributing to securitization efforts. Conversely, in Türkiye, economic concerns and unemployment issues played a more central role alongside capacity-related worries. These concerns also played a significant role in shaping concerns about Türkiye's refugee policy. Both countries have witnessed sporadic attacks against refugees and their residences, with Germany, in particular, experiencing an upsurge in anti-immigrant terrorist incidents after 2015. Despite this, it is essential to underline that the discourses of political elites and securitizing actors in both nations have not explicitly attempted to securitize immigrants through accusations of terrorism. Instead, the discourse emphasizes the need for caution in light of potential risks, avoiding direct accusations against refugees. This nuanced approach reflects an attempt to balance security considerations with a commitment to humanitarian principles in the face of complex challenges.

7. CONFLICT OF INTEREST STATEMENT

The article is prepared by a single author, since it is produced from a thesis, the thesis advisor is written as the second author.

8. FUNDING ACKNOWLEDGEMENTS

This research received no specific grant from any funding agency.

9. AUTHOR CONTRIBUTIONS

The article is prepared by a single author, since it is produced from a thesis, the thesis advisor is written as the second author.

10. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

Ethics committee principles were complied with during the study process. The methods and data used in the study do not require ethics committee approval.

11. REFERENCES

- Adamson, F. B. (2006). Crossing Borders: International migration and national security. *International Security*, 31(1), 165–199. <http://www.jstor.org/stable/4137542>
- Akşit-Ergen, G. & Memişoğlu, F. (2020). 'Refuge Crisis' in the context of EU-Turkey relations. In A. Bilgin (Edt.). *EU/Turkey relations in the shadows of crisis*, (pp. 175-192). London: Lenxington Books.

- Amnesty International. (2023, September 18). *Refugees, asylum seekers and migrants - Amnesty International*. <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/refugees-asylum-seekers-and-migrants/>
- Baker-Beall, C. (2009). The discursive construction of EU Counter-Terrorism Policy: writing the 'Migrant Other', securitisation and control. *Journal of Contemporary European Research*, 5(2), 188–206. <https://doi.org/10.30950/jcer.v5i2.161>
- Balzacq, T. (2005). The three faces of securitization: Political agency, audience and context. *European Journal of International Relations*, 11(2), 171–201.
- BBC. (2017, 26 February). Germany hate crime: Nearly 10 attacks a day on migrants in 2016. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-39096833> in 28 December 2022.
- Beck, M. (2021). On the making of the German 'refugee crisis': securitizing muslim immigrants in 2015 and beyond. *Journal of Refugee Studies* 34(2), 1307-1326.
- Betts, A. (2017). *Zorunlu göç ve küresel politika*. Ankara: Hece Yayınları.
- Bild. (2015, 31 August). Bundeskanzlerin redet Klartext: Das will Merkel gegen die Flüchtlingskrise tun. *bild.de*. Retrieved from <https://www.bild.de/politik/inland/angela-merkel/das-wird-merkel-jetzt-tun-42398008.bild.html>
- Bild. (2015, November 15). "Paris ändert alles": Wirbel um Söders Flüchtlings-Tweet. *bild.de*. <https://www.bild.de/politik/inland/markus-soeder/veraendern-anschlaege-die-fluechtlingsdebatte-43406506.bild.html>
- Bild. (2016, 26 July). Kriminalität: Bayern geht schärfer gegen gewalttätige Flüchtlinge vor. *bild.de*. Retrieved from <https://www.bild.de/news/aktuelles/bombenanschlag-in-ansbachtatverdaechtiger-46976834.bild.html>
- Bild. (2016, 30 August). Das hat sich seit dem Ausspruch der Kanzlerin zur Flüchtlingskrise getan! Jahr nach „Wir schaffen das“. *bild.de*. Retrieved from <https://www.bild.de/politik/inland/fluechtlingskrise/ein-jahr-nach-wir-schaffen-das-47573470.bild.html>
- Bild. (2016, 15 November). Paris Ändert Alles: Wirbel um Söders Flüchtlings-Tweet. *bild.de*. Retrieved from <https://www.bild.de/politik/inland/markus-soeder/veraendern-anschlaege-die-fluechtlingsdebatte-43406506.bild.html>
- Bild. (2018, June 19). Asyl-Zoff zwischen Merkel und Seehofer - Die Welt spricht über unsere Macht-Schlacht | Politik. *bild.de*. <https://www.bild.de/politik/inland/angela-merkel/die-welt-spricht-ueber-unsere-macht-schlacht-56052630.bild.html>
- Bild. (2018b, November 7). Exklusive Umfrage: Soll Angela Merkel als Kanzlerin abtreten? | Politik. *bild.de*. https://www.bild.de/bild-plus/politik/inland/politik-inland/exklusive-umfrage-soll-angela-merkel-als-kanzlerin-abtreten-58253616.bild.html?wt_eid=2153669433153368749&wt_t=2154160842037258320

- Bolter, J. (2019, June 10). *Explainer: who is an immigrant?* migrationpolicy.org. <https://www.migrationpolicy.org/content/explainer-who-immigrant>
- Boswell, C. (2007). Migration control in Europe after 9/11: Explaining the absence of securitization. *Journal of Common Market Studies*, 45(3), 589-610.
- Bourbeau, P. (2011). *The Securitization of migration: a study of movement and order*. London: Routledge.
- Bove, V. M., & Böhmelt, T. (2016). Does immigration induce terrorism? *The Journal of Politics*, 78(2), 572–588. <https://doi.org/10.1086/684679>
- Buzan, B., Waeber, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework of analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publisher.
- Can, S. (2015). İslamofobi'yi zirveye tırmandıran Paris saldırılarının gölgesinde Avrupa Müslümanları. *ORMER*. https://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,45,islamofobi_yi_zirveye_tirmandiran_paris_saldirilari_nin_golgesinde_avrupa_muslumanlari.html
- Cdu-Politikerin Fordert, (2015, 19 September). Anwerbung für terror soll strafbar werden!. *Bild*. Retrieved from <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/sympathie-werbung-fuer-terror-soll-bestaft-werden-42638558.bild.html>
- Crush, J., & Ramachandran, S. (2010). Xenophobia, international migration and development. *Journal of Human Development and Capabilities*, 11(2), 209–228. <https://doi.org/10.1080/19452821003677327>
- Dragičević, D. (2019). Is there any correlation between terrorism and immigration? evidence from Eu countries. *Journal of Business Paradigms*, 4(2), 4-21.
- Dixit, P. (2015). Securitization and terroristization: analyzing states' usage of the rhetoric of terrorism. In *Springer eBooks* (pp. 31–50). https://doi.org/10.1007/978-3-658-11181-6_3
- Dreher, A., Gassebner, M., & Schaudt, P. (2020). The effect of migration on terror: Made at home or imported from abroad? *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 53(4), 1703–1744. <https://doi.org/10.1111/caje.12469>
- ECRI (2017). *ECRI conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Germany subject to interim follow-up* (No. CRI(2017)6). <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-respe/1680a807d2>
- Elbir, H. Ç. (2016). Avrupa'nın aşırı sağ haritası: Zenofobi, İslamofobi ve Türkofobi. *AVİM*. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/AVRUPA-NIN-ASIRI-SAG-HARITASI-ZENOFABI-ISLAMOFABI-VETURKOFABI>
- Estevens, J. (2018). Migration crisis in the EU: developing a framework for analysis of national security and defence strategies. *Comparative Migration Studies*, 6(1). <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0093-3>
- Euroobserver, (2018, 9 November). Xenophobia on the rise in Germany, study finds. *Euroobserver*. Retrieved from. <https://euobserver.com/migration/143336> in 22 July 2019.

- Fierke, K. M. (2017). Critical theory, security, and emancipation. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.138.
- Global Terrorism Database. University of Maryland National Consortium for the study of terrorism and responses to terrorism an emeritus center of excellence of the U.S. department of homeland security. <https://www.start.umd.edu/gtd/search/>
- Geddes, A. (2003). *The politics of migration and immigration in Europe*. London: Sage.
- Granados, S., Murphy, Z., Schaul, K., & Faiola, A. (2016, 14 October). Fence Out: A new age of walls (Episode 2). The Washington Post. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/graphics/world/border-barriers/europe-refugee-crisis-border-control/>
- Hamann, U., & Karakayali, S. (2017). Practicing willkommenskultur: migration and solidarity in Germany. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 2(4), 69-86.
- Helbling, M., & Meierrieks, D. (2020). Terrorism and migration: an overview. *British Journal of Political Science*, 52(2), 977-996. <https://doi.org/10.1017/s0007123420000587>
- Heywood, A. (2013). *Küresel siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*. London: Routledge.
- Ibrahim, M. (2005). The securitization of migration: a racial discourse1. *International Migration*, 43(5), 163-187. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2005.00345.x>
- International Labour Office (ILO), International Organization for Migration (IOM), & Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2001). *International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia*. World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia And Related Intolerance (Wcar). https://publications.iom.int/system/files/pdf/international_migration_racism.pdf
- International Organization for Migration (2018). World migration report 2018. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2018>
- Isaksen, J. V. (2019). The impact of the financial crisis on European attitudes toward immigration. *Comparative Migration Studies*, 7(24). <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0127-5>
- Kain, F. (2019, February 12). BILD-Analyse: Abrechnung mit Merkels Flüchtlingspolitik | Politik. *bild.de*. <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/bild-analyse-zum-cdu-migrationsgipfel-das-thema-ist-zurueck-auf-der-agenda-60076528.bild.html>
- Karyotis, G., & Skleparis, D. (2016). Resistance to the criminalization of migration. In R. Furman, A. Ackerman & G. Lamphear (Eds.), *The immigrant other: Lived experiences in a transnational world* (pp. 266- 282). New York: Columbia University Press.

- Krause, K., & Williams, M.C. (1996). Broadening the agenda of security studies: Politics and methods. *Mershon International Studies Review*, 40, 229-254.
- Li, F. L. N., Jowett, A. J., Findlay, A. M., & Skeldon, R. (1995). Discourse on Migration and Ethnic Identity: Interviews with Professionals in Hong Kong. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20(3), 342–356. <https://doi.org/10.2307/622655>
- Liebe, U., Meyerhoff, J., Kroesen, M., Chorus, C., & Glenk, K. (2018). From welcome culture to welcome limits? Uncovering preference changes over time for sheltering refugees in Germany. *PLOS ONE*, 13(8), e0199923. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199923>
- Link, V. A. (2015, October 27). Angela Merkel verteidigt ihre Flüchtlingspolitik: „Ja, es sind sehr, sehr viele. Aber wir sind 80 Millionen“ | Politik. *bild.de*. <https://www.bild.de/politik/inland/angela-merkel/buergerdialog-zur-fluechtlingskrise-43152640.bild.html>
- Lutterbeck, D. (2006) Policing migration in the Mediterranean. *Mediterranean Politics* 11(1), 59–82.
- Martin, D. (1982). Large-Scale migrations of asylum seekers. *American Journal of International Law*, 76(3), 598–609. <https://doi.org/10.1017/s0002930000212347>
- Massey, D. S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383–413. <https://doi.org/10.2307/1972195>
- Messina, A. M. (2014). Securitizing immigration in the age of terror. *World Politics*, 66(3), 530–559. <https://doi.org/10.1017/s0043887114000148>
- Panayi, P. (2011). Imperial collapse and the creation of refugees in Twentieth-Century Europe. In *Palgrave Macmillan UK eBooks* (pp. 3–27). https://doi.org/10.1057/9780230305700_1
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493–510. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00225>
- Republic of Türkiye Ministry of Interior Presidency of Migration Management, Up-to-Date statistics, Retrieved from <https://en.goc.gov.tr/international-protection17>
- Republic of Türkiye Ministry of Interior Presidency of Migration Management (2022). Up-to-Date statistics. Retrieved from <https://en.goc.gov.tr/international-protection17>
- Robinson, D. and Milne, R. (2017, May 2) EU states told to lift Schengen border controls within 6 months. *Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/0f96d0f2-2f4c-11e7-9555-23ef563ecf9a>
- Roloff, V. H. (2015, August 29). Flüchtlingspolitik der Kanzlerin: Wie Merkel im Ausland gefeiert und zuhause kritisiert wird | Politik. *bild.de*. <https://www.bild.de/politik/ausland/angela-merkel/fluechtlingspolitik-im-ausland-gefeiert-zuhause-kritisiert-42373552.bild.html>

- Saleh, M. (2017). Border control and migration fatalities in the Mediterranean Sea. *E-International Relations*. Retrieved from <http://www.e-ir.info/2017/05/10/border-control-and-migration-fatalities-in-the-mediterranean-sea/>
- Saux, M. S. (2007). Immigration and Terrorism: a constructed connection. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 13(1-2), 57-72. <https://doi.org/10.1007/s10610-006-9031-2>
- Schlee, M. (2019, April 18). Orbán: Merkel is 'not in charge' of Hungary's refugee policy. *POLITICO*. <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-angela-merkel-is-not-in-charge-of-hungarys-refugee-policy/>
- Schmid, A. P. (2016). Links between terrorism and migration: an exploration. *ICCT Research Paper*. <https://doi.org/10.19165/2016.1.04>
- Segura, N. (2016, 26 October). Frontex's New Mandate, a Controversial EU Approach to the Refugee Crisis. *European Public Affairs*. Retrieved from <http://www.europeanpublicaffairs.eu/frontexs-new-mandatea-controversial-eu-approach-to-the-refugee-crisis/>
- Simon, J. R., & Lynch, J. P. (1999). A comparative assessment of public opinion toward immigrants and immigration policies. *International Migration Review*, 33(2), 455-467.
- Stivas, D. (2020). *The Securitization of the European refugee crisis. a novel approach to the 'Audience acceptance' of the Copenhagen school of security studies*. (Unpublished PhD Thesis). Hong Kong Baptist University, Hong Kong.
- Sökefeld, M. (2017). Between humanitarian and political realism: Anthropological perspective on the refugee crisis in Germany. *NUST Journal of International Peace & Stability*, 1(1), 72-85.
- The Guardian. (2015, 15 September). Crowds build at border with Serbia as Hungary cracks down on refugees. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/15/hungary-strict-new-border-controls-crackdownrefugees-serbia>
- The Guardian. (2016, 9 March). Balkan countries shut borders as attention turns to new refugee routes. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/09/balkans-refugee-route-closed-say-european-leaders>
- Ting, J. C. (2006). Immigration and national security. *Orbis*, 50(1), 41-52. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2005.10.004>
- Triandafyllidou, A., & Dimitriadi, A. (2013). Migration management at the outposts of the European Union: The case of Italy's and Greece's borders. *Griffith Law Review*, 22(3), 598-618.
- UNHCR- The UN Refugee Agency. (n.d.). *The 1951 Refugee convention* | UNHCR. UNHCR. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/1951-refugee-convention>
- Waever, O. (1989) Security, the speech act analysing the politics of a word, Working Paper, Research Training Seminar, Sostrup Manor, June 1989.

- Waever, O. (1995). Securitization and desecuritization. In Ronnie D. Lipschutz (eds.), *On security* (pp. 46–86). New York: Columbia University Press.
- Walters, W. (2010). *Migration and Security*. In J. P. Burgess (Eds.). *The routledge handbook of new security studies* (pp. 217-228). London: Routledge.

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÖÇ POLİTİKASI: GÜÇ MERKEZİ İNŞASI MI?¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 23.07.2023 Yayına Kabul Tarihi: 26.12.2023

Niyazi İPEK
Dr. Öğr. Üyesi
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ardahan, Türkiye
niyaziipek@ardahan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6893-4537

ÖZ | Uluslararası göç, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler sistemini etkileyen başlıca küresel meselelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Rusya Federasyonu (Rusya) da bu gündemle muhatap olmakta ve bu konuda politika geliştirmeye zorlanmaktadır. Bununla birlikte Rusya'nın izlediği ulusal ve uluslararası göç politikasının genel dış politikanın bir aracı olarak işlev gördüğü değerlendirilmektedir. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan çalışma, neorealist bir teorik perspektifle ele alınmıştır. Buna göre Rusya'nın göç politikası, güç, egemenlik, güvenlik, yaşam alanı ve ulusal çıkar gibi geleneksel uluslararası ilişkiler kavramları ekseninde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada, Rusya'nın grand stratejisinin *çok kutupluluk*, tali stratejisinin ise *güç merkezi inşası politikası* olduğu varsayımından hareketle Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası izlediği göç politikasına odaklanarak Rusya'nın ulusal ve uluslararası göçü dış politika aracı olarak yönettiği savlanmakta; bu dış politikanın güç merkezi inşasına yönelik bir seyir izleyip izlemediği analiz edilmektedir. Yapılan değerlendirme ve incelemeler, Rusya'nın uluslararası göçü araçsallaştırdığını göstermiş; buradan hareketle makale, Rusya'nın bu yolla güç merkezi inşa etme politikası uyguladığını savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rus dış politikası, uluslararası göç, Rusya'nın göç politikası
JEL Kodları: Z0, F5, J6

Alan: Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler
Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.037

Atıfta bulunmak için: İpek N. (2023). Rusya Federasyonu'nun göç politikası: güç merkezi inşası mı? *KAÜİBFD*, 14(28), 933-955.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

MIGRATION POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION: IS POWER CENTER BUILDING?

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 23.07.2023 Accepted Date: 25.12.2023

Niyazi İPEK
Asst. Prof. Dr.
Ardahan University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Ardahan, Türkiye
niyaziipek@ardahan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6893-4537

ABSTRACT | International migration stands out as one of the key global issues that has influenced the international relations system in the post-Cold War era. The Russian Federation (Russia) is also confronted with this agenda and compelled to develop policies on this matter. However, the national and international migration policies pursued by Russia are considered to function as instruments of its overall foreign policy. The study, conducted through qualitative research methodology, has been approached from a neorealist theoretical perspective. Within the study, Russia's migration policy has been examined in the context of traditional international relations concepts such as power, sovereignty, domination, security, and national interests. In this context, this study focuses on Russia's post-Cold War migration policy, assuming that Russia's grand strategy is multipolarity and its subordinate strategy is a power center-building policy. The study argues that Russia manages migration as a foreign policy tool and analyzes whether this foreign policy follows a trajectory toward power center-building. The assessments and examinations revealed that Russia instrumentalizes international migration, and based on this, the article asserts that Russia implements a power center-building policy through this means.

Keywords: *Russian foreign policy, international migration, Russia's migration policy*

JEL Codes: *Z0, F5, J6*

Scope: *Political science and international relations*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin jeopolitik varlığının sona ermesi, yalnızca Rusya açısından değil, sistem açısından da köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. İki kutuplu yapı çözülmüş, sistemin öngörülebilir oluşu ortadan kalkmıştır. Yirminci yüzyılın son yarısında sistemi domine eden aktörlerden biri olan Rus devleti, aynı yüzyılın sonunda yeniden yapılanma ve sistemde yeniden konumlanma çabası içine girmişti. Buna mukabil ABD, yeni dünya düzeni söylemiyle uluslararası sistemi tek başına belirleyebileceği iddiası ve dış politikasıyla yirminci yüzyılın son on yılını yegâne hegemon olarak geçirmiştir.

Uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişim, yalnızca sistem ve aktör düzeyinde yaşanmamıştır. Uluslararası ilişkilerin gündemi ve konuları da değişmiştir. Ana akım uluslararası teorilerin ve uluslararası ilişkiler çalışmalarının analiz düzeyi ve birimleri de değişmiştir. Buna göre insan hakları, iklim, çevre, uluslararası göç, dijital dönüşüm, bilişim teknolojileri, toplumsal güvenlik ve iş birliği gibi çalışma alanları ve konuları, uluslararası ilişkilerin gündemini daha yoğun olarak meşgul ederken konvansiyonel konular ve yaklaşımların ağırlığı nispeten azalmaya başlamıştır.

Bu noktada uluslararası göç, çok yönlü ve boyutlu etkileriyle uluslararası ilişkileri ve sistemin aktörlerini fazlasıyla etkilemeye başlamıştır. Üstelik uluslararası göç, aktörlerin yalnızca bir kısmını değil, neredeyse tamamını ilgilendiren bir boyuta ulaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası ulaşım ve haberleşmede gözlenen artış, derinleşen bölgesel krizler ve küresel yoksulluktaki artış gibi faktörler, uluslararası göçü hem zaruri kılacak hem de onu kolaylaştıracak süreçleri doğurmuştur. Bu noktada Rusya, uluslararası göçün etkilediği devletlerden biri olarak bu süreçle mücadele etmek ve onu yönetmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın, 1990'lı yıllar boyunca yaşanan kaotik geçiş sürecinin ardından, Putin iktidarı ile birlikte uluslararası sistemin etkin aktörlerinden biri olarak yeniden konumlanması, Rusya'ya uluslararası göçü dış politika aracı olarak tasarlama olanağı vermiştir. Nitekim Rusya, uluslararası göçü tehdit olarak kabul ettiği yaklaşımını değiştirmiş ve özellikle 2018 yılında yayımladığı Uluslararası Göç Konseptiyle birlikte uluslararası göçü, ulusal güvenliğinin kaynağı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Rusya, dış politikada manevra alanı açarak uluslararası göçü kendi lehine yönetmeye çalışmış, bu yolla bölgesinde etkinliğini geliştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Rus dış politikası analiz edildiğinde Putin dönemiyle birlikte Rusya'nın uluslararası sistemde belirgin bir yeniden konumlanma yaşadığı ve Rusya'nın gerek Yakın Çevresinde gerekse küresel düzlemde etki üretmeye başladığı gözlenmiştir. Bu bağlamda uluslararası göç, Rusya için önemli bir manevra alanı açmıştır. Bu noktada Yakın Çevre kaynaklı

uluslararası göç, Rusya ile Yakın Çevre ülkelerinin ilişkilerini kolaylaştırırken mesela Çin'den kaynaklanan uluslararası göç, Rusya-Çin ilişkilerinin zayıf karnını oluşturmuştur. Buradan hareketle Rusya, uluslararası göç konusunda inisiyatif geliştiremeye ve uluslararası göçü dış politika aracı haline getirmeye odaklanmıştır. Bu bağlamda Rusya, uluslararası göç politikasını yeniden kurgularken dış politikada da uluslararası göçü araçsallaştırmıştır. Bunun örnekleri 2008 Gürcistan, 2014 Kırım ve 2022 Ukrayna merkezli gelişmelerde görülmüştür. Anılan bölgelerde kriz öncesi ve kriz sonrası meydana gelen nüfus hareketleri ve Rusya'nın bu bölgedeki kişilere vatandaşlık vermiş olması, Rusya'nın eylem ve söylem düzeyindeki manevra alanını genişletmiştir. Rusya gerek Ukrayna gerek Gürcistan'daki 'vatandaşlarının' güvensizliklerini ileri sürerek her iki ülkeye karşı kuvvet kullanmaktan çekinmemiştir.

Ulusal ve uluslararası göç politikası ile Yakın Çevresindeki nüfus hareketlerini kontrol etmeye çalışan ve bu yolla nüfuzunu geliştirme yoluna giden Rusya, merkezine kendisinin konumlandığı bir etki sahası da inşa etmeye çalışmaktadır. Bu noktada uluslararası göç politikası, Rusya'nın Putin dönemiyle birlikte gerek söylem gerek eylem düzeyinde savunduğu çok kutupluluk tezini gerçekleştirmek için fonksiyon üretmektedir. Bu bağlamda Rusya, çok kutupluluk iddiasını hayata geçirmek ve tahayyül ettiği çok kutuplu sistemin kutuplarından biri olmak için güç merkezi inşa politikası izlemiş ve kendi müttefiklerini konsolide edecek politikalar geliştirmiştir. Ulusal ve uluslararası göç politikaları da bu minvalde izlediği politikalar bütününe bir parçası olmuştur.

Çalışmada sözü edilen güç merkezi inşası, Rusya'nın savladığı çok kutupluğu elde etmek için inşa etmek zorunda olduğu etki merkezini ifade etmektedir. Zira çok kutupluluk iddiası, ancak Rusya'nın küresel etki yaratan kutuplardan biri olmasıyla somutlaşabilir. Rusya, güç merkezi inşasıyla küresel gelişmelere yön verebilecek veya en azından merkezinde yer aldığı güç öbeğini domine edecek bir etki üretme kapasitesi elde etmek istemektedir. Farklı derinlik ve genişlikte ilerleyen süreç, askeri, ekonomik, politik ve kültürel etki alanlarının var edilmesiyle yakından ilgilidir. Bu noktada uluslararası göç, Rusya'ya söz konusu etkiyi arttırma olanağı sunmakta, inşa ettiği güç merkezindeki manevra alanını genişletmektedir (İpek, 2019, ss. 290-294).

Çalışmaya konu olan göç hareketi, Rusya'nın beka alanı olarak tanımladığı Yakın Çevre ülkelerinden Rusya'ya yönelen uluslararası göçlerdir. Rusya, bu göç hareketlerini yönlendirebilmekte, meydana gelen nüfus hareketi üzerinde inşa edici (biçimlendirici) kuvvet uygulayabilmektedir.

Çalışma, sistemin anarşik yapısını tanıyan, uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelesini yadsımayan, sistemin belirleyici aktörü olarak devleti görmeye

devam eden ve geleneksel bir uluslararası ilişkiler kavrayışına sahip olan neorealist bir açıdan ele alınmıştır (Gürler & Yolcu, 2022, s. 216). Neorealizm devletleri, kendi güvenliklerini sağlamak için güç kullanabilen ve rasyonel aktörler olarak görür. Bu mahiyet, devletleri güç elde etmeye sevk eder ve sistem düzeyinde de güç dengesi arayışına iter (Arı, 2002, s, 195). Bu önerme, Rusya'nın sistemde yeniden konumlanmasını ve güç arayışını açıklamaktadır. Sürekli değişen güç dengesi Rusya'yı, devinen bir denge içinde yeniden konumlanmaya ve kendi güvenliğini güç elde ederek ve sistemin güç dengesini sağlayarak elde etmeye sevk etmektedir.

Neorealizm, iç-dış politika ayrımını silikleştirdiği için de çalışmanın teorik çerçevesi olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, Rusya'nın iç politikası ile dış politikası arasındaki ilintiye odaklanmayı ve göç politikasını hem iç hem dış politika açısından değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Öbür yandan, yapı ve sisteme odaklanan neorealizm, aktör ile sistem arsındaki ilişkiyi incelemeye de olanak tanımaktadır. Bu yönüyle teori, Rusya'nın göç politikası ile sistemi biçimlendirme çabasını incelemeye fırsat vermektedir. Waltz'ın dış politikayı iç politikanın devamı olarak lanse etmesi, bu aşamada çalışmanın eksenlerinden birini oluşturmaktadır (Waltz, 2009, s, 77). Zira Rusya'nın çok kutupluluk iddiası, iç siyasetinden bağımsız olarak anlaşılmaz ve izlediği uluslararası göç politikasının uzantılarının bu savla ilgisi, açık olarak ortaya konamaz. Dolayısıyla Waltz'ın yapısalcı realizm olarak da anılan teorik perspektifi, Rusya'nın göç politikasının hem Rus iç siyaset hem de Rus dış siyaset açısından değerlendirmek için elverişli araçlar sunmaktadır (Burchill, 2013, ss, 59-60). Bu perspektif, Rusya'nın dış politikasını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Uluslararası ilişkileri güç merkezli gören, ulusal çıkarı kutsayan ve devleti temel aktör olarak kabul eden Rus karar mekanizması, uluslararası göçü de bu prizmadan görmekte ve onu dış politikanın doğal bir konusu olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, Rus siyasi elitinin uluslararası ilişkileri daha ziyade güçler dengesi ve güç eksenli kavrama eğilimi de neorealizmin savları ile örtüşmektedir (Necefoğlu, 2017, s. 55). Bu da bize teorinin salık verdiği önermeleri Rus siyasetinde görme ve Rus siyasetini açıklama olanağı sunmaktadır.

Bu minvalde çalışma, göçün araçsallaştırılmasına değinerek başlamakta ve küresel göç trendine atıf yaparak Rusya'nın bu konudaki yaklaşımına odaklanmaktadır. Ardından Rusya'nın izlediği göç politikasını incelemekte ve bunu, Rusya'nın ilan etmiş olduğu Göç Konseptine dayanarak açıklamaktadır. Son başlıkta ise Rusya'nın uluslararası göç politikası, Rusya'nın geliştirdiği çok kutupluluk iddiaları çerçevesinde tartışılmaktadır.

2. GÖÇÜN ARAÇSALLAŞTIRILMASI VE GÖÇ DİPLOMASİSİ

Göç, ekonomik, politik ve sosyal etkiler gibi geniş bir yelpazede sonuç üreten bir olgudur. Bu nedenle uluslararası aktörleri politika geliştirmeye ve inisiyatif almaya zorlamaktadır. Bu etkilere maruz kalan devletler göçü yönetmek, güvenlikleştirmek veya engellemek gibi çeşitli politikalar üretmektedir. Uluslararası göç kimi zaman da diplomasinin konusu ve dış politikanın aracı olarak kullanılmaktadır.

Uluslararası göç, devletler veya diğer uluslararası aktörler tarafından hedeflerine ulaşmak için taktik, stratejik veya operasyonel alanlarda kullanılmaktadır (Stager, 2014, s. 2). Greenhill de (2008) çalışmasında siyasi ve askeri savaş silahları olarak nüfus hareketlerinin araçsal manipülasyonunu ayrıntılı bir incelemesini sunmaktadır. Stratejik olarak tasarlanmış göç, uluslararası aktörler tarafından belirli bir bölgede ikamet eden nüfusun yapısını belirlenmiş amaca yönelik olarak artırmak, azaltmak veya değiştirmek için planlı olarak teşvik edilen veya manipüle edilen iç veya dış göçleri ifade eder (Greenhill, 2008, s. 7). Bu bağlamda göç, yalnızca insani süreç olarak değil, kalkınmanın, ekonominin, siyasetin ve dahi dış politikanın aracı olarak değerlendirilmektedir. Çok yönlü etkiler üreten ve çeşitli süreçleri doğrudan etkileyebilen göç, bu kapasitesi nedeniyle değişik alanlarda iç ve dış politikanın aracı olarak kullanılmaktadır.

Uluslararası göçün araçsallaştırılması olarak ifade edilen söz konusu süreç, çeşitli tartışmaların gündeminde yer alsa da bugün devletlerin sıkça başvurduğu bir politikayı ifade etmektedir (Temizer, 2022). Bu noktada bir taraftan uluslararası göçe karşı temkinli tutumunu sürdüren öbür taraftan onu nitelikli nüfusun kaynağı olarak görünen Rusya, uluslararası göçü araçsallaştıran aktörlerden biri olarak ileri çıkmaktadır. Yakın Çevre ülkelerinden kaynaklanan göçe şiddetle maruz kalan Rusya, aynı zamanda göçü dış politika aracı olarak biçimlendirme fırsatı da elde etmektedir. Bu ise Rusya'ya diğer devletler karşısında hareket alanı açmakta ve göçü diplomasinin bir aracı olarak kullanma olanağı sunmaktadır (Adamson & Tsourapas, 2018, s.118).

Anlaşılabileceği üzere göç, devletler arasındaki ilişkilerin önemli bir konusu olmaya başlamış ve bu, "göç diplomasisi" kavramının gelişmesini beraberinde getirmiştir (Özdam & Argalı, 2022, s. 21). Özellikle Soğuk Savaş sonrasında nüfus hareketleri artmış ve küreselleşmeyle birlikte bu hareket, küresel nitelik kazanmıştır. Böylece devletler arası ilişkilerin bir ögesi haline gelen göç, giderek daha yoğun biçimde dış politikanın aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Literatürde "göç diplomasisi" olarak alan bulmasıyla birlikte de (Adamson & Tsourapas, 2019, s. 115) dış politikanın esas yöntemi olan ve uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki ilişkilerin barışçıl yollar ve müzakerelerle yürütülmesi anlamına gelen geleneksel diplomasinin önemli bileşenlerinden biri

haline gelmiştir (Özdal, 2013, s. 4).

Göç diplomasisi, dış politik eylemlere meşruiyet kazandırmak ve hareket alanı açmak gibi gerekçelerle devletler arası ilişkilerde giderek daha fazla uygulama alanı bulmaktadır. Bu noktada sistemin çeşitli aktörleri göçü araçsallaştırmakta, özellikle devletler, bunu politik amaçlarına ulaşmak için kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle, göç tarihinin oldukça eskiye uzandığı akılda tutulduğunda, günümüzde yeni olanın göç değil, göçün uluslararası ilişkilerin güçlü bir argümanına dönüşmesidir. Bu ise aktörleri göçe karşı duyarlı kılmakta ve kimi zaman da onu politikanın aracına dönüştürmektedir.

Rusya söz konusu olduğunda, göçü hem iç siyaset hem de dış siyaset aracı olarak kullanmanın örneklerine hem İmparatorluk döneminde hem SSCB döneminde rastlanmaktaydı (Özel Özcan & Sevindik, 2022, s. 61). Rusya bu mirası devralmış ve insan hareketlerini hem iç hem dış işlerinde bir araç olarak zaman zaman kullanmaya devam etmiştir. Buna göre Rusya, özellikle Yakın Çevreden kaynaklanan göçe yönelik uygulamalarını kimi zaman sıkılaştırıp kimi zaman da yumuşatma yoluyla Yakın Çevresi üzerinde etki üretmek istemektedir; ülkeleri için ciddi bir döviz kaynağı (remittance) olan işgücü göçünü, Yakın Çevre ülkelerini konsolide etme aracı olarak kullanmaktadır. Ülkesine döviz girdisi sağlayan ve ülkesindeki işsizlik oranlarını aşağı çeken bu göçmen nüfus, kaynak ülkelerin istikrarına hizmet ederken Rusya açısından hem işgücü ihtiyacının karşılanmasına hem de ikili ilişkilerde lehine bir denge oluşturmasına hizmet etmektedir. Bu noktada işçi göçü, Rusya ile Yakın Çevre ülkeleri arasındaki ikili ilişkilere yansımış ve ilişkilerin dengesini etkilemiştir (Durmuş & Asma, 2021).

Rusya'nın merkezde yer aldığı ve Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan ile yakın zamanda yaşadığı sorunların zaafiyet yarattığı Yakın Çevre ile çevrelendiği güç merkezi, süregiden göç hareketleri sayesinde kuvvetleneceğe benzemektedir. Zira BM'nin Dünya Nüfus Beklentileri endeksi, 2050 yılına kadar Orta Asya nüfusunun %36 civarında artacağını öngörmektedir (Makhanov, UN Population Prospects: Case of Central Asia, 2020). Rusya'nın bölgedeki en cazip ülke olma konumunun yakın gelecekte değişmeyeceği varsayımından hareketle, Rusya'nın orta vadede çekim merkezi olmaya devam edeceği ve göç hareketleri vasıtasıyla bölge ülkeleri üzerinde kontrol sağlamaya çalışacağı öngörülebilir. Rusya, bir göç merkezi olarak güçlü bir çekim merkezidir ve bu çekim gücü ona Orta Asya ülkeleri açısından Rusya'nın nüfuzunu güçlendiren bir arka plan sunmaktadır (Özel Özcan & Sevindik, 2022, s. 62). Dolayısıyla Rusya, özellikle Yakın Çevresinde kaynaklanan ve işgücü niteliği belirgin olan göçü diplomasi konusunu yapmaya ve dış ilişkilerinde araçsallaştırmaya devam edecektir.

3. KÜRESEL GÖÇ TRENDİ VE RUSYA'NIN KONUMU

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verilerine göre 2022 yılı sonu itibariyle 108,4 milyon kişinin zorla yerinden edildiği; 35,3 milyon kişinin mülteci durumuna düştüğü ve 5,4 milyon kişinin sığınmacı olduğu görülmektedir (UNHRC Türkiye, 2023). Bununla birlikte 2021 yılı itibariyle göçmen sayısının 281 milyonun üzerinde olduğu görülmüştür (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021, s. xii). Üstelik bu sayı yıldan yıla büyümektedir.

Dünya nüfusunun %3'ünü aşan söz konusu insan hareketliliği, büyük ölçüde gelişmiş ülkeler yönünde gerçekleşmektedir. UNHRC'nin 2020 yılı bölge raporunda en büyük göç koridorlarının gelişmekte olan ülkelere ABD, Fransa, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi daha büyük ekonomilere doğru oluşma eğiliminde olduğunun altı çizilmektedir (UNHRC Regional Summaries, 2020, s. 132). Söz konusu rapordaki veriler, Rusya'nın şimdi olduğu gibi bundan sonra da ciddi bir uluslararası göçle muhatap olacağına dair öngörülerini desteklemektedir. Zira Rusya, küresel göç trendinin merkezinde yer almasa da kendi Yakın Çevresinin en cazip ülkelerinden biridir ve özellikle BDT üyesi ülkelere ciddi miktarda göçmen almaktadır (IOM, 2020, s. 72).

Rusya özelinde değerlendirildiğinde, uluslararası göçün önemli bir kısmının iş gücü göçü olduğu; gönüllü, dönemlik ve düzenli gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Resmi veriler esas alındığında, Covid-19 salgını öncesinde 2012-2017 yılları arasında Rusya'da yıllık ortalama 3 milyon göçmenin çalıştığını görmek mümkündür. Bu sayı, Rusya'nın çalışabilir nüfusun %3-4'üne tekabül etmektedir. Göçmen işçilerin önemli bir kısmı kalifiye olmayan iş gücünü oluşturmaktadır. 2012-2017 yılları arasında Rusya'da yaşayan yabancı sayısı ise 1 milyonun üzerinde hesaplanmıştır (Kremlin, 2018). BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 2020 raporu incelendiğinde dünyada en çok göçmen barındıran ilk beş ülkeden birinin 12 milyonla Rusya olduğu görülmüştür. Buna göre Rusya'da çalışan her beş işçiden birinin göçmen olduğu anlaşılmaktadır (Sputnik, 2021). Rusya Federasyonu İstatistik Kurumu'nun verileri incelendiğinde, Rusya'da yaşayan göçmenlerin büyük bir kısmının BDT üyesi ülkelere geldiği görülmektedir (Rosstat, 2023; Emiss, 2023). Kazakistan bu konuda başı çekerken onu Tacikistan, Özbekistan, Ermenistan ve Kırgızistan izlemektedir. Sosyal Anket Enstitüsü verileri ise göçmenlerin çoğunluğunun ticaret, hizmet, inşaat ve ulaşım sektöründe çalıştığı ortaya koymaktadır (Türkrus, 2019).

Rusya'ya yönelik uluslararası göç, Rus ekonomisi için gerekli olan iş gücünü oluşturması bakımından önemlidir. Rusya'dan yabancı ülkelere giden iş gücü yıllık 60 bin civarındayken Rusya'ya yönelen göçmen sayısı yıllık ortalama 10 milyondur (Kremlin, 2018). Rusya'ya yönelen göçmenlerin ekseriyetle niteliksiz oluşu, Rusya'nın ihtiyaç duyduğu kalifiye iş gücü ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu noktada Rusya'ya yönelen göç, genelde işçi göçü

sınıfına girmekte ve “gönüllü” olarak nitelenen göç türüne dahil olmaktadır. Dolayısıyla bu göç türünün temel motivasyonunun ekonomik ve sosyal olanaklar olduğu görülmektedir. Üstelik göçmenlerin önemli bir çoğunluğunun BDT ülkelerinden geldiği düşünüldüğünde karşımıza özel bir durum çıkmaktadır (Demintseva, Mkrtyan, & Florinskaya, 2018, s. 10). Rusya, Yakın Çevre ülkelerinden gelen göçleri doğal olarak diğer göçlerden ayırmakta ve göç mevzuatını bu durumu gözetenek düzenlemektedir. Mesela 2017 yılı itibariyle ülkede 4,5 milyon BDT menşeli göçmen bulunmaktayken bunun önemli bir kısmının resmi kayıtları veya çalışma izinleri bulunmamaktaydı. Ancak resmi makamlar bu kişilerin çalışmasına ve Rusya’da bulunmasına müsaade etmekteydi (Abaşın, 2018). Böylelikle Rusya’nın göçmenlere karşı takındığı tutumun, uygulama düzeyinde farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar bize, Rusya’nın Yakın Çevresine ama özellikle BDT’ye yönelik özerk bir göç uygulamasına sahip olduğunu düşündürmektedir. Rusya’da bulunan yabancı vatandaşlar çeşitli resmi evraklara gereksinim duyarken BDT üyesi ülkelerin vatandaşları belirli bir ölçüde ayrıcalık görmektedirler. Buna Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) üyesi ülkelerin vatandaşları da eklendiğinde, Rusya’nın göç politikasının standardı yansıtmadığı görülmektedir (Abaşın, 2018). Başka bir ifadeyle Rusya’daki göç kaynağının önemli bir kısmını oluşturan BDT ülkelerinden gelen göçmenlerin durumunu düzenleyen yasal mevzuat müttefiklik ilişkisinden ileri geldiği için Rusya’nın uluslararası göçe ilişkin politikası da bu durumu öngörmekte ve çok katmanlı olarak düzenlenmektedir. Bu noktada Rusya, BDT ülkelerinden kaynaklanan göçlerde avantajlı yasalar ve uygulamalar sağlamaktadır (Adamson & Tsourapas, 2018, s. 122).

4. RUSYA’NIN GÖÇ KONSEPTLERİ

Uluslararası göç, Rusça akademik literatürde oldukça geniş bir biçimde yer almaktadır. Rus yazınında uluslararası göç, nüfus hareketleri ve planlı yer değiştirmeler; göçle ilgili ekonomik, politik, kültürel politikalar; uluslararası göçün yönetimi ve göçmenlerin ülkeye yerleştirilmesi ve uyumunu dahil ederek nihayetinde ulusal güvenlikle ilintilendirilir. Uluslararası yazınsa göçü uluslararası göçün yönetimi ve ulusal olanaklara entegrasyonu olarak nispeten sınırlı bir çerçevede; ulusal ve uluslararası güvenliğe odaklanan bir boyuttan ele alır. Uluslararası yazınla kıyaslandığında göçle ilgili Rus yazınının, göçü iç ve dış göç olarak ayırmadığı ve her ikisi arasında koordinasyonu öncelediği görülmektedir (Gaeva, 2018, s. 25). Bu yaklaşım, Rusya’nın göç politikasını daha girift kılmakta, buna karşılık dış politikada daha kullanışlı bir araç haline getirmektedir. Bu yolla Rusya, Yakın Çevresinde meydana gelen göç hareketlerini kendi nüfuzunu pekiştirmek amacıyla denetlemeyi ve yönetmeyi

sağlamaktadır.

Uluslararası göçe maruz kalan ve bunu araçsallaştırmayı başaran Rusya, uluslararası göçü aynı zamanda güvenlikleştirmekte ve ona karşı sistematik bir politika geliştirmektedir. Geliştirilen resmi politikanın tarif edildiği göç konseptlerinde göçe yaklaşımın zamanla değiştiği gözlenmektedir. 2003 yılında kabul edilen Rusya Federasyonu'ndaki Göç Süreçlerinin Düzenlenmesi Konsepti'nde milliyetçiliği tetiklediği, terörizmi beslediği, Rusya'nın sınırlarının belirli bölümlerinde güvensizliğe yol açtığı, insanların yaşam kalitesini düşürdüğü ve ekonomik istikrarsızlık ve sosyal çatışmalara yol açtığı gerekçesiyle olumsuzlanan uluslararası göç (MİD RF, 2003), 2012 yılında ilan edilen Rusya Federasyonu Göç Konsepti'nde ulusal güvenliğin sağlanmasına, güvenliğin pekiştirilmesine, Rus nüfusunun refahının sağlanmasına, Rusya'nın nüfusunun kalıcı istikrarını ve artışına sağlamasına ve ekonomik kalkınmaya hizmet etmesine etkileri yönüyle daha ziyade güvenlikle ilişkilendirilmiştir. (Kremlin, 2012).

2018 yılında ilen edilen Rusya Federasyonu Göç Konsepti ise göç süreçlerini düzenleme pratiğinin analizine ve ulusal ve küresel göç sorunlarına ilişkin modern bir anlayışa dayanmaktadır (Kremlin, 2018). Önceki konseptlerde gözlenen tepkisel yaklaşımın aksine son konsept, inisiyatifi ele alan ve göç sürecini çok yönlü olarak yönetmeyi öngören proaktif bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Göç konsepti, göç politikasının uygulanmasını etkileyen temel belgeler ve konseptlerle ilgi ve aralarında karşılıklı tamamlayıcılığı sağlayacak şekilde planlanmıştır (Kremlin, 2018, Madde 3). Bununla birlikte Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi, 2025 Aşırıçılıkla Mücadele Stratejisi, Rusya Federasyonu Bilimsel ve Teknolojik Kalkınma Stratejisi, 2030 Devlet Kültür Politikası Stratejileri, 2025 Uzak Doğu ve Baykal Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Stratejisi ve 2025 Demografi Politikası Konsepti gibi çeşitli politika ve konseptlerle uyumu gözetilmiştir. Göç politikasının bu denli geniş bir kavramsal ve siyasal zemine oturması, göç politikasının Rus devlet politikasının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ve geniş bir spektrumda değerlendirildiğini göstermektedir.

Yine bu Konsept, Rusya'ya yönelen göçleri Rusya'nın sosyo-ekonomik başarısı, BDT üyeleri arasındaki tarihi ve kültürel bağlar ve aralarındaki vizesiz seyahat rejimi ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin varlığı ile açıklamaktadır (Kremlin, 2018, Madde 4). Ne var ki uluslararası göçün kaynağı ne olursa olsun bu göçün yönetilmesi, Rusya'nın iktisadi ve demografik kalkınmayı ve istikrarı sağlamasına, emek piyasasının büyümesine, etnik ve dinler arası barışın tesisine hizmet edecek biçimde programlanmaktadır. Konseptin ana hatları incelendiğinde, uluslararası göçün Rusya'nın yaşadığı demografik sıkıntıdan

kurtulma yolu olarak görüldüğü değerlendirilmektedir (Denisenko, Fursa, Haraeva & Çudinovsky, 2003, s. 11). Sahip olduğu geniş topraklara karşın nüfusunun az oluşu, Rus devleti için böylesi bir sorunsalı da meydana getirmektedir (Andreev & Vişnyovski, 2014). Bu nedenle sosyo-ekonomik kalkınma dinamiğinin asli unsurunun Rus nüfusu olduğu belirtilse de uluslararası göçlerle ülkeye gelen nüfusa belirli roller biçildiği de anlaşılmaktadır.

Rusya'ya göç eden nüfus, Rusya üzerinde çok boyutlu etkiler meydana getirmektedir. Göçmenlerin beraberinde getirdikleri kültürleri, yaşam alışkanlıkları, tüketim davranışları, sosyal hayatta var olma biçimleri gibi etmenler, Rusya'yı çok boyutlu politika geliştirmeye zorlamaktadır. Rus kültürünü ve dilini koruma gayesi bu politikaları şekillendiren faktörlerin başında gelirken, göçmenlerin uyumu ve topluma entegrasyonunu sağlamak konusunda da büyük çabalar gözlenmektedir. Tedbirler yalnızca klasik güvenlik açısından değil, genişletilmiş güvenlik anlayışı açısından da alınmaktadır. Rus hükümeti, sınır güvenliğini ve geçiş denetimlerini arttırmakla ve göçmen bürolarını aktif şekilde geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda Rus dili ve kültürünün Yakın Çevresinde etkin şekilde öğrenilmesini ve benimsenmesini de sağlamaya çalışmaktadır. Bu noktada Rus Dünyası Vakfı ve Rus kültür merkezlerinin Yakın Çevre ülkelerindeki etkinliğinin önemli ölçüde artışı bununla açıklamak mümkün görünmektedir (Ruskiy Mir, 2021).

Rusya'nın geliştirdiği Göç Politikası Konsepti'nin başarısı devletin uyguladığı kalkınma, eğitim, kültür, iç ve dış politik uygulamalardaki başarısına bağlanmıştır (Kremlin, 2018, Madde 17). Bununla birlikte uluslararası yaptırımlar karşısında farkındalığın oluşturulmasına vurgu yapılmaktadır ki bu, Rusya'nın uyguladığı göç politikasının genel dış politikayla ilişkisine işaret etmektedir. Zira Batılı aktörlerin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar Rusya'nın ekonomik, sosyal ve politik hareket alanını sınırlamaktadır. Bu nedenle Rusya'nın uluslararası göç politikası, Rusya'nın kendi etki bölgesindeki jeopolitik konumunu pekiştirmeye ve etkinliğini arttırmaya daha fazla odaklanmaktadır. Bu yöndeki beklenti, gerçekleşen göçü bu amaca yönelik kullanılacak bir dış politika aracına dönüştürmektedir.

Yine Konsept, göç politikasının Rusya'nın dış politikası ve vatandaşlarının üstün çıkarı gözetilerek düzenlendiğini iddia etmektedir. Rusya'nın nüfusunun bölgesel ve etno-kültürel yaşam tarzının çeşitliliği dikkate alınarak düzenlenen Konsept, merkezi ve yerel yönetimlerin koordineli çalışmasını öngörmektedir. Belge ayrıca göç işlemlerini ve göçmenlerin Rusya'ya girişlerini; Rus vatandaşların ülke dışına çıkış ve yabancı vatandaşların Rusya'ya yerleşme işlemlerini kolaylaştırmayı ve Rusya'ya gelen göçmenlerin toplumsal adaptasyonunu kolaylaştırmayı hedeflemektedir (Kremlin, 2018,

Madde 23).

5. GÜÇ/KAYNAK UNSURU OLARAK ULUSLARARASI GÖÇ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya'nın nüfusunun azalması, çeşitli güçlükleri ve riskleri beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanma ve iktisadi kalınma için duyulan işgücü ihtiyacını giderme, bunlardan biriydi. Eski Sovyet ülkelerinde Rus kökenliler Rusya'ya yönelirken, nüfusun bir kısmı da Almanya ve İsrail'e göç etmiştir (Denisenko vd., 2003, s. 8). Bunun yol açtığı iş gücü açığı, Yakın Çevre ülkelerinden ve gelişmiş ülkelere temin edilmeye çalışılmıştır. Durum günümüzde düzelme seyri izlese de Rusya, kalifiye iş gücüne halen büyük oranda ihtiyaç duymaktadır. Rusya Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının açıklamalarına göre Rusya'nın 2030 yılında kadar 2,5 milyon işgücüne daha ihtiyaç duyacağı tahmin edilmektedir (Vedomosti, 2023).

Rusya'nın nüfus artış oranları dikkate alındığında, uluslararası göçün işgücü kaynağı olarak değerlendirilmeye devam edeceği görülmektedir. Bu doğrultuda Rusya, nitelikli göçü teşvik etmek amacıyla göç politikasında çeşitli iyileştirmelerde bulunmuştur. 2006 yılında gerçekleştirilen ve resmen istihdam edilen yabancıların sayısını hemen hemen iki katına çıkaran reformlar, 2010 yılında gerçek kişilere ve 2015 yılında tüzel kişilere verilen patent hakları, yine 2010 yılında Rusya'da çalışmak isteyen yüksek nitelikli yabancı uzmanlar için özel koşulların sunulması gibi girişimler ve uygulamalar, bu doğrultuda atılan adımlar olarak kayda geçmelidir (Demintseva, 2018, s. 14).

Rusya'nın ihtiyaç duyduğu niteliksiz işgücünü Yakın Çevresinden karşıladığı görülmektedir. Nitekim Rusya Stratejik Araştırmalar Merkezi raporunda Rusya'ya vize almadan girebilen BDT üyesi ülke vatandaşlarının, en büyük iş gücünü oluşturduğu belirtilmektedir (Demintseva, 2018, s. 9). Bundan kaynaklı olarak da Rusya, uluslararası göçü müttefiklik ilişkisi içinde olduğu ülkelerle koordineli şekilde yönetmek durumundadır. Bu durum, Rusya'ya önemli bir hareket alanı açmakta ve uluslararası göç, Rus dış politikasında bir manivela aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada Rusya, uluslararası göç ve ülkesine yönelik göç konusunda uluslararası iş birliği geliştirmeyi, ittifak sisteminde birlikte yer aldığı ülkelerle serbest seyahat ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı gibi hususları da incelemektedir. Bu durum bize Rusya'nın uluslararası göçü Yakın Çevresindeki etkinliğini arttırmanın yolu olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Rusya'nın kalifiye işçi göçünü incelemesi ve uluslararası göçü BDT ile ilişkilerinde bir araç olarak kullanması, çeşitli güçlüklerin yaşanmasına engel

olmamaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın maruz kaldığı Çinli işgücü göçü, Rus karar vericileri tarafında ulusal güvenlikle ilişkilendirilmekte ve güvenleştirilmektedir. Zira, Çinli işçilerin Rusya'da uzun süre ikamet etmeleri, yoğun olarak yerleşmeleri ve yaşadıkları bölgelerde Çin kültürünü hâkim kılmaları, güvenlik endişelerini beslemektedir. Rusya'daki Çinli nüfusun uyandırdığı endişe, Sarı Tehlike olarak adlandırılmaktadır. Bu ise ikili ilişkileri gelişen ve çok kutupluluk söyleminde birleşen Rusya ve Çin ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, Rusya'nın izlediği uluslararası göç politikasını güçleştiren başlıca etmenlerden biri olarak sayılmalıdır.

Rusya'nın tüm iyileştirme, nitelikli göçmenleri ülkesine çekme ve mevcut göçmenlerin yönetimini sağlama amacıyla atmış olduğu adımlara karşılık göç politikasında eleştiriye açık olan çokça unsur bulunmaktadır. Rusya, yabancıların çeşitli haklara erişimlerinin olması gereğini kabul etmekle birtakım iyileştirmeler gerçekleştirse de göç politikasının, göçmenlerin Rus toplumuna entegrasyonu konusunda hala eksikleri bulunmaktadır. Zira oturma ve çalışma izinlerinin alınması noktasında göçmenlerin oldukça zorlandıkları gözlenmektedir. Göç çalışmaları gerçekleştiren ve ülkelerin göç politikalarını puanlayan Migrant Integration Policy Index MIPEX'e göre Rusya göçü, entegrasyonu sağlamadan yöneten bir ülkedir (MIPEX, 2020).

Resmi konseptler ile reel politik arasındaki bu fark, Rusya'yı, yabancıların daimî ikametgahı konusunda birtakım iyileştirmeler yapmaya zorlamıştır. 2019 tarihli ve 115 sayılı Federal Kanun uyarınca daimî oturma izni alabilen göçmenler, izinlerini yenilerken işlemlerini eskiye oranla daha güvenle gerçekleştirmektedir. Ancak, bu değişiklikler oldukça mütevazıdır ve Rus entegrasyon politikasında yalnızca küçük adımlara işaret etmektedir (MIPEX, 2020). Rusya'da bulunan göçmelerin önemli kısmının niteliksiz oluşu, doğal olarak düşük sosyal sorumluluk gerektiren ve az kazanç sağlayan işlerde istihdam edilmelerini ve kamuda oldukça sınırlı sayıda görev almalarını beraberinde getirmektedir. Bu durumda göçmenlerin ailelerini yanlarına almaları ve onların yaşam kalitelerini arttırmaları kolay gerçekleşmemektedir (OCHA, 2015). Bu durumun nitelikli göçmen iş gücü açısından benzer olmadığını belirtmek gerekir. Nitelikli iş gücü, ailesinin Rusya'ya getirilmesi ve ikametlerinin sağlanması noktasında güçlülükle karşılaşmazken niteliksiz iç gücü için durum tersinedir (MIPEX, 2020).

Uluslararası kuruluşların ve çeşitli bağımsız örgütlerin belirttiği olumsuzlukların gerçeği yansıtmasının yanında, Rusya'nın göçmenlere yönelik

takındığı tutumun her göçmen grup için aynı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Kayıt dışı göçmenlerin maruz kaldığı zorlayıcı uygulamalar, Rusya'nın Yakın Çevresinden yönelen kayıtlı göçmenler söz konusu olduğunda değişebilmektedir. Uygulamalardaki çifte standart, göç yönetiminde çelişkili bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan hukuki süreçlerin kolaylaştırılmasına yönelik resmi uygulamalar ve göçmenlerin maruz kaldığı psikolojik ve fiziksel şiddet olayları, diğer taraftan ise kayıt dışı göçe göz yumulması ve kalifiye olmayan işgücünün Rusya'da kalışının zımnen teşvik edilmesi, çelişkileri görünür kılmaktadır. Söz konusu çelişkili görünüm, uygulamada belirsizliği beraberinde getirmekte ve sistematik ve bütüncül bir göç politikasının oluşmasını zorlaştırmaktadır.

Yukarıda söz edilen yaklaşım, göçün halen bir ulusal tehdit olarak görülmesiyle nispeten açıklanabilmektedir. Toplumsal güvenlik endişeleri ve göçün güvenleleştirilmesi, gerek görüldüğünde göçmenlerin kolayca sınır dışı edilebilmesi seçeneği, Rusya'nın taşıdığı toplumsal güvenlik kaygılarıyla ilintilidir. Özellikle Ortadoğu ve Afganistan gibi istikrarsız coğrafyalardan kaynaklanan ve Batı'ya yönelen göç, Çinli işçilerin uzun dönemli ve yoğun göçleri gibi faktörler bu korkuları beslemektedir (Kremlin, 2018, Madde 10). Buna karşı, göçmenlerin asayiş sorununa neden olduğunu söylemek güçtür. Zira göçmenlerin çok azı suça karışmakta; ceza alanların çok azını göçmenler oluşturmaktadır (Yakimov, 2018). Dolayısıyla Rusya'da yaşanan korkunun nedeni somut tehditlerden ziyade kimlik eksenli toplumsal güvenlik kaygılarıdır. Dağılma psikozu ve kimlik temelli tartışmaların Rus toplumsal yaşamında hala gündemde olduğu düşünüldüğünde, yaşanan endişenin temelsiz olmadığı değerlendirilebilir.

Rusya'nın 2018 yılında ilan ettiği göç konsepti ile çeşitli ilke ve öncelikleri belirlemiş olduğu uluslararası göç politikası esnek ve proaktif bir karakter sergilemektedir. Mesela Ukrayna kaynaklı uluslararası göç karşısında yeniden pozisyon alan Rus karar vericiler, Rusya'nın bu alandaki kabiliyetinin geliştiğini ve izlediği genel dış politika ile koordineli olduğunu göstermektedir (Huramov, 2022).

2018 yılında ilen edilen Uluslararası Göç Konsepti, giderek ekonomi-güvenlik eksenli bir zemine kaymıştır. Dolayısıyla Rusya'nın izlediği göç politikası, fırsat yaratan liberal/sosyoekonomik önceliklerin gözetildiği bir nokta ile güvenlik öncelikli bir diğer nokta arasında konumlanmaktadır. Göç ile ilgili karar mekanizmasında Güvenlik Konseyinin artan etkisi, bu görüşü desteklemektedir. Öyle görünmektedir ki Rusya, bu süreci daha açık olarak

güvenlikle ilişkilendirilecek ve daha belirgin biçimde dış politika alanında araçsallaştıracaktır.

6. RUSYA’NIN ÇOK KUTUPLULUK İDDİASI VE ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKASI

1990’lı yıllarda yaşanan sancılı geçiş döneminin ardından 1999 yılında başkanlığa vekalet eden Putin, Mart 2000 seçimlerinin ardından iktidara gelmiş ve Rusya’nın uluslararası sistemde yeniden konumlanmasını sağlayarak onu, sistemin güçlü aktörlerinden biri haline getirmiştir. Rusya sistemin çok kutuplu olduğunu iddia etmeye başlamış ve bunu gerçekleştirmek için de merkezde kendisinin yer aldığı bir güç merkezi inşa etmeye girişmiştir. Üstelik Rusya, sistemin çok kutupluluğu iddiasının tek sahibi değildir. Çin de Soğuk Savaş döneminin ardından sistemin çok kutuplu olduğunu savunmuş ve ABD’nin tek yönlü küresel siyasetini eleştirmiştir.

Aralarında rekabet alanı bulunan Rusya ve Çin, birlikte hareket etmesi halinde elde edecekleri kazanımın yüksek değer ifade etmiş olduğunu değerlendirmiş ve çok kutupluluk söylemini en üst düzeyde dillendirmiştir. Bu söylem, iki taraf arasında çeşitli anlaşmaların yapılmasını ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çatısı altında kurumsallaşarak güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu birliktelik, daha ziyade ABD karşıtlığı üzerine odaklanmıştır ve Rusya, kendi etki alanı olarak tanımladığı Avrasya bölgesinde başkaca bir aktörün etki kurmasını istememektedir. Zira Çin, bölgede ekonomik ve finansal anlamda her geçen gün artan bir nüfuz alanı inşa etmektedir.

Rusya, kendi çıkar sahasındaki Çin etkisini sınırlandırmanın yolunu, bölgedeki aktörlerin sosyoekonomik, askeri ve politik açılardan kendisine yaklaştırmakta bulmuştur. Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan ile yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler, Rusya’nın bölgedeki etkinliğini sınırlasa da Orta Asya, Rusya’nın güçlü biçimde domine ettiği bölge olmayı sürdürmektedir. Askeri anlamda Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), politik anlamda BDT, ekonomik anlamda Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi bölgesel örgütler Rusya’nın bu amacına hizmet etmeye devam etmektedir. Bununla birlikte Rus Dünyası, Rossotrudniçestvo (Bağımsız Devletler Topluluğu, Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani İş birliği İçin Federal Ajans), Rusya Adası ve Avrasyacılık gibi söylem, yaklaşım ve kurumlar, Rusya’nın yumuşak gücünü arttıran önemli faktörler olarak rol oynamaktadır. Bunlarla birlikte Rusya göçmenleri, göç akını ve diasporayı göç diplomasisinin bir aracı olarak kullanarak bölgede yumuşak güç elde etmeye yönelik sistematik bir tavır geliştirmiştir.

Rusya, Yakın Çevre ile arasındaki ilişkilerde kendi lehine bir durum yaratmak için göç politikasını devreye sokmaktadır. Bu yolla zaten ekonomik, politik, kültürel ve askerî açıdan bir çekim merkezi olan Rusya, özellikle Orta Asya ülkeleri nezdinde kendi lehine bir konjonktür yaratmaktadır (Demintseva, 2018, s. 15). Nihayetinde ise ekonomik açıdan zayıf olan ve ülkelerindeki istikrarın Rusya ile kurulan ekonomik ve askerî ilişkilere bağlılığı yüksek olan Orta Asya ülkeleri ile Rusya arasındaki asimetrik ilişki, Rusya lehine daha da gelişmektedir. Geline nokta, Rusya'nın arzu ettiği etki gücünü arttırmakta, Rusya'yı bölgede daha etkin bir aktör haline getirmektedir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında düşünülecek olursa, Rusya'nın izlediği göç politikası vasıtasıyla Yakın Çevre ülkeleriyle inişli çıkışlı olan ilişkilerinde manevra alanı açmak ve nihayetinde etkinliğini arttırmak istemesi, geleneksel Rus yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan ile kötüleşen ikili ilişkilerde Rusya, etki alanından çıkmaya teşebbüs eden bu ülkelere karşı kimi zaman şiddete baş vurmuş kimi zaman da siyasi ve askerî açıdan zor durumda bırakmıştır. Nihai amacı Rusya'nın egemenliğini yeniden tesis etmek olan bu politikalar aynı zamanda çok kutupluluk iddiasının gerçekleştiği bir güç merkezini inşa etmektir. Zira Rusya'nın hâkim olduğu bir güç merkezi, yine Rusya'nın iddia ettiği kutuplardan birini ortaya çıkaracaktır. Böylece ABD, AB, Çin ve Hindistan gibi aktörlerle birlikte Rusya da çok kutuplu dünyanın etkin hegemonlarından/kutuplarından biri olabilecektir. Rusya ancak bu şekilde iddiasını somutlaştırabilir ve bölgesinde başkaca aktörlerin etkinlik kurmasının önüne geçebilir.

Görülmektedir ki güç merkezi inşa politikası, Rusya'yı diğer tüm fırsatlarda olduğu gibi uluslararası göçü de genel dış politikasının konusu yapmaya itmektedir. SSCB'nin dağılmasının ardından bölgedeki en güçlü çekim merkezlerinden biri olmaya devam eden Rusya, bu göç akımı karşısında ekonomik ve politik zorluklar yaşasa da kısa zamanda bunu kendi lehine çevirmeyi ve araçsallaştırmayı başarmıştır (Denisenko vd., 2003, s. 4; Gluşkova & Horeva 2016, s. 72).

Günümüzde Orta Asya ülkelerinin nüfusunun %10'a yakını Rusya'da istihdam edilmekte ve bu sayede elde ettiği gelirle kendi ülkesindeki ailelerini geçindirmektedir (Gaeva, 2018, s. 28). Bu noktada, Orta Asya nüfusunun 2050 yılına kadar %36,9 oranında büyüme beklentisi dikkate alındığında ve bölgenin öncelikli göç hedefinin Rusya olduğunu değerlendirildiğinde bölge ülkeleri arasında istihdam ve işgücü ihtiyacı eksenli karşılıklı bağımlılığın süreceği öngörülebilir (Makhanov, 2020).

Karşılıklı bağımlılığın sürmesinde, Yakın Çevresinin Rus kültürüne ve diline olan aşinalığı hiç şüphesiz ki rol oynamaktadır. Bu da bize, Rusya'nın

bölgede ciddi bir yumuşak gücü temsil ettiğini ve bu temsilin süreceğini göstermektedir. Zira Rusya'ya göç eden ve orada elde ettiği gelire ülkesinde çeşitli ekonomik gelişmelere yol açan göçmenler, beraberinde Rus kültürüne ve diline olan bağlılığı da getirmektedir (Özel Özcan & Sevindik, 2022, s. 62). Bu nedenle Rusya'nın izlediği göç politikası, Rusya'nın yumuşak gücünü artırmakta ve BDT ülkeleri ile ilişkilerini, dolayısıyla Yakın Çevresindeki etkinliğini pekiştirmektedir.

Göçmenlerin, gittikleri ülkenin dilini, davranış biçimlerini, tavırlarını, geleneklerini ve dış görünüşlerini zamanla benimsedikleri ve kimi zaman da etkisine girdikleri görülmektedir (Park, 1914, s. 607). Belirli bir zamana yayılan ve mütemadiyen devam eden uyum süreci sonunda oluşan homojenlik, bireyin kendi kültürü ile olan mesafesini açmakta ve bu sayede göç ettiği toplum değerlerini benimsemeye başlamaktadır (Park, 1914, ss. 608-611). Buradan hareketle Rusya'da bulunan göçmenlerin, edindikleri yaşam deneyimi ve kültürel benzeşme sonucunda niteliklerini yükselttiklerini; eğitim, kültür ve alışkanlıklarında değişiklikler meydana geldiğini kaydetmek önemlidir (Yılmaz, 2014, s. 1692). Göç vermek Yakın Çevre ama özellikle Orta Asya ülkeleri için beşerî sermayenin ciddi oranda kaybı anlamına gelse de göçmenler yoluyla elde edilen ekonomik kaynakların ve kültürel öğelerin, bu ülkeler için ciddi kazançları ifade ettiği bir gerçektir (Sayın vd., 2016, s. 3). Nüfus yoluyla meydana gelen bu etkileşim, Rusya'nın izlediği göç politikasının Avrasya coğrafyasında Rusya eksenli bir kültür merkezi yaratmasının sosyolojisini de açıklamaktadır. Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan ile olan ilişkilerin yol açtığı kırılmaya karşın Rusya, Orta Asya'da kültürel ve politik etkisini güçlendirmek için tüm araçları kullanmaktadır.

Rusya'nın göç politikasına neorealist açıdan bakmak, göç politikasını anlamayı kolaylaştıracak çeşitli anlam çerçeveler sunmaktadır. Rusya, devlet dışı aktörlerin siyaset etkilemesini yadsımasa da muhatap olarak hala devleti esas almaktadır. Bu da Orta Asya ülkeleri ile yürüttüğü siyasette, göçü yönetmek üzere devletler düzeyinde bir siyaset kurgulamasını beraberinde getirmektedir. Rusya, dış politikasını ve bunun bileşenlerinden biri olarak göç politikasını, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için kendilerine güvenmeleri gerektiğinin kabulünden yola çıkarak güvenlik, güç, ulusal çıkar gibi kavramları esas alarak kurgular. Dolayısıyla göç politikası, 'yüksek' siyasetin konusu olarak algılanmakta ve yumuşak gücün değil, sert gücün bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Bundan başka Rusya, sistemi anarşik yapısının tehdit ürettiğini, tek kutupluluğun bu tehditleri ve riskleri arttırdığını savunarak çok kutupluluğu savunur. Buna ulaşmak için de güç merkezi inşasına girişir ki bunun araçlarından biri de göç politikasıdır.

7. SONUÇ

Rusya'nın izlediği göç politikasının, güç merkezi inşa politikasının bir fonksiyonu olup olmadığının incelendiği çalışmanın ulaştığı ilk sonuç, Rusya'nın iç ve dış göçü birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, yani iç ve dış göçü girift bir biçimde ele aldığıdır. Bununla birlikte Rusya'nın Yakın Çevre olarak adlandırılan ve daha ziyade eski Sovyet ülkelerinden kaynaklanan göçle bunların dışında kalan ülkelerden kaynaklanan göçün yönetiminde, uygulama düzeyinde, bir ayrıma gittiği görülmüştür. İkinci gruptaki ülkelerden kaynaklanan göçlere karşı daha sıkı bir rejim uygulanırken Yakın Çevreden kaynaklı göçler bu sıkı denetimden muaf tutulmaktadır. Bu ayrım, Rusya'nın hedef coğrafyada birtakım önceliklere sahip olduğuna işaret olarak değerlendirilmiştir. Bu öncelikler, Yakın Çevre'de ama özellikle Orta Asya'da etkinlik kurmak, başkaca aktörlerin etkilerini sınırlamak ve göç hareketlerini dış politika aracı gibi kullanmak olarak görülmüştür. Bu noktada Rusya, uluslararası göçü araçsallaştırmaktadır. Çalışmanın buradan hareketle ulaştığı bir diğer sonuç, bu araçsallaştırmanın, Rusya'yı bir çekim merkezi meydana getirerek gücünü pekiştirme ve nihayetinde güç merkezi inşa etmeyi hedeflemesidir. Nitekim görülmektedir ki Rusya, uluslararası göçün ana hedefi olmamakla birlikte ağırlıklı olarak Orta Asya ülkeleri, Çin ve 2014 müdahalesinden sonra Ukrayna'dan kaynaklanan göçlere maruz kalmakta ve söz konusu göç, ikili ilişkilere yansımaktadır. Söz konusu süreç, özellikle Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerde Rusya lehine bir etki doğurmaktadır. Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'ın Batıcı tutumlarının Rusya ile ilişkilerinde yol açtığı kırılmanın neden olduğu gerilim, Rusya'nın sert politika izlemesine neden olmuştur. Göç süreçlerini yönetmenin ifade ettiği yumuşak araçlar, bu bölgede geri planda kalırken Orta Asya özelinde daha gözle görülür sonuç vermektedir.

Orta Asya ağırlıkta olmak üzere Yakın Çevre'de gerçekleşen nüfus hareketi, Rusya ile Yakın Çevresi arasında ulus-ötecilik yaratmak ve hedef ülke olarak Rusya'yı etkilediği kadar kaynak ülke olarak Yakın Çevre ülkelerini de etkilemektedir. Bu etkileşim sonucu meydana gelen ortak toplumlar, yine Rusya'nın lehine olmak üzere, ulusötesi bir düzlemde bir araya gelmektedir. Dolayısıyla bu sosyolojik durumun Rusya'nın güç merkezi inşa politikasına hizmet ettiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Çalışmada ulaşılan bir başka sonuç, maruz kaldığı uluslararası göç karşısında Rusya'nın izlediği proaktif politika üzerinedir. Uluslararası sistemin dayatmaları ve küresel aktörlerin izlediği, Rusya tarafından 'çevreleme' olarak algılanan politikalar, Rusya'nın soğukkanlılığını zedelemekte ve Rusya'yı

agresif bir dış politika izlemeye itmektedir. Bu ise Rusya'yı inisiyatif almaya zorlamaktadır.

Rusya göçü araçşallaştırıyor stenografisi, indirgemecedir. Zira daha yakından bakıldığında, Rusya'nın göçe çok daha yüksek sayıda ilgili kurum ve görüşe sahip olduğunu görülmektedir. Rusya, bütünleşik ve yekpare bir karar sürecini ifade etmekte midir? Dış İşleri Bakanlığı, uluslararası göçü bir araç olarak değerlendirirken, güvenlik birimleri bunu bir tehdit; ticaret sektörü ise kullanışlı bir kaynak, sınır devriyeleri ise önlenmesi gereken bir süreç olarak değerlendirmektedir. Ancak stenografik ifadeler yine de işimizi kolaylaştırır ve Rusya'nın uluslararası göç dış politika aracı yapma gayretini açık olarak ortaya koyar.

Uluslararası sistemin temel aktörleri olarak devletlerin denetim ve egemenliklerinin belirli oranda sınırlanması, sermayenin ve emeğin hızlı dolaşımı, gelişen teknoloji ile birlikte iletişim ve ulaşım imkanlarının artması ve uluslararası barıştan yoksun istikrarsız bölgelerin varlığı Rusya'nın artan oranda ve sürekli biçimde göçe maruz kalmasını beraberinde getirmektedir. Rusya'nın bu süreci lehine çevirmeye yönelik politikalar geliştirmesine rağmen uyum ve entegrasyon süreçlerinin yönetimi konusunda karnesinin iyi olmadığı tespit edilmiştir. Bu da Rusya'nın merkez olma konumunun, ancak göç politikasının tüm süreçlerini başarılı biçimde yönetmesi halinde mümkün olabileceğini göstermektedir.

Uluslararası politika, yeni kavram, konu ve öncelikleri bünyesine kattıysa da güç ve güvenlik, merkezi konumunu korumaktadır. Bununla birlikte sistem, devletlerin kendi güvenlikleri için en çok kendilerine güvenmek zorunda kaldıkları bir alan olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Rusya, kendi güvenliğini sağlamak ve küresellik iddiasını sürdürmek için güç elde etmeye ve uluslararası göç gibi süreçleri bu gücün kaynağı haline getirmeye çalışmaktadır. Uluslararası hukuk, karşılıklı bağımlılık, sosyal inşa gibi sistemi yumuşatıcı yeni kavramları literatüre girse de güç, güvenlik, devlet gibi realistik kavramlar, Rusya dış politikasını anlamak için hala en kullanışlı kavramlar olarak görünmektedir.

8. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazar ile üçüncü taraflar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

10. YAZAR KATKILARI

N.İ. : Fikir

N.İ.: Tasarım;

N.İ. : Denetleme;

N.İ. : Kaynakların toplanması ve/veya işleme;

N.İ. : Analiz ve/veya yorum;

N.İ. : Literatür taraması;

N.İ.: Yazıyı yazan;

N.İ. : Eleştirel inceleme

11. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLAR

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

12. KAYNAKÇA

Abaşın, S. (2018). V Rossii mnogo 'nelegalnih' migrantov?. 18 Nisan 2023 tarihinde <https://refugee.ru/news/v-rossii-mnogo-nelegalnyh-migrantov/> adresinden erişildi.

Adamson, F. B., & Tsourapas, G. (2018). Migration diplomacy in the world politics. *International Studies Perspectives* 20(2), 113-128.

Andreev, E., & Vişnyovski, A. (2014). Blijajšie demorafiçeskie perspektivi Possii. *Demoskop Vikli*, No: 601-602. 6 Kasım 2023 tarihinde <http://demoscope.ru/weekly/2014/0601/tema03.php> adresinden erişildi.

Arı, T. (2002). *Uluslararası ilişkiler teorileri*, 2. Baskı, Bursa: Alfa Yayınlar.

Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., Reusmit, C. Ve True, J. (2023). *Uluslararası ilişkiler teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları.

Demintseva, E., Mkrçyan, V., & Florinskaya, Yu. (2018). Migratsionnaya politika: diagnostika, vizovı, predlojenie, Tsentr Strategiçeskih Razrabotak. 18 Nisan 2023 tarihinde <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/218427665> adresinden erişildi.

Denisenko, M., Fursa, E., Haraeva, O., & Çudinovsky, O. (2003). *Migratsionnaya politika v zarubejnih stranah i rossiyskoy federatsiyi: Opiı sravnitel'nogo analiza*. Moskva: Institut Ekonomiki Pehodnogo Perioda.

Durmuş, M. & Asma, Y. (2021). Rusya-Orta Asya ilişkileri. İNSAMER, 22.01.2021. 11 Aralık 2023 tarihinde https://insamer.com/tr/rusya-orta-asya-iliskileri_3649.html adresinden erişildi.

Gaeva, A. (2018). İmmigratsionnaya politika Rossii: problemi ve perspektivi. *Sotsialno-Gumanitarnie Znanie*, 2, 23-37.

Gluşkova, G., & Horeva, O. (2016). *Regionalnaya ekonomika: demografiçeskaya i migratsionnaya politika*. Moskova: Knorus. ss. 9-72.

- Greenhill, K., (2008) Strategic engineered migration as a weapon of war, civil wars, *10*(1), 6-21.
- Gürler, A. Y., & Yolcu Yavuz, S. (2022). Suriye krizine neorealist perspektifle Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun yaklaşımı: 1957 & 2011 krizleri, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 9(2), 207-246.
- Huramov, H. (2022). Rossiya menyaet migratsionnuyu poliitku. Çto eto mojet oznachat dlya migrantov?. 5 Haziran 2023 tarihinde <https://rus.ozodi.org/a/32105171.html> adresinden erişildi.
- IOM, (2020). World Migration Report 2020, 15 Nisan 2023 tarihinde https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf adresinden erişildi.
- İpek, N. (2019). Rus dış politikasının yeniden yapılanmasında Asya faktörü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Kremlin, (2012). Prezident urverdil kontseptsiyu gosudarstvennoy migratsionnoy politiki rossiayskoy federatsiyı do 2025 goda. 3 Haziran 2023 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/news/15635> adresinden erişildi.
- Kremlin. (2018). O kontseptsiyı gosudarstvennoy migratsionnoy politika rossiyskoy federatsıı na 2019–2025 godı. 3 Haziran 2023 tarihinde <http://www.kremlin.ru/acts/bank/43709> adresinden erişildi.
- Makhanov, K. (2020). UN population prospects: Case of central Asia. 6 Haziran 2023 tarihinde <https://www.eurasian-research.org/publication/un-population-prospects-case-of-central-asia/> adresinden erişildi.
- McAuliffe, M., & Triandafyllidou A. (2021). World migration report 2022. *International Organization for Migration (IOM)*, 1-540.
- MIPEX, (2020). Key findings, 24 Aralık 2021 tarihinde <https://www.mipex.eu/russia> adresinden erişildi.
- MİD RF. (2003). Kontseptsiya regulirovanie migratsionnih protsessov v rossiyskoy federatsiyı. 3 Haziran 2023 tarihinde https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1585377/ adresinden erişildi.
- Necefoğlu, A. (2017). Rusya Federasyonu'nun güvenlik anlayışının neorealist perspektiften analizi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
- OCHA, (2015). In Tajikistan, migrant wives lead preparedness and response, 7 Ekim 2021 tarihinde <https://www.unocha.org/story/tajikistan-migrant-wives-lead-preparedness-and-response> adresinden erişildi.
- Özdal, B. & Argalı, M. (2022). Bir modern diplomasi türü olarak göç diplomasisi. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 18-38.
- Özdal, B. (2013). *Diplomasi Tarihi I*. Bursa: Dora Yayınları.
- Özel Özcan, M. S. & Sevindik, E. (2022). Rusya federasyonu ve orta Asya ülkeleri arasında “göç gücü” rekabeti. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 57-73.

- Park, R. E. (1914). Racial assimilation in secondary groups with particular reference to the negro. *American Journal of Sociology*, 19(5), 606–623.
- Rosstat, Demografiya, 18 Nisan 2023 tarihinde <https://rosstat.gov.ru/folder/12781> adresinden erişildi.
- Steger, N., (2014). The Weaponization of migration: Examining migration as a 21st century tool of political warfare, Naval Postgraduate School, California.
- Ruskiy Mir, (2023). Ruskiy tsentr, 10 Haziran 2023 tarihinde <https://ruskiymir.ru/rucenter/> adresinden erişildi.
- Sayın, Y., Usanmaz, A., & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 1-13.
- Sputnik, BM: Rusya, en çok göçmen ağırlayan ilk 5 ülke arasında. 10 Kasım 2021 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/20210116/bm-rusya-en-cok-gocmen-agirlayan-ilk-5-ulke-arasinda-1043589007.html> adresinden erişildi.
- Temizer, S. (2022). Mültecilere yönelik “Araçsallaştırma” ve “Tarama Yönetmeliği” kavramlarının yasallaşmasını reddediyoruz (Uluslararası İnsan Hakları Örgütleri), 20 Kasım 2023 <https://sendika.org/2022/11/multecilere-yonelik-aracsallastirma-ve-tarama-yonetmeliği-kavramlarinin-yasallasmasini-reddediyoruz-uluslararasi-insan-haklari-orgutleri-6719552021https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-mevzuatina-gocmenlerin-aracsallastirilmasi-kavramini-eklemeye-hazirlaniyor/2444034> adresinden erişildi.
- Türkrus, (2021). Rusya'nın göçmen haritası: Nereden geliyorlar, hangi işlerde çalışıyorlar?. 14 Kasım 2021 tarihinde <https://www.turkrus.com/911816-rusyanin-gocmen-haritasi-nereden-geliyorlar-hangi-islerde-calisiyorlar--xh.aspx> adresinden erişildi.
- UNHRC Regional Summaries, (2020). Asia and the Pacific, 15 Aralık 2021 tarihinde https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/gr2020/pdf/Chapter_Asia.pdf#_ga=2.169871010.306857465.1641474909-1719263994.1641474909 adresinden erişildi.
- UNHRC Türkiye. (2023). Bir bakışta eğilimler. 14 Nisan 2023 tarihinde <https://www.unhcr.org/tr/ilk-bakista-rakamlar-2> adresinden erişildi.
- Vedomosti, (2023). Mintrud zayavil o potrebnosti ekonomiki v eše 2,5 mln rabotnikov k 2030 godu. 5 Haziran 2023 tarihinde <https://www.vedomosti.ru/business/news/2023/05/19/975871-mintrud-potrebnosti-ekonomiki-v-rabotnikov> adresinden erişildi.
- Waltz, K. (2009). *İnsan, devlet ve savaş*, Ankara: Asil Yayıncılık
- Yakimov, A. (2018). Rusya'daki suçların büyük bir kısmını göçmenler mi işledi? 6 Mayıs 2023 tarihinde <https://refugee.ru/news/bolshinstvo-prestuplenij-v-rossii-sovershaetsya-migrantami/> adresinden erişildi.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*, 9 (2), 1685-1704.

SANAL POTEKİN KÖYLERİ TAHAYYÜLÜ: POPÜLİST SAĞIN SOSYAL MEDYA GÖRSELLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİ OKUMAK¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2023

Yayına Kabul Tarihi: 26.12.2023

Fatmanur KAÇAR AŞCI
Dr. Öğr. Üyesi
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kahramanmaraş, Türkiye
fatmanurkacar@ksu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5436-8183

ÖZ | Görselin öneminin arttığı, sosyal medyanın siyasi aktörler tarafından ustalıkla kullanıldığı günümüzde, siyasetin görselleştirilmesi dönüştürücü güçler olarak değerlendirilebilir; çünkü bu süreçler uluslararası ilişkilerin belirli yönlerini görünür kılarak çeşitli düzeylerdeki ilişkilerin durumunu anlama biçimini derinden etkilemektedir. Dijitaldeki anlatılar ve işaret ettikleri tahayyüller, sağ-popülist örneklerdeki gibi manipüle edildiğinde, daha hızlı yayılmakta ve etki yaratmaktadır. Kendine özgü bir söylem benimseyen, sosyal medya aracılığıyla görsel güvencesizlikler inşa eden sağ-popülist söylemin dokusunun spesifik kalıplara ve temsil tarzlarına uyduğu gözlemlenebilir. Farklı çehre ve veçheler de tartışmalı olan Türkiye-AB ilişkileri Avrupa genelindeki bu sağ-popülist tarzdan nasibini almış, çalışmada derinlemesine incelenmiştir. Metodolojik açıdan, çokmodlu söylem analizini kullanan bu makale, Almanya için Alternatif partisinin afişlerinde görselleştirilen Türkiye-AB ilişkilerini ve Avrupa Parlamentosu tarafından yayınlanan Türkiye-AB ilişkilerine dair görselleri birincil data olarak incelemektedir. Çalışmanın temel argümanı sağ-popülist üslubun Türkiye-AB ilişkilerini pejoratif bir şekilde dönüştürdüğü ve bu üslubun ulusal ve uluslararası düzeydeki alanlar arasında birbiriyle örtüşmek/yakınlaşmak ya da farklılaşıp/uzaklaşmak suretiyle farklı düzeylerde araçsallaştığıdır.

Anahtar Kelimeler: Görsel data, Türkiye- AB ilişkileri, sağ-popülizm

JEL Kodları: F50, F53, F55

Alan: Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.038

Atıfta bulunmak için: Kaçar Aşcı, F. (2023). Sanal Potemkin Köyleri tahayyülü: Popülist sağın sosyal medya görselleri üzerinden Türkiye-AB ilişkilerini okumak. *KAÜİİBFD*, 14(28), 956-976.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

IMAGINING VIRTUAL POTEMKIN VILLAGES: READING TURKEY-EU RELATIONS THROUGH SOCIAL MEDIA VISUALS OF THE POPULIST RIGHT

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 15.11.2023

Accepted Date: 26.12.2023

Fatmanur KAÇAR AŞCI

Asst. Prof. Dr.

Kahramanmaraş Sütçü İmam

University

Faculty of Economics and

Administrative Sciences,

Kahramanmaraş, Türkiye

fatmanurkacar@ksu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5436-8183

ABSTRACT

In today's world, where the importance of the visual is increasing and social media is being skillfully used by populists, the visualization of politics can be considered as transformative forces, as these processes make certain aspects of international relations visible and profoundly affect the way of understanding the state of affairs. When digital narratives and the imaginaries they signal are manipulated, as in the case of right-populist examples, they spread faster and have more impact. It is observed that the texture of right-populist discourse conforms to specific patterns and modes of representation. Methodologically, using multimodal discourse analysis, this article examines Turkey-EU relations visualized by the Alternative for Germany party and the images on Turkey-EU relations published by the European Parliament. The main argument is that the right-populist tone transforms Turkey-EU relations pejoratively and this tone is instrumentalized at different levels by converging or diverging between national and international spheres.

Keywords: Visual data, Turkey-EU relations, populist-right.

JEL Codes: F50, F53, F55

Scope: Political science and international relations

Type: Research

1. GİRİŞ

Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ve çözümden ziyade sayısız soruna yol açan popülizm, tüm dünyada kavramsal açıdan akademik olgunluk dönemine ulaşmıştır. Kavramsal açıdan çoğunlukla birbiriyle karıştırılan ya da iç içe kullanılan bu yaklaşımlar popülizmi bir strateji, ideoloji, mantık, söylem ve üslup olarak ele almaktadır. Avrupa bağlamında popülizm somut ve hissedilir bir güç olduğunu kanıtlamıştır ve kayda değer sayıda ülke bu "siyasi kurumlara meydan okumak için sosyo-politik anlatıları kullanan sosyal olarak inşa edilmiş siyasi gerçeklik" ile mücadele etmektedir (Baldassari vd., 2020).

Çalışmanın ilk bölümü çeşitli nedenlerden ötürü performatif bir siyasi tarz olarak popülizmin bu özelliklerine odaklanmaktadır. Literatür, bazı ortak özelliklere sahip olsalar da en düşük ortak paydada, sol ve sağ popülizmin göze çarpan bileşenlerini farklı bakış açılarından ayırttığı ve farklarını somut örneklerle de sunduğu için bu çalışmada spesifik olarak sağ popülizm ele alınmıştır. Temel özelliklerine değinildikten sonra, kavramsal çerçevesini bu nispeten geniş literatürdeki belirli bir soruna bağlanmıştır. Burada sorunsallaştırılan konu ise Türkiye-AB ilişkilerinin popülist stilde ele alınmış biçimidir. Kavramsal olarak bu çalışma, bazı belirgin ortak özelliklere sahip olmakla birlikte, popülizmin aynı zamanda yamalı/parçalı bir isimlendirme olduğu ve her popülist örneğin yarattığı ve sunduğu sorunlar açısından nevi şahsına münhasırlığını vurgulamaktadır. Post-yapısalcı söylem teorisinin savunduğu üzere "söylem, anlam ve kimliğin ifade edilmesi yoluyla siyasi ve ahlaki-entelektüel bir liderlik kurmayı amaçlayan hegemonik mücadeleler içinde ve bunlar aracılığıyla inşa edilir" (Torfing, 2005, s. 15). Popülist siyaset tarzının görsel kullanımı ve görselin inşa sürecine katkıları, benliğin, kimliğin ve ötekinin bu kurumsal temsil çabasının içinde vazgeçilmez bir parça olarak düşünülebilir.

Nitekim, popülistler, yirmi birinci yüzyılda ana akım medyayı es geçip ve hedef kitlelerine doğrudan ulaşmak için sosyal medyayı giderek daha fazla benimsemiştir (Stier vd., 2017, s. 1365). Keza bu durumun en bilinen örnekleri Twitter kullanımının Donald Trump'ın ABD başkanlığını kazanmasına yardımcı olduğunun iddia edilmesi (Shear vd., 2019), ve benzer bir durumu Jair Bolsonaro'nun başkanlık kampanyası sırasında YouTube kullanımıyla ilgili olarak da gündeme getirilmesi olmuştur (Fisher & Taub, 2019). Popülizmin "aksi ispatlanmadığı müddetçe kolayca aşırı sağ, ırkçı, faşist bir içeriğe aşırı sol, sınıf çatışması, proleter diktatörlük vb. öğeleri içeren bir ideolojik siyasal yapıya ve harekete dönüşebilecek nitelikte" (Kalaycıoğlu, 2021, s. 44) özellikleri haiz olabilme potansiyelinden ötürü mümkün olan her data ve kavramın her veçhesiyle incelenmesi gerekmektedir. Bu savdan hareketle, bu çalışma uygulamasına çok nadir rastlanan metin ve görseli aynı anda kodlayıp, analiz

eden bir metod olan çokmodlu söylem analizini kullanmaktadır.

Sosyal medya ve haliyle sanal dünyada sıklıkla karşımıza çıkan anlatılar ve tahayyüller, özellikle de popülist sağ aktör örneklerinde olduğu gibi propagandası veya manipülasyon söz konusu olduğunda, geçmişe kıyasla daha hızlı yayılmakta ve daha hızlı etki yaratmaktadır. Kendine özgü bir söylem benimseyen ve sosyal medya aracılığıyla görsel güvencesizlikler inşa eden sağ popülist partilerin dijital unsurlardan ve sosyal medyadan büyük ölçüde faydalandığı ve bu söylemin dokusunun ötekileştirme, stereotipleştirme, aşığılama gibi belirli kalıplara ve temsil tarzlarına uyduğu iddia edilebilir. Sağ populist partiler göçmenler, mülteciler, Müslümanlar, Türkler gibi her ne kadar pek çok açıdan farklı grupları gündem maddeleri haline getirseler de aslında bu grupları tek bir gruplarmış gibi ve çoğu zaman da boş gösteren olarak söylemlerinde kullanmaktadırlar. Buna ek olarak farklı etnisite ve ülkeleri olumsuz şekillerde görselleştirmek vasıtasıyla da farklı grupları ulusal ve uluslararası siyaset meydanına taşımakta ve bunu da 'halk'ın talebi (*volonte general*) olarak olası seçmen kitlelerine lanse edip onlara sanal ve kurgusal temsiller sunmaktadırlar. Bu temsil ve tahayyülleri Potemkin Köylerine benzetmek mümkün olup kavrama ve benzetmeye dair detaylı bilgi çalışmanın ilk bölümünde açıklanmaktadır. Schumpeter (2003, s. 252) çalışmanın bu savıyla da paralellik gösterecek şekilde genel talebin bir kurgudan (fiction) ibaret olduğunu öne sürmektedir.

Bu kısa bağlamı da göz önünde bulundurarak, adaylık statüsü ilanından bugüne 24 yıl geçen Türkiye ve oldukça farklı çehre ve veçhelerde tartışmalı olan Türkiye-AB ilişkileri de sağ-popülizm tartışmaları içinde konumlandırılabilir. Dolayısıyla, Avrupa genelindeki bu sağ popülist tarzdan nasibini alan Türkiye-AB ilişkileri ve popülist dönemdeki bu süreç çalışmada derinlemesine incelenmiştir. Metodolojik açıdan, çokmodlu söylem analizini kullanan bu makale, Almanya için Alternatif (AfD) partisinin afişlerinde görselleştirilen Türkiye-AB ilişkilerini ve Avrupa Parlamentosundaki (AP) *Identity and Democracy Group* (ID; Kimlik ve Demokrasi Partisi) tarafından yayınlanan Türkiye-AB ilişkilerine dair görselleri birincil data olarak ele almaktadır.

Nihayetinde, çalışmada savunulan temel argüman dijital çağda sağ popülist üslubun profesyonelleşmiş ve sıklıkla manipüle edilmiş kullanımının genelde uluslararası ilişkileri, makale özelinde ise Türkiye-AB ilişkilerini pejoratif bir şekilde dönüştürdüğü ve bu üslubun ulusal (Almanya), uluslararası/AP düzeyindeki alanlar arasında birbiriyle örtüşmek/yakınlaşmak ya da farklılaşp/uzaklaşmak suretiyle farklı düzeylerde araçsallaştığıdır.

2. TEORİK ÇERÇEVE VE METOD ÜZERİNE: SANAL POTEKİN KÖYLERİ VE POPÜLİST-SAĞ'IN GÖRSEL KULLANIMI

1787 yılında Rus hükümet görevlisi Grigory Potemkin'in, Kırım'ı ziyareti sırasında dönemin İmparatoriçesi II. Katerina'dan "kasabanın harap durumunu gizlemek için" tiyatro dekorları inşa ettiği iddia edilmektedir (Davies, 2010, s. 658). Bu olaydan on yıl sonra kadar ise bu simülakr biçim, çeşitli amaçlarla sahte yapılara başvurma ve bu yapıları kullanma girişimlerine atıfta bulunmak için 'Potemkin Köyü' olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Hem popülist hareketlerin köklerinin hem de bu kavramın hikayesinin Rusya'da ortaya çıkmasının muzip tesadüfünü bir kenara bırakırsak, popülist aktörlerin çoğunun ve onların sahte ve çoğunlukla sanal bir 'daha iyi şehir ve ülke' tasvir eden tarzlarının inşa edilmiş Potemkin Köyleri olarak kabul edilebileceğini iddia etmek mümkündür. Zira makalenin konu aldığı AfD partisi örneklerinde ve Avrupa'da diğer örneklerde de görülebileceği üzere bu partiler özellikle de parti afişlerinde ve seçim kampanyalarında, çoğu zaman gerçeklikten uzak, toplumdaki diğerlerini ya yok saymak ya da pejoratif şekilde temsil etmek suretiyle biz/siz, Avrupalılar/Diğerleri dikotomileri üzerinden sanal ve söylemsel Potemkin Köyleri tahayyül etmektedirler. 'Tüm göçmenler, mülteciler sınır dışı edilsin' minvalindeki söylemler bunun açık örneklerinden biridir.

Öte yandan popülistlerin, özellikle de sağ kanada mensup olanların vaatleri, toplumların karşı karşıya olduğu ciddi sorunlara çözüm bulmanın karmaşıklığının nispeten farkında olan insanlar için içi boş ve önemsiz vaatler olabilir, ancak bu durum, bu partilerin toplumu ve bileşenlerini bir bütün olarak etkilediği gerçeğini değiştirmez. Popülistlerin tahayyülünü kurdukları Potemkin temsillerinde, 'ötekiler' 'halk' arasında sayılmadıklarından, bu amaca ulaşmak için inşa edilen görselleştirilen köyden dışlanmalı veya kendilerinden olacak/ öyle görünecek şekilde değiştirilmeli, dolayısıyla olumsuz surette temsil edilmelidirler. Sorunlu ve onlardan sayılmayan 'öteki' olmadan 'köy' daha iyi olacaktır, en azından öyle görünecektir. Ancak çalışmada ele alınan örneklerin de tartıştığı üzere 'öteki'nin olumlu varlığının görünmez kılınması ve Potemkin köylerini inşa etmek için olumsuzluklarının öne çıkarılması, toplumlar üzerinde çatışmalardan kutuplaşmalara kadar uzun vadeli etkilere sahiptir.

Popülizmin "unutulmuş sıradan insanın" ve "hakiki vatanseverliğin" sesi olarak tahayyül edilmesi, bu olgunun performatif ve teatral boyutunun altını çizmektedir (Zakaria, 2016). Günümüzün görselliği yüksek siyasi atmosferinde, özellikle popülist gündemlere ses ve görüntü kullanımı da eklenince, çalışmalara ve yapılan analizlere bu metinsel ve görsel modları da simultane analiz edilecek şekilde eklemek neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir. Zira bu modlar geniş bir

perspektiften bakıldığında, "hem bireysel hem de kolektif olarak benliğin ve diğerlerinin metinsel ve görsel modellemeleri" olan söylemin analitik bir kategorisidir (Koller, 2009; van Leeuwen, 1996). Dolayısıyla, çok modlu bir bakış açısıyla, "farklı modların daha entegre hale geldiği ve görsel unsurların karmaşık fikir ve tutumları iletmek için kullanıldığı" söylenebilir (Machin, 2013, s. 348).

Dahası, "imgeler, semboller, fiziksel nesnelere ve eylem gözlemleri bu nedenle hem herhangi bir siyasi söylemin görsel boyutu hem de farklı araştırma nesnelere olarak görülebilir" (Lynggaard, 2019, s. 140) savından da hareketle bu çalışma için parti afişleri ve görselleri seçilmiştir. Zira altı çizilmesi gereken bir husus olarak temsil ve tahayyülde önemli yere sahip olan görseller, dikkatimizi "toplumlarda anlamların üretildiği ve yayıldığı dil ve imgelere" yönlendirmekte olup (Bleiker, 2001; Hutchison, 2014, s. 4) haliyle pek çok açıdan önem arz etmektedir. Haliyle, popülist sağın görsel kullanımı, -metinsel ya da görsel-söylemlerin "hem bilgi hem de neyin meşru bilgi olduğu ve neyin olmadığı, yani hangi bilginin belirli bir dünya görüşünü meşrulaştırmak için uygun görüldüğü arasında bir ayrım" (Brandmayr, 2020, s. 146) ürettiğinin kabul edildiğini de göz önünde bulundurmak oldukça önemlidir.

Popülizmi siyasi üslup olarak ele alan yaklaşımlara göre popülizm "belirli bir tarih dışı ontolojik çerçeveye dayanmadığından, bunun yerine yoğun bir şekilde medyatikleştirilen ve 'stilize edilen' çağdaş siyasetin zamana ve mekâna bağlı hatlarına duyarlı olduğundan" siyasi üslup kavramını kullanmak için farklı bir siyasi teorik çerçeve gerekli olmayabilir (Moffitt, 2016, s. 41). Fakat, bilindiği üzere post-yapısalcılığın bakış açısına göre, anlam tam ve sabit olmaktan uzaktır, sürekli bir akış halindedir ve değişime açıktır. Çıkarlarını ve gündemlerini güncel krizlere göre belirlemeleri sebebiyle çoğu sağ-popülist partinin gündem içeriğinin kısa ve uzun vadede akışkan ve değişken olduğu iddia edilebilir. Haliyle, bu çalışmada veriyi ve görselleri analiz ederken post-yapısalcı teori ve bu teorisinin kavramsal içeriği göz önünde bulundurulmuştur.

Burada, postyapısalcı söylem analizlerinin ilk versiyonlarının "değişim ve itiraz potansiyelinden ziyade hegemonik söylemleri tanımlamaya ve tarihsel süreklilikleri göstermeye" odaklandığının altı çizilmelidir (Aydın-Düzgüt & Rumelili, 2018, s. 4). Ayrıca, söylemlerarasılık ve metinlerarasılık kavramları da büyük önem taşımaktadır. Metinlerarasılık, "bir konuya veya ana aktörlere sürekli gönderme yaparak; aynı olaylara gönderme yaparak veya ana argümanların bir metinden diğerine aktarılması yoluyla" geçmişteki ve günümüzdeki diğer metinlerle açık veya örtük bir şekilde bağlantılı olan metinleri ifade eder (Wodak, 2007, s. 206). Söylemlerarasılık, birbiriyle bağlantılı söylemlere dayanır ve söylemin "bilgi ve yapı kalıpları ve ortaklıkları" olarak

kavramsallaştırılması olarak etiketlenebilir (Wodak, 2007, s. 207). Haliyle popülist sağıın ürettiği anlatı ve tahayyüller aslında geçmişteki öncüllerinden bağımsız düşünülemez; yalnızca farklı bir bağlamda farklı üslup ve stillerle görece yeni bir bağlama oturtulmuşlardır.

Metod açısından bakıldığında ise çalışma söylem analizi ile verisini incelemektedir ki, en genel ifadesiyle çeşitli aktörler, toplumlar ve kurumlar tarafından üretilen ve işlenen dili, bilgi sistemlerini inceleyen çok çeşitli yaklaşımları kapsayan Söylem Analizi ve Eleştirel Söylem Analizi, söylem tarafından şekillendirilen ve katkıda bulunulan sosyal kimliklerin, sosyal ilişkilerin inşasına odaklanmaktadır (Jorgensen & Philips, 2002, s. 67). Söylem analizine dair her ne kadar çok sayıda farklı yaklaşım olsa da bu çalışmalarda benimsenen beş ortak özellikten söz etmek mümkündür (Jorgensen & Philips, 2002, ss. 61-64):

- 1."Sosyal ve kültürel süreçlerin ve yapıların karakteri kısmen dilsel-söylemseldir,
- 2.Söylem hem kurucu hem de kuruludur,
- 3.Dil kullanımı, sosyal bağlamı içinde ampirik olarak analiz edilmelidir,
- 4.Söylem ideolojik olarak işlev görür".

Beşinci olarak da eleştirel araştırmanın altı çizilmiştir. Yukarıda verilen ortak özellikler de göz önünde bulundurularak, iletişimin farklı versiyonlarını bir araya getiren yeni medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte, medyanın çeşitli özellikleri ve bunların göstergebilimsel kaynaklarla etkileşimi de yapılan analizlere dahil edilmeye başlanmıştır denilebilir (Ventola, Cassily & Kallenbacher, 2004, s. 2). Görece doğal olarak da bu durum, çokmodlu söylem analizinin ortaya çıkmasına/yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Gunther Kress ve Theo van Leeuwen (2001) tarafından temelleri atılan eleştirel çok modlu söylem analizi, anlamı kavrayabilmek için videoların, fotoğrafların, seslerin, yazılı veya sözlü metinlerin ve diğer kiplerin birlikte analiz edilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle, çok modlu söylem analizi, özünde, "anlamın metinlerde ve etkileşimlerde, yazılı ve sözlü dili içeren ancak bunlarla sınırlı olmayan çoklu modlar arasında karmaşık bir semiyoz etkileşimi içinde yaratıldığını" iddia eder (Bhatia, Flowerdew & Jones, 2008, s. 129). Söylemler her zaman daha önce üretilmiş olan diğer söylemlerin yanı sıra eşzamanlı olarak ve daha sonra üretilen söylemlerle de bağlantılıdır (Fairclough & Wodak, 1997, s. 277).

Bir görseldeki kod, "çağrışımsal bir mesaj olabilir, ancak bu mesajın kendisi düzeyinde değil, üretim ve alımlama düzeyindedir. Fotoğrafın avantajı, dolaysız gerçekliği temsil etme iddiasında olmasıdır" (Machin, 2016, s. 327).

Aynı şekilde, parti kampanyası görselleri ve burada kullanılan imgeler de dolayimsız gerçekliği temsil etme iddiasına sahiptir ve birbirleriyle etkileşim halinde olan birkaç düzey/düzlem vardır ve incelenmesi takip eden bölümlerde de görülebileceği üzere öneme haizdir.

3. POPÜLİST DÖNEM VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ

Avrupa ve ötesindeki sağ popülist partilerin kendilerine has özellikleri, kendilerine özgü gelenekleri ve karakteristikleri vardır; dolayısıyla Wodak'ın da bir çalışmasında belirttiği gibi "kimlik anlatıları şeklinde farklı milliyetçi geçmişler inşa ederler ve günlük siyasette bir dizi farklı konuyu vurgularlar" (Wodak, 2015, s. 2). Almanya örneğinde, göçmenler ve İslam'dan kaynaklanan tehdidi artırıp büyütürken, Birleşik Krallık örneğinde propagandalarını etnik azınlıklar ve göçmenlerden kaynaklanan ulusal kimliklerine yönelik algılanan tehlikeyle sınırlandırmaktadırlar.

Türkiye, Yunanistan'ın başvurusundan sadece 16 gün sonra 31 Temmuz 1959 tarihinde AB'ye (o zamanki adı AET) Ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Ardından 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) ile resmi ilişkiler kurulmuştur (AB Başkanlığı, 2023). Haliyle, Türkiye'nin AB ile ilişkileri 1959 yılında başlamış olup 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde resmen ilan edilen adaylık süreci de şu an AB üyesi olan pek çok üye ülkeden katbekat uzun sürmüş ve dahası halen devam etmektedir. Bu 24 yıl her iki tarafın da birbirinin beklentilerini karşılamaktan uzak seyrettiği, inişli çıkışlı bir rotada ilerleyegelmiştir ve halen Türkiye açısından da AB açısından da tatmin edici bir seviyede olmaktan uzaktır. Bu asimetrik ilişkinin pek çok sebebi ve her sebebin nevi şansına münhasır bir art alanı² olsa da bilhassa bu çalışma özelinde bu asimetrik ilişkinin çift taraflı popülist söylem ve gündemlerden nasibini aldığını da iddia etmek mümkündür. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında, ilerleyen bölümlerde daha detaylıca açıklanacağı üzere hem ulusal seviyede (Almanya, Hollanda, Fransa gibi) hem de ulusüstü düzeyde (AP) Türkiye'nin AB adaylığı ve üyeliği ihtimali oldukça olumsuz bağlamlarda dile getirilip gündeme ve parti programlarına taşınmıştır.

Türkiye nezdinde ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin monolitik ulusal kimlik ve laiklikle ilgili reformlar

² Türkiye-AB ilişkileri tarihi ve Türkiye-AB ilişkilerindeki sorunlara dair detaylı bilgi için bkz: T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html ve Akçay, B. ve Akgül Açıkmeşe, S. (Ed.) (2017). Yarım Asrın Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

konusundaki yumuşak Avrupa şüpheliğine ve AKP'nin gerçek niyetleri hakkındaki şüphelerine rağmen, ana muhalefet partisi olarak CHP ile reform yanlısı ve AB yanlısı bir koalisyon kurmuştur (Eylemer & Taş, 2007, ss. 571-572; MacMillan, 2016, s. 113; Yılmaz, 2016, s. 89). Aydın-Düzgüt (2018, s. 22) ve Alpan (2016, ss. 16-20), AKP'nin 2002-2007 yılları arasındaki ilk döneminde Batı yönelimli Kemalist vizyonun dış politikasını sürdürdüğünü ve Avrupa'yı "demokrasinin ve gelişmiş refah/yönetim standartlarının 'vaat edilmiş toprakları' ve Türkiye için 'doğal yön'" olarak tasvir ettiğini, bunun da AKP'yi laik ordu ve yargı kurumları da dahil olmak üzere çeşitli rakiplerine karşı güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Fakat, popülist çağda çeşitli olumsuz gelişmelerin de artmasıyla beraber bu olumlu gelişmeler günümüze taşınmak ve devam ettirilmekten uzak kalmışlardır. Bu durumu popülist partilerin seçim afişlerinde gözlemek ve analiz etmek mümkündür.

Görsel tarih açısından bakıldığında, "seçim afişleri hem fikirler, beklentiler, arzular, genel ilkeler ve sosyal normlar gibi kültürel, tarihi, sosyal ve zihinsel kavramların dönüşümünü hem de görsel dilin, görsel stereotiplerin, sembolik formların, renk ifadesinin, tasarımın, baskının ve fotoğraf tekniğinin değişimini ve gelişimini yansıtan tarihi görsel kaynaklardır" (Holtz-Bacha & Johansson, 2017, s. 17). Ancak AfD söz konusu olduğunda, dönüşüm nadiren görünür olmaktadır. Türkiye'ye ve Türkiye kökenli insanlara ilişkin geçmişe dönük stereotipleri ve ifadeleri aşağıdaki tabloda verilen görsel formları kullanarak görselleştirmişler, bunu popülist stilin temel kavramları (halka sesleniş; kriz, tehdit-çöküş bağlamları, kaba üslup), dahası bu stilin gereklilikleri ile mümkün kılmışlardır.

Tablo 1: Parti Kampanya Görsellerinde Görsel Formlar

Nesneler	Özel olarak hazırlanmış araçlar veya günlük kullanım nesnelere, sorunun örneklendirilmesine hizmet eden sembolik nesnelere, örneğin madalyalar, önemli anlaşmaların imzalandığı kalemler, devlet temsilcileri tarafından takas edilen hediyeler vb. Mekânın düzenlenme şekli (bayraklar, kırmızı halılar, vb.), eşlik eden kişiler (askerler, iş arkadaşları).
Yerler	Önemli, sembolik binalar, yerler, şehirler vb.
Performanslar	Duygular üretmek, vatandaşların katılımını sağlamak, belirli bir konuya dikkat çekmek için düzenlenen olaylar ve etkinlikler; törenler, ritüeller.

Kaynak: (Kampka'dan uyarlanmıştır, 2012, s.121).

Görsellerin siyasi eylemdeki işlevleri arasında "kimlik ve topluluk duygusunun inşası, duyguların ifade edilmesi ve bunların kontrolü, meşrulaştırma, destek kazanma, siyasi işlevlerin/siyasi eylemlerin gerçekleştirilmesi" (Kampka, 2012, s.121) yer almaktadır ve bu görsel formlar, yukarıda verilen tabloda örneklendiği üzere nesnelere, mekanlar ve performanslar kullanarak sosyal aktörlere yönelik algıları pekiştirmektedir.

3.1. Almanya Örneği ve AfD Analizi

Avrupa şüpheciligi, göçmen ve mülteci karşıtlığı, İslamofobi kavramlarına sık atıfla kendinden bahsettiren sağ popülizmin retoriği Avrupa'da günümüz itibarı ile pek çok seçimde, pek çok parti kampanyasında kendisini göstermiş ve halen de göstermektedir. Almanya örneğinde, daha önceki aşırı sağ Özgür Vatandaşlar Ligi (*Bund Freier Bürger*) partisinin ve Sivil Koalisyon (*Zivile Koalition*) hareketinin ardılı olarak da nitelendirilen Alternative für Deutschland (AfD) partisi 2013 yılı itibarı ile dikkat çekmektedir (Decker, 2016, s. 2). Bu parti 2013'te ana akım partilerin Almanya'nın çıkarları doğrultusunda hareket etmedikleri, Almanya'ya zarar verdikleri iddialarıyla ve aslında Euro karşıtı bir parti olarak kurulmuştur. Fakat, zamanla "Göçmen Kamplarının Almanya dışında kurulması", "Alman önceliğinin olması", "İslam'ın Almanya'da yerinin olmaması", "Herkesin değil, kendilerinin halk olması ve halkı temsil etmesi" "Erdoğan ve Türklerin AB'de yerinin olmaması"³ gibi diğer (sağ) popülist partilerde de sıklıkla başvurulan iddia ve söylemlere parti afişlerinde yer veren bir parti konumuna gelmiştir⁴.

Türkiye'nin AB üyeliği adaylığı veya olasılığı ile doğrudan ve açık bir şekilde ilgili olan AfD'nin 18 parti afişi / görseli bu tema altında kategorize edilebilir. Türkiye'nin AB üyeliği olasılığı, diğer Avrupalı muadilleriyle birlikte AfD'nin söylemsel mücadelesinde merkezi konulardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktayla bağlantılı olarak, bu tür popülist sağın dilinin Türkiye ile ilişkiler konusunda ana akım söylemi etkilediğini de ileri sürmek mümkündür. Elbette bazı ana akım aktörler Türkiye'nin üyeliğini reddetmek için AB'nin hazmetme kapasitesini (*absorption capacity*) ve coğrafi sebepleri öne sürerken (MacMillan, 2016, s. 85), bazıları da özellikle 2013'ten sonra Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik desteklerini çekmenin gerekçesi olarak Türkiye'deki

³ Partinin sosyal medya hesaplarından paylaştığı parti afişleri, metinler ve söylemsel pratiklerde bu tür sloganlara sıklıkla rastlanmaktadır.

⁴ Afiş örnekleri partinin sosyal medya hesaplarında bulunmaktadır. AfD resmi Facebook hesabındaki tüm görseller (2013-2022 yılları arasındaki tüm afişler, 4150 adet) arşivlenmiştir. Bu çalışma için kullanılan afişler (18 afiş) argüman doğrultusunda temalandırılıp analize tabii tutulmuş olup yazardan temin edilebilir yahut bahsi geçen sosyal medya hesabında bulunabilir.

demokratik olmayan uygulamalara işaret etmiştir (Yılmaz, 2016; Balcı & Cicioğlu, 2019, s. 10). Dolayısıyla Avrupalı popülist sağ partiler Türkiye'nin AB üyeliğine (yeni bir hakikat biçimi olarak) karşı çıkarken, öncelikle AB'nin hegemonik söylemi içinde/ aracılığıyla işleyen ana akım partilerin meşruiyetini hedef almakta ve sağ pratiklerin normalleştirildiği ve yeni (çoğulculuk karşıtı, aşırı milliyetçi ve yabancı düşmanı) öznelerin üretildiği yeni bir AB söylemi için çabalamaktadırlar.

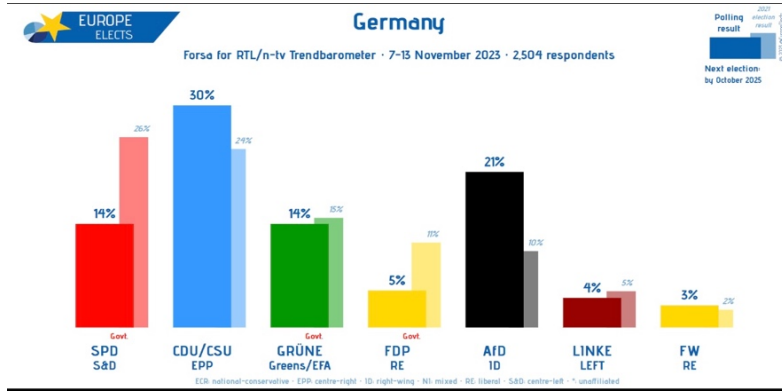
Şekil 1: Diktatör Biri Avrupa'ya Ait Değildir⁵

Burada benimsenen temsil stratejisi söz konusu olduğunda, sosyal aktörlerin belirli ve tanımlanabilir bireyler olarak ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi bütüncül bir varlık olarak temsil edildiği durumlarda ortaya çıkan spesifikleştirilmenin kullanıldığı söylenebilir (van Leeuwen, 2008, ss. 35-38). Görsel temsil stratejisine gelince, Türkiye'nin gerçekte bulunduğu tüm bağlamlardan kasıtlı olarak dışlanması benimsenmiştir.

Dahası, benzer yaklaşım kalıplarını diğer Avrupalı sağ popülist tarzlarda da gözlemlemek mümkündür. Örneğin, 2009 Avrupa seçimleri için Hollanda'daki sağ-popülist Özgürlük Partisi (PvV), 331 kelimedenden oluşan kısa bir seçim programı sunmuş ve 'Türkiye'nin İslami kültürünün Avrupa kültürü ile çeliştiği' gerekçesiyle Türkiye'nin üyeliğine kesin bir 'hayır' çağrısında bulunmuştur (PvV, 2009). Bu seçim kampanyası sırasında Geert Wilders, de Volkskrant için bir köşe yazısı yayınlamış ve AB'nin neden 'Türk Truva atının' Avrupa'ya girmesini engellemesi gerektiğine dair on farklı gerekçe geliştirip

⁵ Çeviriler yazar tarafından yapılmıştır.

sunmuştur (Wilders, 2009). İlk olarak, Türkiye'nin AB üyeliğini, "Avrupa'nın sözde İslamlaştırılmasına atıfta bulunan bir terim olan 'bir tür Eurabia'nın gerçekleştirilmesine yönelik ilk adım olarak Avrupa kültür ve medeniyetinin' yok edilmesini amaçlayan bir 'Truva atı' olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, Wilders'a göre Türkiye'nin AB üyeliği, Hollandalı vergi mükellefleri tarafından verilecek 'Avrupa'ya milyarlarca avroya mal olacaktır" (Balcı & Cicioğlu, 2019, s. 9). Truva atı analogisine AfD görsellerinde de sıklıkla rastlanmaktadır. Bu söylemlerarasılığı sürdüren AfD, 'Truva Atı' söylemini de benimsemiştir, ancak esas olarak Alman iç siyasetine bir müdahaleye atıfta bulunarak bu analogiye başvurmuştur. Bu analogi ve alegori meselesine, Wilders örneğinde olduğu gibi, Avrupa'daki birçok sağ popülist tarzda rastlanmıştır. Ayrıca, Berlin'de emekli bir CDU milletvekili ve eski belediye başkanı olan Heinrich Lummer, Junge Freiheit adlı kitabında "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması halinde, kültürünün eninde sonunda 'Avrupa kimliğini' yok edeceğini" savunurken bu noktayı özellikle ele almaktadır (aktaran Woods, 2007, s. 59). Nihayetinde, "Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesi, Avrupa'nın ulus-sonrası ve çoğulcu kimliğinin yapaylığını ortaya çıkardığından", bu stratejinin "AB'nin geleceği için varoluşsal bir tuzakla" sonuçlanabileceği savunulmaktadır (Balcı & Cicioğlu, 2019, s. 11).

Şekil 2: Europe Elects, Almanya Seçim Tahminleri, Parti Yüzdeleri

Bununla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin Avrupa'da sağ popülistlerin son dönemdeki yükselişinden önce kırılmasını muhafaza ettiği de söylenebilir; diğer bir deyişle hali hazırdaki sorunlar sağ popülistlerin araçsallaştırmaları ve manipüle etmesiyle daha da tartışmalı hale gelmişlerdir. Yukarıda alıntılanan son seçim anketinde de görülebileceği üzere sağ popülist bir parti olan AfD ulusal seviyede ana akım partileri etkilemekteyken ulus üstü seviyede de AP'de de hatırı sayılır nüfusa sahiptir.

3.2. Avrupa Parlamentosu ve ID Grubu Analizi

Aralık 2002'de Kopenhag'da toplanan Zirve'nin Sonuç Bildirisi'nde, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temel alınarak Birliğe katılacak olan bir aday ülke olduğunu belirten 1999 tarihli Helsinki Kararı hatırlatılmış, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde attığı adımlar memnuniyetle karşılanmıştır (Güzel, 2015, s. 70). AB ve Türkiye arasındaki özellikle 2002-2007 yılları arasında gözlemlenen yakınlaşma, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterince yerine getirdiğini onaylayan Komisyon'un 2004 Türkiye İlerleme Raporu'nda desteklenmiştir. AB, istişari referandumların ardından Hollanda ve Fransa'nın Avrupa Anayasası'nı reddetmesi ve Avusturya'nın popülist hükümetinin Türkiye'nin katılımına son anda karşı çıkmasının neden olduğu iki günlük diplomatik çıkmazla uğraşmasına rağmen, Türkiye'nin Avrupalılaştırma süreci zarar görmemiştir. Keza altın dönem olarak da adlandırılan bu dönemde pek çok olumlu gelişme gözlemlenmiştir (Güzel, 2015). Bu koşullar altında, 2004 Brüksel Zirvesi'nde resmi müzakerelere başlama tarihi olarak 3 Ekim 2005'in belirlenmesi, Türkiye'nin devam eden Avrupalılaştırma sürecine açıkça işaret etmiştir.

Ayrıca, Avrupa'da "yabancı düşmanı, İslam karşıtı ve popülist eğilimlerin" arttığına, Nazi Almanyası ile karşılaştırmalar da dahil olmak üzere AKP söyleminde de vurgulanmıştır. Aynı zamanda, Türkiye'yi AB'nin kendisinden daha Avrupalı ve "Avrupa'daki yabancı düşmanlığı ve popülizm için her derde deva" olarak tanımlamaya çalışmıştır (MacMillan, 2020, ss. 536-539). Söylem analizinin kimlik inşasına odaklanması, "içerideki" ve "dışarıdaki" grupların söylemsel inşasını gerektirmektedir (Wodak, 2001, s. 73). Başka bir deyişle, Viyana Okulu'nu baz alan söylem analizleri kimlik oluşumunda Ben ve Öteki'nin söylem yoluyla nasıl temsil edildiğini gösterir. Ben ve Öteki arasındaki ayırmadan kaynaklanır, yani "biz" ve "onlar"ın söylemsel inşası kimliklerin inşasında vazgeçilmezdir, ki bu durum özellikle Avrupa şüpheli diğer bir deyişle Avrupalı kimliğine karşıt söylemlerde ve popülist açıklamalarda sıklıkla gözlemlenmektedir (Wodak, 2001, s. 73).

AB'nin önde gelen kurumlarından biri olan AP'nin AB içindeki öneminin altını çizmek için AP'nun yetkileri, grupları ve parlamenter söylemin siyasi söylem içindeki etkilerine kısaca değinmek gerekmektedir. AP ve AP'nin siyasi söylemdeki yeri hakkında verilen genel bilgiler ışığında, AP ve Türkiye arasındaki ilişki ve etkileşimlere atıfta bulunularak genelde AP'nin Türkiye-AB ilişkileri üzerindeki etkisi özelde ise ID grubunun söylemleri ve olası etkisine değinilmektedir.

Parlamentodaki bu popülist tahayyülde, Avrupa söylemsel olarak homojen, tek tip ve sınırları belirli bir tarih, coğrafya ve dine sahip bir kültürel

alan olarak inşa edilmekte, bu da Türkiye ile Avrupa arasında ikili bir karşıtlık yaratmaktadır. Türkiye'de laikliğin, diğer din ve siyasi geleneklerden daha fazla laik olmayan olarak tanımlanan İslam nedeniyle tehlikeye girmesi, AP tartışmalarında öne çıkan bir diğer konudur. İslam'ı Avrupa'ya yönelik varoluşsal bir tehdit olarak gören neo-oryantalist görüş doğrultusunda, Recep Tayyip Erdoğan'ın retorik figürünün jenerik olarak kullanıldığı Müslüman kitlelere yönelik popülist çağrılarının altının çizildiği görülmektedir (Erdoğan, 2022). Bu bağlamda, Erdoğan'ın diktatör olarak konumlandırıldığı bir Türkiye resmeden ID Grubu, Türkiye'nin dışlanmasını haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'ye ilişkin aşırı sağ söylemde, aşırı durum formülasyonunun argümantatif yanığı, olumsuz genelleştirme ve tehdit, kriz bağlamlarıyla göçmenlere yapılan atıflar da sıklıkla gözükmektedir.

Türk kimliğinin Avrupa'nın kültürel yapısına yönelik Avrupalı olmayan bir tehdit olarak algılanması bağlamında, aynı grup ya da ülkeden AP milletvekillerinin bölündüğü bazı söylemler tespit edilmiştir (Erdoğan, 2022). Öncelikle, Avrupa Komisyonu, Almanya, Bulgaristan ve Hollanda'dan bazı AP üyeleri Türkiye'nin AB adaylığı konusunda tam olarak aynı görüşü paylaşmamaktadır. Bazı AP üyeleri Türkiye'nin kültür, tarih, medeniyet ve en önemlisi İslam açısından AB üyeliğinden dışlanmasını savunurken, hatta bu bağlamda Türkiye'den "İslami diktatörlük" olarak bahsederken, aynı grup veya ülkelerden diğer AP üyeleri Türkiye'yi daha fazla reform ve dolayısıyla daha fazla fasıl için teşvik etmektedir. 2007-2015 döneminde AP milletvekillerinin Türk kimliği algısı, Avrupa demokratik değerlerine meydan okuyarak Avrupa popülist tarzlarında olduğu gibi sert güç stratejileri ve Avrupa şüpheli söylemlerle sıklıkla safsatalar ve iç içe geçmişlikler kullanarak söylem konularına, ötekileştirmeye ve Türkiye'yi olumsuz anlamda temsil etmeye daha fazla yönelmiştir (Erdoğan, 2022).

Şekil 3: AB'de Türkiye'ye Hayır!

Şekil 3'te görüldüğü üzere, AP'deki Kimlik ve Demokrasi Grubu'nun (ID) bir bileşeni olan AfD, Türkiye'nin Avrupalı olmaması başta olmak üzere çeşitli nedenlerle katılım müzakerelerinin sonlandırılması için sistematik bir Türkiye karşıtı propaganda yürütmektedir. Kimlik ve demokrasi grubuna göre "AB'nin bu adaylığı kabul etmesi büyük bir hataydı" ve "Türkiye aynı zamanda bir demokrasi de değil: Erdoğan rejimi azınlıklara zulmediyor ve ifade özgürlüğü ilkesini ihlal ediyor" (ID Group, 2021). Ayrıca, "Erdoğan rejiminin kabul edilemez provokasyonları, Türkiye ile sonu gelmeyen ve anlamsız katılım müzakerelerine devam edilerek ödüllendirilmemelidir" (ID Group, 2021). "Türkiye'ye 'katılım öncesi' para akışı da durdurulmalıdır". Ayrıca, AB içinde artık iç sınırlar olmadığından, "Türkiye'nin katılımı Avrupa'ya doğru büyük ve kontrol edilemez bir göç akışına yol açacaktır" (ID Group, 2021).

AfD'nin AP'deki milletvekili sayısının önemli olduğu ve AP gruplarında Türkiye karşıtı bir söylem benimsedikleri, bunun da Türkiye'nin sadece Almanya'da değil AB ölçeğinde temsiline zarar verebileceği unutulmamalıdır. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde, 2023 yılı itibarıyla AB ülkeleri içerisinde Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen ateşli bir tarafın neredeyse hiç olmadığı söylenebilir. Buna sebep olarak da ilk olarak, "Türkiye'nin Kopenhag kriterleri doğrultusundaki reform sürecinin giderek yavaşlaması" ve akabinde de Avrupa'daki ana akım partilerin, sağ partilerin Türkiye örneğini suiistimal etmesini engelleyemeyen bir strateji benimsemeleri (Balcı & Cicioğlu, 2019, s. 11) gösterilebilir.

Son olarak, "Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesi, Avrupa'nın ulus-sonrası ve çoğulcu kimliğinin yapaylığını ortaya çıkardığından", bu stratejinin "AB'nin geleceği için varoluşsal bir tuzakla" sonuçlanabileceği savunulmaktadır (Balcı & Cicioğlu, 2019, s. 11). Bununla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin Avrupa'da sağ popülistlerin son dönemdeki yükselişinden önce kırılma noktasını yitirdiği de söylenebilir.

4. BULGU VE TARTIŞMALAR: USLÜPTA YAKINSAMALAR, AYRIŞMALAR VE BELLİ MEVZULARI DİLE PELESENK ETME

Söylemleri ve görselleri incelendiğinde ne Almanya (AfD) örneğinde ne de AB (AP) örneğindeki popülist tahayyülde, diğer bir deyişle Potemkin köyünde, Türkiye sahnede gözükmemektedir. Türkiye-AB ilişkileri açısından bakıldığında AfD'nin duruşu, Türkiye'nin coğrafi sınırlarına ve AB'ye uygunsuzluğuna atıfta bulunan klişelere ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a indirgenmiş antidemokratik yapısına yapılan birkaç referansa dayanıyor gibi görünmektedir. Dahası, Avrupalı ana akım parti liderlerinin Türkiye'nin

potansiyel üyeliği konusundaki iddiaları ve meşrulaştırmaları sağ popülistlerin iddiaları ve meşrulaştırmaları ile karşılaştırılabilir. Örneğin, AB'nin kilit siyasi elitleri, 11 Eylül atmosferinde güçlenen Müslüman karşıtı duyguların nativist siyasi aktörler tarafından istismar edilmesini önlemek amacıyla çoğulcu Avrupa kimliğine işaret ederek Türkiye'nin AB üyeliğine verdikleri tutarlı desteği meşrulaştırmışlardır. 2002 yılında dönemin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Javier Solana, Avrupa'da yükselen kültürün tüm medeniyetleri kucakladığını ve AB içinde hem Avrupa hem de İslami değerleri benimseyen milyonlarca vatandaş ya da sakin olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2005, s. 290). Bazı akademisyenlere göre, dış politika performansları bu yükselen kültürü, yani AB'nin hegemonik kimliğini pekiştirmelidir. Örneklendirmek gerekirse, Blair 2004 yılında "gururlu bir Müslüman ulus olan Türkiye'yi diğerleriyle aynı ve eşit koşullarda AB'ye alma isteğimizle, Avrupa'nın sadece sözde değil, gerçekten de ortak kurallar ve insani dayanışma ve karşılıklı saygı duygusuyla birbirine bağlı farklı ırklar, kültürler ve dinlerden oluşan bir Avrupa'ya bağlı olduğunu gösterelim" demiştir (Hürriyet Daily News, 2004). Türkiye ve Avrupa dışındaki Müslümanlar hakkında yapılan bu ve benzeri yorumların ikili bir amaca hizmet ettiği ileri sürülmektedir. Bir yandan, çoğulculuğa dayalı Avrupa entegrasyonunu normalleştirerek AB fikrini uygulanabilir hale getirildiğini iddia etmek mümkünken, öte yandan, bu tür açıklamaların entegrasyon karşıtı ve aşırı milliyetçi söylemi Avrupa siyasetinin çeperine ittiği söylenebilir (Cicioğlu & Balcı, 2019, s. 3). Dolayısıyla, analiz kısmında detaylandırıldığı üzere, Avrupalı elitlerin ve Avrupalı popülistlerin olumlu ve olumsuz söylemlerini çokmodlu söylem analizi ile de karşılaştırmak mümkündür. Zira radikal ve popülist sağ partilerin Türkiye'nin üyelik sürecine atıfta bulunurken öncelikle ana akım partilerin güç sahibi olduğu ve AB'nin var olmasını sağlayan hegemonik bir anlatı olan çoğulculuğun meşruiyetinin altını oymaya çalıştıklarının altını çizmek gerekir (Cicioğlu & Balcı, 2019, s. 4).

Sosyal aktör temsilindeki kırılmalar ve bölünmeler ortaya çıktığında, bazı parti liderlerinin ve siyasetçilerin Türkiye'nin AB'de istenmediği görüşüne sahip oldukları görülmektedir. Son olarak, popülist partiler ve söylemler çok yeni bir olgu olmamakla birlikte, görsel anlam gibi söylemlerinin çeşitli yönlerinin aynı anda ele alınması özellikle de Türkçe literatürde yeni bir olgudur. Bu nedenle, bu çalışma ile aynı zamanda Avrupa çalışmaları literatüründe konuyla ilgili (görsel data analizi) boşluk doldurulmaya çalışmıştır. Analiz edilen veri külliyatında, 'biz' ve 'ötekiler' grupları arasındaki farklılıkları yalnızca kültürel veya dini farklılıklarla gerekçelendiren bazı katkılara rastlanmıştır. Dahası, görsel temsil stratejileri ve bunların sık kullanımı 'farklılıkların şeyleştirilmesi' olarak adlandırılabilir bir duruma yol açmıştır.

Türkiye'nin jenerik terimler aracılığıyla jenerikleştirme ve homojenleştirme stratejileri yoluyla temsil edilmesiyle ilgili olarak, “benlik” ve “öteki” arasında zıt ama aynı zamanda kurucu anlamına gelen bir 'aporetik boyut'tan bahsetmek mümkündür. Bu kavram, Neumann'ın "Avrupa kimliği (kurucu) bir Öteki'nin varlığına bağlı olduğu ölçüde [...] bu Öteki'nin Avrupa temsilleri de zorunlu olarak bu gerçek tarafından işaretlenecektir" (Neumann, 1998, s. 41) argümanı ile da uyumludur. Bu noktada, dışarıyı içeriden ayıran üç temel kıstas olduğunun da altı çizilmelidir ki bunlar; tanımlanmış bir konum, belirli bir aidiyet ve gruplara özgü belirli süreç biçimleridir (Kretzschmar, 2002, s. 37). AfD, olayları tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş bir perspektiften görebek kendi ekseninde bir şekilde dönmektedir. Onlar için Türkiye coğrafi, tarihsel ve kültürel olarak Avrupa dışı bir ülke ve halkı da tıpkı on yıllar önce temsil edildiği gibi jenerik terimlerle temsil edilmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'yi, stereotipleştirmektedirler ki bu kavram medyada ilk kez 1922 yılında Lippmann tarafından kullanılmış ve Lippmann stereotipi "bir kişinin zihninde kişisel deneyime dayanmayan, ancak kültürel olarak türetilmiş çarpık resim veya imaj" olarak tanımlamıştır (Lippmann, 1997, s. xvii). Ayrıca, basmakalıp temsiller, çıkarımlar ve sonuçlar önceden belirlendiği için taraflar arasındaki diyalogu engeller (Özgökbel-Bilis, 2019, s. 41); haliyle ilişkileri olumsuz yönde etkiler.

Tüm bunlara ek olarak, sağ popülist partilerin ulusal seviyede söylemlerinin daha keskin olduğu, Almanya-Avusturya ya da Hollanda Truva atı örneğinde olduğu gibi Türkiye'ye dair söylemlerinin birbirine yakın olduğu (yakınsama) ve ulusal seçim kampanyalarında dile pelesenk etme şeklinde sürekli gündemde olduğu öte yandan bu söylemlerin AP düzlemine taşındığında ulusala oranla oldukça azaldığı ve ulusal söylemden ayrıştığı gözlemlenmiştir. Özellikle iki dünya savaşı sonrası ve akabindeki dönemde uluslara ve insanlara ilişkin erken dönem basmakalıp temsiller, bütçe kaygıları ve sınırlı kaynaklar nedeniyle kabul edilebilir görülmüş olabilir (Özgökbel-Bilis, 2019, s. 57); ancak günümüz koşullarında bu temsiller ne tamamen geçerli ne de kabul edilebilirdir.

5. SONUÇ

Sağ popülist üslubunun vazgeçilmez bir parçası olarak kriz ve tehdit algıları AfD tarafından da AP'da popülist parlamenter içeren gruplar tarafından da kullanılmakta, buna bağlı olarak Yunanistan borç krizi, Suriyeli göçmen krizi ve son dönemde Afganistan meselesi gibi konjonktürel gelişmelere paralel olarak gündemde yer tutabilmektedir. Her şeyden önce parti kampanya afişlerinin ve içerdikleri olumsuz görsellerin, öteki hakkında nasıl yargıda bulunulabildiği konusunda etkili olduğu söylenebilir. Zira, sağ popülist partiler göçmen karşıtlığı

konusundaki argümanlarını parlatmak için siyasi kampanyalarında göçmenleri, azınlık gruplarını veya Avrupalı addetmedikleri grupları damgalayan son derece olumsuz sloganlar ve imgeler kullanmaktadır. Her ne kadar farklı tarihsel izlekler ve süreçleri olsa da özellikle sağ-popülistler pek çok grup ve eytişimsel konu aynı potada eritilmektedir. Bu minvalde vurgulanabilecek ilk husus, bazı klişelerin zamanla değişmeyi reddettiği bulgusu, özellikle mevcut demografi ve gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ve AB ilişkileri için de geçerli olduğudur. İkinci husus ise, her ne kadar olumlu gelişmeler ve haberler olsa da Türkiye olumlu bir şekilde temsil edilmemiş veya görsellere olumlu bağlamda dahil edilmemiş, ancak tarihsel olarak kökleşmiş önyargılar veya seçici olumsuz temsil stratejileri aracılığıyla temsil ve tahayyül edilmiştir. Türkiye-AB İlişkileri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Üçüncü olarak, Türkiye bir öznenin, yani Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tanımlanması ve araçsallaştırılması stratejileriyle temsil edilmiş ve Türkiye istenmeyen AB üyeliği olasılığı üzerinden tanımlama ve kasıtlı dışlama stratejileriyle temsil edilmiştir. Son olarak, bu makalenin kapsamında olmamakta birlikte, ilerleyen çalışmalarda Türkiye'nin AB üyeliği konusunda sağ popülistler arasındaki benzerlik ve farklılıklara odaklanan bir başka çalışma daha yapılabilir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

Makale tek yazarlıdır.

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLAR

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Akçay, B. ve Akgül Açıkmeşe, S. (2017). *Yarım asrın ardından Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alpan, B. (2016). From AKP's 'conservative democracy' to 'advanced democracy': Shifts and challenges in the debate on 'Europe'. *South European Society and Politics*, 21(1), 15–28.

- Aydın-Düzgit, S. (2018). Foreign policy and identity change: Analysing perceptions of Europe among the Turkish public. *Politics*, 38(1), 19–34.
- Aydın-Düzgit, S. & Rumelili, B. (2018). Discourse analysis: strenghts and shortcomings. *All Azimuth*, 0(0), 1-21.
- Balcı, A., & Cicioğlu, F. (2019). Turkey in the discourse of European far right: the uses and abuses of Turkey’s membership process for a counter-hegemony. *Journal of Contemporary European Studies*, doi: 10.1080/14782804.2019.1677574.
- Bhatia, V., Flowerdew, J., & Jones, R. H. (2008). *Advances in discourse studies*. London and New York: Routledge.
- Bleiker, R. (2001). The aesthetic turn in international political theory. *Millennium*, 30(3), 509-533.
- Brandmayr, M. (2020). Social media and the concept of interpellation. M. Kranert (Ed.), *Discursive approaches to populism across disciplines: the return of the populists and the people* içinde (ss. 145-170). London: Palgrave Macmillan.
- Davies, N. (2010). *Europe: A history*. Oxford: Oxford University Press.
- Erdoğan, S. (2022). Discourses on Turkey in the European Parliament: the implications for perception on Turkish identity. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- European Parliament, (2019). Avrupa seçim sonuçları. 15 Eylül 2023 tarihinde <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/nationalresults/germany/2019-2024/> adresinden erişildi.
- Eylemer, S., & Tas, İ. (2007). Pro-EU and Eurosceptic circles in Turkey. *Journal of Communism Studies and Transition Politics*, 23(4), 561–577.
- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. T. van Dijk (Ed.), *Discourse as Social Interaction* içinde. London: Sage.
- Fisher, Max; Taub, Amanda. (11 Ağustos 2019). “How YouTube Radicalized Brazil”. The New York Times. 20 Haziran 2020 tarihinde erişildi.
- Güzel, S. Ç. (2015). 2002 sonrası dönemde Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(7), 69-85.
- Holtz-Bacha, C., & Johansson, B. (Ed). (2017). *Election posters around the globe: political campaigning in the public space*. Cham: Springer.
- Jegić, D. (2018). Germany’s far right AfD exploits passivity and resentment to enter the mainstream, Mint Press News, 03 Ekim 2022 tarihinde <https://www.mintpressnews.com/germanys-far-right-afd-exploits-passivity-and-resentment-to-enter-the-mainstream/250230/> adresinden erişildi.
- Jorgensen, M. & Philips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Kalaycıoğlu, E. (2021). *Halk yönetimi: Demokrasi ve popülizm çatışmasında dünya*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Kampka, A. (2012). The role of visuals in political argumentation. R. Bakó (Ed.), *Argumentor: the Second International Conference on Argumentation and Rhetoric* içinde (ss. 97–121). Macaristan: Debrecen University Press.

- Koller, V. (2009). Analysing collective identity in discourse: social actors and contexts. *Semen*, 13 Aralık 2022 <http://journals.openedition.org/semen/8877>; <https://doi.org/10.4000/semen.8877> adresinden erişildi.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (1996). *Reading images: the grammar of the visual design*. London: Routledge.
- Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold Publishers.
- Lindgaard, J., Uygur Wessel, A., & Stokholm Banke, C. F. (2018). Turkey in European identity politics: Key drivers and future scenarios. FEUTURE, Çevrimiçi Makale No. 19.
- Lippmann, W. (1922, 1997). *Public opinion*. New York: Simon ve Schuster.
- Machin, D. (2013). What is multimodal critical discourse studies?. *Critical Discourse Studies*, 10(4), 347-355.
- Machin, D. (2016). The need for a social and affordance-driven multimodal critical discourse studies. *Discourse Society*, 27(3), 322-334.
- MacMillan, C. (2016). *Discourse, identity and the question of Turkish accession to the EU: through the looking glass*. London: Routledge.
- MacMillan, C. (2020). A profoundly discriminatory entity? A discourse mythological analysis of the AKP's discourse on the EU. *Journal of Contemporary European Studies*, 28(4), 530-543.
- Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: performance, political style and representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Neumann, I. B. (1998). European identity, EU expansion, and the integration/exclusion Nexus. *Alternatives: Global, Local, Political* 23(3), ss. 397-416.
- Özgökbel Bilis, P. (2019). *Alman sinemasında Türk temsilleri*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- PVV. (2009). "Verkiezingsprogramma Europees Parlement 2009, Standpunten." 23 Aralık 2023 tarihinde <https://dnpprepo.ub.rug.nl/130/1/PVVVerkProgrEurParl2009.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Sokullu, E. C. (2018). *Popülizmle dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği*. İstanbul: Bilgesam.
- Shear, M. D., Haberman, M., Confessore, N., Yourish, K., Buchanan, L., & Collins, K. How Trump reshaped the presidency in over 11,000 tweets. *The New York Times* 2 Kasım 2022, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/02/us/politics/trump-twitter-presidency.html> adresinden erişildi.
- Stier, S., Posch, L., Bleier, A., & Strohmaier, M. (2017). When populists become popular: Comparing Facebook use by the right-wing movement Pegida and German political parties. *Information, Communication ve Society*, 20(9), 1365-1388.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri. 22 Aralık 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ab-ile-iliskiler_4.html adresinden erişildi.
- van Leeuwen, T., & Jewitt, C. (2001). Introduction. T.van Leeuwen, T. ve C. Jewitt, (Ed.), *Handbook of Visual Analysis* içinde London: Sage.

- van Leeuwen, T. (1996). The representation of social actors. C.R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard (Ed.), *Text and Practices: readings in critical discourse analysis* içinde (ss. 32-70). London: Routledge.
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Ventola, E., Cassily, C., & Kaltenbacher, M. (2004). *Perspectives on multimodality*. Netherlands/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Vossen, K. (2011). Classifying wilders: The ideological development of Geert Wilders and his Party for Freedom. *Politics*, 31(3), 179–189.
- Wilders, G. (2009). "Tien Keer Nee Tegen Turkije." 23 Aralık 2023 tarihinde <http://www.volkskrant.nl/buitenland/tien-keer-nee-tegen-turkije~a364823/> adresinden erişilmiştir.
- Wodak, R. (2001). The discourse–historical approach. R. Wodak ve M. Meyer (Ed.), *Methods of critical discourse analysis* içinde (ss. 63–95). London: Sage.
- Wodak, R. (2007). Pragmatics and critical discourse analysis: A cross-disciplinary inquiry. *Pragmatics & Cognition*, 15(1), 203-225.
- Wodak, R. (2015). *The Politics of fear: What right-wing populist discourse mean*. London: Sage Publications.
- Woods, R. (2007). *Germany's new right as culture and politics*. Palgrave Macmillan.
- Yılmaz, G. (2016). From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization process of Turkey in 1999–2014. *Journal of Contemporary European Studies*, 24(1), 86–100.
- Zakaria, F. (2016). Populism on the March: Why the West is in trouble. *Foreign Affairs*, 9, 9-15.

TÜRKİYE’DE KARAYOLU VE DEMİRYOLU YOLCU VE YÜK TAŞIMACILIĞI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 30.05.2023

Yayına Kabul Tarihi: 26.09.2023

Ömer EMİRKADI
Öğretim Görevlisi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Araklı Ali Cevat Özyurt MYO,
Trabzon, Türkiye
emirkadi@ktu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-5808-249X

Hüseyin BALCI
Öğretim Görevlisi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Araklı Ali Cevat Özyurt MYO,
Trabzon, Türkiye
huseyinbalci@ktu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-9135-3551

ÖZ | Küreselleşme sonucunda artan uluslararası ticaretle beraber, ürün piyasalarının görünümünde ve hizmet gereksiniminde yaşanan çeşitlilik, lojistik sektörünün önemini her geçen gün artırmaktadır. Hızlanan uluslararası ticaret hacmine paralel olarak, lojistik sektöründe yaşanan gelişmeler bir yandan uluslararası ticareti kolaylaştırırken, öte yandan sağladığı maliyet avantajlarıyla da ülkelerin rekabet gücünü olumlu yönde etkilemektedir. Lojistik faaliyetlerde yaşanan gelişmeler aynı zamanda sektörün toplam ciro hacmi ve yanı sıra istihdam artışlarını da beraberinde getirirken, bu yönleriyle ekonomik büyümenin de önemli bir belirleyicisi durumundadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kara ve demiryolu yolcu ve yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2001 - 2019 arası dönem için ampirik olarak değerlendirmektir. Yöntem olarak panel veri analizinin tercih edildiği çalışmanın analiz kısmında; lojistik sektörünü temsilen, karayolu ve demiryolu yolcu ve eşya taşıma/ulaştırma hizmetleri, ekonomik büyümeyi temsilen de reel GSYH kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre; Türkiye’de ekonomik büyüme ve karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu ulaştırma hizmetleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, karayolu ve demiryolu, panel veri analizi

JEL Kodları: C33, L92, O47

Alan: Uluslararası Ticaret ve Lojistik

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.039

Atıfta bulunmak için: Emirkadı, Ö. & Balcı, H. (2023). Türkiye’ de karayolu ve demiryolu yolcu ve yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi. *KAÜİBFD*, 14(28), 977-998.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ROAD AND RAILWAY AND FREIGHT TRANSPORTATION IN TURKEY AND ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 30.05.2023

Accepted Date: 26.09.2023

Ömer EMİRKADI

Lecturer

Karadeniz Technical University
Araklı Ali Cevat Ozyurt VHS,
Trabzon, Türkiye
emirkadi@ktu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-5808-249X

Hüseyin BALCI

Lecturer

Karadeniz Technical University
Araklı Ali Cevat Ozyurt VHS,
Trabzon, Türkiye
huseyinbalci@ktu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-9135-3551

ABSTRACT | With the increasing international trade as a result of globalization, the diversity in the product markets and service requirements increases the importance of the logistics sector. In parallel with the accelerating volume of international trade, developments in the logistics sector facilitate international trade and positively affect the competitiveness of countries with the cost advantages it provides. Developments in logistics activities also bring about an increase in the total turnover volume of the sector as well as in employment, and are an important determinant of economic growth in these aspects. The aim of this study is to empirically evaluate the relationship between road and rail passenger and freight transportation and economic growth in Turkey for the period between 2001 and 2019. In the analysis, where panel data analysis is preferred as the method, road and rail passenger and freight transportation services are used to represent the logistics sector and real GDP is used to represent economic growth. Accordingly, a reciprocal causality relationship between economic growth and road, maritime, air and rail transportation services in Turkey is determined.

Keywords: *Economic growth, road and railroad, panel data analysis*

JEL Codes: *C33, L92, O47*

Scope: *International Trade and Logistics*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

Küreselleşme sonucu artan ticaret hacmi ulusal sınırlar ötesine taşmış, yaşanan yoğun rekabet de yeni lojistik gereksinimleri doğurmuştur. (Kherbash & Mocan, 2015, s. 42). Gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıda ülke, lojistik sektörünün gelişimine özel bir önem vermektedir. Lojistik sektörünün etkin ve verimli yapısı, bir yandan firma maliyetlerinin minimize edilmesine katkı verirken, bir yandan da ulaştırma sistemlerinin kalitesini yükseltmekte ve firmaların uluslararası piyasaya erişim olanaklarını artırmaktadır (Carruthers, Bajpai & Hummels, 2004, s. 83).

Ulaştırma sektöründe verilen hizmetlerin; demiryolu, karayolu, havayolu ve denizyolu olarak 4 başlık altında gruplandırılması mümkündür (Erdoğan, 2016, s. 188-189). Bu ulaştırma türlerinin tamamının eğitim, sağlık, ticaret, kültür, sanayi, turizm gibi ekonomiyle ilişkili her alanda, ulusal ve uluslararası seviyede etkili olduğu ve öneminin gitgide arttığını söylemek mümkündür. İnsanoğlunun tarihsel süreç içerisinde yaşadığı avcı-toplayıcı kimlikteki bir toplumdaki, günümüzün bilgi ve teknoloji toplumuna dönüşümündeki en büyük desteklerden birinin ulaşımına ait olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Dolayısıyla da ulaştırma sektörünün bu yapısıyla, bir ülkenin ekonomik büyümesi açısından ne denli önemli bir itici güç olduğu rahatlıkla dile getirilebilir.

Ulaştırma sektörü mal ve hizmetlerin kaynağından alınarak, tüketicilere aktarımlarının gerçekleştirilmesi sırasında önemli ölçüde katma değer yaratmasıyla da ekonomik yaşamın öznelerinden birisi durumuna gelmiştir. Bu sektör ekonomiyi desteklediği kadar aynı zamanda ekonomik gelişmelerden de olumlu biçimde etkilenecek kendi gelişimini de sürdürmektedir. Örneğin yolcu ve yük trafiğinin ekonominin canlı olduğu dönemlerde arttığı, talebin ve üretimin azaldığı ve ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde ise tam tersine bu trafiğin azalmakta olduğu görülür (Çancı & Güngören, 2013, s. 199). Ulaştırmanın iktisadi faaliyetler açısından yerine getirmekte olduğu başlıca işlevlerinden biri; üreticilerle tüketiciler arasındaki (doğru) yer ve (doğru) zaman ilişkisinin sağlıklı bir biçimde oluşturmasına katkıda bulunmaktır (Gwilliam, 1964, s. 30). Ulaştırma ve taşımacılık faaliyetleri ekonomiyi öncelikle bu faaliyetler yoluyla kazanılan ücret (navlun) gelirleri ile sektörde çalışanların kazandıkları ücretler yoluyla etkilemektedir ki bu doğrudan etkiler olarak adlandırılır. Taşımacılık faaliyetlerinin ayrıca iktisadi aktiviteler için bir çekim gücü oluşturulmasından kaynaklanan etkileri de bulunmaktadır ki bu da, ekonomi üzerindeki dolaylı etkileri olarak tanımlanmaktadır (Çancı & Güngören, 2013, s. 209).

Ürün, eşya ya da malzeme ve yanı sıra yolcuların da bir araç vasıtasıyla istenen ya da istedikleri yere ulaşabilmelerinde kara yolunun kullanıldığı taşımacılık türüne, karayolu taşımacılığı denilmektedir (Kögmen, 2014, s. 3).

Karayolu yük taşımacılığı, diğer ulaştırma türlerinde olduğu gibi belli bir bedel karşılığında malların ve ürünlerin bir yerden, farklı bir yere karayolu aracılığıyla taşınmasıdır. Bu tanıma göre, karayolu yük taşımacılığı; taşınacak bir eşya, mal ya da bir ürünün varlığı, üzerinde anlaşılacak belli bir ücret mukabili eşya, mal ya da ürünlerin taşınmalarının gerçekleştirilmesi ve karayolu bağlantılarıyla söz konusu taşıma işlemlerinin yapılması vb. bir takım unsurları içermektedir. Karayolu taşımacılığı, genelde aktarmalı taşımacılığın yapıldığı havayolu, demiryolu, denizyolu taşımacılığında da tamamlayıcı bir rol üstlenerek, diğer ulaştırma türlerine oranla daha çabuk gelişmiştir (Aydemir & Çubuk, 2016, s. 131). Karayolu taşımacılığı, yolcu ve yük taşımacılığında en fazla rağbet gören taşımacılık hizmetlerinden birisidir. Bu taşımacılık hizmeti hemen hemen her tür arazi ortamında kendisinden yararlanılabilir olduğundan ötürü, bir ulaşım ağı kurabilmede herhangi bir problemle karşılaşılması olasılığı oldukça zayıf olan bir ulaştırma türüdür.

Tarih boyunca üretimden tüketime dek oldukça geniş yer tutan lojistik faaliyetlerin her aşamasında özellikle de Sanayi Devrimi'nin etkilerinin hızlı bir biçimde hissedilmeye başlaması, demiryolu taşımacılığı olarak adlandırılan yeni bir ulaştırma türünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında demir-çelik sanayisinin çok hızlı gelişimiyle birlikte Amerika kıtası başta olmak üzere tüm dünyada demiryolu ulaşım ağlarının kurulması ve yoğun şekilde kullanılmaya başlaması yeni pazarlara açılma imkânı ortaya çıkarmıştır (Fogel, 1964, s. 640).

Demiryolu taşımacılığında görülen olumlu gelişmeler sektördeki verimliliğe de yansımış ve 20. Yüzyılın başlarında taşımacılık maliyetlerini %60 civarında azaltmıştır (Kaynak, 2002, s. 24). Demiryolu ulaşımının taşımacılık sektöründeki ağırlığı 2. Dünya Savaşına kadar sürmüştür. Savaşı izleyen yıllarda ise otomotiv sektöründeki olumlu gelişmeler ve karayolu taşımacılığının esnek oluşu ve kapıdan kapıya taşıma özelliği, demiryolu taşımacılığının sektörden aldığı payı azaltmıştır. Günümüzde pek çok ülke, karayollarının taşımacılık sektöründe ki yüksek oranlı payının diğer ulaştırma türlerine yöneltmesi için çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca yüksek hızlı trenlerin göstermiş olduğu gelişim ve yaygınlaşması, bilhassa kısa ve orta mesafedeki şehirlerarası yolculuklarda demiryolu taşımacılığının, kara ve havayolu taşımacılığına oranla tercih edilebilirliğini artmıştır (Kabasakal & Solak, 2009, s. 28).

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda çalışmanın temel amacı, Türkiye'de 2001-2019 yılları arasındaki dönemde lojistik sektörünün durumunu analiz etmek ve bu analiz sonuçlarından yola çıkarak sektörde faaliyet gösteren işletmelere ve yatırım yapmayı düşünen kişilere yönlendirme ve politika yapıcılarına öneriler sunmaktır. Araştırmamızın temel odak noktalarından biri, lojistiğin ekonomik

büyüme üzerindeki etkisini daha iyi anlamaktır. Bu kapsamda, ilgili lojistik faaliyetlerin ekonomik büyümeye nasıl katkı sağlayabileceğini, işletmelerin verimliliği ve rekabetçiliği üzerindeki etkilerini ve sektörün gelecekteki potansiyelini değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Çalışmanın sonuçları, lojistik sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza ve bu alanda gelişme fırsatlarını belirlememize yardımcı olacaktır. Lojistiğin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi, işletmelerin ve ülkenin genel ekonomik performansı açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin stratejik kararlar almasına yardımcı olacak ve politika yapıcılara lojistik sektörünün sürdürülebilir büyümeye katkı sağlama potansiyelini daha iyi değerlendirme fırsatı sunacaktır. İlgili amaç ve hedefler doğrultusunda çalışma öncelikle literatür özeti devamına yöntem, bulgular ve elde edilen verilerden sonuç çıkarma ve değerlendirmeler yapılması şeklinde kurgulanmıştır.

2. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR ÖZETİ

Türkiye'de olduğu kadar küresel olarak da daha fazla öne çıkmaya başlayan lojistik sektörü, ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemesi sebebiyle ülkeler için önemli bir rekabet gücü yaratan, büyük bir gelir kalemi haline dönüşmüştür. Lojistik sektörü üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğu nitel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, nicel çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlıdır. Uluslararası alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların, dünyadaki ekonomik büyüme hızı çoğunlukla en yüksek ve lojistik faaliyetler açısından oldukça deneyim sahibi bir ülke olan Çin ekonomisi üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda lojistik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaları şu şekilde özetlemek mümkündür;

Mody ve Wang 1997 yılındaki çalışmalarında; dış ticaret ve serbest bölgeler üzerine uygulanan politikalarla, deniz aşırı ekonomiler açısından önem arz eden bir coğrafya olan Çin'in, haberleşme ve karayolu ulaştırma altyapısına dönük iyileştirmelerin, ekonomik büyümeyi çarpıcı bir biçimde etkilediğini belirlemişlerdir. Buna ek olarak Demurger 2001 yılında yaptığı çalışmada panel veri analizi yöntemini kullanarak, 1985 – 1998 yılları arasındaki dönemde Çin'i 24 farklı şehrindeki altyapı ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada, altyapıya dönük yapılan yatırımların, lojistik sektörünün gelişmesi bakımından oldukça önemli olduğu tespiti yapılarak, yeterince gelişmemiş bir altyapı ağının Çin'deki şehirlerarası ekonomik dengesizlikleri daha da artıracığı vurgulanmaktadır. Çalışmanın bir diğer sonucu; ulaştırma, depolama ve dağıtım hizmetleri ile telekomünikasyon ağlarındaki iyileşmelerin, daha yoğun rekabet halindeki piyasalarda yarışabilme için imkân

sunacağı ve ekonomik büyümenin böylelikle artacağına dair yapılmış olan tespittir.

Anusua ve Agarwal (2004) 1980-1992 arasındaki dönemde, 22 OECD ülkesini için dinamik panel veri analizi ve sabit etkiler modeliyle inceledikleri çalışmada, ulaştırma türlerinin gelişimine dönük yapılacak telekomünikasyon ve iletim hattı gibi yatırımların kişi başına milli geliri yükselttiğini belirlemişlerdir. Devamına Nalçakan 2008 yılındaki çalışmasında, taşımacılık sektöründeki faaliyetlerin teknolojik, ekonomik, yasal, coğrafik ve demografik şartlara göre yeniden irdelenerek bir takım düzenlemelere gereksinim olduğuna dair tespitlerde bulunmuştur. Araştırmada lojistik sektöründe yaşanan iyileşmelerin makroekonomik yönden; istihdamda, yatırımlarda ve üretimde artışlar sağlanmasına, mikro ekonomik görünüm açısından ise işletme faaliyetlerinin olumlu yönde etkileneceğine dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

Cheng, Liu, Xie ve Zhou 2010 yılındaki çalışmalarında, 1978 – 2008 yılları arasındaki dönemde Henan bölgesindeki lojistik faaliyetlerin ekonomik açıdan önemine atıfta bulunmaktadır. Çalışmada ayrıca Çin'in bu bölgesine ait lojistik verilerin tümüyle sağlıklı olmamasından ötürü, ulaşılan verilerin yalnızca karayolu yük taşımacılığı ile kargo cirosu ve GSYH'den sağlandığı ifade edilmektedir. Bir başka çalışma sahibi olan Mohamad'in (2012) 1988-2010 yılları arasında Endonezya için regresyon analizini kullanarak yaptığı araştırmada, lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişki vurgulanmaktadır.

Kuzu ve Önder 2014'deki çalışmalarında Türkiye'nin lojistik sektöründe son dönemde önemli bir gelişim süreci içerisinde olduğu tespitinde bulunmuşlardır. Yazarlara göre; analiz sonucunda GSYH'den, depolama ciro endeksi ve ulaşılmaya doğru tek yönlü bir nedensel ilişki görülmüş, ekonomide yaşanan büyüme temposunun lojistik sektörü üzerinde olumlu yansımaları olacağı savunulmuştur. Bir başka çalışma olan Lean, Huang ve Hong 2014 yılında Çin'deki lojistik sektöründe yaşanan gelişmelerle ekonomik büyüme ilişkisini incelemişler ve seriler arasında kısa ve uzun vadede nedensellik ilişkisi bulunduğu tespitini yapmışlardır. Çalışmada aynı zamanda ulaştırma ağlarındaki iyileştirmelerin yolculuk süreleri, maliyetler ve benzeri pek çok başlıkta tasarruf edilmesini sağladığı ve öte yandan bu gelişmelerin ekonomik büyümeyi de hızlandırırken büyümedeki artışlarında ulaştırma altyapısının gelişimini destekleyici nitelikte olduğu yönünde değerlendirmelerinde bulunmaktadır. Bir sonrakinde ise Beyzatlar, Karaçal ve Yetkiner 2014'de panel veri analizi yöntemiyle AB ülkelerindeki Taşımacılık ve GSYH Arasındaki Granger nedenselliğini analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, ulaştırma sektörü ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunmaktadır.

Hayaloğlu 2015 yılındaki çalışmasında, 1994-2011 yılları için Statik Panel Veri Analizi ile 32 OECD ülkesini incelemiştir. Lojistik alanındaki gelişmelerin göstergesi olarak farklı değişkenlerin kullanıldığı çalışma sonucunda, kullanılan değişkenlere göre farklılıklar görülmekle beraber, lojistik ve ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişkinin varlığına atıfta bulunulmuştur. Bir sonraki çalışmada Maparu ve Mazumder'in 2017 yılındaki çalışmalarında eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile 1990 ve 2011 arasındaki yıllar için Hindistan'daki ulaştırma altyapısı ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmış ve seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi görülmüştür. Ayrıca çalışmada, ekonomik büyümeden ulaştırma altyapısına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu da belirtilmektedir. Buna ek olarak Sezer ve Abasız 2017 yılındaki çalışmada panel veri analizi kullanarak OECD ülkeleri üzerine uygulama yaparak lojistik sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki derinlemesine irdelenmiş ve sektördeki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu manada etkileri olduğu belirlenmiştir.

Kara ve Ciğerlioğlu 2018 yılında eşbütünleşme analizini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Türkiye'nin uzun vadede ulaştırma altyapısında yaşanan değişimlerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde ve istatistiki açıdan da anlamlı bir biçimde etkilediği belirlenmiştir. Buna ek olarak Malhotra ve Mishra 2019 yılındaki araştırmalarında, 1991 ve 2016 yılları arasındaki dönem için Hindistan'da lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizine tabi tutmuşlardır. Çalışmanın sonucuna göre, Hindistan'da yaşanan milli gelir artışları ülkenin lojistik sektörünü pozitif yönde etkilemektedir.

Diñçel'in 2021'de Türkiye ekonomisinin 1986-2019 yılları arasındaki dönemi için gerçekleştirdiği ve değişkenlere eş bütünleşme ile nedensellik analizi uyguladığı çalışmasında, demiryolu ve karayolu ile sanayi üretimi büyümesi arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu yönünde tespitler yapılmaktadır. Son olarak Aytekin'in 2022 yılında yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin 1990 ile 2019 yılları arasındaki karayolu ve demiryolu ulaştırma hizmetleri ile kalkınma verileri arasındaki nedensellik ilişkisini analiz edilmiş, karayolu ve demiryolu ulaştırma hizmetleri ile kalkınma arasında olumlu bir ilişkinin olduğu ortaya konulmaktadır.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Ampirik analizlerde zaman serileri, kesit verileri ve zaman serileri ve kesit verilerinin birleştirilmesi ile ortaya çıkan havuzlanmış-panel verileri olmak üzere üç çeşit veri söz konusudur (Gujarati, 2004, s. 25). Ampirik araştırmalarda bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmekte ve ayrı olarak

veya birleştirilerek analizler yapılabilmektedir (Pazarlıoğlu & Gürler, 2007, s. 37).

Büyüme modellerinin tahmininde zaman serisi ve çapraz-kesit yöntemleri yerine panel veri yönteminin kullanılmasının çok sayıda faydası bulunmaktadır. İlk olarak zaman serisi yönteminde tek bir ülke veya ülkeler grubu analiz edilebilmekteyken panel veri yönteminde çok sayıda ülke bir arada incelenebilmektedir. Bunun yanı sıra ülkeler arasındaki yapı farklılıkları çapraz-kesit yönteminde kontrol edilemezken panel veri yönteminde bu sorun giderilebilmektedir (Saygılı, Cihan & Yavan, 2006, s. 97). Ayrıca, panel veri analizi kullanılarak oluşturulan modeller çok yönlü davranışsal ilişkileri çapraz-kesit yöntemine göre daha iyi biçimde analiz edebilmektedir (Saygılı vd., 2006, s. 98).

Panel veri analizi kesit birimlere özgü farklılığı (bireyler, firmalar ve ülkelerin farklı eğilim ve davranışlara sahip olması) dikkate alarak bu farklılığın model içinde kontrolüne ve ölçülebilmesine izin vermektedir (Tarı, 2010:475). Panel veri analizinin en önemli avantajlarından biri araştırmacılara bireylerin davranış değişikliklerinin modellenmesinde çok büyük bir esneklik sunmasına izin vermesidir. (Greene, 2003, s. 284) Panel veri analizinin bir diğer avantajı bireysel heterojenliği kontrol edebilmesidir (Baltagi, 2011, s. 305). Çünkü zaman serisi ve yatay kesit analizlerinde heterojenlik kontrol edilemediği için (Ak, 2009, s. 112) kontrol edilemeyen bireysel spesifik etkiler sonuçların yanlışlığına sebebiyet verebilmektedir (Baltagi, 2011, s. 305).

Çalışmada 2001-2019 arası dönemde, lojistik sektörü göstergelerinden kara ve demiryolu yük ve yolcu taşımacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü, panel veri analiziyle test edilmektedir.

Türkiye ekonomisi üzerine gerçekleştirilen analizde kullanılan serilerin öncelikle doğal logaritması alınmıştır. Analizde yer alan veriler Dünya Bankası, Karayolları Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır. Çalışmada, öncelikle kullanılan panel veri yönteminin teorik açılımı yapılmış ve çalışmanın uygulama kısmına geçilmiştir. Aradaki ilişkinin analizinde ilk olarak panel veri durağanlık, Westerlund Eşbütünleşme ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Değişken Açıklaması	Yararlanılan Kaynaklar
GSYH	Milli Gelir	Dünya Bankası
KYLYK	Karayolu Yük Taşıma Hizmeti*	KGM
KYLYC	Karayolu Yolcu Taşıma Hizmeti**	KGM
DMYLYK	Demiryolu Yük Taşıma Hizmeti*	TÜİK
DMYLYC	Demiryolu Yolcu Taşıma Hizmeti**	TÜİK

*(Ton), **(Milyon Kişi)

Çalışmanın yatay kesitinde yer alan Türkiye'ye ait verilerin tümüne ulaşılmıştır. Analiz için öncelikle serilerin logaritmaları alınmış olup, logaritmik dönüşüm sonrası tahmin edilen model şöyledir;

$$\ln gsyh_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln kylyk_{it} + \alpha_2 \ln kylyc_{it} + \alpha_3 \ln dmylyk_{it} + \alpha_4 \ln dmylyc_{it} + u_{it} \quad (1)$$

α =Sabit Terim; i = Yatay Kesit; t =Zaman Boyutu; u_{it} =Hata Terimidir.

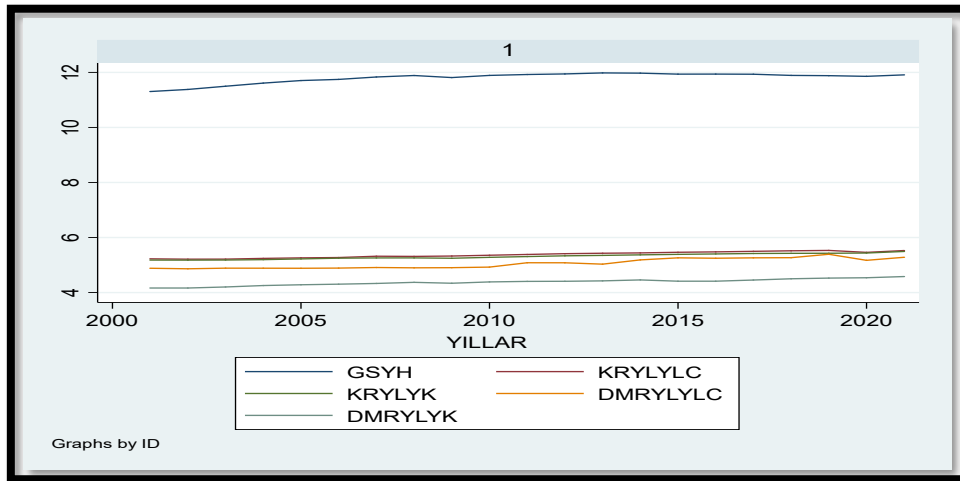
Çalışmanın ampirik analizine geçilmeden ayrıca değişkenlere ait korelasyon matrisi oluşturulmuş olup, elde edilen matris Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	<i>lngsyh</i>	<i>lnkrylyk</i>	<i>lnkrylyc</i>	<i>lndmylyk</i>	<i>lndmylyc</i>
<i>lngsyh</i>	1				
<i>lnkrylyk</i>	0.7924	1			
<i>lnkrylyc</i>	0.7500	0.9807	1		
<i>lndmylyk</i>	0.6187	0.9456	0.9348	1	
<i>lndmylyc</i>	0.8421	0.9423	0.9518	0.8377	1

Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değerler alırken, korelasyon katsayısının 0 olması, ilişki bulunmadığını gösterirken, pozitif korelasyon katsayısı ise değişkenler arasındaki pozitif ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Tablo 2’deki korelasyon matrisi incelendiğinde seriler arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisi özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada kullanılan değişkenlerin yıllar itibarıyla ve logaritmik dönüşüm sonrası gösterdiği eğilim Şekil 1’deki gibidir.

Şekil 1: Analizde Yer Alan Değişkenlerin Yıllara Göre Göstermiş Olduğu Eğilim

3.1. Araştırma Uygulama (Analiz Bulguları-Tartışma)

Çalışma ile ulaşılan ampirik bulgulara dair açıklamalarda bulunulmadan önce, Tablo 3’de çalışmada analize tabi tutulan GSYH ile karayolu ve demiryolu yolcu ve eşya taşıma/ulaştırma hizmetlerini temsil eden değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
GSYH	21	11.80198	1952473	11.30482	11.98127
KRYLYC	21	5.375709	1099892	5.213058	5.530969
KRYLYK	21	5.314729	985119	5.178724	5.493901
DMRYLYC	21	5.056797	1776243	4.863846	5.390958
DMRYLYK	21	4.377464	1178374	4.164829	4.581574

Tablo 3'e göre, GSYH'nin en küçük değeri % 11.30, en yüksek değeri % 11.98 ve ortalaması da % 11.80'dir. KRYLYC'nin en küçük değeri %5.21, en yüksek değeri, %5.53 ve ortalaması da % 5.37'dir. KRYLYK serisinin minimum değeri %5.17 iken maksimum değeri %5.49, ortalama değeri ise %5.31'dir. DMRYLYC'nin en küçük değeri %4.86, en yüksek değeri, %5.39 ve ortalaması da % 5.05'dir. DMRYLYK'nin minimum değeri %4.16, en yüksek değeri, %4.58 ve ortalaması ise % 4.37'dir.

Panel veri durağanlık testi uygulanırken üzerinde durulması gerekli olan birtakım hususlar vardır ki bunlardan biri, serilerdeki yatay kesit bağımlılığı ile eğim katsayılarının homojen veya heterojen olup olmama durumlarına ilişkindir. Yatay kesit bağımlılık durumu bulunuyorsa serilerin durağanlık durumlarının test edilmesinde ikinci nesil testler kullanılmalıdır. Ayrıca eğim katsayılarının homojen veya heterojen olma durumlarında birim kök ve eşbütünleşme testlerinin türü ile ulaşılan test sonuçlarına ait yorumlarda değişiklikler olabilmektedir (Doğanay & Değer, 2017, s. 133).

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) LM_{CD} ve Pesaran'nın LM_{adj} testleri kullanılmıştır.

Berusch-Pagan (1980) LM_{BP} test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$LM_{BP} = T \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n P_{ij}^2 \quad (2)$$

Pesaran (2004) CD_{LM} testi ise, Eşitlik (3)'teki formül ile hesaplanır,

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} (\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (Tp_{ij}^2 - 1)) \sim N(0, 1) \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve (3) te bulunan N gözlem sayısını, p kalıntı korelasyon katsayısını ve T de zaman serisi gözlemlerinin sayısıdır.

Pesaran, (2004). Berusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD_{LM} testlerinin sıfır (H_0) ve alternatif (H_1) hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 4'deki sonuçlardan test istatistiklerinin olasılık değerleri %5'den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş, değişkenlere ait serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu kabul edilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

<i>Yatay Kesit Bağımlılığı</i>			
İlgili Çalışmalar	Test	İstatistik	p - Değeri
Breusch - Pagan (1980)	LM	139.37	0.0000
Pesaran (2004)	LM_{CD}	10.61	0.0000
Pesaran vd. (2008)	LM_{adj}	41.94	0.0000
<i>Eğim Homojenliği</i>			
Pesaran & Yamagata (2008)	Δ	11.367	0.0000
	Δ_{Adj}	12.748	0.0000

Eğim katsayılarına yönelik homojenlik değerlendirmeleri Pesaran & Yamagata'nın (2008) geliştirdiği ve eşitlik (4)'deki gibi hesaplanmakta olan Delta Testi aracılığıyla yapılmıştır.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{\delta} - k}{\sqrt{2k}} \quad (4)$$

Eşitlik (5)'de de düzeltilmiş Delta Test istatistiği görülmektedir:

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{\delta} - k}{\sqrt{\text{Var}(T,k)}} \quad (5)$$

Delta testine ilişkin hipotezler ise:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir.

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir, seklindedir.

Homojenlik testi sonuçlarından olasılık değerlerinin de %5'den küçük olduğu görülmektedir. Buna göre, H_0 hipotezi reddedilerek eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir

Yapılan analizler doğrultusunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı görüldüğünden, analizlerin devamında ikinci kuşak birim kök testlerinden yararlanılması uygun olacaktır.

Tablo 5: CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Seviyesinde		Birinci Fark	
	Z[t-bar]	Anlamlılık Değeri	Z[t-bar]	Anlamlılık Değeri
<i>lngsyh</i>	0.873	0.794	3.362	0.000
<i>lnkrylyk</i>	-9.560	0.014	5.961	0.000
<i>lnkrylyc</i>	1.238	1.463	3.682	0.000
<i>lndmrylyk</i>	-0.934	0.728	2.985	0.000
<i>lndmrylyc</i>	0.798	1.957	1.831	0.000

Tablo 5'te görülmekte olan sonuçlara göre Türkiye için değişkenlerin olasılık değerleri seviyesinde %5'den büyük çıktığından durağan olmadıkları ve birim kök içerdikleri görülürken, birinci farkları alındığında olasılık değerlerinin %5'in altında olmasıyla durağan hale gelmektedirler.

Birinci farkında durağan hale gelen seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı hususu, eşbütünleşme analizi ile tespit edilecektir. Bu testle ulaşılabilecek bulgular, nedensellik analizlerinde kullanılacak metodunun hangisi olabileceğini gösterir.

3.1.1. Eş Bütünleşme Testi

1. Nesil panel eşbütünleşme testleri yatay kesit bağıntısını dikkate almazken 2. Nesil eşbütünleşme testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Hata terimi tabanlı eşbütünleşme testinin yetersizliklerinden biri ortak faktör kullanımını gerektirmesi olarak yorumlanmaktadır. Böylesi bir sınırlama modelde önemli güç kayıplarını beraberinde getirmektedir. Westerlund & Edgerton (2007); Persyn & Westerlund (2008) hata terimli yaklaşım yerine panel veri için hata düzeltme bağlantılı eş bütünleşme testi geliştirmiştir. Bu yaklaşımda simülasyon sonuçları gösterildiği için küçük örneklemelerde de başarılı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Panel eşbütünleşme testi Persyn & Westerlund (2008) testiyle yapılacak

olup, bu test modeldeki değişkenlerden en az birinin durağan olmamasının yeterli olacağı koşuluyla çalışır.

İlgili testte eşitlik (8)'deki regresyon denklemi kullanılmaktadır:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \mu'_i \Delta X_{it} + \gamma_i Y_{it-1} + \varphi_i X_{it-1} + e_{it} \quad (6)$$

Ardından hipotezlerin sınanması amacıyla Pa ve Pt istatistikleri, Eşitlik (7) ve (8)'in hesaplanmasıyla bulunmaktadır:

$$P_a \text{ istatistiği} \quad P_a = (\Sigma_{i=1}^N L_{i11})^{-1} \Sigma_{i=1}^N L_{i12} \quad (7)$$

$$P_t \text{ istatistiği} \quad P_t = \hat{\sigma}^{-1} (\Sigma_{i=1}^N L_{i11})^{-1/2} \Sigma_{i=1}^N L_{i12} \quad (8)$$

Bu testteki, Ga ve Gt grup ortalama istatistiklerini gösterir. İstatistikler hesaplanırken de, her bir yatay kesit birim için tahmin edilen p_i 'ler ve p_i 'lere ait t oranlarının ağırlıklı ortalaması göz önünde bulundurulur.

$$G_a \text{ istatistiği} \quad G_a = \Sigma_{i=1}^N L_{i11}^2 L_{i12} \quad (9)$$

$$G_t \text{ istatistiği} \quad G_t = \Sigma_{i=1}^N \hat{\sigma}_i L_{i11}^{-\frac{1}{2}} L_{i12} \quad (10)$$

Grup ortalama istatistikleri için sıfır ve alternatif hipotezler şu şekildedir:

$H_0: \gamma_i = 0$ (tüm i'ler için)

$H_1: \gamma_i < 0$ (tüm i'ler için)

Şayet, H_0 hipotezi reddedilirse, panelin tümü için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilir.

Sonuçlara ilişkin değerlendirmeler yapılırken test istatistikleri; homojen ya da heterojen olma durumlarına göre ayrışır. Yapılan homojenlik sınama testi sonuçları eğim katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, analizde heterojenlik durumuna göre, G_t ve G_a grup test istatistikleri ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Westerlund (2008) Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Statistics	Value	Z-Value	P-Value	Robust P-Value
Gt	-1.184	1.938	0.974	0.830
Ga	-4.820	1.243	0.893	0.700
Pt	-2.154	1.991	0.977	0.720
Pa	-2.003	1.450	0.926	0.670

Eşbütünleşme sonuçlarına göre, Gt ve Ga test istatistikleri dirençli olasılık değerleri %5'den büyüktür. Buna göre, test istatistiklerinin anlamlı olmadığı ve değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

3.1.2. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Dumitrescu & Hurlin'in (2012) geliştirdiği yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntemin başlıca üstünlükleri; paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı ile heterojenlik varsayımını dikkate alması ve zaman boyutunun (T), yatay kesit boyutundan (N) büyük ve küçük olduğu durumlarda da kullanılabilir oluşudur. Bu testin bir başka özelliği de seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunurken veya böyle bir ilişki yokken de kullanılabilirliğidir.

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testinde X ve Y, N sayıda birim için T dönem boyunca gözlemlenen iki durağan süreç ifade edildiğinde, t zamanındaki her bir birim (i) için, (13) numaralı eşitlikte görülen doğrusal heterojen modeli kullanılmaktadır;

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (11)$$

Eşitlikteki K, optimum gecikme uzunluğunu gösterir. Testin boş hipotezi bütün yatay kesitlerde "X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi yoktur" biçiminde olup, denklemin geçerli olabilmesi eşitlikteki katsayıların hem homojen hem de durağan olmalarını gerektirir.

Teste ilişkin boş ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \beta_i = 0, \forall i = 1, 1, \dots, N$ için bütün yatay kesitlerde X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır,

$H_1: \beta_i = 0, \forall i = 1, 1, \dots, N_l$

$\beta_i \neq 0, \forall i = N_l + 1, \dots, N$ için bazı yatay kesitlerde X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi

bulunmaktadır.

Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları Tablo 7'dedir.

Tablo 7: Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Boş Hipotez	W istatistiği	Z bar istatistiği	Anlamlılık Değeri	Karar	Sonuç
GSYH KRYLYK'nın nedeni değildir	7,2310	4.2310	0.0032	H ₀ : Red	GSYH KRYLYK taşımacılığının Granger nedenidir
KRYLYK GSYH'nin nedeni değildir	7.4325	4.4325	0.0004	H ₀ : Red	KRYLYK taşımacılığı GSYH'nin granger nedenidir
GSYH KRYLYC'nun nedeni değildir	6.4623	3.8245	0.0021	H ₀ : Red	GSYH KRYLYC taşımacılığının Granger nedenidir
KRYLYC GSYH'nin nedeni değildir	6.9851	3.2679	0.0068	H ₀ : Red	KRYLYC taşımacılığı GSYH'nin granger nedenidir
GSYH DMRYLYK'nın nedeni değildir	5.1286	1.9354	0.0096	H ₀ : Red	GSYH DMRYLYC taşımacılığının Granger nedenidir
DMRYLYC GSYH'nin nedeni değildir	5.7342	1.3512	0.0082	H ₀ : Red	DMRYLYC taşımacılığı GSYH'nin granger nedenidir

Çalışmadaki nedensellik ilişkisi açısından değişkenlerin olasılık değerlerinin 0.05'den küçük olması beklenirken, Tablo 7'den değişkenler arasında birden fazla nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

Bu varsayım altında Türkiye'de demiryolu yolcu ve yük, karayolu yolcu ve yük taşımacılığında ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden de demiryolu yolcu ve yük ile karayolu yolcu ve yük taşımacılığına doğru bir

nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla analize tabi tutulan değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bir diğer ifadeyle Türkiye'deki lojistik sektörünün ekonomik büyümeyi etkilediği aynı zamanda ekonomik büyümenin de lojistik sektörü üzerinde etkili olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Günümüzün gelişmiş ülkelerinde, hizmet sektörünün milli gelir içerisindeki payı büyük yer tutmaktadır. Hizmet sektörünün temel bileşenlerinden birisi durumundaki lojistik sektörünün, ilerleyen süreçte olumlu yönde bir gelişim göstereceği de aşîkârdır. Geride bıraktığımız yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşme olgusunun giderek daha fazla dünya gündemine oturmasıyla küresel ölçekte gerçekleşen ticarete, dış ticaret faaliyetleri geçmişe oranla çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla lojistik faaliyetler, ülke ekonomilerinin gelişmesi ve küresel ölçekte rekabet avantajı sağlayabilmeleri için gereken yatırımları yapmaları elzem olan bir sektör olarak görünmektedir.

Bu noktada özellikle ulaşım alanına yapılacak olan altyapı yatırımlarının, taşıma maliyetlerinin azalmasına yapacağı katkıları tüm ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir. Literatürde ulaştırma ve taşımacılık sektörlerinden kaynaklı iktisadi kazanımları ortaya koyan araştırmaların sayısı düzenli olarak artmaktadır. Lojistik faaliyetler hem küresel ölçekte, hem de ülkemizde sürekli olarak gelişmekte ve bu duruma paralel olarak da sektördeki rekabet seviyesi yükseliş göstermektedir. Dolayısıyla yaşana yoğun rekabette ayakta kalabilme adına tüm ülkelerin lojistik sektörüne azami ölçülerde yatırım yapması ve sektörü desteklemesi büyük önem arz etmektedir. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan gerek bugünkü, gerekse tarihsel geçmişi ve sahip olduğu coğrafi avantajları lojistik sektörü bakımından ülkemizin apayrı bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Hemen hemen tüm ulaştırma modlarından yararlanılabiliyor olunması da ayrıca önemlidir. Eldeki bu avantajları sektöre yeterince ehemmiyet verilmemesi gibi sebeplerle dezavantaja dönüşmemesi için sektörde çalışacak kalifiye eleman yetiştirilmesinden, alt yapı çalışmalarına dek gereken özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Ekonomik gelişmişlik açısından daha üst basamaklara taşınabilmesinde öncelikli olarak lojistik sektörünün ilgili olduğu her alanda kurumsal ve fiziksel tüm altyapı eksikliklerinin belirlenerek, konu ile ilgili gerekli düzenlemelerin hayata geçirilmesi hayati önem taşımaktadır. Eğitim-öğretim faaliyetleri, lojistik köy uygulamaları, personel destek verilmesi, mevzuata dönük güncellemeler, karayolu ve demiryolu bağlantılarının rehabilite edilmesi, gümrük işlemlerinde

basitlik ve sadelik gibi başlıklarda iyileştirmelere giderek uluslararası standartlara ulaşılması yönünde yoğun çaba harcanmalıdır.

Karayolu yolcu ve yük taşıma ve ulaştırma hizmetleriyle ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisi, bu değişkenler açısından Türkiye’de oldukça sıkı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Karayolu ulaşımıyla ekonomik büyüme arasındaki bu güçlü ilişkinin başlıca sebepleri arasında; karayolunun sıklıkla tercih edilen ulaştırma ve taşımacılık türlerinden birisi oluşu, bu ulaşım türünün yolcu taşımacılığında kalkış noktasından varış noktasına, yük taşımacılığı açısından da üretim ve tüketim noktalarına doğrudan ulaşım olanağının bulunması, erişilmesi zor ve engebeli yerlere karayoluyla gidilebilir olması ve kapasite ile güzergâh tercihinde esneklik payı gibi birçok sebep sayılabilir. Karayolu ulaşımı ve taşımacılığının sahip olduğu bu nitelikler ekonomik büyüme için vazgeçilmez olup, ekonomik büyümede bu artı yönlerin gelişiminde büyük bir öneme sahiptir.

Analizden elde edilen bulgularda karayolu ulaştırma ve taşımacılık hizmetlerinin ekonomik büyümeye verdiği destek kadar, demiryolu ulaştırma ve taşımacılık hizmetlerinin de ekonomik büyümeyi artırdığı görülmektedir. Demiryolu taşımacılığında ağır yük ve malzeme ile mal ve hizmetlerin daha güvenilir, çabuk ve ucuza taşınabilmesi, demiryolu ulaşım ağlarının uluslararası ürün piyasalarına entegre oluşu, genellikle şehir içi yerleşim yerleri dışında bir güzergâha sahip olmasından ötürü trafik sıkışıklıkları ile gürültü ve çevre kirliliği açısından görece daha masum olması ile yüksek hızlı tren kullanımının yaygınlaşması sonucunda şehirlerarası ulaşımdaki mesafe ve sürelerin kısılması vb. pozitif gelişmeler, ekonomik büyüme açısından destekleyici bir görünümdeydir.

Türkiye’de karayolu ve demiryolu yük ve yolcu taşıma miktar ve kapasitesi ile ekonomik büyüme ilişkisinin tahmin edildiği bu çalışma, ticari yaşamın sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu çalışmada, 2001-2019 arası dönemine ait yıllık verilerle yük ve yolcu taşımacılığının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi ampirik olarak ortaya konulamaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına göre, ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan GSYH ile karayolu yük ve yolcu taşımacılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de karayolu yük ve yolcu taşımacılığı arttıkça ekonomik büyüme oranlarının yükseleceğini ve ekonomik büyüme oranlarındaki artışlarında hem kara yolu hem de demiryolu yük ve yolcu taşımacılığını artıracığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın sonuçları; ekonomik büyüme ve demiryolu ve karayolu taşımacılık sektörleri arasındaki ilişkinin ele alındığı diğer çalışmalardan Bozkurt Efeoğlu, Sevinç & Altuner (2017), Lean vd. (2014), Rashidi & Samimi (2012),

Kaynak & Mert (2009), Pucher Peng, Mittal, Zhu & Korattyswaroopam (2007) ile de örtüşmektedir. Elde edilen bulgular ayrıca, demiryolu ve havayolu taşımacılığına ilişkin Hakim & Merkert (2016), Pradhan & Bagchi (2013) ve Gürlü (2019) gibi yazarların çalışmalarında elde ettikleri, ekonomik büyüme ve taşımacılık arasındaki ilişkiyle de benzerlikler göstermektedir.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

7. YAZAR KATKILARI

ÖE: Fikir;

HB: Tasarım;

ÖE, HB: Denetleme;

ÖE, HB: Kaynakların toplanması ve/veya işlenmesi;

ÖE, HB: Analiz ve/veya yorum;

ÖE: Literatür taraması;

ÖE, HB: Yazıyı yazan;

ÖE, HB: Eleştirel inceleme

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Ak, M. Z. (2009). Gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımların temel belirleyicileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya.
- Anusua D. & Sumit A. (2004) Telecommunications and economic growth: a panel data approach, *Applied Economics*, 36:15, 1649-1654, DOI: 10.1080/0003684042000218552
- Aydemir, H. & Çubuk, M. K. (2016). Karayollarının Türkiye’de genel durumunun araştırılması ile yaşanan değişimler ve gelecek stratejilerine dair tavsiyeler. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 2(3), 128-146.

- Aytekin, İ. (2022). Türkiye’ de karayolu ve demiryolu ulaştırma hizmetleri ile kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 6 (1), 17-35. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluiid/issue/69395/1088750>
- Baltagi, B. H. (2011), *Econometrics*, Fifth Edition, Springer, New York
- Beyzatlal, M. A, Karacal, M. & Yetkiner, H. (2014). Granger-causality between transportation and gdp: a panel data approach. *Transportation Research, Part A* 63 (2014) 43 – 55. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tra.2014.03.001>, 08.09.2022.
- Bozkurt, E, Efeoğlu R., Sevinç, H., & Altuner, İ. (2017). Türkiye ve Avrasya ekonomilerinde taşımacılık Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (11).
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Carruthers, R., Bajpai, J. N. & Hummels, D. (2004). Trade and logistics: An East Asian perspective, *East Asia Integrates: A Trade Policy Agenda for Shared Growth*, 77- 93.
- Cheng, G.P., Liu, W., Xie, C.W., & Zhou, J. (2010), The Contribution of logistics industry to economic growth based on logis model. *International Conference of Information Science and Management Engineering*.
- Çancı, M. & Güngören, M. (2013). İktisadi Yaşamda Taşımacılık Sektörü, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (45), 198-213, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82791>.
- Doğanay, M. A. & Değer, M. K. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat ilişkisi: panel veri eşbütünleşme analizleri (1996-2014), *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 127- 145
- D’emurger, S. (2000). *Economic opening and growth in China*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, Mar.
- Diñçel, İ. Y. (2021). Sanayi üretimi ile yük taşımacılığı arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2): 153-170.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29 (4), 1450-1460.
- Dünya Bankası. “Kişi başına düşen GSYH (dolar) Türkiye”. Erişim Tarihi: 08.04.2023. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2019&locations=TR&start=2001>.
- Erdoğan, H.T. (2016), Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 187-215.
- Fogel, R. W. (1964). The Impact of Railroads on American Economic Growth: A Century of Evidence. *The Journal of Economic History*, 24(4), 639-687.
- Greene, W.H. (2003), *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Pearson Education, Inc, Upper Saddle River, New Jersey.

- Gujarati, D.N. (2004). Basic Econometrics, Fourth Edition, New York: The McGraw-Hill.
- Gürlü, S. (2019). Türkiye’de hava ulaştırma sektörü ve iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Gwilliam, K. M. (1964). Transport and Public Policy, Publisher: London: George Allen and Unwin, 1-259.
- Hakim, M. M. & Merkert, R. (2016). The causal relationship between air transport and economic growth: Empirical evidence from South Asia. *Journal of Transport Geography*, 56, 120-127.
- Hayaloğlu, P. (2015). The impact of developments in the logistics sector on economic growth: the case of OECD countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 523-530.
- Kabasakal, A. & Solak, A. O. (2015). Demiryolu sektörünün rekabete açılması, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4767/65539>.
- Kara, M. A. & Çiğerlioğlu, O. (2018). Türkiye ekonomisinde ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2), 577-591. DOI: 10.21547/jss.382949.
- Kaynak, M. (2002). Yeni demiryolu çağı, yüksek hızlı trenler ve Türkiye, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 13 Sayı: 42-43, Ankara.
- Kaynak, M. & Mert, M. (2009). Türkiye’de Ulaştırma Hizmetleri Endeksi, 18. İstatistik Araştırma Sempozyumu, 2009, <http://www.muhtesemkaynak.com/61.pdf> Erişim Tarihi: 07.02.2017.
- Kherbas O. & Mocan M. (2015). A Review of logistics and transport sector as a factor of globalization, *Procedia Economics and Finance*, (27) 42-47, https://www.researchgate.net/publication/283974606_A_Review_of_Logistics_and_Transport_Sector_as_a_Factor_of_Globalization, 23.09.2022. <https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Yayinlar/YayinPdf/KarayoluUlasimIstatistikleri2021.pdf>, 10.04.2023.
- Köğmen, Z. (2014). Karayolu taşımacılığının diğer taşımacılık modlarıyla karşılaştırılması ve sağladığı avantajlar (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara)
- Kuzu, S. & Önder, E. (2014). Research in to the long-run relationship between logistics development and economic growth in Turkey. *Journal of Logistics Management* 3(1): 11- 16.
- Lean, H.H, Huang, W. & Hong, J. (2014). Logistics and economic development: Experience from China, *Transport Policy*, Elsevier.
- Malhotra, G. & Mishra, S. (2019). Effect of economic growth on the logistics sector in India. *Theoretical Economics Letters*, 9, 210-222. <https://doi.org/10.4236/tel.2019.91016>.

- Maparu, T.S. & Mazumder, T. N. (2017), Transport infrastructure, economic Development and Urbanization in India (1990–2011): Is there any Causal Relationship? *Transportation Research Part A*, 100: 319–336.
- Mody, A. & Wang, F. Y. (1997), Explaining industrial growth in coastal China: economic reforms and what else. *World Bank Economic Review*, 11(2), 293-325.
- Mohamad R. (2012). Analysis of the dynamic relation between logistics development and economic growth in Indonesia, *1st Mae Fah Luang University International Conference* 2012, 1-9.
- Nalçakan, M. (2008). Ekonomik gelişmelerin demiryolu taşımacılık sektörüne etkisi, *T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi 2. Ulusal İktisat Kongresi*, 31-45, 2008.
- Pazarlıoğlu, V. & Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: panel veri yaklaşımı, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35-43
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, Institute for the study of Labor (IZA), Paper No. 1240, 1-40.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Persyn, D. & Westerlund, J. (2008). Error-correction-based cointegration tests for panel data, *The Stata Journal*, 8, Number 2, 232-241
- Pradhan, R. P., & Bagchi, T. P. (2013). Effect of transportation infrastructure on economic growth in India: the VECM approach. *Research in Transportation Economics*, 38(1), 139-148.
- Pucher, J, Peng, Z. R, Mittal, N, Zhu, Y& Korattyswaroopam, N.(2007). Urban transport trends and policies in China and India: Impacts of rapid economic growth, *Transport Reviews*, 27(4), 379–410, July
- Saygılı, Ş. Cihan, C. & Yavan, Z. A. (2006). Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar, *TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi* No:7, Yayın No:TÜSİAD-T/2006-06-420, İstanbul.
- Sezer, S. & Abasız, T. (2017). The impact of logistics industry on economic growth: an application in OECD countries. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 5(1), 2017, 11-23 DOI: 10.15604/ejss.2017.05.01.002
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*, 6. Basım, Umuttepe Yayın No:32, Kocaeli.
- TUİK. “ istatistik veri portalı – ulaştırma ve haberleşme”. Erişim Tarihi:17.04.2023. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulastirma-ve-Haberlesme-112>.,
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test, *Economic Letters*, 97, 185-190

TEKNOKENTLER VE BT İŞLETMELERİ: MİSYON VE VİZYON BİLDİRİLERİ ÜZERİNDEN NİTEL BİR ARAŞTIRMA ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 27.09.2023 Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

İbrahim YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
ibryildiz@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9533-311X

Olçay BESNİLİ MEMİŞ
Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
olcay.besnili@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1821-2143

ÖZ | Bu çalışmanın amacı, teknokentler bünyesinde faaliyet göstermekte olan bilgi teknolojileri işletmelerinin, teknokentlerin benimsemeleri gereken ilkeleri ne ölçüde kabul ettiklerini araştırmaktır. Bu bağlamda, öncelikle, kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve teknokentlerin ve buralardaki işletmelerin benimsemeleri gereken temel kriterler ortaya konmuştur. Bu çerçevede, Türkiye’de faaliyet gösteren teknokentlerdeki, web sayfasına erişilebilen işletmelerin misyon ve vizyon bildirimlerine, eğer yoksa “hakkında” bölümlerine ulaşılmıştır. Nitel araştırma metodolojisi temelinde kurgulanan bu çalışmada içerik analizi ile veriler analiz edilmiş ve MAXQDA 22 paket programından yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, teknokentlerde faaliyet gösteren bilgi teknolojileri işletmelerinin, teknokentlerin stratejik değerlerini yeterli düzeyde benimsemedikleri görülmüştür. Çalışmanın, çok disiplinli değerlendirmelerle ve uyguladığı analiz yöntemleri ile literatüre katkı sunması ve ilgili çalışmalar için ilham kaynağı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknokentler, bilişim, stratejik uyum

JEL Kodları: L21, M15, M21

Alan: Yönetim bilişim sistemleri

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauiibfd.2023.040

Atıfta bulunmak için: Yıldız, İ.& Besnili Memiş, O. (2023). Teknokentler ve BT işletmeleri: Misyon ve vizyon bildirimleri üzerinden nitel bir araştırma. *KAÜİBFD*, 14(28), 999-1030.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

TECHNOPOLES AND IT COMPANIES: A QUALITATIVE RESEARCH THROUGH MISSION AND VISION STATEMENTS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 27.09.2023 Accepted Date: 27.11.2023

İbrahim YILDIZ
Asst. Prof. Dr.
Atatürk University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Erzurum, Türkiye
ibryildiz@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9533-311X

Olçay BESNİLİ MEMİŞ
Asst. Prof. Dr.
Atatürk University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Erzurum, Türkiye
olcay.besnili@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1821-2143

ABSTRACT | The aim of this study is to investigate the extent to which information technology companies operating in technopoles adopt the principles that are expected of technopoles. In this context, a comprehensive literature review was conducted to identify the basic criteria that technopoles and the companies operating within them should adopt. In this context, the mission and vision statements of the companies in the technopoles operating in Turkey, whose web pages can be accessed, and if not, their “about” sections were accessed. This study, which is based on qualitative research methodology, analyzed the data through content analysis using MAXQDA 22 software package. The results of the study indicate that information technology companies operating in technopoles don't sufficiently embrace the strategic values associated with technopoles. It is expected that the study will contribute to the literature with its multidisciplinary evaluations and analysis methods and be a source of inspiration for related studies.

Keywords: *Technopoles, informatics, strategic alliance*

JEL Codes: *L21, M15, M21*

Scope: *Management information systems*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

Teknokentler; üniversite-sanayi-devlet iş birliğinin tesisi üzerine kurulmuş yapılardır. Böylece yenilikçi ürün ve hizmetlerin ortaya konması amaçlanmıştır. Bunu yaparken; üniversite alt yapısının kullanılması, teknik bilgiye sahip tarafların bir araya gelmesi ve toplumun ortaya konan çıktılarla buluşturulması hedeflenmiştir. Tüm bu oluşumlarla, inovasyonun rekabet unsuru olarak kabul edildiği kurumsal bir paradigmanın yaşatılması ve dünya standartlarına dayalı bir iş birliği anlayışının sürdürülmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, çeşitli eğitim ve geliştirme programlarının yürütülmesi, gelişime açık bireylerin kariyerlerine katkı sunacak çalışmaların yapılması ve en nihayetinde tüm paydaşların entelektüel birikimlerinin geliştirilmesi bu oluşumların hedefleri arasında yer almıştır. Örneğin teknokentlerin gelişmiş bir benzeri olarak kabul edilen silikon vadileri; fiziki ve teknik açıdan gelişme ve ilerleme ile birlikte, mental açıdan da olgunlaşmanın temsilcisi olarak, el emeğinin rağbet gördüğü tarım ekonomisinden beyin gücünün önem kazandığı bilgi ekonomisine geçişin sembolü olarak görülmüşlerdir. Ayrıca ortaya koyduğu çıktılar ile silikon vadileri, günlük yaşamda, iş yaşamında ve eğlenme biçimlerinde tarz değişiminin fitilini ateşleyen yenilikçiliğin öncüsü yapılar olarak kabul edilmişlerdir. Teknokentlere benzer bir yapı olarak, bilim ve teknoloji parkları da iş birliğine dayalı inovatif uygulamalarda modern bir anlayışın hakim olduğu yapılar olarak ifade edilmiştir (Adams, Chambers & Schultz, 2018; Skowron-Grabowska, 2020; Ng, Appel-Meulenbroek, Clodt & Arentze, 2019; Yang & Lee, 2021).

Ülkemizde, teknokentlere yüklenen görev ve misyonlar 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile yürürlüğe konmuştur. Buna göre teknokentlere aşağıdaki sorumluluklar yüklenmiştir (4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu):

1. Belirli bir üniversitenin, yüksek teknoloji enstitüsünün ya da araştırma-geliştirme (ar-ge) merkez veya enstitüsünün imkânlarından yararlanarak teknoloji veya yazılım üretmek/geliştirmek,
2. Teknolojik bir buluşu ticari bir ürün, yöntem veya hizmet haline dönüştürmek için faaliyet göstermek ve bu yolla bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak, akademik, ekonomik ve sosyal yapı ile bütünleşmek,
3. Teknoloji geliştiricisi ar-ge kurum ve kuruluşları ile teknoloji kullanıcıları arasında bilgilendirmeyi sağlamak, koordinasyonu gerçekleştirmek, araştırmayı yönlendirmek, yeni ar-ge işletmelerinin oluşturulmasını teşvik etmek, iş birliği geliştirmek; fikri mülkiyet haklarının korunması, pazarlanması, satılması, fikri mülkiyetin satışından elde edilen gelirlerin

- yönetilmesi konularında faaliyet göstermek,
4. Toplumsal ihtiyaçları karşılamak adına ve yaşam standardını yükseltmek amacıyla; nitelikli işgücü tarafından ortaya konulan, bilimsel bilgi ve teknolojik araştırmalar kullanılarak geliştirilen, inovasyona dayalı, katma değeri ve rekabet edebilirliği yüksek ürünler ortaya koymak.

Yukarıdaki maddelerde; ticari değeri olan ar-ge çıktısı yazılım ürünleri başta olmak üzere BT (bilgi teknolojileri) çıktıları üretilirken, rekabetçiliğin ve sürdürülebilirliğin göz önünde bulundurulduğu bir anlayışın benimsenmesinin, bilimin yol göstericiliğinden ayrılmadan sosyal değerlerle bütünleşmenin, bölgesel kalkınmanın ve refah düzeyinin artırılmasını amaç edinmenin teknokentlerden beklentiler arasında olduğunun altı çizilmiştir. Fakat teknokentlerdeki işletmeler, altı çizilen bu hususların ne kadar farkındadırlar? Yani teknokentler bünyesinde kurulmuş olan ve teknokentlerin sunmuş oldukları imkanlardan faydalanan işletmeler, teknokentlerin benimsemeleri gereken amaçları ne düzeyde kabul etmektedirler? Bu soruların cevaplandırılması için ortaya konan bu çalışmada ilk olarak kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada, teknokent tipi oluşumların temel paradigmasının işaret ettiği noktalar tespit edilmiştir ve bunlar ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Böylece araştırma soruları belirlenmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise belirlenmiş olan araştırma soruları doğrultusunda uygulanan nitel araştırma bulgularına ve bunlardan elde edilen sonuçlara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'deki teknokentler bünyesindeki BT işletmelerini esas almıştır. Çünkü teknokentler, çeşitli sektörlerle hitap ederken BT sektörü ile yakından ilgilenmektedir (Ng vd., 2019; Tütmez, 2021, s. 161). Nitekim 4691 sayılı kanun metninde de teknokentleri ilgilendiren esaslar belirtilirken, BT sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin temel çıktıları arasında yer alan BT ürünlerine işaret edilmektedir. Bu durum çalışma evreninin, konu ile yakında ilişkisini göstermektedir. Bu çalışmanın önemi ise tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü BT sektörü, hem bireyler ve kurumlar hem de devletler ve toplum nezdinde önemli çıktıların ortaya konduğu bir sektördür. Bu yönüyle BT sektörünün ve bu sektördeki işletmelerin gelişim göstermesi ekonomik gelişme açısından önemlidir (Dube, Dube & Turan, 2015; Albahri, Klofsten & Rubio-Romero, 2019). Özellikle Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğu ve BT sektörünün potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, inovatif ar-ge çıktılarının ortaya konması ile ilgili önemli görevler üstlenen teknokentler ve buna benzer yapılar önem kazanmaktadır (Albahri, Klofsten & Rubio-Romero, 2019; Shahbaz, Çetin, Avcı, Sarıgül & Altay Topcu, 2023; Tunç, Nas & Demir, 2022).

Çünkü BT sektöründeki ithalata dayalı üretim anlayışının önüne geçilmesi ve böylece ulusal kalkınmanın hız kazanması, BT sektöründeki yerel aktörlerin başarılı olması ile mümkün olmaktadır. Bu ise BT sektöründe faaliyet gösteren yerel işletmelerin entelektüel birikimlerini artırıcı çalışmaların gerekliliğine işaret etmektedir. Bu gereklilik, bu sektöre yönelik yaratıcı düşünmeyi, eğitim ve geliştirme faaliyetlerini, çalışan motivasyonunu ve bireysel inisiyatif alabilmeyi konu alan disiplinler arası çalışmaların önemini ortaya koymaktadır (Tunç, Nas & Demir, 2022; Öztepe, Köse & Çebi, 2022; Lekic vd., 2022).

2. TEORİ ARKA PLAN

Teknokentler; akademik çevreleri, girişimcileri ve teknolojik buluş sahiplerini bir araya getirerek üniversite-sanayi iş birliğinin kurulmasına yarayacak biçimde faaliyet gösterirler (Örnek & Danyal, 2015). Nitekim sıklıkla dillendirilen silikon vadileri de girişimcilik esaslarına göre yürütülecek teknolojik faaliyetlere zemin hazırlamak üzere tasarlanmışlardır. Gerek teknokentlerin gerek silikon vadilerininin bir diğer önemli amacı ise bölgesel ve kültürel dinamiklere göre yürütülecek inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik kalkınmaya katkı sunacak şekilde gerçekleştirilmesidir (Susi, 2020, s. 21; Audretsch, 2021, s. 854).

Ülkemizde teknokentler ile ilgili işleyiş, 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile düzenlenmektedir. Bu kanuna göre; teknokentler, “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri” olarak ifade edilmektedirler ve bunlar; *“yüksek/ileri teknoloji kullanan ya da yeni teknolojilere yönelik firmaların, belirli bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsü ya da ar-ge merkez veya enstitüsünün olanaklarından yararlanarak teknoloji veya yazılım ürettikleri/geliştirdikleri, teknolojik bir buluşu ticari bir ürün, yöntem veya hizmet haline dönüştürmek için faaliyet gösterdikleri ve bu yolla bölgenin kalkınmasına katkıda buldukları, aynı üniversite, yüksek teknoloji enstitüsü ya da ar-ge merkez veya enstitüsü alanı içinde veya yakınında; akademik, ekonomik ve sosyal yapının bütünleştiği siteyi veya bu özelliklere sahip teknoparkı”* olarak tanımlanmaktadır. Aynı kanun metninde üretim birimleri; *“Bölge içerisinde bu Kanunun amacına uygun olarak faaliyette bulunan gerçek veya tüzel kişilerce kurulan veya kullanılan, yeni ve yüksek teknolojilere dayalı ve çevreye zarar vermeyen üretim birimlerini”* anlamına gelirken; girişimci, *“bölgedeki hizmet ve imkânlardan yararlanmak isteyen veya yararlanmakta olan gerçek ve tüzel kişileri”* olarak tanımlamaktadır.

İlgili kanun metni incelendiğinde; teknokentlerin belirli kurum ve kuruluşların olanaklarına erişebilecek bir lokasyonda varlık göstermeyi, bunu yaparken ekonomik kazanımlarla birlikte akademik ve sosyal açıdan gelişime

odaklanmayı, bölgesel kalkınmaya katkı sunmayı ve yüksek teknolojilerin üretilmesi/geliştirilmesi deneyimine sahip işletmelerin yanı sıra yeni işletmelerin geliştirecekleri teknolojilerin ticarileştirilmesi için de bir yaşam merkezi olmayı amaç edindiği/edinmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede; Henriques, Sobreiro ve Kimura (2018, ss. 144-145) da teknokentlerin amaçlarını iki başlıkta belirtmişlerdir: (1) teknolojik çıktılar ortaya koyan yeni işletmelerin doğduğu ve yetiştiği inovasyon ‘yuvaları’ olarak faaliyet göstermek, (2) bölgesel kalkınmaya katkı sunmaktır. Aziz ve Sutriadi (2017), de teknokentlerin amaçlarını üç başlıkta toplamışlardır. Buna göre; teknokentlerin birinci amacı, ekonomik gelişime katkı sunmaktır. İkinci amacı, ekonomik olarak geri kalmış bölgelerdeki eşitsizliğin önüne geçilmesine yardımcı olmaktır. Teknokentlerin üçüncü amacı ise eğitim ve araştırma kurumları ile ticari işletmeler arasındaki sinerjiyi kurmak ve böylece teknolojinin transfer edilmesini, inovasyon ve rekabette öncü olunmasını sağlamaktır. Dolayısı ile teknokentlerin ana gayesi; üniversiteler, araştırma enstitüleri, işletmeler ve pazar arasındaki deneyim ve bilgi akışının gerçekleştirilmesidir (Correia & Veiga, 2019, s. 2).

Teknokentler için belirlenmiş amaçlar, çeşitli paydaşlarla iş birliği kurmayı gerekli kılmaktadır. Kanun koyucu otoritelerle, genç ve tecrübesiz girişimcilerle, ulusal ve bölgesel idari kurumlarla iş birliği kurmak veya iletişim halinde olmak teknokentlere yüklenen önemli görevlerdir (Correia & Veiga, 2019, s. 2; Trunina & Ashourizadeh, 2021, s. 7). Correia, da Veida, Senff ve Duclos (2021) ise teknokentlerle aynı bağlamda değerlendirilmesi gereken bilim ve teknoloji parklarının uygunluk kriterlerini sıralarken; saha yönetimi, proje yönetimi ve süreç yönetimi konularındaki yeteneklere değinmişlerdir. Bu ise; teknokentlerin yeterliliğinin, akademik ve sosyal aktörlerle stratejik partner olabilme kabiliyeti ile ölçülebileceğini göstermektedir.

Sutriadi (2016, ss. 624-625), teknokentlerin zaman içerisinde değişen yönlerini aktarmışlardır. Buna göre teknokentler zamanla, ulusal sınırlardan küresel sahaya açılan, stratejik değeri olan birimler haline gelmişlerdir. Bu doğrultuda; teknokentler dış yatırımlar ve desteklerle gelişen birimler olmanın ötesinde öğrenmeyi ve gelişmeyi içsel bir yetenek olarak benimseyen özerk yapılar olmuşlardır. Teknokentlerdeki bu paradigma olgunlaşması ile birlikte yerel ihtiyaçlara çözüm sunmanın paydaşlarla kurulacak nitelikli ilişkiler sayesinde gerçekleşeceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda üçlü sarmal (Triple Helix) yapısı teknokentler için önemli kabul edilmiştir. Bu sarmalda; üniversiteler ile sektör-endüstri, bilim ve teknoloji kurumları, özel kurumlar ve kamu kurumları üçlü bir sacayağı oluşturmaktadırlar ve ilişkiler dikey ve yatay düzlemde ilerlemektedir. Dikey düzlemde her bir sarmalın kendi içerisindeki özerk ilişkileri yansıtılırken, yatay düzlemde karşılıklı ve çok yönlü ilişkilerle yürütülen bilgi

paylaşımı söz konusudur (Pique, Berbegal-Mirabent & Etzkowitz, 2020). Bu modelde; sektör-endüstri üretim merkezi olarak görülürken, hükümetler ilişkilerdeki garantör olarak kabul edilir ve üniversiteler ise yeni bilginin ve teknolojinin kaynağı olarak bildirilir (Pique, Berbegal-Mirabent & Etzkowitz, 2018: ss. 5-6). Aziz ve Sutriadi (2017) üçlü sarmal modeline dördüncü bir sarmal da ekleyerek (Quadruple Model), kültürel dinamikleri ve toplumu da üniversiteler, endüstri-sektör ve hükümet-devlet ile bir yapı içerisinde kabul etmişlerdir.

İlgili kanunda belirtildiği üzere ve çeşitli yaklaşımların sunduğu bakış açlarına göre; teknokentleri yalnızca belirli üniversiteler ve ar-ge kurumlarının yakınındaki oluşumlar olarak görmek yerine, çeşitli özel ve kamu kurumları ile de birlikte olan, bulunduğu lokasyonun kültürel dinamiklerini de okuyan çok yönlü oluşumlar olarak görmek gerekecektir. Öyle ki Sutriadi, Ramadhan ve Vandanu (2017) teknokentlerin, beşerî sermayeye dayalı ekonomik değerlerin bir “şehir” bünyesinde toplanmasını sağladığından, hükümetler desteğiyle de yerel paydaşları “teknoloji” ortak zemininde buluşturan, yenilikçi sosyal uygulamaları da içeren faaliyetleriyle bölge ekonomisine katkı sunan yapılar olduğundan bahsetmişlerdir. Henriques, Sobreiro ve Kimura (2018, ss. 144-145) ise üniversitelerle kurulacak iş birliği ve iletişimin bir “şehir-kent” düzleminde yürütülmesinin teknokentlerin amaçlarına ulaşmada gerekli olduğunun altını çizmişlerdir. Çünkü böylece, gerekli know-how bilgisine ulaşabileceğini ve ekonomik hareketliliğin sağlanabileceğini aktarmışlardır. Benzer şekilde; Kurbatova, Aisner ve Naumkina (2020, s. 2) ise teknokentleri; girişimcilerin dikkatlerini bilime, teknolojiye ve akademiye yönlendirmelerine, tüm paydaşların adeta ortak bir “şehrin” unsurları anlayışı ile bir araya gelmelerine ve teknolojik ürünler ortaya koymalarına olanak tanıyan bilimsel yerleşim sahaları olarak değerlendirmişlerdir.

Teknokentler üzerine geliştirilmiş tanımlar ve görüşler, teknokentlerin faaliyetlerinin 1) iş birliği ve sinerjiyi teşvik etmek, 2) öğrenmeyi ve sürekli gelişimi desteklemek, 3) bölgesel ve ekonomik gelişmeyi desteklemek, 4) teknolojinin yayılımına odaklanmak ve 5) teknokent paydaşlarını bir “şehir-kent” düzleminde buluşturmak bağlamında değerlendirebileceğini göstermektedir.

2.1. İş Birliği ve Sinerji

İş birliği ve sinerji, teknokentlerin temel fonksiyonlarından birisi olmalıdır. Kaynak ve bilgi paylaşımı, riskleri azaltmak, maliyetleri düşürmek, pazarlama faaliyetlerinde etkinlik, çeşitli kaynaklara erişmek, beceri ve bilgi düzeyini geliştirmek ve faaliyet sahasını genişletmek iş birliği kurmanın temel göstergelerindedir. Çıkar çatışmaları, güven zedelenmesi ve iletişim kopukluğu ise iş birliklerinin bozulmasının nedenleri arasındadır (Bititci vd., 2007).

Belirli bir projenin veya işin tamamlanması üzerine kurulacak bir iş birliği oluşumunda; ayırt edici yeteneklerin belirgin, tarafların ise bu yeteneklerin farkında olması gerekir. Çünkü tarafların birbirleriyle ve oluşumun amaçlarıyla entegre olmaları ve aralarındaki bağları koruyabilmeleri, iş birliğinin devamı açısından, son derece önemlidir (Ansio, Käpykangas & Houni, 2020). Bu ise kurulacak iş birliklerinde “sinerji”ye ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Sinerji, "birlikte çalışmak" anlamına gelen Yunanca “συνεργία” kelimesinden türemiştir ve birlikte çalışan parçaların toplamından daha büyük bir etki meydana getirilmesini ifade etmektedir. Sinerji, karşılıklı destek, uyumlu çaba ve iş birliği gibi değerler üzerine kurulu bir anlayışı temsil etmektedir. Sinerji, yapıcı ilişkilerle gelişebilir ve çatışmalara ve tehditlere karşı bir kalkan niteliğindedir. Nitekim teknokentlerin üzerine inşa edildiği üniversite-sanayi-devlet üçlü sarmalında, iş birliğinde bulunan tarafların meydana getirecekleri “sinerji”ye odaklanılmaktadır (Milgrom & Roberts, 1992; Pascual-Fernández, Modino, Chuenpagdee & Jentoft, 2018; Leydesdorff & Ivanova, 2020, s. 388). Teknokentlerin özellikle üzerinde durmaları gereken üniversite-sanayi-devlet üçlü sarmalında (Triple-Helix) sinerji; kültürel, coğrafik, teknolojik ve kurumsal paylaşımlar üzerinden yapılan bilgi paylaşımları ile beslenmektedir. Bu sayede belirsizliğin azaltılması ve inovasyonun teşvik edilmesi umulmaktadır (Ivanova, Strand & Leydesdorff, 2019, ss. 19-20; Blanche & Dupuis, 2019, s. 30). Sinerjiye dayalı iş birliklerinde taraflar; girişimciliğe ve inovasyona önem vermektedirler. Teknokrat yaklaşımların kabul görmediği bu oluşumlarda; iç paydaşlarla yakın iletişim ve etkileşimle birlikte, dış paydaşlarla da hukuki temeli olan iş birliklerinin kurulması söz konusu olmaktadır. Burada tarafların marka değeri, teknik altyapı unsurları, dağıtım kanallarının etkinliği, insan kaynaklarının niteliği, kurumun bilgi düzeyi, patent-telif hakkı gibi edinimleri de etkili olmaktadır. Bilhassa; üniversite-sanayi iş birliği kapsamındaki ilişkilerde; patent, spin-off, teknoloji lisanslama, ar-ge çalışmaları da belirleyici olabilmektedir (Huang, Shuai, Liu, Zhou & He, 2018, s. 5; Hernandez & Shaver, 2019; Minhas & Sindakis, 2021, ss. 2025-2026; Santos, Nunes, Melo, Carneiro & Martins, 2020, ss. 2-4).

Araştırma Sorusu 1: Teknokentlerdeki BT işletmeleri; iş birliği kurdukları taraflar arasındaki aidiyet duygusundan, ortak bir amaca yönelmeyi değerli bulduklarından, kurdukları iş birliklerinin fark yaratmaya yönelik olduğundan bahsetmişler midir?

Araştırma Sorusu 2: Teknokentlerdeki BT işletmeleri, kurmuş oldukları iş birliklerinin hukuki boyutuna değinmişler midir? Patent, telif hakkı gibi kazanımlara, tarafı oldukları ulusal ve uluslararası anlaşmalara vurgu yapmışlar mıdır?

2.2. Öğrenme ve Sürekli Gelişme

Öğrenme ve gelişimi destekleme, teknokentler için önemli bir amaçtır. Bu yönde akademik gelişimi de bir teknokent faaliyeti olarak görmek gerekir. Ng, Appel-Meulenbroek, Cloudt ve Arentze (2021, ss. 1-2); bilim parklarının akademi ve piyasa arasındaki boşluğu kapatmak için varlık gösterdiğini iletirken son dönemlerde bu yapıların bilgi ekonomisinin inşa edilmesine yöneldiklerini bildirmişlerdir. Dolayısı ile teknokentleri öğrenme ve gelişim faaliyetlerinin sıradan bir biçimde yürütüldüğü birimler olarak görmek yerine, öğrenmenin ve gelişimin ekonomik süreçlerin bir parçası olarak kabul edildiği oluşumlar olarak kabul etmek gerekir.

Öğrenme; bireylerin uzmanlık düzeylerini geliştirmelerine yarayacak eğitsel uygulamaları ifade eder. Fakat öğrenme; takım yapılarında görev almayı, stratejik vizyon sahibi olmayı, gelişimi sürdürülebilir kılmayı, sistemi okumayı kolaylaştıracak mental olgunluğa erişmeyi de temsil eder (Soomro, Mangi & Shah, 2021, s. 484). Bir kurumun bu paradigmayı benimsediğinin, yani öğrenmeye ve sürekli gelişime önem verdiğinin kanıtı, doğru insanlarla çalışması ve insan kaynaklarının gelişmesine olanak tanınmasıdır. Yani bir kurumun öğrenmeye verdiği değer ve önem, uygulamalı ve formel eğitimlerle çalışanların gelişmelerine ön ayak olması ve öğrenmeyi ve gelişimi kurum performansı için önemli bir kriter olarak görmesi ile ölçülebilir (Argote & Hora, 2017, ss. 580-581; Hindasah & Nuryakin, 2020, s. 627).

Bu bilgiler ışığında; teknokentlerdeki işletmelerin “bireyi” öğrenmenin merkezine koyan yaklaşımları benimsemeleri gereklidir. Nitekim takım halinde öğrenme modeli, öğrenen işletme modeli, üçlü döngü öğrenme modeli ve diğer modeller; yeni bilgi edinmekle birlikte bunları uygulamayı, işletme içerisinde yaygınlaştırmayı, yöneticileri ve diğer çalışanları bilişsel olarak yetkinleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin; yaratıcı düşünmeyi desteklemesi hem yöneticiler hem çalışanlar tarafından içselleştirilmesi, problem çözme mekanizmasının bir parçası olarak görülmesi ve dönüşümün öncüsü olması beklenmelidir (Lau, Lee & Chung, 2019, s. 110). Bununla birlikte; güncel eğitim metotları olan web tabanlı öğrenme metotlarının, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin kurumsal eğitimin önemli bir parçası haline getirilmesinin, her yerden ve istenilen zamanda eğitim görmesinin çalışanların erişebileceği imkanlar olarak sunulmasının teknokentler için önemli olacağı açıktır. Öte yandan; uyarlanabilir, iş birliğine dayalı ve kişiselleştirilmiş eğitim platformlarını kurumsal eğitim programlarında kullanmak verimli sonuçlar elde edilmesine yarayabilir (Giannakos, Mikalef &

Pappas, 2019).

Araştırma Sorusu 3: Teknokentlerdeki BT işletmeleri, bilgiyi ve öğrenmeyi kurumsal bir değer olarak kabul ettiklerini duyurmuşlar mıdır? Bu işletmeler, çalışanlarının gelişiminin, işletmelerinin bir politikası olduğunu belirtmişler midir?

2.3. Bölgesel ve Ulusal Ekonomi Gelişme

Teknokentlerin bir diğer amacı bölgesel ve ulusal kalkınmaya destek sunmaktır. Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Teşkilatı (OECD); bölgesel kalkınmanın, ticari faaliyetlerin desteklenerek bölgedeki yaşam kalitesinin artırılması ile gerçekleşebileceğini vurgulamıştır (Klóska, Ociepa-Kicinska, Czyzycki & Szklarz vd. 2020, s. 1). Davidescu, Apostu, Pantilie ve Amzuica (2020, ss. 3-4) ise bölgesel kalkınmanın sosyal, ekonomik, çevresel, tıbbi, teknolojik, kültürel ve rekreatif sahalarda gerçekleştirilebileceğini bildirmişlerdir. Bu bağlamda; enerjinin kullanımı, gıdaya erişim, finansal açıdan kalkınma, yaşam kalitesinde artış, hastalıklarla mücadele, siyasi çatışmazlıkların sona erdirilmesi ve doğal yaşamın korunması gibi konulara odaklanılmıştır. Rahma, Fauzi, Juanda ve Widjojanto (2019, s. 1) ise bölgesel kalkınmanın, ulusal düzlemdeki kalkınma faaliyetlerinin bölgesel düzlemde sürdürülebilirliği ve izlenebilirliği bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir. Yani bölgesel kalkınmanın, makro boyuttaki kalkınma politikalarının yerelde de görünür kılınması ile gerçekleştirilebileceğini bildirmişlerdir. Bunun için bölgesel dinamiklerin göz önünde bulundurulması önemli görülmüştür. Dolayısıyla; demografik özellikler bakımından geri planda kalmış, kamu hizmetlerinin kısıtlı olduğu, gelir dağılımından yetersiz pay alan bir bölgenin kalkınma kriteri olarak yalnızca ekonomik göstergelerin kabul edilmesini doğru bulmayan görüşler sunulmuştur. Yani bölgesel kalkınmada, bölgesel belirleyicilerin yine bölge dinamikleri bağlamında ele alınmasının gerekli olduğunun altı çizilmiştir (Sundqvist, 2023; Lovrić, Bartulović & Steiner, 2020, ss. 297-298; Czaplewski & Klóska, 2020, s. 94). Bu doğrultuda; Hansen (2022, ss. 1033-1034) de bölgesel özelliklere uygun kalkınma modellerinin olmayışının, bölgesel kalkınma açısından sorunlara neden olabileceğini bildirmiştir. Reficco, Gutierrez, Jaen ve Auletta (2018, s. 1170) de inovatif faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin; ekonomik açıdan kalkınma ile birlikte, ekolojik ve sosyal açıdan ilerlemeye de bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma Sorusu 4: Teknokentlerdeki BT işletmeleri, bölgesel ve ulusal kalkınmaya katkı sunmayı amaç edindiklerini bildirmişler midir? Bu noktada; bölge ekonomisinin gelişimi ile birlikte gelir eşitsizliği, ekolojik denge, toplumsal sağlık gibi konuların da işletmeleri için önemli olduğunu belirtmişler midir? Bu işletmeler, bölgelerindeki diğer paydaşlarla bu konular

bağlamında iletişim kurduklarını duyurmuşlar mıdır?**2.4. Teknolojinin Yayılımı**

Teknokentlerin asli görevlerinden birisi de teknolojinin yayılımını gerçekleştirmek ve toplumun tüm kesimlerinin teknolojik çıktılara kavuşmasını sağlamaktır. Bunun için teknokentlerdeki işletmelerin de yeterli kapasiteye sahip olmaları ve içerisinde buldukları sistemle canlı ilişkiler kurmaları gerekmektedir. İşletmelerin büyüklüğü, finansal kaynaklara ulaşabilmeleri, bilgiyi yönetebilmeleri, rakiplerine karşı güçlü yönlerini zengin kılmaları, pazardaki hareket kabiliyetleri ve teşvik sağlayıcı kurum ve kuruluşlarla nitelikli ilişkiler kurmuş olmaları teknolojinin yaygınlaştırılmasında etkili olan faktörlerdir (Skiti, 2020; Dou, Xue, Zhao & Luo, 2019; Panwar, Kapur & Singh, 2020, ss. 154-156). Buna bağlı olarak; yeni kurulmuş işletmelerin resmi işlemler ve mesuliyetler bağlamında kendilerini rahat hissetmeleri de teknolojinin yayılımında önemli bir faktördür (Nicoletti, von Rueden & Andrews, 2020, s. 6).

Teknolojinin yayılmasında uluslararası boyutta ortaklıklar kurulmasının da gerekliliği bilinmektedir. Joint venture gibi çeşitli uygulamalar, bölgesel işletmelerin nitelikli teknik bilgi ile buluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu tür uygulamalar; bölgesel işletmelerin, mal ve hizmet tedariğinden eleman alımına kadar birçok süreçte uluslararası sahada kendini ispatlamış kurumların mihmandarlığından ve tecrübelerinden faydalanmalarına yaramaktadır (Liu, Lu & Yang, 2020, s. 146). Ayrıca ar-ge yatırımlarında dış paydaşlar ile kurulacak yatırım anlaşmaları da teknolojinin yayılımında önemlidir. Bu noktada; nitelikli insan kaynağına erişilmesi, uluslararası akranların ve rakiplerin takip edilmesi de önemli bir öğrenme kaynağı olarak kabul edilmektedir (Durmaz & Polat, 2020, s. 369).

Teknolojinin yayılımında, teknolojik çıktılarının muhataplarının da eğitim düzeyinin, yaşının, gelir düzeyinin, norm ve değerlerinin, teknoloji okuryazarlık seviyesinin etkisi söz konusudur (Zhao, Jianhong, Tongsheng, Wanying & Yang, 2021, s. 630; Stokey, 2021). Literatürde kabul görmüş çeşitli teoriler de inovatif uygulamaların ve teknolojik çıktılarının kullanıcıların ve sistemin diğer aktörlerinin tavrına göre yayılım gösterebileceğini bildirmişlerdir (Alexander & Kent, 2021, ss. 1372-1373).

Araştırma Sorusu 5: Teknokentlerdeki BT işletmeleri, müşteri talepleri başta olmak üzere, pazar dinamiklerini ve değişen trendleri takip ettiklerini bildirmişler midir? Bu işletmeler ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde kurulabilecek ortaklıklardan ve yabancı kurum ve kuruluşlarla yürüttükleri/yürütebilecekleri ilişkilerden bahsetmişler midir? Nihayetinde bu işletmeler, yürüttükleri faaliyetlerde teknolojinin transferi ve yayılımını amaç

edindiklerini bildirmişler midir?

2.5. “Şehir-Kent” Paradigması

Bilgiye ve teknolojiye dayalı ekonomik kalkınmanın bir unsuru olmak üzere kurulmuş olan teknokentler, üniversite-sanayi-devlet iş birliğinin “şehir-kent” düzleminde yürütülmesini amaçlamalıdır. Yaratıcılık ürünü keşiflerin ve çığır açıcı bilimsel gelişmelerin ortaya konduğu inovasyon merkezleri olarak kabul edilen teknokentler, “know-how” bilgisi de dahil olmak üzere entelektüel sermayenin bir “şehir-kent” değeri olarak sunulmasını sağlamaktadırlar (Oh, 1995, s. 254; Wdowiarz-Bilska, 2018, s. 3; Sutopo, 2018, s. 308). Bilim parklarını inceleyen Ng vd. (2019) de şehirlerin bilim parkları ile ilişkilerine değinmişlerdir. Burada bilim parklarındaki çeşitli tesislerin, toplantı odalarının, temizlik ve güvenlik hizmetlerinin, sergi ve atölye alanlarının, showroomların ve ofislerin bir “şehir-kent” hizmeti olarak sunulabileceğini bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra; maddi yardıma erişimi, alt yapı destek ve eğitim hizmetlerini de bilim parkları ve teknokentler tarafından sunulan “şehir-kent” imkanları olarak saymışlardır. Özdemir (2018, s. 156) de çevre düzenlemeleri, güvenlik hizmetleri, iklimlendirme olanakları, eğitim ve danışmanlık hizmetler gibi hizmetlerin teknokentlerde var olmasını ve bunların sağlıklı bir teknokent ekosisteminin göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Böylece teknokentlerin, bir şehir veya kent platformu olarak, ilgili tarafları bir araya getiren oluşumlar olarak görülmesinin gerekliliğine işaret edilmiştir.

Teknokentlerin, paydaşlarına yansıtmaları gereken “şehir-kent” paradigmasını, teknokentlerin sağlayacağı altyapı olanakları ile sınırlı tutmamak gerekir. “Şehir-kent” paradigması ile kastedilen bir diğer husus, teknokentlerin modernleşmeye katkı sunmasıdır. Örneğin; Adams, Chambers ve Schultz (2018), meyve bahçelerinin yer aldığı tarım arazilerinin yüksek teknolojilerin üretildiği teknokentlere ev sahipliği yapmaya başlamasına dair dönüşümü aktarırken, teknokentlerde var olması gereken modernleşmeye ve entelektüel değerlere odaklanmış bir mantaliteye de işaret etmişlerdir. Bu ise teknokentlerin; yenilenmenin, gelişmenin, modern düşünce yapısının benimsendiği, bunlara talebin canlı tutulduğu ve bu canlılığın süreklilik arz ettiği, politik ve ekonomik olgunlaşmanın temel alındığı kültürel yapılar olarak görülmesini gerekli kılmaktadır (Robinson, 2003; Rotella, 2018).

Araştırma Sorusu 6: Teknokentlerdeki BT işletmeleri; finansal açıdan ve fiziki olarak yenilenme ile birlikte mental olarak gelişme, modernleşme, entelektüel birikim düzeyini artırma, kültürel olgunlaşma gibi şehirleşme-kentleşme değerlerine vurgu yapmışlar mıdır?

3. YÖNTEM

Bu araştırmada, teknokentlerin taşınması gereken özelliklerin, Türkiye'deki teknokentlerde (teknoloji geliştirme bölgeleri) yer alan BT sahasında faaliyet gösteren işletmeler tarafından benimsenip benimsenmediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; söz konusu işletmelerin misyon ve vizyon bildirimlerine, eğer bunlar yoksa "hakkında" ifadelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, literatür taraması neticesinde elde edilen araştırma sorularında altı çizilen anahtar kelimeler yol gösterici olmuştur. Araştırma kapsamında misyon ve vizyon bildirimlerinin üzerinde çalışılacak birincil alan olarak seçilmesinin nedeni aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Toh vd., 2022, ss. 329-330; Cortes, Rivera & Carbonell, 2022, ss. 1-2; Kanze, Conley & Higgins, 2021, s. 86; Dobrinic & Fabac, 2021, s. 125; Olusola, Oluseye, Saviour, Iember & Ayomiposi, 2022, s. 5; Contreras-Pacheco, Parra & Pinzon vd., 2022, s. 5; Fitzsimmons, Qin & Heffron, 2022, s. 209):

- Misyon bildirimleri, işletmelerin temel ve ayırt edici yönlerini ortaya koymaktadır.
- Misyon bildirimleri, işletmelerin kimleri veya hangi işletme ve kurumları paydaş olarak kabul ettiklerinin beyanıdır.
- Misyon bildirimleri, işletmelerin temel felsefesini ve kaygı duyduğu temel değerleri bildiren resmi metinlerdir.
- Misyon bildirimleri, işletme çalışanlarının temel amaçlara konsolide olmalarını sağlayan motive edici unsurlar olabilirler.
- Vizyon bildirimleri, işletmelerin gelecek tasavvurudur. Yani işletmelerin kendilerini gelecekte görmek istedikleri portreyi ifade eden bildirimlerdir. Vizyon bildirimleri, işletmelerdeki diğer öğelerin işletmeyle bütünleşmelerini sağlar.
- Vizyon bildirimleri, bir işletmenin dünya görüşünü ortaya koyar.
- Vizyon bildirimleri, işletmelerin paydaşlarına sunduğu geleceğe dair yol haritasıdır. Vizyon bildirimleri ile paydaşlar, işletmenin hangi yöne evrileceğini öğrenebilirler veya öngörebilirler.
- Misyon bildirimleri, işletmenin "biz neler yapıyoruz" sorusunun cevabı iken; vizyon bildirimleri ise adeta "biz hangi yöne gidiyoruz" sorusunun cevabıdır.

Yukarıdaki maddelerde açıkça belirtildiği gibi misyon ve vizyon bildirimleri, teknokentlerdeki BT işletmelerinin önem verdikleri temel hassasiyetleri anlamaya yarayacaktır. Ayrıca bu bildirimlerin varlığı, teknokentlerdeki BT işletmelerinin paydaşları ile açık iletişim halinde olup olmadıklarını da gösterecektir. Böylece bu bildirimler, teknokentlerdeki BT işletmelerinin, bağlı oldukları teknokentlerin benimsemeleri gereken değerleri

benimseyip benimsemediklerini ortaya koyacaktır.

3.1. Araştırmanın Metodolojisi ve Modeli

Bu araştırma; sosyal, organizasyonel, davranışsal ve kişilerarası yönlerle ilişkin değerli bilgiler sunmaya olanak tanıyan nitel metodolojiye uygun olarak kurgulanmıştır (Creswell, 2015). Bu çalışmada kısıtlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi amaçlandığından, nitel metodoloji modellerinden durum çalışması yapılması uygun görülmüştür (Merriam, 2014). Böylece çalışmada, bir bütün olarak teknokentlerdeki BT işletmelerinin, teknokent değerlerine uygunluğunu kavramak için her birinin derinlemesine keşfi gerçekleştirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Süreci, Verilerin Belirlenmesi ve Çalışmanın Kısıtları

Durum çalışmalarında, çoklu veri toplama yöntemlerinden faydalanılmaktadır (Merriam, 2014). Ancak bu araştırmanın epistemolojik ve ontolojik yaklaşımında, çoklu veri toplama tekniklerine ihtiyaç duyulmamaktadır. Bilineceği üzere işletmeler, kurumsal marka özelliklerini ve stratejik yönetim anlayışlarını iletmek için web sitelerini kullanmaktadırlar. Kurumsal iletişimin en temel şartı ise bu platformların güncel tutulmasıdır. Bu nedenle, çalışmada web site ziyaretlerinden elde edilen misyon ve vizyon bildirimlerinin, bunlar yoksa hakkında bildirimlerinin araştırmanın amacını karşıladığı düşünülmüştür. Ayrıca araştırmanın veri toplama sürecinde kurumsal isimde; teknokent, teknopark, bilim parkı, teknoloji enstitüsü, bilişim vadisi, cyberpark, teknogirişim, teknoloji transfer ofisi gibi tamlamalar olan tüm oluşumlar dikkate alınmış ve çalışmada bunların tamamı için teknokent ifadesi kullanılmıştır. Böylece veri toplama süreci, Mart 2022 tarihinde başlatılmış ve Ağustos 2022 tarihinde sona erdirilmiştir. Bu süreçte web siteleri aktif olmayan işletmelerin kontrolü yeniden kontrol edilmiştir. Bu sayede araştırmanın evreninde yer alan bazı BT işletmelerinin gözden kaçmış olabileceği ihtimalinin önüne geçilmiştir.

Teknokentlerin web sitelerinde genellikle, bünyesinde faaliyet gösteren BT işletmelerinin isimleri ve web siteleri bir sekme altında gösterilmektedir. Yapılan web sayfası ziyaretlerinde, bazı teknokentlerin bünyesindeki işletmeleri, faaliyet gösterilen alana göre gruplandırıldığı, bazılarının ise gruplandırmadığı görülmektedir. Bu yönde gruplandırma yoluna gitmiş teknokentlerde, tüm “yazılım ve bilişim” grubundaki işletmelerin bilgileri incelenmiş, web siteleri ziyaret edilmiş, misyon ve vizyon ifadeleri aranmıştır. Vizyon ve/veya misyon ifadelerine yer vermeyen işletmelerin web sayfalarında ise “hakkında” kısmındaki ifadeleri veri olarak kabul edilmiştir. İşletmeleri gruplandırmayan teknokentlerde ise işletme adı belirleyici olarak kabul edilmiş ve adı

“yazılım” ve “bilşim” geçen işletmelerin web siteleri ziyaret edilmiş ve süreç aynı şekilde yürütülmüştür. İşletme adının, işletmenin araştırma için uygun olup olmadığının tespit edilemediği durumlarda, işletme bilgileri ve web sitesi incelenmiş ve çalışmaya dahil edilip edilmeme kararı alınmıştır. Bazı teknokentler, bünyelerinde faaliyet gösteren işletmeleri belirtmemiştir. Bu nedenle bu teknokentler çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Bu durum, araştırmanın ilk kısıtlılığı olarak gösterilebilir. Böylece araştırmanın verileri, 58 teknokent ziyaretinden web sitesine erişilen 1440 işletmeden elde edilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, nitel veri analizine olanak tanıyan bir yazılım olan MAXQDA 22’ye yüklenmiş ve birden fazla kez okunarak kodlama aşamasına geçilmiştir. Kodlamalar, literatürden derlenen ifadelerin içerikte aranması ile gerçekleştirilmiştir. Kodlamada başvurulan anahtar ifadeler, araştırma sorularına dayandırılmıştır. Tablo 1, kodlama aşamasında başvurulan anahtar ifadelerin, araştırma soruları ile bağlantısını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Anahtar Kelimeler ve Araştırma Soruları

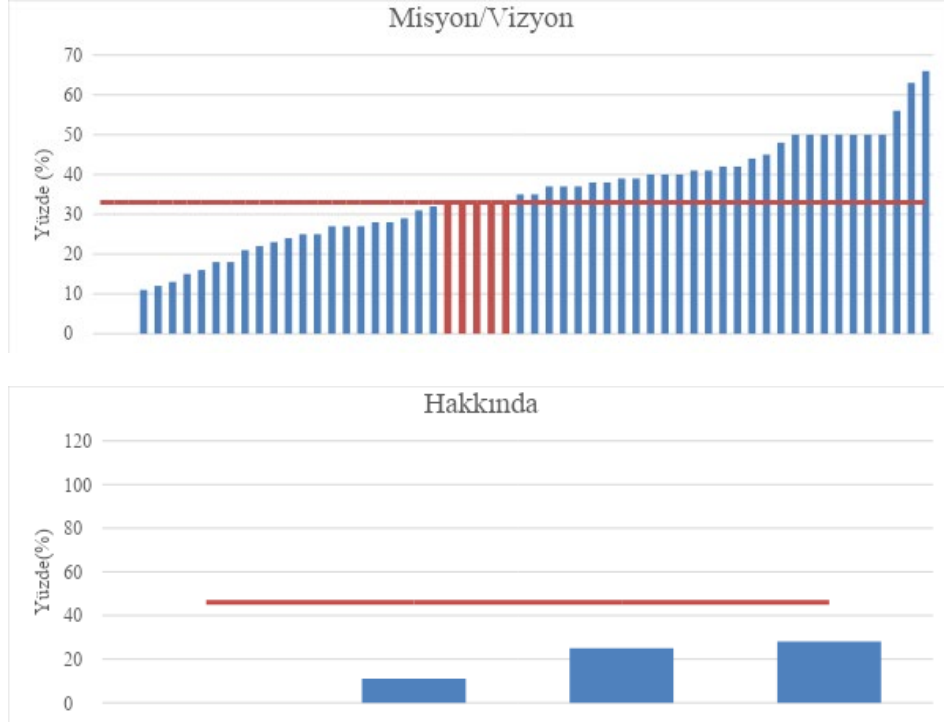
Anahtar Kelimeler	Araştırma Soruları
İşbirliği (niversite-sanayi işbirliği, patent, telif hakkı bağlamında işbirlikleri), sinerji, fark yaratma.	Araştırma sorusu 1 Araştırma sorusu 2
Bilgi, ğrenme, gelişme	Araştırma sorusu 3
Bölgesel kalkınmaya katkı, ulusal kalkınmaya katkı, ekonomik katkı	Araştırma sorusu 4
Gelir eşişsizliği, ekolojik denge, toplumsal sağlık	Araştırma sorusu 4
Pazar dinamikleri, trendler, ulusal ve uluslararası ortaklıklar, teknolojinin yayılımı ve transferi.	Araştırma sorusu 5
Yenilik, yenilikçilik, mental gelişim, modernite, modernleşme, entelektüel birikim, kültürel olgunlaşma	Araştırma sorusu 6

Veriler analiz edilirken, içerik analizi tekniğinden faydalanılmıştır. İçerik analizi; metin, kitap ya da belge gibi belirli sınırları olan verilerin özelliklerinin tespit edilmesine dayanmaktadır. Bu sayede, tarama ve nicelleştirme yapılabilir hale gelmektedir (Gökçe, 1995).

4. BULGULAR

Teknokentlere göre gruplandırılan belgeler, tek tek okunarak öncelikle misyon ve/veya vizyon bildirimleri ya da “hakkında” ifadelerinin varlığı araştırılmıştır. şekil 1, bu bildirimlerin ve ifadelerin varlığı ile ilgili değerleri

göstermektedir.

Şekil 1: Misyon ve/veya Vizyon Bildirimleri ve Hakkında İfadelerinin Varlığına Dair Bulgular

Her bir teknokentin bünyesinde faaliyet gösteren işletmelerden web sitesine sahip olanlardan ortalama % 33'ü misyon ve/veya vizyon ifadelerine sahiptir. Ortalama % 46'sı ise hakkında ifadelerine sahiptir. Bu bağlamda işletmelerin, misyon ve vizyon bildirimlerine web sitelerinde daha az yer vermişken hakkında ifadelerine daha fazla yer verdiklerini söylemek mümkündür. Analiz esnasında konu ile ilgili bir işletmenin şu ifadesi dikkat çekmiştir:

İ: Misyon, vizyon gibi teferruatlara girmeyiz...

Analizin, sadece misyon ve vizyon ifadelerinde yapılması yeterli olmalıyken, Türkiye'de bu kültürün yerleşmemiş olması ve toplamda 503 işletmenin vizyon/misyon ifadelerine sahip olması teknokentlerin tamamını incelemeyi amaçlayan çalışmada yetersiz bulunmuş ve hakkında ifadelerinin de

değerlendirilmeye alınması kararının isabetli olduğu görülmüştür.

Araştırmada uygulanan analizin temalarını, literatürden elde edilen temel kavramlar oluşturmuştur. Böylece temalar; iş birliği, eğitim ve gelişme, bölgesel kalkınmaya ve ekonomiye katkı, teknolojinin yayılımı ve transferi ile yenilik ve “şehir-kent” mantalitesini kabullenme olarak belirlenmiştir.

4.1. İşletmelerinin İş Birliği ve Sinerji Kurmalarına İlişkin Bulgular

Uygulanan analiz neticesinde; teknokentlerdeki BT işletmelerinin, ilgili bildirimlerinde iş birliği ve sinerji ile ilgili vurguları görece yetersiz bulunmaktadır. Şekil 2’de de görüldüğü üzere bildirimlerinde iş birliği temalı ifadeler yer veren işletmelerin sayısı toplamda 33’tür. Burada hakkında bildirimlerinde bu temaya uygun ifadeler yer veren işletmelerin sayısı 5, vizyon bildirimlerinde yer verenlerin sayısı 13 ve misyon bildirimlerinde yer verenlerin sayısı 15’tir.

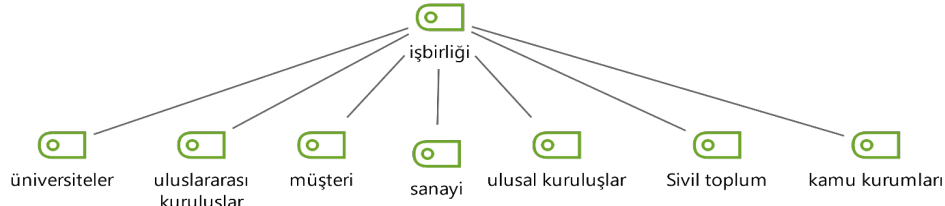
Kod Sistemi	İşbirliği
İşbirliği	
hakkında	5
Vizyon	13
Misyon	15
Σ TOPLAM	33

Şekil 2: İş Birliği İfadelerinin Dağılımı

Öte yandan; iş birliği temalı ifadeler bildirimlerinde yer veren işletmelerin ise şekil 3’te yer alan kurum ve kuruluşları muhatap aldıkları görülmektedir. Şekil 3’te görüldüğü üzere, teknokentlerdeki BT işletmeleri; üniversitelerle, sanayi kuruluşlarıyla, müşterilerle, sivil toplum kuruluşlarıyla, kamu kurumlarıyla, uluslararası ve ulusal kuruluşlar ile iş birliği içerisinde olduklarını veya olmaya niyetli olduklarını belirtmişlerdir. Böylece, kısıtlı sayıda da olsa iş birliği içinde olunacak paydaşların açıkça belirtildiği görülmüştür. Buradan hareketle; bu az sayıdaki işletmenin kuracakları iş birliklerinde hukuki boyutu da dikkate alacakları çıkarımında bulunmak yersiz olmayacaktır. Çünkü iş birliği içerisinde oldukları veya olmaya niyetlendikleri kurum ve kuruluşların arasında önemli kamu kurumları da yer almaktadır. Bu bağlamda; öne çıkan bazı ifadeler şu şekildedir:

İ: TÜBİTAK, KOSGEB, Ticaret Bakanlığı, Kalkınma Ajansları
İ: Garanti Bankası, Akbank ve Finansbank ile UPS Kargo, Sürat Kargo
İ: İstanbul Kalkınma Ajansı ve Elginkan Vakfı

Bununla birlikte; bu işletmelerin, sinerji, ortak bir amaç, paydaşlarla duygusal bir bağ kurma gibi iş birliğini ve sinerjiyi besleyecek değerlere dönük doğrudan herhangi bir bildirimde de bulunmadıkları da görülmüştür.

Şekil 3: İş Birliği Yapılacaklar

4.2. Bilgi, Öğrenme ve Geliştirme Gibi Değerlere Verilen Öneme İlişkin Bulgular

Teknokentler bünyesinde faaliyetler yürüten BT işletmelerinin bilgi, öğrenme ve gelişme ile ilgili tutumlarına yönelik bulgular; bu işletmelerin teknolojik açıdan gelişmeyi, dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmek ve bu gelişmelere ayak uydurmak suretiyle gerçekleştirmekte olduklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte bu işletmelerin bu yöndeki eğilimlerini, “sürekli” ve “yakından” nitelemesi ile besledikleri anlaşılmaktadır. Buna göre elde edilen ifadelerin bir bütün halinde sunumu Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekil 4: Gelişme İfadeleri

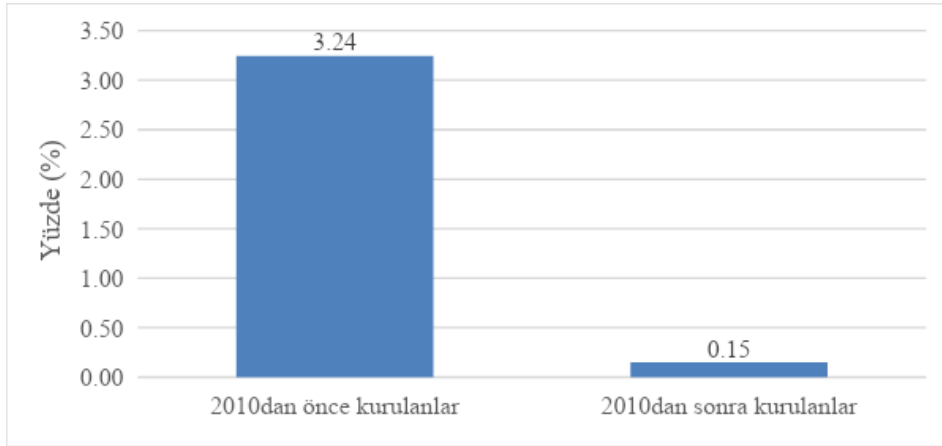
4.3. Bölgesel Kalkınmaya ve Ekonomiye Katkı Bağlamında Elde Edilen Bulgular

Uygulanan analiz neticesinde, teknokentlerdeki BT işletmelerinden ilgili bildirimlerinde bölgesel kalkınmaya ve ekonomiye katkı temalı anahtar kelimelere yer verenlerin sayısının yalnızca 30 olduğu görülmüştür. Buna ait bulgular Şekil 5'te gösterilmiştir.

Kod Sistemi	ekonomik katkı
ekonomik katkı	
hakkında	15
Vizyon	6
Misyon	9
Σ TOPLAM	30

Şekil 5: Ekonomik Katkı İfadelerinin Dağılımı

Görüldüğü üzere; elde edilen toplam değer, analize tabi tutulan işletme sayısına göre oldukça düşüktür. Bununla birlikte, bu ifadelerin misyon ya da vizyonda değil, hakkında kısmında daha fazla yoğunlaştığı da görülmektedir. Öte yandan; teknokentlerin kuruluş yıllarına göre bu ifadelerin yoğunluğunun değiştiği de dikkati çekmektedir. Ülkemizdeki teknokentlerin kuruluş tarihlerine göre gruplandırılarak yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgular; 2010 yılından önce kurulan teknokentlerdeki BT işletmelerinin, 2010 yılından sonra kurulan işletmelere göre ekonomiye katkı sunma ile ilgili ifadelere daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Şekil 6, bu yöndeki bulguları göstermektedir. Bununla birlikte; gelir eşitsizliği ile mücadele, ekolojik dengenin sağlanması ve toplumsal sağlığın korunması gibi teknokentlerin benimseleri ve bünyelerindeki işletmelere yansımaları beklenen değerlere de yeterince değinilmediği görülmektedir.

Şekil 6: Ekonomik Katkı İfadelerinin İşletmelere Göre Dağılımı

4.4. Teknolojinin Yayılımı ve Transferi Bağlamında Elde Edilen Bulgular

Literatür incelendiğinde; teknolojinin yayılımı ve transferi için işletmelerin ulusal ve uluslararası antlaşmalara imza atarak çeşitli girişimlerde bulunmalarının gerekliliği anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, söz konusu işletmelerden az sayıda bir kısmının, çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği kurmakta veya kurmaya gönüllü olduklarını ortaya koymuştur. Nitekim Şekil 3, bununla ilgili olarak oluşturulmuştur. Fakat buna ek olarak; bu işletmelerin teknolojinin yayılımı ve transferini de gündemlerine alıp almadıklarının da belirlenmesi gerekmektedir.

Uygulanan analizler; teknolojinin yayılımı ve transferi ile ilgili ifadelerin, bu çalışmada ulaşılan en düşük kapsamlı veri grubunda olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre; teknokentlerdeki BT işletmelerinden ikisinin bu temadaki ifadelerine misyon bildirimlerinde, ikisinin ise hakkında bildirimlerinde genel olarak değindikleri görülmüştür. Bu ifadeler örnek olarak şunlar gösterilebilir:

İ: ...transfer edilebilir teknolojinin geliştirilmesini sağlamak...misyonudur.

İ:ülke sanayisinin teknoloji transferine yardımcı olmayı... hedeflemektedir.

İ:teknoloji transferini sağlamak.... hedefidir.

Teknoloji transferi, bilgi ve deneyim kazandırarak, teknolojik

gelişmelerin takibinden yeni teknolojiler geliştirmeye dayanan önemli bir süreçtir. Bu sürecin, teknokent işletmelerinin stratejik yönetim anlayışlarını yansıtan vizyon ve misyonlarına dahil edilmemesi, teknokentlerdeki BT işletmeleri için önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

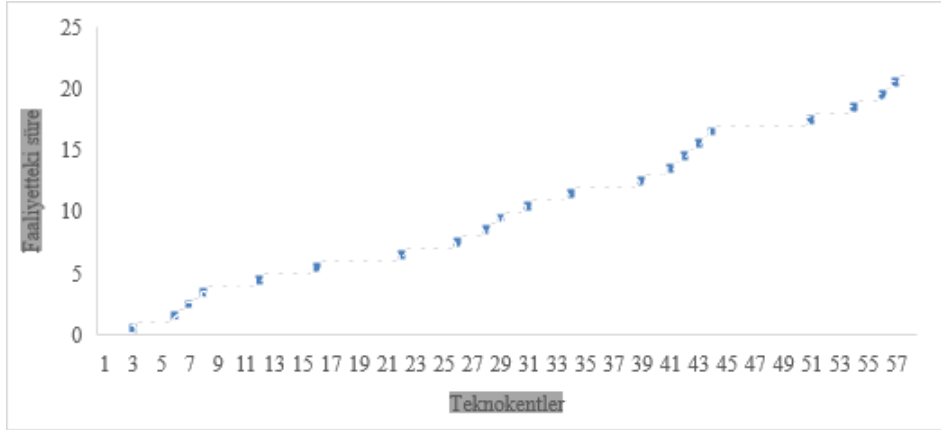
4.5. Şehir-Kent Paradigmasının Yansıtılmasına İlişkin Bulgular

Uygulanan analiz çerçevesinde, teknokentlerde faaliyet gösteren işletmelerin, misyon, vizyon ve hakkında bildirimlerinde şehir ve kent paradigmasını besleyen modernleşme, mental olgunlaşma, kültürel olgunlaşma gibi değerlere doğrudan değinmedikleri anlaşılmıştır. Öte yandan; az sayıdaki işletmenin, “şehir-kent” paradigmasının önemli bir yansıması olan yenilik olgusuna değindiği görülmüştür. Şekil 7 bu yöndeki bulguları göstermektedir.

Kod Sistemi	Yenilik
Yenilik	
Hakkında	25
Vizyon	7
Misyon	12
Σ TOPLAM	44

Şekil 7: Yenilik İfadelerinin Dağılımı

Bunun yanı sıra, uygulanan analiz neticesinde; kuruluşundan bu yana 10 yıl ve üzerinde faaliyet gösteren teknokentlerdeki BT işletmelerinin, teknokentlerin varoluş amacını daha iyi benimsediğini söylemek mümkündür. Bu işletmelerin, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ileri teknolojik araştırma geliştirme faaliyetlerini ve ulusal ve uluslararası piyasalara yön verecek yenilikçi çalışmaları benimsedikleri görülmüştür. Şekil 8 bu yöndeki eğilimi göstermektedir. Fakat her halükârda bunu paydaşlarına bildiren işletme sayısı son derece düşüktür.

Şekil 8: Yenilik İfadelerinin İşletmelere Göre Dağılımı

5. SONUÇ

Türkiye'deki teknokentler bünyesindeki BT işletmelerinin, teknokentlerin benimsemeleri gereken değerleri kabullenip kabul etmediklerinin anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışmada elde edilen bulgular, söz konusu işletmelerin internet vasıtasıyla kendilerini betimleyecek bildirimleri yayınlamakta pek de gönüllü olmadıklarını göstermektedir. Nitekim elde edilen bulgulara göre; web sayfasında misyon, vizyon ve hakkında bildirimlerini ilan eden işletmelerin sayısı yalnızca 30 civarındadır. Ayrıca elde edilen bulgular, araştırma soruları kapsamında sorgulanan hususların teknokentlerdeki BT işletmeleri tarafından yeterince dikkate alınmadığı yönünde bir fikir oluşmasına yol açacak niteliktedir. Öyle ki, araştırma soruları kapsamında altı çizilen hususlar olan iş birliği, sinerji, eğitim ve gelişme, bölgesel kalkınmaya katkı, yenilikçilik ve diğer modern kaygıların açıkça ilan eden BT işletmelerinin sayısı 40'tan fazla değildir. Dolayısı ile bu araştırmanın bulguları aşağıdaki sonuçlara işaret etmektedir:

1. Söz konusu işletmelerin çok büyük bir kısmı, misyon ve vizyon bildirimlerine sahip değildirler. Bu sonuç; teknokentlerdeki BT işletmelerinin misyon ve vizyon kavramlarını bilmiyor olmalarına, bu iki bildirim de önemini tam kavrayamamış olmalarına işaret edebilir. Kocabaş ve Alpaydın (2018) da gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, ülkemizdeki teknokentlerin misyon ve vizyon bildirimlerine yeterince önem vermediklerinden yakınmışlardır. Ayrıca bu sonuç, teknokentler bünyesindeki BT işletmelerinin stratejik açıdan yeterli olgunluk düzeyine erişemediklerini gösterebilir. Çünkü stratejik düşünce yapısı; bir işletmenin gelecek tasavvuruna sahip olması, çevresini bu tasavvur

çerçevesinde değerlendirmesi ve ona göre öngörülerde bulunarak gerekli adımlar atması ile ölçülebilir (Shaikh & Dhir, 2020, s. 145). Oysa bu çalışma evrenindeki işletmeler; misyon ve vizyon ifadelerini belirleme konusunda yeterli özeni göstermeyerek halihazırdaki durumlarını değerlendirmede ve geleceğe dönük bir yol haritasını belirlemede isteksiz davranmaktadırlar. Bu bağlamdaki yetersizlik, bu işletmelerin beklenen katkıları yerine getirmekte zorlanabileceklerine dair ipucu vermektedir. Nitekim Berbegal-Mirabent, Alegre ve Guerrero (2020, s. 2) misyon bildirimlerine yeterince önem vermeyen bilim parklarının varlığından bahsetmişlerdir. Bununla birlikte, bilim parklarının kendilerinden beklenen kalkınmaya katkı hedeflerini yeterince yerine getiremediklerini de bildirmişlerdir.

2. Araştırma neticesinde elde edilen bulguların işaret ettiği ikinci sonuç ise teknokentlerdeki BT işletmelerinin misyon ve vizyon bildirimlerine sahip olmakla birlikte, bunları paydaşlarıyla paylaşmayı uygun görmüyor olmalarıdır. Bu durumda; bu işletmelerin teknokentlerin temel misyonu ile aykırı bir düşünce yapısında olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Çünkü 4691 sayılı kanunda; bu işletmelere kamu imkanlarının sunulduğundan, araştırma kurumları ve üniversitelerle kurulacak iş birliklerinin teknokentler için gerekliliğinden ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesinin amaçlanmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Altı çizilen bu hususlar; teknokentlerin paydaşlarıyla açık bir iletişim halinde olmalarının, şeffaflığı ve hesap verilebilirlik gibi ilkeleri benimsemelerinin lüzumunu göstermektedir. Buna karşın bu teknokentlerdeki BT işletmelerinin çok büyük bir kısmının hangi faaliyetleri ne tür hassasiyetlere göre yaptıklarını belirtmemeleri ve geleceğe dair planlarını paydaşlarına sunmamaları stratejik bir sapmanın ve teknokentlerle aralarındaki uyumsuzluğun göstergesi olarak kabul edilebilir. Oysa misyon bildirimleri, bir kurumsal iletişim aracıdır. Doğru biçimde ifade edilmiş misyon bildirimleri; işletmelerin hem duygusal hem de mantıksal açıdan değerlendirilmesine yardımcı olur (Alousque, 2019, s. 38). Dolayısıyla bu bildirimlerin paylaşılmaması, teknokentlerdeki BT işletmelerinin anlaşılmasını ve değerlendirilmesini zorlaştıracaktır. Paydaşları tarafından değerlendirilemeyen bu işletmelerin, teknokentlerin temel misyonu ile uyum sağlamalarını söylemek de zor olmaktadır. Çünkü teknokentler iş birliğinin, sinerjinin, teknolojinin yayılımının, bölgesel ve ulusal kalkınmaya katkı sunulmasının ve tüm bunları şehir-kent paradigmasıyla modern bir

çerçevede gerçekleştirilmesinin gerektiği yapılarıdır. Fakat bu işletmelerin paydaşlarına kapalı olmaları bu beklentilerin karşılanmamasına neden olacaktır.

Elde edilen sonuçlara göre; aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmak yerinde olacaktır:

1. Teknokentlerin ar-ge projelerine odaklanırken, ar-ge tanımında da değinildiği üzere, paydaş iletişimine vurgu yapan sosyal ve kültürel değerleri de ön plana çıkaran projelere de önem vermeleri önemlidir. Nitekim Compagnucci, Lepore ve Spigarelli (2021, s. 330), teknokentleri yakından ilgilendiren Triple Helix Modelindeki sanayi-üniversite-toplum ilişkisindeki etkileşimin canlı ve yapıcı olması sayesinde inovatif süreçlere katkı sunulabileceğini bildirmişlerdir. Böylece teknokentlerde yürütülecek olan ar-ge projelerindeki sosyal uygulamaların, teknokentlerdeki işletmelerin kendilerinden beklenen faaliyetlere daha fazla katkı sunabileceği gösterilmektedir.
2. Teknokentlerdeki bilişim faaliyetlerinde; işletmecilik ve stratejik yönetim gibi boyutların varlığının da sorgulanması gereklidir. Etzkowitz (2019, s. 86) de akademik birimler ile üretici kurumların birbirleriyle yakın irtibatının stratejik kalkınmayı sağlayacağını bildiren görüşleri aktarmıştır. Böylece, teknokentlerdeki bilişim işletmelerindeki yönetim kodlarının; işletmecilik ve yönetim ve organizasyon bilimindeki öğretilerle zenginleştirilmesinin de bu işletmelerin, teknokentlerin yerine getirmesi gereken fonksiyonlara daha fazla katkı sunabileceğini söylemek mümkündür. Teknokentler üzerine yaptıkları çalışmalarında Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü öğrencilerinin, teknokentler için uygun bir profil çizdiğini belirten Aslay, Özen ve Çam (2021) da çok yönlü olarak gelişmenin, sosyal açıdan beceriler kazanmanın, teknokentlerdeki işletmelere önemli kazanımlar sağlayacağını belirtmişlerdir
3. Teknokentlerdeki BT işletmelerinin, modernleşme, entelektüel açıdan zenginleşme, kültürel olgunlaşma gibi sosyal değerlere yeterince (hatta hiç) vurgu yapmamaları manidardır. Oysa bilişim faaliyetleri, sanatsal olgunluk gerektirmektedir. Rietveld (2022, s. 500), teknolojik ilerlemelerin sanatsal bakış açısı gerektirdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca bir mühendisin veya teknik uzmanın, yürüteceği üretim süreçlerinde sosyo-kültürel dinamikleri de dikkate almaları gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca hissetmenin, hazzın ve rafine zevklerin beslendiği bir çalışma ortamının da nitelikli teknik çıktılar için önemli olduğunu belirtmiştir. Böylece Mühendisleri ve teknik uzmanları da birer “sanatçı”

olarak görülmesini savunan bu görüşün, teknokent yönetimlerine de çeşitli görevler yüklediği açıktır. Teknokentlerin, BT işletmeleri olmak üzere, teknik sahada faaliyet gösteren işletmelere fiziki imkanların sunulması veya teknik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi kadar, bu işletmelerin sosyal, psikolojik ve kültürel açıdan da zengin kılınması için çaba sarf etmeleri gerekir. Aksi halde teknokentler, kendilerinden beklenen inovatif çıktıları ortaya koymakta zorlanacaktır. Nitekim Corrocher, Lamperti ve Mavilia (2019, ss. 140-141), teknokentlerin ve benzer oluşumların inovasyon üzerindeki etkisinin tam olarak kanıtlanmadığından ve bölgesel kalkınmaya yeterince katkı sunmadığından bahsetmişlerdir. Hatta bu oluşumların, inovasyonu besleyen platformlar olmaktan ziyade inovasyonu hapseden kurumlar olabileceğini belirtmişlerdir. Bunun aşılabilmesi için diğer aktörlerle (üniversiteler, hükümetler, işletmeler, yerel aktörler, uluslararası işletmeler vs.) irtibatın daha fazla geliştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu noktada bu birimlerin gerçekten diğer aktörlerle olan ilişkilere ne kadar önem verdiklerinin sorgulanmasının gerekliliğini belirtmişlerdir.

4. Teknokentler için yapılan önermelerin, teknokentlerdeki ilişki ağının zengin bir içeriğe sahip olması gerekliliğine işaret ettiği açıktır. Yang ve Lee (2021, ss. 1-2) bilim parklarının yenilikçi sinerjiye yeterince teşvik etmediğini ileri sürerek, teknokentlerde zaten yenilikçi olan işletme ve işletmelerin başarılı olabileceğini aktarmışlardır. Buna karşılık burada yapılması gereken şeyin, teknokentlerde heterojenliğin ve çeşitliliğin sağlanması olduğuna değinmişlerdir. Bu doğrultuda Duc ve Lindeque (2018) teknokentlerdeki çokuluslu işletmelerin varlığının yararlı olacağına ilişkin görüşlerden bahsetmişlerdir. Stephens, Butler, Garg ve Gibson (2019) ise New York'ta göçmenlerin katkı sunduğu bir kültürel mozaığın teknokent faaliyetlerinde hissedildiği örneğini vermişlerdir. Oysa bu çeşitliliğe, yerel aktörlerin de katkı sunacağı bilinmelidir. Bu noktada; teknokentlerin bünyelerindeki işletmeleri, yerel dinamiklerin temsilcisi olan paydaşlarla etkileşim içerisinde tutmaları son derece önemlidir. Bilineceği üzere; teknokentlerin önemli bir misyonu da bölgesel kalkınmaya katkı sunmaktır. Dolayısıyla yerel paydaşlarla kurulacak zengin bir etkileşim, bu amaca da hizmet edecektir. Burada bölgesel gerçekliklerin kendilerine has özelliklerini doğru okumak adeta bir görev olarak benimsenmelidir. Bu bağlamda; Stephens vd. (2019, ss. 270-271)'nin ABD'den verdiği örnekler yerindedir. Buna göre Silikon Vadisinde ileri teknolojik ürünlere odaklanılırken, Austin'de ulusal

çıklarının da hesaba katıldığı stratejik bir bakış açısının teknokent yapısına yansıtıldığı görülmektedir. Görüleceği üzere; dünyaca ünlü teknokentlerde ve silikon vadilerinde farklı niteliklere sahip taraflar katma değeri yüksek çıktılar ortaya koymak için bir araya gelirken ulusal ve bölgesel dinamikleri de göz önünde bulundurmaktadırlar. Bunu ülkemizdeki teknokentler de başarabilmelidirler. Nitekim Boz Yılmaz ve Tunalioglu (2022, s. 146) da genç oluşumlar olarak nitelendirdikleri teknokentlerin, dünyadaki iyi örneklerle göre yapılandırılmaları gerektiğini tavsiye etmişlerdir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

IY: Fikir;

IY, OBM: Tasarım;

IY: Denetleme;

OBM: Kaynakların toplanması ve işlenmesi;

IY, OBM: Analiz ve yorum;

IY: Literatür taraması;

IY: Yazıyı yazan;

IY, OBM: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul iznine gerek olmamıştır.

10. KAYNAKÇA

- Adams, S. B., Chambers, D. & Schultz, M. (2018), A moving target: The geographic evolution of Silicon Valley, 1953–1990. *Business History*, 60(8), 859-883.
- Albahri, A., Klofsten, M. & Rubio-Romero, J. C. (2019). Science and technology parks: A study of value creation for park tenants. *The Journal of Technology Transfer*, 44, 1256–1272.

- Alexander, B. & Kent, A. (2021). Tracking technology diffusion in-store: A fashion retail perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(10), 1369-1390.
- Alousque, I. N. (2019). Persuasive strategies in mission statements. *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, 80, 37-50.
- Ansio, H., Käpykangas, S. & Houni, P. (2020). Community and collaboration in a shared multi-space office. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 10(3), 63-83.
- Argote, L. & Hora, M. (2017). Organizational learning and management of technology. *Production and Operations Management*. 26(4), 579–590.
- Aslay, F., Özen, Ü. & Çam, H. (2021). Yönetim bilişim sistemleri eğitiminin kazandırdığı yeteneklerin teknoparkların insan kaynağı gereksinimlerini karşılamadaki etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3), 927-942.
- Audretsch, D. B. (2021). Have we oversold the silicon valley model of entrepreneurship? *Small Business Economics*, 56, 849–856.
- Aziz, F. N. & Sutriadi, R. (2017). A note in identifying competing actors of technopolis: A case study of gedebage technopolis' core area formation. 15 Ocak 2020 tarihinde <https://ieeexplore.ieee.org/document/8288872> adresinden erişildi.
- Berbegal-Mirabent, J., Alegre, I. & Guerrero, A. (2020). Mission statements and performance: an exploratory study of science parks. *Long Range Planning*, 53, 1-11.
- Bititci, U., Turner, T., Mackay, D., Kearney, D., Parung, J. & Walters, D. (2007). Managing synergy in collaborative enterprises. *Production Planning and Control*, 18(6), 454-465.
- Blanche, C. & Dupuis, J. P. (2019). From the Hague to Paris to Montréal: knowledge transfer and cultural synergy in a multicultural organization. *International Journal of Cross Cultural Management*, 19(1), 27–46.
- Boz Yılmaz, E. & Tunalıoğlu, R. (2022). Teknokentler ve agroparklar (Türkiye). *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 133-150.
- Compagnucci, L., Lepore D. & Spigarelli, F. (2021). Exploring the foreign exposure of Chinese science parks in a triple helix model. *Forum for Social Economics*, 50(3), 330-354.
- Contreras-Pacheco, O. E., Parra, A. P. & Pinzon, M. V. (2022), Mission, vision, and value appropriation: A correlational analysis. *Journal of Management*, 38(74), 1-16.
- Correia, A. M. M., da Veida, C. P., Senff, C. O. & Duclos, L. C. (2021). Analysis of the maturity level of business processes for science and technology parks. *SAGE Open*, 1–15.
- Correia, A. M. M. & da Veiga, C. P.(2019). Management model by processes for science parks. *Cogent Business & Management*, 6, 1-13
- Corrocher, N., Lamperti, F. & Mavilia, R. (2019). Do science parks sustain or trigger innovation? Empirical evidence from Italy. *Technological Forecasting & Social Change*, 147, 140-151.

- Cortes, J. D., Rivera, L. & Carbonell, K. B. (2022). Mission statements in universities: Readability and performance. *European Research on Management and Business Economics*, 28, 1-9.
- Creswell, J. (2015). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. New York: Pearson.
- Czaplewski, M. & Klóska, R. (2020). Regional policy as a factor in shaping regional development in Poland. *South East European Journal of Economics and Business*, 15(1), 93-104.
- Davidescu, A. A., Apostu, S. A., Pantilie, A. M. & Amzuica, B. F. (2020). Romania's South-Muntenia Region, towards sustainable regional development. Implications for regional development strategies. *Sustainability*, 12(14), 1-46.
- Dobrinic, D. & Fabac, R. (2021). Familiarity with mission and vision: Impact on organizational commitment and job satisfaction. *Business Systems Research*, 12(1), 124-143.
- Dou, Y., Xue, X., Zhao, Z. & Luo, X. (2019). Factors influence China's off-site construction technology innovation diffusion. *Sustainability*, 11(7), 1-23.
- Dube, S., Dube, M. & Turan, A. (2015). Information technology in Turkey: Creating high-skill jobs along with more unemployed highly-educated workers? *Telecommunications Policy*, 39, 811-829.
- Durmaz, C. F. & Polat, U. (2020). Technology diffusion: Any further evidence for computer industry? *Journal of Knowledge Economy*, 11, 356-372.
- Etzkowitz, H. (2019). Is Silicon Valley a global model or unique anomaly? *Industry and Higher Education*, 33(2), 83-95.
- Fitzsimmons, A. B. & Qin, Y. S., Heffron, E. R. (2022). Purpose vs mission vs vision: Persuasive appeals and components in corporate statements. *Journal of Communication Management*, 26(2), 207-219.
- Giannakos, M. N. & Mikalef, P., Pappas, I. O. (2019). Technology-enhanced organizational learning: a systematic literature review. 15 Haziran 2021 tarihinde https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-29374-1_46 adresinden erişildi.
- Gökçe, O. (1995). *İçerik çözümlemesi*, Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Hansen, T. (2022). The foundational economy and regional development. *Regional Studies*, 56(6), 1033-1042.
- Henriques, I. C., Sobreiro, V. A. & Kimura, H. (2018). Science and technology park: Future challenges. *Technology in Society*, 53, 144-160.
- Hernandez, E. & Shaver, J. M. (2019). Network synergy. *Administrative Science Quarterly*, 64(1), 171-202.
- Hindasah, L. & Nuryakin, N. (2020). The relationship between organizational capability, organizational learning and financial performance. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(8), 625-633.
- Huang, J., Shuai, Y., Liu, Q., Zhou, H. & He, Z. (2018). Synergy degree evaluation based on synergetics for sustainable logistics enterprises. *Sustainability*, 10(7), 1-18.

- Ivanova, I., Strand, Ø. & Leydesdorff, L. (2019). What is the effect of synergy provided by international collaborations on regional economies? *Journal of the Knowledge Economy*, 10, 18–34.
- Kanze, D., Conley, M. A. & Higgins, E. T. (2021). The motivation of mission statements: How regulatory mode influences workplace discrimination. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 166, 84–103.
- Klóska, R., Ociepa-Kicinska, E., Czyzycki, R. & Szklarz, P. (2020). Regional development in poland in taxonomic terms. *Sustainability*, 12(11), 1-11.
- Kocabas C. & Alpaydin Y. (2018). Üniversite-sanayi işbirliği bağlamında teknoloji geliştirme bölgelerinin misyon ve vizyonlarının incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 8(2), 368-377.
- Kurbatova, S. M., Aisner, L. Y. & Naumkina, V. V. (2020). Eco-city and technopolis: Pros & Cons. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 962, 1-7.
- Lau, K. W., Lee, P. Y. & Chung, Y. Y. (2019). A collective organizational learning model for organizational development. *Leadership & Organization Development Journal*, 40(1), 107-123.
- Le Duc, N. & Lindeque, J. (2018). Proximity and multinational enterprise co-location in clusters: A multiple case study of Dutch science parks. *Industry and Innovation*, 25(3), 282-307.
- Lekic, N., Caric, M., Solesa, D., Tankosic, J. V., Rajakovic-Mijailovic, J., Bogetic, S. & Vucicevic, M. (2022). Employees' perceptions on the relationship of intellectual capital and business performance of ICT companies. *Sustainability*, 14(1), 1-20.
- Leydesdorff, L. & Ivanova, I. (2020). The measurement of “interdisciplinarity” and “synergy” in scientific and extra-scientific collaborations. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 72, 387–402.
- Liu, Q., Lu, R. & Yang, C. (2020). International joint ventures and technology diffusion: Evidence from China. *The World Economy*, 43, 146–169.
- Lovrić, I., Bartulović, D. & Steiner, S. (2020). The influence of dry port establishment on regional development through regional development index. *Transactions on Maritime Science*, 02, 293-315.
- Merriam, S. B. (2014). *Qualitative research: a guide to design and implementation*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Milgrom, P. R. & John F. R. (1992). *Economics, organization and management*. London: Prentice-Hall.
- Minhas, J. & Sindakis, S. (2021). Implications of social cohesion in entrepreneurial collaboration: A conceptual model and research propositions. *Journal of the Knowledge Economy*, 12, 2016–2031.
- Ng, W. K. B., Appel-Meulenbroek, R., Cloodt, M. & Arentze, T. (2019). Towards a segmentation of science parks: A typology study on science parks in Europe. *Research Policy*, 48, 719–732.
- Ng, W. K. B., Appel-Meulenbroek, R., Cloodt, M. & Arentze, T. (2021). Perceptual measures of science parks: Tenant firms' associations between science park attributes and benefits. *Technological Forecasting & Social Change*, 163, 1-15.

- Nicoletti, G., von Rueden, C. & Andrews, D. (2020). Digital technology diffusion: A matter of capabilities, incentives or both? *European Economic Review*, 128, 1-37.
- Oh, D. (1995). High-technology and regional development policy: An evaluation of Korea's technopolis programme. *Habitat International*, 19(3), 253-267.
- Olusola, S. A., Oluseye, O. O., Saviour, U. M., Iember, K. J. & Ayomiposi, D. O. (2022). A content analysis of the vision and mission statements of top ten leading universities in Africa. *Cogent Education*, 9(1), 1-15.
- Örnek, A. S. & Danyal, Y. (2015). Increased importance of entrepreneurship from entrepreneurship to techno-entrepreneurship (startup): Provided supports and conveniences to techno-entrepreneurs in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 1146-1155.
- Özdemir, Y. (2018). Teknoparklar üzerine bir değerlendirme: ODTÜ Teknokent firmalarının etkinlik analizi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(35), 133-158.
- Öztepe, T., Köse, R. E. & Çebi, F. (2022). Current status analysis on early stage support of technology based initiatives. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://ieeexplore.ieee.org/document/9802040> adresinden erişildi.
- Panwar, S., Kapur, P. K. & Singh, O. (2020). Modeling technology diffusion: A study based on market coverage and advertising efforts. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 11, 154-162.
- Pascual-Fernández, J. J., Modino, R., Chuenpagdee, R. & Jentoft, S. (2018). Synergy as strategy: Learning from la Restinga, Canary Islands. *Maritime Studies*, 17, 85-99.
- Pique, J. M., Berbebal-Mirabent, J. & Etzkowitz, H. (2020). The role of universities in shaping the evolution of Silicon Valley's ecosystem of innovation. *Triple Helix*, 7, 277-321.
- Pique, J. M., Berbegal-Mirabent, J. & Etzkowitz, H. (2018). Triple helix and the evolution of ecosystems of innovation: the case of Silicon Valley. *Triple Helix*, 5(11), 1-21.
- Rahma, H., Fauzi, A., Juanda, B. & Widjojanto, B. (2019). Development of a composite measure of regional sustainable development in Indonesia. *Sustainability*, 11(20), 1-16.
- Reficco, E., Gutierrez, R., Jaen, M. H. & Auletta, N. (2018). Collaboration mechanisms for sustainable innovation. *Journal of Cleaner Production*, 203, 1170-1186.
- Rietveld, E. (2022). The affordances of art for making technologies. *Adaptive Behavior*, 30(6), 489-503.
- Robinson, J. (2013). The urban now: Theorising cities beyond the new. *European Journal of Cultural Studies*, 16(6), 659-677.
- Rotella, C. (2018). Urban literature: A user's guide. *Journal of Urban History*, 44(4), 797-805.

- Santos, L., Nunes, D. R., Melo, A. C. S., Carneiro, M. P. & Martins, V. W. B. (2020). Logistic performance assessment systems: structuring, challenges and development opportunities. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 17(3), 1-15.
- Shahbaz, M., Çetin, M., Avcı, P., Sarıgül, S. S. & Altay Topcu, B. (2023). The impact of ICT on financial sector development under structural break: An empirical analysis of the Turkish economy. 23 Aralık 2023 tarihinde <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09721509221143632> adresinden erişildi.
- Shaik, A. S. & Dhir, S. (2020). A meta-analytical review of factors affecting the strategic thinking of an organization. *Foresight*, 22(2), 144-177.
- Skiti, T. (2020). Institutional entry barriers and spatial technology diffusion: Evidence from the broadband industry. *Strategic Management Journal*, 41, 1336-1361.
- Skowron-Grabowska, B. (2020). Management of science and technology parks in terms of innovative aspects. *Management and Production Engineering Review*, 11(4), 56-67.
- Soomro, B. A., Mangi, S. & Shah, N. (2021). Strategic factors and significance of organizational innovation and organizational learning in organizational performance. *European Journal of Innovation Management*, 24(2), 481-506.
- Stephens, B., Butler, J. S., Garg, R. & Gibson, D. V. (2019). Austin, Boston, Silicon Valley, and New York: Case studies in the location choices of entrepreneurs in maintaining the technopolis. *Technological Forecasting & Social Change*, 146, 267-280.
- Stokey, N. L. (2021). Technology diffusion. *Review of Economic Dynamics*, 42, 15-36.
- Sundqvist, E. (2023). Demographic challenges in regional development: a study of regional political leadership in Sweden and Finland. *Regional & Federal Studies*, 33(3), 287-305.
- Susi, G. (2020). Silicon valley, disruption and the end of uncertainty. *Journal of Cultural Economy*, 13(2), 169-184.
- Sutopo, W., Erliza, A., Widiyanto, A., Apriandy, A. A. & Ali, A. (2018). The model of investment promotion policy scheme in science and technology park: a case study of technopolis in Indonesia. *Production & Manufacturing Research*, 6(1), 308-327.
- Sutriadi, R. (2016). A communicative city as a preliminary step towards a technopolis agenda. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 227, 623-629.
- Sutriadi, R., Ramadhan, A. & Vandanu, H. (2017). From social learning to territorial knowledge based development: issues in optimizing technopolis in Cimahi. 20 Ocak 2021 tarihinde <https://ieeexplore.ieee.org/document/8288874> adresinden erişildi.
- Toh, S., Tehseen, S., Mahmoud, A. B., Cheok, J., Grigoriou, N. & Opute, J. (2022). Mission statement effectiveness: investigating managers' sensemaking role. *Corporate Communications: An International Journal*, 27(2), 329-345.

- Trunina, A. & Ashourizadeh, S. (2021). Business model-network interactions: comparative case studies from Zhongguancun and Silicon Valley. *Technology in Society*, 65, 1-10.
- Tunç, T., Nas, Ş. & Demir, E. E. (2022). Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü kapsamında bir girdi-çıkıtı analizi. *Sosyoekonomi*, 30(53), 425-445.
- Tütmez, S. (2021). Mevzuat ve kalkınma planları çerçevesinde teknokent-hukuk ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 154-173.
- Wdowiarz-Bilska, M. (2018). Technopolis – beyond technology park. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 471, 1-9.
- Yang, C. & Lee, W. (2021). Establishing science parks everywhere? Misallocation in R&D and its determinants of science parks in China. *China Economic Review*, 67, 1-18.
- Zhao, W., Jianhong, L., Tongsheng, L., Wanying, R. & Yang, R. (2021). Spatial heterogeneity of agricultural science and technology parks technology diffusion: a case study of Yangling ASTP. *Chinese Geographical Science*, 31(4), 629-645.

ASSESSMENT OF SUSTAINABILITY COMPLIANCE PERFORMANCE OF INFORMATION TECHNOLOGY COMPANIES¹

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 04.09.2023

Accepted Date: 19.12.2023

Üzeyir FİDAN
Dr.
Uşak University
Distance Education Vocational
School,
Uşak, Türkiye
uzeyir.fidan@usak.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3451-4344

ABSTRACT | Today, the concept of sustainability is becoming increasingly important and a strategic priority for businesses. Measuring the sustainability performance of companies operating in the IT sector, which is experiencing rapid digital transformation, is of great importance. The aim of this study is to evaluate the sustainability compliance of companies listed on the BIST Information Technology Index using Entropy-based Grey Relational Analysis. Objectively measuring sustainability performance will facilitate decision-making for both companies and investors. In this study, weights of predetermined sustainability criteria are first calculated using the Entropy method. Then, Grey Relational Analysis is applied to analyze companies' sustainability performance and obtain rankings. According to both the raw scores and the results of the Grey Relational Analysis, Logo, Kafein and Alcatel companies were identified as the companies with the highest performance. The consistency of these results shows the validity of the applied method.

Keywords: Sustainability, IT Management, MCDM

JEL Codes: M14, M15, C44

Scope: Management information systems

Type: Research

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.041

Cite this article: Fidan, Ü. (2023). Assessment of sustainability compliance performance of information technology companies, *KAUJEASF*, 14(28), 1031-1050.

¹ It has been declared that the relevant study complies with ethical rules.

BİLİŞİM ŞİRKETLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYUM PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 04.09.2023 Yayına Kabul Tarihi: 19.12.2023

Üzeyir FİDAN
Dr.
Uşak Üniversitesi
Uzaktan Eğitim Meslek
Yüksekokulu,
Uşak, Türkiye
uzeyir.fidan@usak.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3451-4344

ÖZ Günümüzde sürdürülebilirlik kavramı, işletmeler açısından giderek daha fazla önem kazanmakta ve stratejik bir öncelik haline gelmektedir. Özellikle hızlı dijital dönüşüm yaşayan bilişim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, sürdürülebilirlik alanındaki performanslarının ölçülmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul Bilişim Endeksi'nde yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik performanslarının, Entropi temelli Gri İlişkisel Analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmesidir. Sürdürülebilirlik performansının objektif ölçümü hem şirketler hem de yatırımcılar açısından karar verme sürecinde yararlı olacaktır. Çalışmada ilk olarak belirlenen sürdürülebilirlik kriterlerinin ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Daha sonra Gri İlişkisel Analiz yöntemi uygulanarak şirketlerin sürdürülebilirlik performansları analiz edilmiş ve sıralamalar elde edilmiştir. Hem ham puanlar hem de Gri İlişkisel Analizi sonuçlarına göre Logo, Kafein ve Alcatel şirketleri en yüksek performansa sahip şirketler olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçların tutarlı olması, uygulanan yöntemin geçerliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, BT Yönetimi, ÇKKV

JEL Kodları: M14, M15, C44

Alan: Yönetim bilişim sistemleri

Türü: Araştırma

1. INTRODUCTION

For businesses, sustainability practices are of great importance in terms of increasing operational efficiency by reducing environmental impacts and strengthening corporate reputation and brand value. Today, sustainability has become an issue of great importance for companies operating in almost all sectors. However, the IT sector, which is rapidly developing and undergoing constant change with the impact of digitalization, has some unique characteristics in terms of sustainability (Soma, Termeer & Opdam, 2016; Garetti & Taisch, 2012; Dao, Langella & Carbo, 2011). Companies in this sector have serious responsibilities to conduct their activities in a sustainable framework. First of all, IT itself has the potential to improve the sustainability performance of many other sectors (Gatautis, 2008). In this respect, it is crucial for IT companies to show leadership in sustainability. Moreover, the nature of the sector is characterized by high energy consumption (Elavarasan et al., 2023) and the amount of e-waste is increasing (Widmer et al., 2005). At this point, the transition to environmentally friendly and sustainable operation models is of vital importance.

Non-financial issues, especially environmental, social and governance factors in the area of sustainability, are becoming increasingly crucial for both companies and investors (Bassen & Kovács, 2020). For companies, these issues are critical for business continuity, operational efficiency, reputation management, innovation and competitiveness. For investors, these factors include significant risks and opportunities that are considered in investment decisions. The long-term value-creation capacity of companies is directly linked to these issues. Therefore, for both companies and investors, not only financial data but also environmental, social and governance performance affect investment decisions and valuations. Therefore, non-financial reporting and transparency are of great importance. Companies included in the Borsa Istanbul (BIST) sustainability index are obliged to regularly report their sustainability performance. In these reports, companies' environmental sustainability practices, social sustainability policies and activities, corporate governance and ethical business principles, sustainability strategies and targets should be disclosed. Reporting activities should be carried out on an annual basis and in accordance with the Global Reporting Initiative (GRI) or similar recognized standards. Independent audit is recommended, although not mandatory. Prepared reports should be openly shared with the public (Sustainability Indices, 2023). In this way, companies can demonstrate their transparency and accountability in the field of sustainability, and at the same time, important information is provided for investors in the decision-making process.

The purpose of this study is to evaluate the compliance performance of IT companies in the Borsa Istanbul IT Index in the field of sustainability. In the study, firstly, the concept of sustainability and its importance for the IT sector are analyzed. Then, the current situation of the companies in the BIST IT Index on environmental, social, and corporate sustainability issues is analyzed. By analyzing the sustainability reports and other public statements of the companies, the companies in the index are compared in terms of sustainability performance. The main motivation of this study is to analyze the sustainability performance of the companies in the BIST IT Index with objective criteria, to reveal the current situation of the sector in this field and to create a basis for companies to develop sustainability-oriented strategies. Information technologies play a role in supporting sustainability both for its sector and for other sectors. However, IT companies also need good practices and transformation in this regard. The companies included in the BIST IT Index represent the leading IT companies in Turkey. Analyzing the sustainability performance of these companies is important to see the general trends in the sector. Another motivation of the study is to develop policy recommendations for the future by revealing the successes and shortcomings of companies in the field of sustainability. In this way, it will be possible to identify what needs to be done for the IT sector to contribute to Turkey's sustainable development goals. It is thought that the results of the research will be useful for both academia and the sector.

In the remaining sections of the study, the literature on sustainability performance is summarized. Then, the methodology of the study is explained in detail. The following section presents the empirical findings and conclusions. The conclusion summarizes the main outcomes of the study and makes recommendations for future research.

2. SUSTAINABILITY CONCEPT AND RELATED WORKS

A sustainability report is a comprehensive summary of an organization's environmental, social and economic performance (Sebhatu, 2009). These reports reveal the organization's sustainability strategy, goals and performance. It also transparently presents the organization's sustainability efforts and commitments to its stakeholders: customers, employees, shareholders, investors, suppliers and society.

Sustainability reports usually cover the following topics (Székely & Vom Brocke, 2017):

Environmental performance: The organization's environmental performance, such as energy use, water use, waste management, combating climate change and protecting natural resources.

Social performance: The organization's social responsibilities towards its employees, local communities and society.

Economic performance: The organization's financial performance and investments in sustainability.

Sustainability reports are generally prepared according to the Global Reporting Initiative (GRI), Sustainability Accounting Standards Board (SASB) and The Climate Disclosure Standards Board (CDSB) standards (Basu, 2022).

Sustainability is the long-term maintenance of an organization's environmental, social and economic performance. Sustainability reports are reports that comprehensively summarize an organization's sustainability performance. These reports set out the organization's sustainability strategy, goals and performance. Sustainability reports provide significant benefits for listed companies in terms of increasing investor confidence, improving financial performance, gaining competitive advantage and strengthening corporate reputation. In conclusion, sustainability reports are an important communication tool for listed companies. Listed companies that want to benefit from this situation are expected to prepare their sustainability reports in accordance with the standards and share them regularly with their stakeholders.

The measurement and management of sustainability performance in businesses has received increasing attention in recent years. Sustainability is an approach that aims to balance environmental, economic and social goals. For businesses, sustainability is of great importance in terms of operational efficiency, risk management, reputation, competitive advantage and long-term value creation. Measuring, monitoring and reporting sustainability performance plays a critical role in achieving these goals. However, since sustainability is a multidimensional concept, performance measurement poses various challenges. It is vital to develop accurate and consistent performance indicators and collect data on environmental, social and governance issues (Gedik, 2020; Turhan et al., 2018).

Sustainability reporting is the reporting in which companies disclose their policies, objectives, performance and risks in environmental, social and corporate governance areas. International standards are widely used for sustainability reporting (Koçyiğit et al., 2023). However, there is still a need to improve the quality of reporting (Onocak et al., 2023). Qualitative and quantitative indicators should be developed to better measure sustainability performance (Hallstedt, 2017). In addition, integrated sustainability indices that combine different dimensions can be created. Studies show that there is a positive relationship between sustainability compliance and firm value (Kevser & Doğan, 2020). Sustainability reporting can also positively affect financial performance (KR &

Prasad, 2023). However, sustainability accounting practices and reporting have some challenges. There is a need to raise awareness among stakeholders on this issue (Juusola & Srouji, 2023).

Various approaches and tools for sustainability performance measurement have been proposed in the literature. The most widely used among these are the Sustainability Accounting Standards Board (SASB) standards, the Global Reporting Initiative (GRI) standards and the recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) (Bose, 2020).

3. METHODOLOGY

3.1. Data Collection and Ethics

The data used in this study are compiled from the 2022 sustainability compliance reports (KAP Sürdürülebilirlik Raporları, 2022) of 30 companies in the Borsa Istanbul (BIST) IT Index. These reports are secondary data submitted by companies for open access on the Public Disclosure Platform (PDP). However, 5 companies that did not publish a sustainability report on PDP were excluded from the scope of the study. The study does not require any ethics committee approval due to the use of secondary data. Analyses of the data obtained were carried out within this scope.

The first step in Multi-Criteria Decision Making problems is to identify alternatives and evaluation criteria. In this study, firstly, possible alternatives for the decision-making problem and the criteria to be used in evaluating these alternatives are defined. For the problem of ranking the companies according to the scores obtained from sustainability compliance reports, the alternatives were determined as 25 companies in the BIST IT Index. Sustainability compliance performance, which is considered the dependent variable for each company, is analyzed under four main criteria. These main criteria are general principles, environmental principles, social principles and corporate governance principles. Based on a total of 33 sub-criteria and 58 items that make up the main criteria, the performance of the companies on each criterion was scored (Figure 1).

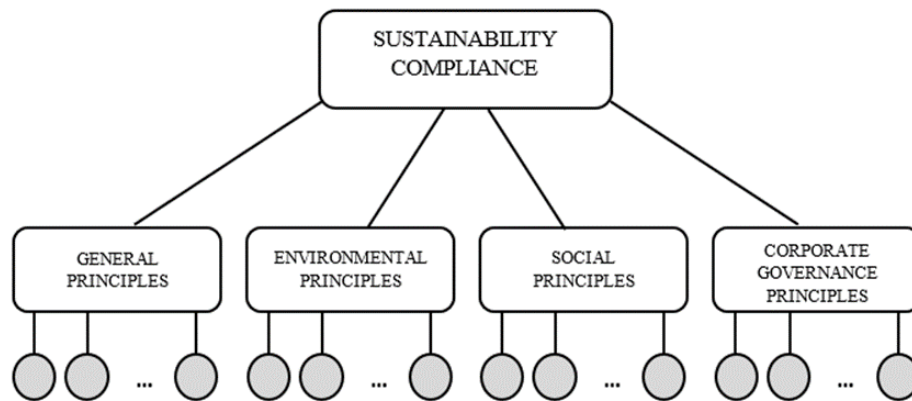

Figure 1: Sustainability Compliance Performance Model

Source: Created by the author using the PDP Sustainability Compliance form.

In the scoring process, the "Yes", "Partially", "No" and "Irrelevant" statements declared by the companies in accordance with the Public Disclosure Platform format were converted into numerical values and used.

3.2. Research Problem and Model

The main research problem of this study is to assess the sustainability performance of companies in the BIST IT Index in an objective and multidimensional manner. Scoring systems in existing sustainability indices are generally based on equal weighting or subjective methods. However, sustainability is a multidimensional concept and the importance levels of different criteria vary. Therefore, in this study, the environmental, social and corporate dimensions of sustainability will be discussed in detail and the weights of the criteria will be determined by objective methods. Thus, the current sustainability performance of companies can be analyzed more holistically and consistently. In this study, an entropy-based multi-criteria decision-making method is used to evaluate the sustainability performance of companies in the BIST IT Index. The model steps of the research are as follows:

- Sustainability compliance performance criteria are determined. The main criteria are general principles, environmental principles, social principles and corporate governance principles.
- For each criterion, sub-criteria and evaluation criteria are determined in accordance with the format used by the PDP.

- The data obtained from sustainability reports for companies are converted into numerical values on the basis of criteria.
- Criteria weights are determined with the Entropy Weight Method.
- Companies' sustainability performance scores are calculated using the Gray Relational Analysis method.
- Using the scores, companies are ranked according to performance.

3.3. Weighting Criteria

In this study, objective weighting was made by using the Entropy Weight Method for weighting sustainability criteria. Thus, consistent and objective weights independent of the subjective preferences of the decision-makers and/or the researcher can be obtained. The use of objective weighting provides a more valid and reliable assessment of sustainability performance. Less biased results can be obtained compared to subjective weighting (Fidan, 2022). At the same time, the consistency and comparability of the results of different researchers increases. Due to these advantages, an objective weighting approach was preferred in this study. The steps of the Entropy Weight Method (Shannon, 1948) used in the study are as follows:

1) Creating the Decision Matrix

In the Entropy Weight method, the criteria (indicators) and alternatives (examples) to be used in the evaluation are first defined. A matrix is created with each row representing an alternative and each column representing the criteria values of that alternative. Equation 1 shows the decision matrix (D) for n criteria and m alternatives.

$$D_{ij} = \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \cdots & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & \cdots & d_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ d_{m1} & d_{m2} & \cdots & d_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2) Normalization of Data

All data in the decision matrix are normalized with Equation 2.

$$N_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sum_1^m d_{ij}} \quad (2)$$

3) Calculation of Entropy Values

The Entropy value for each criterion is calculated by Equation 3.

$$E_j = - \frac{\sum_1^m N_{ij} \cdot \ln(N_{ij})}{\ln(m)} \quad (3)$$

4) Calculation of Entropy Weights

As a final step, the weights of the criteria are calculated with Equation 4 using the Entropy values obtained.

$$w_j = \frac{1-E_j}{\sum_1^n (1-E_j)} \quad (4)$$

3.4. Ranking Alternatives

There are many multi-criteria decision-making methods for ranking alternatives. In this study, Gray Relational Analysis (Liu, Forrest & Yang, 2012) integrated with the weights determined by EWM is used. Gray Relational Analysis is a method frequently used in decision problems involving uncertainty. The steps of the Gray Relational Analysis method are as follows:

1) Creating the Decision Matrix

This step was performed in the EWM process (see Equation 1).

2) Normalization of Data

Unlike the EWM, this step is performed by a method called min-max normalization (Equation 5).

$$n_i = \frac{d_i(j) - \min_j d_i(j)}{\max_j d_i(j) - \min_j d_i(j)} \quad (5)$$

3) Establishment of the Reference Series

$$X_{0j} = (n(j)) \quad (6)$$

The value calculated in Equation 6 shows the maximum value of criterion j in the normalized decision matrix.

4) Creating the Absolute Value Table

The absolute values of the differences between the values obtained in the reference series (X_{0j}) and the normalized values (n_{ij}) are calculated with Equation 7.

$$\Delta_{0i} = |X_{0j} - n_{ij}| \quad (7)$$

Thus, the matrix Δ is created (Equation 8).

$$\Delta = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \cdots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \cdots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \cdots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (8)$$

5) Creating the Gray Relational Coefficient Matrix

Gray relational coefficients (γ) are calculated by Equation 9. In this Equation, ρ is called the discriminant coefficient and is set as a value in the range [0, 1].

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + \rho \Delta_{max}}{\Delta_{0i}(j) + \rho \Delta_{max}} \quad (9)$$

6) Calculation of Gray Relational Ranks and Ranking of Alternatives

Gray relational degrees (π) are calculated with Equation 10.

$$\pi_{0i} = \sum_{j=1}^n [w(j) \cdot \gamma_{0i}(j)] \quad (10)$$

In Equation 10, $w(j)$ indicates the weight of the relevant criterion calculated by EWM. The gray relational degrees obtained as a result of the Gray Relational Analysis are ranked from higher to lower and the alternatives are ranked.

4. RESULTS

4.1. Entropy Weight Method

In this study, in order to calculate the criteria weights using EWM, firstly, the textual data obtained from the sustainability reports of the companies published on the Public Disclosure Platform were converted into numerical data according to the scoring framework shown in Table 1. Thus, the sustainability performances of the companies within the scope of the relevant criteria were converted into a quantitative data set that can be used in the EWM. Quantification

of textual data constitutes one of the preliminary processes required for the objective determination of criteria weights.

Table 1: Scoring Sheet

	Yes	Partially	No	Irrelevant
Scoring	2	1	0	0

Following the quantification of the textual data, the scores of the companies on the basis of the relevant sub-criteria and items were summed according to the scoring framework shown in Table 1 and the total scores were calculated on the basis of the four main criteria. Thus, the total sustainability performance scores of each company under the main criteria of environmental, social, corporate governance and general principles were obtained. This stage was used to create the decision matrix required for the application of EWM. The total scores obtained and the scores normalized by Equation 2 are presented in Table 2.

Table 2: Sustainability Compliance Scores and Normalized Scores

	TOTAL SCORES				NORMALIZED SCORES			
	Cr1	Cr2	Cr3	Cr4	Cr1	Cr2	Cr3	Cr4
ALCTL	20,0000	26,0000	36,0000	4,0000	0,1105	0,1126	0,0800	0,0769
ARDYZ	0,0000	2,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0087	0,0000	0,0000
ARENA	2,0000	0,0000	12,0000	2,0000	0,0110	0,0000	0,0267	0,0385
ATATP	6,0000	20,0000	22,0000	4,0000	0,0331	0,0866	0,0489	0,0769
DESPC	1,0000	0,0000	8,0000	1,0000	0,0055	0,0000	0,0178	0,0192
DGATE	1,0000	0,0000	8,0000	1,0000	0,0055	0,0000	0,0178	0,0192
EDATA	4,0000	0,0000	10,0000	2,0000	0,0221	0,0000	0,0222	0,0385
FONET	6,0000	0,0000	13,0000	0,0000	0,0331	0,0000	0,0289	0,0000
INDES	1,0000	0,0000	8,0000	1,0000	0,0055	0,0000	0,0178	0,0192
INGRM	2,0000	0,0000	2,0000	0,0000	0,0110	0,0000	0,0044	0,0000
KAREL	16,0000	33,0000	29,0000	3,0000	0,0884	0,1429	0,0644	0,0577
KAFEIN	20,0000	32,0000	32,0000	4,0000	0,1105	0,1385	0,0711	0,0769
KRONT	8,0000	3,0000	17,0000	4,0000	0,0442	0,0130	0,0378	0,0769
LINK	1,0000	0,0000	16,0000	0,0000	0,0055	0,0000	0,0356	0,0000
LOGO	21,0000	39,0000	36,0000	4,0000	0,1160	0,1688	0,0800	0,0769
MANAS	4,0000	1,0000	10,0000	2,0000	0,0221	0,0043	0,0222	0,0385
MIATK	19,0000	18,0000	32,0000	1,0000	0,1050	0,0779	0,0711	0,0192
MOBTL	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
MTRKS	3,0000	2,0000	17,0000	3,0000	0,0166	0,0087	0,0378	0,0577
NETAS	6,0000	13,0000	19,0000	2,0000	0,0331	0,0563	0,0422	0,0385
PAPIL	6,0000	12,0000	27,0000	4,0000	0,0331	0,0519	0,0600	0,0769
PENTA	12,0000	12,0000	34,0000	4,0000	0,0663	0,0519	0,0756	0,0769
PKART	4,0000	1,0000	14,0000	2,0000	0,0221	0,0043	0,0311	0,0385
SMART	18,0000	17,0000	30,0000	3,0000	0,0994	0,0736	0,0667	0,0577
VBTYZ	0,0000	0,0000	18,0000	1,0000	0,0000	0,0000	0,0400	0,0192

The criteria weights calculated with the help of Equation 1-4 are presented in Table3.

Table 3: Weights of the Criteria

	Cr1	Cr2	Cr3	Cr4
w	0,2335	0,4055	0,1668	0,1943

When the criteria weights obtained as a result of EWM are analyzed, it is seen that the environmental principles criterion has the highest weight with 0,4055. This shows that environmental sustainability stands out as the most important criterion in the evaluation of sustainability performance. The general principles criterion ranks second with a weight of 0,2335. Corporate governance principles rank third with a weight of 0,1943. The social principles criterion has the lowest weight with 0,1668. These weights reflect the multidimensional structure of sustainability performance and objectively reveal the level of importance of the dimensions. It is seen that environmental sustainability has a relatively higher priority.

4.2. Gray Relational Analysis

After determining the criteria weights with EWM, the next step is to evaluate and rank the sustainability performance of the companies in the BIST IT Index. For this purpose, Gray Relational Analysis method will be used in this study. Gray relational analysis is a method widely used in multi-criteria decision problems involving uncertainty. The sustainability performances of the companies will be evaluated and ranked with Gray Relational Analysis by taking into account the weights obtained with EWM.

The steps of creating the decision matrix, normalizing the data and creating the reference series are considered as the initial steps for GRA. As a result of these steps, the reference series was calculated as $Ref = \{1,000; 1,000; 1,000; 1,000\}$. The absolute values, gray levels and ranking results based on these values are given in Table 4.

Table 4: Ranking of Alternatives

	ABSOLUTE VALUE				GREY RELATIONAL				RESULTS	
	Cr1	Cr2	Cr3	Cr4	Cr1	Cr2	Cr3	Cr4	Grey Grade	Rank
ALCTL	0,0476	0,3333	0,0000	0,0000	0,9130	0,6000	1,0000	1,0000	0,8175	3
ARDYZ	1,0000	0,9487	1,0000	1,0000	0,3333	0,3451	0,3333	0,3333	0,3381	24
ARENA	0,9048	1,0000	0,6667	0,5000	0,3559	0,3333	0,4286	0,5000	0,3869	16
ATATP	0,7143	0,4872	0,3889	0,0000	0,4118	0,5065	0,5625	1,0000	0,5896	8
DESPC	0,9524	1,0000	0,7778	0,7500	0,3443	0,3333	0,3913	0,4000	0,3585	20
DGATE	0,9524	1,0000	0,7778	0,7500	0,3443	0,3333	0,3913	0,4000	0,3585	20
EDATA	0,8095	1,0000	0,7222	0,5000	0,3818	0,3333	0,4091	0,5000	0,3897	15
FONET	0,7143	1,0000	0,6389	1,0000	0,4118	0,3333	0,4390	0,3333	0,3693	18
INDES	0,9524	1,0000	0,7778	0,7500	0,3443	0,3333	0,3913	0,4000	0,3585	20
INGRM	0,9048	1,0000	0,9444	1,0000	0,3559	0,3333	0,3462	0,3333	0,3407	23
KAREL	0,2381	0,1538	0,1944	0,2500	0,6774	0,7647	0,7200	0,6667	0,7178	4
KAFEIN	0,0476	0,1795	0,1111	0,0000	0,9130	0,7358	0,8182	1,0000	0,8423	2
KRONT	0,6190	0,9231	0,5278	0,0000	0,4468	0,3514	0,4865	1,0000	0,5222	10
LINK	0,9524	1,0000	0,5556	1,0000	0,3443	0,3333	0,4737	0,3333	0,3593	19
LOGO	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1
MANAS	0,8095	0,9744	0,7222	0,5000	0,3818	0,3391	0,4091	0,5000	0,3920	14
MIATK	0,0952	0,5385	0,1111	0,7500	0,8400	0,4815	0,8182	0,4000	0,6055	7
MOBTL	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,3333	0,3333	0,3333	0,3333	0,3333	25
MTRKS	0,8571	0,9487	0,5278	0,2500	0,3684	0,3451	0,4865	0,6667	0,4366	12
NETAS	0,7143	0,6667	0,4722	0,5000	0,4118	0,4286	0,5143	0,5000	0,4528	11
PAPIL	0,7143	0,6923	0,2500	0,0000	0,4118	0,4194	0,6667	1,0000	0,5716	9
PENTA	0,4286	0,6923	0,0556	0,0000	0,5385	0,4194	0,9000	1,0000	0,6401	5
PKART	0,8095	0,9744	0,6111	0,5000	0,3818	0,3391	0,4500	0,5000	0,3988	13
SMART	0,1429	0,5641	0,1667	0,2500	0,7778	0,4699	0,7500	0,6667	0,6267	6
VBTYZ	1,0000	1,0000	0,5000	0,7500	0,3333	0,3333	0,5000	0,4000	0,3741	17

In the study, the sustainability performances of 25 companies in the Borsa Istanbul Informatics Index were evaluated and ranked using the Gray Relational Analysis method. According to the results of the analysis, the top three companies with the highest sustainability performance are LOGO, KFEIN and ALCTL, respectively. These three companies stand out as having the best practices in terms of environmental, social and corporate sustainability criteria. At the other extreme, INGRM, ARDYZ and MOBTL were the last three companies among the 25 companies. It is concluded that the sustainability performance of these companies is relatively low in terms of the criteria addressed. The ranking obtained reveals the current situation of companies operating in the IT sector.

4.3. Sensitivity Analysis

In Multi-Criteria Decision-Making problems, it can be seen that in some cases the results obtained (ranking) may be affected by the parameter values (e.g. criterion weights) predetermined by the decision maker. For this reason, it is important to perform sensitivity analysis to test the consistency and reliability of the results. In sensitivity analysis, the values of critical parameters are deliberately changed and the effect of this change on the results is examined. If the results are significantly affected by small parameter changes, the stability of the solution is low. In this study, sensitivity analyses were performed to investigate the effect of criterion weights and discriminant coefficients on the results. Thus, the robustness of the solution is tested.

The value of the discriminant coefficient (ρ) used in the gray relational analysis was accepted as 0,5. Figure 2 shows the change in the ranking of the alternatives when this value is changed.

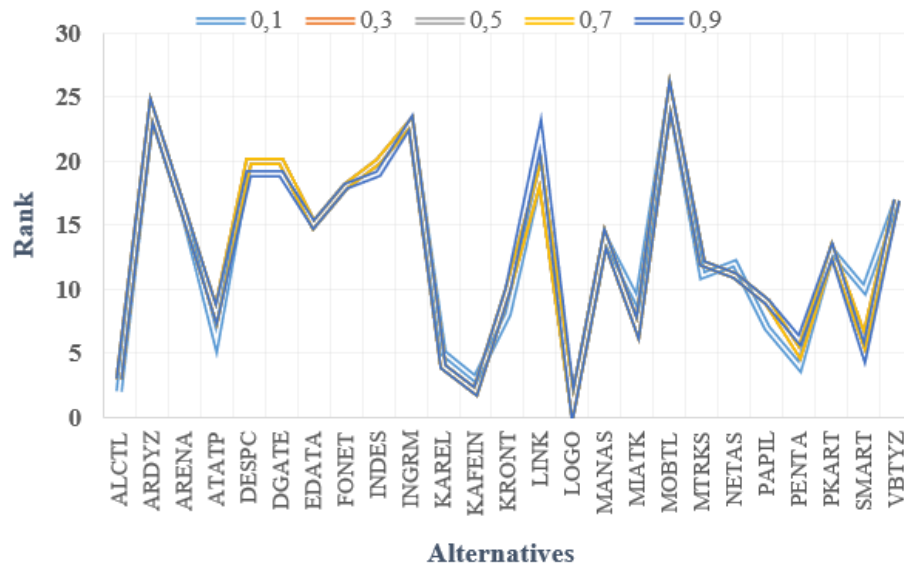

Figure 2: Sensitivity Analysis for the Discriminant Coefficient

As a result of the sensitivity analysis, it was observed that the change in the coefficient of discrimination (ρ) used in the gray relational analysis method did not have a determinant effect on the ranking results of the alternatives. The coefficient of discrimination can take values ranging between 0 and 1. In the analysis, the rankings obtained for different values of this coefficient between 0,1 and 0,9 were compared. Despite the change in the coefficient, there were no significant differences in the relative rankings of the alternatives, and the alternatives ranked higher in the overall ranking were similarly identified as having the best performance. These results show that the solution obtained by gray relational analysis is consistent and robust and reflects the sustainability performance of the alternatives independently of subjective parameters.

The criteria weights used in the Gray Relational Analysis were determined by EWM. The change in the ranking of the alternatives when the Equal weighting method, which is frequently used in the literature in the process of determining the weights, is shown in Figure 3.

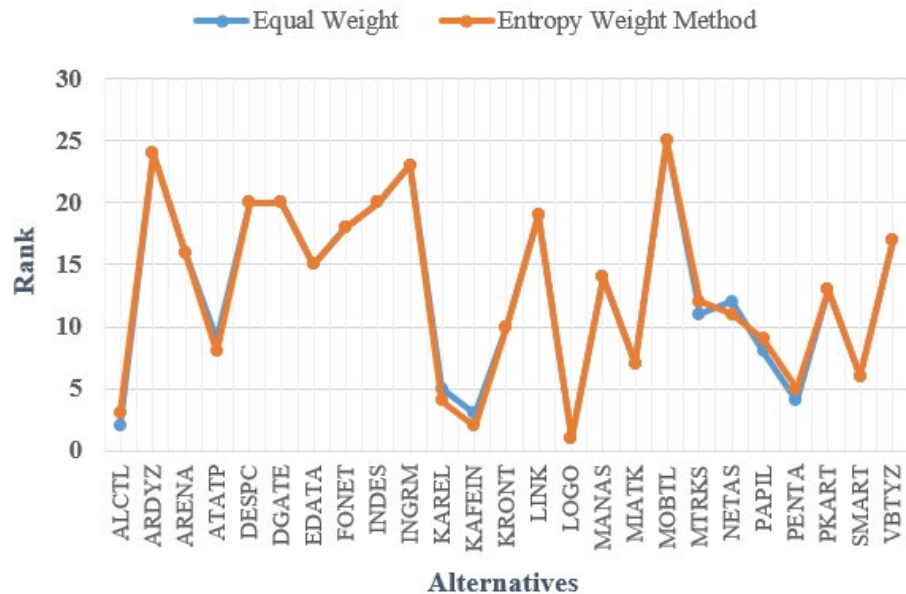

Figure 3: Sensitivity Analysis for Determining Criteria Weights

In another stage of the sensitivity analysis, the effect of the method used to determine the criteria weights on the ranking results of the alternatives was examined. For this purpose, the ranking results obtained by using the equal weight approach instead of the entropy method were compared. In the equal weight method, all criteria were assigned equal importance and weights were determined equally. In the comparison, it was observed that the alternative rankings obtained by both methods were very similar. Determination of criterion weights by different methods did not lead to significant differences in the relative rankings of the alternatives. This shows that the results obtained by Gray Relational Analysis are consistent and reliable.

5. CONCLUSION

Within the scope of the study, it is seen that the concept of sustainability is becoming increasingly important for businesses and that this issue has become a strategic priority, especially in rapidly digitalizing sectors. In this context, the importance of sustainability performance measurement in the IT sector, which is closely related to most sectors, will continue to increase. In this study, Gray Relational Analysis, one of the Multi-Criteria Decision-Making methods, was used in an integrated manner with the Entropy Weighting Method in performance

measurement. In this way, both the criteria weights and the ranking of alternatives were obtained objectively.

When the raw scores obtained from the data are evaluated, it is observed that Logo, Alcatel and Kafein received the highest scores in general principles performance, Logo, Karel and Kafein in environmental principles performance, Alcatel, Logo and Penta in social principles performance, and finally Alcatel, Atp, Kafein, Kron, Logo, Papil and Penta in corporate governance principles performance. According to the results of EWM-based Gray Relational Analysis, Logo, Kafein and Alcatel companies received the highest scores and achieved the top three rankings. These results demonstrate the consistency of the results of EWM-based Gray Relational Analysis.

The raw scores indicate that Logo, Alcatel and Kafein achieved the highest scores in general principles performance; Logo, Karel and Kafein in environmental principles performance; Alcatel, Logo and Penta in social principles performance; and Alcatel, Atp, Kafein, Kron, Logo, Papil and Penta in corporate governance principles performance. When the results of the EWM-based Gray Relational Analysis are analyzed, it is seen that Logo, Kafein and Alcatel companies rank first, second and third, respectively. The fact that the ranking obtained by EWM-based Gray Relational Analysis is consistent with the distribution of raw scores proves the validity and reliability of the results of the proposed method. The findings of the analysis support each other and allow consistent inferences to be made about the sustainability performance of the analyzed companies.

Although there are studies on sustainability performance measurement in the literature, studies specific to the IT sector are limited. Thanks to the proposed method, the study has enabled IT companies to objectively evaluate their sustainability performance. The results obtained provide useful information both to the academic literature and to companies and investors in the sector.

5.1. Managerial Implications

The following managerial implications can be drawn for this study:

- Companies operating in the IT sector should give strategic priority to sustainability. Sustainability-related policies and practices should be adopted company-wide.
- Companies should regularly measure and monitor their sustainability performance. In this way, weaknesses and strengths can be identified.
- Multi-Criteria Decision-Making methods provide objective and consistent results in sustainability performance measurement. Companies may consider using such methods.

- The sustainability performance results obtained can be used to identify areas for improvement and decision-making within the company.
- For investors, the sustainability performance of companies should be taken into account in investment decisions.
- Good practices in sustainability in the sector and across the country should be encouraged.
- Training and awareness-raising activities should be carried out to raise awareness on sustainability.
- The main managerial implication of this study is to emphasize the importance that IT companies attach to sustainability and their performance in this regard. Sustainability has become a strategic element that provides competitive advantage.

5.2. Implications for Future Research

Within the scope of this study, the following suggestions can be made for future research:

- The study can be repeated on companies operating in different sectors. Thus, a comparison between sectors can be made.
- Different multi-criteria decision-making methods (AHP, TOPSIS, VIKOR, etc.) can be used to compare the results.
- Critical factors affecting sustainability performance can be identified and the relationship between these factors and performance can be investigated.
- The relationship between internal practices and processes and sustainability performance can be examined.
- Deficiencies and errors in sustainability reporting can be investigated and suggestions can be developed to improve the quality of reporting.

6. CONFLICT OF INTEREST DECLARATIONS

There is no conflict of interest as the study is single-authored.

7. ACKNOWLEDGEMENT FOR FUNDING

No funding or support was used in this study.

8. AUTHOR CONTRIBUTIONS

The entire study was conducted by a single author.

9. ETHICS COMMITTEE STATEMENT AND INTELLECTUAL PROPERTY COPYRIGHTS

Ethics committee principles were followed in the study. No permission was required within the scope of intellectual property and copyrights.

10. REFERENCES

- Bassen, A., & Kovács, A. M. (2020). *Environmental, social and governance key performance indicators from a capital market perspective* (pp. 809-820). Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Basu, S. K. (2022). Convergence of global sustainability reporting standards: Need of the hour. *International Journal of Commerce and Finance*, 8(1), 132-146.
- Bose, S. (2020). Evolution of ESG reporting frameworks. *Values at Work: Sustainable Investing and ESG Reporting*, 13-33.
- Dao, V., Langella, I., & Carbo, J. (2011). From green to sustainability: Information Technology and an integrated sustainability framework. *The Journal of Strategic Information Systems*, 20(1), 63-79.
- Elavarasan, R. M., Nadarajah, M., Pugazhendhi, R., Sinha, A., Gangatharan, S., Chiramonti, D., & Abou Houran, M. (2023). The untold subtlety of energy consumption and its influence on policy drive towards Sustainable Development Goal 7. *Applied Energy*, 334, 120698.
- Fidan, Ü. (2022). Portföy çeşitlendirme kararı için Bitcoin bir alternatif olabilir mi? MEREC tabanlı VIKOR yaklaşımı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(2), 526-545.
- Garetti, M., & Taisch, M. (2012). Sustainable manufacturing: trends and research challenges. *Production Planning & Control*, 23(2-3), 83-104.
- Gatautis, R. (2008). The impact of ICT on public and private sectors in Lithuania. *Engineering Economics*, 4 (59), 18-28.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Hallstedt, S. I. (2017). Sustainability criteria and sustainability compliance index for decision support in product development. *Journal of Cleaner Production*, 140, 251-266.
- Juusola, K., & Srouji, R. (2023). Challenges associated with sustainability accounting and reporting practices: a legitimacy perspective. *International Journal of Law and Management*, 65(1), 64-87.
- KAP Sürdürülebilirlik Raporları, 2022. 3 Eylül 2023 tarihinde <https://www.kap.org.tr/tr/> adresinden erişildi.
- Kevser, M., & Doğan, M. (2020). Yönetim kurulu yapısı ve sürdürülebilirlik raporu uyumu: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 4(10), 39-54.

- Koçyiğit, S. Ç., Baskan, T. D., & Temelli, F. (2023). Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin “Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi”nde yer alan ilkelere uyum derecelerinin tespit edilmesi üzerine bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25 (MODAV 19. Uluslararası Muhasebe Konferansı Özel Sayısı), 77-98.
- KR, S., & Prasad, K. (2023). Does GRI compliance moderate the impact of sustainability disclosure on firm value?. *Society and Business Review*, 18(1), 152-174.
- Liu, S., Forrest, J., & Yang, Y. (2012). A brief introduction to grey systems theory. *Grey Systems: Theory and Application*, 2(2), 89-104.
- Onocak, D., Demir, M. & Ömer, K. (2023). BİST’te işlem gören sigorta şirketlerinin sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi ile değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32 (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale)), 368-394.
- Sebhatu, S. P. (2009). Sustainability performance measurement for sustainable organizations: beyond compliance and reporting. *Service Research Centre Karlstad University, Karlstad*.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Soma, K., Termeer, C. J., & Opdam, P. (2016). Informational governance—A systematic literature review of governance for sustainability in the Information Age. *Environmental Science & Policy*, 56, 89-99.
- Sustainability Indices, 2023. 3 Eylül 2023 tarihinde <https://borsaistanbul.com/en/sayfa/2227/sustainability-indices> adresinden erişildi.
- Székely, N., & Vom Brocke, J. (2017). What can we learn from corporate sustainability reporting? Deriving propositions for research and practice from over 9,500 corporate sustainability reports published between 1999 and 2015 using topic modelling technique. *PloS One*, 12(4), e0174807.
- Turhan, G. D., Özen, T., & Albayrak, R. S. (2018). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, stratejik önemi ve sürdürülebilirlik performansı ölçümü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 17-37.
- Vigneau, L., Humphreys, M., & Moon, J. (2015). How do firms comply with international sustainability standards? Processes and consequences of adopting the global reporting initiative. *Journal of Business Ethics*, 131, 469-486.
- Widmer, R., Oswald-Krapf, H., Sinha-Khetriwal, D., Schnellmann, M., & Böni, H. (2005). Global perspectives on e-waste. *Environmental Impact Assessment Review*, 25(5), 436-458.

YOK-YERDE KÖK SALMAK: FEMİNİST ÜTOPYALARDA EV KURGUSU¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 14, Sayı 28, 2023
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 28.07.2023

Yayına Kabul Tarihi: 03.11.2023

Arzu MALTAŞ EROL
Dr. Öğr. Üyesi
Karamanoğlu Mehmetbey
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Karaman, Türkiye
maltaşarzu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2683-214X

ÖZ | Bu çalışma, ütopya, feminist ütopya ve ev kavramlarını ele alarak, insanların idealize ettiği alternatif toplum yapılarını yansıtan düzenleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ütopyalar ve feminist ütopyaların insanların düş gücünü ve toplumsal arayışlarını nasıl şekillendirdiği, mevcut gerçekliklerinden uzaklaştırarak hayal ettikleri mükemmel toplumlara nasıl çektiği, toplumsal değişim ve dönüşümü nasıl sağladığı üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, bu süreçlerde ev kavramının oynadığı rol incelenmiştir. İnceleme kapsamında, toplumsal eleştirinin bir aracı olarak ortaya çıkan ütopyaların tarihsel gelişimi ele alınarak, bu kavramın zaman içinde nasıl evrildiği ve değiştiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu değişim süreci içinde, kadınların toplumdaki yerlerini ve statülerini değiştirmeyi hedefleyen feminist ütopyaların nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı araştırılmıştır. Bu çerçevede, feminist ütopyalarla ev kavramı arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak için ünlü yazar Charlotte Perkins Gilman'ın "Kadınlar Ülkesi (Herland)" adlı eseri incelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında, elde edilen bulgular özetlenmiş ve özellikle ev kavramının feminist ütopyalarla olan ilişkisi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ev, yok yer, feminist ütopya, Kadınlar Ülkesi

JEL Kodları: Y92, H83, Z00

Alan: Siyaset bilimi ve kamu yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2023.042

Atıfta bulunmak için: Maltaş Erol, A. (2023). Yok-yerde kök salmak: Feminist ütopyalarda ev kurgusu. *KAÜİBFD*, 14(28), 1051-1072.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

PLANTING ROOTS IN NOWHERE: THE CONCEPT OF HOME IN FEMINIST UTOPIAS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 14, Issue 28, 2023
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.07.2023

Accepted Date: 03.11.2023

Arzu MALTAŞ EROL

Asst. Prof. Dr.

Karamanoğlu Mehmetbey

University

Faculty of Economic and

Administrative Sciences,

Karaman, Türkiye

maltasarzu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2683-214X

ABSTRACT

This study aims to examine utopia, feminist utopia, and the concept of home, focusing on the alternative societal structures that reflect people's ideals. The study delves into how utopias and feminist utopias shape people's imagination and social aspirations, drawing them towards imagined perfect societies that diverge from their current realities. It also investigates how these utopias facilitate social change and transformation, while examining the role of the concept of home in these processes. Within the scope of this investigation, the historical development of utopias, which serves as a means of social critique, is thoroughly analyzed to understand how this concept has evolved and changed over time. Additionally, the emergence and dissemination of feminist utopias, which aim to alter women's positions and statuses in society, are explored. To comprehend the complex relationship between feminist utopias and the concept of home, Charlotte Perkins Gilman's renowned work, "Herland," is examined as a crucial reference. The conclusion summarizes the findings and emphasizes the relationship between the concept of home and feminist utopias.

Keywords: Home, utopia, feminist utopia,
Herland

JEL Codes: Y92, H83, Z00

Scope: Political science and public
administration

Type: Review

1. GİRİŞ

Korunma ve barınma gibi temel ihtiyaçlarla hayatımıza giren, duvarlarla dış dünyadan ayrılan ve kişisel bir yaşam alanı olarak kabul edilen 'eve', insanlık tarihi boyunca pek çok kültür büyük önem atfetmiş, sosyo-ekonomik bir değer yüklemiştir. Gündelik pratiklerle sınırları çizilen ev aynı zamanda insan-mekân ilişkilerinin çözümlenmesinde de temel bir kaynak olarak kullanılmıştır. Bachelard (1996, s. 32) tarafından oldukça güçlü bir kavrama işaret eden ve 'ilk evren' olarak görülen ev ya da daha da derinleştirilirse 'yuva' bir yere ait hissetme, orada kök salma gibi anlamlara gelmesi nedeniyle durağan bir niteliğe sahipmiş gibi görünse de sınırlarını genişletebilme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla bu noktada karşımıza gündelik pratikler aracılığıyla varolan sınırların değiştirilmesi ya da genişletilmesinin araçlarından biri olan ütopyalar çıkar. Olmayan yerlerde, olmayan zamanlarda tasarlanan mükemmel toplumlar, eşitlikçi, sınıfsız ve genellikle komünal bir yapıda varlıklarını sürdürür. Bilhassa erkek egemen kültürlerin hiyerarşik ve baskıcı yapısına; eşitlikçi söylemlerine karşın ataerkil izler taşıyan geleneksel ütopyalara da karşı duruş sergileyen feminist ütopyalar; genellikle kadın mekânı olarak kurgulanan, mahremiyet ve kadınla özdeşleştirilen evin sınırlarına müdahale ederek, yeni bir zamansal ve mekânsal içerik yaratır. Böylelikle ev kavramı, sosyo-ekonomik ya da fiziksel kalıplara sıkıştırılmadan genişletilebilir. Buradan hareketle çalışmada bireysel özgürlük, eşitlik, ataerkil düzene alternatif cinsiyetsiz bir toplum tahayyülü sunan feminist ütopyalarda kurgulanan ev düşüncesi ele alınmıştır. Kadın mekânı olarak kabul gören evlerin özgürlüğü kısıtladığı ve kadınları ikincilleştirdiği düşüncesinden hareket edilecek olursa bu zorunlu durumdan kurtulmak için evden çıkmak mı (Bora, 2009) yoksa evi, olmayan bir mekâna ve zamana taşımak ya da bu duygu yüklü ev kavramını topyekûn ortadan mı kaldırmak gerektiği tartışmaya değerdir. Bu çalışmada evlere yüklenen sembolik değerler de hesaba katıldığında bu yok yerde evin nasıl -yeniden- üretilebileceği ve bunların mekânsal pratiklere yansımalarının nasıl olduğu araştırılmış ve çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde ütopya ve distopya kavramları anlatılmış; ikinci bölümde ise eleştirel bir yazın türü olarak ortaya çıkan feminist ütopyalara ilişkin genel bir bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde eve ilişkin kavramsallaştırmalar üzerinde durulmuş, son olarak ise Charlotte Perkins Gilman'ın Kadınlar Ülkesi (Herland) adlı eserinde kurgulanan ev düşüncesi, feminist ütopyaların bir örneği olarak literatürde önemli bir yere sahip olması nedeniyle mekânsal bağlamda değerlendirilmiştir.

2. YOK- YERİN ÖYKÜSÜ

İnsanların adil bir toplumsal düzende mutlu yaşamaya layık olduğu inancından hareket eden ütopyalar, çağın olumsuz toplumsal koşullarına tepki ya da bu olumsuz koşulların yerine geçecek bir seçenek geliştirme çabasından doğmuştur (Bezel, 1993, s. 17). Claeys (2012, s. xi) ütopyayı “bu hayatta veya başka bir yerde daha iyi bir varoluş durumu yaratarak psikolojik bir umut arzusunu temsil eden bir toplum” olarak tanımlar. Lefebvre’e (2013, s. 124-5) göre ise ütopya, yakınlardaki düzenin uzaklardaki düzenle birleşmesidir; hem her yerdedir hem de hiçbir yerde değildir. Burada önemli olan yaratılan alternatiflerin gerçekleşmesi değil, uzun vadede beklentilere yönelik bir iyimserliktir.

Thomas More, 1516’da Rönesans, Hümanizm ve Reformasyon hareketlerinin etkisi altında, felsefi, politik ve sosyal fikirleri deneyebileceği hayali bir alanı temsil eden izole bir ada olan Nusquama’nın hikayesini yazmıştır (Urgan, 1984, s. 9). Çeşitli revizyonlarla More adanın adını çok daha tanıdık olduğumuz bir isimle; Utopia’yla değiştirmiştir. İyi bir yer ya da olmayan yeri temsil eden Utopia’nın kendi içindeki paradoks burada gizlidir: Mükemmel yer, hiçbir yerle özdeş değildir (Bedore, 2021a). ‘Olmayan yer’e karşılık gelen ‘ou-topos’, More’un kelime oyunlarının bir ürünü olarak (Havemann, 2005, s. 7), genellikle zıt eğilimli iki güdü içerir (Kumar, 2005, s. 12). Yunanca’da ‘ou’ ön ekinin aynı zamanda ‘iyi’ anlamına gelen ‘eu’yu çağrıştırması, kavramın ‘iyi-yer’ olarak da kullanılmasına neden olmuştur (Ağaoğulları & Köker, 2008, s. 236-237). Thomas More’dan beri birçok yazar ütopya kavramı üzerine çalışmış, edebi bir tür olarak varlığını korumasını sağlamıştır. 16. ve 17. yüzyılın kaotik ortamı, uzun çalışma saatleri ve dinin merkezi konumu, o döneme özgü ütopyaların içeriğini etkilemiştir (Maltaş Erol & Görmez, 2016, s. 85). 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin yaratmış olduğu özgürlükçü düşüncelerin yanı sıra kapitalizmin şekillendirdiği düşüncelerle hak, eşitlik, demokrasi, özgürlük ve toplumsal sözleşme gibi kavramlara ağırlık verilmiştir (Temizarabacı Yıldırım, 2016, s. 71). Aydınlanma’nın söylemlerine ilişkin güncel tartışmalar ışığında 18. yüzyıl ütopyalarının, Aydınlanma’yı çekişmeli kılan toplumsal cinsiyet, cinsellik, sömürgecilik ve siyaset üzerine çok sayıda söylemi de yansıttığı öne sürülmüştür (Pohl, 2008, s. 685).

Modern anlamda ütopyalar ise daha çok 19. ve 20. yüzyılda yazılmaya başlanmıştır (Bora & Temizarabacı, 2012, s. 505). 19. yüzyılda sosyalizm, ütopyacı yazını etkilemiş; ekonomik eşitlik düşüncesinden hareketle de üretim ve tüketimin adil bir şekilde düzenlenmesi ile ortak yaşam vurgusuna ağırlık verilmiştir (Temizarabacı Yıldırım, 2016, s. 71). Nitekim yüzyılın ilk yarısında komünal topluluklara işaret eden ütopyacı sosyalistlerin eserleri ağırlıktayken, ikinci yarısında edebi türe daha yakın eserler ortaya çıkmaya başlamış (Maltaş Erol, 2016, s. 12) ve More’unkine benzeyen ütopyalardan uzaklaşmıştır (Urgan,

1984, s. 91). Bu süreçten sonra artık klasik ütopyalardaki durağanlık, baskıcılık, değişime kapalılık eleştirilirken, ütopyanın yeni fikirlere açık olması gerektiğini savunan ve “eleştirel ütopya” olarak adlandırılan ve ilerleyen süreçte feminist ütopyacılar tarafından da geliştirilerek kullanılan (Bora & Temizarabacı, 2012, s. 506) yeni bir tür doğmuştur.

3. FEMİNİST BİR DÜNYAYA DOĞRU

Eleştirel ütopyalar, geleneksel ütopya kavramının ve onun ürettiği belirsizliklerin ötesine geçerek, ütopya fikrini eleştirel bir perspektifle ele alır. Bu bağlamda, çoğu kadın ütopyası eleştirel olarak tanımlanabilir. Eleştirel ütopyalar, feminist ütopya düşüncesinin temel noktasını ataerkil sistemin varlığı olarak belirleyerek, kadınların erkekler ve ataerkil yapı tarafından ezilmesinin sosyal faktörlerle açıklanmasını araştırarak, kamusal ve politik alanda çözümler arar (Keinhorst, 1987, s. 91). Feminist ütopyaların temel özelliklerinden biri, Aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkan Kartezyen düşünce yapısının, doğayı ve dünyayı anlama biçimlerini şekillendiren ve ataerkilliği uygarlığın temel gerçeği olarak kabul eden bir duruşa karşı çıkmasıdır. Dolayısıyla kadının aleyhine işleyen bu uygarlaşma sürecinin talihsiz başlangıcı, aynı zamanda feminist ütopyaların da ortaya çıkışıyla paralellik gösterir (Ersoy, 2007, s. 94). Bu tür ütopyalar, kadın terimini genel olarak insanla eşanlamlı hale getirerek (Patai, 1983, s. 182), okuyucuları mevcut kadın gerçekliğinden uzaklaştırıp farklı ve bütünsel bir dünyayı keşfetme fırsatı sunar. Ortaya çıkan kadın hayal gücü de bize sadece büyüleyici bir literatür sağlamakla kalmaz, aynı zamanda değişim için alternatif yollar bulmamızı sağlar (Khanna, 1984, s. 97). Feminist ütopyalar bir bakıma uyarı niteliği taşır. Mevcut toplumsal sorunların olası en kötü sonuçlarını gözler önüne sererek değişim gerekliliğine vurgu yapar. Böylelikle toplumdaki eşitsizlik veya kadınlara yönelik baskı, çağdaş toplumda değişim ihtiyacını vurgulamak için abartılı veya yoğunlaştırılmış şekilde tasvir edilir (Napikoski, 2020).

Feminist ütopyalar, doğası gereği ütöpiktir. Nitekim bu tür ütopyalar, sadece cinsiyet baskılarını ele almakla kalmayıp genellikle cinsiyetsiz bir toplumun hayalini sunar. Feminist ütopyalar, bazen sadece kadınlardan oluşan toplumları veya biyolojik olarak androjen veya gerçekten eşitlikçi iki cinsiyetli toplumları tasarlar. Feminist düşünce, cinsiyete dayalı ayrımcılığı analiz etmeye ve ortadan kaldırmaya yönelirken mevcut dünyayı eleştirir ve cinsiyetten bağımsız bir alternatif dünya önerir. Bu nedenle, feminist ütopyalar hem mevcut dünyayı eleştirir hem de geleceği şekillendirmeye çalışır (Mellor, 1982, s. 241, 243). Bu ütopyalar, kadın değerlerinin egemen olduğu alternatif toplumları tasvir ederek (Khanna, 1984, s. 97), okuyucuyu ataerkil sistemden arınmış bir dünyanın hayaline yönlendirir. Feminist ütopyalar, metaforlar ve karşıtlıklar üzerine kurulu

olup, mevcut kusurlu dünya ile mükemmel gelecek dünyasını temsil eder. Feminist ve eşitlikçi bir dünya ise bu ütopyalarda temel hedef olarak gösterilir (Pfaelzer, 1988, s. 286-7). Bu tür ütopyalar, klasik ütopyalardan farklı olarak bireylerin soyut bir son durum modeli yerine yaşanmış deneyimlerin bir sonucu olarak birden fazla olası geleceğin ortaya çıktığı süreç odaklı bir model sunar (McKenna, 2001; Bardzell, 2018).

Feminist ütopya yazarları, ataerkil toplumun kadınları nasıl yabancılaştırdığını ve kısıtladığını odaklanarak okuyucuları kadınların potansiyellerini ortaya koyabilecekleri ve kendilerini evlerinde hissedebilecekleri alternatif bir (feminist) toplumla tanıştırlar (Pearson, 1977, s. 50). Ancak feminizmden beslenen feminist ütopyalar, feminizmin tek bir düşünce ve fikir akımı olmamasından etkilenir. Nitekim, feminist hareket genellikle üç dalga içinde tanımlanır ve her bir dalga hem teori hem de pratiği hem felsefeyi hem de aktivizmi içerir (Bedore, 2021b). Birinci dalga feminizm, 19. yüzyılın sonundan başlayarak kadınların eşitlikçi bir toplum yaratma çabalarına odaklanmıştır. Özellikle mülkiyet hakkı, ekonomik özerklik ve oy kullanma gibi haklar için mücadele edilmiştir (Kessler, 1989). 1950'lerden başlayarak 1980'lere kadar süren ikinci dalga feminizmin etkileri, feminist ütopya yazımında kendini göstermeye başlamış; cinsiyet ayrımcılığı daha sistematik bir şekilde ele alınmıştır (Bedore, 2021b). Bu dönemde kadınların talepleri sadece eşitlik ve mülkiyetle sınırlı kalmamış (Bora & Temizarabacı, 2012, s. 509), toplumsal roller ve güç dinamikleriyle daha fazla ilgilenilen konulara odaklanılarak (Napikoski, 2020); kadın özerkliği bireysel özgürlüğün sınırlarını aşacak şekilde kullanılmıştır (Kessler, 1989, s. 121). 1970'lerden itibaren feminist ütopyalar, sadece "kadın-erkek ilişkileri veya feminizmden değil, LGBT hareketi, ekolojik hareket ve diğer hareketlerden de etkilenerek, doğanın korunmasını ve klasik ütopyaların heteroseksist bakışını eleştiren yeni bir tarza doğru evrilmiştir" (Bora & Temizarabacı, 2012, s. 509). 1990'lı yılların sonundan itibaren yükselen üçüncü dalga feminist hareket ise ilk iki dalga feminizmin sınırlılıklarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Üçüncü dalga feminizm, cinsiyet ve cinsellik gibi kavramları daha akıcı bir şekilde kullanmış; aynı zamanda daha kapsayıcı bir yaklaşımla hem pratik hem de felsefi anlamda daha geniş bir kesimi kucaklayarak, erkekleri de sürece dâhil etmiştir (Bedore, 2021b). 20. yüzyılda kaleme alınan feminist kurgular, kadınların ev dışında çalışabilecekleri, yeni sermaye akışlarına, seri üretim sistemlerine ve sanayileşmenin yarattığı yeni kamusal alanlara erişebilecekleri bir toplumun yansımalarını ele almıştır (Drapeaud, 2018).

Feminist ütopyalar, Thomas More'un "iyi/yok-yer" kavramlarının sınırlarını genişleterek ondan çıkarımlar yapar ve bu yokluğu/iyiliği tarihin dışında konumlandırır. Diğer bir deyişle feminist ütopyalarda, ataerkil tarihin

dışında konumlanan feminist "yok-yer" bulunur. Daha önce ütopyalarda -satır aralarında- tasavvur edilen kadınlar, feminist ütopyalarda yeniden üretilerek geleneksel ütopya anlayışına yeni bir katman ekler (Pfaelzer, 1988, s. 284). Böylelikle feminist ütopyalar kadınlara seslerinin duyulacağı bir platform sunarak uygulanabilir bir gelecek oluşturma konusunda rehberlik eder (Kasai, 2018, s. 1396). Bu ütopyalar, cinsiyetin, cinsel organların veya hormonal düzenlemelerin önemli olmadığı bir dünyayı betimler. Duyguların cinsiyete dayanmadığı bir yerde, herkesin hem kırılğan hem de güçlü, hem saldırgan hem de anlayışlı, hem kendine güvenen hem de uzlaşmacı veya şefkatli ve lider olabileceği bir toplum hayal edilir (Alderman, 2017). Bu durum aslında Batı ütopya geleneğinin karakteristik özelliklerinin heteroseksüel, hiyerarşik ve ataerkil niteliklerine karşı bir tepki gösterilmesinden kaynaklanır (Sargent & Sargisson, 2014, s. 301).

Kadınlar için iyi toplumun, mutlaka mükemmel olması gerekmez; sadece başka bir yazarın deneyiminden daha iyi veya üstün olması yeterlidir ki, bu da feminist ütopyaların erkek ütopyalarından farklı odak noktaları olduğuna işaret eder. Esasında uzun bir süre boyunca ütopyalar, erkeklerin tekelinde kalmış ve üretim, ekonomi ve kolektif mülkiyete odaklanarak akla güvenme eğiliminde olmuştur. Ancak, kadın ütopyaları genellikle üreme, bakım ve ahlaka güvenme eğilimindedir (Halsaa, 1988). Erkekler tarafından kaleme alınan ütopyalarda kamu politikası bir amaç olarak vurgulanırken, kadın ütopyalarında bu konular gelişmiş insan ilişkilerini sonlandıran bir araç olarak görülür ve öncelikle bu konulara odaklanılır. Kadın ütopyalarında genellikle aile, cinsellik ve evlilik konuları merkeze yerleştirilir (Kessler, 1989, s. 118). Kadınların ütopyalarında iktidara, mülkiyete ve kurumsallaşmaya yer yoktur. Kadın ütopyaları totalitarizmin, kolonyalizmin, militarizmin, maşizmin, despotizmin, öğretilerin, törelerin, ikiyüzlü ahlak kurallarının, 'mutfakta aşçı, evde anne, yatakta fahişe' denkleminin olmadığı bir "yer" tasavvurunu sunar (Öğüt, 2009). Bu nedenle, Kumar'a göre (2005, s. 161) "kadınların ütopyaya olan ilgisi kaçınılmazdır. Çünkü, kadınlar başka nerede özgür ve eşit olabilirlerdi? Tarihte bilinen hiçbir toplum, erkeklerle somut veya sembolik eşitlik sağlamamıştır. Eski ütopyalarda bile, kadınların konumu sert bir şekilde erkeklerin gerisinde kalmıştır." Sonuç olarak, erilliğin getirdiği ele geçirme, hükmetme ve iktidar kurma düşüncelerine ve düz çizgisel ilerleme eğilimine karşın, kadınların ütopyaları döngüsel bir zaman kavrayışına ve pozitif bir duyarlılığa dayanır (Donovan, 2005, s. 328). Bu nedenle feminist ütopyalar, kadın bakış açısıyla ortaya çıkan farklılıkları yansıtarak, konuya ilişkin literatürde varlığını ortaya koymaya başlamıştır.

Feminist ütopyalar, kadının annelik ve iş ilişkisini yeniden tanımlayarak yeni bir toplum kurgusu oluşturur (Drapeaud, 2018). Bu ütopyalar, ataerkil toplumun eleştirilerini yaparken, kadınları baskı altına alan güçleri de ön plana

çıkarma eğilimindedir. Özellikle, kadın işinin düşük statüsü ve ücret sorunu önemli bir endişe kaynağıdır. Bu nedenle, hiçbir feminist ütopyada işin türüne göre gelirden farklılık olmaz. Feminist ütopyalar gayrimeşruluk kavramını reddeder çünkü, çocuklar asla gayrimeşru kabul edilmez ve her birinin bir annesi vardır. Ancak annelik geleneksel anlayışın dışında, çocukların annelere bağımlı veya annelerin malı olarak görülmediği bir düzen içinde yer alır. Çocuklar, bireysel kimliklerini taşıyan kişiler olarak kabul edilir ve aileye değil, bireye ait isimlerle çağrılır (Pearson, 1977, s. 50).

Özetle, feminist ütopyaların farklı yazarlar tarafından farklı zamanlarda veya mekânlarda kaleme alınmış olmaları veya farklı konuları içermeleri, aslında yüzeysel bir farklılığa işaret eder. Nitekim oluşturulan ütopyik toplumlar, şaşırtıcı bir şekilde benzerlikler taşır. Neticede feminist ütopyalar, temelde yaşanan çağın sorunlarından doğsa da bu ütopyaların asıl meselesi kadınların toplumsallaşmasının ataerkil sistem içinde veya ataerkil sisteme rağmen gerçekleşmesidir. Dolayısıyla bu süreçte ortaya çıkan farklılıklar genellikle sembolik niteliktedir. Feminist ütopyaların gerçek savaşı, daha insancıl ve eşitlikçi bir dünyanın temellerini atmak ve gündelik pratiklere bunları entegre etmektir.

4. EVİN MEKÂNSAL İFADESİ

İlk bakışta ev, kişisel yaşam alanı olarak dış dünyadan izole edilmiş, korunaklı ve güvenli hissettiren bir mekân olarak algılanabilir. Ancak farklı disiplinler tarafından farklı öznelerle incelendikçe, farklı içeriklerle çeşitli anlamlar kazandıkça ev üzerine konuşmanın bu denli kolay olmadığını görürüz. Çünkü, ev bazen tanımsızlaşabilen karmaşık bir fenomen olarak nitelendirilebilen bir kavramdır (Barlas, 2019, s. 96). Gündelik yaşantımızda sıkça kullandığımız en basit kelimelerden biri olsa da içerdiği anlam derinlemesine düşünüldüğünde eve yönelik sorgulamalar ve farklı bakış açıları ortaya çıkabilir (Kılıçkiran, 2018, s. 1). Watson ve Austerberry'nin (1986: 93-97) araştırması, evin birçok farklı anlama işaret ettiğini göstermektedir: Uygun maddi koşullar ve standartlar, duygusal ve fiziksel sağlık, sevgi dolu ve özenli sosyal ilişkiler, kontrol ve mahremiyet, basitçe yaşama ve uyuma mekânı gibi. Mallett'in (2004) kapsamlı çalışmasına göre ise ev, insanların birbirleriyle olan ilişkileri, özellikle aileleriyle olan ilişkileri ve yerler, mekânlar ve nesnelere olan ilişkileri hakkında karmaşık, birbirine bağlı ve zaman zaman çelişkili sosyo-kültürel fikirlerin bir deposu olarak işlev görmektedir. Ev, rahatlama, kolaylık, samimiyet, gevşeme ve güven hissiyle ilişkilendirilebilirken, aynı zamanda baskı, zulüm ve zorbalıkla da ilişkilendirilebilir. Kimi zaman aidiyet duygusu yaratan ev, aynı zamanda dışlanma ve yabancılaşma hissi de yaratabilir. Varoluş için en temel kavramlardan biri olabilirken bazen de gereksiz görülebilen ev, üretim ve

tüketim ilişkileri, küreselleşme ve milliyetçilik, vatandaşlık ve insan hakları, hükümet ve yönetişimin rolü gibi konuları incelemek için önemli bir mekân olabilir. Sınırları açık veya kapalı ya da geçirgen bir yapıya da sahip olabilen ev mahremiyet, aile, akrabalık, cinsiyet, etnisite, sınıf, yaş ve cinsellik gibi konularda fikir ve uygulamaların analiz edilmesi için bir bağlam sağlayabilir (Mallett, 2004, s. 84). Diğer bir ifadeyle ev, neyi kastettiğimize bağlıdır (Hollander, 1991). Esas itibarıyla, ev denildiğinde sabit bir içerikten söz etmek pek mümkün değildir; neticede ev ölçülebilir bir ampirik değişken olarak değerlendirilemez. Bu nedenle evi anlamlandırmak için belirli nedensel ilişkiler veya açıklamalar üretmek yerine, evin soyut bir kavram olduğu gerçeğinden hareketle mevcut anlayışın derinleştirilmesi gerekir (Dovey, 1985, s. 34). Dolayısıyla evle ilgili bilinmesi gereken temel nokta kesinlikle işlevlerinden herhangi biriyle tanımlanamayacağıdır (Douglas, 1991, s. 288).

Peter Somerville (1997, s. 226) tarafından ev, hem 'gerçek' hem de 'ideal' formlarda fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak inşa edilen ve bu farklı inşa türlerini bir arada tutan; tek bir sürecin parçası olarak oluşan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Bu görüş Rapport ve Dawson (1998, s. 8) tarafından da desteklenmiş, evin kültürel normları ve bireysel hayalleri içerdiği savunulmuştur. Evi maddi ve hayali bir coğrafya olarak kabul ederek mekân ve duygular arasında karşılıklı ilişkiye sahip bir alan olarak tanımlayan Blunt ve Dowling (2006, s. 22) gibi Saunders ve Williams (1988, s. 83) da evin sosyo-mekânsal bir varlık olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlamıyla ev hem fiziksel bir birim hem de ev halkının sosyal biriminin birleşimine karşılık gelmektedir. Evin ideolojik bir kavram olarak görülmesi gerektiğini savunan Gurney ise (1990, s. 26-29), evin insanların yaşadıkları yerlere duygusal olarak bağlanmalarında bir araç olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda ev, duygu yüklü ve anlamlandırmaya dayalı, kişiselleştirilmiş alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ev kavramı, "benim evim" veya "evimde hissediyorum" gibi olumlu ifadeleri beraberinde getiren anlamlandırmalarla bağlantılıdır. Bu düşünce, Bachelard'ın (1996, s. 32) "evimiz dünyamızın köşesidir" ifadesiyle paralellik göstermektedir. Ancak ev yalnızca fiziksel duvarlardan oluşan bir yapı değil; duygusal deneyimlerin yanı sıra bilişsel ve zihinsel yapıyı da kapsayan bir alandır (Somerville, 1992, s. 530). Bu nedenle insanlar, deneyimi veya anısı olmasa bile ev hissine sahip olabilir (Somerville, 1989, s. 115).

Eve yönelik tanımlamalarda öne çıkan belirleyicilerden ve farklı ikili içerik sunan kavramlardan biri de kamusal/özel ya da iç/dış arasındaki ayrımdır. Bu ayrıma göre ev, içeride rahat ve güvenli bir alanı temsil eden; daha sınırlı ve kadınsı olarak kodlanan bir yerdir. Dışarı ise etkileyici ve tehdit edici olarak algılanan; aynı zamanda sınırları daha geniş ve belirsiz olan bir yere karşılık gelir

(Mallet, 2004, s. 71). Bu anlamıyla ev, bizi dış dünyanın tehlikelerinden koruyan ve duvarlarıyla bizi dışarıdan ayıran bir sığınak olarak görülür. Oysa gerçekte evin içerisi dışarıya bağlıdır ve dışarıdan etkilenir. Bu nedenle evi anlamak için onu izole ve kapalı bir mekân olarak değil, iç/dış arasındaki sınırları sorgulayan bir ilişki ağı şeklinde yorumlamak gerekir. Nurdan Gürbilek'in (2014, s. 63) de belirttiği gibi "...ev ne keşfedilecek bir dıştır, ne de dış dünyaya karşı sığınılacak bir iç...Ev dışarıya karşı bir sığınak olduğu kadar bir engel de olabilir". Dolayısıyla ev, hem daha büyük dünyayı ele geçirme şeklimizi hem de bu dünyanın içindeki özel alanımızı temsil eder (Jackson, 1995, s. 122-123).

Evi anlamlandırmaya ilişkin çalışmalarda dikkat çeken bir başka değişken ise ailedir. Bu çalışmalarda evin tanımlanması ve sınırlandırılması daha çok ev ve aile arasındaki bağlantıyla yapılmıştır (Jones, 2000; Finch & Hayes, 1994; Bowlby, Gregory, & McKie, 1997). Buna göre ev, doğumdan hemen sonra bir kişinin yaşadığı ev veya çocukluk ve aile evidir. Dolayısıyla bu anlamıyla aile ilişkilerini ve yaşam süreçlerini sembolize eden yapılar ev kabul edilir (Bowlby vd., 1997; Jones, 2000; Mallet, 2004). Bu tanımlamalara göre, ev hem maddi hem de sembolik olarak belirli cinsiyetlendirilmiş rolleri ve ilişkileri uygulayan ve teşvik eden heteroseksüel çiftin mülkiyetindedir (Mallet, 2004, s. 74). Cinsiyete dayalı algılar üzerine yapılan erken dönem çalışmalarda, erkeklerin evi bir statü ve başarı göstergesi olarak değerlendirdiği, kadınların ise sığınak olarak gördüğü kabul edilmektedir (Somerville, 1997; Seeley vd., 1956; Rainwater, 1966).

Feminist coğrafyacılar, evin iç/dış veya kamusal/özel gibi sınırlamalarının kadına ait meselelerin özel alanla sınırlandırılmasına yol açtığını fark etmiş ve bu konuya büyük ölçüde ilgi göstermiştir. Bu ilginin temel nedeni, üretim ve tüketim meselelerinin kadınlarla bağlantılı olduğunu ve iç/dış gibi keskin ayrımların pratikte uygulanamayacağını vurgulamaktır. 1970 ve 1980'lerdeki feminist yazarlar evi, kadınların baskı, zulüm ve ataerkil egemenliğin bir alanı olarak tanımlamış ve kadınların bu özel alanda üreme ve ev işçiliği yaşamına mahkûm edildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca ev, genellikle kadınlar tarafından yaratılan, feminen bir alan olarak kabul edilmesine rağmen, kadınlar genellikle bu alanda hem otoriteye hem de kendi alanına sahip olamamıştır (Eisenstein, 1984; Madigan, Munro, & Smith, 1990; Rose, 1993; Darke, 1994). Dolayısıyla feminist coğrafyacılar evi, kadınların deneyimlediği baskıları ve kısıtlamaları yansıtan bir mekân olarak gördüklerini vurgulamıştır. Rose (1993, s. 120, 121), ev hayatının başlangıçta özel alana denk geldiği ve kamusal alanda konumlandırılan emeğin dünyasının birbirinden bağımsız ve hatta dışlayıcı olarak görüldüğünü vurgulayarak, evin toplumsal bir yer olarak algılanmamasının sorun yarattığını belirtmiştir. Bu nedenle feminist coğrafyacılar, ana akım coğrafyanın kamu/özel ikiliğine karşı çıkararak, kamusal ve özel alanlar ile iş ve ev arasındaki uçurumu

reddetmiş ve toplumsal yeniden üretim konusuna odaklanarak bu iki dünyayı birleştirmeye çalışmıştır (Tuncer, 2012, s. 80). Bu şekilde kendi içinde hiyerarşik bir sıralama içeren cinsiyetlendirilmiş mekânların oluşumuna (Sancar, 2009, s. 53-54) karşı çıkmışlardır. Feminist coğrafyacılar, toplumsal cinsiyet rollerinin mekâna göre farklılaşmasına odaklanarak evin artık "tutarlı, sınırlı ve yerleşik" (Massey, 1995, s. 54) olarak kavramsallaştırılmadığını ifade etmiştir. Ev, uzunca bir süre dış dünyanın tehlikelerinden kaçış yeri olarak kabul edilse de (Peled & Muzicant, 2008); feminist literatürde belirtildiği gibi her zaman bir sığınak olmamış (Gurney, 1997; Madigan vd., 1990; Meth, 2003) aksine daha geniş ilişkisel ve toplumsal süreçlere açılan bir alan olmuştur (Blunt & Dowling, 2006). Ev, artık tuğla ve harçtan oluşan bir yapıdan daha fazlasını ifade etmektedir (Easthope, 2004, s. 134). Bu bağlamda ev, "sosyo-mekânsal bir varlık" (Saunders & Williams, 1988), "psiko-sosyal bir varlık" (Giuliani, 1991) veya bu ikisinin birleşimi olarak görülmektedir (Somerville, 1992; 1997). Sonuç olarak, böylesi geniş kapsamlı ve farklı alanlarda kullanılan bir kavram olan ev bu çalışmada, hem gündelik pratikler bağlamında anlam kazanan mekânsal bir kategori hem yer ve zamandan bağımsız, sınırları olmayan, dört duvara hapsedilemeyen bir kaçış alanı, hem de bireyi ve toplumu şekillendiren bir alan olarak ele alınmıştır. Çalışmaya getirilen bu sınırlama esasında, bir bakıma evin anlamını genişleten bir içerik sunarken, aynı zamanda eve farklı açılardan bakma olanağı da sağlamaktadır.

5. CHARLOTTE PERKINS GILMAN: KADINLAR ÜLKESİ

5.1. Kadınlar Ülkesi'nde Toplumsal Dönüşümün Öyküsü

Emperyalizmin gölgesinde geçen bir dönem olan 19. yüzyılın başlarında, uygarlık modelleri beyaz erkeğin iktidarı çerçevesinde tanımlanırken, bu çerçeveye uymayan her şey ilkel olarak sınıflandırılmış, 'doğal' olarak kadınlık da öteki ve geri kalmış şeklinde algılanmıştır (Ersoy, 2007, s. 96). Kadınların 19. yüzyıldan itibaren politika, felsefe, edebiyat gibi alanlarda aktif olarak varlık göstermeye başlaması, ütopyacı geleneğin dönüşmesine ve kadınlar tarafından şekillendirilmesine imkân tanımıştır (Temizarabacı, 2004, s. 71). Feminist bir entelektüel ve ütopya düşünürü olan Charlotte Perkins Gilman'ın Kadınlar Ülkesi (Herland) adlı eseri, bu dönemin önemli feminist ütopyalarının bir örneği olarak literatürde büyük bir yere sahip olmuştur. Roman, 1915 yılında yayımlanmış ve Gilman'ın feminist ideallerini ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili düşüncelerini yansıtmıştır. Gilman, toplumun kadınları evle ve çocuk bakımıyla sınırladığını, güçlerini ve zekalarını engellediğini ve insan evriminin gelişmesini engellediğini düşünüyordu. Bu nedenle ev işlerinin profesyonelleştirilmesini savunmuş, kadınların evlerinden ayrılmalarını, kendi paralarını kazanmalarını böylelikle de

toplumda tam olarak yer alıp özgürleşeceklerini iddia etmiştir. Ona göre ancak o zaman, insanlık ilerleme gösterecektir (Budds, 2019). Bu düşüncelerle yaratılan Kadınlar Ülkesi'nde Gilman, çağdaş toplumun kadınlara yönelik baskılarına eleştirel bir bakış sunarak; geleneksel aile yapısı, para kazanma ve ev işlerini üstlenme ile ilişkili cinsiyet rollerinden uzak bir ortamda yaşanan kurgusal bir toplumu tasvir etmiş ve bu geleneksel yapıları sorgulayarak yeni bir fiziksel çevre yaratmıştır.

Gilman, feminizm ile sosyalizmi birleştirerek birbiriyle bağlı iç içe geçmiş bir düşünce sistemi yaratmaya çalışmış, kadınsı değerleri belirleyerek bu değerlerin üstüne inşa edilebilecek insancıl bir toplumsal düzen kurmak istemiştir. İnsan doğasının istendiği gibi şekillendirilebileceğine inanan Gilman, özellikle kadınların sokulmak istendiği kalıpları yok etmenin yollarını aramaya başlamış ve kadınların kendileri de istediği zaman toplumun yeniden kurulmasında itici bir güç olabileceğini iddia etmiştir. Çünkü ona göre yaşamları sınırlandırılan kadınlar, insanlığın ilerleyişini yavaşlatmaktadır. Bu nedenle, Gilman'ın asıl amacı insan bilinci olmuştur. Buradan hareketle insanların nasıl olacağına, ne yapacağına, nasıl daha iyi ve farklı olacağına odaklanmış ve yeni bir fiziksel dünyada bu düşüncelerine uygun yeni insanların yaratımına yoğunlaşmıştır (Perkins Gilman, 2007, ss. 11-29). İşte Kadınlar Ülkesi tam da bu yaratım çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınlar Ülkesi, sadece kadınların yaşadığı, yıllar önce tüm dünya ile bağlantıları kesilmiş bir ülkedir. Eserde üç Amerikalı erkeğin -Vandyck, Jeff ve Terry- keşfettikleri gizemli bir ülkeye olan yolculukları erkek bakış açısıyla anlatılır. Birçok ütopyada donuk, canlılıktan uzak cennetlere çevrilen dünyalar yaratılırken, Gilman kullandığı mizahi dille Kadınlar Ülkesi'nde bu durumu aşmıştır. Dişillikle erilliğin ne olduğu, neyin erkek neyin kadın işi olduğu, neyin kültür yoluyla öğrenilmiş neyin biyolojik olarak tayin edilen dişil-eril davranış olduğu romanın karakterlerinden Vandyck'in bakış açısı ve bilinciyle aktarılmıştır (Perkins Gilman, 2007, s. 17). Kadınlar Ülkesi kadınların tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal roller üstlendiği, bireysel kısıtlamaların kadınların bireyliğine zarar vermediği bir ülkedir. Bu ülkede kadınlar kendi kendilerine yetebilen bir toplum oluşturmuş ve erkeklerin varlığını gereksiz hale getirmiştir. Erkek ziyaretçiler tarafından 'tuhaf bir ülke' olarak adlandırılan bu topraklar, başlangıçta ereksiz ve ilkel olduğuna inanılsa da çok kısa bir süre içinde ülkenin her anlamda oldukça medeni olduğuna ve kadınların, erkekler olmadan bu medeniyet seviyesine erişmiş olmalarına ikna olmaları ile sonuçlanmıştır. Keza Kadınlar Ülkesi, "mükemmel bir gelişmişlik düzeyinde olan, ormanların bile özenle bakılıyormuş gibi görüldüğü, koskocaman bir parkta, hatta çok büyük bir bahçeye benzeyen bir ülke" (Perkins Gilman, 2007, s. 47) şeklinde tasvir edilir.

Van ve diğer gezginler, Kadınlar Ülkesi'nde kadınların özgür ve bağımsız yaşam tarzlarını deneyimlerken, kendi cinsiyet rollerini ve alıştıkları ataerkil düzeni sorgulamaya başlarlar. Gezginler ülkeye ilk geldikleri zamanlarda ülkenin kadınlarının onların erkek olduklarının dâhi farkında olmamalarından, hatta erkek oluşlarının önemsiz bir detay olmasından ve kendi aralarında birbirlerine nasıl davranıyorlarsa gezginlere de o şekilde davranmalarından büyük rahatsızlık duyar (Perkins Gilman, 2007, s. 73). Hatta, diğerlerine göre kadınlarla daha iyi ilişkiler kuran ve daha ılımlı bir karaktere sahip olan Van zamanla, bu ülkede deneyimlediği cinsiyet eşitliği, kadınların üstlendiği roller ve gösterdikleri yeteneklere hayranlık duymaya başlar. Bu deneyimler, kendi toplumunda erkek egemenliğine dayalı yapıların eksikliklerini fark etmesine yardımcı olur ve kendi kimliğini yeniden keşfeder. Keza öykünün sonunda artık "kadınları kadın olarak değil, insan olarak görmeye alıştığını" itiraf eder (Perkins Gilman, 2007, s. 224). Çünkü Kadınlar Ülkesi, kadınların sağduyu, empati ve işbirliği temelinde bir arada yaşadığı bir topluluktur. Kadınlar, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi teşvik eden, tarımdan sanata kadar birçok alanda ustalıkla faaliyet gösteren bireylerdir. Eserde geleneksel cinsiyet normlarının sorgulanmasının yanı sıra kadınların güçlerini ve potansiyellerinin keşfedilmesi üzerinde de durulur ve kadınların toplumda eşit haklara sahip olmaları durumunda hem kadınların hem de erkeklerin daha mutlu ve daha uygar bir yaşam sürebileceği vurgulanır. Keza gelişmiş insan formunun ancak kadınların toplumda aktif ve eşit bir şekilde yer almasıyla mümkün olabileceğine ilişkin Gilman'ın okuyuculara aşılacak istediği temel düşünce de budur. Bu noktada eğitimin ve özgür iradenin önemi sıklıkla vurgulanır. Kitapta kadınların sadece ev işlerinde veya annelik rollerinde sınırlı kalmaması gerektiği savunulur. Gilman, kadınların entelektüel ve profesyonel kapasitelerini geliştirmeleri için eğitim fırsatlarına erişmeleri gerektiğini vurgular. Bu toplumda kadınlara eğitim ve bilgiye erişimde tam bir eşitlik sağlanmıştır. Bu da kadınların kendilerini geliştirmelerine, liderlik becerilerini ortaya koymalarına ve toplumun ilerlemesine katkıda bulunmalarına olanak tanır. Gilman, romanında annelik ve çocuk yetiştirme konularına da değinir. Bu toplumda annelik uzmanlık gerektiren bir iş olmanın yanı sıra toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilir ve tüm kadınlar, çocuk yetiştirme konusunda eşit derecede bilgili ve yeteneklidir. Kadınlar, çocuklarına sevgi ve eğitim sunarak onları geleceğe hazırlar. Örneğin buradaki kadınların çocuklarının soyadı yoktur. Kadınların hepsi ortak soydan geldiği için böyle bir tanımlama ihtiyacı da bulunmaz. Sanatçılar sanat eserlerinin altına imzalarını atarlar, ama çocuklarına atmazlar; çünkü ortaya çıkan ürün özel bir şey değildir (Perkins Gilman, 2007, ss. 136-137).

5.2. Kadınlar Ülkesi'nde Ev Temsilleri

Kadınlar Ülkesi'nde yalnızca kadınların yaşaması ve erkeklere hiç ihtiyaç duyulmaması gezginlerden Terry için kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu nedenle kendi ülkesinde erkeklerin ne kadar önemli olduğunu ve bu önemin kadınlar için ne anlama geldiğini geniş omuzlarını doğrultup göğsünü yukarı kaldırarak şu sözlerle açıklar: “Erkekler her şeyi yapar bizde. Kadınların çalışmasına izin vermeyiz. Kadınlar sevilir-taparçasına sevilir-saygı duyulur-çocuklara bakmaları için evde tutulurlar”. Bu sözlerin üzerine Kadınlar Ülkesi'nde evin ne olduğuna dair bir fikri olmayan kadınlar bunu ve kadınların neden çalışmadığını anlayamazlar. Terry ise kadınların yalnızca mecbur olanlarının yani sadece yoksul olanların çalıştığı bir düzene sahip olduklarını gururla ifade eder (Perkins Gilman, 2007, s. 115). Eserde ev kurgusu, önemli bir tema olarak ele alınır ve Gilman evin, toplumu ve bireyleri nasıl şekillendirdiğini anlatmaya çalışır. Gilman'a göre ev, aşırı duygusallıkla yüklü bir kavramdır ve haksızlığın ve insan dışılığın toplumsallaştırıcısıdır. Bu nedenle bütün kadınlar ve çocukların bu kavramdan uzaklaşmaları gerekir. Dolayısıyla bu düşüncelerle şekillendirdiği Kadınlar Ülkesi'nde Gilman, ironik ve mizah dolu bir dille ev kavramını yok ederek bunun yerine birey için gerçek bir mahremiyet, içten bir topluluk koyar (Perkins Gilman, 2007, s. 18). Kesintisiz olarak iki bin yıldır erkeksiz bir kültüre sahip olan Kadınlar Ülkesi'nde gezginlerin ülkelerindeki gibi ev kelimesinin ya da Romalılara dayanan aile kavramının hiçbir zaman bir anlamı olmamıştır (Perkins Gilman, 2007, s. 164). Alışlagelmiş bir ev düşüncesinin ya da ev sınırlarının ötesinde bir ev kurgusu yaratılan eserde esasında ev hissi denilen duygu, kadınların yarattığı “güzel, küçük, emniyetli, temiz bir bahçede” oluşur (Perkins Gilman, 2007, s. 22). Eserde erkek gezginler ülkeye ayak bastıklarında daha çok mat pembe taştan yapılmış binaların yanı sıra birkaç tane beyaz yapı ile karşılaşır ve tespah gibi dizilen, sergi gibi gerçek olamayacak güzellikte bir manzara ile karşılaşır. Her şey çok düzenli ve son derece temizdir ve her tarafta sıcak bir yuva havası vardır. Ancak çok sayıda saray olsa da evlerin yokluğu dikkat çekicidir (Perkins Gilman, 2007, s. 57). Gilman'ın romanında geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkilendirilen belirli sınırlamalar ve beklentiler tanımlanır ve bunlar eleştirilir ki bunların başında da ev kavramı etrafında gelişen roller gelir. Evin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, kadınların aile içinde ev işleriyle özel olarak ilgilenmesi, annelik rolünün ön plana çıkarılması, pasiflik ve itaatkarlık gibi özelliklerin, kadınların hedeflerine ulaşmalarını engellediği ve toplum içinde belirli rollerle sınırlandırdığı görüşü de bu yeni düzende ortadan kaldırılmıştır. Gilman'ın eve yönelik bu eleştirisi Kadınlar Ülkesi'nde ev kavramını önemli bir temsil unsuru olarak karşımıza çıkarır. Bu ülkede evin

sadece bir yuva ya da aile mekânı olmaktan öte, kadınlar için güçlü bir alan ve toplumsal dönüşümün merkezi haline gelmesiyle sonuçlanır.

Ev ile ilgili olarak kamusal-özel ya da iç-dış mekân üzerine yapılan tanımlamalar düşünüldüğünde Kadınlar Ülkesi'nde böylesine keskin ikiliklerin bulunmadığını görürüz. Gilman'ın ütopyasında, kadınlar ataerkil toplumlarda kısıtlanan ev içi alana eleştirel bir bakış açısı sunarak iç ve dış alanların birleştiği bir dünya hayal eder. Kadınlar Ülkesi'nde ise ev içi alan toplumun merkezi üreme birimi olarak yeniden düzenlenir ve kamusal alan ile ev arasındaki ayrım ortadan kaldırılır. Pek çok başka ütopyada da olduğu gibi komünal bir düzen bulunan ülkede, örneğin yemeklerin yenildiği bahçeler bulunur; ancak aynı zamanda insanların kendileriyle baş başa kalabilmelerine imkân sağlayacak biçimde belli aralıklarla dağılmış masaların olduğu görece özel bahçeler de vardır (Perkins Gilman, 2007, s. 145). Böylelikle Kadınlar Ülkesi'nde aslında her alanın kamusal ama aynı zamanda kısmen de olsa yaratılan özel alanlarla bir çeşit mahremiyet alanlarının da yaratıldığını söylemek mümkündür. Nitekim kadınlar “yaşadıkları yeri seviyorlardı, çünkü burası onların çocuk yuvası, oyun alanı, atölyesiydi. Atölye olarak burasıyla gurur duyuyorlardı, artan verimlilikleriyle gurur duyuyorlardı; burayı çok kullanışlı bir cennete, hoş bir cennete, hoş bir bahçeye dönüştürmüşlerdi” (Perkins Gilman, 2007, s. 164). Örneğin Ellador ev konusunda şunları söyler: “bir erkeğin burayı sevmesi için bütün gün burada oturmasına gerek yoksa, kadının oturmasına ne gerek var?...bu öldürücü ev işlerinden azat edilerek dünya yaratan insanlara dönüştürülmeliler” (Perkins Gilman, 2007, s. 22). Bu nedenle de alışık olduğumuz gibi kadınların pek çok şeyden feragat edip kendilerini ailelerine adanması gibi buradaki kadınların adanmışlıkları da ülkelerine ve soylarınadır. Erkeklerin eşlerinden bekledikleri her tür bağlılıkla hizmeti, toplu halde birbirlerine sunmuşlardır (Perkins Gilman, 2007, s. 165). Ancak bu düşünceler gezginler için tatmin edici bulunmaz. Zira Terry “bir erkek, içinde karısı ve ailesiyle birlikte yaşayacağı kendine ait bir evi olsun ister” diyerek bu düşüncelerini yineler. Ancak Ellador içinde sürekli yaşamının hapsedilme ile bağlantılı olduğunu ve kadının sürekli orada ne yapacağını anlayamadığını ifade eder. Bunun üzerine Terry oldukça doğal bir biçimde “evin ve çocukların bakımıyla ilgileneceğini” söyleyerek “toplumsal görevlerden” bahseder. Ancak her anlamda bireysel hayatın sınırlılıklarını, toplumcu bir bakış açısına sahip olan bu geniş görüşlü kadınların anlayamayacaklarını fark etmişlerdir (Perkins Gilman, 2007, s. 168, 169). Bu nedenle gezginler bu ülkeyi “sonu gelmez bir misafırhane ve bakımevi” gibi tanımlar. Onlara göre “bu içler acısı yerde tek bir ev bile olmadığı” için küçümsenir ve “bir erkeğin azıcık sürüden ayrılıp gidebileceği hiçbir yerin olmadığı” vurgulanır (Perkins Gilman, 2007, s. 170). Kadınlar Ülkesi ile kendi ülkelerini kıyaslayan gezginler evin

olmayışının bir başka yansıması olarak çocuk yetiştirme konusunda da farklılıklar olduğunu fark eder: “Çocuklar bizde tehlikeli dünyadan uzak tutulup korunmak için her tür çabanın harcandığı ayrı ev ve ailelerde büyürken, burada daha en başından, kendilerine ait olduğunu bildikleri, geniş, samimi bir dünyada büyüyorlardı” (Perkins Gilman, 2007, s. 174). Dolayısıyla burada yaşam geleneksel normlara bağlı olmadan geniş bir döngüde akar ve gerek toplumsal sınırlamalar gerekse de fiziksel sınırlamalar bu döngü dışında tutulur. Bir başka farklılık yine evlilik sonrası ayrı bir eve duyulan ihtiyaç ve cinselliğe ilişkindir. Kadınlar Ülkesi’ndeki kişisel mahremiyet alışık olduğumuz türden bir kapalılığa işaret etmez. Ülkede evden kasıt iki oda bir banyo şeklinde bir düzendir. Erken çocukluk yıllarından itibaren her birinin tuvaletiyle birlikte ayrı bir yatak odası bulunur. Yaşın ilerlediğini gösteren işaretlerden biri, dışarıya arkadaşların ağırlandığı bir odanın eklenmesidir. Kadınlar Ülkesi’ndeki gelenek, gezginlere odaların verilmesini ve farklı cinsiyet ve soydan gelenlerin bu odalarda ayrı evlerde konaklamasını gerektirir. Ancak evlilik sonrası gezginlerden ayrı bir ev isteği ortaya çıkmaya başlamışsa da bu istek kadınlar tarafından bir karşılık bulmamıştır (Perkins Gilman, 2007, ss. 206-207). Nitekim yalnızlığı ve mahremiyeti dört duvarı olan, salonu, mutfakı ayrı odaları olan bir ev olarak düşünen gezginlerin aksine farklı algılayan kadınlar bu düşüncelerini “bu muhteşem ormanların içinde yalnızız; küçük yazlık evlerden herhangi birine gidip orada yiyebiliriz-sadece ikimiz, ya da herhangi bir yerde ayrı bir masada-hatta kendi odalarımızda kendi yemeğimizi yiyebiliriz. Nasıl bundan daha yalnız olabiliriz ki?” şeklinde ifade eder (Perkins Gilman, 2007, s. 207). Oysa erkeklerin kastettiği yalnızlık ataerkilliğin getirdiği sahip olma duygusunu beraberinde getiren bir mahremiyet alanıdır ve ülkenin kadınları bu duygudan yoksundur.

6. SONUÇ

Feminist ütopyalar, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadın gücüne odaklanan, geleneksel cinsiyet normlarını sorgulayan edebi eserlerdir. Bu tür eserler, kadınların özgürleşmesini ve güçlenmesini vurgulayarak, idealize edilmiş ve hayali toplulukları anlatır. Geleneksel anlamda ev, genellikle kadınların sorumluluğuna bırakılan bir alan olarak tanımlansa da feminist ütopyalarda önemli bir role sahip olan ev, kadınların ev içindeki rollerini sorgulayarak yeni alanlar yaratılmasına yardımcı olur. Feminist ütopyalarda ev, geleneksel cinsiyet rollerinin ve aile yapısının eleştirildiği, kadınların özgürlüklerini ve potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir mekân olarak tasvir edilir. Bu tür eserlerde kadınlar, evin yönetimine eşit katılım sağlar, ev işlerini paylaşırlar ve evdeki kararları ortak alırlar. Bu şekilde, evin hiyerarşik yapıları ortadan kalkar ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine dayalı bir düzen kurulur. Feminist

ütopyalarda geleneksel aile yapısının yerine, ev kurgusu farklı aile modelleri ve ilişki biçimleri üretilir. Bu anlamda heteroseksüel evlilik ve biyolojik akrabalık yerine, çeşitli cinsel yönelimler, cinsiyet kimlikleri ve ilişki şekillerine sahip bireylerin eşitlikçi ve özgürce bir arada yaşayabildiği aile birimleri görülür ve bu ilişki ağları çerçevesinde bir ev düzeni inşa edilir. İnşa edilen bu düzenin fiziksel bir mekânla sınırlandırılmasına gerek yoktur. Çünkü gündelik yaşam içinde kadınların kendilerini gerçekleştirebildikleri her alan kadına özgü kabul edilir. Bu bakış açısına göre evin mekânsal düzenlemesi de kadınların evdeki iş yükünü azaltarak zamanlarını daha özgürce kullanmalarına ve kendi kimliklerini inşa etmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlenir. Dolayısıyla feminist ütopyalarda evler genellikle büyük, açık, aydınlık ve çok işlevli mekânlar olarak tasarlanır. Bu evlerde, ayrı odaların sınırlarını ortadan kaldıran açık planlı yaşam alanları, tüm ev halkının bir arada bulunmasına ve ev işlerinin paylaşılmasına olanak tanır. Böylece, kadınlar ev işlerini yalnız başlarına yapmak zorunda kalmazlar ve eşitlikçi bir ev yapısının oluşturulması sağlanır. Feminist ütopyalarda ev, kadın yaratıcılığını da ifade eden bir alan olarak görülebilir. Çünkü burada kadınlar kendi dünyalarını yaratabilir ve kendi seslerini duyurabilir. Diğer bir ifadeyle evler sadece birer yaşam alanı değil, aynı zamanda kendini gerçekleştirmenin bir yansıması; kadınların toplumdaki yerini yeniden tanımlayan bir alandır. Bu anlamıyla feminist ütopyalarda kurgulanan ev düşüncesi cinsiyetsiz mekân oluşturma düşüncesine dayanır. Bu durumda parklar, bahçeler, meydanlar gibi kamusal alanlar ile banyo, yatak odası gibi özel alanların yeniden tasarlanmasını gerektirir.

Kadınlar Ülkesi'nde ev kavramı oldukça muğlak, sınırları olmayan ve oldukça geniş bir anlamda ele alınmıştır. Bu ülkede ev, tıpkı ütopya kavramının kelime anlamı gibi hem her yerdir hem de hiçbir yer değildir. Bu anlamıyla ev, kadınlar için özgürlük alanı sunar ve bir dayanışma merkezi işlevi görür. Bu sınırsız ev kavramı, bahsi geçen ütopyik toplumda yaşayan kadınların bireysel potansiyellerini keşfettikleri mekânlar olarak tasvir edilir. Nitekim bu toplumda ev eğitim alma, bilimsel çalışmalara katılma, sanatsal yeteneklerini sergileme ve liderlik becerilerini geliştirme gibi fırsatlar yaratan bir ortam sağlar. Dolayısıyla burada ev çok işlevli bir yapıya sahiptir: “Bir atölye, bir okul, bir işyeri, bir laboratuvar, stüdyo, tiyatro ve ev” olma niteliklerini taşıyan çok geniş bir alandır (Perkins Gilman, 2007, s. 170). Ayrıca burada ev, kadın gücünün bir sembolü olarak da okunabilir. Kadınlar, bir araya gelerek birbirine destek olurlar, bilgi ve deneyimlerini paylaşırlar ve toplumsal değişiklikleri gerçekleştirebilirler ve toplumsal sınırlamaları yıkabilirler; böylelikle tüm kadınlar bir araya gelerek toplumun tüm alanlarında etkili olabilecek gücü elde etme amacı çerçevesinde toplanabilirler. Dolayısıyla Kadınlar Ülkesi'nde ev kavramı, geleneksel cinsiyet

rollerinin dışında bir anlam kazanarak, okuyucuya kadınların görevlerinin sadece ev işleriyle sınırlı olmadığını gösterir ve evin sadece fiziksel bir mekân olmadığına işaret eder. Dolayısıyla evler, kadınların kendi kendilerine yetebilen bireyler olduğunu ve toplumun her alanında etkin rol oynayabileceklerini kanıtlar. Bu da kadınların özel alanda da güçlenmelerine ve kendi hikayelerini kendilerinin yazmalarına olanak sağlayarak toplumun genelinde kadınların rolünün yeniden tanımlanmasına da katkıda bulunur. Alışlagelmiş manasıyla mahremiyeti simgeleyen ev, burada yok edilmiş, ülkenin kadınları kendilerine has bir mahremiyet modeli geliştirmiştir. Bu da evle ilgili ilk aklımıza gelen aile, yalnız kalmak, korunaklı olmak, sığınmak anlamlarının değişmesine; bunların yerine içten bir topluluk duygusunun konulmasına neden olur. Gilman eserinde bütün mekânsal pratikleri yüce annelik çerçevesinde tasvir etse de bu annelik, bireysel evde izole edilmiş anne-çocuk özel dünyasıyla sınırlandırılan bir annelik değil; sosyalleşmiş bir dünyada anneler ve çocukların topluluğuna dönüştüğü bir annelik şeklindedir (Lant, 1990, s. 291). Ayrıca sosyal anlamda aile ile özdeş tutulan ve bağları güçlendirdiği iddia edilen ev kavramının bu ülkede hükmü olmadığı ve tüm kadınların aynı soydan gelerek tek ve bütün bir aile oluşturduğu için bu bağın oluşumunda aracı bir eve ihtiyaç duyulmaz. Dolayısıyla burada ev, insanların hayatının önemli bir unsuru olarak fiziksel ihtiyaçların yanı sıra duygusal, psikolojik ve sosyal gereksinimlerini de karşılayan bir yapı olarak karşımıza çıkar. Alışlagelmiş tanımlamalarda evin bir liman veya sığınak olarak tanımlanması ve bu bağlamda insanların kendini rahat ve güvende hissederek iç dünyalarını keşfetmelerine olanak sağlayan bir mekân olması, Kadınlar Ülkesi'nde sabit ve sınırları olan bir eve indirgenmemiş, kendini evinde hissetme duygusu tüm ülke içine yayılmıştır. Bu nedenle salt kişisel özelliklerin ve tercihlerin yansıtıldığı mekânlar olan evler, Kadınlar Ülkesi'nde tüm ülkede söz konusudur. Zaten iki bin yıldır kendi kimlikleri çerçevesinde oluşturdukları topluluk bu nitelikleri yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Benzer şekilde evin sosyal ve kültürel normları yansıtması ve statüye işaret etmesi de bu ülkede önemsizdir. Keza statü ya da sosyal sınıf kavramları bu ülkede yoktur. Hatta bu ülke kadınlarının bir aidiyet hissetmesi için de eve ihtiyacı yoktur. Kadınların toplumsal bağları ev üzerinden değil kendi oluşturdukları ve biçimlendirdikleri toplulukları aracılığıyla kurulmuştur. Sonuç olarak ütopyalar ev kavramının gerçek dünyadaki yankılarını ve etkilerini gösterir. Bu çalışma kapsamında ele alınan Gilman'ın Kadınlar Ülkesi'nde yaratılan ev kurgusu, modern dünyadaki ev anlayışını mizahi bir dille ele alarak yok etmiş ve evin uyandırdığı ya da dayattığı tüm duygular, inşa ettikleri topluluğa yayılmıştır.

7. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

9. YAZAR KATKILARI

AME: Fikir, Literatür taraması ve tartışma

AME: Veri düzenleme ve ampirik analiz

AME: Motivasyon ve düzenleme

10. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLAR

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

11. KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2008). *Tanrı devletinden kral devlete*. 5. Baskı Ankara: İmge Kitabevi.
- Alderman, N. (2017). Utopian thinking: how to build a truly feminist society. 24 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/06/utopian-thinking-build-truly-feminist-society> adresinden erişildi.
- Bachelard, G. (1996). *Mekanın poetikası*. (A. Derman, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bardzell, S. (2018). *Utopias of participation: Feminism, design, and the futures*. ACM Transactions on Computer-Human Interaction, 25 (1), 1-24.
- Barlas, M. (2019). Çağdaş sanatta nesne-mekan olarak ev imgesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 24, 95-109.
- Bedore, P. (2021a). Understanding utopia in the postmodern literature. 20 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.wondriumdaily.com/understanding-utopia-in-the-postmodern-literature/> adresinden erişildi.
- Bedore, P. (2021b). Utopia and feminism: The case of Charlotte Perkins Gilman. 20 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.wondriumdaily.com/utopia-and-feminism-the-case-of-charlotte-perkins-gilman/> adresinden erişildi.
- Bezel, N. (1993). Ütopyalarda ve karşı ütopyalarda aklın ve insanın durumu. (S. Özpallabıyıklar, Çev.). *Varlık Dergisi*, 1026, 17-23.
- Blunt, A., & Dowling, R. (2006). *Home*. London: Routledge.
- Bora, A., & Temizarabacı, Y. (2012). Feminist ütopyalar ve politika. E, Özdemir, S. Bayraktar (Ed.). *Amargi Feminizm Tartışmaları* içinde (ss. 501-535). İstanbul: Amargi Yayınları.
- Bora, A. (2009). Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner. A. Alkan (Der.). *Cins cins mekan* içinde (ss. 63-75). İstanbul: Varlık Yayınları.

- Bowlby, S., Gregory, S., & McKie, L. (1997). Doing home: Patriarchy, caring, and space. *Women's Studies International Forum*, 20(3), 343-350.
- Budds, D. (2019). The utopian 'Feminist Apartment Hotels' of Charlotte Perkins Gilman. 10 Haziran 2023 tarihinde <https://archive.curbed.com/2019/7/24/20697836/charlotte-perkins-gilman-feminist-theorist-utopian-architecture> adresinden erişildi.
- Claeys, G. (2012). *The Cambridge companion to utopian literature*. New York: Cambridge University Press.
- Darke, J. (1994). Women and the meaning of home. R. Gilroy, R. Woods (Eds.). *Housing Women* içinde (ss. 11-30). London: Routledge.
- Donovan, J. (2005). *Feminist teori: Amerikan feminizminin entellektüel geleneği*. (A. Bora, M. A. Gevrek & F. Sayılan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douglas, M. (1991). The idea of a home: A kind of space. *Social Research*, 58(1), 287-307.
- Dovey, K. (1985). Home and homelessness. I, Altman, C. M. Werner (Eds.). *Home Environments* içinde (33-64). London: Plenum Press.
- Drapeaud, L. (2018). Founding the feminist utopia. 24 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.thesitemagazine.com/read/founding-the-feminist-utopia> adresinden erişildi.
- Easthope, H. (2004). A place called home. *Housing, Theory and Society*, 21(3), 128-138.
- Eisenstein, H. (1984). *Contemporary feminist thought*. London: Unwin Paperbacks.
- Ersoy, Y. (2007). Bir feminist ütopya modeli olarak Charlotte Perkins Gilman'ın Kadınlar Ülkesi. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 3, 94-103.
- Finch, J. & Hayes, L. (1994). Inheritance, death and the concept of the home, *Sociology*, 28(2), 417-433.
- Giuliani, M. (1991). Towards an analysis of mental representations of attachment to the home. *The Journal of Architectural and Planning Research*, 8(2), 133-146.
- Gurney, C. (1990). The meaning of home in the decade of owner-occupation: Towards an experiential perspective. *Working Paper 88*.
- Gurney, C. (1997). Half of me was satisfied: Making sense of home through episodic ethnographies. *Women's Studies International Forum*, 20 (3), 373-386.
- Gürbilek, N. (2014). *Ev Ödevi Denemeler*. 5. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Halsaa, B. (1988). *A feminist utopia*. Scandinavian Political Studies Bind 11 (New Series) 4, 18 Mayıs 2023 tarihinde https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/download/32618/30685?inline=1 adresinden erişildi.
- Havemann, R. (2005). *Yarın, yol ayrımındaki sanayi toplumu eleştiri ve gerçək ütopya*. (F. Özçelik Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hollander, J. (1991). It all depends. *Social Research*, 58(1), 31-49.
- Jackson, M. (1995). *At home in the world*. Sydney: Harper Perennial.
- Jones, G. (2000). Experimenting with households and inventing "home". *International Social Science Journal*, 52(2), 183-194.

- Kasai, K. I. (2018). Writing a better ending: How feminist utopian literature subverts patriarchy. *American Journal of Economics and Sociology*, 77 (5), 1377-1406.
- Keinhorst, A. (1987). Emancipatory projection: An introduction to women's critical utopias. *Women's Studies: An Interdisciplinary Journal*, 14 (2), 91-99.
- Kessler, C. F. (1989). Women daring to speak: United States Women's feminist utopias. *Utopian Studies*, 2, 118-123.
- Khanna, L. C. (1984). Frontiers of imagination: Feminist worlds. *Women's Studies Int. Forum*, 7 (2), 97-102.
- Kılıçkırın, D. (2018). Evin ötesinde 'ev': Kavramsal bir çerçeve önerisi. *Dosya*, 41, 1-6.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. (A. Somel Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Lant, K. M. (1990). The rape of the text: Charlotte Gilman's violation of Herland. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 9 (2), 291-308.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim*. 2. Baskı. (S. Sezer Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Madigan, R., Munro, M. & Smith, S.J. (1990). Gender and the meaning of the home. *International Journal of Urban and Regional Research*, 14 (4), 625-647.
- Mallett, S. (2004). Understanding home: A critical review of the literature. *The Sociological Review*, 52 (1), 62-89.
- Maltaş Erol, A., & Görmez, K. (2016). Ütopyalarda mekân tahayyülleri: Utopia'nın mekânı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 81-86.
- Maltaş Erol, A. (2016). *Klasik ve modern ütopyalarda mekân tasavvurları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Massey, D. (1995). The conceptualization of place. D. Massey, P. Jess (Eds.). *A place in the world?: Places, cultures and globalization* içinde (45-85). Oxford: Oxford University Press.
- McKenna, E. (2001). *The task of utopia: A pragmatist and feminist perspective*. USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mellor, A. K. (1982). On feminist utopias. *Women's Studies*, 9 (3), 241-262.
- Meth, P. (2003). Rethinking the domus in domestic violence: Homelessness, space and domestic violence in South Africa. *Geoforum*, 34 (3), 317-327.
- Napikoski, L. (2020). Feminist utopia/dystopia 20 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.thoughtco.com/feminist-utopia-dystopia-3529060> adresinden erişildi.
- Öğüt, H. (2009). Feminist ütopyalar 20 Mayıs 2023 tarihinde <http://kritisyen.blogspot.com/2009/04/feminist-utopyalar-bir-sabah-uyandanda.html> adresinden erişildi.
- Patai, D. (1983). Beyond defensiveness: Feminist research strategies. *Women's Studies International Forum*, 6, 177-189.
- Pearson, C. (1977). Women's fantasies and feminist utopias. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 2 (3), 50-61.
- Peled, E., & Muzicant, A. (2008). The meaning of home for runaway girls. *Journal of Community Psychology*, 36 (4), 434-451.
- Perkins Gilman, C. (2007). *Kadınlar ülkesi*. (S. Özbay Çev.). İstanbul: Otonom Yayınları.

- Pfaelzer, J. (1988). The changing of the avant garde: The feminist utopia. *Science Fiction Studies*, 15 (3), 282-294.
- Pohl, N. (2008). The quest for utopia in the eighteenth century. *Literature Compass*, 5(4), 685-706.
- Rainwater, L. (1966). Fear and house-as-haven in the lower class. *American Institute of Planners Journal*, 32 (1), 23-31.
- Rapport, N. & Dawson, A. (1998). *Migrants of identity: Perceptions of home in a world of movement*, Oxford: Berg Publications.
- Rose, G. (1993). *Feminism and geography: The limits of geographical knowledge*. Minnesota: Minnesota Press.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sargent, L. T., & Sargission, L. (2014). Sex in utopia: Eutopian and dystopian sexual relations. *Utopian Studies*, 25 (2), 299-320.
- Saunders, P. & Williams, P. (1988). The constitution of the home: Towards a research agenda. *Housing Studies*, 3 (2), 81-93.
- Seeley, J., Sim, R., & Loosley, E. (1956). *Crestwood heights: A study of the culture of suburban life*. Toronto: Toronto University Press.
- Somerville, P. (1989). Home sweet home: A critical comment on Saunders and Williams. *Housing Studies*, 4 (2), 113-118.
- Somerville, P. (1992). Homelessness and the meaning of home: Rooflessness or rootlessness?, *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (4), 529-539.
- Somerville, P. (1997). The social construction of home. *Journal of Architectural and Planning Research*, 14 (3), 226-245.
- Temizarabacı Yıldırım, Y. (2016). *Ütopyanın kadınları kadınların ütopyası*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Temizarabacı, Y. (2004). *Klasik ve modern ütopyalarda toplumsal cinsiyet*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tuncer, S. (2012). Beşerî coğrafyaya feminist itirazlar. *Fe Dergi*, 4 (1), 79-90.
- Urgan, M. (1984). *Edebiyatta ütopya kavramı ve Thomas More*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Watson, S., & Austerberry, H. (1986). *Housing and homelessness: A feminist perspective*. London: Routledge and Kegan Paul.